LIETUVIŲ ARCHYVAS

BOLŠEVIZMO METAI

III

STUDIJŲ BIURO LEIDINYS
KAUNAS - - - - - - - - - - - - - - - - - - 1942

LIETUVIŲ ARCHYVAS

BOLŠEVIZMO METAI

III

STUDIJŲ BIURO LEIDINYS
KAUNAS 1942

Redaktorius J. Balčiūnas. Redakcijos ir administracijos adresas: Kaunas, Laisvės Alėja 41b. Tiražas 25.000 egz. Spausdino „Žaibo" spaustuvė.

INHALTSANGABE UND REGISTER
TURINIO SANTRAUKA IR RODYKLĖ

Psl.

Die, Demaskierung des bolschewistischen Betruges. Um der Weltoeffentlichkeit den ganzen bolschewistischen Betrug aufzuzeigen, waren am 30. August 1942 in Kauen die im Generalbezirk Litauen verbliebenen ehemaligen Mitglieder des Volksseims, der Volksregierung und des Rates der Volkskommissare versammelt und haben in oeffentlichen Erklaerungen und Resolutionen den bolschewistischen Betrug demaskiert. .. 1

Prof. V. Krėvė-Mickevičius: Die bolschewistische Invasion und die Volksregierung. Der Verfasser war in den ersten Tagen nach dem Einmarch der Bolschewisten stellv. Ministerpraesident der Volksregierung und Aussenminister und gibt eine gruendliche Darstellung darueber, dass die damalige litauische Regierung nur ein Deckmantel fuer die bolschewistischen Bestrebungen und Ziele in Litauen war. Alles wurde von Moskau diktiert und durchgefuehrt. Sehr aufschlussreich ist in dieser Hinsicht eine Unterredung des Verfassers mit V. M. Molotov, der diese Sachlage voellig offen bestaetigte 7

Agr. Pranas Mickus: Die Faelschungen der Wahlergebnisse bei den Voksscimwahlen. Als ehemaliger Abgeordneter des Volksseims und Vorsitzender der Wahlkommission fuer den Bezirk Schaulen widerlegt der Verfasser in seiner Darstellung mit grosser Entschiedenheit die offiziellen bolschewistischen Behauptungen, wonach der Volksseim den freien Willen und die Meinung des ganzen Volkes verkoerpert habe. Es werden ferner dokumentarische Beweise fuer die bolschewistischen Faelschungen der Wahlergebnisse beigebracht 17

Bolševikinės klastos demaskavimas. Norėdami parodyti pasauliui bolševikinę klastą, Kaune 1942.VIII. 30. buvo susirinkę buvę Liaudies Seimo, Liaudies vyriausybės ir komisarų Tarybos nariai, kurie viešais savo pareiškimais ir atitinkama rezoliucija demaskavo bolševikinę klastą . . 1

Prof. V. Krėvė-Mickevičius. Bolševiku invazija ir Liaudies Vyriausybė. Rašo ėjęs Liaudies min. "pirmininko pareigas ir buvęs užsienių reikalų ministeris pirmomis bolševikų įsiveržimo dienomis. Straipsnyje išsamiai pavaizduota, kad tuometinė Lietuvos vyriausybė buvo tik priedanga bolševikų sumanymams ir tikslams Lietuvoje pasiekti. Viską darė ir diktavo Maskva. Tuo atžvilgiu labai reikšmingas autoriaus pasikalbėjimas su V. M. Molotovu, kuris nė kiek nesivaržydamas, visai atvirai tą faktą patvirtino 7

Agr. Pranas Mickus. Liaudies Seimo rinkimų duomenų klastojimas. Rašo buvęs Liaudies Seimo narys ir Šiaulių Apygardos rinkimų komisijos pirmininkas. Savo rašiny jis griežtai paneigė tuos oficialiuosius tvirtinimus, kad Liaudies Seimas išreiškęs visos tautos laisvąją valią ir nusistatymą. Be to, labai daug pateikia dokumentinės medžiagos, įrodančios Liaudies Seimo rinkimų duomenų klastojimą 17

Dr. A. Garmus: Die Einverleibung Litauens in die Sowjetunion — ein Moskauer Diktat. Der Verfasser erfuhr erst aus der Presse, dass er als Kandidat fuer den Volksseim aufgestellt ist. Als er Widerspruch erheben wollte, wurde ihm bedeutet, dass ihn niemand mehr aus der Kandidatenliste streichen koenne. Man hoffte noch wenigstens im Parlament etwas Nuetzliches auszurichten. Nach einer Unterredung mit Dekanosow musste sich der Verfasser endgueltig davon ueberzeugen, dass alle Bemuehungen zur Wahrung der litauischen Belange von vornherein zum Scheitern verurteilt sind, und dass nur noch die Aufgabe uebrig bleibe, das litauische Volk vor der Vernichtung zu retten. Der Anschluss, die Bolschewisierung und Kollektivisierung Litauens waren in der Sowjetgesandtschaft bereits beschlossen worden. Zur Vorbeugung irgendwelcher Zwischenfaelle wurden die Abgeordneten im Kauener Stadttheater, wo die erste Sitzung des Volksseims stattfand, von Tschekisten ueberwacht und das ganze Theater war gefuellt mit Juden und Kommunisten, die dann namens der Abgeordneten ueber alles abstimmten. Die Abgeordneten konnten nicht zu Worte kommen, um ihre Meinung zu aeussern. Die Redeentwuerfe mussten vorher schriftlich eingereicht werden. Nach den „Korrekturen" des Seimpraesidiums konnte man ihren urspruenglichen Inhalt kaum mehr wiedererkennen. Der Volksseim hat somit unter keinen Umstaenden den Willen des litauischen Volkes verkoerpert 35

Liudas Dovydėnas: Mein Weg zum Volksseim. Unbedeutende Bekanntschaften des Verfassers mit der Kommunistin M. Meškauskienė und mit Mitgliedern der Sowjetgesandtschaft in Kauen machten ihn wider seinen Willen zum Abgeordneten des Volksseims. Obwohl teilweise nur 16% der Wahlberechtigten ihre Stimme abgaben, galten die aufgestellten Kandidaten dennoch als „gewaehlt" und begaben sich nach Kauen. Hier wurden sie von NKVD-Agenten vom ersten Tage an in Obhut genommen und man liess sie kein eigenes Woertchen verlauten. Am 21. Juli 1940 wurden sie in den Sitzungsraum des Volksseims, das Stadttheater beordert und tauchten da in der Masse des geladenen Publikums unter, das fuer sie applaudierte und abstimmte.

Dr. A. Garmus. Lietuvos įjungimas i SSSR — Maskvos diktatas. Autorius tik iš laikraščių patyrė, kad jis išstatytas kandidatu į Liaudies Seimą. Ir kai jis bandė prieštarauti, jam buvo pareikšta, kad jau niekas jo iš sąrašų negali išbraukti. Buvo tikėtasi bent Seime ką nors naudingo padaryti, bet pasikalbėjęs su Dekanozovu, autorius įsitikino, kad visos pastangos išsaugoti Lietuvą iš anksto pasmerktos. Lieka tik gelbėti pačią lietuvių tautą nuo sunaikinimo. Pasiuntinybėje jau buvo nuspręstas Lietuvos prijungimas, subolševikinimas, sukolchozinimas ir t. t. Kad nebūtų padaryta kokių nors išsišokimų, Kauno teatre, kur įvyko pirmas posėdis, visi atstovai buvo apstatyti čekistais, o teatras privarytas žydų ir komunistų, kurie atstovų vardu viską ir nubalsavo. Seimo atstovai posėdyje negavo balso ir niekas negalėjo savo nuomonės pareikšti. Kalbos galėjo būti pateikiamos tik raštu. Prezidiumui „ištaisius", jų negalima buvo pažinti. Dėl viso šito Seimas nieku būdu nėra išreiškęs lietuvių tautos valios 35

Liudas Dovydėnas. Mano kelias i Liaudies Seimą. Nereikšmingos pažintys su komuniste M. Meškauskiene ir SSSR pasiuntinybės Kaune

«

nariais padarė autorių Liaudies Seimo nariu prieš jo paties ir rinkėjų norą. Nors balsavo tik 16% rinkėjų, tačiau visi išstatyti kandidatai „buvo išrinkti" ir suvažiavo į Kauną. NKVD agentai paėmė juos savo globon jau pačią pirmąją dieną ir neleido žodžio pratarti. Sušaukti į teatro rūmus pirmo posėdžio 1940.VII.21, jie paskendo kviestinėje publikoje, kuri už juos plojo, už juos balsavo. Jau

Bereits die erste Sitzung ueberzeugte alle davon, dass alles nur Propagandaspiel ist. Nach einem Rueckblick auf seinen Weg zum Volksseim erklaert der Verfasser, dass er ein Opfer der bolschewistischen Methoden und des nationalen Ungluecks war und ist. Kein einziger Abgeordneter des Volksseims war oder ist ein Vertreter weder der Bevoelkerung Litauens, noch des litauischen Volkes 47

Henrikas Kačinskas: Der Volksseim — eine Maske der Gewaltpolitik. Die ploetzliche Aufstellung als Kandidat fuer den Volksseim setzte den Verfasser, der Schauspieler ist, umso mehr in Erstaunen, als er niemals ein Politiker oder sonstiger Funktionaer gewesen war. Bei dem Versuch, die durch die Aufstellung seiner Kandidatur entstandene Lage zu klaeren, erfuhr er die allgemeine Ansicht, dass alles durch Machtmittel und durch den Willen Moskaus entschieden werde. Die Abgeordneten wurden im Volksseim vor vollendeten Tatsachen gestellt und die Abstimmungen konnten die Lage nicht mehr aendern. Die Zusammensetzung des Volksseims selbst diente nur zur Dekoration, nicht fuer ernste Arbeit 60

Romualdas Juknevičius: Die Beschluesse des Volksseims — Ergebnisse von Betrug und Gewalt. Dieser Schauspieler wurde waehrend der bolschewistischen Wahlkampagne zum Schlösset, Bauer, Kaempfer fuer die Volksrechte, politischen Haeftling und zum „Helden" aehnlicher Art gemacht, obwohl alles dies reine Luege war. Da der Verfasser in Moskau Theaterkunst studiert hatte, kannte er das bolschewistische „Paradies" sehr gut, die Ironie des Schicksals machte ihn aber zum Abgeordneten des Volksseims, der fuer den Anschluss an die Sowjetunion und fuer andere Beschluesse stimmen musste, die bereits vorher in der Sowjetgesandtschaft in Kauen vorbereitet waren. Hier wurde auch dem Verfasser der Text seiner Ausführungen im Seim vordiktiert, nicht etwa in einer politischen Frage, sondern der Vorschlag ueber die Redezeit und andere Dinge der Geschaeftsordnung. Diejenigen aber, denen die Sowjetgesandtschaft keine Redeentwuerfe lieferte, kamen auch garnicht zu Wort 62

Stasė Vaineikienė: Der Volksseim — Usurpator des litauischen Volkswillens. Als Protest gegen die gegen

pirmas posėdis visus įtikino, kad viskas yra tik propagandinis vaidinimas. Peržvelgęs savo kelią į Liaudies Seimą, autorius pareiškia, kad jis buvo ir yra tik bolševizmo metodų ir mūsų tėvynės nelaimės auka. Visi Liaudies Seimo nariai nebuvo ir nėra nei Lietuvos liaudies, nei lietuvių tautos atstovai 47

Henrikas Kačinskas. Liaudies Seimas — jėgos įvykių uždanga. Netikėtas išstatymas kandidatu į Liaudies Seimą artistą H. Kačinską nustebino jau vien dėl to, kad jis nebuvo joks politikas ar visuomenininkas. Aiškindamas tuo išstatymu susidariusią padėtį, patyrė daugumos nuomonę, kad viską sprendžia jėga ir Maskvos valia. Seime atstovai buvo pastatyti prieš įvykusius faktus ir nebalsavimas padėties negalėjo pakeisti. Pati Liaudies Seimo sudėtis tetiko tik dekorumui sudaryti, bet ne rimtą darbą dirbti 60

Romualdas Juknevičius. Liaudies Seimo nutarimai — klastos ir smurto rezultatas. Šis teatralas L. Seimo rinkimų kampanijos metu buvo paverstas šaltkalviu, chlopu, kovotoju už liaudį, politiniu kaliniu ir panašiu „didvyriu", nors visa tai buvo aiškus melas. Studijavęs teatro meną Maskvoje, autorius puikiai pažino bolševikų „rojų", bet likimo ironija padarė ir jį Liaudies Seimo nariu, kuris turėjo „nubalsuoti" prisijungimą prie SSSR, nubalsuoti nutarimus, kurie is anksto būdavo parengiami Sovietų pasiuntinybėje Kaune. Čia ir autoriui buvo padiktuotas tekstas ne kokiu nors politiniu klausimu, bet dėl posėdžio reglamento: posėdžiavimo laiko ir aprėžto kalbėjimo diskusijų metu. Kuriems pasiuntinybė nedavė tekstų, tie ir balso negavo 62

Stasė Vaineikienė. Liaudies Seimas — lietuvių tautos valios uzurpatorius. Protestuodama prieš sava-

ihren Willen erfolgte Aufstellung als Kandidatin fuer den Volksseim gab sie kein Bild zur Veroeffentlichung. Doch ebenso, wie sie zur Kandidatur gezwungen wurde, ebenso wurden die Waehler gezwungen, an der Abstimmung teilzunehmen. Ueber die im Volksseim zu fassenden Beschluesse erfuhr die Verfasserin erst bei der Beratung. Es hatte kein Abgeordneter die Moeglichkeit, gegen diese Beschluesse aufzustehen. Auch spaeterhin wurden diese angeblichen Abgeordneten niemals nach ihrer Meinung gefragt. Alles wurde in ihrem Namen, jedoch gegen ihren Willen gemacht 64

V. Biržietis: Wir koennen nur noch zustimmen. Der Verfasser, der ohne sein Einverstaendnis zum politischen Leiter eines Regiments ernannt und dann als Kandidat fuer den Volksseim aufgestellt wurde, glaubte anfaenglich noch an die Moeglichkeit einer ernsten Arbeit. Er wurde aber arg enttaeuscht. An der ersten Seimsitzung nahmen neben den Abgeordneten noch 700 andere Personen teil. Die Abgeordneten selbst verschwanden in dieser Masse voellig. Der Verfasser konnte sich nicht recht vorstellen, was da vor sich ging und wie eine grosse Flut von Beschluessen so rasch und ohne jede Diskussion angenommen werden konnte. Erst spaeter wurde es ihm klar, dass alle Vorschlaege und Beschluesse von der Kommunistischen Partei vorbereitet worden waren und dass die Abgeordneten ihnen nur noch zustimmen durften. . 67

P. Milančiūtė: Ueberall nur Gewalt. Die Verfasserin wurde gegen ihren Willen zur Kandidatin des Volksseims gemacht, obwohl sie niemals etwas mit Politik zu tun hatte. Als Abgeordnete konnte sie sich davon ueberzeugen, dass alle Abgeordneten nur den Willen der Kommunistischen Partei vollstrecken mussten. Kein Abgeordneter konnte seine eigene Meinung anbringen. Die Gewaltmethoden waehrend der Wahlen und staendlge Drohungen veranlassten die Verfasserin um die Entlassung aus dem Seim nachzusuchen. Doch die allmaechtige Kommunistische Parteizentrale wollte nichts davon wissen 70

Jurgis Glušauskas: Unerhoerte Gewalt im Namen des Sozialismus. Der ehemalige Vokskommissar gibt einen Ueberblick ueber die bolsche-

vališką jos kandidatūros išstatymą į Liaudies Seimą, ji nedavė savo fotografijos. Tačiau kaip ji buvo priversta kandidatuoti, tai ir rinkėjai smurtu buvo verčiami balsuoti. Apie nutarimus, kurie buvo padaryti Seime, atstovė patyrė tik balsavimų metu ir nė vienas Liaudies Seimo narys negalėjo pasisakyti prieš. Ir vėliau šie tariamieji Liaudies Seimo atstovai nebūdavo išklausomi. Buvo viskas daroma jų vardu, bet prieš jų norą 64

V. *Biržietis.* Mums lieka tik pritarti. Neatsiklausiant paskirtas pulko politiniu vadovu, o vėliau ir kandidatu į Liaudies Seimą, autorius dar tikėjosi, kad ši institucija dirbs rimtai, bet smarkiai apsirikęs. Pirmame posėdyje be atstovų dalyvavo dar apie 700 žmonių. Tarp jų išsklaidyti atstovai visai išnyko. Atstovas net nesusivokė kas čia vyksta ir kokiu būdu tokia gausybė nutarimų taip greitai, be jokių svarstymų, priimama. Tik vėliau jis suprato, kad visus pasiūlymus ir projektus gamina komunistų partija, o atstovams lieka tik pritarti 67

P. Milančiūtė. Visur reiškėsi tik jėga. Niekada nedalyvavusi politiniame gyvenime, autorė prieš jos valią buvo paskirta kandidate į Liaudies Seimą. Būdama Seimo atstove puikiai įsitikino, kad visi atstovai privalo aklai vykdyti komunistų partijos valią. Savo nuomonės joks atstovas negalėjo pareikšti. Rinkimų smurtas, prievartavimai balsavimų metu, nuolatiniai grasinimai privertė autorę maldauti, kad atleistų iš atstovės pareigų. Tačiau visagalintis LKP(b) CK apie tai nė girdėti nenorėjo 70

Jurgis Glušauskas. Negirdėtas smurtas socializmo vardu. Buvęs liaudies komisaras apžvelgia bolševikinę Lietuvos vyriausybę, SSSR

wistische Regierung in Litauen, die Rolle der Sowjetgesandtschaft, das Hereinfluten der Juden und Russen, die Russifizierungspolitik, die Arbeit und Bedeung der NKVD, die geheimen politischen Hintergruende usw. Es werden die bolschewistischen Auswirkungen in der Verwaltung und in der Wirschaft charakterisiert, ferner die bolschewistische Propaganda und die Wirklichkeit, Verhaftungen, Massenterror und Verbannungen. Die natuerliche Folge des bolschewistischen Regimes war Enttaeuschung und die gegenbolschewistische Aktion der Litauer 72

pasiuntinybės vaidmenį, rusų ir žydų užplūdimą, rusinimo politiką, NKVD darbus ir jos reikšmę, slaptuosius politinius užkulisius, išryškina būdingesnius bolševikinio administravimo ir ekonominio gyvenimo reiškinius, bolševikų propagandą ir tikrovę, areštus ir masinį terorą bei trėmimus. Nusivylimas ir lietuvių akcija prieš bolševikus buvo natūralus viso bolševikinio valdymo padarinys 72

V. Radzevičius: Die Wahlen zum Hoechsten Rat der Sozialistischen Raeterepublik Litauen. Auf eine sinnlose Art wurde ein ganzes Vierteljahr der ganze bolschewistische Propagandaapparat in die 'Wahlkampagne hineinbezogen. Bei Gegenüberstellung der bolschewistischen Wahlgesetze, der Direktiven der Zentralen, der Arbeit der Kommissionen und der Agitationsbrigaden, der Aufstellung der Kandidaten einerseits und der Stimmung der Bevoelkerung sowie der wirklichen Lage andererseits kam so richtig der ungewoehnliche Gegensatz zwischen Propaganda und Wirklichkeit zum Vorschein. Weder Terror noch Propaganda vermochten die Massen zur Wahlurne zu treiben und die Wahlorganisatoren haben dann, um die Lage zu retten, zu Wahlfaelschungen gegriffen 98

V. *Radzevičius.* Rinkimai i TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Į rinkimų kampaniją įkinkius visą bolševikinės propagandos aparatą, buvo beprasmiškai dirbama ištisą metų ketvirtį: Peržvelgiant bolševikinių rinkimų nuostatus, direktyvas iš centro, jų vykdymą ir komisijų organizavimą, komisijų ir agitatorių brigadų darbą, kandidatų išstatymą, galutinius pasirengimus balsavimams, pačią rinkimų eigą, pagaliau gyventojų nuotaikas ir čekos ranką rinkimuose, visai paaiškėja, kad tarp propagandos ir tikrovės buvo nepaprasta praraja. Nei teroras, nei propaganda nepajėgė suvaryti gyventojų prie rinkiminių urnų ir rinkimų organizatoriai, gelbėdami padėtį, visus rinkimų duomenis nenuginčijamai suklastojo _____ 98

Dr. A. Kučinskas: Das Raetejahr in den Gymnasien. Als 1940 die Bolschewisten Litauen ueberfluteten, hatten die litauischen Schulen Sommerferien. Die neue bolschewistische Leitung des Bildungswesens begann durch Rundschreiben eine „neue Epoche" zu schaffen und erhob die Forderung, dass die litauischen Schulen die „bruederliehen" Republiken einholen sollen. Bereits das Schuljahr 1940/41 begann mit einer Werbung der Schueler fuer die kommunistischen Jugendverbaende und die Roten Pioniere, wie allgemein mit der Bolschewisierung der Schulen. Damit machte sich die NKVD in den Schulen breit. Die Schulen wurden ihre eigentlichten Arbeit entzogen, dem sozialistischen Wettbewerb unterstellt, mussten an den Demonstrationen und an der Wahlkampagne teilnehmen usw. Die ganze Zeit hindurch wurden die Schulen bolschewistisch „reformiert", die Lehrer

Dr. A. Kučinskas. Tarybiniai metai gimnazijose. Kai 1940 m. Lietuvą užplūdo bolševikai, Lietuvos mokyklose buvo vasaros atostogos, tačiau bolševikinė švietimo vadovybė pradėjo aplinkraščiais kurti „naują epochą", reikalaudama, kad lietuviška mokykla prisivytų „broliškas" respublikas. Jau tarybiniai 1940/1941 mokslo metai prasidėjo mokinių, ne tik mokyklų bolševikinimu, verbavimu į komjaunuolius, pionierius. Su jais mokykloje įsigalėjo ir NKVD. Mokykla buvo atitraukta nuo mokslo. įjungta į socialistines lenktynes, dalyvavimus demonstracijose, rinkimų darbe ir t.t. Per visą laiką mokyklos buvo bolševikiškai „refor-

durcheinandergewuerfelt, entlassen, provoziert und verhaftet. Die Schulen hatten die Aufgabe, nicht etwa zur Persoenlichkeit zu erziehen, sondern den Menschen niederzumachen 133

Stasys Butkus: Erinnerungen über die rote militaerische Presse 163

Rapolas Mackonis: Der bolschewistische Terror nach dem Einmarsch in Wilna. Die Bolschewisten marschierten im Oktober . 1939 in Wilna ein und begannen mit ihrem Terror vom ersten Tage an. Der Verfasser macht einen Rueckblick auf den bolschewistischen Einmarsch, die Stimmung der Litauer und Polen, die Flucht der Polen nach Litauen, die ersten Haussuchungen, Verordnungen, Verhaftungen, Vernehmungen, Folterungen in den NKVD - Gefaengnissen usw. Am 28. Oktober 1939 wurde der bolschewistische Alpdruck vorlaeufig beseitigt — Wilna wurde Litauen zurueckerstattet 175

V. *Drėma:* Der polnische Chauwinismus unter bolschewistischer Maske. Die durch die bolschewistische Invasion entstandene Lage wurde von den Wilnaer Polen weidlich ausgenutzt. Unter der bolschewistischen Maske trieben sie ihre chauwinistische Politik. Dies wurde besonders auf dem Gebiete des Bildungswesens deutlich. Die Polen maskierten sich schnell als Kommunisten reinsten Wassers, bezeichneten alle Litauer als „Smetona-Leute" und versuchten, das ganze Bildungswesen in ihre Hand zu bekommen. Sie schreckten dabei auch vor Provokationen nicht zurueck. Die polnischen Zeitungsredaktionen, das polnische Exekutivkomitee, die Berufsverbaende, die Kommunistische Partei und selbst die NKVD — sie alle wurden zu Handlungern der polnischen Chauwinisten. Die Polen wurden zu den besten bolschewistischen Bildungsfunktionaeren gestempelt, die Litauer zu den groessten Gegenrevolutionaeren. Selbst die litauische Sprache wurde als kontrrevolutionaer bezeichnet. Die bolschewistische Aktion betraf nicht nur die litauischen Lehrer, sondern auch das ganze Schulwesen, die Bibliotheken usw. Es wurde die fadenscheinige Behauptung aufgestellt, dass die nationallitauische Politik die Entnationalisierung der Polen und Weissruthenen und eine Stimmungsmache gegen den Bolschewismus zum Ziele habe 196

muojamos", mokytojai blaškomi, atleidinėjami, provokuojami ir suiminėjami. Mokykloje turėjo būti ne auklėjamas individas, bet užmušamas žmogus 133

Stasys Butkus: Atsiminimai apie raudonąją karinę spaudą 163

Rapolas Mackonis. Bolševikų teroras, vos įžengus į Vilnių. Vilnių bolševikai užėmė 1939 m. spalių mėnesį ir nuo pirmos dienos pradėjo terorą. Prisiminimais autorius peržvelgia bolševikų įsiveržimą, lietuvių ir lenkų nuotaikas, lenkų bėgimą į Lietuvą, pirmąsias kratas, persekiojimus, areštus, suimtųjų tardymus, kankinimus, gyvenimą NKVD kalėjimuose ir kitus bolševikinio teroro metodus. 1939 m. spalių m. 28 d. bolševikinis slogutis laikinai buvo pašalintas — Vilnius buvo grąžintas Lietuvai. . . 175

V. Drėma. Lenkų šovinizmas bolševikų priedangoje. Bolševiku invazija sudaryta padėtimi sumaniai naudojosi Vilniaus lenkai. Bolševizmo priedangoje jie varė šovinistinę politiką. Tas šovinizmas buvo ypač ryškus švietimo srityje. Staiga pasivertę gryno kaulo komunistais, lenkai apšaukė visus lietuvius smetonininkais ir stengėsi perimti švietimą į savo rankas. Savo pastangoms įgyvendinti jie nesigailėjo ir provokacijų. Jiems tarnavo lenkiškų laikraščių redakcijos, lenkiškasis miesto vykdomasis komitetas, profesinės sąjungos, komunistų partija ir net NKVD. Visi lenkai buvo laikomi geriausiais bolševikiniais švietėjais, o visi lietuviai — didžiausiais kontrrevoliucionieriais, net lietuvių kalba buvo laikoma kontrrevoliucinė. Akcija lietė ne tik lietuvius mokytojus, bet visas lietuviškas mokyklas, bibliotekas. Buvo įrodinėjama, kad lietuviai, varydami nacionališkai tautinę politiką, stengiasi nutautinti lenkus ir gudus, ir nuteikti juos prieš bolševikus. 196

Agr. *Daugirdas:* Die bolschewistische Mechanisierung der Landwirtschaft in Litauen. Selbst diese rein wirtschaftliche Angelegenheit wurde von den Bolschewisten zu Propagandazwecken benutzt. Die so geruehmte Mechanisierung der Landwirtschaft hat den Ertrag des Landes nicht nur nicht gesteigert, sondern noch niedergedrueckt, wie es die Tatsachen und Dokumente bewiesen haben. Die Maschinen- und Traktorenstationen haben mit ihrem aufgeblaehten Verwaltungsapparat ausser unzweckmaessigen Maschinen nichts Wertvolles zur Verfuegung gestellt 205

Agr. Daugirdas. Bolševikinė Lietuvos žemės ūkio mechanizacija- Net ir šį grynai ūkinį reikalą bolševikai buvo pavertę propaganda. Išreklamuota žemės ūkio mechanizacija, kaip rodo faktai ir dokumentai, žemės ūkio našumo ne tik negalėjo pakelti, bet jį net nusmukdė. Mašinų - traktorių stotys su milžiniško administraciniu aparatu ir be reikalingų mašinų Lietuvos žemės ūkiui nieko nedavė 205

Vytautas Budrys: Sie gaben uns angeblich das Recht auf Arbeit und Erholung. Hier werden Erinnerungen eines ehemaligen Kriminalbeamten gegeben. Nach seiner Entlassung musste er unter staendigen Verfolgungen der Tschekisten, Juden und Kriminalverbrecher die ganze Zeit Unterschlupf suchen, Fluchtversuche unternehmen und sein Leben mit der Waffe in der Hand verteidigen. Ein Mitarbeiter verschwand nach dem anderen in den Klauen der Tschekisten. An ihrer Stelle traten neue. Die ganze Zukunftshoffnung gruendete sich auf einen etwaigen Kriegsausbruch. Und als das Notjahr mit Kriegsbeginn zu Ende ging, begegneten die Verfolgten den Ereignissen bereits gut vorbereitet 228

Vytautas Budrys. Jie davė mums teisę į darbą ir poilsį. Buvusio kriminalinės policijos tarnautojo atsiminimai. Išmestas ir tarnybos, čekistų, žydų ir nusikaltėlių persekiojamas jis turi visą laiką slapstytis, projektuoti pabėgimus per sieną ir ginti savo gyvybę ginklu. Bendradarbiai vienas po kito dingsta čekistų naguose. Į jų vietą stoja nauji. Viskas grindžiama būsimo karo viltimi. Ir kai metai kančių baigiasi karo pradžia, persekiojamieji įvykius sutinka tinkamai susiorganizavę. . . 228

V. *Daugnora:* Die Volksgerichte der Raetezeit. Die Bolschewisten zerstoerten die in Litauen bestehenden Gerichte, vermochten aber nicht, an ihrer Stelle richtige Volksgerichte zu organisieren. Nach Entlassung der alten Richter ernannten sie zu Richtern Personen, die ohne jede Bildung waren und von dem Gerichtswesen keine Ahnung hatten. Im Gerichtswesen und in der Rechtsprechung herrschte das groesste Chaos. Die Zentralbehoerden waren gezwungen, Beschlussentwuerfe auszuarbeiten und selbst Beschluesse vorzubereiten. In diesem Gerichtschaos wurde das Volk von den sogenannten „Volksraeten" vertreten, die ebenfalls Profane waren, wie auch die Volksrichter selbst 251

V. Daugnora. Tarybiniai Liaudies Teismai. Bolševikai sugriovė Lietuvoje veikusius teismus, bet naujų, tarybinių teismų kaip reikiant nesuorganizavo. Atleidę senuosius teisėjus, jie skyrė bemokslius žmones, kurie apie teismo darbą jokio supratimo neturėjo. Teismų administravime ir bylų sprendime buvo didžiausias chaosas. Centras būdavo verčiamas šabloninti ir pats rengti sprendimų pavyzdžius. Tame teisminiame chaose „liaudį atstovavo" paskirti liaudies tarėjai — tokie pat profanai kaip ir patys liaudies teisėjai 251

Ltn. d. Res. *III. Valavičius:* In den Zangen der NKVD. Der Verfasser gibt hier Erinnerungen aus der Zeit seiner Verhaftung, der Gefaengnishaft, ueber seine damaligen Bekanntschaften, Vernehmungen usw. Nach mehrmonatiger Gefaengnishaft wurde er in Wilna in einem Waggon

Ats. ltn. M. Valavičius. Enkavedistų replėse. Autorius pateikia savo atsiminimus iš arešto momento, kalėjimų režimo, pažinčių su bendro likimo žmonėmis, tardymų ir t.t. Porą mėnesių pasėdėjęs kalėjime, jau

untergebracht und sollte verbannt werden. Dank dem Kriegsbeginn kam es nicht mehr dazu 258

Charakteristische Ueberbleibsel

VI. Radzevičius: Der bolschewistische Agitprop. (Agitation und Propaganda). Die bereits zu Anfang der Bolschewistenherrschaft in Kauen gegruendete bolschewistische Propagandainstituition hatte sich vorgenommen, grosse Aufgaben durchzufahren. Wirksam wurde sie jedoch nur waehrend der Wahlen zum Volksseim und bei der Oktoberfeier. Der Agitprop wurde von anderen bolschewistischen Behoerden ueberschattet. Einige Zeit hindurch gab er noch die Zeitschrift „Šluota" heraus, die, dann aber auf den „Tiesa"-Verlag ueberging 279

A. Vilainis: Die Vorbereitungen zu bolschewistischen Feiern. Die Bolschewisten feiern in jedem Jahr zwei Hauptfeste: Den ersten Mai und das Oktoberfest. Hierzu wird jeweils viel Propagandamaterial hergestellt, es werden durch NKVD Verhaftungen vorgenommen usw. Das merkten auch die Litauer. NK VD hatte vor diesen Festen eine wahre „Ernte". Ihr ganzer gewaltiger Apparat wurde hierzu aufgeboten, mit Tausenden von Agenten und Spionen. Nur Knute und Terror konnten diese „freien und ungezwungenen Freudenfeste" garantieren, wobei man jedoch nicht unterliess, selbst kleinste Flussbruecken mit bewaffneten Wachen zu besetzen, abgesehen vom offenen Kampf mit den „Gegenrevolutionaeren" 288

J. Laucius: Der Bau der Arbeiterheime — eine bolschewistische Propaganda. Um die Arbeiter zu koedern, hatten die Bolschewisten ihnen die Wohnungen der frueheren „Volksfeinde" versprochen, setzten sich dann aber selbst darin fest. Die Arbeiter gingen leer aus. Es wurde eine Zusammenlegung der Wohnungen durchgefuehrt, sogenannte Elendshuetten in der „Brazilka"-Vorstadt niedergerissen und Neubau von Arbeiterwohnungen versprochen. Die im Stachanow-Tempo aufgefuehrten Bauten erwiesen sich als unbewohnbar. Nach dem Abzug der Bolschewisten stellte man fest, dass diese Neubauten in diesem Zustande zu Wohnungen ueberhaupt nicht benutzt werden koennen 299

Briefe an den Volkskommissar Vorsitzender des Sowjet Rates, Mečys Gedvilą 306

buvo nugabentas į vagonus Vilniuje ir turėjo būti išvežtas. Bet staigus karas viską sukliudė ir grąžino laisvę. 258

Charakteringos nuotrupos

VI. Radzevičius. Bolševikinis Agitpropas. Pačioje bolševiku jsiveržimo pradžioje Kaune suorganizuotoji agitacijos ir propagandos įstaiga, Agitpropas, buvo užsimojęs nudirbti didžiausius darbus. Tačiau savo veikimo metu bolševikams pasitarnavo tik dviem atvejais: renkant Liaudies Seimą ir švenčiant spalių revoliuciją. Vėliau Agitpropą nustelbė kitos bolševikinės įstaigos. Kurį laiką jis dar leido savo organą „Šluotą", bet vėliau ir jos leidimą pasiėmė „Tiesos" leidykla 279

A. Vilainis. Bolševiku pasirengimai šventėms. Kasmet bolševikai iškilmingai švenčia dvi dienas -— gegužės pirmosios ir spalių revoliucijos šventes. Prieš kiekvieną tokią šventę bolševikai prigamina eibes instrukcijų, varo plačią spaudos propagandą, o NKVD vykdo masinius „liaudies priešų" suėmimus. Tai ypač pajuto lietuviai per abi bolševikines šventes. Besirengdama toms šventėms, NKVD turėjo didžiausią rugiapiūtę. Į darbą buvo įkinkomas visas milžiniškas jos aparatas, su tūkstančiais agentų ir šnipų. Tik NKVD naganas ir jos teroras galėjo garantuoti „laisvą ir nevaržomą džiaugsmo pareiškimą", kurio metu reikėjo net ir upokšnio tiltą sargyba apstatyti, nekalbant jau apie plačiausio masto kovą su .kontrrevoliuciniu" elementu 288

J. Laucius. Darbininku kolonijos statyba — bolševikinė propaganda. Viliodami darbininkus, bolševikai žadėjo juos apgyvendinti „buvusių liaudies priešų" butuose bet paskui patys juos užėmė, o darbininkai nieko negavo. Buvo pravestas gyventojų suglaudinimas, bet ir jis darbininkams nieko nedavė. Iškilmingai sudeginę porą brazilkos" lūšnų, bolševikai pažadėjo pastatyti darbininkams butų kolonijas. Statė jas stachanoviškai žiemos metu, statė paskubomis, o statydami vis gyrėsi. Tačiau, kai pastatė, tai pasirodė, kad tose kolonijose iš viso neįmanoma gyventi. Bolševikams išbėgus, Kauno darbininkų butų kolonijos statyba buvo iš pagrindų patikrinta ir konstatuota, kad tokiose būstinėse, kokias įrengė bolševikai, niekas negali gyventi 299

Laiškai Liaudies Komisarui Tarybos pirmininkui Mečiui Gedvilui. .. 306

BOLŠEVIKINĖS KLASTOS DEMASKAVIMAS

1942 m. rugpiūčio 30 d. Kaune, Karo Muziejaus salėje, įvyko buv. Liaudies Vyriausybės ir buv. Liaudies Seimo narių viešas susirinkimas. To susirinkimo tikslas — faktų šviesoje parodyti būdus ir priemones, kuriais Sovietų Sąjunga suklastojo lietuvių tautos valią ir iš Liaudies Seimo išgavo nutarimą Lietuvą įjungti į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą.

Susirinkime dalyvavo: ėjęs Liaudies Vyriausybės ministerio pirmininko pareigas ir užsienių reikalų ministeris prof. *Vincas Krėvė - Mickevičius,* buv. LTSR socialinio aprūpinimo, o vėliau miškų pramonės liaudies komisaras *Jurgis Glušauskas* ir buvę Liaudies Seimo nariai: prof. dr. *Antanas Garmus,* agr. *Pranas Mickus, Liudas Dovydėnas, Henrikas Kačinskas, Romualdas Juknevičius, Stasė Vaineikienė, Vladas Biržietis* ir *Petrė Milančiūtė.*

Susirinkimą atidarė ir jam vadovavo iš buv. Liaudies Seimo narių susidariusios šiam susirinkimui kviesti organizacinės komisijos pirmininkas prof. dr. A. Garmus, kuris pasakė tokią kalbą:

Gerbiamieji šio susirinkimo dalyviai! Šiandien šioje lietuvių tautos šventovėje savo laisvu noru ir savo iniciatyva susirinkome mes, buvę Lietuvos vyriausybės ir buvę Liaudies Seimo nariai, tam, kad atskleistume tiesą apie tą bolševizmo tiraniją, kuri Lietuvoje reiškėsi vos vienerius metus, tai yra nuo 1940 m. birželio 15 dienos ligi 1941 metų birželio 22 dienos. Per tuos vienerius bolševikų valdymo metus mūsų tėvynei ir lietuvių tautai teko išgyventi daug liūdnų, šiurpių ir tragiškų valandų. Vos spėję įžengti į Lietuvą, bolševikai tuojau suklastojo lietuvių tautos valią ir fiziniu bei moraliniu teroru įvykdę Liaudies Seimo rinkimus, jėga ir grasinimais prieš to seimo svarbesnius narius — lietuvius inteligentus, išgavo Liaudies Seimo neva geravališką pritarimą įjungti Lietuvą į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą. Aš visų čia esančių buvusių Lietuvos vyriausybės ir buvusių Liaudies Seimo narių vardu kategoriškai pabrėžiu ir tvirtinu, kad *toji Liaudies Seimo 1940 metų liepos mėnesio 21 dienos deklaracija, kuria Lietuva įjungiama į Tarybų, Sąjungą, buvo tik klastos, jėgos ir rafinuoto bolševikų teroro padaras.* Nuogų faktų šviesoje to nelemto padaro atsiradimą mes šiandien ir norime išsamiau išdėstyti visai Lietuvai ir visam kultūringajam pasauliui, o taip pat kitiems kraštams atidengti tuos bolševikų metodus, kuriais jie išniekino ir sutrypė lietuvių tautos teises. Mūsų visų žodžius lydi šviesa ir tiesa. —

Atidaręs buv. Liaudies Vyriausybės ir buv. Liaudies Seimo narių susirinkimą, prof. dr. A. Garmus pakvietė prof. V. Krėvę - Mickevičių padaryti pranešimą „Bolševikų invazija ir Liaudies Vyriausybė". Po prof. V. Krėvės - Mickevičiaus kalbos, išsamius pranešimus padarė: buv. Liaudies Seimo narys ir Šiaulių apygardos rinkiminės komisijos pirmininkas agr. Pr. Mickus — „Liaudies Seimo rinkimų duomenų klastojimas", buv. Liaudies Seimo narys prof. dr. A. Garmus — „Lietuvos įjungimas į SSSR — Maskvos diktatas", buv. Liaudies Seimo narys L. Dovydėnas — „Mano kelias į Liaudies Seimą", buv. Liaudies Seimo narys H. Kačinskas — „Liaudies Seimas — jėgos įvykių uždanga", buv. Liaudies Seimo narys R. Juknevičius — „Liaudies Seimo nutarimai — klastos ir smurto rezultatas", buv. Liaudies Seimo narys St. Vaineikienė — „Liaudies Seimas — lietuvių tautos valios uzurpatorius", buv. Liaudies Seimo narys V. Biržietis — „Mums beliko tik pritarti", buv. Liaudies Seimo narys P. Milančiūtė — „Visur reiškėsi tik jėga", buv. LTSR socialinio aprūpinimo, o vėliau — miškų pramonės liaudies komisaras J. Glušauskas — „Negirdėtas smurtas socializmo vardu". Visi šie pranešimai ištisai dedami „Lietuvių Archyvo" III tome (psl. 7—97).

Lietuvos visuomenė dideliu susidomėjimu ir pasitenkinimu sutiko buvusių Liaudies Vyriausybės ir Liaudies Seimo narių padarytą viešą ir autoritetingą bolševikinės klastos demaskavimą. Šie vieši pareiškimai parodė visam kultūringajam pasauliui tikrąjį Maskvos veidą ir išryškino jos imperialistinius tikslus, kurie buvo dangstomi, norint paversti pačius lietuvius savo laisvės ir savo nepriklausomybės duobkasiais. Visai lietuvių spaudai buvo dar kartą duota proga pareikšti savo pasipiktinimą ir pasibiaurėjimą bolševikų vykdytu lietuvių tautos valios klastojimu. Buv. Liaudies Vyriausybės ir Liaudies Seimo narių pastangas viešai demaskuoti bolševikinės Maskvos smurtą, klastą ir apgaulę, nukreiptą prieš Nepriklausomą Lietuvą, spauda įvertino, kaip labai reikšmingą įvykį. Čia pateikiamos kai kurios tų pasisakymų ištraukos.

Kauno dienraštis *Į Laisvę* straipsnyje *„Smurto demaskavimas"* (1941. IX. 1. Nr. 203) tarp kita ko pareiškia:

„Joks smurtas, teroras ir klastos, kad ir kaip rūpestingai jas būtų stengiamasi paslėpti, kad ir kokiais gražiais žodžiais dangstyti, neišvengia istorijos teismo. Sakoma, kad laikas gydo žaizdas, bet kartu tas pats laikas ir išryškina praeities faktus. Atmetęs visą nereikalingą balastą, jis parodo juos nuogus, jokiomis puošmenomis neapdangstytus. Vienas iš tokių mums labai skaudžių smurto ir prievartos faktų buvo Lietuvos prijungimas prie Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos. Tiesą sakant, lietuvių tautai tas bolševikinis smurtas ir prievarta buvo aiški ir kiekviename žingsny juntama nuo pirmosios jų invazijos dienos, kai jie, sulaužę sutartis, užėmė mūsų kraštą. Jei vis dėlto tą smurtą jie bandė dangstyti įvairiomis frazėmis, melu

ir apgaule, stengėsi klastoti lietuvių tautos valią, tam tikslui surengdami rinkimines komedijas, tai jie tai darė, norėdami savo imperializmą nuslėpti nuo viso kultūringojo pasaulio. Tačiau toji propagandos ir bolševikinių frazių skraistė buvo tokia reta, kad kiekvienas galėjo pro ją matyti barbarišką azijato ginkluotą kumštį...

.. .Buvusių Lietuvos Liaudies Vyriausybės ir vadinamojo Liaudies Seimo narių susirinkimas užvakar argumentuotai prieš visą pasaulį demaskavo tą smurto aktą. Savo laisva valia ir iniciatyva susirinkę tie asmens, kuriems tuose nelemtuose įvykiuose bolševikinio teroro spaudžiamiems teko suvaidinti nedėkingą ir liūdną vaidmenį, iškėlė bolševikinio imperializmo užkulisius ir visas tas klastas ir suktybes, kurios buvo panaudotos per vadinamuosius Liaudies Seimo rinkimus ir vėliau per jo posėdžius".

Vilniaus dienraštis *Naujoji Lietuva* (1942. IX. 6. Nr. 211) straipsnį *Nuplėšus Maskvos valdovų kaukę"* baigia tokiomis išvadomis:

„Dabar, praėjus daugiau kaip metams nuo to laiko, kai Lietuva išvaduota nuo bolševizmo jungo, taurieji lietuviai, buvusios bolševikų klastos ir teroro aukos, pasakė tiesos žodį, kuris rado didžiausią atgarsį visoje Lietuvoje ir kuris, be abejo, bus užgirstas ir plačiame pasaulyje, kuriame vis dar atsiranda naivėlių, tikinčių bolševikais ir su jais besidraugaujančių. Buvusio Liaudies Seimo atstovų pareiškimai, jų pilietinė drąsa parodyti tikruosius bolševikų veikimo Lietuvoje metodus mums turi dvejopą reikšmę:

1) Nuplauna nuo Lietuvių Tautos gėdą, kurią bolševikai su saujele savo agentų mums buvo padarę viso pasaulio akivaizdoje, ir

2) Neginčijamai įrodo, kad Lietuvos „įjungimą" į Sovietų Sąjungą įvykdė ne Lietuvių Tauta, kaip to Maskvos valdovai norėjo, bet kad jie patys ginkluotos jėgos ir teroro pagalba mus prisijungė, kol vokiečių kariuomenė nutraukė mūsų vergijos grandinę, kur taip pat mūsų lietuviai partizanai atidavė savo kraujo duoklę".

Savaitinis ūkininkų laikraštis *Ūkininko Patarėjas* (1942.IX.4. Nr. 35) buv. Liaudies Vyriausybės ir buv. Liaudies Seimo narių susirinkimo apžvalgoje tarp kita ko rašo:

„Bolševikai grubia jėga užėmė Lietuvą ir tokia pat jėga prijungė prie Sovietų Sąjungos. Tačiau šitą smurtą šie užkietėję pasauliniai nusikaltėliai pasaulio akyse norėjo užmaskuoti šlykščių melu, esą Lietuva prie Sovietų Sąjungos prisijungė gera valia. Tam jie pravedė Liaudies Seimo neva rinkimus, o tas seimas neva ir išreiškęs mūsų tautos valią...

...Bendra iš visų pranešėjų pranešimų išvada, kurią ir jie patys darė: Liaudies Seimo rinkimai — begėdiškas klastojimas, Liaudies Seimo posėdžiai — gryniausia komedija, lietuvių tauta už Liaudies Seimo kandidatus nebalsavo, Liaudies Seimo nariai lietuvių tautos atstovai nebuvo, todėl bolševikų plepalai apie Lietuvos geravališką prisijungimą prie Sov. Sąjungos yra akiplėšiškas melas".

Savisaugos dalinių savaitraštis *Karys* (1942.IX.5. Nr. 37) str. *bolševikinių klastų demaskavimas"* pareiškia:

„1942 m. rugpiūčio 30 diena lietuvių tautos istorijai liks reikšminga ir svarbi, nes tada buvo viešai ir su tinkamais argumentais demaskuotas tas nežmoniškas smurtas ir klastos, kurias Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos vyriausybė panaudojo, kad Nepriklausomą Lietuvos Respubliką prievarta prijungtų prie Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos. Savo laisvu noru ir savo iniciatyva susirinkę į tautos šventovę — Karo Muziejų buvę Liaudies Vyriausybės ir Liaudies Seimo na-

riai atskleidė anais laikais bolševikų taip griežtai slėptą tiesą apie tas tragingąsias lietuvių tautai 1940 m. liepos mėn. dienas...

... buv. Liaudies Vyriausybės ir Liaudies Seimo nariai paskelbė rezoliuciją, kuria visam kultūringajam pasauliui demaskuojamas bolševikinis smurtas ir klastos, kurių pagalba Lietuva, bolševikų kariuomenės okupuota, buvo prijungta prie TSRS. Iš tos rezoliucijos matyti, kad tas seimas niekuomet neatstovavo lietuvių tautos ir neišreiškė jos valios, kad visi to seimo nutarimai tėra tik teroru paremtas Maskvos diktatas".

Šiauliuose leidžiamas lietuvių visuomenės savaitraštis *Tėviškė* (1942. IX.11. Nr. 37) str. *„Tautos valia"* pažymi:

„Rugpiūčio 30 dieną Kaune susirinkę buv. Liaudies Vyriausybės komisarai ir Liaudies Seimo nariai savo pareiškimais atskleidė bolševikų okupacijos metais Lietuvoje vykdyto smurto uždangą... Buv. Liaudies Vyriausybės ir Liaudies Seimo narių pareiškimai yra gyvas dokumentas ne tik bolševikinių pastangų smurtu pavergti Lietuvą, bet jie kartu yra ryškus liudininkas tuo metu vyravusių nuotaikų, neigiamų bolševizmui, kurių neįstengė pašalinti ir nuostabiai plačiu mastu organizuota sovietinė propaganda".

Savaitraštis *Panevėžio Apygardos Balsas* (1942.IX.5. Nr. 37) plačią buv. liaudies vyriausybės ir buv. Liaudies Seimo narių susirinkimo apžvalgą pradeda tokiu pareiškimu:

„Bolševikai, okupavę Lietuvą ir norėdami savo smurtą ir klastą pridengti, 1940 m. liepos 14—15 d. d. suruošė Liaudies Seimo rinkimų komediją. Tais suklastotais ir smurto bei teroro priemonėmis pravestais Liaudies Seimo rinkimais bolševikai pasauliui norėjo parodyti, kad pati lietuvių tauta per savo išrinktus atstovus prašės prijungiama prie Sovietų S-gos. Kaip tie suklastoti rinkimai buvo pravesti, visi lietuviai gerai atsimena. Tačiau daug tos Liaudies Seimo rinkimų komedijos užkulisių tik dabar paaiškėjo iš viešų Liaudies Seimo, Liaudies Vyriausybės ir Komisarų Tarybos narių pareiškimų".

Telšiuose leidžiamas savaitraštis *Žemaičių Žemė* str. *„Tiesa apie bolševikinę Uraniją"* (1942.IX.5. Nr. 36) rašo:

„Bolševikų invazija Lietuvoje, Liaudies Seimo ir vyriausybės darbai, Nepriklausomybės pakasynos, amžiams liks juodžiausiu lapu mūsų tautos istorijoje. Išgyventasis smurtas, klastos ir apgaulės ilgai neišdils iš tautos sąmonės ir būsimoms kartoms bylos apie kraštą nusiaubusią bolševikinę tiraniją...

..1942 m. rugpiūčio 30 d. buv. Liaudies Vyriausybės ir Liaudies Seimo narių susirinkimas Karo Muziejaus didž. salėje mums atskleidė visą tiesą, anais laikais bolševikų taip griežtai slėptą, apie tragingiausias mūsų tautos gyvenimo dienas...

... Šiame susirinkime paskelbti pareiškimai turi didžios reikšmės mūsų tautos istorijai ir visam pasauliui atskleidžia neginčijamą tiesą, kad

lietuvių tauta niekada laisvu noru nebūtų dėjusis prie Sovietų Sąjungos".

Buv. Liaudies vyriausybės ir Liaudies Seimo narių susirinkimą bei jame padarytus pareiškimus plačiai apibūdino ir įvertino, kaip reikšmingą įvykį, taip pat Lietuvos kitataučių ir užsienių spauda ir radijas. Visuose tam susirinkimui skirtuose rašiniuose daugiausia dėmesio kreipiama buv. Liaudies Seimo narių susirinkimo priimtai tokiai rezoliucijai:

BUV. LIAUDIES SEIMO NARIŲ SUSIRINKIMO, ĮVYKUSIO KAUNE

1942 M. RUGPIŪČIO 30 D.

R E Z O L I U C I J A

1942 m. rugpiūčio mėn. 30 d. susirinkę Kaune mes, buvę Lietuvos vyriausybes ir buv. Liaudies Seimo nariai, viešai pareiškiame:

1. Smurtu sulaužydama duotus Lietuvos Respublikai iškilmingus pasižadėjimus visokiomis aplinkybėmis gerbti Lietuvos "suverenumą bei teritorinį integralumą ir neliečiamybę" (1926 m. sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos, 2 str.), 1940m. birželio men. 15 d. Sovietų Sąjungos valdžia militariškai okupavo Lietuvą.

2. Maskvos ultimatumu sudaryta Lietuvos vyriausybė, kuriai iš pradžios buvo pažadėta gerbti Lietuvos nepriklausomybę, vėliau, Maskvai verčiant, buvo reorganizuota be e.Ministerio Pirmininko pareigas prof. V.Krėves-Mickevičiaus žinios ir pritarimo, aptikrinant daugumą komunistams, su M.Gedvilu prieky, tikslu padaryti ją visišku Maskvos įrankiu.

3. Taip reorganizuotai vyriausybei, Maskvos vyriausybė įsakė pravesti rinkimus į Liaudies Seimą, kad šis vėliau paprašytų įjungti Lietuvos Respubliką į Sovietų Sąjungą.

4. Liaudies Seimas negalejo išreikšti ir neišreiškė Lietuvių tautos valios, nes: a) Liaudies Seimo sudėtis buvo iš anksto nustatyta komunistų partijos , diriguojant Maskvos atstovui G.Dekanozovui ir Sovietų Sąjungos pasiuntiniui Lietuvoje N.G.Pozdniakovui , kandidatus tegalejo statyti tik "Lietuvą Darbo Sąjunga", komunistų partijos ekspozitūra, ir kandidatų tebuvo išstatyta tiek, kiek buvo nustatyta iš viso Liaudies Seimo narių, b) kadangi iš anksto buvo nustatyta atstovų sudėtis, tai kad padidintų įspūdį buvo paskelbta, kad už kandidatų sąrašą į- Liaudies Seimą balsavo 95,51% turinčių teisę balsuoti, o iš tikrųjų, kaip patvirtina Liaudies Seimo rinkiminių komisijų nariai, o taip pat kaip rodo buv. LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko M.Gedvilo ir buv. LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininko J.Paleckio padaryti uždaruose posėdžiuose pareiškimai, tebuvo paduota tik 16-18 % galiojančių balsavimo kortelių, c) visa eilė atstov7, kurie nepriklausė komunistų partijai, grasinimais buvo priversti būti atstovais ir balsuoti už prisijungimą prie Sovietų Sąjungos, d) balsuojant už prisijungimu prie Sovietų Sąjungos, atstovų balsai nebuvo skaitomi ir kartu su atstovais balsavo

balsavo sėdėję jų tarpe padaliniai asmenys.

5. Prieš šį smurtą nė vienas Liaudies Seimo narys negalėjo pareikšti protesto, nes toks protestas esamomis sąlygomis buvo surištas su pavojumi gyvybei. Maskvos įgaliotinis G.Dekanozovas ir SSSR pasiuntinybės nariai Liaudies Seimo atstovams, pareiškusiems nusistatymą, kad per Liaudies Seimo posėdį nebalsuosime užprisijungimąprieSovietųSąjungos,atviraigrasejiemsirįųšeimoms.

6. Mes viešai pareiškiame savo protestą, prieš smurto ir falsifikacijos priemones, kurios buvo pavartotos prieš Lietuvos Respubliką ir Lietuvių tautą bolševikų valdžios tiek renkant Liaudies Seimą, tiek jam veikiant. Nei mes, nei kiti Liaudies Seimo nariai, dėl aukščiau suminėtų aplinkybių, negalėjome išreikšti ir neišreiškėme Lietuvių tautos valios prisijungti prie Sovietų Sąjungos.

7. Pats Liaudies Seimas savo 1940 m. liepos mėn. 21 d. deklaracijoje yra pasakęs: "Dabar liaudis, galingosios Raudonosios Armijos padedama, nuvertė smetoniškųjų pavergejų jungą ir įsteigė savo valstybėje tarybų valdžią"... "jei Lietuvos liaudis galėjo savo šalyje įsteigti vienintelę teisingą valstybes santvarką - sovietinę santvarką, tai visa tat yra tik Sovietų Sąjungos dėka", tuo būdu pats konstatuodamas Raudonosios Armijos įtaką jo ir kitų valdžios organų sprendimams.

Buv.Liaudies Seimo nariai:

Dr.A. GARMUS — L.DOVYDĖNAS

Agr.Pr.MICKUS — H.KAČINSKAS

R.JUKNEVIČIUS — V.BIRŽIETIS

St.VAINEIKIENĖ — P. MILANČIUTĖ

Prof.V.Krėvė-Mickevičius,
Ejęs Liaudies Vyriausybes Ministerio Pirmininko pareigas ir Užsienių Reikalų Ministeris

JURGIS GLUŠAUSKAS,
Buv.LTSR Socialinio Aprūpinimo ir Miškų Pramones Liaudies Komisaras

Kaunas,
1942 m. rugpiučio mėn. 30 d.

BOLŠEVIKŲ INVAZIJA IR LIAUDIES VYRIAUSYBĖ

PROF. V. KRĖVĖ-MICKEVIČIUS

Ė. Liaudies Vyriausybės min. pirmininko pareigas ir buv. užsienių reikalų ministeris

Perėmus Vilnių iš bolševikų rankų ir, kaip atlyginimą už šią dovaną, įsileidus bolševikines įgulas, lietuvių tauta buvo pagauta didžiausio nerimo ir sielvarto, nes suprato, kad prasidėjo Lietuvos tragedijos pirmasis aktas.

1940 m. birželio 15 d., bolševikų kariuomenei įžygiavus Lietuvon ir Respublikos Prezidentui A. Smetonai su visa šeima ir artimaisiais giminėmis išvykus į užsienį, net labiausiai politikoje nenusimanantiems pasidarė aišku, kad Lietuvos vyriausybės savarankiškumas yra jau tik nieko nereiškianti fikcija; faktiškai visa valdžia pateko į rankas bolševikų ginkluotų pajėgų ir Maskvos Komisarų Tarybos įgaliotinio G. Dekanozovo, atvykusio Lietuvon 1940 m. birželio 15 dienos vakarą, jau A. Smetonai išvykus į užsienį.

G. Dekanozovas Lietuvon atvyko su aiškiai nustatytu tikslu — inkorporuoti Lietuvą į Tarybų Sąjungą. Jei iš karto formaliai to nebuvo padaryta, tai tik todėl, kad buvo norima suvaidinti politinę komediją, neva laisvu noru Lietuvos įsijungimą į Tarybinių Respublikų Sąjungą. Tuo tikslu Maskvos buvo suplanuota tiek Lietuvoje, tiek ir kitose Baltijos valstybėse kol kas išoriniai palikti tą santvarką, kokia jose iki šiol buvo. Lietuvoje 1940 m. birželio 17 d. buvo sudaryta nauja vyriausybė ne laisvai, bet Maskvai paėmus į savo rankas vadovaujamą rolę. Toji naujai atsiradusi vyriausybė, pasivadinusi Liaudies Vyriausybe, nebuvo vienlypė, bet susidėjo iš dviejų priešingų grupių, su atskirais tikslais ir siekimais. Viena grupė — iš tautiškai nusistačiusi žmonių, kurie Maskvai tik todėl buvo reikalingi, kad naujoji vyriausybė turėtų dar šiokį tokį pasitikėjimą Lietuvos visuomenėje, bet kuriai visai nepasitikėjo Maskva ir jos įgaliotiniai Lietuvoje. Antrąją grupę sudarė komunistai, kurie turėjo griežtai vykdyti Maskvos jiems, kaip komunistams, padiktuotus uždavinius.

Pirmajai grupei priklausė ministerio pirmininko pavaduotojas ir užsienių reikalų ministeris prof. V. Krėvė - Mickevičius, finansų ministeris inž. E. Galvanauskas ir krašto apsaugos ministeris gen. V. Vitkauskas. Neaiškaus nusistatymo buvo žemės ūkio ministeris M. Mickis, daugeliu

atvejų palaikydamas mus. Švietimo ministeris A. Venclova visai nesiorientavo padėty ir dažniausiai balsavo prisidėdamas prie daugumos.

Antrai grupei iš pradžių priklausė: teisingumo ministeris P. Pakarklis, vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas, kuris laikėsi santūriai, nesileido į ginčus, ir sveikatos ministeris dr. L. Koganas.

Tautinė grupė — aš, E. Galvanauskas ir V. Vitkauskas — svarbesnius klausimus aptardavo atskirai ir ėjo į posėdžius su atitinkamu nusistatymu. Antroji grupė, matyti, gaudavo direktyvas iš rusų atstovybės kurios nevisuomet ir jiems patiems buvo malonios, kaip vėliau man prisipažino M. Gedvilas.

Tautinė grupė, turėdama žinių iš patikimiausių šaltinių, kad V. M. Molotovas buvo užtikrinęs Vokiečių atstovybę Maskvoje, neva Maskva nemananti kėsintis pakeisti vidaus santvarką Lietuvoje, siekė trukdyti Tarybų Sąjungos atstovų Lietuvoje pastangas ardyti tvarką. Be to, buvo manyta, kad karas tarp SSSR ir Vokiečių Reicho yra neišvengiamas. Prasidėjęs karas atneš Lietuvai išvadavimą iš bolševikų jungo, todėl, kiek galima, ilgiau reikia išsaugoti esamą santvarką nuo suirutės, o labiausiai — ekonomines ir ūkines organizacijas.

Ministerių Tarybos pasipriešinimas Maskvos užgaidoms pasireiškė įvairiais klausimais gana sėkmingai. Nors ėjęs Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckis buvo sutikęs, tačiau Ministerių Taryba atmetė Maskvos pasiūlymą įvesti į vidaus apyvartą tarybinę valiutą — rublius Maskva šiuo klausimu turėjo nusileisti. Ministerių Taryba dauguma balsų atmetė vidaus reikalų ministerio M. Gedvilo pasiūlymą legalizuoti Lietuvos komunistų partiją.

Maskvos atstovai su G. Dekanozovu prieky, pastebėję, kad jiems nepalanki grupė rodo kietą atsparumą, ėmėsi priemonių Ministerių Taryboje sustiprinti komunistinę grupę. Be Ministerių Tarybos ir be einančių ministerio pirmininko pareigas prof. V. Krėvės - Mickevičiaus žinios buvo J. Paleckio aktu įsteigtos naujos ministerijos — Darbo Ministerijos ir Pramonės Ministerija, kurių ministeriais buvo paskirti, kaip pasirodė vėliau, komunistų partijos nariai. Buvo įsteigta Vilniaus srities įgaliotinio įstaiga, kuriai vadovavo įgaliotinis su ministerio teisėmis. Įgaliotiniu buvo e. Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckio aktu paskirtas irgi komunistas D. Didžiulis - Grosmanas. Susisiekimo Ministerija pirmomis okupacijos dienomis buvo perimta bolševikų kariuomenės vadovybės žinion. Dabar Ministerių Taryboje atsirado specialus komisaras irgi su ministerio teisėmis.

Visus šiuos pertvarkymus, kiek galėjo, trukdė tautinė grupė finansiniais sumetimais, bet, pagaliau, ultimatyviai reikalaujant J. Paleckiui per kurį veikė G. Dekanozovas, turėjo nusileisti.

Tuo pat metu buvo paskirtas naujas valstybės kontrolierius, irgi aršusis komunistas, L. Adomauskas. Tokiu būdu Ministerių Taryboje komunistinė grupė gavo aiškią daugumą. Be to, persiorientavo ir anksčiau

svyruojantieji švietimo ir žemės ūkio ministeriai, svarbiausiais klausimais prisišliedami prie komunistinės grupės.

Gavę daugumą Ministerių Taryboje, komunistai ir visose kitose srityse ėmė aktyviai veikti, dažnai nesiskaitydami nei su Lietuvos įstatymais, nei su anksčiau padarytais Ministerių Tarybos nutarimais. Pasinaudodamas draugijų įstatymu, vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas legalizavo Lietuvos komunistų partiją ir visą eilę komunistinių organizacijų. Kiti komunistiniai ministeriai, naudodamiesi teise tiesiogiai teikti Prezidentui skirti ir atleisti savo ministerijų net aukščiausius pareigūnus, ėmė G. Dekanozovo nurodymais, šalinti senuosius prityrusius valdininkus, jų vieton skirdami naujus, dažnai nieko nenusimanančius, bet už tai komunistinio nusistatymo, dažniausiai partinius komunistus, ne tik ne lietuvius, bet ir ne Lietuvos piliečius.

Bolševikinė veikla pagyvėjo ir kitose srityse, ypatingai pramonės ir prekybos įmonėse, kur prasidėjo mitingai, reikalavimai pašalinti tų įmonių vedėjus, grasinimai streikais, organizavimasis į profesines sąjungas bolševikiniais pagrindais. Samdomi tarnautojai privačiose įmonėse buvo kurstomi neklausyti savo darbdavių.

Grėsė pavojus suirti Lietuvos ekonominei santvarkai. Susidarė įspūdis, kad Vidaus Reikalų Ministerija tyčia pataikauja komunistų partijos diriguojamai anarchistinei organizacijų veiklai, kad Maskvos atstovams ir bolševikų kariuomenės vadovybei būtų sudarytas pagrindas paimti viską į savo rankas.

Susidarė tokia padėtis, kad Lietuvoje atsirado net keturios ir daugiau vyriausybių:

1. Lietuvos Liaudies Vyriausybė, kuri buvo visai bejėgė, bet turėjo pakelti už viską, kas darosi Lietuvoje, atsakomybę prieš Lietuvių tautą, prieš bolševikų karinę vadovybę, prieš visus, kas norėjo kaltinti ją; ypač kaltino tie, kurie vis dar nesiorientavo ir nepajėgė suprasti padėties.

2. Vidaus Reikalų Ministerija, su susibūrusiais joje Maskvos valdininkais, užėmusiais atsakingiausias vietas. Ji veikė komunistų partijos ir G. Dekanozovo nurodymais, nevykdė Lietuvos vyriausybės įsakymų.

3. Sovietų Atstovybė, faktiškai vadovaujama G. Dekanozovo, kuris dirigavo ir komunistų partiją, ir naujai sukurtas komunistines organizacijas, ir spaudą, ir Lietuvos radijo siųstuvus, ir Eltą, vertė atleisti vienus valdininkus, skirti kitus ir šeimininkavo visose ministerijose, kurių prieky stovėjo ministeriai komunistai. Kitiems gi ministeriams ir atskiriems pareigūnams siuntė reikalavimus brutalia forma, kurią veltui stengėsi švelninti tuometinis Tarybų Sąjungos atstovas N. G. Pozdniakovas, dažnai net atvykdamas atsiprašyti už storžievišką G. Dekanozovo pareiškimų formą. Gal tai buvo savo rūšies taktika.

4. Raudonosios armijos karinė vadovybė, kuri visados ultimatyvia forma teikė reikalavimus, liečiančius ne tik jos reikalus, bet ir tokius, kaip demonstracijų ir eisenų leidimą bei organizavimą. Visi panašios rūšies reikalavimai buvo teikiami grūmojančia forma ne tik vyriausybei, bet ir atskirų įstaigų pareigūnams, nuolat juos terorizuojant.

Tokiu būdu Lietuva riedėjo į anarchijos bedugnę. Todėl, pasitaręs su savarankiškesniais kolegomis, nutariau kreiptis į Maskvos vyriausybę tiesiogiai, reikalaujant uždrausti SSSR atstovybei Kaune ir Raudonosios armijos vadovybei kištis į Lietuvos vidaus reikalus, terorizuoti ir demoralizuoti jos administracinį, ekonominį ir finansinį aparatą. Buvo pasiųsta Lietuvos atstovui Maskvoje Dr. L. Natkevičiui šifruotas įsakymas pareikalauti, kad SSSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas V. M. Molotovas artimiausiu laiku svarbiais Lietuvos klausimais priimtų einantį ministerio pirmininko pareigas ir užsienio reikalų ministerį prof. V. Krėvę - Mickevičių.

Buvo gautas neigiamas atsakymas, motyvuotas tuo, kad Kaune yra Maskvos Komisarų Tarybos Įgaliotinis G. Dekanozovas, su kuriuo Lietuvos vyriausybė gali tartis ir susitarti visais klausimais. Įsižeidęs G. Dekanozovas irgi nedviprasmiškai pasiskubėjo pareikšti savo nepasitenkinimą, kad jį aplenkiant buvo tiesiogiai kreiptasi į V. M. Molotovą.

Reikalavimas audiencijos pas V. M. Molotovą buvo pakartotas, nurodant, kad kitu atveju teks kai kuriems ministeriams atsistatydinti. Į šį antrą reikalavimą Lietuvos atstovas Maskvoje Dr. L. Natkevičius birželio 28 d. pranešė, kad Molotovas Lietuvos užsienių reikalų ministerį sutiko priimti birželio 30 d. 16 val. Nors laiko buvo visai mažai, bet vis dėlto nurodytą dieną mūsų užsienių reikalų ministeris jau buvo Maskvoje. Jį V. M. Molotovas priėmė ne 16 val., bet 22 val. 30 min.

Mano pasikalbėjimas su V. M. Molotovu užtruko 5 valandas. Išdėsčiau jam susidariusią padėtį, ryšium su SSSR atstovybės Kaune ir raudonosios armijos karinės vadovybės kišimosi į Lietuvos vidaus reikalus, nuolatinius grasinimus, valdiško aparato terorizavimą, nesiskaitymą su krašto reikalais ir visuomenės nusistatymu, į dezorganizavimą darbininkų miestuose ir kaimuose, pramonės ir prekybos įstaigose, į nuolatinį mitingų ir eisenų organizavimą su rusiškomis dainomis ir svetimų valstybių veikėjų garbinimu. Visa tai, iš vienos pusės, gimdo lietuviuose didžiausią nepasitenkinimą ir baimę, neapykantą visam kam, kas yra nelietuviška, kaltinama yra vyriausybė, kad nesiima priemonių tvarkai palaikyti ir sudrausti tvarkos ardytojus. Iš kitos gi pusės, susidariusia padėtimi griaunama prekyba, pramonė ir žemės ūkis. Jei tokia padėtis nevaržomai truks ir toliau, turės įvykti krašto ekonominė ir ūkinė katastrofa, kuri atsilieps ir Raudonosios armijos būklei, ypač maitinimo atžvilgiu. Būtinas reikalas sustabdyti SSSR atstovybės kišimąsi į vidaus reikalus ir nurodyti Raudonosios armijos vadovybei skaitytis su tuo, ką Lietuva gali

padaryti ir ko negali, apsaugoti Lietuvos vyriausybę nuo nuolatinių grasinimų.

V. M. Molotovas klausėsi. Man išdėsčius visą reikalą, jis pareiškė, kad turįs žinių apie tobulą Lietuvos ūkinį aparatą, kuris veikia laikrodžio tikslumu, ir, savaime suprantama, kad kenkti ir kliudyti ūkinei veiklai SSSR vyriausybė neturi mažiausio noro. Nesusipratimai, matyti, kyla iš socialinės ir valstybinės santvarkų skirtingumų. SSSR atstovybė Kaune neturinti nurodymų kištis į krašto vidaus santvarką, kiek tai neliečia Tarybų Sąjungos reikalų ir tikslų. Tarybų vyriausybė turėjusi visados geriausių norų Lietuvos atžvilgiu, grąžinusi Lietuvai Vilnių, visuomet ir visur rėmusi jos reikalus. Nors buv. Respublikos Prezidentas A. Smetona nekvailas žmogus, bet, matyt, samanomis apžėlęs, nesuprato savo padėties, įsileidęs tarybines įgulas nesušvelnino režimo, bet ėmėsi dar griežtesnių priemonių prieš visa, kas tik lietė rusų kultūrą. Jis savo politika Tarybų vyriausybę privertė kariška jėga okupuoti Lietuvą.

Nors Tarybų vyriausybė yra sudariusi su vokiečių vyriausybe draugingumo sutartį, bet toji sutartis neatpalaiduoja jos nuo atsargumo žygių. Todėl, visai nemanydama kištis į pasaulinį karą, kuris dabar siaučia Vakaruose, saugumo sumetimais Tarybų vyriausybė turėjo okupuoti tiek Lietuvą, tiek ir kitas Baltijos valstybes.

V. M. Molotovas ta pačia proga papasakojo, kodėl Tarybų Sąjungos vyriausybė 1939 m. pavasarį negalėjo susitarti su anglų ir prancūzų vyriausybėmis. Prancūzai ir anglai reikalavo lenkų sienoms neliečiamumo garantijų, nors žinojo, kad lenkų valstybės sienose yra daug grynai rusų apgyventų sričių, kurios nėra Tarybų vyriausybei abejingos. Anglai ir prancūzai, esą, lenkams reikalavo karinės pagalbos karo atveju, bet už visa tai Tarybų Rusijai nenorėjo teikti jokių kompensacijų. Be to, lenkų vyriausybė visą laiką rodė didžiausią nepasitikėjimą Tarybų Sąjungos vyriausybe. Šioji pamėgino tartis su vokiečių vyriausybe, kuri dėl karo grėsmės iš Vakarų valstybių yra tiek suvaržyta, kad ji savo interesų Baltijos kraštuose negalėtų sėkmingai ginti. V. M. Molotovas šiandien turįs pasakyti atvirai tai, kas rytoj bus visiems aišku. *Jeigu dar rusų carai, pradedant Jonu Baisiuoju, siekė prasiveržti į Baltijos jūras,* tai ne dėl savo asmeninių užuogaidų, bet todėl, kad to reikalavo rusų valstybės ir tautos išsivystymo eiga. Būtų nedovanotina, jei Tarybų Sąjungos vyriausybė dabar nepasinaudotų proga, kuri gali kitą kartą nepasitaikyti. Tarybų Sąjungos vadovybė *nutarė įjungti Baltijos valstybes į Tarybinių respublikų šeimą,* savaime suprantama, kaip atskiras sąjungines respublikas, garantuojant plačiąsias teises ir galimumus vystytis ir žydėti tautinėmis kultūromis, tautiniams ūkiams ir gerovei.

A. Smetonos ir K. Ulmanio vedama politika privertė Tarybų Sąjungos vyriausybę nusistatyti, kad jau užtenka sentimentalizmo ir reikia susirūpinti gyvybiniais Tarybų Sąjungos reikalais. Be to, vis tiek ateityje mažos valstybėlės turės išnykti, ir Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos valsty-

bėms, geriau yra įsijungti į garbingą Tarybinių respublikų šeimą, negu būti pagrobtoms lenkų ar vokiečių. Todėl ir dabartinė Lietuvos vyriausybė turėtų tiems įvykiams rimtai pasiruošti ir pamažėli pati priprasti ir valstybinį aparatą pripratinti prie tos tvarkos, kuri ateityje tuose kraštuose turės būti įvesta.

Atsakiau, kad Lietuva sunkiausiais metais mokėjo atsispirti Lenkijos norams prijungti Lietuvą, mokės atsispirti ir ateityje. Iš vokiečių pusės nei netolimoje praeityje, nei dabar nepastebima noro užimti Lietuvą. Be to, manau, kad SSSR pastangos inkorporuoti Lietuvą į Tarybų Sąjungą, kai tik jos paaiškės, sukels karą tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos, nes vokiečių vyriausybė nenorės, kad tarybinė santvarka įsigalėtų gretimose žemėse prie Rytprūsių sienos. Lietuvos gyventojai labai brangina savo nepriklausomybę ir savarankiškumą, todėl žiūrės į vokiečius, kaip į savo išlaisvintojus, ir Raudonajai armijai teks tokiu atveju susidurti su partizaniniu karu savo užnugaryje. Man visai neabejotina, kad visa tai įvyks, juo labiau, kad jau dabar Lietuvos ūkininkai, kurie sudaro 80% visų Lietuvos gyventojų, yra labai įbauginti dėl galimo vidaus santvarkos pakitėjimo. Lietuvos ūkininkas yra nuo amžių įpratęs žiūrėti į valdomąjį žemės sklypą, kaip į savo nuosavybę. Lietuvoje kolektyvinio (obščinnogo) žemės valdymo idėja visai svetima. Jau dabar ir man ir žemės ūkio ministeriui teko ne kartą priimti ūkininkų delegacijas ir jas užtikrinti, kad kol mes esame vyriausybės prieky, ūkio ir žemės valdymo santvarka nebus pakeista. Sužinoję, kad jiems gresia pavojus patekti į tarybinių respublikų tarpą ir pereiti į kolchozinę žemės valdymo santvarką, jie, be abejo, reaguos į tai visais jiems įmanomais būdais. Ir Lietuvai ir Tarybų Sąjungai būtų naudingiau dabar sudaryti sąjungos sutartį, kaip viena suvereninė valstybė su kita, palankiausiomis sąlygomis. Tokia sutartis nuramintų Lietuvos liaudį ir sustiprintų draugiškumo jausmus. Lietuvos Vyriausybės pasiūlymas turėtų rasti palankų atgarsį Tarybinių Respublikų Sąjungos vyriausybėje.

Čia turimais po ranka statistiniais duomenimis išdėsčiau Lietuvos ūkio našumą, jos eksporto ir importo kiekį. Nurodžiau, kad Lietuva yra tiek naši, kad be didesnių sunkumų gali šiandien maitinti Raudonosios kariuomenės dalinius, rodos, labai gausius.

Įjungimas Lietuvos į Tarybų Sąjungą iš pagrindų sugriautų visą ūkinę santvarką, sunaikintų jos gerovę, anuliuotų visas prekybines sutartis, kas katastrofiškai atsilieptų jos gyvenimui.

Visa tai, be abejo, paliestų Lietuvos liaudies nusistatymą, nes už visa tai kaltintų Tarybų Sąjungos vyriausybę, sugriovusią Lietuvos liaudies gerovės pagrindus.

Atsakydamas į mano pareiškimą, *V. M. Molotovas nusistebėjo Lietuvos ūkio našumu, jos eksporto kiekybe, kurios negali pasiekti net derlingoji Ukraina.* Nelinkęs yra abejoti oficialiais duomenimis, tik norėtų pa-

reikšti pageidavimą, kad ir kitoje santvarkoje Lietuvos ūkio našumas nesumažėtų.

Dėl karo su vokiečiais grėsmės, esą, nėra ko kalbėti. Jei vokiečių vyriausybė prarijo (praglotila) Baltijos valstybių okupaciją, teks jai suvirškinti ir tų valstybių inkorporavimą į Tarybinių Respublikų Sąjungą.

V. M. Molotovas pareiškė, jog manąs, kad vietiniai gyventojai supras savo naudą ir bus dėkingi vien dėl to, kad jie bus išvaduoti iš pavojaus tokiu ar kitokiu būtų būti įtrauktiems į karo skerdynes, kurios siaučia Vakarų buržuazinėje Europoje ir į kurį kištis Tarybinių Respublikų Sąjunga nemananti. O Vokietija per daug turi sunkumų su anglais, kad dar panorėtų pati karo su galingąja Tarybinių Respublikų Sąjunga.

Atsižvelgiant į visa tai, V. M. Molotovas mano, kad Lietuvos liaudis sutiks žinias apie įsijungimą su mažesniu nepasitenkinimu, negu aš vaizduoju. Be to, liaudis šiuo reikalu bus atsiklausta tokia forma, kokia yra nustatyta tarybinėse respublikose.

Nors aš turėjau iš tikriausių šaltinių žinių, kad dėl Lietuvos įjungimo į Tarybinių Respublikų Sąjungą jokio susitarimo su Vokietijos vyriausybe nebuvo, atvirkščiai, pats V. M. Molotovas Vokiečių ambasadoriui davęs patikrinimų, kad santvarka Lietuvoje nebus paliesta, negalėjau paneigti jo tvirtinimų taktiniais sumetimais. Todėl tik pareiškiau nuomonę, kad neabejoju dėl nepalankaus lietuvių liaudies atsakymo į pastatytą jai tokį klausimą, nes ji seniai yra apsisprendusi būti savarankiška ir gyventi savitu gyvenimu.

— Mes mokėsime Lietuvos liaudį įtikinti. Pamatysi, Tamsta, kad nepraslinks nė keturių mėnesių, o Lietuvos liaudis pasisakys už Lietuvos įjungimą į Sovietų Sąjungą.

Atsakiau, kad SSSR Komisarų Tarybos pirmininko samprotavimai ir pareiškimai manęs nė kiek neįtikino ir todėl aš ir kai kurie mano kolegos turės padaryti tam tikrų išvadų, jei Tarybų Sąjungos vyriausybė atmeta mūsų pasiūlymą sudaryti naują Lietuvos ir SSSR sutartį draugingumo ir didžiausio palankumo pagrindais.

V. M. Molotovas atsakė, kad mano pasiūlymas, be abejo, bus svarstomas, bet jis negali patikrinti, kad Tarybinių Respublikų Sąjungos vyriausybė pakeis savo nusistatymą. Bet gi jis tikisi, kad dabartinė Lietuvos vyriausybė, savo krašto gerovės vardu, pasiliks ir toliau bendradarbiauti su Sovietų Sąjungos vyriausybe nors tam, kad Lietuvos prijungimas ir vidaus santvarkos keitimas įvyktų be didesnių sukrėtimų ir ekscesų. Dabartinės Lietuvos vyriausybės nariai juk nepanorės, kad ateityje Lietuvos liaudis juos laikytų savo priešais.

V. M. Molotovui pasakius šiuos žodžius, baigėsi mano labai ilgas ir visiškai nevaisingas pasikalbėjimas. Man pasidarė aišku, kad *SSSR užmaskuota jėga inkorporuos Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį.*

Grįžau iš Maskvos liepos 3 dieną. Pirmiausia pasistengiau pasimatyti su finansų ministerių E. Galvanausku. Iš jo sužinojau, kad yra pa-

leistas senasis seimas, panaikinta Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės sutartis, be to, vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas, niekeno neatsiklausęs, pranešęs Popiežiaus atstovui apie nutraukimą konkordato ir buvo įnešęs į Ministerių Tarybą post factum pasiūlymą padaryti oficialų tuo klausimu nutarimą, bet, E. Galvanauskui pareikalavus, atidėta iki mano sugrįžimo.

Aš pasisakiau, kad ryšium su šiais faktais ir duomenimis, kuriuos parsivežiau iš Maskvos, nieko kito mums nebelieka, kaip tik pasitraukti E. Galvanauskas su tuo nesutiko. Maskvos planai jam buvę spėjami. Jis nurodė, kad neturime apleisti savo vietų, bet laikytis, kol nebūsime pašalinti. Visais įmanomais būdais turime stengtis sutrukdyti Maskvos sumanymų įvykdymą, bent kiek galima ilgiau užtęsti. Pirmas mūsų uždavinys dabartiniu momentu, kiek galima, ilgiau sulaikyti naujus seimo rinkimus, nes su pagalba naujo seimo Maskva, matyti, panorės suvaidinti komediją, kokią suvaidino 1939 m. rudenį prijungdama Gudiją, o dar anksčiau buvo suvaidinusi, prijungdama Gruziją. Nereikia nusivilti, net ir Maskvai gali atsirasti netikėtos kliūtys.

Po šio pasikalbėjimo išsišaukęs į savo kabinetą M. Gedvilą, painformavau jį, ką esu išgirdęs iš V. M. Molotovo, ir pasiklausiau, ar jis apie tai yra anksčiau žinojęs. Kiek pasvyravęs, jis papasakojo, kad, priimdamas pasiūlymą užimti vidaus reikalų ministerio vietą, buvo užtikrintas jog raudonoji armija atėjusi Lietuvai padėti išlaikyti nepriklausomybę, bet ne jos vidujinę santvarką keisti. Ta prasme jis suredagavęs savo prakalbą ir tos prakalbos tekstas buvęs aprobuotas komunistų partijos centro komiteto ir paties G. Dekanozovo. Tik vėliau, man jau esant Maskvoje jis sužinojo, kokia linkme pakrypo Lietuvos reikalai. Apskritai, jis, kaip komunistas, patekęs į tokią klampynę, *jog jam belieka ar iš proto išeiti ar nusišauti, ar laukti, kad jį nušautų.* Kasdien ateina pas jį verkiančios moterys dėl suimtųjų. Jis negalįs tų ašarų pakęsti, bet yra bejėgis kuo nors joms padėti, nes turi vykdyti komunistų partijos nutarimus. Neturi teisės ir pasišalinti, nes tuo atveju partijos disciplina griežta ir į apleidusį savo vietą komunistą žiūrima, kaip į išdaviką, su kuriuo atitinkamai ir pasielgiama.

Rengiausi jį išbarti, bet po tokio pasikalbėjimo neradau reikalo nei reikalauti aiškintis, nei pareikšti pageidavimą, kad atsistatydintų, kaip buvau manęs.

Vos M. Gedvilui išėjus, atvyko pas mane teisingumo ministeris P. Pakarklis su jau paruoštu nauju rinkimų į Seimą įstatymu ir reikalavo, kad dar šiandien būtų sušauktas Ministerių Tarybos posėdis įstatymui apsvarstyti ir priimti. Atsakiau jam, kad, mano manymu, reikalas nėra toks skubus, aš pats turiu anksčiau susipažinti su patiektu to įstatymo projektu, duoti laiką ir kitiems ministeriams apie tokį svarbų klausimą pagalvoti. Šiuo metu turime pasiskubinti apsvarstyti visą eilę neatideliotinų finansų ministerio projektų, kurie anksčiau buvo įnešti ir laukė

savo eilės. Kol ateis šio projekto eilė, visi Ministerių Tarybos nariai suspės su juo pagrindinai susipažinti. P. Pakarklis užsispyręs reikalavo, kad įstatymas dar šiandien būtų svarstomas. Aš griežtai atsisakiau tai padaryti. Matyti, P. Pakarklis pranešė apie mano nusistatymą J. Paleckiui, nes apie 17 valandą buvau pakviestas Prezidentūron ir ten susidūriau su tuo pačiu reikalu. Pasinaudojau proga ir painformavau J. Paleckį apie savo pasikalbėjimą su V. M. Molotovu ir pasiklausiau, ar jam iki šio mano pranešimo buvo žinomi Maskvos sumanymai. Atsakė, kad žinomi, ir tas jį taip paveikęs, *kad jis buvo,* kaip aš jau žinojau, *išėjęs iš proto ir dabar gailisi, kad protą atgavo.* Aš ėmiau jam prikaišioti, kad dabar versdamas mane greičiausiu laiku svarstyti rinkimų įstatymo projektą tuo pačiu padeda Maskvai praryti Lietuvos nepriklausomybę. J. Paleckis ėmė aiškintis ir pradėjo verkti, pasakodamas, kad priimdamas pasiūlymą sudaryti vyriausybę, *jis buvo apgautas, nes jį G. Dekanozovas užtikrino, kad Lietuvos nepriklausomybei nėra pavojaus.* Jis tatai sakęs ir kitiems. Pvz., kai Ministerių Tarybos generalinis sekretorius V. Mašalaitis, J. Paleckiui sudarius vyriausybę, buvo padavęs atsistatydinimo raštą, jis tuomet jam ir pareiškęs, kad jei V. Mašalaitis pažadąs dirbti Lietuvos nepriklausomybės pagrindais, neturįs reikalo atsistatydinti. Toliau J. Paleckis su ašaromis ėmė aiškintis, kaip jis sunkiai viską pergyveno, kol, pagaliau, priėjo išvadų, kad kitos Lietuvai išeities nėra, kad pasipriešinimas nieko nepadės, tik gali pakenkti Lietuvos liaudžiai ir, ypatingai, inteligentijai.

Aš tačiau nesutikau skubintis su seimo rinkimų įstatymo svarstymu. Kadangi tą dieną Ministerių Taryba posėdžio nebuvo šaukiama, tai apie 17 val. man paskambino iš Tarybų Sąjungos atstovybės, kad N. G. Pozdniakovas ir G. Dekanozovas norėtų su manim pasimatyti. Paskyriau pasimatyti 18 valandą ministerio pirmininko kabinete.

Atvykęs G. Dekanozovas ėmė kalbėti, kad yra būtinas reikalas kuo skubiausiai sušaukti seimą ir jis nesupranta, kodėl aš noriu šį klausimą atidėlioti. Atsakiau, kad rinkiminei kampanijai dabar labai nepatogus darbymečio laikas. Vėliau ar anksčiau vienu mėnesiu seimas susirinks, tas turi maža reikšmės. Aš gi numatau, kokią rolę suvaidins seimas, gali būti sukrėstas visas krašto ekonominis gyvenimas. Būtinas reikalas aptarti anksčiau tuos klausimus, nes būsime atsakingi prieš savo kraštą ir net prieš Maskvą, kad privedėme kraštą prie ūkinės ir finansinės suirutės. G. Dekanozovas šiurkščiai ėmė kalbėti, kad jie su N. G. Pozniakovu manė su manim tartis, kaip geriau ir sėkmingiau būtų galima pravesti rinkimus, o aš keliu visokius ekonominius klausimus trukdymo tikslu. Visa tai, girdi, man E. Galvanauskas prikuždėjęs į ausį. Atsikirtau, kad mažas vaikas nesu, pats turiu savo protą ir numanau, kokie klausimai šiandien kraštui yra. svarbiausi. Ne jis ir N. G. Pozdniakovas kol kas neša atsakomybę, bet Ministerių Taryba. Kai įvyks ūkinė katastrofa, aš pirmoje eilėje būsiu kaltinamas.

Išeidamas G. Dekanozovas pareiškė, kad rinkimai į seimą, vadinasi, ir rinkimų įstatymo paskelbimas, turi įvykti vienu metu visose Pabaltijo respublikose. Jei aš sabotuoju, apie tai bus pranešta V. M. Molotovui ir bus surastas būdas, kad įstatymas būtų savo metu apsvarstytas, priimtas ir paskelbtas.

Kitą dieną dar prieš 12 valandą einąs Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckis, matyti, ne savo noru, pareikalavo, kad E. Galvanauskas tuojau atsistatydintų. Kiek vėliau man pranešė telefonu, kad šiandien 17 valandą jis Prezidentūroje šaukia Ministerių Tarybos posėdį, kuriame, jam pačiam pirmininkaujant, bus svarstomas rinkimų į seimą įstatymas.

Į tą posėdį nuėjau su atsistatydinimu raštu, kurį tuojau po posėdžio įteikiau J. Paleckiui, pageidaudamas, kad kaip galima greičiau mano prašymą patenkintų. J. Paleckis jutosi nejaukiai, norėjo aiškintis, bet nutraukiau jo pasiaiškinimo pastangas, pareikšdamas, kad viskas man yra suprantama ir be paaiškinimo.

J. Paleckis prašė dar eiti pareigas, kol jis apsispręs, kaip jam pasielgti su mano prašymu. Gal per tą laiką ir aš pats apsigalvosiu ir savo prašymą atsiimsiu. Atsakiau, kad nemaniau pasitraukti iš savo pareigų, net sunkiausioms valandoms atėjus, bet šios dienos įvykiai man parodė, kad kitos išeities nebėra, ir aš esu pastatytas į padėtį, iš kurios tik viena išeitis ir tebėra — atsistatydinti.

Praslinko kelios dienos. Pagaliau gavau oficialų pranešimą, kad dėl rimtumo momento Respublikos Prezidentas negali patenkinti mano prašymo, bet, atsižvelgdamas į mano sveikatos stovį, man suteikia 14 dienų atostogų.

Čia pat buvo pridėti du J. Paleckio aktai, kuriuos turėjau kontrasignuoti: vienas, kad laikinai eiti ministerio pirmininko pareigas paveda vidaus reikalų ministeriui M. Gedvilui, antras, kad ligšiolinis Užsienių Reikalų Ministerijos departamento direktorius P. Glovackas skiriamas užsienių reikalų viceministeriu, pavedant jam laikinai eiti užsienių reikalų ministerio pareigas.

Atvirai sakant, aš laukiau savo elgesio blogesnių pasekmių ir jau buvau pasiruošęs vykti Rusijos gilumon.

Vėliau, besibaigiant mano atostogoms, jos buvo, jau man neprašant, pratęstos dar dešimčiai dienų. Faktiškai man pareigų eiti jau neteko, nes grįžau tik likviduoti Užsienių Reikalų Ministeriją ir rūpintis surasti darbo buvusiems tos ministerijos bendradarbiams.

LIAUDIES SEIMO RINKIMŲ DUOMENŲ KLASTOJIMAS

AGR. PRANAS MICKUS

Buv. Liaudies Seimo narys ir Šiaulių Apygardos rinkimų komisijos pirmininkas

Kaip aš tapau Liaudies Seimo nariu? — štai klausimas, į kurį negalėjau atsakyti bolševikų valdymo metais, lygiai kaip negaliu atsakyti nė dabar. Negalėjau ir negaliu atsakyti todėl, kad man pačiam visa tai buvo ir tebėra paslaptis. Mes esame įpratę galvoti, kad, parenkant kandidatus administracijos ar visuomenės tarnybai, visų pirma gaunamas jų sutikimas užimti tą ar kitą vietą.

Deja, taip nebuvo, sudarant kandidatų sąrašą į Liaudies Seimą. Ar aš sutinku ar nesutinku būti Liaudies Seimo nariu, niekas ir niekados manęs neklausė. Apie tai, kad esu kandidatas į Liaudies Seimą, sužinojau tik tada, kai buvo viešai paskelbtas šitų kandidatų sąrašas ir kai prasidėjo rinkiminė agitacija.

Tučtuojau man kilo klausimas: kas, kaip ir kodėl mane išstatė kandidatu į Liaudies Seimą? Ėmiau šiuos klausimus aiškintis tam tikrose įstaigose ir Lietuvos komunistų.partijoje. Bet tas aiškinimasis jokių rezultatų nedavė. To maža dar. Besiaiškinant, sužinojau, kad taip pat be mano sutikimo esu paskirtas Šiaulių Apygardos rinkimų komisijos pirmininku. Tada iš karto man paaiškėjo, kad komunistų partija visiškai nesiskaito su žmogaus valia, su jo nuomone ir nusistatymu. Atsisakyti iš kandidatų į Liaudies Seimą nebuvo galima. Komunistų partija, bandant atsisakyti, grasino žiauriomis sankcijomis — ligi išnykimo iš šio pasaulio. Taigi, prieš savo valią noromis - nenoromis turėjau būti tuo, kuo būti aš, kaip ne komunistas, nenorėjau.

Liaudies Seimo rinkiminė agitacija prasidėjo 1940 m. liepos 6 d., t. y. tą pačią dieną, kai buvo paskelbtas Seimo rinkimų įstatymas. Visa Lietuvos teritorija buvo padalyta į aštuonias rinkimų apygardas. Kiekvienoje apygardoje buvo išstatytas tik vienas kandidatų sąrašas. O sąraše kandidatų buvo tik tiek, kiek iš tos apygardos reikėjo išrinkti Liaudies Seimo narių. Kandidatų sąrašus faktiškai sudarinėjo Sovietų Sąjungos atstovybė Kaune ir Lietuvos komunistų partija, o oficialiai juos savo vardu skelbė kažin kokia „Lietuvos Darbo Sąjunga". Vėliau paaiškėjo, kad Lietuvos Darbo Sąjungos vardu buvo prisidengusi Lietuvos komunistų par-

tija, nes ji, Lietuvoje savo ir kokybe ir kiekybe būdama visiškai silpna, tomis dienomis viešai savo vardu dar nedrįso monopolizuoti Liaudies Seimo rinkimų.

Lietuvos Darbo Sąjungos išstatyti Liaudies Seimo kandidatų sąrašai oficialiai turėjo būti patvirtinti apskričių miestuose sušauktuose „darbo žmonių" susirinkimuose. Įvairiuose miestuose įvykę susirinkimai buvo visiškai negausūs. Juose dalyvaudavo tik labai maža miesto ir apylinkės gyventojų dalytė. Pvz., Kaune tokiame susirinkime dalyvavo tik apie 2.500 žmonių, Šiauliuose — apie 2.000 gyventojų, Marijampolėje — apie 1.000. Tas pats vaizdas buvo ir kituose miestuose. Tai yra nuostabiai maži susirinkusiųjų skaičiai, juo labiau, kad į tuos „darbo žmonių" susirinkimus komunistai žmones varė grasinimais ir kitokiu moraliniu teroru. Susirinkimų dalyvių didžiąją dalį sudarė ne lietuviai, bet Lietuvos žydai ir rusai.

Rinkiminės agitacijos metu visame krašte siautė Lietuvos komunistų partijos sudarytos agitacinės brigados. Jos varu suvarytiems gyventojams sakė mitingines kalbas, kuriose žadėjo visokių gėrybių, neigė numatomą žemės ir kito turto nacionalizavimą, visokiais būdais šmeižė Lietuvos ūkinius ir kultūrinius laimėjimus ir t. t. Be to, žmones „linksmino" visokiomis dainuškomis, ruošė šokius, nevykusius koncertus. Lietuvos gyventojai į visa tai žiūrėjo abejingai ir baimingai, nes jautė, kad ant jų galvos kasdien kyla vis tamsesni ir audringesnį debesys.

Tuo pat metu, tačiau, krašte buvo varoma ne tik Liaudies Seimo rinkiminė agitacija. Patriotiškai nusiteikusi Lietuvos visuomenė visame krašte organizavosi bent morališkai pasipriešinti tam Seimo rinkimų smurtui ir apgaulei. Krašte gausiai sklido antibolševikinė literatūra, kuri gyventojus skatino neiti balsuoti, nesibijant už tai galimų vėlesnių sankcijų iš komunistų. Ir tokia, kasdien vis nauja, literatūra buvo gaminama ir platinama kaimuose ir miestuose. Štai keli atsišaukimai, atvaizduoją Liaudies Seimo rinkimų išvakarėse vyravusias tikrąsias Lietuvos visuomenės nuotaikas. Lietuvos Gynimo Rinktinės 1940 m. liepos 8 d. atsišaukimas skamba taip:

Pavergtos Tėvynės sūnau! Šiandien Tau išmušė valanda pasirodyti, kad esi lietuvis. Tikras lietuvis sutiks geriau mirti, negu ties ranką balsuoti už Lietuvos išdavikus. Neik į rinkimų salę, nes ten prievarta turėsi išduoti savo brolius, laisvę ir tikybą. Šalin Lietuvos išdavikai! Jums Tėvynė — Maskva!

Salantų Kovos Būrio 1940 m. liepos 10 d. atsišaukimas:

Broliai lietuviai! Mus smaugia rusai — komunistai, mūsų kraują siurbia žydai. Siekdami lietuvius visiškai išnaikinti, „draugai" suruošė rinkimų komediją, kad mes savo balsais patys išduotume Tėvynę Lietuvą. Jei mums brangi mūsų Tėvynė Lietuva, nė vienas nebalsuokime!

Lietuvos Gynimo Rinktinė Liaudies Seimo rinkimų išvakarėse, 1940 m. liepos 12 d. į Lietuvos visuomenę prabilo:

Lietuvi! Nedrįsk žengti į Tėvynės išdavimo salę. Jei esi lietuvis, niekados nebūsi ramus balsavęs už Lietuvos pardavėjus. Atmink, kad balsuodamas išduodi savo laisvę, tikybą ir žmonišką gyvenimą. Žinok, kad po Liaudies Seimo rinkimų, agitatoriai gaus šimtus ir tūkstančius rublių, o mes gausime pančius ir kilpas ant kaklo. Šalin pavergėjai! Šalin Lietuvos išgamos parsidavėliai!

Ta pati Gynimo Rinktinė kitą dieną vėl skelbia:

Lietuvi! Kur eini? Ar išduoti savo Tėvynę? Ar drįsi eiti į salę, kur Tėvynės išdavikai gudriausiomis pinklėmis ir prievarta stengsis išgauti judošišką balsą? Tas ne lietuvis, kuris, kaip bailys, eis ir ties savo ranką parduoti tą amžiais tėvų krauju ir prakaitu laistytą žemę. Nemanyk, nebūsi ramus. Sąžinė tave amžiais grauš. Visi Tėvynės sūnūs ir visos sesutės lietuvės, jei nebalsuosite, tuo pačiu prisidėsite prie Lietuvos Gynimo Rinktinės darbo. Kas šią valandą suabejos, tas nevertas lietuvio vardo, tas yra tėvynės išdavikas, o tokiems tėvynė — Maskva.

Lietuvos Atstatymo Frontas į ūkininkus 1940 m. liepos 12 d. kreipėsi:

Broli lietuvi ūkininke! Šiandien tu, turėdamas tokią laisvę, kaip kalėjime, dar esi agituojamas, stačiai varu varomas eiti balsuoti už tokius žmones, kurie pusę savo amžiaus, kaip chuliganai ir kriminaliniai nusikaltėliai, keliavo iš vieno kalėjimo į kitą. Visiškai nepažindami ūkininko gyvenimo, jie dabar dedasi didžiausiais mūsų draugais. Broli, žinok, kad tie „geriausi liaudies sūnūs" yra tikri vilkai avies kailyje. Lietuvi, duodamas savo balsą už šiuos Lietuvos šašus, pats sau neri ant kaklo kilpą, kuri tave smaugs, atimdama laisvę, nuosavybę, o vėliau atims ir duoną. Broli lietuvi ūkininke! Neik balsuoti už mūsų pavergėjus! Tegyvuoja katalikiška Nepriklausoma Lietuva!

Tas pats Frontas tą pačią dieną į darbininkus išleido tokį atsišaukimą:

Komunizmas nuo savo atsiradimo yra didžiausia žmonijos nelaimė, nes jis naudoja smurtą, kelia revoliucijas, grobia žmonių nuosavybę ir be skaičiaus žudo nekaltus žmones. Komunizmas viską griauna, kas per šimtmečius buvo sukurta. Geriausia komunistų valdymo priemonė — teroras. Mūsų Lietuvoje komunizmo įvedimas yra baudžiavos grąžinimas. Darbininkai! Nebalsuokite už išstatytus kandidatus, nes atiduodami balsus sau baudžiavą ant sprando užsikraunate. Komunistai, kurie renkami į Liaudies Seimą, yra didžiausi darbininkų išnaudotojai!

Tai tik keli visoje Lietuvoje labai plačiai paskleistų antibolševikinių atsišaukimų pavyzdžiai. Iš viso tokių atsišaukimų buvo išleista keliasdešimt. Suprantama, kitu būdu patriotiškai nusiteikusi visuomenė kovoti negalėjo. Atviras pasipriešinimas tuo momentu nebuvo galimas, nes Lietuvoje visur švaistėsi gausūs Sovietų Sąjungos kariuomenės būriai. Be to, jau buvo plačiai vykdomas fizinis ir moralinis teroras. Liaudies Seimo rinkimų išvakarėse, liepos mėn. iš 11 d. į 12 naktį, visame krašte, komu-

nistų partijos įsakymu, čekistų buvo suimta ir į kalėjimus uždaryta keli tūkstančiai įžymių lietuvių. Į privačius butus ir ūkininkų sodybas nuolat lankėsi jaunuoliai, daugiausia žydų tautybės, kurie gyventojus ragino eiti balsuoti. Tokie raginimai dažniausiai buvo lydimi grasinimų: „Jeigu Tamsta nebalsuosi, būsi liaudies priešas". O kaip komunistai elgiasi su vadinamaisiais liaudies priešais, jau tuo metu visiems buvo labai aišku.

Esant krašte tokiai įkaitintai atmosferai, 1940 m. liepos 14 d. prasidėjo Liaudies Seimo rinkimai. Nors visur siautė fizinis ir moralinis teroras, tačiau balsuoti ėjo nedidelis gyventojų skaičius. Prieš rinkimus nebuvo sudaryti sąrašai, turinčių teisę balsuoti. Be to, Vyriausioji Liaudies Seimo Rinkimų Komisija buvo išleidusi tokias rinkimų taisykles, kad pagal jas kiekvienas galėjo balsuoti tiek kartų, kiek jam patiks. Balsavusieji buvo atžymimi ne rinkikų sąrašuose, kaip tai daroma visame pasaulyje, bet į pasus buvo įspaudžiami tam tikri štampai. Pasus, tačiau, ne visi gyventojai turėjo. Tiems, kurie pasų neturėjo, apylinkių rinkimų komisijos išduodavo tam tikrus asmens pažymėjimus, kurie jau duodavo teisę balsuoti. Mėgėjas balsuoti su tokiu pažymėjimu galėjo laisvai vaikščioti iš vienos rinkimų apylinkės į kitą ir visose apylinkėse iš naujo atiduoti savo balsą. Šis balsavimo būdas įgalino komunistus ir žydus bei rusus balsuoti daugelį kartų ir tuo būdu gerokai didinti balsavusiųjų skaičių. Tai buvo pirmoji priemonė klastoti Liaudies Seimo rinkimų duomenis.

Didžioji dalis lietuvių, būdama griežtai priešinga komunizmui ir matydama, kur veda Liaudies Seimo rinkimai, tuose rinkimuose nedalyvavo. O daugumas tų, kurie rinkimuose dalyvavo, į urnas metė ne balsavimo korteles, bet visokias laikraščių iškarpas, slaptus atsišaukimus ir ypač gausų kiekį prieš komunistus nukreiptų šūkių.

Einant Liaudies Seimo rinkimams, komunistų propaganda iš visų kampų skelbė apie labai gausų gyventojų dalyvavimą rinkimuose. Buvo nurodoma, kad daugelyje apylinkių balsavo arti 100% gyventojų, turinčių balsavimo teisę, o kai kur, girdi, balsavo net 110—120%. Tai yra melas. Šitokių balsavusiųjų procentų, toli gražu, nesusilaukė nė viena rinkimų apylinkė. Įskaitant tuos gyventojus, kurie balsavo po kelis ir keliolika kartų, ir visus tuos, kurie į urnas metė laikraščių iškarpas, antibolševikinius atsišaukimus ir šūkius, visoje Lietuvoje balsavusiųjų skaičius neprašoka 30—50% visų turinčių aktyvią rinkimų teisę.

Pasibaigus Liaudies Seimo rinkimams, tučtuojau „stachanovišku tempu" buvo pradėti skaičiuoti balsai. Rinkimų komisijos balsams skaičiuoti kvietė pašalinius asmenis. Ir koks buvo nustebimas, kai, vietoje galiojančių balsavimo kortelių, urnuose buvo randama nepaprastai daug laikraščių iškarpų ir prieš komunistus nukreiptų šūkių. Pastarųjų „balsų" skaičius daugelyje apylinkių buvo žymiai didesnis, negu galiojančių balsavimo kortelių. Rinkimų komisijų nariai tokius negaliojančius balsus tuojau ėmė naikinti, o jų vietoje dėti galiojančias korteles. Šitas

Liaudies Seimo rinkimų duomenų klastojimas buvo masinis. Taip pat rinkimų komisijos, pamačiusios, koks mažas gyventojų skaičius dalyvavo rinkimuose, ėmė iš turimų atsargų balsavimo korteles ir jas kišo į vokus, tuo klastojimo keliu didindamos Liaudies Seimo rinkimuose dalyvaujančių Lietuvos gyventojų skaičių. Šis rinkimų duomenų klastojimas buvo daromas viešai, komisijų nariai niekur dėl to nesivaržė, o patikimuose rateliuose net didžiavosi, kad patys kelis kartus padidino „balsavusiųjų" skaičių. Komisijų nariai rinkimų duomenis masiškai klastojo dėl to, kad komunistų partija buvo neoficialiai įsakiusi žūt - būt gauti šimtaprocentinį Lietuvos gyventojų pasisakymą už „Lietuvos Darbo Sąjungos" kandidatus. Ir tuo tikslu komunistų partija, rinkimų komisijoms buvo neoficialiai nurodžiusi vartoti visokius būdus, ligi rinkimų duomenų masinio suklastojimo.

Kad Liaudies Seimo rinkimų duomenys visoje Lietuvoje buvo be jokios atodairos klastojami, liudiju ne tik aš vienas, kaip buvęs Šiaulių apygardos rinkimų komisijos pirmininkas, bet liudija visa eilė kitų buvusių apskričių bei apylinkių rinkimų komisijų nariai. Štai, buv. Liaudies Seimo rinkimų metu Marijampolės Apygardos rinkimų komisijos narys P. Lapinskas liudija:

Iš Marijampolės apskr, milicijos visai netikėtai gavau raštą, kad esu paskirtas Marijampolės Apygardos Rinkimų į Liaudies Seimą komisijos nariu. Posėdžiuose retai dalyvavau, nes turėjau daug darbo tarnyboje, o, pagaliau, įsitikinau, kad esu ir nepageidaujamas. Apygardos komisijos pirmininku buvo darbininkas iš Vilkaviškio (pavardės nepamenu), jo padėjėju — Marijampolės adv. Leonas Stoklickis, žydas, kuris ir pravedė visus rinkimus. Buvo iš aukščiau spaudžiama, kad balsavime dalyvautų visas 100%. Už balsavimo pasisekimą buvo atsakingi apylinkių komisijų pirmininkai. Atsimenu, kai vieną kartą atėjo į Apygardos komisiją vienas apylinkės komisijos pirmininkas žydas, pavardės nepamenu, ir nusiskundė, kad mažai kas balsuoja, ir ką reikėsią daryti. Stoklickis akių mirktelėjimu nurodė, kad galima įmesti dėžėn balsų. Per telefonus buvo girdima, kad provincijoje balsuota apie 30—45%. Tik vienoj apylinkėj buvo pranešta, kad balsavo apie 70—80%. Visą balsavimą žmonės laikė komedija ir ėjo balsuoti tik iš baimės, nes spaudė į pasus balsavimo ženklus. Žmonės buvo nepatenkinti, kad neturėjo teisės pastatyti savo kandidatų, ir balsuojant nebuvo iš ko pasirinkti. Daug balsų buvo tuščių arba ironiškai parašytų, — balsuoju už drg. Staliną. Visur buvo išbraukta kandidato žydo pavardė. Koks buvo apygardoje paskelbtas balsavusių procentas, tikrai neprisimenu, gal apie 98%, kas toli gražu negalėjo būti tikrenybėje.

Į balsų gaudymą buvo prievarta įjungta daug pradžios mokyklų mokytojų, komjaunuolių, kurie gaudavo palydovą — vieną sovietų karį ir eidavo per kaimą pas gyventojus vidunaktį, rinkdami balsus. Bet ši žvejonė nesisekė: parnešdavo po 2 — 3 balsus.

Buv. Kauno apskr., Pepalių rinkiminės apylinkės pirmininkas Kazimieras Stankevičius liudija:

Aš, Kazimieras Stankevičius, gyv. Babtų miestelyje, Kauno g-vė Nr. 22 pareiškiu, kad 1940 m. liepos mėn., kai ėjo rinkimai į Liaudies Seimą, dirbau prie plento. Kadangi toje apylinkėje raštingų nebuvo, tad mane paskyrė IV apylinkės pirmininku. Apylinkėje buvo apie 1000 gyventojų, turinčių balsavimo teisę, o pri-

duotų balsų skaičius buvo 400. Iš tų paduotųjų balsų buvo 60 tuščių vokų, o kitų balsų subraukytos kandidatų pavardės; daugiausia į vokus buvo įdėti visai tušti iš sąsiuvinių išplėšti lapai. Tuo būdu tikrų balsų mano vadovaujamoje Pepalių apylinkėje buvo paduota 260 arba, kitaip sakant, iš 1000 balsuotojų balsavo apie 25%. Už kandidatą žydą, kaip pamenu, buvo paduota 17 balsų.

Šia proga noriu pastebėti, kad ir šis skaičius nebūtų balsavęs, jei nebūtų oficialiai paskelbta žmonėms, kad balsavimo metu bus duodami pasai. Žmonės manė, kad tai yra tikra žinia, todėl daugelis, kurie visai neturėjo pasų, ėjo balsuoti, kad jį gautų, o kiti manė, kad pasai bus keičiami ir dėlto atėjo į rinkiminę komisiją. Tikrumoje, žinoma, pasai nebuvo duodami, o tik balsavimo kortelės. Be to, buvo pasamdytas orkestras ir žmonės galėjo šokti. Daug iš pasilinksminti atėjusių nėjo balsuoti. Man prikomandiruoti komunistai varė varu balsuoti žmones. Tačiau vėliau jie nusigėrė ir paliko gyventojus ramybėje. Kokį procentą jie užskaitė balsavusių iš mano apylinkės, nežinau, bet, tur būt, kaip ir kitur visą 100 procentų. Tai yra aiškus melas, nes balsavo, kaip sakiau, apie 25%.

Buv. Kėdainių miesto rinkiminės komisijos narys mokyt. E. Veršinskas parodo:

Aš, mokytojas E. Veršinskas, gyv. Kėdainiuose, Basanavičiaus g-vė Nr. 7, pareiškiu, kad 1940 m. liepos mėn., kai ėjo balsavimai į Liaudies Seimą, gavau įsakymą — paskyrimą dalyvauti rinkimų apylinkės nariu. Turiu pastebėti, kad rinkimų sąrašai nebuvo sudaryti. Pasiruošimui buvo duota tik 3 dienos. Iš miesto savivaldybės buvome gavę žinių, kad yra apie 7.000 gyventojų, turinčių teisę balsuoti. Iš tikrųjų balsavo visose miesto apylinkėse apie 3500 žmonių, kas sudarė apie 50%. Tačiau, turint galvoje bolševikų propagandą, kad kiekvienas balsuojantis dėtų 10 kortelių (visą kandidatų skaičių), tai galima manyti, kad visiškai „lojaliai" balsuojančių buvo tik apie 2000 balsuotojų, kas paaiškėjo per balsų skaičiavimą.

Ne pilną kortelių skaičių buvo padavusių apie 1000 balsuotojų ir tik vieną balsą padavusių — taip pat apie 1300 balsų. Likę padavė arba senų laikraščių iškarpas arba iš kortelių buvo išplėštos pavardės ar kitokiu būdu balsai buvo sugadinti. Kadangi Kėdainiuose buvo apie 3000 žydų, tai nesunku atspėti, kad lojaliai balsuojančių skaičių sudarė žydai. Visi kiti gyventojai rinkimuose dalyvauti visiškai nenorėjo. Jei laikysime, kad padavę vieną balsą arba kitokiu būdu nuvertinę savo balsus nebuvo aktyvūs rinkikai, tai aktyviai dalyvavusių procentas dar labiau teks sumažinti. Be to, turiu pažymėti, kad rinkimų salėje, o ypač tame kambaryje, kur rinkikai turėjo dėti balsavimo korteles į vokus, buvo gana didelis skaičius komunistų partijos agentų, kurių paskirtis — pravesti sklandžiai rinkimus, sekti ir atrinkti tuos, kurie deda tuščius vokus ar balsuoja ne pagal jų propagandą. Tad, kaip čia rodo suminėti faktai, rinkimai buvo neteisingi, klastojami ir vėliau paskelbti rezultatai buvo melagingi, būtent:

1. Prisilaikant proporcingos rinkimų sistemos, kiekvienoje apygardoje turėjo būti minimum du sąrašai, o figūravo tik vienas komunistų partijos išstatytas sąrašas. Pas mus, Kėdainiuose, per priešrinkiminį susirinkimą, kai apie tai buvo paklausti atvažiavę kompartijos atstovai, tai vienas už tą paklausimą gavo išgirsti įvairių barnių.

2. Turėjo būti pagaminti rinkikų sąrašai ir pagal juos kiekvienas rinkikas turėjo balsuoti. Bet kadangi, matyti, iš Maskvos, buvo gautas įsakymas iki tam tikro termino rinkimus pravesti, tai tokių sąrašų visai nebuvo. O rezultate, norint padidinti balsų skaičių, į apylinkę atvykdavo balsuoti žmonės, kurie gyveno visai toli nuo miesto. Per rinkimus Kėdainiuose atvažiavę iš Kauno „aktyvistai" su sunkvežimiais gabendavo žmones iš Janušavos km. (2 km), Lepliūnų km. (8 km) ir

net Labūnavos km. (12 km). O iš to gautųsi įdomus dalykas, būtent: į rinkimus galėtų atvykti net per 100% rinkikų. Kompartija tai darė, matyti, tam, kad nepritrūktų rinkikų. Kai vienas iš atvažiavusių CK atstovų paklausė, kiek yra Kėdainiuose gyventojų, tai, pasiremdamas telefoniniu pranešimu iš miesto valdybos, sakiau, kad esą 7000 gyventojų. Atstovai iš tų mano žodžių suvokė, kad, atmetus vaikus, turi balsuoti apie 5000 gyventojų. Bijodami, kad tokio skaičiaus nesusidarys, jie ir pradėjo siuntinėti į visas puses „aktyvistus" gaudyti beveik prievarta rinkikų. Bet, mano manymu, jei prie Kėdainių miesto priskaityti minėtus kaimus ir dar karius, kurie taip pat balsavo rinkimuose, tai per rinkimus Kėdainiuose turėtų balsuoti 7000 žmonių (iš viso 9000 žmonių minus 2000 vaikų). Savo pranešimuose apie rinkimų rezultatus šį dalyką kompartijos atstovai nuslėpė. Tuo būdu, pasibaigus rinkimams, kai vargais negalais išėjo apie 4600 balsuotojų, jie iš džiaugsmo pranešė apie 99% dalyvių (turėtų pranešti tiksliai 92%). Iš tikrųjų gi, jei 4600 padalyti iš 7000, tai balsavusių buvo 65%. Todėl savaime aišku, kad paskelbti rezultatai nesutiko su tikrove.

3. Per pačius rinkimus rinkimų būstinėje, be komisijos, buvo du Kauno kompartijos atstovai ir visas pulkas kitokių kompartijos agentų. Tas jų buvimas labai slegiamai veikė mane ir kitus. Galiu tvirtinti, kad tarp jų buvo ir NKVD bendradarbių, kurių tikslas buvo observuoti įžymiausius miesto asmenis per balsavimą, o taip pat ir mane. Ėmiausi nepaprastų priemonių pašalinti bent jų dalį, nes visų pašalinti nepasisekė. Juk ir tuomet buvo aišku, kad kompartija ir komjaunuoliai yra galingiausi, jų klausė net apskrities viršininkas, o ką bekalbėti apie kažkokią ten apylinkės komisiją. Tuo būdu, vietoje įstatymo numatytos penkių asmenų komisijos, faktiškai pasidarė komisija iš neaprėžto asmenų skaičiaus, gal net 30 ir daugiau. Nenuostabu, kad kartais rinkimų eiga virsdavo tikru ermideriu.

4. Rinkimai užtruko net ir liepos 19 d. Matyti, dėl baimės, kad nesusidarys reikalingi procentai. Bet, man rodos, dėl rinkimų, o ypač balsavimo technikos, tokia baimė buvo nepagrįsta. Juk naktį iš 18 Į 19 būstinėje nakvojo tie patys partijos atstovai, jų patikėtiniai su šautuvais kareiviai ir, nors urna buvo užantspauduota, bet antspaudas liko toje pačioje patalpoje ir į urną buvo galima kiek nori įdėti ir vėl užantspauduoti. Kitą dieną naktį balsams skaityti kompartijos atstovai dar pristatė 20 žmonių. Visiems buvo išdalinti lapai, kiekvienas gavo iš urnos po 200 vokų ir tuo būdu pati komisija jų neskaičiavo. Kompartijos atstovai iš Kauno taip pat buvo ir žiūrėjo, kad komisija daug nerodytų iniciatyvos. Jei tikėti gautais skaičiavimo rezultatais, pilnų vokų buvo paduota apie 2100, nevisai pilnų — 2490 ir tuščių — 10 vokų. Bet vėliau, sudėjus bendrą kortelių skaičių, kurių turėjo išeiti pagal protokolą ir kandidatų skaičių 46.000 balsų, aš gavau per 10.000 mažiau, tai yra tuščių vokų ar su senais laikraščiais ir sugadintais balsais buvo ne 10 bet 100 su viršum (po 150). Sprendžiant iš rinkimų kambaryje išmėtytų kortelių, mažai padavusių buvo apie 1200 žmonių ir apie 1200 gal padavė po 1 balsą. Kadangi už žydą kandidatą Vinickį buvo paduota 2234 balsai, tai iš to galima lengvai padaryti išvadą, kad „lojaliai" balsavo vien tik žydai, kurių miestelyje buvo apie 3500 žmonių. Apie tą balsų skaičių, atmetus vaikus, ir gavo Vinickis. Lietuviai ir kiti nepadavę pilno kortelių skaičiaus, balsavo ne visai lojaliai ir tuo būdu, matyti, norėjo pareikšti savo protestą prieš tokius rinkimus į seimą. Iš to viso galima padaryti išvadą, kad komisija buvo tik „dėl formalumo", kad galutinai neprasilenktų su rinkimų įstatymu. Faktiškai rinkimus „pravedė" kompartija, rezultatus paskelbė sufalsifikuotus tik tam, kad apkvaišintų tamsių žmonių mases.

Vilkaviškio miesto sekretorius Marija Ponganienė, kuri dalyvavo skaitant Liaudies Seimo rinkimų balsus, sako:

Vilkaviškio mieste Liaudies Seimo rinkimai vyko keturiose vietose ir vienoj vietoje aš dalyvavau prie balsų skaičiavimo nakties metu. Man buvo pavesta atidarinėti vokus ir tikrinti ar teisingai paduoti balsai. Mano žiniomis, Vilkaviškio mieste balsavo 60—7O% gyventojų. Iš paduotų balsų 10—15% buvo neteisingų balsų, t. y., paduota kortelių po kelias tų pat asmenų, prirašyta įvairių „gražių žodelių" papaišyta piešinių ir pan. Tokie įvairūs neteisingi balsai buvo dedami atskirai, tačiau komisijos narių jie buvo paimami. Komisijoje buvo daugiausia žydai. Aš buvau pakviesta kaipo tarnautoja technikiniam darbui atlikti. Prie surašymo balsavimo protokolo nedalyvavau, tačiau atsimenu, kad buvo paskelbta, kad balsavo Vilkaviškio mieste apie 95%- Taip pat rinkimų metu man teko budėti prie telefono ir registruoti pranešimus iš įvairių Vilkaviškio apskrities valsčių, t. y., buvo pranešama, koks skaičius iki tam tikros valandos balsavo. Buvo tokių valsčių, kuriuose balsavo tiktai 10—15%, o oficialiai paskelbta buvo labai didelis balsavusiųjų skaičius.

Buv. Kauno apskr. Jurginiškių apylinkės rinkimų komisijos pirmininkas Kazimieras Petraitis tvirtina:

Aš, Kazimieras Petraitis, gyv. Garliavoje, Vytauto g-vė Nr. 42, pareiškiu, kad kai ėjo balsavimas į Liaudies Seimą 1940 m. liepos mėn., dirbau tuo metu Garliavos plytinėje. Todėl, kaip darbininką, paskyrė Jurginiškių apylinkės pirmininku. Kiek tuo metu tikrai balsavo —- nepamenu, bet manau, kad apie 40 — 50 procentų. Atidarius vokus, buvo rasta netikrų kortelių. Tokių netinkamų kortelių buvo apie 10 — 15%. Kortelės buvo subraukytos arba įmesti šiaip įvairūs popiergaliai. Kai kur buvo vokuose rasta eilėraščių, kur išjuokiamas Stalinas arba komunistinė valdžia. Už žydą kandidatą buvo paduota tik 13 balsų. Balsus su kortelėmis perdaviau valsčiaus komisijai. Kokį jie procentą nustatė mano vadovauta rinkiminei komisijai — nežinau, bet, tur būt, kaip ir kitur, įrašė 99% ar panašiai

Buv. Kauno apskrities Tabariškių apylinkės rinkimų komisijos narys Juozas Vrubliauskas tvirtina:

Aš, Juozas Vrubliauskas, gyv. Garliavos mieste, Darbininkų gatvėj Nr. 2 pareiškiu, kad 1940 metais gyvenau Garliavos valsčiuje ir dirbau tada plytinėje Liaudies Seimo rinkimų metu buvau paskirtas nuo plytinės į rinkiminę komisiją Tabariškių apylinkėje.

Rinkimai mūsų apylinkėje buvo vykdomi grasinamai. Visiems buvo skelbiama kas nebalsuos, bus apskelbtas „liaudies priešu". Kadangi buvo spaudžiami ant pasų štampai, tai šie grasymai įgijo visiems bauginančios prasmės. Be to, visuose kaimuose seniūnai ir paskirti asmenys ėjo varyti gyventojus balsuoti ir siuntė jiems atvežti pastotis.

Tačiau, nežiūrint šios prievartos, gyventojų mūsų apylinkėje tebalsavo apie pusę. Skaitant balsus, buvo rasta iš balsavusių skaičiaus apie 30% netinkamų, nebuvo sumestos kortelės subraižytos, įvairūs popiergaliai ir panašiai. Tuo būdu Tabariškių apylinkėje balsavo daugiausia tik apie 20% rinkimų teisę turėjusių gyventojų.

Liaudies Seimo rinkimų metu buv. Kėdainių apskr. Josvainių valsč. viršaitis Juozas Nemanis liudija:

Aš, Juozas Nemanis, gyv. Josvainių miest. Vytauto g-vė Nr. 28, pareiškiu, kad 1940 metais liepos mėnesį, kada buvo į Liaudies Seimą rinkimai, ėjau Josvainių valsčiaus viršaičio pareigas. Man gerai žinoma, kad rinkimai buvo vykdomi prievarta, grasinimais ir apgaule. Komunistų partija iš anksto pravedė propagandą, kad kas nebalsuos, bus laikomas liaudies priešu. Be to, pažadėjo visų luomų gyventojams visokių gėrybių, o kartu suorganizavo būrius, kurie vaikščiojo po kaimus ir vertė balsuoti. Tuo nesitenkinant, buvo siunčiamos į kaimą pastotės su urnomis. Kai buvo spaudžiama ant pasų štampai, tai dalis gyventojų išsigandę ėjo balsuoti. Kaip laisvu noru balsavusius, galiu pažymėti tik žydus, kurie patys pirmieji ir pasirodė prie urnų. Kiek aš pažįstu savo valsčiaus gyventojus, galiu pasakyti, kad iš lietuvių būtų balsavę tik keli procentai. Šiaip gyventojai terorizuojami, grasinami balsavo apie 40 — 50 procentų. Tačiau, atidarius vokus, paaiškėjo gyventojų valia. Apie pusė visų paduotų balsų buvo netinkama. Tai vis tušti popiergaliai, subraukyti kryžmai sąrašai, sudarkytos kortelės. Visur beveik išbraukta kandidatų žydų pavardės. Be to, daug prirašyta keiksmų, pašaipų iš komunistų partijos, valdžios ir Stalino. Visų tų žodžių, prierašų net nepatogu pažymėti. Komisija į netikras korteles nekreipė dėmesio ir tik atrinko kelias, nors kaip minėjau, blogų buvo apie pusė. Kiek balsų iš mūsų apylinkės buvo paskelbta, nežinau, bet manau, kad kaip visur, taip ir čia 98% ar panašiai. Tokius balsavimus, mano manymu, negalima laikyti tikrais rinkimais, o paprasčiausiu lietuvių tautos valios klastojimu ir politine komedija.

Buv. Trakų apskr., Lentvario apylinkės rinkimų komisijos narys mokytojas J. Paulaitis nurodo:

1940 m. liepos mėn. apie 3 dienas prieš Liaudies Seimo rinkimų pradžią, atvyko į Lentvarį komunistų partijos atstovas ir čia pradėjo organizuoti seimo rinkimų apylinkę. Pirmiausia jis paprašė mane, kad tam tikslui leisčiau naudotis mokyklos būstine (dar tuo metu buvau mok. vedėju). Vėliau pradėjo organizuoti rinkimų komisiją. Į tą komisiją pakvietė ir mane nariu. Toliau ėmė sudarinėti agitatorių brigadą. Į ją įėjo daugiausia žydai ir vietiniai lenkai — komunistai. Jie važinėjo po kaimus ir grasindami ragino gyventojus eiti balsuoti. Atvykdavo agitatoriai ir iš Vilniaus. Rinkimų išvakarėse atvyko iš Kauno buv. tuo laiku švietimo viceministeris Liudas Gira su keliais asmenimis ir mokykloje suruošė mitingą. Čia Liudas Gira turėjo labai ilgą paskaitą, kurioje išpeikė visą Lietuvos praeitį ir gyrė naujuosius laikus, džiūgavo užtekančia Stalino saule. Ta proga ragino gyventojus eiti balsuoti, žadėjo visokiausių gėrybių, žadėjo toleruoti šiame krašte lenkų kalbą, papročius, kultūrinį gyvenimą ir t. t.

Balsuotojų sąrašų jokių nebuvo. Turėjusių teisę balsuoti buvo apie 5.000. Pirmą balsavimo dieną balsavo labai mažai. Antrąją dieną pasileido į apylinkę agitatoriai ir namuose rinko balsus. Grįžę į rinkimų būstą, atveždavo pilnas kišenes užlipintų vokų ir sukišdavo juos į urną. Tai atlikę vėl išvykdavo į kaimus ir vėl parveždavo vokų su balsais. Ar jie tuos balsus iš žmonių surinkdavo, tenka labai abejoti. Atrodė, kad jie patys balsus dėdavo į vokus ir atnešdavo sumesti į urną. Tokiu būdu gavosi, kad balsavo apie 60%. Patikrinus balsus, rasta daug sugadintų: pripaišyta karikatūrų, prirašyta visokių šūkių prieš komunistus ir panašiai. Reikia pažymėti, kad daugumas balsavusių buvo priversti balsuoti grasinimais. Rinkimų apygarda balsavimų procento apylinkėmis neskelbė, tik paskelbė, kad apygardoje balsavo 96,5%. Tas procentas biauriai sufalsifikuotas, nes nė vienoje apylinkėje toks didelis procentas nebalsavo. Kiek teko pasikalbėti su gyventojais, susidarė įspūdis, kad, jei būtų buvę laisvi rinkimai, būtų balsavę apie 10%, o esant grasinimams ir prievartai, balsavo apie 50%, iš kurių galiojančių balsavimo kortelių buvo paduota 22 — 25%.

Buv. Ukmergės apskr., Kovarsko rinkimų komisijos balsų technikinė skaičiuotoja mkt. Laimutė Mažeikienė liudija:

1940 m. liepos mėn. Liaudies Seimo rinkimų metu tarnavau Kovarsko pradžios mokykloje mokytoja ir man teko dirbti, kaip techniškai darbininkei, prie balsų skaičiavimo. Komisija buvo sudaryta iš grupės lietuvių ir vienos žydės komunistės. Tačiau rinkimus faktiškai pravedė žydai ir tuo laiku buvęs valsčiaus sekretorius Kvedaras Vaclovas (dabar Šešuolių valsčiaus sekretorius), kuris ypač pasižymėjo. Tose pačiose patalpose rinkimų metu buvo padaryti šokiai, ir vietos žydai bei ruseliai prievarta iš pasilinksminimo nuvarydavo balsuoti. Jokių balsuotojų sąrašų nebuvo, taip pat nebuvo jokios kontrolės, ir kas norėjo, galėjo balsuoti po kelis kartus. Rinkimuose dalyvavo nedidelis gyventojų procentas. Žydai ir komunistai vietos gyventojams įvairiausiai grasindavo, jei šie nebalsuotų.

Prie balsų skaičiavimo daugiausia buvo žydai ir komunistai. Pirmąją rinkimų dieną labai mažai kas balsavo. Pasibaigus rinkimų laikui buvo atidaryta urna. Tuojau pat balsų skaičiavimas buvo sulaikytas ir pranešta, kad rinkimai yra pratęsti. Pirmą, o ypač antrą dieną, sunkvežimiais važinėdavo po apylinkes ir kuone prievarta žmones veždavo prie urnos. Kadangi pagal apytikrį turinčių teisę balsuoti gyventojų skaičių rinkimuose dalyvavo labai nedidelis procentas, tai komjaunuoliai žydai suorganizavo žydus vokams atplėšti. Daugelyje vokų buvo tik po vieną kandidato kortelę. Nemažas skaičius kortelių buvo sugadintų, subraukant kandidatų pavardes arba prirašant naujų. Taip pat buvo prikišta popiergalių ir pamfletų. Praplėšdami vokus, žydai pridėjo kortelių. Karpant korteles, aiškiai mačiau, kad žydas Kulberis iš po suolo ištraukė apie šimtą dar visai nesulankstytų Kandidatų sąrašų ir padavė sukarpyti. Tuo būdu buvo balsuotojų procentas žymiai toje apylinkėje pakeltas, bet manau, kad šis įdėjimas nebuvo vienintelis. Suskaičius balsus paaiškėjo, kad kai kurie atstovai gavo daugiau balsų, negu iš viso buvo balsuotojų. Kovarsko apylinkėje buvo „balsuota" per 100»/o- Visų suktybių aš negalėjau pastebėti, nes faktiškai rinkimams vadovavęs Kvedaras dirbo iš vien su žydais ir manim nepasitikėjo.

Buv. Vilniaus apskr., Maišiogalos apylinkės rinkimų komisijos narys Juozas Kalnėnas patvirtina:

Aš, Kalnėnas Juozas, buvau paskirtas 1940 m. liepos mėn. rinkimų metu į Liaudies Seimą Maišiogalos apylinkės rinkiminės komisijos nariu. Anksčiau sudarytų sąrašų nebuvo, tačiau pagal gyventojų skaičių ir balsavimo duomenis, apie pusę gyventojų balsavo, imant dėmesin administracijos spaudimą. Tačiau atidarius vokus, paaiškėjo gyventojų tikroji valia. Paduotosios kortelės buvo suplėšytos, subraižytos arba įmesti šiaip popiergaliai. Tokių kortelių buvo apie pusę. Tokiu būdu, lojaliai balsavusių skaičius galėjo būti apie 20 — 25%. Suskaičius balsus, atvyko iš Vilniaus žydeliai, kurie čia nusigėrė, sukėlė skandalą ir ginčus su komisija, pasiėmę neantspauduotus balsus išsivežė. Šia proga pastebiu, kad vienoje apylinkėje balsai buvo išvežti tik po 6 dienų, tuo tarpu mūsų visų nustebimui, buvo paskelbta, kad šioje apylinkėje balsavo apie 100%. Tikrumoje toks skaičius galima laikyti suklastotas, ar melagingai pramanytas.

Toliau eina dar visa eilė svarbių liudijimų apie Liaudies Seimo rinkimų duomenų klastojimą įvairiose Lietuvos vietose.

Buv. Telšių apskr., Rietavo apylinkės rinkimų komisijos balsų technikinė skaičiuotoja Ona Vytėnaitė, gyv. Rietavo m., Plungės g-vė, sako:

1940 m. liepos 14 d., kai buvo renkamas Liaudies Seimas, man teko dirbti rinkiminėje komisijoje, kaip technikinei tarnautojai. Dienos metu apie 3 val. po pietų, kai buvo patikrinta, kiek balsavo, oficialiai prieita išvados, kad balsavo iš 10.000 asmenų 13%. Paskui po to tuojau paleido visus esamus Rietavo valsčiuje sunkvežimius su rinkiminėmis brigadomis, balsų dar buvo sugaudyta apie 8 — 9%. Tuo būdu Rietavo valsčiuje balsavo apie 25%-

Atidarius vokus, rado visokių papirosų nuorūkų, papirosų dėžučių ir šiaip popiergalių. Tų visokių špargalkų buvo rasta apie 400 — 500 štukų. Kai tuo tarpu balsuotojų buvo ne daugiau kaip 2.000 asmenų. Po tokių balsavimų jie sudarė savo slaptą, posėdį, ką jie svarstė, nežinau. Po to posėdžio jie paskelbė, kad balsavo visas 100%. Žinant visuomenės nuotaiką ir kad nebūtų panaudota prievarta, tai būtų buvę apie 2% ar 3% balsavusių.

Buv. Tauragės apskr., Šilalės apylinkės rinkiminės komisijos narys J. Deriūnas liudija:

Be mano sutikimo buvau paskirtas Šilalės rinkiminės komisijos nariu, kai buvo renkamas 1940 m. Liaudies Seimas.

Kiek pamenu, žmonių balsavo labai mažai, dėl šios priežasties Šilalės miestelio žydukai buvo išsiųsti į kaimus varu atvaryti rinkikus. Tačiau ir ši prievarta davė mažus rezultatus. Mano manymu, Šilalės apylinkėje balsavo apie 25%.

Atidarius urnas, tikrinant balsus, rasta labai daug netikrų: subraukytų, suplėšytų kortelių, ar šiaip sukišta į vokus įvairių karikatūrų bei popiergalių.

Buv. Kartuvos apylinkės rinkimų komisijos pirmininkas J. Kučinskas tvirtina:

1940 m. buvau paskirtas Liaudies Seimo rinkimų Kartuvos apylinkės pirmininku.

Paskyrimą gavau iš to meto vietinės administracijos, visai neatsiklausus mano sutikimo ar nesutikimo. Kiek atsimenu, rinkimuose — balsavime dalyvavo nuo 50 iki 40% turinčių teisę balsuoti. Blogų balsų buvo maždaug apie 10%. Kiek iš balsuotojų patyriau, daugumas balsavo iš baimės, nes buvo štampuojami pasai.

Buv. Vėžaičių apylinkės rinkiminės komisijos narys mok. J. Sadauskas liudija:

Aš, mokytojas Sadauskas Jonas, pareiškiu, kad 1940 m. buvau paskirtas Vėžaičių apylinkės rinkiminės komisijos nariu, manęs neatsiklausus. Kiek pamenu, balsavusių nuošimtis buvo apie 40 — 50. Rinkimų metu buvo vartojamos įvairios represijos, jei to viso nebūtų buvę, balsuotojų skaičius nebūtų siekęs 10 — 5%.

Atidarius vokus, buvo rasta suplėšytų, subraukytų ir su popiergaliais vokų.

Buv. Raseinių apskr., Viduklės rinkiminės komisijos narys mkt. Kazys Giedraitis pareiškia:

Aš, mokyt. Giedraitis Kazys, buvau rinkimų į Liaudies Seimą Viduklės apylinkės rinkiminės komisijos narys.

Balsavimo metu balsuotojų galėjo būti tik 20 — 30% turėjusių teisę balsuoti. Nakties metu balsavimo būstinėje nebuvau. Tuo metu sargybą būstinėje ėjo akty-

vistai —- bolševikai. Vėliau, atidarius urnas, visų nustebimui pasirodė, kad kortelių labai daug, apie 90%, kas tikrumoje jokiu būdu negalėjo būti, taigi galima prileisti, kad nakties metu kas nors pasirūpino pridėti balsavimo kortelių.

Rinkimų išvakarėse — prieš porą dienų buvo atvykęs į mitingą iš Kauno J. Stumburys ir Filipavičius Stasys.

Rinkiminėje komisijoje teko atlikti visą technikinį darbą, nes komisijos pirmininkas Mockus (Medinis) visai beraštis, o sekretorius Izidorius Žyvatkauskas mokėjo tik pasirašyti.

Buvusio Kartenos valsčiaus savivaldybės sekretoriaus Antano Tiškaus, dabar gyvenančio Kretingoje, Žemaičių 4, pareiškimas:

Dėl įvykių, kurie buvo man esant Kartenos valsčiaus savivaldybės sekretoriaus pareigose, galiu paaiškinti štai ką:

Pradėsiu nuo rinkimų į Seimą 1940 m. liepos mėn. Rinkimų sąrašai nebuvo sudaryti. Visas valsčius rinkimams buvo padalintas į 3 rinkimų apylinkes. Jos buvo: Kartenoje, Aleksandrovėje ir Žutautų kaime. Mano nuomone, rinkimuose galėjo dalyvauti ne daugiau kaip 30% valsčiaus gyventojų.

Atidarius rinkimų vokus, buvo rasta įvairių kortelių su įvairiais užrašais. Atsimenu, kad viena kortelė buvo rasta su rusišku užrašu: „Daloj Stalin, da zdrastvujet voždj proletariata Trockij".

Kitas buvo su lietuvišku užrašu: „Atims mūsų žemelę ir paskutinę kumelę" ir daugelis panašių.

Turiu pasakyti, kad žmonės rinkimuose labai nenoriai dalyvavo. Jeigu ant pasų nebūtų buvę spaudžiami štampai, tai vargiai ar būtų rinkimuose dalyvavę bent 10% gyventojų.

Kartenos valsčiuje gyventojų skaičius rinkimų metu siekė 11.351.

Pil. Šimavičiaus Antano, gyv. Tumrų kaime, Tauragės apskr., pareiškimas:

1940 m. renkant Liaudies Seimą, be mano sutikimo paskyrė mane rinkimų komisijos nariu. Tikrų balsuotojų galėjo būti apie 25 — 30%. Atidarius vokus, buvo rasta visokių laikraščių, popiergalių, o kai kur įrašyta įvairių išsireiškimų.

Pas gyventojus net buvo važiuota po namus rinkti balsų.

Pakamorės Prano, gyv. Saulažolių km., Gargždų vls., pareiškimas:

Pareiškiu, kad 1940 m. be mano noro ir sutikimo buvau paskirtas Liaudies Seimo Gargždų rinkiminės apylinkės nariu. Kiek pamenu, mano rinkiminėj apylinkėj balsavo apie 45 — 46%. Nebūtų buvę ir tokio procento, bet į mano apylinkę įėjo pats miestas, o jame gyventojų daugumą sudarė žydai ir miestelėnai. Be to, reikia pastebėti, kad asmenys, kurie neturėjo paso, gavo balsavimo pažymėjimus, todėl komunistinis elementas galėjo balsuoti keliose apylinkėse arba vienoj apylinkėj kelis kartus.

Kiek man žinoma, kaimuose balsuotojų buvo daug mažiau, negu mano rinkiminėj apylinkėj.

Atidarius vokus, buvo rasta daug kortelių subraukytų, sugadintų ar prikišta į vokus daug popiergalių ir net pajuokiančių šūkių prirašyta. Tačiau subraukytos kortelės komunistiniai nusiteikusio pirmininko buvo įsakyta laikyti tikrosiomis.

Tenka pastebėti dar ir ta aplinkybė, kad vakare aš ir Vaidaugas Antanas, kaip nepalankūs komunistams asmenys, turėjome apleisti būstinę, o kažkokiam nežinomam tikslui pasiliko Makštys Eduardas, Benigsonas Motelis ir Stalmokas Juozas. Ar jie tuomet turėjo slaptą pasitarimą, ar, gal būt, turėdami savo patikimą sargybą, primetė į urną vokų su balsais, kad padidintų balsuotojų skaičių.

Prierašas. Noriu dar pastebėti tai, kad, prieš prasidedant rinkimams, padavė mums pirmininkas tuščius lapus, po kuriais turėjome pasirašyti, nors jie mūsų akivaizdoje nebuvo užpildyti. Kam tai buvo daroma, dar ir dabar man neaišku.

Vyresniojo vachm. Mintauto Broniaus, gyv. Šilalės m., Tauragės apskr., pareiškimas:

Dar tarnaudamas policijoje, 1940.VI.14 ir 15 d. d. per rinkimus į Seimą Girdiškės apylinkėje buvau paskirtas prižiūrėti tvarką. Rinkimai vyko ne Girdiškės, bet Skaudvilės val. Balsuoti žmonės labai nenorėjo, bet dalis balsavo, bijodami bolševikų keršto, nes bolševikai pranešė, kas nebalsuos, bus skaitomas liaudies priešas. Antrą rinkimų dieną komisija, matydama, kad balsų yra nedaug, o čia visoki bolševikų agentai važinėja ir daro spaudimą komisijai, kad visi balsuotų. Tada komisija labai daug balsų sukišo į vokus, kad padidintų balsuotojų skaičių. Kiek balsų į vokus prikišo, nežinau, bet spėju, kad tokių balsų buvo daug padaryta. Tokį „balsavimą" norėjau užprotestuoti, bet komisijoje buvo bolševikų 1 atstovas, todėl negalėjau. Prisiminiau, kad komisijoje dalyvavo: Majauskas Juozas iš Tujenių km., Mickaitis Antanas iš Girdiškės bžt. ir Lažauskas, kurio vardo nežinau, iš Girdiškės apylinkės.

Igno Kvedaro, Raseinių Socialinio Draudimo Punkto vyr. buhalterio pareiškimas:

Aš, Ignas Kvedaras, gyv. Raseiniuose, apie Liaudies Seimo rinkimus pareiškiu:

Buvau paskirtas rinkimų komisijos nariu, dalyvavau toje komisijoje per rinkimą (balsavimą) ir skaičiuojant balsus.

Atėjo balsuoti apie 60% visų miesto gyventojų, turinčių teisę balsuoti, bet kadangi rinkimų metu rinkimų būstinėje buvo dalinami pažymėjimai, pareiškusiems norą balsuoti ir neturintiems asmens dokumentų, tai tokie asmenys, gavę pažymėjimus, buvo pastebėti balsuojant kelis kartus ir balsavusiųjų % išpūtė.

Pilną skaičių kortelių atidavusių (už visus renkamuosius) buvo apie 30%, o kituose vokuose buvo įdėtas mažas kortelių skaičius, popiergaliai arba tušti vokai.

Pareiškimas:

Aš, Kundrotas Aloyzas, gyv. Gargždūose, Klaipėdos gt., pareiškiu, kad 1940 metais, kai buvo renkamas Liaudies Seimas, net be mano paties sutikimo, paskyrė Gargždų rinkiminės apylinkės nariu. Kiek pamenu, tada buvo skelbiama, kad kas nebalsuos, bus laikomas liaudies priešu. Kadangi rinkimų metu buvo spaudžiami ant pasų štampai, tokio šūkio paskelbimas gyventojams padarė didelio įspūdžio.

Į mano rinkiminę apylinkę įėjo miestelis su priemiesčiais, t. y. gyventojų daugumą sudarė žydai ir darbininkai. Todėl, kiek pamenu, mano apylinkėj balsavo apie 55% balsuotojų.

Be to, turiu pastebėti, kad rinkimų metu buvo išdavinėti pažymėjimai balsuoti asmenims, kurie neturėjo asmens dokumentų — pasų. Kiek šių pažymėjimų buvo išduota ir kokiems asmenims buvo duoti, nepamenu.

Atidarant po balsavimo vokus, buvo rasta daug netikrų kortelių, karikatūrų, subraižytų kortelių ir t. t.

Mokytojo Binkio Viktoro, gyv. Alsėdžiuose, Telšių apskr., pareiškimas:

Šiuo noriu trumpai suteikti žinių apie 1940 m. Liaudies Seimo rinkimus Alsėdžiuose. Aš buvau pakviestas komisijon ir paskirtas vicepirmininko pareigom. Kiti komisijos nariai buvo tikrai komunistinio nusistatymo: Klemensas Želvys — pirmininkas, Klemanskis St., Milieška Ign. ir Garba Orelis (žydas) nariai. Patys rinkimai buvo daromi pilnoj komunistinėj dvasioj ir su pilna propaganda — tiek žodžiu, tiek skelbimais bei plakatais.

Rinkimų metu pastebėta (liudija sen. Platakis Juozas), kad buvo leista balsuoti ir nepilnamečiams, t. y. neturintiems teisės balsuoti, ir balsuoti tiems patiems asmenims kelis kartus. Paskutinis dalykas buvo susektas iš laikinų balsavimui duodančio teisės leidimo — liudijimo, kuris tuoj po balsavimo buvo grąžinamas, ir jų tarpe rasta to paties asmens po kelis, tik, žinoma, aktyvesnių komisijos narių slaptai tas dalykas buvo sutvarkytas.

Tikrinant balsus, rasta daug netinkamų balsų, k.p.., pirmykščių seimų kandidatų lapelių, pusiau perplėštų seimo kandidatų lapelių, papirosų dėžučių, laikraščių iškarpų ir net piešinėlių, duodančių suprasti vadovaujantiems asmenims pasirinkto kelio pavojingumą. Visi netikrieji balsai buvo priskaitomi prie bendro balsavusiųjų skaičiaus, iš kurio išvedamas balsavimo %. Antra, balsavimams neturėta sąrašo turinčių teisę balsuoti, kas buvo apytikriai nustatoma iš valsčiaus gyventojų skaičiaus, atmetant apytikriai tam tikrą nuošimtį, kurie neturi teisės balsuoti. Koks nuošimtis buvo atmestas, dabar neprisimenu. Paukštakių apylinkėje (Alsėdžių v.) gautas balsavusiųjų 110%, kas atrodo juokingai, ir leidžia spręsti apie balsavimų tikrumą. Žem. Kalvarijos apylinkėje (Alsėdžių v.) balsavimo rezultatas apie 54%. Prie balsavimų buvo paleisti į darbą visi žydukai, kurie tempte atitempdavo žmones. Buvo leidžiama vienam žmogui balsuoti ir už kitus savo namiškius. Pastebėtas klaidas buvau iškėlęs atskirame posėdy, už ką vos neatsidūriau už krotų. Už panašius dalykus vėliau komisijos narių buvau smarkiai persekiojamas.

Čižausko Antano, gyv. Kretingoje, Klevų 4, pareiškimas:

Aš, Antanas Čižauskas, apie buvusius 1940 m. liepos 14 d. Kretingoje Liaudies Seimo rinkimus pareiškiu:

Ton rinkimų komisijon buvau paskirtas sekretoriumi, kaip profsąjungų narys — atstovas. Komisijos pirmininku buvo Kazys Adomauskas, išvežtas Rusijon. Iš kitų komisijos narių atsimenu: Šakį, gyv. Kaune, Alutytę Karoliną, nežinia kur gyvenančią, Viskontą, gyv. Kretingoje.

Kretingos mieste buvo trys rinkimų apylinkės, mūsų skaitėsi — antroji. Rinkimų apylinkės sąrašo nebuvo patiekta. Kiek balsuojančių turi teisę balsuoti, nežinojome.

Neturėjus sąrašo, nebuvo galima išvesti balsavusių nuošimčio ir mes, komisija, jokio nuošimčio neišvedėme.

Kiek atsimenu, mūsų apylinkėje per dvi dienas balsavo ne daugiau kaip 1800 balsuotojų. Tais laikais visi piliečiai turėjo savo asmens dokumentus, todėl, eidami balsuoti, juos galėjo patiekti komisijai, tačiau mūsų apylinkėje balsavo apie 360 balsuotojų, kurie gavo komisijoje pažymėjimą balsuoti. Manyčiau, kad iš tų balsuotojų apie 75% buvo tų, kurie ėjo iš vienos komisijos į kitą ir balsavo.

Per abi balsavimo dienas komisijoje po keletą kartų lankydavosi apskrities viršininkas Dačkauskas ir burmistras Simavičius (abu aršūs komunistai), kartu su jais atvažiuodavo ir vienas kitas rusas, vėliau paaiškėjo, kad tai neuniformuoti politrukai. Jie teiraudavosi mūsų apie balsuojančiųjų nuotaiką ir pan. Ką pirmininkas atsakydavo, nežinau, nes tai būdavo kalbama atskirai nuo kitų komisijos narių.

Baigus balsavimą, prieš pradedant skaityti balsus, mums buvo pasiūlyta talkininkų, kurių tarpe matėsi žydas gyd. Michališokas, kaip čekos agentas.

Pirmiausia suskaitėme balsus. Vėliau juos atidarinėjome ir tikrinome, rinkome atskirai už paduotus kandidatus balsus.

Apie paduotus balsus nedaug beprisimenu. Kiek atsimenu, kad skaitėme tikrais ir tokius balsus, kurie buvo subraukyti, suplėšyti, jeigu tik galima buvo išskaityti pavardės. Buvo ir tokių vokų, kuriuose rasdavome tik tuščius popiergaliukus, o kituose pasitaikydavo ir priešingų šūkių ir pan., ypatingai pasitaikydavo rasti iš vokiečių laikraščio „Štiurmer" atsišaukimų prieš žydus. Tai nepatikdavo Michališokui.

Kretinga priklausė Telšių apygardai, kurių kandidatai buvo: Gedvilas, Vaineikienė, Abdulskaitė, Butkus, Taurinskas, Adomauskas ir kiti.

Daugiausia balsų gavo Gedvilas, kiti kiek mažiau.

Suskaičius balsus, surašius protokolą ir supakavus, visa medžiaga su protokolu buvo perduota apskrities viršininkui Dačkauskui. Kur jis ją padėjo, nežinau.

Pareiškimas:

Aš, Aleksas Drikas, gyv. Mogelių kaime, Josvainių valsč., pareiškiu, kad Liaudies Seimo rinkimų metu gavau raštą, kad esu paskirtas Kunionių apylinkės pirmininku. Tačiau turiu pastebėti, kad šis darbas man teko atlikti tik iš formalumo. Šiaip visus rinkimus organizavo vietos kompartija ir komjaunimas. Mano rinkiminėj apylinkėj turinčių teisę balsuoti buvo 1300 asmenų. Formaliai balsavo tik 700. Tačiau ir tų septynių šimtų tarpe buvo rasta kortelių subraukytų, suplėšytų, užteptų, mesta jų vietoje paprastų popiergalių. Tokių sugadintų kortelių buvo per du šimtu.

Į pačius rinkimus žmonės buvo varomi kaip ir varu. Vėliau, kai buvo skaitomi balsai, kompartijos atstovai stebėjosi, kad tiek daug netikusių kortelių ir taip blogai praėjo rinkimai. Ypač pykdino atstovus tai, kad ant kortelių buvo priraizgyta įvairių keiksmų arba stačiai: „Šalin komunizmas".

Tačiau vėliau, nežiūrint, kad buvo toks nedidelis balsuotojų skaičius, jie vis tiek paskelbė, kad balsavo 98%, kas yra melas ir klastojimas.

Pareiškimas:

Aš, Viktoras Paplauskas, gyv. Karmėlavoje, Vilniaus 25, pareiškiu, kad baigęs pradžios mokyklą ir didesnio cenzo neturiu. Dirbu pats prie ūkio, nes esu savininkas 6 ha žemės. Liaudies Seimo rinkimų metu 1940 m. liepos mėn. buvau paskirtas Karmėlavos rinkiminės apylinkės nariu.

Kiek pamenu, žmonių balsuojančių skaičius buvo vidutinis. Tie, kurie ėjo balsuoti, kiek žinau, ne iš savo noro, bet iš baimės. Kiek tikrai balsavo ir koks pro-

centas, nežinau, nes sąrašų nebuvo. Skaitant korteles, buvo rasta arti pusės blogų vokų: buvo arba tušti arba pridėti įvairių popiergalių ir iškarpų. Daugelyje vokų buvo rasta ir tokių kortelių, kad juose buvo keikiamas, koliojamas Stalinas, komunistų valdžia ir net pati komisija.

Išvadoj galiu pasakyti, kad, atsižvelgiant į blogas korteles ir didelį skaičių nedalyvavusių, mano manymu, % buvo 20 — 30%, o visai netoks, kaip melagingai buvo paskelbta, kad mūs apylinkėje balsavo 99,5%.

Antruose rinkimuose nedalyvavau, bet ėjau seniūno pareigas. Tiek žinau, rinkimai vyko tais pačiais metodais, t. y., grasinimu ir apgaule.

Pareiškimas:

Aš, Petras Karpius, gyv. Nemakščiuose, pareiškiu, kad 1940 m. liepos mėn., kai buvo rinkimai į Liaudies Seimą, buvau paskirtas rinkiminės Nemakščių komisijos nariu.

Rinkimus praktiškai vykdė kompartijos sekretorius su vietos žydais. Buvo paleisti gandai, kad kas neis balsuoti, bus liaudies priešas ir jo likimas bus išspręstas NKVD.

Be to, buvo paleisti į kaimus žydukai - agentai ir jiems pavarytos pastotės. Kai kur jie gyventojų buvo iškolioti ir išvyti. Koks balsavusių procentas buvo, nepamenu, bet manau apie 30 — 40%.

Atidarius vokus, buvo rasta daug tuščių vokų, popiergalių. Buvo iš padavusių balsų skaičiaus apie 25%. Kitų neteisingumų nepamenu, nes partijos sekretorius manim nepasitikėjo ir jų visų suktybių nežinau, tačiau suprantama, kad, kaip paskelbė apie 99%, yra falsifikuotas — melagingas.

Pareiškimas:

Aš, Vladas Antanavičius, gyv. Raseiniuose, Spaudos 4, iš profesijos esu kalvis, moku tik pasirašyti. Pareiškiu, kad, kaip darbininkas, 1940 m. liepos mėn. buvau paskirtas Liaudies Seimo Raseinių miesto rinkiminės apylinkės nariu. Tačiau komisijoje dalyvavau tik pirmąją balsavimo dieną, nes kitą dieną dirbau kalvėje.

Pirmąją dieną balsavusių skaičius buvo vidutinis, tačiau, kaip patyriau, antrąją dieną balsavusių buvo labai maža, tad dėl šios priežasties Raseiniuose rinkimai buvo tęsiami ir trečiąją dieną. Nors iš viso, koks buvo balsavusių skaičius nepamenu, bet manau, kad buvo apie pusę. Patyriau, kad kortelių sumestų buvo labai daug blogų. Tai yra paprasti saldainių popiergaliai, laikraščio iškarpos, subraižytos pavardės ir panašiai. Iš kitų komisijos narių patyriau, kad tinkamai balsavusių skaičius buvo nedidesnis, kaip 25 — 30%.

Kokie buvo daromi neteisingumai rinkiminėje komisijoje, nežinau, nes jos posėdžiuose nedalyvavau. Iš kitų komisijos narių patyriau, kad balsavusių buvo net po du, tris kartus, o kiti paimdavo nuo žemės numestas korteles ir sukišdavo į urną. Tai buvo, žinoma, daroma todėl, kad padidėtų balsavimo duomenys. Skelbimas, kad Raseinių apylinkėje buvo balsavusių 100%, yra biaurus suklastotas melas.

Pareiškimas:

Aš, Kazimieras Judys, gyv. Godminiškės km., Kaltinėnų valsč., iš profesijos esu ūkininkas. Kadangi anksčiau nepriklausiau jokioms partijoms, tai 1940 m. liepos mėn., kai buvo renkamas Liaudies Seimas buvau be mano sutikimo paskirtas Kaltinėnų rinkiminės komisijos nariu — pirmininku. Mano manymu, visus

šiuos rinkimus galima pavadinti arba komedija, arba negarbingu prievartavimu. Pačiuose rinkimuose Kaltinėnų apylinkėje balsuoti atėjo apie pusė gyventojų. Tačiau kitose apylinkėse, kiek žinau, balsavo mažesnis procentas, nes į jų apylinkes neįėjo miestelėnų ir žydų. Daug žmonių, bijodami, kad nebūtų paskaityti liaudies priešais, nors atėjo balsuoti, kad gautų ant paso štampą, bet metė į urną tuščius vokus arba subraukytas korteles, prirašytus prieš komunistus popiergalius, pav., net su tokiais užrašais: „komunistai mums ne draugai, o gyvatės" ar panašiai. Tokių blogų kortelių buvo rasta daugiau kaip pusė. Tikrų balsų, kaip pamenu, buvo paduota tik apie 15%. Mūsų rinkiminėje apylinkėje buvo į kandidatus įrašytas artistas Kačinskas. Jis daugiausia ir gavo balsų, nes žmonės mesdami kalbėjo, kad jam, kaip artistui, geriausiai pavyks suvaidinti tą komediją. Kandidatas žydas tegavo tik tiek balsų, kiek buvo balsuojamų šioje apylinkėje žydų. Be to, turiu pastebėti, kad iš žydų tarpo ir bolševikinio aktyvo buvo pastebėti balsuoją po kelis kartus. Mes į tai nekreipėm dėmesio, nes vis tiek šių rinkimų nelaikėme rimtais, o tik prievartos išvarytais arba saujelės žmonių savavaliavimu. Paskelbti vėliau rezultatai, kad viso balsavo 99%, yra biaurus melagingas falsifikavimas, nes, kaip minėjau, teisingai balsavusių buvo tik 15%.

Pareiškimas:

Aš, Stasys Klemauskas, gyv. Alsėdžių miestely, pareiškiu, kad 1940 m. Liaudies Seimo rinkimų metu buvau paskirtas Alsėdžių apylinkės komisijos nariu. Kiek pamenu, pirmąją dieną žmonių atėjo balsuoti nemažas skaičius. Tačiau antroji diena, kai buvo pratęstas balsavimas, norint gauti didesnį skaičių žmonių, bet atėjo tik apie 20 balsuotojų. Iš mokytojo Binkio sužinojau, kad balsavę ir nepilnamečių. To nepatikrinau, nes vėliau bolševikų veikla nesidomėjau. Skaitant korteles, buvo rasta karikatūrų, įmesta tuščių vokų ir įvairių popiergalių. Kiek tikrai balsavo, nežinau, nes balsuotojų sąrašų iš anksto nebuvo sudarytų. Tačiau yra aišku, kad kaip buvo paskelbta apie balsavusių 100%, yra netikra.

Pareiškimas:

Aš, Juozas Straukas, gyv. Laukuvoje, pareiškiu, kad 1940 m. liepos mėn., kada buvo rinkimai į Liaudies Seimą, aš buvau paskirtas Laukuvos rinkiminės komisijos nariu. Rinkimų metu balsavo žmonių Laukuvos valsčiuje apie 3000. Rinkiminių sąrašų nebuvo, tad procentą tikrą pasakyti negalima. Kiek Laukuvos valsčiuje gyventojų tikrai yra, tada neturėta žinių, bet savivaldybė skaitė, kad yra apie 10.000 gyventojų.

Atidarius vokus, buvo rasta ir sugadintų kortelių. Ant kai kurių įmesta ne kortelių, o popiergalių. Buvo parašyta tokių sakinių, kaip pavyzdžiui, „Tegyvuoja Kristus Karalius". Be to, buvo rasta, vietoje kortelių, A. Smetonos atvaizdas, senų caro laikų penkrublių ir panašiai. Šiaip daugiau iš rinkimų nepamenu, nes bolševikine veikla nesidomėjau. Antruose rinkimuose balsavimų reikalas ėjo dar blogiau ir nebebalsavo nė pusė, kas buvo balsuota pirmaisiais rinkimais.

Pareiškimas:

Aš, Kazys Lubauskas, gyv. Vėžaičių bažn., Gargždų valsč., pareiškiu: 1940 m. liepos mėn., kai buvo rinkimai į Liaudies Seimą, buvau paskirtas Vėžaičių rinkiminės apylinkės nariu. Kiek mano apylinkėje buvo atėjusių paduoti balsus žmonių, negaliu tikrai pasakyti, nes sudarytų rinkiminių sąrašų nebuvo, tad ir koks tikrai procentas balsavo, negalima tikrai žinoti. Mano manymu, galėjo balsuoti 40 — 50%. Rinkimų metu galėjo balsuoti neturintieji dokumentų ir asmeniškai nepažįstami asmenys. Atidarius vokus, buvo rasta labai daug subraukytų,

suplėšytų arba įmesta po vieną kandidato kortelę. Be to, buvo įmesta iškarpų iš laikraščių, saldainių popiergalių, o vienas asmuo buvo įmetęs seną loterijos bilietą.

Daugiausia žmonės ėjo balsuoti dėl baimės, nes buvo skelbiama, kas nebalsuos, bus liaudies priešas.

Apie šimtas tokių ir panašių liudijimų, kuriuos yra pateikę buv. Liaudies Seimo rinkiminių komisijų nariai, aiškiai patvirtina faktus apie Liaudies Seimo rinkimų duomenų klastojimus. Taigi, Liaudies Seimo rinkimų duomenys buvo klastojami keliais būdais:

1. Nebuvo sudaryta turinčių aktyvią rinkimų teisę gyventojų sąrašų, kas įgalino norinčius balsuoti po kelis ir keliolika kartų.

2. Rinkimų komisijos pašaliniams asmenims leido lankytis į balsuoti nenorinčių gyventojų butus ir iš ten grįžusiems asmenims leisdavo mesti į urnas atsineštus vokus, į kuriuos tie patys pašaliniai asmenys savavališkai prikišdavo reikiamą balsų skaičių.

3. Pačios rinkimų komisijos, skaitydamos balsus ir pamačiusios, kad didelė dalis vokų yra su komunistams nepalankiais šūkiais ir laikraščių iškarpomis, tuos sugadintus balsus išmetė ir į jų vietas iš turimų atsargų pridėjo galiojančių balsavimo kortelių.

4. Tose rinkimų apylinkėse, kuriose balsavusiųjų gyventojų skaičius labai mažas buvo, rinkimų komisijų nariai į urnas patys dėdavo tiek galiojančių balsų, kiek jiems patikdavo.

Štai iš kur atsirado tas komunistų oficialiųjų asmenų ir jų propagandos teigimas, kad Liaudies Seimo rinkimuose dalyvavo 95,51% turinčių rinkimų teisę Lietuvos gyventojų. Iš tiesų gi, kaip rodo gausūs rinkiminių komisijų narių liudijimai, Liaudies Seimo rinkimuose dalyvavo tik 30—50% mūsų krašto gyventojų. Iš šio skaičiaus reikia atmesti paduotus sugadintus balsus ir visokias karikatūras, šūkius ir sąsiuvinių bei laikraščių iškarpas, kurias, vietoje galiojančių balsų, į vokus dėjo ir metė į urnas tie lietuviai, kurie negalėjo atsikratyti prieš juos per Liaudies Seimo rinkimus komunistų vartoto smurto ir moralinio teroro. Tuo būdu, per Liaudies Seimo rinkimus galiojančių balsavimo kortelių buvo paduota ne daugiau kaip 16 — 18%.

Kadangi Liaudies Seimo rinkimai vyko rafinuotu žmonių teisės klastojimo būdu, be to, dar viešai vartojant smurtą ir terorą, tai savaime aišku, kad šituo keliu ir šitokiomis priemonėmis išrinktas Liaudies Seimas neatitiko krašte vyravusių gyventojų nuotaikų. Tas seimas jokiu būdu negalėjo išreiškti ir neišreiškė lietuvių tautos valios, nes tikroji tautos valia buvo sumindžiota čekisto nagaikos ir komunisto teroro. Liaudies Seimo rinkimai buvo tik rinkimų profanacija. Šitokiais klastos ir smurto metodais išrinktas Liaudies Seimas buvo tik paklusnus Maskvos įrankis.

LIETUVOS ĮJUNGIMAS I SSSR - MASKVOS DIKTATAS

DR. A. GARMUS

Buv. Liaudies Seimo narys

Jau bolševikų okupacijos pradžia, ypačiai laikotarpis nuo 1940 m. birželio 15 d. ligi liepos 21 d. buvo didelio triukšmo, beprotiško skubėjimo viską griauti, keisti ir varyti, dienos. Paleidę į Lietuvos visuomenę visą savo melo propagandos arsenalą, bolševikai stengėsi visą Lietuvos griovimo darbą atlikti kuo trumpiausiu laiku. Šioje srityje jie yra prityrę specialistai ir griovimo darbą dirba tikrai stachanoviškais tempais. Toks nepaprastas jų skubėjimas aiškiai rodo, kad visą tą darbą jie norėjo užbaigti, kol dar Lietuvos visuomenė neatsipeikėjo nuo 1940 m. birželio 15 d. suduoto skaudaus smūgio, kai į visus mūsų teritorijos kampus prisigrūdo pilna raudonarmiečių ir jų plerpiančių tankų. Ir tikrai, tomis dienomis ne tik eiliniam piliečiui, bet dažnai ir platesnio akiračio inteligentui, nors jis ir pažino bolševizmo teoriją ir daug girdėjo apie jos praktiką, sunku buvo susigaudyti ir tiksliai susiorientuoti, ką gi iš tikrųjų bolševikai mano su naujai užimtais Pabaltijo kraštais daryti, kokie jų tikrieji planai, kas mus laukia ateityje?

Tikrųjų bolševikų agentų — komunistų partijos narių prieš bolševikų invaziją Lietuvoje buvo labai mažas skaičius, berods, nepilni 700. Juk jau beveik po visų metų savo viešpatavimo, kai į komunistų partiją stengėsi pakliūti nemaža karjeristų, jos narių skaičius, kaip iš Lietuvos komunistų partijos centro komiteto sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinio pranešimo V-ajam LKP (b) suvažiavime 1942.II.5. matyti, tesiekė tik vos 3.000, taigi, jie tesudarė vos tik apie 0,1 procento visų Lietuvos gyventojų. Ir tai apie 75% tų komunistų partijos narių sudarė žydai, likusius — Lietuvos rusai, lietuviai ir kitų tautybių žmonės. Tačiau tikrųjų darbininkų — fabrikų darbininkų jų tarpe beveik visai nebuvo.

Inteligentų jos eilėse tebuvo labai mažas skaičius. Ir bolševikams, kai po jų invazijos prisireikė tų inteligentinių jėgų, nieko kito neliko, kaip tik į darbą visomis priemonėmis traukti kitas, nors jiems ir priešingas inteligentines pajėgas. Nors komunistų partija negausi buvo ir menko intelektualinio lygio, bet vis dėlto tatai nė kiek nekliudė jai dėtis vienintele Lietuvos gyventojų atstove ir teisėta krašto reikalų tvarkytoja. Raudonosios Armijos ir NKVD durtuvų saugomas, šis nedidelis komunistų skaičius, vos tik bolševikai spėjo į Lietuvą įžygiuoti, klausyda-

mas Maskvos įsakymų, tuojau pat paleido į darbą visą savo aparatą ir tuojau suspietė visas išsiblaškiusias ir gerokai pakrikusias eiles. Visuose fabrikuose, įmonėse ir įstaigose komunistų partija stengėsi pastatyti po vieną kitą savo narį ar bent ten surasti vieną kitą patikėtinį, kuris, terorizuodamas ir gąsdindamas kitus savo bendradarbius, stengtųsi aklai vykdyti komunistų partijos valią. Juk visos tos gausios demonstracijos buvo suorganizuotos vienodomis priemonėmis. Toks komunistų partijos narys įmonėje ar įstaigoje nemėgo per daug kalbėti ar debatuoti. Jis tik griežtu tonu įsakydavo kitiems, kad reikia padaryti tą ar kitą dalyką, kad tą ir tą valandą jie visi turi dalyvauti demonstracijoje, o kas nedalyvaus, tegul atsimena, kad tik „liaudies priešai" tokiose „džiaugsmo" demonstracijose nedalyvauja. O kaip su tokiais „liaudies priešais" Sovietų Sąjungoje elgiamasi, Lietuvos gyventojams per daug aiškinti nereikėjo, buvo aišku iš per visą dvidešimtmetį iš SSSR ateinančių žinių.

Štai kokiu būdu buvo organizuojamos tos demonstracijos, todėl nereikia stebėtis, kad jos būdavo gana gausios. Vis dėlto, nežiūrint tokių priemonių, lietuviai jose, palyginti, kuo mažiausiai dalyvaudavo. Vyraujantis elementas ten buvo svetimtautiškas (daugiausia žydai), kuris, susilaukęs bolševikų, tikrai džiūgavo. Visas tas demonstracijas organizavo, kalbas ir rezoliucijas joms ruošė komunistų partijos vadovybė pagal iš Maskvos bei tiesiog iš N. G. Pozdniakovo ir G. Dekanozovo gautas direktyvas. Be komunistų partijos žinios nebuvo pasakyta nė viena kalba, neiškabintas nė vienas plakatas, nepaleistas nė vienas šūkis.

Taip galvotrūkčiais įvykiams vienam paskui kitą su nepaprastu skubėjimu ir įprastu bolševikiniu chaotiškumu bevykstant ir LKP (b) paskelbus savo dešimtį reikalavimų, 1940 m. liepos 5 d., t. y. 20 dieną po bolševikų invazijos, buvo paskelbti vadinamojo Liaudies Seimo rinkimai. Jiems pasirengti tebuvo duotos tik 9 dienos, nes patys rinkimai turėjo įvykti liepos 14 d. Aišku, kad bet kuriems tikriems rinkimams pasirengti per tokį trumpą laiką neįmanoma, bet bolševikams tokie rinkimai įvykdyti — vieni niekai. Juk pas juos viskas daroma pagal komandą ir jau iš anksto žinoma, kas bus išrinktas. Tai iš tikrųjų tik šlykšti rinkimų parodija. Per juos visuomenei neduodama jokios teisės, jokios iniciatyvos. *Kandidatus parenka pati komunistų partija ir jų skaičius esti lygiai toks, nė vienu ne daugiau ir nė vienu ne mažiau, kiek reikia išrinkti atstovų.* Tai buvo pirmieji pas mus tarybiniai rinkimai ir todėl daugumai iš pradžių vis dar nebuvo aišku, kaip jie praktiškai bus įvykdyti: kas parinks kandidatus, kas ir kokie tie kandidatai bus ir t.t. Tačiau greitai ir šie klausimai paaiškėjo. Per vieną naktį staiga iš kažkur atsirado kažkokia „Lietuvos Darbo Sąjunga", kuri vienintelė turėjo teisę statyti kandidatus. Kas tą „Lietuvos Darbo Sąjungą" sudarė, kada ji įsisteigė, kokie jos veikimo tikslai — apie tai Lietuvos visuomenė visai nieko nežinojo. Nieko, visiškai nieko, apie tai jai nebuvo pranešta. Praėjo rinkimai ir toji „Lie-

tuvos Darbo Sąjunga" lygiai taip pat tyliai išnyko, kaip ir atsiradusi buvo, netrukus ji visai buvo užmiršta; niekas jos daugiau nebeminėjo, ir jos vardas niekur nebefigūravo. *Šita fiktyvi vienos savaitės laikotarpiui paskelbtoji sąjunga tai taip pat labai šlykštus ir bolševikų taktikai charakteringas triukas.* Mat, dar nenorėdami atvirai parodyti savo veido, nors komunistų partija buvo legalizuota jau birželio 25 d., Lietuvos komunistai stengėsi pasislėpti už šios fiktyvios, nekaltu vardu pavadintos sąjungos skraistės.

Ir štai vieną dieną iš ryto, perskaitęs laikraštį „Lietuvos Aidą", sužinojau, kad toji staiga išdygusi „Lietuvos Darbo Sąjunga" mane išstačiusi kandidatu į Liaudies Seimą, nors apie tai manęs visai niekas nesiteiravo ir mano sutikimo ar nesutikimo neklausė. Labai nustebau ir pasipiktinau. Ėmiau galvoti ir ieškoti priežasčių, kodėl gi jie mane pasirinko tokiam nedėkingam uždaviniui, tokioms nemalonioms pareigoms. Juk aš niekuomet nesu buvęs komunistas, nieku nesu jiems pasitarnavęs, kodėl man jie reiškia tokį „pasitikėjimą" ir suteikia tokią „garbę".

Tiesa, per 1905 m. revoliuciją aš buvau aktyvus jos dalyvis, už tai teko tuomet sėdėti kalėjime ir ilgą laiką gyventi emigracijoje. Tuomet lietuvių reikalus Rusijos carinė valdžia visai buvo pamynusi po kojomis, net ištisus 40 metų neduodama mums spaudos. Taigi, tai buvo didelis skirtumas tarp to tautiškai socialinio 1905 m. judėjimo Lietuvoje ir 1917 m. bolševikų revoliucijos Rusijoje ir vėlesnių komunistų bruzdėjimų kituose kraštuose. Jų tikslas buvo diametrališkai priešingas anuometiniams mūsų tikslams.

Po 1905 m. ilgą laiką gyvenau užsienyje, Vokietijoje, Italijoje ir Šveicarijoje, ten baigiau aukštąjį mokslą ir pasinėriau į mokslinį darbą. Politika per daug nesidomėjau ir jokiai politinei partijai nepriklausiau. Toks pat likau ir po 1920 m., kai grįžau Lietuvon. Dirbau gydytojo ir savivaldybininko, Kauno miesto tarybos nario, darbą. Be to, kaip gydytojas, buvau gana populiarus neturtingųjų gyventojų sluoksniuose, kurių ne vieną gydžiau nemokamai. Taip pat į jokią nešvarią aferą nebuvau įkišęs nagų. Matyt, tie dalykai: nemažas mano populiarumas darbininkų sluoksniuose, nedalyvavimas jokioje partijoje, turtų neturėjimas ir padoraus žmogaus vardas bei seno savivaldybininko stažas ir padarė mane laikinu Kauno miesto burmistru, o kiek vėliau — ir kandidatu į Liaudies Seimą. Ši „garbė" manęs iš tikrųjų nė kiek nedžiugino, nes jau iš dalies buvo galima nujausti, kad iš tokio bolševikinio seimo nieko gero negalime tikėtis, kad jis greičiausiai tebus tik dekoracija ir platforma komunistų partijai ir Maskvai įvykdyti savo planus. Tačiau vis dėlto susilaukti to, ko paskui susilaukėme, tuomet dar nesitikėjau.

Tuojau nuskubėjau pas vieną žymų partietį, kurį, prieš keletą metų begydydamas, buvau pažinęs, lyg nujausdamas, kad tai jo pastangomis mane įtraukė į tą nelemtąjį kandidatų sąrašą. Aš pareiškiau jam savo

nusistebėjimą, kad be mano sutikimo ir žinios tokie dalykai daromi ir pareikalavau, kad mane iš sąrašų išbrauktų. Į tai jis trumpai atsakė:

— Mes padoresnių žmonių nerandame. Tamsta dėl bendro labo turi būti seimo nariu. Atsiminkite, kad Sovietų Sąjungoje nuo tokių pareigų niekas neturi teisės atsisakyti. Tai yra garbės ir pareigos dalykas ir ten kiekvienas nepaprastai džiaugiasi, jeigu jis išstatomas kandidatu į kurią nors tarybą. Niekas tamstos dabar jau nebegali išbraukti, nes sąrašai jau paskelbti.

Dar ilgokai su juo pasiginčijęs ir paprotestavęs, vis tiek nieko nelaimėjęs, turėjau išeiti. Po to pradėjau klausinėti pažįstamųjų ir draugų nuomonės apie visą tą reikalą. Daugumas jų patarė nusiraminti ir į tą seimą eiti. Keletas gerų bičiulių man tuo reikalu pareiškė:

— Gal būt, dar galėsi ką nors paveikti tame seime. Tegul renka. Ar gi bus geriau, jei į jį pateks vien tik Lietuvai nepageidaujamas elementas — komunistai?

Taigi, turėjau sutikti su mintimi, kad aš būsiu seimo atstovas, nors visa ta rinkiminė savaitė ir visas vėlesnis dalyvavimas tokio seimo posėdžiuose, kai ten reikėjo kasti patiems sau duobę, buvo viena kančia. O kai rinkiminėje kampanijoje mūsų, kandidatų, atvaizdus pradėjo visur kabinti ant sienų ir stulpų, kai visuomenei mus pradėjo vaizduoti, kaip „ypatingai liaudžiai nusipelniusius žmones", „ištikimus darbo klasės reikalų gynėjus", tiesiog labai biauru buvo.

Nors dėl to labai biauri buvo savijauta ir nuotaika, bet vis dėlto dar buvo truputėlis vilties, kad, jeigu seime ir nepavyks ko nors pravesti, gal bent pasiseks ką nors Lietuvai žalingo sukliudyti. Mums ypač rūpėjo sužinoti galutinę Maskvos nuomonę, ko ji iš mūsų norės. Bet tuo metu Sovietų pasiuntinybėje Kaune sėdėjęs Lietuvos duobkasys G. Dekanozovas apie tai nesileido į kalbas.

Visa Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į VIII rinkimines apygardas: Kaimo, Alytaus, Marijampolės, Ukmergės, Panevėžio, Šiaulių, Telšių ir Vilniaus. Pagal gyventojų skaičių, visoje Lietuvoje turėjo būti išrinkti 79 Liaudies Seimo atstovai. Lygiai tokį pat skaičių fiktyvioji „Lietuvos Darbo Sąjunga" ir išstatė. Kiekvienos apygardos kandidatus rūpestingai parinko komunistų partija. Nė kiek nebuvo atsižvelgta, ar kas tuos kandidatus toje apygardoje, kurioje bus renkami, pažįsta ar žino, kokie jie žmones, ar ne. Pvz., kandidatai, gyveną Kaune buvo išstatyti daugelyje provincijos rinkiminių apygardų. Renkamųjų amžius, tautybė, išsimokslinimas labai skyrėsi. Daugumą vis dėlto sudarė valstiečiai, kumečiai ir darbininkai, nemaža buvo ir inteligentų, kurių didelė dalis buvo išstatyta lygiai tokiu pat būdu, kaip ir mano kandidatūra, be paties renkamojo žinios. Šalia 23 metų kareivių buvo ir 60 metų senių, šalia mažamokslio, vos pasirašyti tesugebančio kumečio ar darbininko —

keliolika žmonių su aukštuoju mokslu. Charakteringa, kad žydų kandidatų į seimą, nors, bolševikams atėjus, jie visur kur pirmuoju smuiku griežė, maža tebuvo, vos keturi iš 79, be to, buvo penki lenkai, du rusai, vienas latvis.

Visi šie kandidatai buvo išstatyti pagal vieną ir tą patį šabloną. Kiekvienoje apygardoje buvo surengta po vieną ir daugiau nemažų mitingų, kuriuose po trafaretinių ir visiems jau tuomet iki gyvo kaulo spėjusių įgrįsti kalbų, atsistojęs su lapeliu rankoje komunistų partijos atstovas paskaitydavo pavardes asmenų, kuriuos jis „Lietuvos Darbo Sąjungos" vardu siūląs kandidatais į Liaudies Seimą. Tos pavardės buvo gautos iš Kauno, komunistų partijos centro komiteto. Niekas neturėjo teisės organizuotai kitų kandidatų siūlyti. Valstiečiai liaudininkai buvo bandę susirinkti ir aptarti sudaryti kandidatų sąrašą, jį išstatyti, bet už tokį susirinkimą jie skaudžiai nukentėjo: kai kurie jų buvo areštuoti ir išsėdėjo kalėjime iki Vokietijos — SSSR karo pradžios. Jei per tokius mitingus kas nors ir išdrįsdavo paminėti kokią naują pavardę, tai į tokį tuojau būdavo atkreipiama budri NKVD akis, o komjaunuoliai ir kiti mitinge esą komunistai siūlytoją apšaukdavo „liaudies priešu" ir tuojau jo siūlomąjį kandidatą suniekindavo, esą darbo žmonės tokius paukščius gerai pažįstą, neapgausi jų. Esą, liaudies priešai visokiomis priemonėmis bandą prasiskverbti į Liaudies Seimą, kad paskui ten trukdytų darbą ir kenktų darbo klasės reikalams. Tačiau darbininkų klasė pati žinanti, ką statyti ir už ką balsuoti. Ji rinksianti tik „geriausius iš geriausiųjų", kurie gerai pažįstą jos reikalus, jos neapvilsią.

Taigi, tokie yra bolševikinėje santvarkoje tie „demokratiškiausi" pasaulyje rinkimai. Iš tikrųjų, *tai labai šlykšti su bolševikiniu cinizmu pravedama komedija, kur apie bet kokią rinkėjų ar renkamųjų laisvą valią negali būti nė kalbos.* Toje santvarkoje žmogus yra nepaprastai nupigintas, paverstas paprastu daiktu, todėl juo, kaip daiktu, ir operuojama, visai nežiūrint ir nesiklausiant nei jo valios, nei noro.

Prieš pat rinkimus visur nepaprastai pagausėjo mitingų, kuriuose be šabloniškų kalbų apie prasidėjusį „laimingą ir gražų gyvenimą", kuris dar labiau suklestėsiąs išrinkus Liaudies Seimą, buvo nemaža ir grasinimų ir gąsdinimų, kad *jeigu tik kas neisiąs balsuoti, tas būsiąs liaudies priešas, o tokiems Sovietų Sąjungoje nesą vietos, ten jie esą greit sutvarkomi.*

Miestų bei miestelių aikštėse ir gatvėse ant tvorų ir ant stulpų atsirado plakatų su tokiais, pvz., užrašais: „Kas nebalsuoja — balsuoja už liaudies priešus", „Nė vieno balso liaudies priešams" ir panašių. Žmonės kraipė galvas ir stebėjosi bei piktinosi tokiu bolševikinės propagandos įkyrumu ir kvailumu. Kartu bolševikai naudojo visokiausias masinimo priemones ir nesigailėjo pažadų. Bežemiams ir mažažemiams jie skelbė, kad vadinamasis Liaudies Seimas jiems duosiąs žemės, darbininkams,

kad žymiai būsianti pagerinta jų būklė, kad jie būsią išvaduoti iš kapitalistų jungo, žemesniems tarnautojams, kad būsiančios pagerintos jų darbo sąlygos ir pakeltas atlyginimas, kareiviams, kad karininkai jų nebegalėsią neteisingai bausti ir t.t. Žodžiu, kiekvienam jie turėjo atitinkamą pažadą, kad tik priviliotų jį prie rinkiminės urnos. Įstaigų vedėjai grasinimais buvo priversti šaukti tarnautojų susirinkimus ir jiems aiškinti apie Liaudies Seimo rinkimus ir būtiną pareigą visiems juose dalyvauti. *Norėdami tą grasinimų įspūdį padidinti, jie prieš pat rinkimus įvykdė pirmą areštą.* Tai turėjo parodyti, kad su bolševikais juokų nėra, jie moka savo priešus čiupti ir kartu prieš rinkimus apsisaugoti nuo galimos jiems nepageidaujamos įtakos. Buvo suimta ir į kalėjimus sukišta šimtai nieku nekaltų lietuvių veikėjų, buvusių aukštesniųjų valdininkų ir kt. Charakteringa, kad tarp suimtųjų beveik visiškai nebuvo kapitalistų nei didesniųjų pramonininkų, kuriems gal tikrai būtų buvę galima prikišti darbininkų išnaudojimą. Tačiau tai nieko nuostabaus, nes Lietuvoje daugumas fabrikantų buvo žydai ir ne vienas jų kišenėje turėjo „Mopro" ar kurios kitos bolševikinės slaptos organizacijos kvitus. Po provinciją važinėjo vadinamosios skrajojančios agitatorių grupės, kurioms buvo pavestas uždavinys mūsų ūkininkams žadėti visokių gėrybių, bet nė vienu žodžiu neužsiminti apie kolchozus. Visa spauda, radijas, menas ir visos kitos priemonės buvo įkinkytos į pompastiškos, bet be galo kvailos rinkiminės propagandos darbą, žodžiu sakant, buvo uoliai dirbta visuose frontuose. „Tikriesiems liaudies draugams" nesigailėta pažadų, o jos priešams — grasinimų.

Rinkiminės ir balsų skaičiavimo komisijos buvo sudarytos iš komunistų partijos rūpestingai parinktų, paklusnių jai asmenų, kurie moka klausyti ir tylėti. Mat, nors buvo sukeltas didelis rinkiminės propagandos triukšmas, nors daug šimtų tūkstančių litų buvo išleista propagandai ir kitiems pasirengimams, tačiau bolševikai vis dėlto nebuvo tikri, kad rinkimai pasiseks taip, kaip jie troško. Reikėjo būti atsargiems ir, reikalui esant, padidinti balsų skaičių arba juos skaičiuoti taip, kaip komunistų partija įsakys. Iš tikrųjų pasirodė, kad šis bolševikų apdairumas jiems buvo naudingas, nes *daugelyje vietų balsuotojų skaičius buvo visai mažas, kai kur, nežiūrint prievartos ir grasinimų, jis siekė ne 90%, kaip skelbė bolševikų propaganda, o buvo 15—16%.* Tai patvirtino ir pats J. Paleckis intymiame pasikalbėjime. O balsavusieji dažnai metė tuščius vokus arba, vietoje kandidatų pavardžių, įdėdavo iš „Lietuvos Aido" iškirpę „pensininką Melchiorą Putelę". Nebuvo sudaryta jokių rinkikų sąrašų, nes nebuvo laiko tai padaryti, o, be to, bolševikams jų nė nereikėjo, nes juk balsavimo rezultatai vis tiek iš anksto žinomi: „balsuos" 95—99 procentai. Sovietinė propaganda kitokių balsavimo skaičių nė nežino. Be sąrašų, kiekvienas uolesnis bolševikų šalininkas galėjo balsuoti po kokį dešimtį kartų. *Rinkimų komisijos pridėdavo į urnas balsų tiek, kiek reikėjo.* Tokie klastojimai buvo plačiai vartojami. Tokiomis sąlygomis,

visai galimas dalykas, kad balsuoti gali 110% ar net 120%, kaip po rinkimų viešai skelbė komunistai.

Apskritai, vis dėlto balsuotojų skaičius buvo mažas, nors tikslios jo statistikos neįmanoma pateikti. Daugiausiai balsų, be abejo, gavo jau minėtas „Melchioras Putelė", kurio formatas kaip tik atitiko balsavimo korteles, o mažiausia, bent Kauno apygardoje — Jankelis Vinickis, kuris toje apygardoje, kaip vienintelis žydas, buvo išstatytas kandidatu. Kauno apygardos rinkikai, kurie jau negalėjo išsisukti nebalsavę, nors tuo būdu parodė savo neapykantą okupantams ir jų kvailiems rinkiminiams farsams. Jie plėšė iš kandidatų sąrašo Jankelio Vinickio kortelę ir demonstratyviai metė ją ant grindų. Tomis kortelėmis su Jankelio Vinickio pavarde buvo nusėtos visų rinkiminių būstų grindys. Tai buvo pirmoji lietuvių demonstracija prieš žydus ir jų globėjus — komunistus. Panašūs dalykai, kaip paskui teko sužinoti, vyko ir kitose rinkiminėse apygardose. Provincijoje buvo sumobilizuoti visi sunkvežimiai ir kitokios susisiekimo priemonės, kuriomis tolimesnių kaimų gyventojai buvo vežami į rinkimų apylinkes. Tačiau ir tai mažai tepadėjo. Balsavusiųjų skaičius buvo mažas, ir niekas netikėjo oficialiais bolševikų pranešimais, nes vis labiau buvo įsitikinta, kad jie paremti vien tik melu ir klastojimu.

Praėjus rinkimams, visi išrinktieji Liaudies Seimo nariai liepos 21 d. turėjo susirinkti į pirmąjį posėdį. Ir vis dar nei oficialiai, nei iš oficialiosios propagandos nebuvo aiškus galutinis Maskvos sprendimas. G. Dekanozovas ir N. G. Pozdniakovas tebuvo Kaune ir čia nuolat konferavo su komunistų partijos centro komiteto nariais ir vyriausybės žmonėmis — komunistais. Daug kas pradėjo aiškėti tik jau visai artėjant Liaudies Seimo susirinkimo dienai. Pirmasis nieko gera nelemiąs ženklas, buvo komunistų partijos paraginimas visiems savo patikėtiniams įstaigose ir įmonėse, kad jie šauktų tarnautojų susirinkimus, ten priimtų atitinkamas rezoliucijas, kurių *tekstus komunistų partija tikriausiai gavo iš G. Dekanozovo,* ir jas siųstų Liaudies Seimo prezidiumui. O tose rezoliucijose jau aiškiai buvo sakoma, kad *Liaudies Seimas prašytų Aukščiausiąją SSSR Tarybą, kad toji Lietuvą priimtų į Sovietų Sąjungos sudėtį ir Lietuvoje būtų įvesta Stalino konstitucija. Faktiškai niekas tų rezoliucijų nebalsuodavo.* Jos tik būdavo komunistų partijos agento perskaitomos įmonės ar įstaigos tarnautojų susirinkime ir po to, kaip „vienbalsiai" priimtos, siunčiamos seimo prezidiumui. *Protestuoti susirinkimuose prieš tokių rezoliucijų skaitymą mažai kas tegalėjo išdrįsti, nes jau visur kur buvo pastebima budri NKVD akis,* kuri varė intensyvų moralinį ir fizinį terorą.

Sužinoję, kad tokių rezoliucijų seimui vis daugiau plūsta, mes, nepartiniai jo nariai, labai susirūpinome. Visi mūsų pasitarimai ir pasikalbėjimai buvo pradedami ir baigiami vienu ir tuo pačiu sakiniu:

— Lietuva turi likti nepriklausoma, apie prisijungimą prie Sovietų

Sąjungos negali būti nė kalbos. Nutarėme pasimatyti su aukštaisiais Sovietų dignitoriais Kaime: G. Dekanozovu ir N. G. Pozdniakovu. Keletas įtakingesnių seimo narių sudarė man galimumą pasimatyti ir pasikalbėti su tais „draugais". N. G. Pozdniakovas dėjosi, būk jis neturįs jokios didesnės įtakos į aktyviąją politiką ir nič nieko negalįs pareikšti. Jis man patarė kreiptis į patį G. Dekanozovą ir iš jo išgirsti visą teisybę. Tai buvo 1940 m. liepos 18 d. ar 19 d. 14 val. G. Dekanozovas mane priėmė vienui vienas N. G. Pozdniakovo kabinete.

— Pone ministeri, — be ilgų įžangų kreipiausi į jį — kokie Sovietų Sąjungos planai Lietuvos klausimu? Pastarųjų dienų įvykiai mums sukelia nemažo susirūpinimo dėl jos nepriklausomybės.

Jis nusišypsojo ir atsakė:

— Jūs klausiate apie Lietuvos nepriklausomybę? Taip. O ar jūs matote, kas vyksta už lango, matote?... — ir jis ranka mostelėjo į lango pusę.

Iš tikrųjų tuo tarpu *po Sovietų pasiuntinybės langais ūžė tankai, ten jų buvo susispietęs visas būrys, o toliau gatve žygiavo beveik vienų žydų manifestantų minios su raudonomis vėliavomis ir su ant lazdų pamautais Stalino, Lenino, Vorošilovo ir kitų komunistų vadų atvaizdais.* Užkimę manifestantų balsai plėšė: „Ješli žavtra vojna"...

— Taigi, *ar šie tankai ir šios minios jums nieko nesako?* — paklausė, į mane akis įbedęs, tas nedidelio ūgio, kiek nuplikęs Stalino patikėtinis G. Dekanozovas. — Matote, kas darosi už lango, kas vyksta visame krašte, o jūs drįstate kalbėti apie nepriklausomą Lietuvą. Matote, jei jau ne ši minia, kuri nušlavė jūsų nepriklausomybę, tai *šie tankai rodo, kad Lietuva jau nebegali būti nepriklausoma.* Mes jus išvadavome iš tokio žiauraus Smetonos režimo... Lietuva dabar laisva... — tęsė jis kiek patylėjęs. — Žinokite, kad ten, kur ateina mūsų tankai, kartu ateina laisvė, darbininkų ir valstiečių gerovė. Anksčiau mes išvadovome Gudiją iš lenkų, ir visi gudai be galo patenkinti nauja santvarka, be galo jie dabar džiaugiasi nauju gyvenimu. Visi jie dėkoja Stalinui už išvadavimą. Ten dabar pradėtas gražus naujas gyvenimas.

— Atsiprašau, — pastebėjau aš, — nors aš Sovietų Sąjungoje nebuvau, bet girdėjau, kad Sovietų Sąjungoje, o ypačiai Gudijoje, vis dėlto yra nemaža skurdo ir vargo, vargsta darbininkai fabrikuose, o ypač ūkininkai kolchozuose.

— Melas! — gan piktai jis pertraukė mane. — Tai Sovietų Sąjungos priešų propaganda. Pas mus visur geras ir gražus gyvenimas. Lietuvą mes padarysime laimingiausiu kraštu... Lietuvoje įsteigsime kolchozus, ir tuomet patys pamatysite, kokios gerovės susilauks ūkininkai ir darbininkai. Bus tikras rojus...

— Na, kolchozų nė nemanykite daryti. Jūs sukelsite tokią audrą

Lietuvoje, kad paskui patys gailėsitės. Į jūsų kolchozus lietuviai ūkininkai neis, jie iš prigimties individualistai, — nesivaržydamas atsakiau.

— Nesirūpinkit, jūsų ūkininkai į juos taip pat dėkodami Stalinui džiaugsmingai eis, kaip dabar šios minios prašo, kad Lietuva būtų įjungta į Sovietų Sąjungą.

Iš G. Dekanozovo žodžių man visai paaiškėjo šėtoniškas jo planas: mes patys turime prašytis priimami į Sovietų Sąjungą, tai reiškia, savomis rankomis turime išsikasti sau duobę ir save palaidoti.

— Ne, taip nebus, mes nebalsuosime už Lietuvos prisijungimą.

— Ak taip?.. Labai gaila, kad aš apsirikau su pasiūlyta man jūsų kandidatūra... Gaila, gaila... apsirikau. — Jis valandėlei nutilo, o po to primerkęs akis tyliai, bet ciniškai pareiškė: — *Tik pamėginkite. Yra priemonių daryti taip, kaip mes norime, o jų mes pakankamai turime...*

Dabar man visai aišku pasidarė, kad ir šis aukštas Stalino patikėtinis nėra kas nors kitas, kaip tik įgudęs diplomatas — čekistas. Paaiškėjo, kas Liaudies Seimo narių laukia: mes esame pakliuvę į velniškus Maskvos spąstus.

Tačiau aš nenusileidau ir ilgai jam įrodinėjau, kad tokios priemonės, kaip Lietuvos įjungimas į SSSR, viso gyvenimo susovietinimas, ūkininkų kolektyvizacija sunaikins gana jau aukštai ūkiškai pakilusį kraštą ir sukels stiprų priešbolševikinį judėjimą. O nuo to ne tik Lietuva daug nukentės, bet ir pačiai Sovietų Sąjungai bus ne į sveikatą. Mano argumentai, nors jis gana atidžiai klausė, mažai jį paveikė. Tiesą sakant, ir jis nieko negalėjo padaryti, nes buvo tik klusnus Kremliaus viešpačių tarnas ir turėjo vykdyti jų duotus nurodymus. O tuomet bent man atrodė, Kremliaus viešpačių galvos buvo pilnos imperialistinių fantastinių planų, kaip jie, išnaudodami šio karo situaciją, pasidarys visos Europos, o gal dar ir kitų kontinentų valdovai.

Mano pasikalbėjimas su G. Dekanozovu užtruko gana ilgai, apie pusantros valandos, bet mūsų trokštamų rezultatų jis nedavė. Iš pasikalbėjimo buvo aišku: Maskvos planu Lietuva turi būti įjungta į Sovietų Sąjungą.

Po šio pasikalbėjimo su G. Dekanozovu, kuris tais savo atvirais planais ir grasinimais mane kaip šaltu vandeniu apipylė, norėjau pasimatyti su ministerio pirmininko pareigas einančiu prof. Vincu Krėve - Mickevičium. Iki seimo susirinkimo dar buvo dvi dienos. Norėjau sužinoti, kokių informacijų turi mūsų vyriausybė ir ką ji galvoja. Ponas profesorius maloniai mane priėmė.

— Kaip nepriklausomybės klausimas? — buvo pirmas mano žodis.

— Prastai, — atsakė jis. — Ką galėjau, viską Maskvoje dariau, bet išeities nėra. Nors anksčiaus V. M. Molotovas ir buvo užtikrinęs mums nepriklausomybę, bet matyti, paskutinės žinios kita linkme pasuko tą klausimą ir nulėmė mūsų likimą. Baigta... Mes esame okupuoti.

Dabar reikia gelbėti tai, kas dar galima išgelbėti, pirmoje eilėje inteligentiją. Gali tekti Liaudies Seimui balsuoti už prisijungimą... — labai liūdnu balsu pasakė profesorius ir, matyti, sunkiai šį momentą pergyveno.

— Prieš bet kokį pasiūlymą prisijungti seime mes pasipriešinsime.

— Tą klausimą reikia ramiai ir šaltai apsvarstyti. Jei jūs jų planams pasipriešinsite, tai ne tik patys su šeimomis žūsite, bet kerštas kris ant visos mūsų inteligentijos. Ji bus sunaikinta. Aš tuo klausimu turiu pakankamai žinių. Man atrodo, kad dabartinėse sąlygose reikia gelbėti tai, kas dar galima išgelbėti.

Tie iš ministerio pirmininko pavaduotojo prof. Krėvės - Mickevičiaus išgirstieji žodžiai buvo antras smūgis, kuris mane visai parbloškė. Išėjau kaip apsvaigęs. Vėliau paaiškėjo, kad G. Dekanozovas profesoriui V. Krėvei-Mickevičiui dėl mano pasikalbėjimo su juo pasakė: kogo, kogo, a Gurmusą — ja uničtožu... (ką, ką, bet Garmų aš sunaikinsiu.. .).

Tą pačią dieną susitikau keletą kitų seimo narių, tarp jų seną komunistų veikėją M. Meškauskienę. Ji, kaip ir kiti komunistai, jau taip pat žinojo, ko iš Liaudies Seimo Maskva reikalauja. Partiečiai dar bandė tai pagražinti, tvirtindami, kad tai būsiąs garbingas įsijungimas, lygaus su lygiu, bet, kaip atrodė, jie plačiau tuo reikalu nenorėjo ar negalėjo kalbėti. M. Meškauskienė tik pareiškė:

— Mes neokupuoti, bet garbingai įsijungiame į SSSR.

Pagaliau, atėjo nelemtoji liepos 21 d. — Liaudies Seimo į pirmąjį posėdį susirinkimo diena. Lietus iš pat ryto lyja, tarytum pati gamta pritaria mūsų nuotaikai, Lietuvos laidotuvių nuotaikai. Posėdis turi įvykti Valstybės Teatre. Nieko nepadarysi, atėjus nustatytai valandai tenka vykti. Liūdna, nepaprastai liūdna, rodos, žmogus gyvas žemėn lįstum, kad tik netektų toje tautos tragedijoje dalyvauti. Bolševikams, Maskvos valdovams, žinoma, tai komedija, o mums — didžiausia tragedija. Teatro vestibiulyje susitinku kitus seimo narius. Daugumas jų taip pat labai nusiminę, geriau jaučiasi tik partiečiai, kurių akys spindi džiaugsmu. Mat, pagaliau, atėjo seniai jų lauktoji valanda — dabar jie yra padėties viešpačiai, todėl visa gerkle kiekvienu momentu pasiryžę rėkti panegirikas ir saldliežuvavimus „draugui, mokytojui, tėvui, genialiajam pasaulio darbo žmonių vadui Stalinui". Teiraujuosi pas geriau pažįstamus nepartiečius seimo narius, kaip laikysimės.

— Išeities nėra, tokie grasinimai. .. Ne tik mus sunaikins, bet nukentės daug ir kitų žmonių, — taip trumpai atsakė. Kiekvienas sprunka nuo manęs šalin, nes aplinkui *vestibiulis ir koridoriai buvo pilni privarytų čekistų ir šnipų,* kurie stebėjo ne tik kiekvieną mūsų žodį, bet ir kiekvieną judesį. Čia mes jau tikrai pasijutome tarybinėje atmosferoje, apie kurią tiek daug per dvidešimtmetį buvome girdėję, ir jį visai atitiko tuos pasakojimus.

Bolševikinis teroras jau buvo prasidėjęs. Nuo pirmojo masinio lietuvių areštavimo, naktį iš liepos 11 į 12 d., nepraeidavo nė viena diena,

kad neišgirstum apie naujus areštus. Nė vieno suimtųjų nepaleido, o keletas buvusios vyriausybės narių brutaliai su šeimomis buvo išgabenti kažkur į Sovietų Sąjungos gilumą. Niekas apie jų tolesnį likimą nieko nežinojo. *Raudonojo teroro šmėkla jau kabojo ant kiekvieno galvos, kas tik drįstų vienu ar kitu būdu bolševikams pasipriešinti.* Daugelis žmonių, viską palikę, bėgo į Vokietiją ir į kitus kraštus. Tokiose sąlygose susirinko vadinamasis Liaudies Seimas.

Visas teatras buvo paverstas lyg į kokį balaganišką cirką. Visur pilna raudonų skraisčių, sienos nukabinėtos ilgais raudonais plakatais, ant kurių didžiausiomis raidėmis išrašinėti įvairūs „liepsningi" bolševikų sveikinimai „draugui Stalinui" ir kiti panašūs bolševikinės propagandos atributai. Pagaliau, sėdame į vietas. Daugumas provincijos apygardų atstovų tokiame teatre pirmą kartą savo gyvenime: nesiorientuoja, pro kur įeiti, kur sėsti ir ką čia iš viso reikės daryti. Visas tas triukšmas, gausybė žmonių, tos cirkiškos dekoracijos dar labiau prislegia jų nuotaiką ir juos padaro dar nedrąsesniais. Juos į vietas vedžioja specialūs tvarkdariai. Susėdo visi atstovai. *Teatro parteris, be seimo narių, dar buvo pilnas „kviestinės" publikos: kompartiečių, komjaunuolių, čekistų, šnipų* Taip pat visos ložės ir visi aukštai pilni publikos. *Mes, seimo atstovai, iš visų pusių buvom apsupti čekistų,* žodžiu, iš visų pusių didžiausias moralinis ir fizinis spaudimas į atstovus, kad jie vykdytų komunistų partijos ir Maskvos valią.

Prasidėjo oficialioji dalis. Sudarius didžiulį prezidiumą, į kurį komunistų partijos buvo parinkti patys patikimieji, Respublikos Prezidento pareigas ėjęs J. Paleckis perskaitė deklaratyvaus pobūdžio pranešimą apie vadinamosios Lietuvos Liaudies vyriausybės maždaug šešių savaičių darbą, apie padarytąsias reformas bei kitus pakeitimus, apie mūsų santykius su Sovietų Sąjunga ir kt. Pagrindinė tos deklaracijos mintis buvo, kad kelio atgal nebėra ir Lietuvai reikia jungtis prie Sovietų Sąjungos. Po to prasidėjo balsavimas, kuris vyko esant didžiausiam triukšmui, dirbtinai komunistų partijos į teatrą suvestų savo agentų sukeltam. Visi jie tariamai reiškė nepaprastą savo džiaugsmą ir tiesiog nebegalėjo tverti savo kailyje. Iš visų pusių, iš aukštų, ložų, parterio, salės, koridorių sklido šūkavimai ir visoki riksmai.

Prieš pat balsavimą aš vis dėlto keletą kartų prašiau balso, bet seimo pirmininkas L. Adomauskas, matyti, gerai žinodamas mano nusistatymą, jo man nedavė. Pati balsavimo procedūra buvo atlikta grynai bolševikine technika. Pirmininkui pasiūlius, kad kas balsuoja už Lietuvos prisijungimą prie SSSR, pakeltų rankas. *Rankas kėlė ir ne Seimo nariai.* Kiek iš tikrųjų balsavo, kiek susilaikė ir kiek, nežiūrint to teroro ir grasinimų, gal būtų prieš pasisakę," taip ir liko neaišku. Tačiau tai bolševikams nekliudė paskelbti, kad Liaudies Seimas vienu balsu nutaręs prašyti Aukščiausiąją SSSR Tarybą, kad toji priimtų Lietuvą į SSSR sudėtį, kaip są-

junginę tarybinę respubliką. Taip buvo baigtas tas lietuvių tautai nelemtas spektaklis.

Kituose posėdžiuose buvo priimti žemės, bankų ir pramonės įmonių nacionalizavimo įstatymai. Visi *tie įstatymų projektai komunistų partijos iš anksto buvo parengti ir beveik visi seimo nariai apie juos pirmą kartą teišgirdo tik šiuose posėdžiuose.* Žinoma, svarstyti juos ar diskutuoti nebuvo jokių galimumų nei progos, nes niekas iš nepartinių seimo narių su jais nebuvo susipažinęs, o, be to, bolševikai nemėgsta jokių diskusijų ir jokios kritikos. Jiems visur kur tereikia tik aklo paklusnumo. Taip pat, kaip Lietuvos prie SSSR prijungimo klausimas, ir šie įstatymai buvo panašiai „priimti".

Baigiant pirmąją sesiją, uždarame seimo posėdyje mano buvo pasiūlyta paleisti neseniai suimtuosius politinius kalinius, jiems suteikiant amnestiją. Posėdyje dalyvavo N. G. Pozdnikovas ir SSSR atstovybės patarėjas Semionovas. Tas pasiūlymas buvo perduotas seimo prezidiumui, bet jis jokių rezultatų nedavė. Suimtieji, kaip sėdėjo, taip ir pasiliko kalėjimuose, o jų skaičius nuolat didėjo.

Taip buvo baigta pirmoji sesija, kuri dar išrinko delegaciją vykti į Maskvą, į Aukščiausios SSSR Tarybos posėdį ir prašyti, kad ji priimtų Lietuvą į SSSR. Į tą delegaciją taip pat pateko vieni tik patikimieji.

Apskritai, *visas Liaudies Seimas tebuvo tik seimo parodija.* Kaip jis smurtu ir apgavystėmis buvo sudarytas, taip lygiai tik teroro spaudžiamas jis formaliai atliko bolševikų norimus darbus. *Liaudies Seimas nieku būdu nėra išreiškęs lietuvių tautos valios.* Jis tegalėjo išreikšti tik keliolikos šimtų Lietuvos komunistų ir Maskvos viešpačių valią. Tam tikslui juk ir tebuvo jis „išrinktas". Tai buvo „seimas", bet ne lietuvių seimas.

MANO KELIAS Į LIAUDIES SEIMĄ

LIUDAS DOVYDĖNAS

Buv. Liaudies Seimo narys

Kandidatūros išstatymas

1941 m. gegužės mėn. patikimas ir pačios Visasąjunginės komunistų partijos iš Maskvos atsiųstas profesorius Kirsanov'as, skaitydamas paskaitą Rašytojų Namuose rašytojams, dailininkams ir muzikams pareiškė:

„Petras Didysis buvo pirmasis monarchas, kuris suprato Rusijos reikalą: užimti Pabaltijį ir prieiti prie Atlanto vandenyno. Gal kas ir šiandien Sovietų Sąjungą vadina imperialistais. Taip, mes esame proletariato avangardas, ta pačia prasme esame ir imperialistai. Likimo ar jo dvasios dėka, Sovietų Sąjungos tautos per revoliuciją ir komunizmą žygiuoja gelbėti pasaulį. *Pabaltijo kraštai buvo jėga užimti,* nes jie dar nebuvo pribrendę bolševizmui, bet, mes, bolševikai, neturime skaitytis ir nesiskaitome su priemonėmis tol, kol nors viena žemės pėda, nors vienas žmogus nestovi raudonosios vėliavos šešėlyje. Pabaltijo tautų ankstyvas ir tuo garbingas prie Sovietų Sąjungos *prijungimas* nėra koks nors atsitiktinumas, bet nuosekli komunistų - bolševikų politikos ir tautų išlaisvinimo išdava".

Tuo metu daugumą paskaitos klausytojų kiek nustebino ne tie žodžiai, bet profesoriaus Kirsanov'o akiplėšiškas tonas ir toliau sekęs grūmojantis pareiškimas:

„Pameskit jūs, nesusipratėliai, išsivadavimo svajonę! Sovietų Sąjunga žengs per pasaulį nors ir per griuvėsius, nors ir per ugnį! Revoliucija turi būti revoliucija!"

Įgulų įkurdinimas, ultimatumas ir 1940 m. birželio 15 dienos okupacija ką dar galėtų įrodyti, jei ne Sovietų Sąjungos imperializmą?!

Tad kyla klausimas, kam buvo reikalingas Liaudies Seimas? Gal ne visas priežastis šiandien suvokiame, tačiau galime nesuklupdami tvirtinti, kad *Liaudies Seimas buvo tik propagandos ir dekoracijos sudarymo išdava.* Nors rinkimai į Liaudies Seimą — kaip kandidatų statymas, taip ir pats balsavimas — buvo galima įvykdyti tik klastos ir prievartos priemonėmis, tačiau, į nieką neatsižvelgiant, tos priemonės ir buvo pavartotos.

Tai rodo bolševikų politikos interesus ir metodus — dangstyti okupaciją ir brutalią Maskvos taktiką.

Kalbant apie Liaudies Seimą, privalu iš anksto atsisakyti pačių elementariausių normų ir sąvokų ir išryškėjusių tradicijų žmonijos istorijoje. Ir tik pajutę ir savo akimis pamatę bolševikines priemones bei visą melu ir teroru paremtą sistemą, galime suprasti, kaip buvo suniekintos ir išprievartautos žmogaus ir piliečio pareigos ir teisės. Ir tik šio žmogaus ir piliečio teisių suniekinimo sutemose privalu ieškoti Liaudies Seimo tikslų ir prasmės.

Lietuvos komunistai - bolševikai per keliolika partijos veikimo metų negalėjo įsigyti lietuvių tautos pasitikėjimo ir pritarimo. Dabar jau nėra paslaptis, kad 1940 metų vasarą Lietuvoje buvo tik apie 700 partinių komunistų. Daugumas jų buvo žydai, be to, dažnai ir kriminaliniai nusikaltėliai, teismuose savo bylas išaiškinę politiniu požiūriu, nes politiniams nusikaltėliams buvo lengvesnė kalėjimų drausmė. Negalėdami vieni patys aprėpti politinio ir visuomenininio gyvenimo, komunistai visokiomis priemonėmis rūpinosi ypač nepartinių ir jokioje politinėje veikloje nepasireiškusių piliečių eilėse susiieškoti talkininkų. Liaudies Seimas menkiausiomis veikimo galimybėmis, labai tiko tokiems pasitelkimams, ir, gal būt, todėl Liaudies Seimo daugumą sudarė nepartiniai atstovai, svetimi politinei veiklai.

Kiek nuopelnų ir pritarimo komunistų programai ir veikimui reikėjo parodyti, smulkiau sustosiu, papasakodamas, kaip buvau pritrauktas ir kokiais nuopelnais bei darbais pasidariau vertu Liaudies Seimo nario teisių ir pareigų.

1938 metais mano namuose išsinuomojo kambarį dailininkė Irena Trečiokaitė. Tyli, kultūringa dailininkė retkarčiais pasikviesdavo pas save draugų ir draugių, tarp jų, kaip vėliau paaiškėjo ir žymią komunistų veikėją Michaliną Meškauskienę. Vieną dieną Irena Trečiokaitė mane supažindino su M. Meškauskiene, kuri pasisakė skaičiusi mano raštų, mėgstanti literatūrą. Po kiek laiko Trečiokaitė manęs paprašė, kaip Žmogaus Globos Draugijos sekretorių, sušelpti vieną labai vargingą šešių vaikų šeimą, nes vyras esąs kalėjime. Tą šeimą gerai pažįstanti M. Meškauskienė, ir ji labai prašiusi sušelpti nelaiminguosius. Įprasta tvarka, Žmogaus Globos Draugijai patikrinus minėtos šeimos būklę, per šitą draugiją paskyrėme pašalpą pinigais ir maistu. Vėliau tokių šeimų, M. Meškauskienės ir Trečiokaitės rekomenduotų, sušelpėme dar keletą. Taip teko arčiau susipažinti su M. Meškauskiene. 1940 metų pavasarį, Kalinių Globos Draugijos ir M. Meškauskienės pastangomis, buvo sudaryta delegacija, kuri lankėsi pas Respublikos Prezidentą ir ministerius, prašydama peržiūrėti kalinių, ypač politinių, bylas, pagerinti kalėjimo sąlygas. Delegaciją sudarė įvairių organizacijų atstovai: Kalinių Globos Draugijos — ats. gen. J. Kubilius ir Niemčinavičienė, Advokatų Tarybos — prof. A. Tumėnas ir adv. Požėla, Lietuvių Rašytojų Draugijos — Kazys Binkis ir

Liudas Gira, Nuomininkų Draugijos M. Meškauskienė, o Žmogaus Globos Draugijai, valdybai išrinkus, atstovavau aš. Bolševikų okupacijai išsiliejus, tuojau turėjo išsiveržti iš kalėjimų politiniai kaliniai. M. Meškauskienė greit sukvietė buvusius delegacijos narius ir sudarė Politiniams Kaliniams Globoti Komitetą. Komiteto pirmininkais buvo išrinkti: M. Meškauskienė, prof. A. Tumėnas ir Liudas Gira, sekretoriais: stud. S. Povilavičiūtė ir aš.

Pradėjus veikti komitetui, aš kartą pasakiau M. Meškauskienei:

— Ar nejuokinga globoti kalinius, kurie jau mus globoja, nes jie užima ministerių, direktorių kėdes?

— Ne taip paprasta, kaip atrodo, — atsakė M. Meškauskienė, apsižvalgiusi kabinete, kur buvome tik dviese. — Įtūžę, iškankinti kaliniai ims sąskaitas suvedinėti, savavaliauti... Reikia kai kuriems duoti tarnybas, kai kuriuos pasiųsti į kurortus...

Ir tie žodžiai tuojau pasitvirtino, nes pradėjo į komitetą lankytis buvę politiniai kaliniai su sąrašais asmenų, kuriuos, jų manymu, tuojau reikėtų sušaudyti arba kalėjiman sukišti. Kadangi daugumas komiteto narių buvo užimti kitokiais darbais, aš abiem rankom kiekvieną laisvą politinį kalinį skubiausiai siunčiau į Birštoną, Smardonę, Palangą. Ypač į Palangą, nes toliau nuo Kauno ir, be to, jūros vanduo šaltesnis... Po keletos dienų, išvėtyti bolševikų veikimo veteranai, siuntė iš kurortų laiškus komitetui, neatsigėrėdami, pasak jų, Stalino saule ir buvusių buržujų valgiu ir patalais. Tuo būdu teko įsigyti malonę ir net pagarbą daugelio politinių kalinių, kurie anksčiau ar vėliau pasidarė Maskvos politikos agentai ir ruporai Lietuvoje.

1937 metais, gavęs valstybinę literatūros premiją, buvau pakviestas į užsienių reikalų ministerio suruoštą balių. Tame baliuje su SSSR atstovybės Kaune sekretoriumi Malačkovu mane supažindino Liudas Gira ir Eltos direktorius V. Gustainis. Nors aš labai silpnai kalbėjau rusiškai, bet simpatingas sekretorius ilgoką valandėlę kalbėjosi apie mūsų literatūrą, teiraudamasis, kurie iš rusų rašytojų man artimesni. Kai pirmiausia paminėjau Levą Tolstojų ir Dostojevskį, Malačkovas ūmai pastebėjo, kad dabar jau yra žymesnių, k. t.: Šolochovas, Aleksiejus Tolstojus, Janka Kupala. Tuo mūsų pasikalbėjimas ir pasibaigė. Po kiek laiko gavau pakvietimą atvykti į SSSR atstovybės balių. Gerai neatsimenu, kokia proga buvo tas balius suruoštas. Baliuje dalyvavo beveik visi Lietuvos ministeriai su ministerių pirmininku V. Mironu priekyje. Tame baliuje neteko arčiau pasikalbėti nė su vienu SSSR atstovybės nariu. Tik Malačkovas pasveikino su pirmuoju apsilankymu atstovybės pastogėje ir prašė jaustis kaip namie. Po to, tur būt, buvau kviečiamas į visus SSSR atstovybės ruošiamus balius, bet dalyvavau tik vienoje, meno atstovams suruoštoje, arbatėlėje ,,Bachčisarajaus Fontano" Valstybės Teatre pastatymo proga. Tai ryškiausi mano nuopelnai komunistų - bolševikų naudai.

Iš jau suminėtų įvykių ir veiklos galiu padaryti išvadą, kad Lietuvos komunistų partija ir Sovietų atstovybė rado mane pakankamai užsitarnavusiu kandidatuoti į Liaudies Seimą.

Tai primenu ne kaip šiandien vertą dėmesio faktą, bet norėdamas išryškinti to meto bolševikinių veikėjų norą, kaip nors pritraukti talkininkus bolševikiškoms užmačioms ir pastangas išnaudoti daugiau ar mažiau žinomas pavardes. Vertinant laiko ir įvykių požiūriu, jau suminėti mano nuopelnai Lietuvos Komunistų partijai ir Sovietų atstovybei, suprantama, labai nežymūs ir jųjų neužtektų Liaudies Seimo atstovo svoriui, jeigu Liaudies Seimas būtų galėjęs turėti nors šiokių tokių teisių. Maskvos tikslai ir priemonės, vietinės komunistų partijos ruporiška veikla ieškojo ne politikų, bet šiokių ar tokių pavardžių paryškinimui daugumos beveidžių ūkininkų, darbininkų ir partiečių. Tam ypač tiko asmenys, mažiausiai susiję su kokia nors politika. O gal už kokias kitas, tik visagalinčiai ir visamatančiai komunistų partijai težinomas, dorybes 1940 metų liepos 8 d. pusryčių metu išvydau savo atvaizdą „Lietuvos Aide", kaip Panevėžio apygardos kandidato į Liaudies Seimą. Atvaizdas buvo iš senų kliišių, kurias turėjo beveik visos redakcijos. Kadangi su M. Meškauskiene buvau arčiau pažįstamas, tai tuojau jai paskambinau, klausdamas, kada ir kur aš sutikau kandidatuoti į Liaudies Seimą?

— Ateik į Žemės Ūkio Ministeriją, — pasakė M. Meškauskienė beveik įsakančiu tonu.

Po pusvalandžio buvau Žemės Reformos Departamento direktoriaus kabinete, kur M. Meškauskienė prieš kelias dienas pradėjo direktoriauti.

— Kodėl tu spardais dėl kandidatūros? — paklausė ji.

— Nenoriu, — atsakiau. Valandėlę abu tylėjome.

— Bet mes norime, — lyg pusiau juokais ji pasakė. Kai aš paklausiau, kas tie „mes", ji atsakė:

— Laikas tau, Dovydėnai, susiprasti, kas yra tie „mes", kur jie eina...

— Aš joks politikas, ponia Meškauskiene, nepriklausiau jokiai partijai ir nepriklausysiu. Aš vieno tenoriu: leiskite man rašyti. Velniop visus tuos „mes", visą jų politiką! — atsakiau labai pakeltu tonu.

To pasikalbėjimo išvakarėse, Politinių Kalinių Globos Komitete buv. politinis kalinys žydas Zauberblatas suklastotu dokumentu antrą kartą norėjo išgauti 250 litų. Kai aš jį, sugavęs klastą bedarant, pavadinau kriminaliniu kaliniu, jis man pagrasino:

— Tu, fašiste, dar sužinosi, kas aš esu.

Atsiminęs tą *įvykį,* apmaudą išliejau *M. Meškauskienei: — Vagišiai,* visuomenės sąšlavos ateina mus valdyti ir grasinti. Tai jie ir bus tie „mes". Aš neklausiu kenčiančio žmogaus, ar jis fašistas ar komunistas, aš nežinau jokių programų ir žinoti nenoriu! Štai komunistų partijos punktų auka, nusikaltimo vietoje sugautas, griebiasi to punkto, nes juo gali kiekvieną žmogų apkaltinti ir pakarti.

Gal dar būčiau ir daugiau priekaištavęs, nes per keletą bolševikinio siautėjimo dienų daug kartelio buvo susikaupę, bet suskambėjo telefonas. M. Meškauskienė pradėjo kalbėti su kažin kokiu sekretoriumi rusiškai, dažnai ir maloniai tardama „tavarišč sekretar". Aiškinosi apie kadrų trūkumą ir apie reikalą skubiai tą vietą užimti. ..

Baigusi kalbėti, ji tarė:

— Kodėl tu manai, kad čia aš kalta? — ji paklausė, persėsdama prie apskrito staliuko.

— Kas gi daugiau, juk kandidatus stato komunistų partija, —- atsakiau.

— Ir taip, ir ne taip, — ji atsakė. — Oficialiai, kaip skelbiama, visuomenė per mitingus išstato kandidatus, bet faktiškai tai yra komunistų partijos valia. Reikia pagalvoti: Maskva įsako kuo greičiausiai pravesti rinkimus. O ko jie taip greit skubina, ne mums teirautis. Vakar vakare Panevėžyje įvyko mitingas; o vakar prieš pietus Lietuvos komunistų partijos centro komitetas dar neturėjo visų kandidatų. Su partiniais mums nėra bėdos, o su nepartiniais, štai kaip su tavim, — istorija. Tu be reikalo visą bėdą verti ant manęs. Komunistų partijos centro komitetas jau buvo numatęs tavo kandidatūrą, kaip nesusitepusio nepartinio, kilusio iš smulkių ūkininkų, rašytojo. Tiesa, partija turėjo tavęs atsiklausti... Bet mes taip užversti darbais. Pats matai. Dabar iš kandidatų atsisakyti jau vėlu: viešai paskelbta, atvaizdas... Jeigu dabar atsisakysi, reikės sugalvoti baisi priežastis... nebent mirtis, ar pabėgtum... Bet nepabėgsi, ir nebandyk, nes nuo vakar vakaro esi Saugumo Departamento žinioje ir apsaugoje.

— Tai smurtas, prievarta, — tariau.

— Suprask kaip nori. Nei mes, nei Maskva neturime laiko ir noro klausinėti, ko kas nori. — Tai ji pasakė lyg įtūžusi ir pridūrė:

— Man regis, kad tau jau aišku.

Arčiau susitinkant su to meto veikėjais ir matant, kaip Maskva skubinasi perimti valdžios vadžias į savo rankas, ne vienas lietuvis jau suprato, kaip reikės kietai kovoti dėl nors ir kukliausios piliečio ir žmogaus teisės. Stalino įgaliotinis G. Dekanozovas su gausiu savo štabu gniaužė nepriklausomybės valią, o Lietuvos komunistų partijos vadai — A. Sniečkus, S. Meskupas - Adomas, A. Guzevičius, M. Meškauskienė ir kiti — darėsi rusiškai — žydiškojo imperializmo tik skraistės ir ruporai.

Bet tą dieną, kalbant su M. Meškauskiene, buvau pasiryžęs atsisakyti iš kandidatų sąrašo. Tuo atsisakymu ryžausi pradėti kovą už šiokias tokias žmogaus teises, valią šiaip ar kitaip galvoti, apsispręsti. Man kaip ir daugeliui lietuvių neatėjo į galvą mintis, kaip, kokiomis priemonėmis komunistų partija ir NKVD stato kandidatus, „balsuoja" 100% „dauguma", reiškia pasitenkinimą „tėvui ir darbo žmonių vadui draugui Stalinui", džiaugiasi „saulėtu tarybiniu gyvenimu".

Po ilgo ginčo M. Meškauskienė kiek aprimo. Ji tik stebėjosi, kodėl aš toks užsispyręs, nes tai esanti gryna nesąmonė, padėties nesuprantančio išsisukinėjimas. Aš atsakiau, kad niekas neturi teisės manęs savavališkai tampyti kažin kokiam tikslui, geriau sakant, maskaradui. Dėl Liaudies Seimo rinkimų pavadinimo maskaradu M. Meškauskienė labai įsižeidė ir pasakė, kad tuojau aš pats įsitikinsiąs, kaip visa Lietuva pirmą kartą savo valia eisianti rinkti liaudies sūnų. Tada dar nebuvo termino „geriausius iš geriausių".

Maskva įsakė pravesti rinkimus pačiu demokratiškiausiu būdu, tad liaudies valia tikrai galinti pasireikšti, — pabrėžė M. Meškauskienė.

— Komunistų partijos agentas nuveža į vieną ar kitą apygardą kandidatų sąrašą ir tik tą vieną sąrašą teišstato, ir tai jūs vadinate liaudies valia. Ir aš, sakysim, tautos valią pareiškiau?

Dar kiek pasiginčijus, ji pasiūlė man užeiti į SSSR atstovybę rinkimų reikalu pasikalbėti su patarėju Semionovu, o jei noriu, tai galiu ir su pačiu N. G. Pozdniakovu. Su tuo jos pasiūlymu sutikau, bet paprašiau ir ją arba kitą kokį asmenį dalyvauti pasikalbėjime, nes man neužteko rusų kalbos bagažo komplikuotesniam pasikalbėjimui.

Ji tuojau paskambino į SSSR atstovybę, bet ten rado tik Semionovą. Ji paklausė, ar man bus patogu rytoj 16 valandą užsukti į atstovybę; būsiąs N. G. Pozdniakovas, Semionovas, o gal ir pats G. Dekanozovas. .. Semionovas sako: „Man labai įdomu pasikalbėti su Liaudies Seimo kandidatu, jaunos respublikos jaunu piliečiu", — padėjusi telefono ragelį paaiškino M. Meškauskienė.

Atsisveikinant palinkėjo gerai apsigalvoti ir protingai išspręsti nesusipratimą.

Po pasikalbėjimo su M. Meškauskiene tą pačią dieną apsvarsčiau padėtį ir įvykius, pasikalbėjau su artimaisiais bičiuliais. Po to, kai sovietai savavališkai sulaužė sutartis, įkurdino įgulas, tų įgulų pagalba ir jų provokacijomis okupavo mūsų kraštą, kokia gi yra prasmė ir tikslas priešintis tokia pat prievarta vedamiems rinkimams?!

Mes turime tausoti jėgas kovoms, kada bolševizmas turės susigrumti neišvengiamose ir gal greit artėjančiose grumtynėse. Lietuvos vyriausybė ir kariuomenė nerado reikalo lieti kraujo, pasižadėjo taikingu darbu pereinamame laikotarpyje ieškoti santykių su okupantais, tad ar vertas paskiro žmogaus išsišokimas? Ar taikiai pakelsime laikinos okupacijos jungą, saugosime kraštą ir jo vertybes, ar kova? Kovos buvo aiškiai atsisakyta, tad ką reiškia Liaudies Seimas, kuris įvykių eigos negali nei pakeisti, nei pagerinti, nei pabloginti. Be to, ką reiškia rinkimų maskaradas, demonstracijos, deklaracijos po tų įvykių, kurie atėjo ir eina tankų ir durtuvų įteisinti ir su nieku nesiskaitydami?!

Šia proga privalu pažymėti šio momento nuotaikas, kada Lietuvos visuomenė net įsivaizduoti negalėjo ateities klastų ir žiaurumų. Jei tomis dienomis nors dalelė melo ir teroro, ypač išvežimų, būtų atsistojusi mūsų

akyse, man regis, mes būtume jau tada pradėję atkaklų pasipriešinimą. Be to, šen ir ten susidarė pagrindo iliuzijoms, kurias pajėgia išsklaidyti tik įvykiai ir laikas.

Kitą dieną paskambinau M. Meškauskienei, kad atsisakau pasimatymo SSSR atstovybėje, nes kas jau įvyko, tegul būna. M. Meškauskienė labai apsidžiaugė, kaip ji sakė, „dasiprotėjimu", tik apgailestavo dėl atsisakymo pasimatyti atstovybėje. Teksią jai pranešti ir atsiprašyti. Taip, jau tada buvo aišku, kad mūsiškiams telieka tik „pranešti ir atsiprašyti".

Liaudies Seimo išvakarėse

Liaudies Seimo rinkimai įrodė bolševikinės propagandos triukšmą ir klastas. Suprantama, kad *Maskvai prieš užsienį buvo pravartu suruošti lyg ir demokratišką, geravališką užgrobto krašto pasisakymą.* Be to, rinkiminė kompanija visais būdais ir priemonėmis stengėsi įpilietinti per 23 metus Rusijoje nuvalkiotas frazes: „Tik Sovietinė santvarka yra ir bus darbo žmonių globėja ir gerovė"! arba „Tegyvuoja tėvas, mokytojas ir draugas Josifas Visarionovičius Stalinas!" Propagandos tarškėjimu buvo stengiamasi užtrenkti daugumos pakuždu klausimus: „Ar ilgai taip bus?" „Kur mus veda?"

Keletą kartų mane čia Lietuvos komunistų partijos vadas A. Sniečkus, čia M. Meškauskienė ragino Kaune ar provincijoje, ypač Panevėžio apygardoje, pasakyti keletą kalbų, „saulėtos gadynės atėjimo proga", kaip išsireiškė „Tiesos" redaktorius G. Zimanas.

Bet ką galėjai šnekėti žmonėms, kada net patys nerūpestingiausi gyventojai pamatė, kur komunistai mus veda. Nors buvo pirmosios dienos, bet bolševikinė sistema ir jos dvasios nešėjai taip greit išsiryškino, kad jau liepos 21 d. iš įvairių mūsų krašto kampų į Liaudies Seimą susirinkę atstovai atsivedė neramias ir siaubingais spėliojimais prislėgtas nuotaikas.

Susirinkę atstovai ir apgyvendinti „Metropolio" viešbutyje, buvo tuojau apsupti politinių veikėjų ir visokių politkalinių, ypač žydų. Tik vėliau paaiškėjo, kad tai buvę NKVD visoki pareigūnai atstovų sekimui ir demoralizavimui, o atstovams jie patarnavo kaip raštinės ir visokių reikalų žinovai. Kaune gyvenantiems Liaudies Seimo atstovams buvo patarta laikyti glaudžius ryšius su „Metropolyje" klaidžiojančiais provincijos atstovais, kurie, kaip ir nepartiniai kauniečiai, neturėjo kas veikti ir veltui vienas kitą klausinėjo: kaip, kur, kada ir ką veiks, kąlbės, svarstys.

Viename „Metropolio" kambaryje, netikėtai suradęs, A. Sniečkų (jis tik retkarčiais pasirodydavo tame viešbutyje) paklausiau, kokia bus Seimo dienotvarkė ar darbotvarkė, kodėl Liaudies Seimo atstovams netenka jos nė pamatyti? „Gausite vėliau", — ūmai atsakė, bet, tur būt, pats susigėdęs tokio melo, kitu tonu pridūrė: „Nesuspėjau išversti iš rusų kalbos

visų įsakymu. .. Mes ilgų diskusijų, ceremonijų nedarysime, tai ne buržuazinės demokratijos laikai".

— „Pakelsime rankas, nuleisime rankas ir baigta, kaip ir tinka statistams", — atsakiau. A. Sniečkus tomis dienomis jau buvo tik instrumentu Maskvos muzikantų rankose. Kiek patylėjęs, jis atsistojo atsisveikinti ir pridūrė: „Spręsime labai svarbius reikalus, spręsime".

Daugumas provincijos, ypač Kauno ir Vilniaus atstovų, kaip nepartiniai, slampinėjo „Metropolio" koridoriuose, džiaugėsi ir stebėjosi, kaip gyvenę buržujai tokiame viešbutyje, stovinėjo prie didelių veidrodžių ir, tur būt, stebėjosi, kaip jiems tokiems ramiems ir smulkiems asmenims patikėtas krašto likimas. Tuo tarpu gatve žygiuoją dykinėtojų, nuobirų ir prievarta išvarytų demonstruoti būriai klaikiai šūkavo. .. „Kas buvo nieks, tas bus viskuo".

Pamažu atstovai apsiprato su „Metropolio" apartamentais ir, maloniai aptarnaujami, vienas kitas įsidrąsino ir ėmė klausinėti vadus: A. Sniečkų, M. Meškauskienę, B. Fridmaną - Latvį, V. Niunką ir kitus, kaip pradėti savo, kaip Liaudies Seimo atstovų, pareigas. Liaudies Seimo pirmojo posėdžio išvakarėse liepos 20 d., dr. A. Garmus, A. Staškevičiūtė, L. Gira ir aš „Metropolyje" prie stalo susimetėme pasitarti. Jau buvo numanus Lietuvos nepriklausomybės užgniaužimas, bet, apsvarstę, nutarėme Liaudies Seimui pasiūlyti įstatymu apsaugoti Lietuvos vėliavą ir tautos himną. Tą dieną nebuvo paaiškėję dar, jog koks nors, kad ir menkiausias sumanymas, reikės pateikti raštu, ir tik leidus Liaudies Seimo prezidiumui, bus galima ko nors klausti arba ką nors pasiūlyti.

Tos pačios dienos vakare apie mūsų keturių sumanymą pasikalbėjau su A. Sniečkum, K. Didžiuliu - Grosmanu ir M. Meškauskiene. A. Sniečkus pasakė, kad himnas ir vėliava esą tik simbolinės smulkmenos. Kai dalykai iš esmės pasikeitę, ar verta esą tais niekniekiais galvą kvaršinti. Kai aš atsakiau, kad už tuos „niekniekius" žmonės daug vargo ir gyvybių paaukojo, jis sušuko: „Aš būdamas po ta vėliava, dešimt metų kalėjime trūnijau!" Ir patarė man greičiau atsipalaiduoti nuo tokio naivaus sumanymo. Suprantama, kad esminiai nepriklausomybės pagrindai jau buvo sutrypti tankų ir enkavedistų, bet tomis valandomis vis dar puoselėjome šiokią tokią viltį, ką nors ir kaip nors išgelbėti. K. Didžiulis - Grosmanas tuo klausimu beveik nesileido į kalbas, esą neturįs laiko, bet M. Meškauskienė ir B. Latvys - Fridmanas stačiai pulte užpuolė, iš kur man atėjusi tokia mintis. Koks absurdas esąs palikti darbo žmonių engimo simbolį — tautinę vėliavą ir himną, kuris, palyginus su „internacionalu", esąs tik kukli dainelė. „Kam dainelė, pone Fridmanai, o mums tai tautos dvasios giesmė", — atsakiau, sąmoningai pabrėždamas poną, nors jau daugelis griebdavosi „draugo". Užvirė karšti ginčai. Į tą ginčą įsimaišė mandatų komisijos pirmininkas V. Niunka, kuris ramiu, prislėgtu balsu patarė nutraukti ginčą. B. Fridmanas tuojau kažin kur dingo, o M. Meškauskienė ėmė šaukti, kokie, girdi, fašistiniai gaivalai sugundę net ketu-

ris, kaip ji sakė, geriausius atstovus, svaičioti tokias nesąmones. Čia nesą vietos tai svarstyti. Maskva su Lietuvos vyriausybe ir kariuomene esą pagrindinai susitarusi visais klausimais. Liaudies Seimui būsianti pateikta dienotvarkė ir paruošti įstatymų projektai, mums teliksią pasakyti „taip arba ne", ir viskas, „žodžiu sakant, pakelti ranką?" — teigiau ir klausiau.

„Kaip sau nori", — įpykusi tarė M. Meškauskienė. „Tuojau pat reikės sulikviduoti tokius išsišokėlius! Mes žinome, kad tai fašistų sumanymas, o pats esi tik auka. .. Bet atmink: „Bolševikams nėra tvirtovės, kurios jie nepaimtų!" Tai pasakiusi, kažin kur nusvyravo. „Užsukime čia", — V. Niunka pakvietė į savo kambarį, kur ūmai nuvirto į fotelį. „Nesiginčyk, viskas eina ir eis, kaip numatyta, ar tu, ar A. Garmus, ar A. Staškevičiūtė to norės ar nenorės. Jeigu per Liaudies Seimo posėdį išsišoksi — paskelbs bepročiu, o gal dar išras, kad esi fašistų organizacijos auka. .. Skerdynės įvyks... Aš skaitausi šioks toks teisininkas, bet ir be to aš ir tu galime suprasti: kur jėga, ten teisė. Lietuva bus bolševistinė ir niekas neišvaduos, niekas jos nuo to neišgelbės, nes kur ji gali keliauti, ką jai kas leis pasirinkti? Pagalvok". Man išeinant iš jo kabineto, jis, apsimetęs visai nesuinteresuotas, pasakė: „Šito pasikalbėjimo tarp mūsų nebuvo." Kai aš atsakiau: „Nebuvo", tai jis pridūrė: „Abiem bus geriau".

Kaip ir kas kalbėjo su A. Garmų, L. Gira, ir A. Staskevičiūte, neteko išsikalbėti, tik Liudas Gira, tuojau po mano pasikalbėjimo su M. Meškauskiene, V. Niunka ir kitais, sugavo mane laiptuose ir, nusivedęs žemyn į „Metropolio" pirmajame aukšte esantį Lietuvių Rašytojų Draugijos kambarį, uždusęs ir įkaitęs, apgailestavo padaręs tokį išsišokimą ir maldavo nekelti jokio skandalo: „Juk tai jėga, ir ką mes čia, Dieve!" — aiškino L. Gira. Mat, prieš tai jį buvo pasišaukęs tuometinis vidaus reikalų viceministeris A. Guzevičius ir trumpai drūtai pasakęs: „Dar nors vieną žodį ir jūsų tuojau čia nebus!" Per tą pasikalbėjimą su L. Gira išsiaiškinome, jog ne baimė netekti galvos verčia mus vaidinti tą farsą, bet pasiryžimas taikiomis priemonėmis lengvinti okupacijos žiaurumus, laukiant neišvengiamos ateities įvykių.

Išėjus iš „Metropolio", tuojau pasisiūlė šoferis, vienas iš daugelio, kurių dešimtis buvo sumobilizuota Liaudies Seimo narių patogumui. Parvažiavęs į namus, pakviečiau šoferį išgerti arbatos stiklą. Malonus jaunas vyras, prie stiklelio įsileido šnekėti. Kai jį paklausiau, kaip visuomenė žiūri į Liaudies Seimo rinkimus, jis atsakė: „Pažįstu poną, tai drąsiai rėžiu: komedija, daugiau nieko! Komunistai kandidatus statė kokius tik norėjo, per prievartą bruko balsuoti, ir mes balsavome už „Melchiorą Putelę"*). Aš pats esu biednų tėvų vaikas, bet kad visoki valka-

***) Oficioze „Lietuvos Aide" ilgą laiką buvo spausdinamos vieno anglų karikatūristo jumoristinės karikatūros, pavadintos „pensininko Melchioro Putelės nuotykiai".**

tos lenda prie valdžios, ir dar gi žydai, tai nieko gero nelauk... iškirpau iš „Lietuvos Aido" Melchiorą ir įdėjau į voką... Jeigu ne tankai, mes jiems pabalsuotume!" Tada tokie išsireiškimai nebuvo kokia nors naujiena.

Dėl „Melchioro Putelės" pats Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas M. Gedvilas, Liaudies Seimo II-sios sesijos metu 1940. VIII. 25, Seimo prezidiumo kambaryje, girdint J. Paleckiui, P. Cvirkai, „Tarybų Lietuvos" redaktoriui Jonui Šimkui, „Tiesos" redaktoriui G. Zimanui, man ir dar keliems, užsirūstinęs, ypač redaktoriams ir spaudos darbininkams, aiškino: „Koks velnias įsipainiojo, ar mūsų propaganda šlubuoja, ar mes dar nemokame... Per būsimuosius rinkimus tokių kurjozų, kaip su „Melchioru Putele", neturi daugiau pasikartoti! Toks mažas balsuotojų procentas. Na, galėjo būti 50%, na tegul trijų dešimtų procentas: nėra ko tikėtis iš neseniai buvusio fašistinio krašto. Bet kad *į Liaudies Seimą daugelyje apygardų balsavo tik.. . 16 procentų,* tai jau skandalas!" „Ne visai šešiolika, galima sakyti aštuoniolika procentų", — abejingai pataisė Justas Paleckis, o G. Zimanas ironiškai pridūrė: „Bet užtat „Melchioras Putelė" gavo absoliučią daugumą".

Apie rinkimų rezultatus ir apie pusę vokų su „Melchioru Putele" daugeliui buvo vieša paslaptis, bet 1940 metų rudeniop, gal Maskvos įsakymu, buvo *griežčiausiai uždrausta prasitarti apie Liaudies Seimo balsavimo rezultataus, apie 16% Lietuvos gyventojų, pasisakiusių už komunistų partijos išstatytus kandidatus,* ir už pačios visuomenės pasirinktą „Melchiorą Putelę" — 60% visų balsuotojų.

LTSR Aukščiausios Tarybos I-sios sesijos metu prezidiumo kambaryje J. Paleckis su A. Sniečkum stebėjosi žmonių išradingumu: „Kadangi šiaip ar taip būtų viešai save išstatęs liaudies priešų eilėsna, kuris nebūtų balsavęs, tai žmonės į vokus prikišo visokių iškarpų, niekniekių", — kalbėjo J. Paleckis. „Liaudies priešai dirba", — susimąstęs atsakė A. Sniečkus. Tuo būdu, *patys aukščiausi Sovietinės Lietuvos valdžios asmenys ne kartą prisipažino, kad per Liaudies Seimo jėga ir smurtu pravestus rinkimus už „Lietuvos Darbo Sąjungos"*) kandidatus daugelyje Lietuvos vietų balsavo, tik 16%, turinčių teisę balsuoti, Lietuvos gyventojų, o ne 95,51%, kaip vėliau skelbė Maskvos propaganda.*

Ilgą laiką mandatų komisijoje, rodos, B. Baranausko žinioje, buvo balsavimo vokuose rastų šūkių, kaip tai: „Šalin, apgaviką, grobiką, žydbernį Staliną!" „Vaidinkit, prievartaukit, bet visas pasaulis žino, kad jūs užgrobėt Lietuvą!" „Netoli atsiskaitymo valanda su visokiais Kaganoviciais, Sniečkovičiais, Stalinovičiais!" „Už jus gali balsuoti kvailiai arba niekšai, tokių Lietuvoje nebėra, nes jie įstojo komunistų partijon!" „Jūs norit Berlyne pirkti laikrodžius, bet geriau pasirūpinkite čia pat grabus!"

***) Tuo vardu Liaudies Seimo rinkimų metu užsimaskavo Lietuvos Komunistų partija.**

Tai keletas iš daugelio šimtų šūkių, kurių tūkstančius rado balsavimo vokuose. Ir tai buvo Lietuvoje 1940 metų liepos 14 d., kai bolševikai dar atsargiais metodais gniaužė Lietuvos gyvenimo natūralius reiškinius.

Prieš pirmąjį Liaudies Seimo posėdį M. Meškauskienė, B. Fridmanas, K. Didžiulis ir kiti paaiškino, esą atstovai klausimus ir sumanymus galėsią paduoti prezidiumui ir tik raštu. O kas norėsiąs kalbėti, tam privalu kreiptis į V. Niunką ir M. Šumauską, kurie nustatysią kalbų tvarką. Kas bus svarstoma, kokia dienotvarkė, daugumui atstovų nė puse žodžio nesakė, tik keli išrinktieji: L. Adomauskas, J. Meskupas, B. Fridmanas-Latvys, M. Gedvilas, A. Sniečkus, M. Meškauskienė, vengdami atstovų, tarėsi patylomis.

Pirmasis posėdis

Atstovai išskirstyti Valstybės Teatro parteryje tarp publikos. O publika: politkaliniai, enkavedistai, žydai, keletas darbininkų. Tarsi atlyginimą gaudama už riksmą, publika šaukia, beveik be perstogės: „Tegyvuoja Liaudies Seimas!" „Tegyvuoja draugas Stalinas ir jo valios reiškėjai, liaudies atstovai!" ir t.t.

Prezidiumas skaito rezoliucijas, įstatymus, projektus, kurių Liaudies Seimo atstovų bent 80% nesvarstė, neregėjo ir pirmą sykį išgirdo šiame posėdyje. „Kas už tai, prašau pakelti rankas", — kalba pirmininkas L. Adomauskas. Rankas kelia visa porterio publika, o publikoje įsimaišiusių atstovų niekas netikrina, neskaito, ar jie kelia rankas, ar ne. Pirmininkas skuba paklausti: „Kas prieš?" Ir nežiūri, yra ar nėra prieš, ar už.

Taip per porą valandų priimami įstatymai, rezoliucijos, nutarimai, sveikinimai.

Vienas kitas atstovas susirūpina, kaip čia ir kur pasakyti nors porą žodžių. Teiraujasi pas V. Niunką, M. Šumauską, bet šie prašo lukterti, kai ateisianti eilė, būsią galima pasakyti. Kurie norėsią kalbėti, prašo pasirašyti, esą būsią patogiau skaityti. Duoda ranka parašytus, kišenėse sutrintus, nuo prakaito riebius kalbų tekstus, nes atstovai — darbininkai ir ūkininkai dar tiksliai nesuvokia, kad iš Maskvos rusų kalba atsiųstus įstatymus, projektus ir atstovų kalbas verčia Komunistų partija ir seimo prezidiumas, patys nė kabliuko nepridedami. Ne visi norintieji kalbėti ir tekstus padavę gauna teisę juos skaityti, bet tik keletas laimingųjų, kurie gauna gražiai mašinėle atspausdintus, ištaisytus taip, kad tekstai išeina visai kiti. Per V. Niunkos, M. Šumausko, I. Adomo - Meskupo ir B. Fridmano filtrą perkošus, gaunamos visai kitos mintys ir. sakiniai. Atstovai stebisi, iš kur ir kada jie taip bolševikiškai ir puikiai išmoko kalbėti. Kiti tik pečiais trauko ir žvilgčioja vienas į kitą. Jie visko tikėjosi, bet tokios komedijos, apgaulės, kuri prašoko bet kokios vaizduotės ribas, nesitikėjo.

Taigi, per pirmąjį Liaudies Seimo posėdį ir aklas, ir kurčias, ir kvailas galėjo įsitikinti, kad *Liaudies Seimas yra tik propagandos ir užsienio*

nuomonių sudarymui surengtas vaidinimas ir klastą. Tokia pat klasta, kaip ir Stalino konstitucija, kuri skiriasi nuo gyvenimo praktikos, kaip gražus melas nuo grubaus fakto, kaip skiriasi žodžiai, skelbią „SSSR laimingiausia darbo žmonių tėvynė", nuo tikrovės, t. y. nuo žmonijos istorijai nežinomos bolševikinės tiranijos, žmogaus išniekinimo.

Galima būtų nurodyti daug faktų ir įvykių, akivaizdžiai rodančių komunistų - bolševikų melą, prievartavimą, apgaulę, kaip nuo pirmųjų sutarties sulaužymo valandų, taip pat iki paskutiniųjų, kada *bėgdami iš Lietuvos pamatė krašto nuotaikas ir veik šimtą procentinę neapykantą bolševizmui ir jo skleidėjams.* Bet tai būtų beprasmiškas įgeidis, tolygus aiškinimui, kad Kaunas yra Lietuvoje, arba Kolumbą buvus Amerikoje.

Tad dažnai gali kilti klausimas: kam ir kodėl, buv. Liaudies Seimo nariai, darome viešą pareiškimą, kartojame tai, ką visi pergyvenome, supratome ir neapkenčiame. Juk šimtai tūkstančių balsuotojų, kuriuos pagal sudarytus sąrašus, grasinimais, melu, įvairūs pareigūnai varu stūmė prie urnų, kurie, iš anksto pasiruošę, bruko į vokus laikraščių iškarpas, — geriau už kitus žino ir išsiaiškino bolševikų melo ir smurto kombinacijas. Bolševikai per vienerių metų siautėjimą suspėjo tikrai stachanovišku tempu save ir savo ideologiją išsiaiškinti, net iš draugų ir jiems palankių padarė pikčiausius priešus. Nors mums skaudžiai kaštavo tie vieneri metai melo ir žvėriško teroro, bet mes visiems amžiams išsiaiškinome, kas yra bolševizmas, išsiaiškinome ir supratome visus jo kėslus, tiraniją, imperializmą, apgaulę. Todėl drąsiai galiu teigti: Lietuvoje bolševizmui nėra vietos, ir kovoje su bolševizmu mūsų paskirtis ir tikslai aiškūs ir tvirti.

Ir po viso to, po Pravieniškių, Telšių skerdynių, po trėmimo į Sibirą ir Kazachstaną, reikėtų atkakliai ieškoti bepročio arba bolševizmo fanatiko, kuriam dar ateitų mintis matyti kokias nors prošvaistėles visa apimančioje bolševizmo tiranijos sutemoje.

Šį tą iš savo veiklos Liaudies Seime atskleidęs, nesistengiau blizginti neapykantos bolševizmui dažais, bet stengiausi kiek galima būti objektyvesnis. nesiryždamas kam nors patikti ar iš anksto kieno nors užsibrėžtam tikslui palenkti teisybės valią.

Kodėl aš šiandien tai pareiškiu, o ne vakar ar užvakar? — galite paklausti. Juk jau daugiau kaip metai praslinko nuo bolševizmo siautėjimo mūsų krašte? Aš, kaip ir kiti nelaimių bičiuliai ištisus metus, nuošaliai dirbdami, kas įstaigos, kas literatūrinį darbą, liūdėjome su tūkstančiais tautiečių, giminių, vienaip ar kitaip bolševikų tiranijos paliestų, lygiai ir džiaugdamiesi, kaip ir visa mūsų tėvynė, sulaukusi tos tiranijos galo. O ką nors kalbėti, aiškintis apie bolševikų veiklą, metodus ir terorą, laikiau mums nereikalingu darbu.

Bet laikas tokią nuomonę ėmė keisti. Gal ne tiek laikas, kiek tas pats bolševikų melas ir propaganda, kurią mes nugirstame iš anapus, iš Maskvos, kur melui ir bolševizmo terorui visos priemonės ir būdai geri.

Vakar ir šiandien Maskva tebekalba apie „Lietuvos darbo žmonių sužydėjimą tarybiniais laikais", apie „Laisvės, brolybės dienas, Stalino saulei šviečiant Lietuvoje". O buvę Liaudies Seimo, vėliau — Aukščiausiosios Tarybos nariai, išbėgę į Rusiją, kalba lietuvių tautos ir visuomenės vardu, tvirtina sutartis, tebesivadina komisarais, kariuomenės vadais, politvadovais. Tai ilgą laiką girdint, teko nusišypsoti ir tik apgailestauti juos, kaip artojus be žagrės, kaip laivus be vandens.

Tačiau Lietuvoje pasilikusiųjų buv. Liaudies Seimo narių tylėjimą gali laikas išaiškinti kaip pritarimą bolševizmui, arba kaip neturėjimą faktų, įrodančių beteisiškumą ir melą patefono plokštelėmis virtusių išbėgėlių ir mūsų tautos nuobirų. Mūsų kantrybę ir abejingumą Maskvos pirštais dėliojamos plokštelės kaskart akiplėšiškiau savaip supranta, be skrupulų savindamiesi teises kalbėti mūsų tautos vardu. Suprantama, tos plokštelių šnekos ar sutarčių tvirtinimai nepakeis gyvenimo eigos, ypač mūsų tautos ryžtumo: amžiams atsiriboti nuo bolševikų tiranijos, nepakeis ir valios kovoje prieš bolševizmą, bet mes savo atviru žodžiu norime būti vieškelio *posūkyje įspėjančiu ženklu tiems, kurių lengvabūdiška išmonė ar nežinojimas mūsų tylėjimą ir nepakartojimą visiems žinomų bolševizmo priemonių, išsiaiškintų Maskvos agentams palankia prasme.*

Aš, kaip buvusio Liaudies Seimo, vėliau — Aukščiausios Tarybos narys, *esu ir buvau tik bolševizmo metodų ir mūsų tėvynės nelaimės auka, kaip ir visa mūsų tauta buvo pavergta apgaule ir teroru.* Kaip, kokiomis priemonėmis mus išstatė į Liaudies Seimą ir kaip mūsų kraštas smuko, galite susidaryti vaizdą iš mano ir kitų, buvusių mūsų nelaimės draugų, pareiškimų. O paskirai kiekvienas balsuotojas šiandien gali sau išsiaiškinti, kokios priemonės vertė eiti prie urnų, atlikti prievartingą ceremoniją, įmetant tuščią voką, arba laikraščio iškarpą, arba „Melchiorą Putelę". Laikas, archyvai ir rinkimų komisijų nariai vaizdžiai parodys beteisiškumą ir smurtavimą Liaudies Seimo ir kitų rinkimų. Ir paklauskime: ar gali, ar turi, ir ar turėjo nors kiek teisių buv. Liaudies Seimo atstovas vadintis ir būti liaudies atstovu, kad ir bolševikiška prasme suprantant liaudį. Griežčiausias ir tikslus atsakymas: Ne!

Ir tvirtai sakau: nebuvome ir nesame mes nei Lietuvos liaudies, nei lietuvių tautos atstovai! Praėjusiomis smurto ir melo dienomis nebuvome ir nesame bolševizmo draugai, nes mes *nenorime prarasti savo tautos laisvės, savo žemės ir būdo, nenorime bolševizmo tiranijos girdėti ir matyti.* Šiuos žodžius tardamas, esu savo širdies ir savo valios atstovas.

LIAUDIES SEIMAS - JĖGOS ĮVYKIU UŽDANGA

HENRIKAS KAČINSKAS

Buv. *Liaudies Seimo narys*

1940 metų liepos mėn. pirmomis dienomis, baigus teatrinį sezoną, vasarojau Palangoje. Vieną rytą, nusipirkęs laikraštį, nustebau radęs jame savo atvaizdą ir pranešimą apie mano kandidatavimą į Liaudies Seimą Šiaulių apygardoje. Ir čia pirmą kartą sužinojau apie savo paskirtį būti atstovu Liaudies Seime.

Man tuojau kilo klausimas, kas ir už kokius nuopelnus mane išstatė kandidatu? Gulėdamas ant smėlio kopų, rūpestingai apsvarsčiau, koks gali būti iš manęs politikas? Svarsčiau šiaip, svarsčiau taip, bet politiko dorybių ir gabumų neradau. Ir ką, ir kaip veiksiu Liaudies Seime, kada visas mano pragyventas amžius dėjosi scenoje? Scenoje aš galiu būti Kudirka, Strazdelis, Hamletas, bet Liaudies Seime, kur ir įgudę, nuolat bedirbą visuomeninį darbą, veikėjai kartais suklumpa, ką apie mane bekalbėti. Ir galvoju sau: na ir seimas susidarys, jeigu tokie politikai jame sėdės.

Be to, smulkiai apsvartau, kokie mano nuopelnai bolševikų okupacijos metu ir anksčiau, dėl kurių man nežinomi asmenys taip lengva širdimi apkrauna mane tokia sunkia našta, skiria mane tokioms pareigoms. Dalyvavau kartą Majakovskio minėjime, paskaitydamas eilėraščių, kada buvau pakviestas į SSSR pasiuntinybę po to paminėjimo surengtan baliun. Dar kartą buvau pasiuntinybės raute, rodos, panašia proga. Kaip dažnas literatūrinių vakarų ir kitokių minėjimų dalyvis, buvau dažnai kviečiamas į panašius pobūvius. Be to, 1936 metais buvau nuvykęs dešimčiai dienų į Maskvą, ruošiamos rudenį teatrinės dekados proga, pagilinti savo aktoriaus žinias. Tai ir visi mano nuopelnai bolševikų labui. Argi to užtenka kandidatui į Liaudies Seimą? Gal už artistinius nuopelnus, gal už pavardę, kurią žmonės skaito teatro skelbimuose ir recenzijose?

Tokiomis mintimis apsunkęs ir beveik išvargęs nebegalėjau ilgai kankintis, — atvažiavau į Kauną išsiaiškinti, kodėl aš turiu būti Liaudies Seimo kandidatas.

Sutikęs Kaune vieną kitą pažįstamą, ėmiau pasakoti savo bėdas ir vargus, ėmiau guostis, už ką mane verčia eiti į Liaudies Seimą, kuo aš nusikaltau, ramus teatralas, amžinai pasiryžęs nebūti jokiu partiniu, ne-

sikišti į jokią politiką. Pagaliau nuėjau guostis į patį komunistų partijos centro komitetą. Komitete radau keletą pareigūnų, jų tarpe keletą žydų, kurie, atrodė, buvo aukšti vadovai. Apie mano teiravimąsi ir pageidavimus nenorėjo nė kalbėti, bet tuojau pasiūlė važiuoti į Šiaulių apygardą kalbėti mitinguose. Nuo šito pasiūlymo griežtai atsisakiau, motyvuodamas, kad be suflerio ir scenoje negaliu žodžio išritenti. Bet mano valdovai irgi spyrėsi stebėdamiesi, kaip aš negalįs pakalbėti į mases, į liaudį. Galiausiai, vis dėlto patikėję mano argumentais, kad aš joks kalbėtojas, paskyrė mane į komunistų suorganizuotą Agitpropo brigadą, kur dirbau, kaip aktorius, profesionalas, važiuodamas su aktorių grupe po provinciją ir skaitydamas įvairių poetų kūrinius.

Tuo metu gatvėse žygiavo raudonarmiečiai, riedėjo tankai, ore ūžė lėktuvai. Visa tai sudarė tokią nuotaiką, kad *viską sprendžia jėga ir Maskvos valia.* O pažįstami ir svetimi jau atvirai šnekėjo, kad *Liaudies Seimas būsiąs tik uždanga, farsas jėgos įvykiams uždengti.*

Tuo būdu 1940 m. liepos 21 dieną aš pakeičiau sceną į parterį, pasidariau žiūrovu viso to, kas dėjosi scenoje. O scenoje Liaudies Seimo prezidiumas statė mus prieš iš anksto suorganizuotus ir suplanuotus įvykusius faktus: be svarstymų, be ginčų statė balsavimui įstatymą po įstatymo, nutarimą po nutarimo.

Mano giliu įsitikinimu, *balsavimas ar ne balsavimas mano ar kitų atstovų, nebūtų turėjęs jokios įtakos to meto įvykių eigoje.* Be to, buvo komunistų partijos sudarytas toks ūmus balsavimas, jog net ir susiorientuoti kur, kaip veda toki nutarimai nebuvo galima. Taip pat mums gerai buvo žinoma, koks *smurtas būtų buvęs pavartotas prieš tuos, kurie būtų išdrįsę nebalsuoti.* Visoje Liaudies Seimo procedūroje buvo sudarytos tokios sąlygos, tokia atmosfera, kurioje bet koks protestas nebuvo įmanomas.

Tur būt, ne be tikslo ir *pati Liaudies Seimo sudėtis buvo sudaryta tokia, kuri tetiko tik dekorumo sudarymui, o ne šiokiam ar tokiam rimtesniam darbui.*

Daugumas atstovų buvo darbininkai, ūkininkai, žmonės mažai raštingi, iš antros pusės, vos keletas inteligentų, kurie su politika nieko bendro neturėjo ir turėti nenorėjo, o buvo išstatyti prievarta, kaip ir aš.

Baigdamas, turiu pažymėti, kad *Liaudies Seimo rinkimai įvyko po tankų, įgulų ir enkavedistų priedanga.* Jeigu jau likimas panoro pasukti mūsų tautos istorijos ratą kita linkme, man rodos, turėjo būti priešingai: pirmiau tauta turėjo pareikšti savo valią ir nubalsuoti, o tik paskiau atvykti ją globoti ir saugoti ginklu, jeigu to reikėtų.

Aš turiu kategoriškai pareikšti, kad *niekad nebūčiau sutikęs būti Liaudies Seimo atstovu, jei ne smurtas ir klasta,* kurių pagalba buvo panaikinta mūsų tėvynės Lietuvos nepriklausomybė ir taip suniekintos pačios elementariškiausios žmogaus ir piliečio teisės.

LIAUDIES SEIMO NUTARIMAI — KLASTOS IR SMURTO REZULTATAS

ROMUALDAS JUKNEVIČIUS

Buv. Liaudies Seimo narys

1940 m. liepos mėn., atvažiavęs į Vilnių Dramos Teatro steigimo reikalais, buvau nustebintas, išvydęs ant tvorų išklijuotuose renkamų į Liaudies Seimą kandidatų sąrašuose (tarp kitko, lenkų kalba) savo pavardę ir vardą su tokiais duomenimis: „Juchniewicz Romuald, chłop, 54 lat" „Nevykęs sutapimas" — pamaniau. Bet po kelių dienų, kai vėl grįžau ; Kauną, man pranešė, kad esu ieškomas telefonais iš Vilniaus ir prašomas suteikti apie save biografinių žinių ir fotografiją. Pateikiau tas žinias „Eltai" su prašymu persiųsti jas į Vilnių, tikėdamasis, kad tos žinios išsklaidys nesusipratimą (nes, pirmiausia, ėjau tuomet vos 34-sius metus ir niekad žemės nedirbau).

Tačiau jau po kelių dienų dar daugiau teko nustebti, kai vienam Kauno dienraščių Vilniaus apygardoje išstatytų į Liaudies Seimą kandidatų tarpe pastebėjau savo nuotrauką ir mano suteiktas žinias. (A propos, niekas manęs apie sutikimą būti renkamu į Liaudies Seimą niekad prieš tai neklausė). Bet, matyti, ir mano suteiktos biografinės žinios nepatenkino tų, kurie norėjo mane įpiršti liaudžiai būti jos atstovu. Tad ne kiek nenustebau, kai išgirdau, kad viename priešrinkiminės kampanijos mitinge (apie tai man pasakojo keletas jame dalyvavusių asmenų), Vilniaus mieste, vienas agitatorių prikergtinai skelbdavo susirinkusiai miniai, kad Juknevičius Romualdas — tai „ilgametis ir nenuilstamas kovotojas už liaudį, jis yra šaltkalvis, ilgus metus išsėdėjęs įvairiuose kalėjimuose už politinę veiklą". Tikrai, koks gi galėčiau pasirodyti liaudžiai. tinkamas atstovas, neturįs visų tų man primetamų „nuopelnų" (niekad kalėjime už nieką nesu sėdėjęs, chłopu ir šaltkalviu nebuvęs).

Kuo gi via dėlto galėjau įtikti ir pasirodyti patikimu tiems, kurie mane išstatė kandidatu? Argi tik tai, kad jau nuo gimnazijos laikų, domėdamasis teatru ir nuolat stengdamasis pagilinti savo žinias toje srityje, aš, kaip daugelis mano teatralų draugų, sekiau tą teatralinę literatūrą, kuri pasirodydavo rusų kalba (nes toji buvo man prieinamiausia) ir vėliau, baigęs vaidybos mokyklą prie Kauno Valst. Teatro ir susilikvidavus vos tik du sezonu begyvavusiam „Jaunųjų Teatrui", 1934 metais prof. V. Krėvės-Mickevičiaus ir ministerio Jurgio Baltrušaičio padeda-

mas, išvykau į Maskvą, kad pasitobulinčiau režisūriniam darbe tokiuose teatruose, kurie buvo įsteigti ir vadovaujami jau iki bolševikinės Rusijos žinomų teatro autoritetų: Stanislavskio, Vachtangovo, Mejerholdo ir kitų. Išgyvenęs Maskvoje du teatro sezonus (1934/35 ir 1935/36 metų) domėjausi tik tuo, kas darėsi teatruose, bet, savaime aišku, negalėjau nepastebėti ir viso bolševikinio „rojaus" ir kaip tame „rojuje" žmonės gyvena. Visų tų įspūdžių rezultate priėjau išvadą, kurią grįžęs iš Maskvos ne vienam esu pareiškęs, *kad, norint pagydyti kai kuriuos mūsų Lietuvoje komunizmo santvarkos gerbėjus, reikėtų juos pasiųsti į Maskvą ir bent vienerius metus ten neišvažiuojamai palaikyti, kad patyrę ant savo kailio tos jų adoruojamos santvarkos „malonumus", jie amžiams atsisakytų nuo jos garbinimo.*

Ir štai likimo karti šypsena: būdamas Liaudies Seimo atstovu turėjau balsuoti už prijungimą Lietuvos prie SSSR. Argi tai galėjau padaryti ir padariau laisva valia? Dariau tai, kaip ir daugelis tų ,,atstovų", visiškai nesiorientuojančių politikoje gaivalų, priverstų visus daromus tame „Liaudies Seime", o vėliau Aukščiausioje Taryboje nutarimus priiminėti „vienbalsiai", nes galėjau numatyti, kad *kiekvienas prieštaravimas tame forume būtų nustelbtas, o prieštaraujantis — žinomomis NKVD priemonėmis likviduotas.*

Visi tie Liaudies Seimo, o vėliau LTSR Aukščiausios Tarybos posėdžiai buvo iš anksto SSSR pasiuntinybėje tiksliai surežisuoti. Taip, pavyzdžiui, prieš pat pirmąjį Liaudies Seimo posėdį į SSSR pasiuntinybę buvau iškviestas ir aš, kur man buvo pareikšta, kad tos sesijos 3-me posėdyje man teks įnešti pasiūlymą dėl Seimo posėdžių reglamento. Man buvo padiktuota, kokią posėdžių tvarką (posėdžiavimo laiką ir aprėžtą kalbėjimo laiką diskusijų metu) aš turiu siūlyti. Aiškiai man buvo išdėstyta, kada ir po kurių kalbėtojų ir po kokių pirmininko žodžių aš turėsiąs pasikelti iš vietos ir „paprašyti balso", kad įneščiau šį pasiūlymą. Visos tos direktyvos pasiuntinybės tarnautojų buvo išskaitytos iš rusų kalba mašinėle surašyto lapelio. (Jame, tarp kitko, mirgėjo pavardės ir kitų atstovų, kurie esą „norėsią" ateinančiame posėdyje pasisakyti). Tokį lapelį stropiai sekdamas (jaii pastebėjau posėdžių metu) kiekvienas pirmininkaujantis ir vedė visą susirinkimą ir, jei pasitaikydavo, kad koks nenumatytas tame lapelyje atstovas prašė balso, kad pasisakytų kalbamuoju klausimu, tai jam mokėta išvengti duoti balsą, o buvo paieškomas tas, kurio pavardė tam „režisūros lape" figūravo ir kuris, reikia manyti, buvo tiksliai „apšviestas", kaip ir ką turįs kalbėti.

Tad lengva suprasti, kad tokiame „liaudies atstovų" susirinkime jokiu būdu neįmanoma laisvai pareikšti nei savo, nei juo labiau Lietuvos liaudies ar lietuvių tautos valios. Liaudies Seimo rinkimai ir jo nutarimai — klastos ir okupacijos smurto rezultatas.

LIAUDIES SEIMAS - LIETUVIŲ TAUTOS VALIOS UZURPATORIUS

STAS Ė VAINEIKIENĖ

Buv. Liaudies Seimo narys

Norėčiau pateikti žiupsnelį atsiminimų, kaip aš patekau į vadinamąjį Liaudies Seimą ir kaip jame buvau bejėgė, kaip ir visas Liaudies Seimas buvo be jokios galios.

Liaudies Seimas toks buvo negirdėtas smurto padaras, jog nė kiek nebuvo paisoma ne tik rinkėjų, bet ir renkamųjų valios.

Pradžia tokia. Palangoje vietinės komunistų partijos sekretorė Šiurelienė vieną vėlų vakarą atplustėjo pasveikinti manęs, nes esanti kandidatė į Liaudies Seimą; ji ką tik grįžusi iš Kretingoje įvykusio komunistų partinio susirinkimo, kuris parinkęs kandidatus, ir mano kandidatūra vienbalsiai buvusi priimta.

Jaučiau, kad jos sveikinimas nebuvo nuoširdus, nes ji nelaikė manęs savo luomo žmogumi. Aš nustebusi paklausiau:

— Bet juk manęs niekas neklausė, ar aš sutinku būti kandidate ir ar sugebėsiu atstovauti?

— Tai ne jūsų dalykas, partija žino, ką daro. — ji man autoritetingai atrėžė.

Vadinasi, buvome išstatyti aštuoni kandidatai nuo Telšių apygardos, ir visi aštuoni turėjome būti išrinkti. Viskas buvo vykdoma labai skubotai. Bematant buvo išlipyti su kandidatų atvaizdais plakatai; mano atvaizdo nebuvo, nes aš jo. kam reikėjo, nepasiunčiau. Prasidėjo triukšminga agitacija.

Mūsų apygardos pirmasis kandidatas, tuometinis vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas, važinėjo po apygardą su prakalbomis. Atvažiavęs į Palangą, aplankė mane. Aš ir mano vasarotojas M. Untulis neiškentėme ministerio nepaklausę.

— Iš ko piliečiai galės rinktis atstovus, jei visi aštuoni kandidatai turi būti išrinkti? Būtumėte išstatę bent šešiolika, tai būtų buvę iš ko pasirinkti...

M. Gedvilas į tai atsakė:

— Labai paprastai. Mes palengvinsime rinkėjams, išstatydami geriausius kandidatus, kad piliečiams nereikėtų laužyti sau galvų, už kurį geriau balsuoti.

— Tokiu būdu verčiau juos visus pasiųsti į Seimą be rinkimų, be nereikalingo laiko gaišinimo ir be išlaidų, — pajuokavo M. Untulis.

— Taip negalima. Reikia, kad pasisakytų tauta.

Taip pat be mano atsiklausimo ir sutikimo, buvau paskirta Palangos rinkiminės komisijos pirmininke. Net grasinami negerovėmis už nedalyvavimą rinkimuose, žmonės nenoriai ėjo balsuoti, daugelis įmesdami į urną karikatūrų, šūkių, šiaip popieriaus lapelių ir laikraščių iškarpų. ..

Į Liaudies Seimo posėdį buvau iššaukta telegrama. Apie Seimo uždavinius ir tikslus nieko nežinojau. Tačiau kompartijos sekretorė žydė Šiurelienė išlydėjo mane, palinkėdama, kad sugrįžčiau su tryliktąja Sovietų Sąjungos respublika — Lietuva.

Aš tiktai per Seimo posėdį sužinojau apie parengtą nutarimą Lietuvą įjungti į Sovietų Sąjungą; nė vienas Liaudies Seimo narys negalėjo pasisakyti prieš tokį nutarimą.

Kituose posėdžiuose priimti įstatymai taip pat iš anksto komunistų partijos buvo paruošti ir Seimo „vienbalsiai" priimti. Seimas negavo svarstyti ir spręsti opiuosius krašto reikalus; viską nutardavo ir vykdydavo komunistų partija.

Kai buvo paskelbta ūkininkams nepakeliama privaloma grūdų pristatymo valstybei prievolė, kai tos prievolės nepajėgiančius atlikti ūkininkus pradėta suiminėti ir teisti, aš kreipiausi tuo reikalu į Lietuvos komunistų partijos centro komitetą. Tas man patarė kalbėti su iš Maskvos tam reikalu atsiųstu atstovu. Prašiau atstovą, kad nesielgtų taip grobuoniškai ir nealintų krašto nepakeliamomis ūkininkams prievolėmis. Tačiau atstovas be ilgų kalbų atrėžė, kad taip esą draugas Stalinas su Molotovu pasirašę, ir taip turi būti vykdoma.

— Kur tuomet pažadai — sukurti čia geresnį gyvenimą, kad jau pačioje pradžioje stumiate žmones į skurdą?

Kelios rūsčios pastabos, kad aš mėginanti užtarti buožes ir panašiai, nutraukė mano su tuo Maskvos agentu pasikalbėjimą.

Be Seimo žinios buvo išleistas įsakymas konfiskuoti visus bankuose indėlius, išmokant indėlininkams tiktai po 1.000 rublių. Pasipylė nusiskundimai darbo žmonių ir net tarnaičių, per ilgus metus susitaupiusių po keletą tūkstančių. Kaip Seimo narys, kreipiausi rinkėjų vardu į finansų komisarą. Komisaro pavaduotojas rusas labai nustebo išgirdęs, kad mūsų tarnaitės galėjusios susitaupyti tūkstančius.

— Taip, galėjo ir todėl prašau bent jų neskriausti, — atsakiau. Aišku, ir ši mano pastanga kaip ir eilė kitų, nuėjo niekais. Būdama Liaudies Seimo narys ir sena moteriškė, nesibijojau kalbėti su bolševikų pareigūnais ir ieškoti teisybės. Bet veltui.

Ne tiktai nepartinių Seimo atstovų, bet ir kai kurių senų partijos narių nusivylimas buvo labai didelis. Bet kas buvo daryti, jei viskas buvo iš anksto suplanuota ir vykdoma, mūsų visai neatsiklausiant ir neklausant.

Kai kas man patarė įstoti į komunistų partiją, kad mano balsas būtų svaresnis, kad galėčiau laisvai įeiti į partijos centro komitetą ir jame bent kurį klausimą iškelti. Į partiją manęs nepriėmė, —- pasirodo buvau parašiusi antibolševikišką knygą. Ta knyga jau Lietuvos laikais buvo atiduota išleisti, bet tada rado ją esant bolševikišką, o dabar — priešingai. Teko numoti į viską ranka, nes pasijutau visiškai bejėgė bent kuo savo kraštui ir jo žmonėms padėti.

Vertindama Liaudies Seimą, turiu pasakyti, kad jis buvo ne kas kita, kaip tik lietuvių tautos valios uzurpatorius.

MUMS LIEKA TIK PRITARTI...

V. BIRŽIETIS

Buv. Liaudies Seimo narys

1940 m. liepos 6 d. vėlai vakare mane pakvietė prie telefono. Priėjęs patyriau, kad skambina iš komunistų partijos centro komiteto. Kažkas iš centro komiteto mane prašė kitą dieną atvykti į Karolio Požėlos rūmus (buv. „Pažangos" rūmai, Kaune, Laisvės al. Nr. 29). Tuo metu dar nežinojau, kas yra tas centro komitetas. Bet kadangi buvau primygtinai prašomas, o be to, ir pačiam dar buvo įdomu patirti, kas čia darosi, tai nuvykti sutikau.

Kitą dieną nuvykęs į sakytą vietą, patyriau, kad esu paskirtas į 4 pėst. L. K. Mindaugo pulką politiniu vadovu.

Ar aš sutinku būti politiniu vadovu, niekas manęs neklausė. Taip pat nežinojau, kodėl aš paskirtas šioms pareigoms. Teiraujantis man buvo pasakyta, kad tai reikšmės neturi, o jei esu pakviestas, tai ir turiu pradėti darbą. Tai buvo pareikšta tokiu būdu, kad bet kuris prieštaravimas, atrodė, nebegalėjo turėti prasmės.

Į 4-ą pėst. pulką Panevėžyje išvykau prislėgtas, tačiau ir su viltimi, kad gal pavyks ką nors gera padaryti.

Panevėžyje pagyvenęs maždaug savaitę, kartą susitikau vieną pradžios mokyklos laikų pažįstamą. Jis visai nelauktai mane pasveikino su kandidatūra į Liaudies Seimą. Kad esu išstatytas kandidatu, nieko nežinojau. Todėl paprašiau savo pažįstamąjį niekų nekalbėti. Tačiau jis tai visu rimtumu patvirtino, pastebėdamas, jog apie mano kandidatavimą yra paskelbta jau ir spaudoje.

Aš Liaudies Seimo kandidatas? Kas mane išstatė? Kodėl niekas neatsiklausė manęs, ar aš sutinku? Visa tai maišėsi galvoje. Netverdamas apmaudu, ėmiau priekaištauti tam mano pažįstamajam ir visiems. Tačiau į tai jis tik vieną teatsakė: — Ne nuo mūsų tai priklauso, išstatė Kaunas". —

Vėliau ir pats įsitikinau, kad iš tikrųjų viskas ne nuo manęs parėjo ir pareina...

Kadangi buvo išstatyta į Liaudies Seimą lygiai tiek kandidatų, kiek turėjo būti atstovų, tai išrinkimo klausimas jau savaime išsisprendžia. Kartu su kitais kandidatais tapau Liaudies Seimo atstovu savaime, nežiūrint visos rinkimų komedijos.

Pačiu rinkimų metu buvau Panevėžyje. Tuomet tebeėjau dar 4-o pėst. pulko politinio vadovo pareigas. Tuo būdu man teko rūpintis rinkimų reikalais šioje kariuomenės dalyje.

Prieš pat rinkimus kariuomenės politinis skyrius įsakė, kad visi kariai turi balsuoti. Tuo tikslu buvo įsakyta išleisti areštuotus karius iš areštinių, o esančius sargybose — paleisti balsuoti, pakeičiant juos jau balsavusiais. Kariai balsuoti buvo vedami rikiuotėje, neklausiant, ar jie to nori ar ne.

Ta proga kelis kartus buvau užėjęs į rinkimų būstines pasidairyti. Į akis man krito daugybė primėtytų ant grindų balsavimo lapelių. Pasidomėjau jais. Paaiškėjo, kad tai buvo balsavimo lapeliai su atspausdinta juose kandidato į Liaudies Seimą Iciko Dembo (žydo) pavarde.

Kiek galima buvo pastebėti, balsuojantieji balsavimo pareigą atlikinėjo labai sunkiai, prislėgtai. Atrodė, kad jie puikiai suprato, kad visa tai tik komedija.

Aš, taip savotiškai išrinktas į Liaudies Seimą, galvojau, kad ši institucija dirbs rimtai. Aš maniau, kad Liaudies Seimas bus minimum toks, koks buvęs, t. y., kad bus sudarytos komisijos spręsti valstybiniams reikalams, kad tos komisijos posėdžiaus, pagrindinai svarstys visus reikalus ir t.t. Tačiau smarkiai apsirikau.

Jau pirmame Liaudies Seimo posėdyje paaiškėjo, kad jis neturi jokios kompetencijos.

Pirmasis Liaudies Seimo posėdis įvyko Valstybės Teatre. Be atstovų, į posėdį prisirinko dar apie 700 žmonių, kurie buvo išsklaidyti tarp atstovų. Buvo pradėtas darbas. Buvo pradėti pateikti Seimui pasiūlymai. Visi pasiūlymai nuostabiai greitai buvo priimami — be jokių svarstymų.

Man pasidarė neaišku, kuriuo būdu viskas čia taip sklandžiai vyksta — kas iškelia tuos projektus, kas juos nagrinėja. Kieno gi tad valią turime atstovauti mes, atstovai, jei mums neduodama nė prasižioti? Tik vėliau supratau, kad visus pasiūlymus ir projektus pagamina komunistų partija, o mums lieka nediskutuojant tik pritarti. Nepritarti nebuvo galima, nes jau visame krašte buvo prasidėjęs teroras.

Taip aš ir prasėdėjau Liaudies Seime visą sesiją, negaudamas progos iškelti visuomenės valią, nors ir buvau jos „atstovas".

Vėlesni Liaudies Seimo posėdžiai vyko Teisingumo rūmuose. Šiuose posėdžiuose pašaliniai asmenys jau ne taip gausiai dalyvavo. Pastebėtina, kad šiuose posėdžiuose niekas ir tokio triukšmo nekėlė, kaip pirmame.

Tik įėjus į Teisingumo rūmus, prieš pakylant laiptais į posėdžių salę, stovėjo stalas, apkrautas bolševikine spauda. Atstovai, besirenką į posėdžius, čia gaudavo laikraščių ir užrašams popieriaus.

Paprastai, atstovai laikraščius skaitydavo posėdžių metu. Kaip charakteringą šiuo požiūriu momentą, atsimenu vieną paskutinės Liaudies Seimo sesijos posėdį.

Tame posėdyje pranešimą darė finansų liaudies komisaras J. Vaišnoras apie respublikos biudžetą. Posėdis atrodė ne posėdis, o tikra laikraščių skaitykla. Pasisukau į dešinę — atstovai skaitė. Žvilgterėjau į kairę — atstovai taip pat skaitė. Atsigręžiau atgal — visi ir čia skaitė. Skaitė laikraščius net prezidiumo nariai, neišskiriant paties pirmininko, o taip pat ir komunistų partijos centro komiteto sekretoriaus.

Kad ir kažin kaip J. Vaišnoras stengėsi keiti balsą, bedarydamas pačios komunistų partijos aprobuotą pranešimą, laikraščių skaitymo idilijos nesuardė. Taip tai liaudies atstovai „domėjosi" net tokiais dalykais, kaip valstybės biudžetas.

Pagaliau, buvo atėjusi paskutinė posėdžių diena. Buvo baigiamas paskutinis posėdis, o kartu ir sesija. Visi atstovai pakilo dumti suglaudę ausis pro duris. Nebuvo tos nuotaikos, kurią kėlė pirmame posėdyje „publika" — žydai ir komjaunuoliai. Buvo pamirštas sugiedoti net ir internacionalas.

Pirmoji ir paskutinioji sesija buvo didžiausias skirtumas. Jei pirmame posėdyje „publika" šėlo betriukšmaudama, nors tik paminėjus Stalino vardą, tai paskutiniuosiuose mažai kas plojo, net ir pasiūlius pareikšti šiam viso pasaulio „mokytojui" pagarbą. Tai buvo jau nebe mados dalykas.

Apskritai, turiu pasakyti, kad Liaudies Seimas — komedija. Ta komedija buvo įvykdyta, vartojant prieš rinkėjus ir renkamuosius fizinį ir moralinį terorą, kokio ligi to laiko Lietuva niekados nebuvo išgyvenusi.

VISUR REIŠKĖSI TIK JĖGA...

p. MILANČIŪTĖ

Buv. Liaudies Seimo narys

1940

m. birželio mėnesį išvažiavau savo gimtinėn Vievin atostogų. Maždaug savaitę prieš Liaudies Seimo rinkimus policija tėvams pranešė, kad mano kandidatūra išstatyta į Liaudies Seimą. Nustebau ir pasipiktinau, kad kažkas taip pasielgė, manęs visiškai nesiklausiant. Pradėjau domėtis priešrinkimine agitacija. Tik tada susipažinau su Vievio apylinkės komunistų partijos veikėjais. Šitie veikėjai iš pat pradžios beveik viešai reiškė nepasitenkinimą mano kandidatūros išstatymu. Aš jais irgi pasibiaurėjau ir iš pirmos dienos pradėjau neapkęsti dėl jų kvailos priešrinkiminės propagandos. Tėvas pirmiausia atkreipė mano dėmesį, jog šitie komunistai, vietos komunistų partijos sekretorius Šnirmacheris ir jo padėjėjai, kursto svetimtaučius prieš lietuvius. Žymią dalį tų svetimtaučių sudarė Kauno — Vilniaus autostrados darbininkai. Jie, padedami komunistų partijos atstovų, ėmė niekinti visa, kas tik lietuviška.

Netrukus išvykau į Kauną pasiteirauti, kas mane išstatė kandidate į Liaudies Seimą. Maniau savo kandidatūrą atsiimti. Bendradarbių patarta nuėjau pas žymaus komunistų veikėjo Jacovskio žmoną. Ji man tuojau pareiškė, kad aš neturiu galimybės atšaukti savo kandidatūros, nes tai gali turėti liūdnų pasėkų. Pradėjau jai aiškintis, kad aš iki šiol nedalyvavau politiniam gyvenime ir neturiu jokio supratimo apie politiką, be to, sakau, man nepatinka pati priešrinkiminė propaganda ir aš nenoriu būti Seimo atstove. Ji man pabrėžė, kad aš vis tiek būsiu deputatė, nes tokia komunistų partijos valia. Tuo būdu prieš savo valią tapau Liaudies Seimo atstove.

Pirmasis Liaudies Seimo posėdis įvyko Valstybės Teatre. Atėjus į parterį, užėmiau savo vietą ir susipažinau su arčiau sėdinčiais atstovais. Atstovai tarp savęs kalbėjo, kad mes būsime verčiami balsuoti už Lietuvos prijungimą prie Sovietų Sąjungos. Daugumas spėliojo, kokiomis sąlygomis įvyks tas prijungimas. Ėmėme aiškintis savo teises ir pareigas. Tada man pasidarė aišku, kad Liaudies Seimo nariai jokių teisių neturi, bet privalo aklai klausyti komunistų partijos nurodymų. Vienintelė mūsų teisė, tai ta, kad galėjome nemokamai važinėti traukiniu...

Posėdžio metu kalbėjo Liaudies vyriausybės nariai ir kai kurie Seimo atstovai, kuriuos iš anksto buvo parinkusi ir jiems kalbas parašiusi Sovietų Atstovybė ir komunistų partija. Visi jie niekino Nepriklausomos Lietuvos gyvenimą ir išsijuosę gyrė Sovietų Sąjungą. Kai atėjo momentas balsuoti už Lietuvos prijungimą prie Sovietų Sąjungos, tai rankas kėlė ne tik Liaudies Seimo nariai, bet ir visiškai pašaliniai asmenys, kurie į posėdį buvo atėję kaip žiūrovai.

Po balsavimo aš sužinojau, kad daugumai Liaudies Seimo narių Sovietų Sąjungos atstovybė nedviprasmiškai grasino sankcijomis, jeigu jie nebalsuos už Lietuvos prijungimą prie SSSR, arba prieš tokį balsavimą protestuos. Ir tatai man pareiškė keliolika nepartinių atstovų. Jeigu, girdi, nebūtume balsavę taip, kaip reikalavo SSSR atstovybė, būtume skaudžiai nukentėję ne tik mes ir mūsų šeimos, bet ir visa Lietuvos inteligentija. Tuo būdu, ir statant kandidatus į Liaudies Seimą, ir tą Seimą renkant ir balsuojant už Lietuvos prijungimą prie SSSR, visur reiškėsi tik jėga, smurtas, grasinimai.

Po Liaudies Seimo posėdžio 1940 m. liepos 21 d. vakare „Metropolio" viešbutyje atstovams buvo aiškinama, kad mes turime išsiskirstyti po visą kraštą ir organizuoti džiaugsmo mitingus. Tuose mitinguose turinčios būti skaitomos iš anksto komunistų partijos suredaguotos rezoliucijos ir jos siunčiamos į Maskvą, vis tiek ar kas toms rezoliucijoms pritaria ar ne.

Pasibaigus Liaudies Seimo sesijai, bandžiau tokius susirinkimus organizuoti Vievyje ir Žąsliuose, tačiau šito darbo greitai atsisakiau, nes pajutau žmonių neapykantą prieš visa, kas tik yra bolševikiška. Vėliau teko ginti Vievio ir Žąslių apylinkių žmones nuo vietinių komunistų užpuldinėjimų ir nuo nuolatinio persekiojimo.

Kitose Liaudies Seimo, vėliau — Aukščiausiosios Tarybos sesijose galutinai įsitikinau, kad Seimo nariai yra tik lėlės komunistų partijos rankose. Jie turi kalbėti taip, kaip nori komunistų partija ir balsuoti už tai, ką iš anksto paruošia ir pasiūlo SSSR atstovybė arba Maskva.

Tatai pamačiusi ir įsitikinusi, kad aš neatstovauju Lietuvos liaudies, o esu tik smulkus įrankis komunistų norams vykdyti, nuėjau į Teisingumo Liaudies Komisariatą ir į komunistų partijos centro komitetą prašyti, kad mane iš Liaudies Seimo atstovo pareigų atleistų. Verkiau su ašaromis ir prašiau, aiškindama, kad komunistų partija iš manęs neturi ir neturės naudos, nes aš iš pat pradžių ėmiau prieštarauti partijos žmonių veiksmams. Visi mane įtikinėjo, kad pasitraukti negalima ir aš atstove noriu — nenoriu, bet turiu likti. Pagaliau, jei jaučiu nuovargį ir esu nusivylusi esančia padėtimi tai yra mano nesveikatos požymiai; girdi, reikia man ilgesnį laiką pailsėti ir pasigydyti. Juo toliau, juo tvirčiau įsitikinau, kad Lietuvos liaudis apsisprendė ir ėmė baisiai neapkęsti komunistų partijos veikėjų.

NEGIRDĖTAS SMURTAS SOCIALIZMO VARDU

JURGIS GLUŠAUSKAS

Buv. socialinio aprūpinimo ir miškų pramonės liaudies komisaras

Per 22 nepriklausomo gyvenimo metus Lietuvos respublika padarė didžiulę pažangą. Prisikėlusi iš griuvėsių, ilgus amžius svetimųjų slopinta ir persekiota, Lietuva ėmėsi su nepaprasta energija kuriamojo darbo. Sustiprėjo ir pasidarė vyraujančiu vidutinis žemės ūkis. Mūsų pramonė, nors ir jauna, tačiau neatsiliko nuo bendro gyvenimo lygio. Ypatingai išbujojo kooperacija: „Maistas", „Pienocentras", „Lietūkis" ir kt. Šios ekonominės organizacijos turėjo lemiamos reikšmės visam mūsų respublikos ekonominiam gyvenimui.

Prasidėjęs 1939 m. rugsėjo 1 dieną milžiniškas karas, nors pradžioje tiesiogiai mus ir nepalietė, tačiau juo toliau, juo labiau pradėjo mus kliudyti. Tų pat metų spalių 10 dieną, SSSR vyriausybei reikalaujant, mūsų respublikos teritorijoje įsteigiamos raudonosios armijos bazės. Nors ir įvyko tokios neutralios valstybės teritorijos integralumo pažeidimas, bet vis dėlto Lietuva dar buvo laisva ir nepriklausoma. Tačiau visiems jau buvo aišku, kad rusų karinės bazės yra tik pirmosios kregždės, po kurių seks jų pulkai. Ilgai laukti neteko. SSSR vyriausybė pradėjo ieškoti priežasčių okupuoti visą mūsų respubliką, o taip pat kitų Pabaltijo kraštų teritoriją. Negalėdama jų rasti, ji griebėsi nešvarios provokacijos, išgalvojusi istorijas apie raudonosios armijos karių tariamus dingimus bei areštavimus. Visiems buvo aišku, kad audra artėja. Ir toji audra prasidėjo 1940 metų birželio 14 d. vėlų vakarą SSSR įteiktu Lietuvai ultimatumu.

Nuo 1940 metų birželio 15 dienos Lietuvos istorija pasuka kita kryptimi. Mano šio rašinio tikslas, kiek galint, objektyviau padaryti rusų - bolševikų viešpatavimo Lietuvoje apžvalgą.

Pirmoji bolševikinė Lietuvos vyriausybė ir komisarai

1940 metų birželio 15 dieną raudonoji armija peržengė Lietuvos sieną ir keliomis kryptimis žygiavo mūsų valstybės vidun. Tuo pat metu Respublikos Prezidentas Antanas Smetona su savo artimųjų būreliu paliko Lietuvos teritoriją ir išvyko į užsienį.

Tuoj pat sudaryta naujoji vyriausybė su Justinu Paleckiu prieky, kuris buvo ministeris pirmininkas ir kartu ėjo Respublikos Prezidento pareigas, Ministerio pirmininko pareigas faktiškai ėjo pirmininko pavaduotojas prof. V. Krėvė-Mickevičius.

Kyla klausimas, kodėl naujoji vyriausybė buvo pavesta sudaryti Justui Paleckiui?

Norint į šį klausimą atsakyti, reikia suprasti susidariusias aplinkybes. Įžengus raudonajai armijai į Lietuvą, faktinuoju Lietuvos valdytoju tapo SSSR atstovybė Kaune su iš Maskvos atsiųstuoju SSSR užsienių reikalų liaudies komisaro pavaduotoju G. Dekanozovu priekyje.

Be jo žinios ir sutikimo negalėjo būti paskirtas nė vienas ministeris, o vėliau — komisaras, J. Paleckio kandidatūra iškilo dėl kelių priežasčių. Pirma, aplankęs Sovietų Sąjungą, J. Paleckis savo knygoje „SSSR mūsų akimis" gana palankiai aprašė savo patirtus įspūdžius. Antra, 1940 m. spalių 10 dieną, Vilniaus grąžinimo proga, J. Paleckis demonstratyviai išstojo prieš tuometinę Lietuvos vyriausybę, kaltindamas ją pernelyg menkai įvertinant SSSR gerą valią, kuri atidavė mums mūsų sostinę. Trečia, jo demonstratyvus išstojimas Valstybės Teatre Lenkijos įteikto Lietuvai ultimatumo dienomis. Pagaliau, J. Paleckis jau kurį laiką turėjo glaudesnių ryšių su Mopro ir kitomis griežtai kairiosiomis nelegaliomis organizacijomis. Visa tai atkreipė SSSR atstovybės dėmesį, todėl, kai tik buvo reikalingas kandidatas sudaryti vyriausybę, iškilo J. Paleckio figūra.

M. Gedvilo kandidatūra į vidaus reikalų ministerius iškilo dėl dviejų priežasčių. Nuo 1934 metų jis vadovavo Telšiuose suorganizuotai slaptai kairiųjų kuopelei. Ta kuopelė, jungusi visą Telšių apylinkės kairesniąją visuomenę,, savo branduolyje, buvo gerokai komunistinė, nors ilgą laiką jokių ryšių su komunistų partijos centro komitetu neturėjo. Tik prieš kelis mėnesius, iki 1940 m. birželio 15 dienos, tie ryšiai buvo sudaryti.

Kiti ministeriai buvo daugiau ar mažiau žinomi asmens.

Šia proga pasakytina, kad Ministerių Kabinete jau buvo du žydai: sveikatos ministeris L. Koganas ir pramonės ministeris Ch. Alperavičius.

Sudarytasis Ministerių Kabinetas buvo tik laikinis, pereinamasis. Po jo turėjo sekti Liaudies Komisarų Taryba, tikrasis valstybės vykdomasis organas.

1940 metų rugpiūčio 25 dieną Liaudies Seimas, pasivadinęs LTSR Aukščiausiąja Taryba, patvirtino pirmąją Liaudies Komisarų Tarybą, kurios priekyje atsistojo buvęs vidaus reikalų ministeris Mečius Gedvilas. Atsižvelgiant į didelį lietuvių tautos nepasitenkinimą dėl buvusių žydų ministerių, komisarais buvo paskirti vien lietuviai, tik vietinės pramonės liaudies komisaro pavaduotoju liko tas pats Ch. Alperavičius.

Liaudies komisarais buvo paskirti: Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojais — St. Bražiškis ir P. Glovackis, kuris kartu buvo ir Vals-

tybinės Plano Komisijos pirmininku, vietinės pramonės liaudies komisaru — M. Šumauskas, žemės ūkio liaudies komisaru — agr. M. Mickis, finansų liaudies komisaru — J. Vaišnora, prekybos liaudies komisaru — M. Gregorauskas, vidaus reikalų liaudies komisaru — A. Guzevičius, teisingumo liaudies komisaru — R. Pakarklis, sveikatos apsaugos liaudies komisaru — gyr. V. Girdzijauskas, komunalinio ūkio liaudies komisaru — V. Knyva, socialinio aprūpinimo liaudies komisaru — J. Glušauskas, valstybės kontrolės liaudies komisaru — L. Adomauskas, maisto pramonės liaudies komisaru — J. Laurinaitis, švietimo liaudies komisaru — A. Venclova ir darbo liaudies komisaru — M. Junča-Kučinskas.

Retas iš komisarų buvo komunistų partijos narys. Vėliau, suorganizavus naujus komisariatus, buvo padaryta naujų paskyrimų. Iš Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato, išskyrus valstybės saugumo reikalus, buvo paskirtas valstybės saugumo liaudies komisaru mjr. Gladkovas, prisidengęs rusiška pavarde žydas; miškų pramonės liaudies komisaru paskirtas buvęs socialinio aprūpinimo liaudies komisaras J. Glušauskas; mėsos ir pieno pramonės liaudies komisaru paskirtas žydas E. Belevičius, o socialinio aprūpinimo liaudies komisaru paskirtas buvęs pirmininko pavaduotojas St. Bražiškis, kurio vieton paskirtas atvykęs iš Maskvos surusėjęs lietuvis J. Mikėnas.

SSSR atstovybės vaidmuo

Pačioje įvykių eigos pradžioje viską lėmė G. Dekanozovas. Su jo žinia ir pritarimu sudaryta Liaudies vyriausybė, jis dirigavo tolimesnei įvykių eigai. Vėliau, G. Dekanozovui atlikus savo misiją, pilnateisiu Maskvos atstovu Lietuvoje liko buvęs SSSR atstovas Kaune N. G. Pozdniakovas. Be jo žinios ir sutikimo negalėjo būti paskirtas nė vienas aukštas pareigūnas.

Tiek Liaudies Vyriausybė, tiek ir Liaudies Komisarų Taryba buvo sudaryta SSSR atstovybėje. Sudarant Liaudies Komisarų Tarybą, kiekvienas numatytasis kandidatas turėjo asmeniškai nuvykti į SSSR atstovybę ir ten parašyti rusų kalba savo autobiografiją, dargi nepasakant, kuriam tikslui tai reikalinga. Kandidatus turėjo patikrinti Maskva. Ir toliau SSSR atstovas N. G. Pozdniakovas lėmė visus Liaudies Komisarų Tarybos ir komunistų partijos centro komiteto nutarimus ir veiklą.

Pavyzdžiui, 1940 metų rugsėjo mėnesį, Liaudies Komisarų Taryba svarstė klausimą, kokių priemonių reikia imtis užkirsti kelią masiniam pramoninių prekių pirkimui, nes kai kurių prekių jau pradėjo trūkti. Komisarų Taryba, apsvarsčiusi šį klausimą, priėjo išvados, kad pramoninėms prekėms pirkti reikia įvesti kortelių sistemą, kitaip pritruks pačių reikalingiausių prekių, nes pirkimas buvo nenormalus: pirko visi, kam reikėjo ar kam nereikėjo. Lietuvos interesų atžvilgiu tai atrodė

visai suprantama, nes kitos išeities nebuvo. Nutarimas buvo priimtas ir kortelės pradėtos ruošti. Tačiau jau kitą dieną, 'N. G. Pozdniakovo reikalavimu, buvo sušauktas ekstra posėdis svarstyti tą patį klausimą. Pozdniakovas pranešė, kad politiniais motyvais kortelių įvedimas jokiu būdu negalimas ir kad nutarimą reikia atmainyti. Nutarimas buvo pakeistas.

Vėliau N. G. Pozdniakovas retai dalyvaudavo Liaudies Komisarų Tarybos posėdžiuose, bet užtat komunistų partijos centro komiteto posėdžiai be jo niekados neapsieidavo. Kiekvienas svarbesnis nutarimas turėjo būti N. G. Pozdniakovo sankcionuotas.

Komisaru pavaduotojai ir rusų plūdimas

Dar 1940 metų liepos — rugpiūčio mėnesiais sąmoningai buvo skleidžiami gandai, esą pats Stalinas pasakęs atsakingiems Lietuvos pareigūnams, kad į Lietuvos respubliką rusai nebus siunčiami. Esą, buvo duotas uždavinys įvykdyti socializmą savo — lietuvių — jėgomis. Tačiau kaip kiekviename reikale, taip ir čia tikrovė pasirodė kitokia.

1940 metų rudenį vienas po kito buvo pradėti skirti komisarų pavaduotojai rusai. Pradžioje ne prie visų komisarų pavaduotojai rusai buvo paskirti, tačiau jau 1941 m. vasario mėnesį pavaduotojus turėjo visi komisarai. Kas buvo tie pavaduotojai?

Komisarų pavaduotojais buvo skiriami daugiausia aukštesnieji rusai valdininkai. Jie turėjo aiškų uždavinį: visa, kas ne rusiška ir ne pagal rusišką kurpalį padaryta, likviduoti ir visose įstaigose bei įmonėse įvesti lygiai tokią pat tvarką, kokia yra SSSR.

Atvykę, rusai pavaduotojai savo misiją vykdė labai uoliai. Visiškai nesigilindami ir neatsižvelgdami į vietines sąlygas, esamąją darbo organizaciją ir darbo metodus, jie tučtuojau ėmėsi griauti mūsų įstaigas ir organizuoti naujas, pagal SSSR pavyzdį. Kadangi mūsų įstaigų darbo organizacija, nors ir ne be trūkumų, buvo jau gana gerai sutvarkyta, padėta daug pastangų darbui tobulinti ir prastinti, tai naujų įstaigų, suorganizuotų pagal SSSR pavyzdį, organizacija ir darbo metodai pasirodė daug blogesni, negu mūsų. Tačiau tai neturėjo jokios reikšmės.

Pavyzdžiui, mūsų miškų urėdijose normaliai dirbo 6—7 tarnautojai. Su tokiu personalu urėdijos įstengdavo atlikti visus reikalingus darbus: miškų eksploataciją, atželdinimą ir t. t. Reorganizavus miškų urėdijas į sovietiškos sistemos miškų ūkius (leschozus), kiekviename tokiame leschoze turėjo būti 18—20 tarnautojų.

Negana to, mūsų miškų urėdijos žymiai geriau ir sparčiau atlikdavo darbus, negu leschozai. (Švenčionių ir Druskininkų leschozus gavome iš Gudijos respublikos jau suorganizuotus). Jau suorganizuotieji leschozai atželdinimo planus įvykdė: vienas — 14'%, o antras 40%, o mūsų

miškų urėdijos su tokiu mažu administracijos personalu tuos darbus įvykdė vidutiniškai 80—150%.

Komunistų partijos centro komitetas, skirdamas rusus liaudies komisarų pavaduotojais, turėjo dar ir kitą, daug svarbesnį tikslą. Jau po kelių mėnesių sovietų valdžios įvedimo paaiškėjo bolševikams, kad nė vienu, arba bent didele dauguma, lietuvių negalima pasitikėti, nes lietuviai, paskirti komisarais, stengiasi dirbti savarankiškai, žiūrėdami tik savo respublikos reikalų. Pačiuose komisariatuose NKVD neturėjo pakankamai patikimų agentų. Todėl reikėjo pastatyti savus žmones. Tos neviešos pareigos ir buvo pavestos jau išbandytiems rusams komunistams, skiriant juos pavaduotojais.

Rusai pavaduotojai tučtuojau imdavosi iniciatyvos sugriauti mūsų įstaigas ir organizuoti naujas. Reorganizuojant įstaigas, būdavo gera proga nusikratyti „nepatikimais" tarnautojais. Negana to, komisarai lietuviai pamažu buvo nustumiami į antraeilę vietą, paliekant jiems tik oficialiąją atsakomybę, bet neduodant teisės savarankiškai tvarkytis ir savarankiškai skirti pareigūnus.

Kiekvienas pavaduotojas rusas už savo pečių turėjo partijos centro komitetą ir NKVD. Tiedu organai sistemingai buvo informuojami apie tai, kas dedasi komisariate, ir konkrečiai, ką daro komisaras.

Paskyrus rusus pavaduotojais, šie savo keliu būriais pradėjo traukti iš Maskvos kitus, žemesnius tarnautojus, atleisdinėdami lietuvius. Tai buvo motyvuojama tuo, esą lietuviai nemoka pagal planą dirbti. Todėl, esą, būtinai reikalingi specialistai, kurių taip gausu Maskvoje. Is tikrųjų gi, lietuviai tarnautojai sugebėjo dirbti daug geriau, negu atvykėliai rusai, kurie nežinojo nei vietos sąlygų, nei galėjo prilygti mūsų tarnautojams savo išsimokslinimu.

Juo toliau, juo rusų valdininkų gausėjo. Visuose apskričių komunistų partijos komitetuose ir vykdomuosiuose komitetuose buvo paskirti pavaduotojais rusai su tokia pat misija, kaip ir komisarų pavaduotojai. Rusų kalba pasidarė vienintelė įstaigų kalba. Lietuvių kalbos daug kur negalima buvo vartoti; nei susirinkimuose, nei viešuose išstojimuose, jeigu juose dalyvaudavo rusai.

Lietuvių tautinimo reikalai ir rusinimo politika

„Tautinė forma ir socialistinis turinys" — komunistų šūkis, tūkstančius kartų pakartotas Lenino, Stalino ir kitų. Iš čia išeina, kad kiekviena sąjunginė respublika turėtų būti visiškai laisva ugdyti savo tautinę kultūrą, laikytis savo papročių. Svarbu tik, kad jos turinys būtų socialistinis. Šiuo šūkiu rusai komunistai ypatingai švaistosi užsieniuose ir, reikia pasakyti, kad turi nemažą pasisekimą. Savo viduje, kur kiekviena respublika savo kailiu patyrė „tautinę formą", savaime aišku, tas

šūkis jokio pasisekimo neturi. To šūkio tikrąją prasmę savo kailiu mes taip pat patyrėme.

Pirmiausia, rusų kalba, nustumdama į šalį lietuvių kalbą, įsigalėjo komunistų partijos centro komitete, po to Liaudies Komisarų Taryboje ir, pagaliau, visose įstaigose: komisariatuose, trestuose ir t. t.

Partijos centro komiteto posėdžiuose, kaip jau sakyta, visada dalyvaudavo N. G. Pozdniakovas, o vėliau, atsiuntus į centro komitetą, kaip ir į kitas įstaigas, rusų tarnautojų atsakingoms pareigoms, — šie pastarieji. Liaudies Komisarų Tarybos posėdžiuose pačioje pradžioje buvo vartojama tik lietuvių kalba. Retkarčiais, dalyvaujant N. G. Pozdniakovui, ir rusų kalba, tačiau nebūtinai. Vėliau gi, paskyrus komisarų pavaduotojus rusus, o taip pat privisus rusų Liaudies Komisarų Taryboje įvairių sekcijų vedėjais, pirmininko pavaduotojais ir t. t., Liaudies Komisarų Tarybos posėdžiuose buvo vartojama vien tik rusų kalba. Lygiai ta pati istorija Aukščiausios Tarybos prezidiume.

Tuo būdu pačiose aukščiausiose Lietuvos įstaigose lietuvių kalba jau buvo galutinai išstumta. Savo tarpe tarnautojai kalbėdavosi lietuviškai, bet, gausėjant tarnautojų rusų, neišvengiamai lietuvių kalba turėjo užleisti vietą rusų kalbai. Tas pats ir kitose įstaigose bei įmonėse.

Ypatingai aktyviai rusinimo politika pasireiškė švietimo srityje. Visose mokyklose įvesta rusų kalba, kaip pagrindinė. Tas, kas išdrįso užstoti bei ginti lietuvių kalbos reikalus, buvo apšaukiamas šovinistu, kontrrevoliucionierium. Pagaliau, lietuvių kalba buvo tiek sudarkyta, kad gėda buvo perskaityti iškabą, vitriną ar pan., pvz., „Pramprek" ir kt. Geresnės lietuvių mokyklos atimtos ir pavestos rusų vaikams, o lietuvių mokiniai sugrūsti į menkutes būstines. Pavyzdžiui, Telšių miesto savivaldybės moderni mokykla, kurioje galėjo normaliai mokytis apie 200 mokinių, buvo paimta rusų vaikams, kurių iš viso buvo tik 17, kiekvienoje klasėje po 1—2 mokinius, o 200 lietuvių mokinių dirbo 3—4 pamainomis menkose būstinėse. Lygiai tas pats buvo padaryta Kaune, Vilniuje ir kitur.

1941 metų kovo mėnesį parašiau Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui laišką, kuriame, tarp kitko, išdėsčiau ir aukščiau paminėtą reikalą. Pirmininkas M. Gedvilas pažadėjo padaryti žygių, kad mokykla būtų grąžinta, tačiau iš to nieko neišėjo.

Brovimasis rusų į visas viešojo pobūdžio įstaigas ir aktyvi rusinimo politika, tiesioginė ir netiesioginė, mūsų mokslo įstaigose turėjo vieną tikslą: surusinti lietuvius.

Šia proga turiu pažymėti, kad netrukus turėjo būti pašalinta mūsų abėcėlė ir įvesta rusų abėcėlė, kaip žymiai „kultūringesnė", kuri labiau padėtų „broliškoms" tautoms suartėti, žodžiu, kas nepavyko carui, vykdžiusiam savo rusinimo politiką brutalia jėga, tą turėjo atlikti rusai — komunistai, prisidengę socializmo mokslu, klasta, apgaule ir veidmainyste.

NKVD vaidmuo ir reikšmė

Komunistinė Rusijos vyriausybė, kad galėtų nuslopinti bet kokius nepasitenkinimo pasireiškimus, kurių Lietuvoje buvo ir yra labai daug, ėmėsi griežtų priemonių. Tam reikalui ir buvo organizuotas Vidaus Reikalų Liaudies Komisariatas, kurio funkcijos buvo ne tik tvarkyti valstybės vidaus reikalus, bet pirmiausia griežtai kovoti su komunizmo priešais ir visais nepatenkintais elementais. Vidaus Reikalų Liaudies Komisariatas (Narodnyj Komisariat Vnutrennych Diel — sutrumpintai NKVD) organizavo specialią kariuomenę, nepaprastai išplėtė šnipų tinklą ir visą eilę specialių priverčiamojo darbo stovyklų (Solovkuose, garsiųjų kanalų kasimas ir t. t.). Pamažu šis komisariatas suėmė į savo rankas visą valdžią. Lenkas Dzeržinskis, žydas Jahuda (prisidengęs Jagodos slapyvardžiu), žydas Berija — štai tie asmens, prieš kuriuos dreba Rusijos valstiečiai ir darbininkai. Nuo jų priklausė ir priklauso tūkstančių ir milijonų žmonių likimas.

Teisė, įstatymai, konstitucija Sovietų Sąjungoj neegzistuoja. NKVD yra viskas. Enkavedistas gali išmesti bet ką iš buto, gali areštuoti ir ištremti, gali nužudyti, žodžiu, gali daryti, ką tik nori. Ir visa tai prisidengiama šūkiu: kova su kontrrevoliucija.

Kai prieš keletą metų buvo svarstoma tiek daug triukšmo sukėlusi „visų demokratiškiausia" Stalino konstitucija, garantuojanti Rusijos gyventojams visokias laisves, tai čia taip pat ne be NKVD sugalvota. Naivūs piliečiai, patikėję „korespondencijos paslaptim", kartais kiek atviriau pareikšdavo savo nuomonę draugams, pažįstamiems ar giminėms. NKVD su tokiais jau mokėdavo apsidirbti.

NKVD yra valstybė valstybėje. Prieš ją dreba visi komisarai, visi partijos nariai, visi valstiečiai ir darbininkai. Atsimenant, kas stovi NKVD priekyje, darosi aišku, kas valdo Rusiją.

Raudonajai armijai okupavus Lietuvą, NKVD ne iš karto į čia atsibastė. Vidaus Reikalų Ministerija dar vykdė tas pačias funkcijas, kaip ir iki 1940 metų birželio 15 dienos. Didesnieji areštai pasireiškė liepos mėnesį. Buvęs ministeris pirmininkas A. Merkys ir užsienių reikalų ministeris J. Urbšys ištremti vidaus reikalų ministerio M. Gedvilo įsakymu.

1940 metų rudenį atvyko į Lietuvą tikrieji enkavedistai. Nuo šio momento pradedamas ruošti planas sunaikinti visą lietuvių tautą, kaip kontrrevoliucinį elementą, kaip atvirą žaizdą SSSR tautų šeimoje. Kas iššaukė tokius planus?

Atvykę rusai pamatė, kad Lietuvoje, kaip ir kitose Pabaltijo valstybėse, gyvenimas yra daug geresnis, kultūra aukštesnė, piliečiai turį nepalyginti daugiau laisvės ir teisių, negu SSSR. Jiems iš karto buvo aišku, kad tokių piliečių pavergti nepavyks, kad lietuvis amžiais kovos

už laisvę ir niekados nesutiks būti beteisiu vergu. Juo labiau nesutiks paaukoti savo tėvynę.

Lietuvių atsparumas prieš bolševikų užgaidas reiškėsi visur ir visais būdais. 1941 m. pavasarį Lietuvos komunistų partija ir Liaudies Komisarų Taryba paskelbė įsakymą apie grūdų privalomą pristatymą. Duoklės buvo tokios didelės, kad jų įvykdyti jokiu būdu nebuvo galima. Be to, dar neapykanta bolševizmui; visa tai padarė, kad Lietuvoje kilo masinis, nors tylus, bet labai kietas boikotas.

Apie tai oficialiai buvo painformuota Maskva (Lietuvos TSR Valstybės Saugumo Liaudies Komisariato specialus pranešimas 1941.V.10 Nr 1/933). Maskvoje įsitikinta, kad lietuvių pasipriešinimą galima palaužti tik sunaikinus pačią tautą. Dėl to Visasąjunginis Valstybės Saugumo Liaudies Komisariatas 1941.V.31 d. įsakymu Nr. 9174 štai ką pavedė Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos vals. saugumo liaudies komisarui mjr. Gladkovui: „Susipažinęs su Jūsų 1941.V.10. specialiu pranešimu Nr. 1/933 apie antisovietinius pasireiškimus iš buvusių tautininkų, šaulių, policininkų ir kulokų pusės, ryšium su pravedimu priemonių privalomo pristatymo grūdų valstybei, SSSR valstybės saugumo liaudies komisaras drg. Merkulov įsakė: „Antisovietiškai nusistačiusius asmenis, vedančius aktyvią kontrrevoliucinę agitaciją, paruošti ištrėmimui į tolimas SSSR vietas".

Taigi, ir mūsų tautos likimą nulėmė NKVD (vėliau reorganizuotas į du komisariatus: vidaus reikalų ir valstybės saugumo).

Dar tenka pažymėti santykius tarp komisariatų ir NKVD. Visose kultūringose pasaulio valstybėse ministerija ir prieky jos stovįs ministeris yra aukščiausias vykdomasis organas ir savo kompetencijos ribose gali ruošti ir ruošia įvairius projektus, tobulinti senus darbo metodus ir įgyvendinti naujus sumanymus. Projektas svarstomas ministerių kabinete, po to jis eina į įstatymdavystės instanciją — seimą, parlamentą, senatą ir t. t. Ministeris turi teisę turėti savo atskirą nuomonę, ginti savo tėzes, o su siūlomomis nesutikti, žodžiu, ministeris yra savaimingas, laisvas asmuo, kuris gali būti ministerių, gali ir nebūti — atsistatydinti.

Visai kitaip yra Sovietų Sąjungoje. Visų pirma, jeigu jau kas pateko aukštesniuoju pareigūnu, tai jis savo noru atsisakyti negali, nes toks atsisakymas reikštų kontrrevoliuciją, ir likimas tokio asmens jau išspręstas. Lygiai tas pats su komisarais. Jie atsisakyti negali. Partija ir NKVD juos gali tik pašalinti ir sunaikinti. Taip, pavyzdžiui, buvo pašalintas iš pareigų žemės ūkio liaudies komisaras agr. M. Mickis. Pašalinimas paruoštas biauriais šmeižtais spaudoje ir susirinkimuose. Jis buvo kaltinamas devyniomis galybėmis nusižengimų „partijos linijai". Tikroji priežastis buvo ta, kad jis neišmetė iš komisariato žemės ūkio specialistų, kurie, partijos nuomone, varė kontrrevoliucinį darbą. Tarp kitko, jį kaltino, esą jis paskyręs naujakuriams po 5 rublius paskolos, nors paskolas skirstė Žemės Bankas, o ne žemės ūkio komisaras. Pa-

šalinant M. Mickį, ta pačia proga buvo pašalinta didelė dalis Žemės Ūkio Liaudies Komisariato tarnautojų — žemės ūkio specialistų. Be to, agr. M. Mickis delsė su kolchozų organizavimu Lietuvoje, o Lietuvos komunistų partija, kaip tik norėjo skubinti kolchozų kūrimą visoje mūsų respublikoje.

Liaudies komisarai niekada nebuvo informuojami apie NKVD sumanymus ir planus. Tai įstaiga, kuri veikia savarankiškai, visiškai slaptai. Pavyzdžiui, nors nutarimas apie lietuvių išvežimą į Rusijos gilumą buvo priimtas, tačiau nė vienas komisaras, išskyrus pirmininką M. Gedvilą ir NKVD komisarą mjr. Gladkovą, nežinojo, kada tas išvežimas prasidės. Tik birželio 14 dienos vakare, kai tūkstančiai lietuvių jau buvo uždaryti į vagonus, komunistų partijos Vilniaus miesto komitetas sukvietė ten esančius liaudies komisarus, kuriuos centro komiteto sekretorius rusas P. Baltruško painformavo, esą išvežama į kitas sąjungines respublikas buvę kapitalistai, spekuliantai, dvarininkai, chuliganai, vagys, prostitutės ir t. t., žodžiu, deklasuotas arba aiškiai kontrrevoliucinis elementas. Kaune reziduoją komisarai panašiai buvo painformuoti Liaudies Komisarų Taryboje. Visi išvežtieji ten būsią aprūpinti naudingu darbu ir jiems sudarytos geros gyvenimo sąlygos.

Dar vienas faktas, liudijąs, kokiais voratinkliais apipinamas kiekvienas aukštesnis pareigūnas Sovietų Sąjungoje. NKVD iš kiekvieno aukštesnio pareigūno paima po 10 parašų nerašytame popieriuje. Tą patį NKVD darė ir Lietuvoje. Esant reikalui, tokiame popieriaus lape galima rašyti pasirašiusiojo vardu bet kokį dokumentą: apie valstybės išdavimą, kontrrevoliuciją, atentatų ruošimą ir pan. Tuo būdu NKVD kiekvieną pareigūną laiko savo naguose. Nepatiko kuo nors toks pareigūnas NKVD ar partijai, tuoj pat jo vardu klastojamas dokumentas, perduodamas atitinkamiems teismo organams, kurie, turėdami jau aiškų dokumentą su kaltinamojo parašu, žino, kokią skirti bausmę. Tuo būdu sunaikinamas nepageidaujamas asmuo, o visuomenei įrodoma, kad jis tikrai veikė prieš SSSR interesus ir saugumą. Nei užsienio žurnalistai, nei visuomenė nežino, kokiu būdu gimsta kontrrevoliuciniai planai, po to garsūs „prisipažinimai" ir sušaudymas.

Slaptieji politiniai užkulisiai

Lietuvos komunistų partijos vadovaują asmens, A. Sniečkus, K. Preikšas ir kiti, pačioje pradžioje buvo žymiai savarankiškesni ir neretai atsižvelgdavo viešųjų krašto interesų. Pavyzdžiui, 1940 metų liepos mėn. buv. „Pažangos" b-vės rūmuose buvo surengtas komunistų partijos kai kurių narių posėdis. Posėdžiui vadovavo centro komiteto sekretorius K. Preikšas. Posėdyje dalyvavo N. G. Pozdniakovas, M. Gedvilas, tuometinis Kauno apskr. viršininkas J. Glušauskas ir du žydai. Dienotvar-

kėje buvo vienas iš svarbiausių klausimų — priemonės išlaikyti tvarką veikiančių įstatymų ribose. Savo pranešime K. Preikšas nurodė, kad po 1940 m. birželio 15 d. viešoji tvarka visoje respublikoje smarkiai susvyravo. Tamsus elementas — įvairūs chuliganai, prisisegę raudonas žvaigždes, terorizuoja ramius gyventojus, kelia triukšmą ir pan. Kalbamame posėdyje buvo aiškiai pasakyta, kad įstatymai turi būti visu griežtumu saugomi ir kad apskričių viršininkai turi imtis priemonių chuliganizmui ir savavaliavimams užkirsti kelią. Nors toks nutarimas praktiškai turėjo daug naudos, tačiau patys viršininkai nelabai buvo tikri, kad, sudraudus kokį nors chuliganą ar žyduką, nebus imtasi prieš juos pačius atitinkamų priemonių. Bet šis faktas rodo, kad kai kurie partijos asmenys, pradžioje, bent teoriškai, samprotavo teisingai, nes tvarkos išlaikymas buvo pagrindas naujos valdžios autoritetui.

1940 metų rugpiūčio 25 dieną Liaudies Seimo nepaprastoje sesijoje padarė pranešimą komunistų partijos centro komiteto sekretorius A. Sniečkus. Tame posėdyje dalyvavo tik Seimo nariai ir naujai paskirtieji komisarai. Bendrais bruožais A. Sniečkus stengėsi nurodyti artimiausius darbo planus.

Be kita ko, jis aiškiai užfiksavo, kad valstybinių bei kitokių įstaigų ir įmonių tarnautojai neturi būti be atodairos šalinami iš darbo. Kad likviduojant kai kurias įstaigas, tarnautojus reikia priimti į kitas, naujai įsteigtas. Kurį laiką taip buvo ir daroma. Pavyzdžiui, likvidavus Užsienių Reikalų Ministeriją, tarnautojų sąrašai išdalinti visiems komisariatams, kurie dalį tarnautojų priėmė tarnybon.

Kalbamame posėdyje Liaudies Seimo atstovų buvo iškelta masė neigiamų faktų tiek provincijoje, tiek ir centre. Visų buvo skundžiamasi tvarkos stoka. Vėliau teko girdėti, kad už tą Liaudies Seimo uždarą posėdį ir jame pasakytas kalbas daug jo dalyvių turėjo rimtų nemalonumų iš Maskvos.

Būdinga pažymėti, kad visuose partijos posėdžiuose kiekviena proga būdavo pasisakoma ta prasme, kad visus senus specialistus reikia išnaudoti, paimti, ką iš jų galima paimti, o vėliau, „prisiauginus" naujų žmonių, juos išmesti. Į šį dalyką ypatingai kreipsiu skaitytojo dėmesį. Juk 90% visų tarnautojų yra proto darbininkai, neturį jokio kito pajamų šaltinio, kaip tik darbą. Vis dėlto jų laukė žiaurus likimas — nedarbas ir badas. Štai jums ir Stalino konstitucija, garantuojanti kiekvienam piliečiui darbą, štai jums ir bedarbių nebuvimas, štai jums ir rūpestis žmogum.

Visuose Lietuvos komunistų partijos posėdžiuose bei suvažiavimuose kiekvienas partijos narys versdavo kalnus šiukšlių ant kitų, tai dėl plano neįvykdymo, tai dėl blogo darbo, tai dėl apsileidimo ir dėl aibės kitų negerovių. Tai buvo daroma „kritikos" ir „savikritikos" pagrindais. Tačiau nė vienas iš jų neišdrįsdavo pasisakyti iš esmės, paieškoti tikrojo kaltininko, kuris sėdi partijos centro komitete. Partijos viešpačiai ne-

liečiami. Po visų tokių išsikoliojimų būdavo priimamos suktos ilgiausios rezoliucijos, kurios iš anksto jau paruoštos centro komitete ir kurios niekados suvažiavimų nekeičiamos.- Toks tai buvo „centralizuotas demokratizmas" partijos viduje.

Liaudies Komisarų Tarybos posėdžiai, iki rusų „specialistų" antplūdžio, buvo vedami lietuvių kalba. Dėl kiekvieno įstatymo projekto pasisakydavo atskiri komisarai, patys projektai dažnai būdavo perdirbami ir pakeičiami arba net atidedami kitam posėdžiui. Paskyrus rusus komisarų pavaduotojais, posėdžiai pakeitė savo veidą. Pirmiausia pradėta vartoti rusų kalbą. Lietuvių kalba išguita. Be to, posėdžiai gavo grynai demagoginį pobūdį: daug kalbėti, bet nieko nepasakyti, ir koliotis „kritikos bei savikritikos pagrindais". Visi nutarimai jau būdavo paruošti arba Maskvoje arba Lietuvos komunistų partijos centro komitete, kurių pakeisti nei papildyti negalima. Posėdžiai tapo tik formalumu be jokio turinio.

1941 metų žiemą atvyko iš Maskvos politinio biuro narys Andriejev'as. Ta proga buvo sušauktas bendras Lietuvos komunistų partijos ir Liaudies Komisarų Tarybos posėdis, kuriame išklausyti atskirų komisarų pranešimai dėl plano vykdymo. Po pranešimų buvo konstatuota, kad nuveikta labai mažai, kad nėra tinkamo politinio vadovavimo. Po jo apsilankymo kaip tik prasidėjo rusų „specialistų" antplūdis į Lietuvą, kurie turėjo tapti mokytojais ir padėti „pavyti" toli nužengusias kitas broliškas respublikas.

Būdingi administravimo ir ekonominio gyvenimo reiškiniai

XVIII Komunistų Partijos konferencijoje, įvykusioje Maskvoje 1941 m. G. Malenkov'as*) padarė platų pranešimą, kuriame apstu medžiagos pažinti SSSR tikrą ūkinę padėtį. Vienas iš nepaprastai būdingų pavyzdžių buvo nurodytas toks:

„Vidurinio Uralo vario liedinimo fabrikas Sverdlovsko srityje 1940 metais pardavė „Aprūpinimo spalvotais metalais" kontorai vandentiekio armatūros už 100.000 rublių. Bet čia išėjo toks kurjozas. Tuo metu, kai direktorius armatūrą pardavinėjo, vadinamasis atsakingasis šito fabriko vykdytojas ieškojo įvairių rūšių medžiagų ir įrengimo tam fabrikui. Beieškodamas, jis užėjo į „Aprūpinimo spalvotais metalais" sandėlį ir ten pamatė vandentiekio armatūrą, kuri jam pasirodė tinkama. Nežinodamas, kad šita armatūra ką tik buvo parduota iš jų fabriko, atsakingasis vykdytojas ją pirko ir atvežė į fabriką, sumokėjęs 111.000 rublių".

Šis pavyzdys taip pat apibūdina visą Sovietų ekonominį bei administracinį gyvenimą ir darbą.

*) Visasąjunginės Plano Komisijos pirmininkas.

Visi žinome, kad planas yra pagrindas kiekvienam pastatui. Be plano nestatomas net menkas namelis, o ką bekalbėti apie kūrybą valstybiniu mastu.

Tačiau niekur pasauly tiek daug neplanuojama, kiek Sovietų Sąjungoje, ir niekur pasauly nėra tokio chaoso, kaip Sovietų Sąjungoje. Planavimas Sovietų Sąjungoje virtęs pajuokos objektu. Kodėl taip įvyko?

Tai įvyko dėl to, kad planams paruošti ir vykdyti nėra žmonių. Iš savo patyrimo gerai žinome, kokiu būdu ir kokie tarnautojai būdavo skiriami į tokias vietas, kuriose reikalingi aukštų kvalifikacijų specialistai: ekonomistai, inžinieriai ir t. t.

Pavyzdžiui, finansų skyriaus viršininku skiriamas buvęs batsiuvis, avalynės fabriko direktorium — buvęs grioviakasis ir t. t. Kiekvienas iš tų žmonių savo profesijoje yra aukso žmogus, visiems reikalingas ir visų vertinamas specialistas. Tačiau kad mažamokslis batsiuvis, kuris meistriškai pasiuva batus, sugebėtų tvarkyti finansų reikalus, o grioviakasis — valdyti avalynės fabriką — tuo netikime ir niekur pasauly taip nėra. Tie asmens galėtų vadovauti tik baigę atitinkamą mokslą.

Perkėlę planus pas save, pamatysime, kad, valdant komunistams, kuone visų fabrikų direktoriais buvo paskirti mažamoksliai tų fabrikų darbininkai. Už jų gi pečių stovėjo žydai, buvę tų fabrikų savininkai (lietuviai savininkai niekur nebuvo įleidžiami nė pro fabriko vartus). Faktiškai viską tvarkė tie „technikiniai vedėjai" žydai, už kurių stovėjo dar žydai buhalteriai, planuotojai, tiekėjai. Štai kokie buvo planų vykdytojai.

O kas gi buvo planuotojai?

Pirmasis Lietuvos respublikos planas buvo svarstomas Liaudies Komisarų Tarybos 1940 metų rudenį. Respublikos planui paruošti buvo duotos kelios dienos. Svarstant planą, buvo daug ginčytasi, daug kalbėta, svarstyta. Po to planą koregavo Valstybinė Plano Komisija, kurią žydai ne per daug buvo apsėdę. Paruoštas planas lėktuvu nugabentas į Maskvą.

Bet po kelių savaičių buvo gautas įsakymas ruošti kitą planą. Liko ne visai aišku, dėl ko pirmasis planas buvo netinkamas. Ir vėl naujam planui paruošti duotos kelios dienos. Po to sekė trečiasis planas. O kiek dar mažų planelių komisariatuose, trestuose ir atskirose įmonėse. Kiekvienas dirbo pagal savo planą: Plano Komisija turėjo savo planą, komisariatas — savo, trestas — vėl savo, o fabrikai bei įmonės dirbo vėl pagal savąjį. Be to, Visasąjunginė Plano Komisija vienokį planą atsiuntė Lietuvos Valstybinei Plano Komisijai, kitokį — komisariatams per visasąjunginius liaudies komisariatus. Žodžiu, planuose niekas nesusigaudė, dėl to darbas vyko be jokio plano, aklai. Negana to, kasdien būdavo gaunami vis nauji pranešimai tai iš Valstybinės Plano Komisijos, tai iš visų visasąjunginių komisariatų, kuriais papildomi planai.

Mūsų įstaigos, patyrusios, koks likimas laukia kiekvieno plano, naujus planus ruošdavo „iš lubų": kokie skaitmens ateidavo į galvą plano skyriaus specialistams, tokius ir rašydavo, iš anksto žinodami, kad tie jų planai jokio tikslo nepasieks ir kad nereikalingas darbas rimtai ruošti.

Čia glūdi priežastis, dėl ko Sovietų planai virto pajuokos objektu.

Miškų Pramonės liaudies Komisariatas turėjo suplukdyti vandens keliais apie 1 milijoną m^3 miško medžiagos. Tuo reikalu buvo įsteigta net speciali plukdymo kontora, kurios viršininku paskirtas žydas S. Marvianskis. Kadangi toje kontoroje dirbo nemaža lietuvių specialistų miškininkų bei plukdymo žinovų, tai tiek miško medžiagos suplukdyti buvo galima be didelio vargo. Kiekvienas iš mūsų plukdymą suprantame labai paprastai: rąstai surišti į sielius, 2—3 plukdytojų reguliuojami, upės srove leidžiami žemyn, o jei tenka plukdyti per ežerus (ežerų rajonuose, iš kurių teka upės), tai tokius sielius tenka vilkti specialiais vilkikais. Komisariatas su plukdymo kontora taip ir planavo darbą vykdyti. Tačiau čia įsikišo Narkomrečflot SSSR (Upių Laivyno Liaudies Komisariatas). Pasirėmęs plukdymo įstatymo atitinkamu paragrafu, Narkomrečflotas pareikalavo, kad sieliai upėmis būtų velkami vilkikais, esą taip yra visoje Sovietų Sąjungoje. Lietuvių įstaigos gal ir būtų sutikusios su tuo reikalavimu: tegul Narkomrečflotas velka, sielius vilkikais, jeigu neturi ką veikti, tačiau toks suvilkimas Miškų Komisariatui turėjo kaštuoti apie 5 milijonus rublių, vadinasi 1 ktm. miško medžiagos vien tik dėl suvilkimo pabrangsta 5 rublius. Pradėta įrodinėti, kad Lietuvos upėmis vilkti sielius nėra jokios prasmės, kad sieliai patys plaukia. Dėl greitumo buvo įrodyta, kad jei tuo pat laiku iš žemupio išeis vilkikas į aukštupį, ir sielis iš aukštupio bus paleistas žemyn, tai kol vilkikas pasieks aukštupį ir nuvilks sielį, sielis jau bus pasiekęs tikslą — bus vietoje. Buvo statomas klausimas, kuriam tikslui turi būti išmesti 5 milijonai rublių? Juo labiau, kad vilkikai veikia importuotu kuru. Plukdymas Volgos, Obės ir kitomis didelėmis upėmis, turinčiomis mažą greitį, visai kitoks, negu mažomis srauniomis upėmis, todėl įstatymas pas mus netaikytinas.

Nors buvo spiriamasi ir įrodinėjama, tačiau Narkomrečflotas nesutiko paleisti sielių laisvai, esą tas trukdys upių laivininkystei, nors Lietuva jau 20 metų plukdė sielius ir laivininkystei netrukdė. Vėliau paaiškėjo ir priežastis: Narkomrečflotas norėjo uždirbti 5 milijonus rublių ir daugiau nieko, o tuos pinigus turėjo sumokėti miško medžiagos pirkėjai — vartotojai: darbininkai ir tarnautojai.

Pirmas klausimas atvykusio eiti pareigas socialinio aprūpinimo liaudies komisaro pavaduotojo Bobrov'o buvo toks: kiek pas jus, komisariate, yra sabotažininkų? Tai buvo klausimas, į kurį sunku iš karto atsakyti, nes iki pavaduotojo atvykimo apie kokį nors sabotažą vargu ar kas galvojo, juo labiau kalbėjo, o dar mažiau sabotavo. Tiesą sakant,

Socialinio Aprūpinimo komisariate vargu iš viso ar galimas bet koks sabotažas. Bet jau toks klausimas buvo būdingas atvykusiems „tarybiniams piliečiams", kurių galvose tik ir knibžda sabotažininkai.

Raudonoji armija ir jos savavaliavimo padariniai

Apie raudonąją armiją lietuviai labai daug girdėjo dar prieš 1940 metų birželio 15 dieną. Kiekviena proga bolševikai stengdavosi pademonstruoti raudonosios armijos galią: paradai, manevrai, įvairūs užsiėmimai turėjo įtikinti likusįjį pasaulį, o juo labiau nuskurusį rusų pilietį, kad raudonoji armija nenugalima, kad ji pranašesnė, negu kitos „buržuazinės" armijos. Po 1939 metų spalių 10 dienos įvykio iš dalies pamatėme tą armiją savo akimis, tačiau labai ribotai. Pagaliau pažinome ją po 1940 metų birželio 15 d.

Mums iš karto paaiškėjo, kad raudonosios armijos kultūrinis lygis nepaprastai žemas, o Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato armija, surinkta iš žmonių, neturinčių jokių žmogaus jausmų.

Ypatingai ryškus raudonosios armijos bruožas — negerbimas valstybės bei visuomenės turto. Tai būdinga visiems Sovietų Sąjungos piliečiams.

Pirmieji raudonarmiečių „kultūrą" pažino miškininkai, aplankę tas miškų vietas, kur stovėjo raudonosios armijos daliniai. Čia jie pamatė baisiausią vaizdą: medžiai apipiaustyti, žievė visaip nulupta, jauni medeliai nukapoti maždaug metro aukštyje. Kad sudarytų sau pavėsį arba „pasislėptų" nuo žmonių akių, raudonarmiečiai negailestingai iškirsdavo ištisus plotus jaunų eglaičių ir jomis užsimaskuodavo. Prireikus beržinės šluotos, nukertamas didžiulis beržas, nuskabomos nuo jo viršūnės kelios šakelės, o pats medis paliekamas trūnyti, žodžiu, šiurpas paėmė mūsų miškininkus, pamačiusius padarytas miškuose „nenugalimosios" išdaigas. 'Nieko nepadėjo kreipimasis į aukštesniąją armijos vadovybę.

Tačiau miškas buvo ne išimtis, kur raudonosios armijos kultūra pasireiškė. Užimtuose tiek miestuose, tiek dvaruose raudonarmiečiai veikė ne prasčiau. Taip, pavyzdžiui, Žarėnų dvare raudonarmiečiai išpiaustė naujame kluone gegnes, sijas, aplupinėjo sienas, ir naujas pastatas sugriuvo. Biržuvėnų dvare, Luokės valsč., išlupinėtos iš visų durų rankenos, spynos, ir išlupinėtos nekultūringai, išplėšiant su darų dalimis. Išlupinėtas dalis raudonarmiečiai pardavinėjo vietos gyventojams. Panašiai buvo elgiamasi visuose jų užimamuose pastatuose. Apie kokią nors švarą netenka nė kalbėti. Lygiai kaip nešvariai buvo užlaikomi privatūs raudonarmiečių butai, taip buvo ir kariuomenės dalyse. Karo vadovybė nesiėmė jokių priemonių savavaliavimams sudrausti.

Pradėjus plaukti iš visų Lietuvos vietų miškų administracijos pranešimams apie savavališką miško kirtimą, Miškų Pramonės Liaudies

Komisariatas susirūpino užkirsti tam kelią. Tuo reikalu daryti žygiai. Norėta kartu su Pribovo atstovais Liaudies Komisarų Taryboje apsvarstyti padėtį ir imtis atitinkamų priemonių. Tačiau per pusantro mėnesio nepavyko sušaukti net posėdžio. Miško naikinimas ėjo toliau.

Kai vienos miškų urėdijos urėdas kreipėsi į vietos įgulos vadovybę, prašydamas padaryti žygių, kad raudonarmiečiai savavališkai nenaikintų miško, tai karininkas, į kurį kreiptasi, pažadėjo padaryti tam galą ir dar pridūrė: „Tarybų Sąjungoje miškai didelėj pagarboj". Tačiau jau kitą dieną raudonarmiečiai naikino esantį „pagarboj" mišką su dviguba energija.

Čia dar tenka paminėti ir „teisėtą" Lietuvos miškų naikinimą. Raudonosios armijos vadovybė norėjo turėti Lietuvoje nepaprastai daug šaudymui vietų ir kaip tik tas vietas vis rasdavo miškuose. Per Komisarų Tarybą ji pateikdavo reikalavimų perduoti raudonosios armijos daliniams atskirus miškų plotus. Tokių plotų paimta labai daug įvairiose Lietuvos vietose. Miškas tose vietose iš dalies buvo naikinamas, kertamas, iš dalies sugadinamas kulkų bei sviedinių. Nepatenkinti tokių reikalavimų nebuvo galima, nes Maskva buvo davusi įsakymą visus raudonosios armijos reikalavimus tenkinti per kelias dienas.

Savotiškas miškų naikinimas vyko Lietuvos — Vokietijos pasienyje. Miškai ten buvo kertami, paliekant maždaug pusantro metro kelmus, esą, tai bus priešo tankams kliūtys...

Apytikriais duomenimis, raudonoji armija daugiau ar mažiau sunaikino apie 150.000 ha Lietuvos miškų. Vokietijos pasienio rajonai liko kuone visiškai be miško.

Bolševikinė propaganda, žadėjimai ir tikrovė

Bolševikų viešpatavimo Lietuvoje laikotarpį drąsiai galima apibūdinti kaip mitingų laikotarpį. Mitingus ruošti bolševikai buvo dideli specialistai ir organizatoriai. Tas pats su pažadais. Pasiklausius pažadų, atrodo, kad gyvename aukso laikus, kokių niekados nebuvo ir nebus. Paanalizavę bent apgraibomis, rasime milžiniško skirtumo tarp pažadų ir tikrovės.

Stalino konstitucija garantuoja kiekvienam piliečiui aprūpinimą darbu. Mitinge apie tai garsiai šaukiama. Tikrovėje tūkstančiai tarnautojų išmetami į gatvę, neduodant jiems jokio pragyvenimo šaltinio, dargi davus griežtą įsakymą atleistųjų tarnautojų į darbą nepriimti (įvykis su Vid. Reikalų Ministerijos tarnautojais, kurių vienu kartu atleista apie 10.000 žmonių). Tas pats ir kitose įstaigose, tas pats su darbininkais.

Stalino konstitucija garantuoja kiekvienam piliečiui korespondencijos ir susižinojimo laisvę. Taip šaukiama mitinge. Tikrovėje visoj Lietuvos teritorijoje įsteigiami juodieji kabinetai, per kuriuos turi pereiti

visa korespondencija. Jos žymi dalis konfiskuojama ir perduodama NKVD, kuri tokiam pasinaudojusiam konstitucijos garantijomis piliečiui paruošia atskirą bylą — ištremti į Sibirą ar kitas SSSR vietas arba nukankinti čia pat, kalėjime ar stovykloje.

Stalino konstitucija garantuoja aprūpinimą senatvėje. Taip šaukiama mitinge. Tikrovėje gi visiems Lietuvos pensininkams nutraukiamas pensijų mokėjimas, o darbininkai, kurie iki 1940 metų birželio 15 d. nutraukė dėl senatvės ar ligos darbą, jokių pensijų negauna, o jei kuris ir turi teisės gauti, tai pensijos dydis — 11 rublių, o geresniuoju atveju — 22 rubliai. Tik išimtinais atvejais, komunistams ir ypatingai nusipelniusiems piliečiams, skiriama pensija iki 150 rublių per mėnesį. Atsimenant Sovietų Sąjungoje maisto kainas (duonos kg — 1 rub., sviesto kg nuo 25 ligi 60 rb.), darosi aišku, kaip aprūpintas Sovietų Sąjungoje darbo žmogus.

Stalino konstitucija garantuoja piliečiams asmens ir turto neliečiamybę, išskiriant išnaudojamą nuosavybę, kuri nacionalizuojama valstybės labui. Taip šaukiama mitinge. Tikrovėje gi, dešimtys tūkstančių Lietuvos piliečių 1941 m. birželio 14—15 d. d. suimami, jų turtas konfiskuojamas, ir išvežami į „brolišką" respublikas. Po to turėjo sekti šimtai tūkstančių kitų, kurių turtų laukė tas pats likimas.

Stalino konstitucija garantuoja kiekvienam piliečiui nemokamą mokslą visose mokyklose. Tačiau tuoj pat įvedamas mokestis kuone visose mokyklose Sovietų Sąjungoje, o mūsų respublikoje, kaip išimtį, mokestį įvedė tik „buožių" ir kitų „buržujų" vaikams. Kitais metais, piliečiams tapus „turtingesniais" (taip buvo motyvuotas nutarimas, įvedant mokestį už mokslą visoje Sovietų Sąjungoje), mokestis turėjo būti imamas iš visų moksleivių, darant išimtis, savaime suprantama, atskiroms piliečių kategorijoms (NKVD pareigūnų vaikams, komunistų partijos narių vaikams ir pan.).

Stalino konstitucija garantuoja, kad nė vienas pilietis negali būti suimtas be prokuroro sutikimo. Birželio 14—15 d. d. suimta dešimtys tūkstančių nežinia su kieno sutikimu, kieno įsakymu ir už ką.

Tokios garantijos, tokia propaganda ir tokia tikrovė.

Mitingai ruošiami kiekviena proga. Pakeltos prekėms kainos, ta pačia proga pakeliant, kad ir nežymiai, darbininkams ir tarnautojams atlyginimą, norint užtuošuoti susidariusį neigiamą įspūdį, ruošiami mitingai padėkai pareikšti. Valstiečiai apkrauti nepakeliamomis pyliavomis — taip pat mitingai laimingųjų piliečių, gyvenančių po Stalino konstitucijos saule, pareikšti padėkai didžiajam mokytojui ir tėvui Stalinui.

Ir t.t, ir t. t.

Atskirai tenka pakalbėti dėl stachanoviečių tempų ir soclenktynių, o taip pat dėl įvairių įvairiausių minėjimų.

Faktas, kad nacionalizavus pramonę, produkcija kiekybiniu, o ypatingai kokybiniu atžvilgiu smarkiai krito. Jeigu kiekybę dar galima buvo

«

išlyginti didesniais darbininkų skaičiais, tai kokybė taip ir liko smukusi. Šias negeroves norėta išlyginti, išvystant stachanoviškus tempus ir tarpusaves darbo lenktynes, pavadintas socialistinėmis lenktynėmis. Ir viena ir kita priemone stengtasi pagreitinti gamybos tempus tiek pramonėje, tiek žemės ūkyje. Išvystyta milžiniška propaganda. Spauda užpildyta vien tik soclenktynių ir stachanoviškų tempų aprašymais. Jeigu pramonėje dar kiek ir turėjo ta propaganda įtakos, tai žemės ūkyje mūsų valstiečių ji buvo sutikta su pašaipa. Sakysime, agitacija varoma už tai, kad kiek galima greičiau atliktų sėjos planą. Šypsodamiesi valstiečiai, tarytum, tyčia sabotuoja ragintojus ir tiek. O reikalas labai paprastas: jei žemė dar neišdžiūvusi ir sėti negalima, tai jokios soclenktynės nei stachanoviški tempai nieko padėti negali. Nes, išbėrus sėklą į peršlapią žemę, derlius taip pat bus „stachanoviškas".

Šios nesąmonės iliustracijai duosime porą *Prano Eidukaičio* (buvusio Liaudies Seimo, o vėliau LTSR Aukščiausios Tarybos nario) pranešimų, rašytų LTSR Aukščiausios Tarybos prezidiumui. Pr. Eidukaitis buvo Gražiškių vis., Suvalkijos, ūkininkas. Pirmas pranešimas, rašytas 1941. III. 14.

„Čia noriu kalbėti apie šio pavasario sėją. ir agitaciją kaslink sėjos. Jau nekartą Lietuvos ūkininkus nustebino Lietuvos tarybų valdžios poelgiai, bet dabar dar labiau juos nustebino, kad šį pavasarį esąs reikalas užsėti laukus. Per laikraščius ir tam tikri agitatoriai mitinguose kalte kala, kad reikia sėti, net daugiau užsėti, negu reikia, nes dabar esanti ne bent kokia, bet tarybų valdžia. Nieko arba labai mažai išmanąs apie žemės ūkį agitatorius, nuduodamas esąs nepaprastas žinovas, visa gerkle šaukia: — Turite žinoti, kad šiais metais artėja pavasaris ir jau turite, privalote užsėti laukus; tiek ir tiek pasėti miežių, avižų, linų, žirnių, vikių; tiek ir tiek pasodinti bulvių, runkelių ir kitų daržovių; reikia gerai žemę išdirbti, patręšti gyvulių mėšlu ir dirbtinėmis trąšomis. Galų gale grūmodamas pridūrė: — Jeigu jūs, ūkininkai — buožės, to nepadarysit, tai žinokit, kad būsit laikomi kontrrevoliucionieriais, liaudies priešais, išdavikais ir kaip tokius...

Dabar įsivaizduokime, kaip gali ūkininkui atrodyti tokios kalbelės laikraščiuose parašytos ir agitatorių pasakytos. Klausimas, ar reikalinga bet kokia agitacija? Panašios agitacijos ūkininkus tik erzina. Lietuvos ūkininkas ir tąsyk sėjo laukus, kada už sėjimą smogė jam per žandus; negalėdamas sėti dieną, sėjo naktį; neturėjo arimo, sėjo ant neartos žemės ir t. t. Gaila, kad mes iš proto kraustomės. Kad šiemet žemė duotų rekordiškai gerą derlių, reikia ne agitacijos, o duoti sąlygų. Reikia ūkininką paklausti: ar jis turi atitinkamai stiprių gyvulių; ar turi kuo sėti; ar turi pinigų trąšoms nusipirkti; ar įstengs įsitaisyti — susitaisyti ūkio padargus: žagres ir kita; ar pakankamai turi darbo rankų ir kitų tam reikalui priemonių. Viso to neturinčius, reikia gelbėti. Toliau, reikia žiūrėti, kad tas darbas ūkininkui apsimokėtų, kad jis nebūtų žemiau savikainės. Jeigu visos tos sąlygos bus duotos, tai be jokios abejonės puikiausia bus apsėta. *Šalin kvaila agitacija! Žemės kurmius ji tik erzina, o tuos agitatorius pavaryti žemės dirbti, nes iš to bus daug daugiau naudos".*

Antras pranešimas, rašytas 1941. III. 25.

„Čia noriu šiek tiek pabrėžti mūsų krašto ūkininkų vargus ir rūpesčius. Daugiausia ūkininkams rūpi, kaip bus iššerti gyvulėliai, nes pašaras visai baigiasi. Kaip

bussu sėja, daugumui sėklos pritruks. Kiek valdžia sėklomis gelbsti, tai tos pagelbos neužteks nė naujakuriams. Beveik visų arkliai labai sublogę, nes nėra kuo gerai pašerti. Trūksta mūsų krašte kalvių, geležies, anglies, trūksta darbo rankų, nes vokiečiams išvykus, smarkiai padaugėjo laukų ir smarkiai sumažėjo darbo rankų, vežimų, arklių, kalvių ir kitų amatininkų. Jau antri metai mūsų kraštas negauna padarginio medžio; nėra kas ir nėra kuo pataisyti vežimų ir kitką. Tai ne viskas. Dabar keliolikos kilometru pasieninėje zonoje, visu Vokietijos pasieniu verda sunkus darbas, nes visi valstiečiai, kas tik turi arklius ir vežimą, diena dienon veža akmenis, medžius į paskirtas vietas. Tas darbas truksiąs porą mėnesių. Lūžta vežimai, kamuojasi kuinai ir jeigu padėtis nepasikeis, tai su pavasario sėja išeis liūdnai. Čia nieko nepadės nė smarkiausios agitacijos, nė bolševikiški grasinimai ar pažadai. Mūsų krašte (Vilkaviškio apskrities pasienis) gavusieji žemės taip pat kebliai jaučiasi. Daugumas neturi nei arklio, nei karvės, nei padargų, nei sėklos, nei medžio trobelkai pasistatyti. Daugumas skundžiasi man pačiam, be galo skundžiasi; girdi, pradėk gyventi be niekur nieko; paskolos gauta labai mažai; tokiame brangume ką benupirksi. Daugumas miško medžiagos visai negavo; kiti gavę labai mažai; yra tokių, kurie pakenčiamą kiekį gavo; yra ir tokių, kurie net perdaug gavo, pavyzdžiui, vienas mano kaimynas gavęs 128 kietmeterius, sako — nežinau, ką ir bedaryti, tik vieną arkliuką ir tam pašarą kalėdoju. Tiesa, kad ūkininkai per vykdomuosius komitetus prievartaujami suvežti naujakuriams medžius, bet nelaimė, kaip sakiau, ūkininkai labai užimti medžiagos vežimu apsigynimo reikalui, ir žinoma, tas pirmoje vietoje. Naujakuriai, tur būt, ir liks, kaip koją įkirtę; daugumas jų tikisi gausią išėjusių vokiečių ūkius, bet tai klausimas. Jau ne viena motina ateina pas mane ir sako: — kodėl jūs tokie bepročiai, niekšai, kad vienom daugiavaikėm motinom duodat premijas, o kitom visai nieko; ana tik 7 vaikus užaugino ir gauna puikią premiją, o aš turiu 9, kita 10 ir nieko negaunu; kodėl aš negaliu gauti? ar mano vaikai šunies, ar aš ne vargau; jeigu reiks mūsų tėvynę ginti, tai mano 4, 5, 6 (ir daugiau) vaikai gins, dės savo galvas; kodėl mus taip užgavo, paniekino; kad duoti, tai visom duoti, o kad ne, tai nė vienai — skundėsi motinos. Joks paaiškinimas nieko negelbsti".

Ypatingai mėgstama buvo girtis, kad žeme aprūpinta apie 70.000 bežemių ir mažažemių. Tačiau apie tai, kad apie 6.000 gavusių žemę spėjo nuo jos jau atsisakyti, buvo tylima.

Lygiai taip pat buvo nepaprastai giriamasi, kad tarybų valdžia nacionalizavo visus didesniuosius namus bei fabrikus. Kiekvienam tačiau aišku, kaip nepaprastai lengva atimti gatavą pastatą: pakanka išleisti įstatymą ir išvaryti savininką. Visai kitas reikalas namą ar fabriką pastatyti.

Paruošus pirmąjį Lietuvos respublikos supramoninimo ir milžiniškos statybos planą, tuoj pat skaičiai buvo panaudoti propagandai. Tačiau kai Maskva tą planą apkarpė ir iš jo liko tik šešėliai, tada propaganda tylėjo.

Tai tokia buvo propaganda, tokios Stalino konstitucijos garantijos ir tokia liūdna tikrovė.

Areštas ir masinis teroras

1940 metų liepos 7 d. valstybės saugumo departamento direktorius A. Sniečkus patvirtino pirmąjį planą apie likvidaciją priešvalstybinio elemento, atseit, žmonių, kurių lojalumu naujai tvarkai galima buvo abejoti.

Į šią kategoriją įėjo visas buvusių dešiniųjų ir kairiųjų partijų vadovaująs sąstatas. Areštai įvykdyti naktį į liepos 12 dieną. Tai buvo pirmas masinis lietuvių areštavimas. Būdinga pastebėti, kad į priešvalstybinio elemento apimtį žydai, net ir didžiausi kapitalistai ir išnaudotojai, nepatenka.

Reikia pasakyti, kad ypatingos reikšmės turėjo masinis gyventojų teroras. Visoki šarlatanai ir žydukai, prisikabinėję raudonų kaklaraišičių, pradėjo terorizuoti ramius gyventojus, daryti butuose kratas ir pan. Nei policija, nei kiti atsakingi pareigūnai nežinojo, kas daryti, o iš komunistų partijos vadovybės jokio nurodymo nebuvo duodama. Vėliau nepaprastai daug įvairaus tamsaus elemento sulindo į komunistines organizacijas, kurių kiekvieno nario žodis buvo šventas.

Būdinga tai, kad pritarią komunistams lietuviai, pradžioje palankiai sutikę tvarkos pakeitimą ir patys aktyviai dalyvavę, kuriant naująją vyriausybę ir naująją sistemą, pamatę, kurlink visa tai rieda, vėliau jokiu būdu nestojo nei į komunistų partiją, nei į kitas komunistines organizacijas. Partijos posėdžiuose buvo konstatuojama ir skundžiamasi, kad partinėse organizacijose lietuvių yra labai mažai ir kad niekas neturi noro stoti. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto partinėje organizacijoje lietuviai sudarė vos apie 2—3%, visi kiti buvo rusai, lenkai ir žydai. Netenka nė kalbėti, kad ir tie patys būtų atsisakę iš narių tarpo, tačiau aiškiai kiekvienas žinojo, kad po to visi jie bus tučtuojau likviduoti. Šį faktą patvirtina ir vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus įsakymas Nr. 0054 (5 str. punktas „g").

Nepaprastas terorizavimas vyko kaimo gyventojų — ūkininkų. Kiekvienas nususęs žydukas ar chuliganėlis turėjo pilną teisę varyti valstietį į pastotis nežinia nei kur nei ko. Pavyzdžiui, vienas jų, ūkininkui įsako važiuoti parvežti bulves iš už 30 kilometrų pačiu darbymečio laiku. Ūkininkas nuvažiuoja, bet grįžta tuščiomis. Pasirodo, ten nesama jokių bulvių.

Reikia pasakyti, kad bolševikiški pareigūnai, ypatingai sėdį partijos komitetuose, visiškai neatsižvelgė nei į darbymečio laiką, nei į kitas priežastis, dėl kurių tiek ūkininkui, tiek ir visam kraštui daromi didžiausi nuostoliai — masinis varymas pastočių buvo taisyklė. Ūkininkai ypatingai daug vargo turėjo su miško medžiagos išvežimu naujakuriams, kurie patys, dėl suprantamų priežasčių, nesiėmė jokios iniciatyvos kurti sodybas. Nuvažiuoja, pavyzdžiui, pastotis prie valsčiaus vykdomojo komiteto, išlaukia visą dieną, o vakare grįžta namo, nieko nenuvežusi, nes naujakuris nemalonėjo ateiti ir vykti kartu į mišką nurodyti, kur jo medžiaga. Tokie reiškiniai vyko masiškai.

Nė vienas ūkininkas ar tarnautojas nežinojo savo rytojaus. Tarnautojui buvo aišku, kad jis laikomas tik tol, kol atsiras kitas, geriau mokąs prisitaikyti naujoms sąlygoms arba įtikti partijai. Visi žinojo, kad į lietuvių inteligentiją bolševikai — rusai žiūrėjo su labai dideliu nepasitikė-

jimu. Į visus buvo žiūrima tik kaip į sabotažininkus, kenkėjus, kontrrevoliucionierius, kurių reikia iščiulpti visas jėgas ir paskui išmesti. Tokia padėtis nepaprastai terorizavo visą lietuvių inteligentiją.

Dar labiau buvo terorizuojami ūkininkai. Paskelbus įstatymą apie privačios nuosavybės panaikinimą ir visos žemės ir žemės turtų priklausymą valstybei, visi valstiečiai buvo galutinai demoralizuoti, neteko bet kokios kuriamos energijos, niekuo nesirūpino, nieko netvarkė. Gyveno tik ta diena. Bolševikų — žydų šeimininkavimas po ūkininkų aruodus rodė, kad ūkininko darbo vaisiai nė kiek nevertinami, kad partija ir vyriausybė ūkiu nė kiek nesirūpina. Demagogiškas triukšmas apie sėjos planą, soclenktynes ir panašios nesąmonės tiek įkyrėjo visiems ūkininkams, kad daugelis ūkininkų davė pareiškimus atsisakydami nuo žemės. Tiesiog ironija, kad taip prie savos žemės prisirišęs valstietis prašo vyriausybę paimti dalį jo žemės, kad tik jis mažiau būtų terorizuojamas. Pradžioje vyriausybė tokius prašymus tenkindavo ir atiduodamą žemę paimdavo žemės fondan, tačiau vėliau jau netenkinu. Bijojo, matomai, kad neliks „buožių", o ką paskui bekoliosi.

Tuo masiniu ir visuotiniu, fiziniu ir moraliniu teroru siekta palaužti lietuvių pasipriešinimą. Kadangi.rusams gerai buvo žinoma, kad didžiausias pasipriešinimas galimas iš inteligentijos ir ūkininkų pusės, tai smarkiausi smūgiai ir buvo į juos nukreipti.

Žydu įsigalėjimas

Yra daug faktų, kad atėjus į Lietuvą raudonajai armijai, žydeliai išsireikšdavo, jog dabar valdžia ne jūsų (lietuvių), bet mūsų (žydų). Ir tikrai, visose mūsų valstybinėse ir ūkio įstaigose žydai per labai trumpą laiką nepaprastai įsigalėjo ir išstūmė tikruosius krašto šeimininkus lietuvius. (Pramonės Liaudies Komisariate aukštesniųjų pareigūnų 70% buvo žydai — buvę pramonininkai — kapitalistai).

Vos tik žydai pajuto, kad jų žodis paremtas durtuvu, tuojau suskato veržtis į įstaigas ir į viešąjį gyvenimą, stumti lauk tikrąjį šeimininką — lietuvį ir padėti atvykėliams rusams sunaikinti lietuvių tautą. Padedant rusams, kurie savo rėžtu jau buvo žydų pavergti (prisimintina, kad NKVD komisaras buvo žydas), žydai nepaprastai aktyviai prisidėjo prie visų antilietuviškų veiksmų. Jeigu paklaustume žydų, kodėl jie taip atsidėkojo mums už vaišingumą ir nuoširdumą, kurį iš mūsų jie amžiais turėjo, tai vargiai gautume bent kiek patenkinantį atsakymą. Tai visai suprantama, nes jokiais konkrečiais motyvais to elgesio pateisinti negalima. Savaime suprantama, kad yra aukštesni tikslai ir aukštesni siekimai, padiktuoti pasaulinės žydų vadovybės. Tie tikslai mums dabar paaiškėjo: pavergus pasaulį ekonomiškai, atėjo laikas jį visiškai pavergti ir padaryti savo tarnais.

Socializmo idėją žydai mokėjo pakinkyti saviems tikslams. Žydai visuomet sugeba rasti sau padėjėjų nežydų ir savo veiklą užmaskuoti taip, kad ji atrodytų nieko bendra su žydų tikslais neturinti. Paskelbę socializmą tarptautine, internacionaline idėja, žydai tuo pačiu atidarė kelius skverbtis į visas tautas ir naikinti jų tautinį atsparumą. Kiršindami tarpusavy tos pačios valstybės piliečius, žydai svetimomis rankomis silpnindavo tautos atsparumą ir, skelbdami kilniausias idėjas, siekė pagrobti į savo rankas valdžią. Tai yra galutinis tikslas. Šį tikslą pasiekę, žydai jau galėjo elgtis su visais „gojais" taip, kaip jiems buvo reikalinga. Dabar mes savo akimis jau pamatėme, kas padaryta Rusijoj ir kas buvo daroma Pabaltijo valstybėse.

1941 metų balandžio mėnesio pradžioje pabandžiau likviduoti žydų įsigalėjimą Medžio Treste. Tas trestas perėjo Miškų Pramonės Liaudies Komisariatui iš Pramonės Liaudies Komisariato ir buvo nepaprastai apsėstas žydų — buvusių miškų spekuliantų: Burštеinų, Kogano, Barono ir kitų. Motyvuodamas prieš partiją, kad tie žydai yra buvę didžiausi Lietuvoje spekuliantai ir kad darbininkai dabar reiškia didžiausią nepasitenkinimą, jausdami tą patį poną, kaip ir pirmiau, bandžiau bent dalį žydų iš tarnybos atleisti. Visai buvau įsitikinęs, kad šis žygis man pavyks, nes visi motyvai buvo pakankamai tvirti. Tačiau netrukus turėjau įsitikinti, kad aš bejėgis su jais kovoti. Iš partijos buvo nurodyta, kad jie nepamainomi specialistai, miškų žinovai, todėl, kad nekentėtų miškų reikalai, jų atleisti ,, nepatartina". Taip jie ir liko, apsėdę tą ir daugybę kitų įstaigų.

Miškų Pramonės Liaudies Komisariate specialaus skyriaus viršininkas buvo mažamokslis žydas Šmitas Iseris, anksčiau buvęs Medžio Treste kadrų skyriaus viršininku. Šis žydas visų įmonių vedėjais surinko buvusius tų įmonių savininkus žydus, buhalteriais taip pat buvo žydai ir t. t. Negana to, jis darė nuolatinius pranešimus NKVD ir partijos centro komitetui apie visa tai, kas darės komisariate, ir, konkrečiai, ką galvoja ir daro komisaras. Raštai eidavo tik su jo parašu. Tuo būdu buvo įstaiga įstaigoje. Nors formaliai spec. skyriaus viršininkas be įstaigos viršininko žinios jokių raštų įstaigos vardu siųsti negalėjo, tačiau tai buvo tik formalumas.

Medžio Treste specialaus skyriaus viršininku buvo žydė Sorė Beilisienė, pirmiau kurį laiką buvo to tresto ir kadrų skyriaus viršininku. Vėliau gi kadrų skyriaus viršininku buvo paskirtas lietuvis darbininkas Urbanavičius. Beilisienė buvo tokia įžūli, jog reikalaudavo, kad kadrų skyriaus viršininkas be jos sutikimo nepriimtų nei tarnautojo, nei su kandidatais pats vienas nesikalbėtų. Kada tas nesutiko, tai sugalvojo nepaprastas istorijas. Pradėjo skųsti Urbanavičių, kad jis Beilisienės draugei kažkada sakęfe, kad ji nevaikščiotų su Beilisiene, nes Beilisienė esanti žydė. Be to, perimdamas pareigas, esą, Urbanavičius pasakęs, kad jis išvalysiąs iš tresto žydus. Negana to, esą Urbanavičius pasakęs, kad iki bolševikų okupacijos Lietuvoje buvo geriau gyventi. Kai byla atsidūrė

komisariate, jos svarstymo metu komisaro pavaduotojas rusas Panomarev'as ypatingą kontrrevoliuciją įžiūrėjo pasakyme, kad anksčiau buvę Lietuvoje geriau gyventi. Apie tai jis patarė Beilisienei tuojau pranešti NKVD. Kad tai ji padarė, nėra abejonės. Besvarstant bylą, paaiškėjo, kad visi Urbanavičiui iškelti kaltinimai yra nieko nepamatuoti, kad visa jo kaltė tik ta, jog jis nemokėjo nusilenkti Beilisienei ir nepripažino jos pirmavimo teisių, žodžiu, jis buvo tikras lietuvis darbininkas. Komisariatas tuoj pat Urbanavičių iš kadrų skyriaus viršininko pareigų atleido, nes, ilgiau tose pareigose pabuvęs, galėjo būti NKVD likviduotas.

Keletas šių pavyzdžių aiškiai rodo, kokią poziciją žydai buvo užėmę lietuvių atžvilgiu, tų lietuvių, kurie šimtmečius leido save žydams eksploatuoti ir puikiai gyventi. Nėra motyvų, kuriais galima būtų tą žydų laikyseną pateisinti.

Masiniai trėmimai, jų priežastys ir numatomas dydis

Kartą klausydamas Kominterno radijo stoties transliaciją, išgirdau pranešimą, kad daug Ukrainos kolchozininkų — valstiečių padavė vyriausybei prašymus perkelti juos į kai kuriuos Sibiro ir kitus Azijos rajonus. Esą, prašymai motyvuojami tuo, kad tuose rajonuose žemė nepaprastai derlinga, žmonių maža, daugelis ukrainiečių ir norį ten įkurti naujus kolchozus.

Tai buvo prieš porą trejetą metų iki raudonosios armijos įžygiavimo į Lietuvą.

Nei man, nei kitiems, klausiusiems to pranešimo, neatėjo į galvą mintis, koks likimas ištiko tuos vargšus ukrainiečius, kurie „padavė" prašymus išvežti juos iš savos, visa ko pertekusios tėvynės į tolimas Sibiro tundras ar Azijos tyrlaukius. Tai mums visiems paaiškėjo tik tada, kai SSSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas V. M. Molotovas 1941 m. birželio 17 d. pranešė per radiją, esą daugelis lietuvių padavė prašymus išvežti juos į kitas Sovietų Sąjungos sritis.

Atžygiavę į Lietuvą, Latviją ir Estiją raudonosios armijos daliniai nepaprastai nustebo, pamatę šių mažų valstybių turtingumą ir nepalyginti geresnį, negu Sovietų Sąjungoje valstiečių, darbininkų ir inteligentų gyvenimą. Vargšai tarybų šalies piliečiai, kuriems nuo pat gimimo dienos buvo kalama, esą Sovietų Sąjungoje pats geriausias gyvenimas nekaip visame pasaulyje, kad kapitalistinėse šalyse darbo žmogus miršta badu, pamatė savo akimis, kad visa tai buvo melas, melas ir melas. Kaip tik atvirkščiai, Sovietų Sąjungoje darbo žmogus turi pačias blogiausias gyvenimo sąlygas, negu bet kurioje kitoje valstybėje. Lyginti galima nebent su kolonijų gyventojų gyvenimo sąlygomis.

Prieš peržengiant okupuotųjų valstybių sienas, buvo suruošti visiems raudonosios armijos karininkams trumpalaikiai kursai, kuriuose partijos

vadovybės paskirti asmenys išdėstė, kaip laikytis okupuotuose kraštuose. Baigusieji kursus karininkai turėjo duoti nurodymų visiems raudonarmiečiams. Štai kai kurie būdingesni pamokymai, ką atsakinėti vietos gyventojams.

1. Į klausimą, koks gyvenimas Sovietų Sąjungoj, atsakinėti: — Pas mus visko yra (U nas vse est).

2. Užimtuose kraštuose niekuo nesistebėti, bet žiūrėti kaip į mažavertį daiktelį, kartu pabrėžiant, kad Sovietų Sąjungoje tų pačių daiktų yra dešimteriopai geresnių.

3. Valstiečiams pasakoti, kad kiekvienas kolchozininkas prie savo sodybos turi apelsinų medelių (nors daugelis tų pačių raudonarmiečių nežinojo, kad apelsinai gaminami ne fabrike).

Ir panašiai.

Tačiau... „ylos maiše nepaslėpsi". Jau pati raudonarmiečių išvaizda aiškiai bylojo, kokiose sąlygose jie augę ir gyvenę, o kai masės kolchozininkų atvyko prie priverstinų darbų, tai viskas jau buvo net perdaug aišku. Nors griežčiausiai buvo uždrausta pasakoti vietos gyventojams tiesą apie gyvenimą Sovietų Sąjungoje ir, konkrečiai, kolchozuose, tačiau iš to nieko neišėjo. Daugelis kolchozininkų, pamatę lašinius, neiškentę pasisakydavo, kad jie jau dvidešimt metų lašinių ne tik kad nevalgę, bet dažnas nė nežinojo, kas tai per daiktas. Atsirado ir tokių, kurie pieną manė esant kalkėmis nubaltintą vandenį. Tai atrodo anekdotiška, bet tai yra faktai.

Sąjungos vyriausybė taip pat žinojo apie savo gyventojų materialinį ir kultūrinį lygį. Todėl jai buvo visiškai aišku, kad nė vienas užimtųjų valstybių pilietis niekados nesutiks su naująja tvarka ir naujomis gyvenimo sąlygomis, kad visi, pradedant inteligentija ir baigiant darbininkais, vėliau ar anksčiau stos į griežtą kovą, gindami savo laisvę ir savo kultūrą. Nors visomis priemonėmis vengė iš karto padėtį naujose respublikose pabloginti, tačiau tai vyko neišvengiamai, savaime. Kasdien vis labiau aiškėjo, kad netrukus tikrai pavysime toli nužygiavusias „peredovyje respubliki".

Tokiose aplinkybėse „genialūs" Maskvos vadai nusprendė, kad tų visų respublikų gyventojus reikia likviduoti, išskirstant juos po plačiąsias Sovietų Sąjungos erdves.

Pasiruošimas išvežti buvo pradėtas Lietuvos TSR vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1940 m. lapkričio 28 d. įsakymu Nr. 0054 (žr. „Lietuvių Archyvo" I tomo 19—21 psl.). To nepaprasto įsakymo 5 str. yra išvardinti visi asmens, kuriuos reikia „apdirbti ir likviduoti". Įsigilinę į to įsakymo esmę ir, konkrečiai, išnagrinėję 5 straipsnį, pamatysime, kad į „sąrašinę ataskaitą" turėjo pakliūti kuone kiekvienas Lietuvos pilietis. Bent 80% visų lietuvių tikrai turėjo būti „apdirbti ir likviduoti".

Toliau sekė instrukcija, paruošta jau Maskvoje, kurioje smulkiai išdėstyta, kaip ta likvidacija turi būti įvykdyta.

Tačiau Maskvos vyriausybė nenorėjo imtis atsakingumo už lietuvių likvidaciją. Dėl to ji pasiūlė Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybai priimti nutarimą, kuriuo neva prašo Maskvos vyriausybę išvežti iš Lietuvos visą nepatikimą kontrrevoliucinį elementą. Pats nutarimas redaguotas taip, kad, juo pasiremiant, galima išvežti kelias dešimtis arba milijoną arba du milijonus žmonių. Pirmu etapu tačiau turėjo būti išvežta apie 700.000 lietuvių (apie 30% visos tautos), tačiau tai buvo ne viskas. Toliau turėjo eiti kiti etapai. Iš vidaus reikalų liaudies komisaro įsakymo Nr. 0054 str. 5 galima įsitikinti, kad turėjo būti išvežta ir sunaikinta ne mažiau kaip 70—80% visos lietuvių tautos arba apie 1,5—2 milijonai žmonių.

Tragiškai vyko priėmimas nutarimo apie ištrėmimą. Rusai čekistai pasiūlė J. Paleckiui, kaip Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininkui, pasirašyti kalbamą nutarimą. Kaip pasakoja arti buvę asmenys, J. Paleckis svyravęs su pasirašymu. Du kartu, esą, apalpęs, tačiau nutarimą pasirašęs. Kai kurie komisarai nutarimo nepasirašė, bet tai nekliudė mirties sprendimą lietuvių tautai vykdyti. Ar priversti, ar laisva valia tą sprendimą pasirašė buvusieji LTSR vyriausybės nariai, ne tiek svarbu. Išvežimas būtų buvęs vis tiek vykdomas, net jeigu to nutarimo ir niekas nebūtų pasirašęs: jį buvo pasirašęs vyriausias Maskvos budelis — čekistas, ir to pakako.

Birželio 22 dieną prasidėjęs karas išgelbėjo lietuvių tautą nuo visiško sunaikinimo.

Nusivylimas ir lietuvių akcija prieš bolševikus

Buvo keletas priežasčių, dėl kurių lietuvius tuoj pat skaudžiai apvylė bolševikiškas režimas.

Pirmiausia didelis žydų įsigalėjimas valdžios viršūnėse ir visose įstaigose. Pirmame Ministerių Kabinete jau buvo du žydai ministeriai. Pramonės Ministerija tapo žydų centru. Sveikatos ministeris dr. L. Koganas, važinėdamas po Lietuvą, atleidinėjo vietoje gydytojus lietuvius ir skirdavo jų vieton žydus.

Liaudies Seimo rinkimų būdas galutinai pakirto pasitikėjimą naująja tvarka visos liaudies tarpe. Kandidatus išstatyti turėjo teisę tik komunistų partijos centro komitetas, SSSR atstovybei diktuojant. Negana to. Kiekvienoje rinkimų apygardoje išstatyta tik tiek kandidatų, kiek reikia išrinkti, atseit, jokio pasirinkimo nėra. Milžiniška propaganda, kuri buvo varoma už išrinkimą tų kandidatų, visuomenei buvo nesuprantama, nes buvo aišku, kad visi išstatytieji kandidatai turės būti išrinkti. Reikia pasakyti, kad Liaudies Seimo nariai neturėjo jokio balso, negalėjo pareikšti tikrosios lietuvių tautos valios. Jie buvo tik šachmatų figūros komunistų partijos rankose.

Nepaprastai dideli pažadai apie puikų gyvenimą, nuolatinis akių dūmimas didžiuliais laimėjimais, iš vienos pusės, ir liūdna tikrovė,.rodanti atvirkščius rezultatus, iš antros pusės, galutinai parbloškė bet kokį pasitikėjimą bolševikų pažadais, planais ir programomis. Buvo rėkiama, kad mes riedame į laimingąjį rytojų, o atvykę iš „laimingo rytojaus" šalies piliečiai aiškiai bylojo apie tai, kad jų šaly „laimingas rytojus" jau įgyvendintas: retas kuris turėjo baltinius, daugelis neturėjo nė supratimo, iš kur gaunama balta mėsa" arba „baltas vanduo" (pienas). Toks pat laimingas rytojus laukė ir mūsų tėvynės.

Daugelis aukštesniųjų pareigūnų buvo nuvykę į SSSR ir vietoje įsitikino, ką bolševikai pasiekė per 23 metus. Lietuviai nestojo nariais į komunistines organizacijas. Pradedant aukštais pareigūnais ir baigiant darbininkais, visi naująja tvarka pradėjo nusivilti ir ieškoti bet kokios išeities, kuri tose sąlygose buvo galima.

Pirmiausia buvo stengiamasi kovoti su žydija. Kai kurios įstaigos, kur kadrų skyriaus viršininkais pateko lietuviai, žydų nepriiminėjo, surasdami įvairiausius motyvus: tai nėra vietų, tai neatitinka specialybė ir pan. Pavyzdžiui, Socialinio Aprūpinimo Liaudies Komisariate iki 1941 m. balandžio 1 d. nebuvo nė vieno žydo tarnautojo, o apskričių skyriuose — tik vienas kitas „dėl veislės". Miškų Pramonės Liaudies Komisariate iš 130 tarnautojų buvo daugiausia tik в žydai. Taip pat dėl „veislės". Tačiau kova labai sunki buvo, nes komunistų partijos centro komiteto kadrų skyriaus viršininkas buvo žydas Aizikas, jo klausė visi kadrai.

Imtasi priemonių taip pat išsaugoti kiek galima ilgesnį laiką dar nesuardytas lietuvių įstaigas. Taip, pavyzdžiui, Miškų Pramonės Liaudies Komisariatas, Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu, iki 1941 m. balandžio 15 dienos turėjo visas miškų urėdijas ir girininkijas perorganizuoti į „leschozus" (miškų ūkius). Be to, žymiai sumažinti tų įstaigų skaičių. Reorganizacija reiškė ne tik vardo ir ribų pakeitimą, bet visos mūsų miškų administracijos likvidaciją, kuri būtų turėjusi milžiniškas neigiamas pasėkas Lietuvos miškininkystei. Kovota buvo tuo būdu, kad pasiųsti Liaudies Komisarų Tarybai projektai būdavo vis netinkami arba komisaras nesutikdavo su rusiškais projektais ir laikėsi savo nuomonės ir įrodinėjo, kad pirmaeilėse valstybėse miškų ūkis pastatytas dar aukščiau, negu pas mus, ir kad miškų administracija ne tik kad neturi būti mažinama, bet didinama. Tuo būdu projektui važinėjant iš vienos įstaigos į kitą ir begulint stalčiuose, atėjo birželio 22 diena. Dėl to mūsų miškų administracija mažai tenukentėjo: išvežta apie 7% miškininkų (Latvijoje — apie 60%, nes ten anksčiau viskas reorganizuota).

Nusivylimas bolševikų valdymu Lietuvoje buvo visuotinis. Aš nesu patyręs nė vieno buvusio aukšto pareigūno, kuris nebūtų kažko laukęs, kad kartą ant visados baigtų tą chaosą ir atstatytų tvarką.

Naujieji lūkesčiai ir išeities ieškojimas

Visi pamatėme žūstant tautą. Visą laiką, ypač artėjant pavasariui, buvo jaučiama, kad liaudis ruošiasi kovai. Tačiau negalima buvo daleisti, kad kova bus laimėta tik mūsų vienų jėgomis: per daug jau jėgos nelygios. Vilti žadino besiartinąs karas. Baimę kėlė tik tai, ar raudonoji armija ilgai galės laikytis prieš vokiečių armiją. Tuo atveju, jeigu kova ilgesnį laiką užtruktų Lietuvoje, mūsų tėvynė būtų visiškai nuteriota. Šiaip ar taip, tačiau tokio greito bėgimo vargiai kas tikėjosi, nors niekas, savaime suprantama, netikėjo raudonosios armijos nenugalimumu: perdaug jau gerai buvo pažinta raudonosios armijos ir viso Sovietų ūkio organizacija.

RINKIMAI Į TSRS AUKŠČIAUSIĄJĄ TARYBĄ

VL. RADZEVIČIUS

Bendrieji pastebėjimai

Bolševikinių metų antrasis ketvirtis Lietuvoje praėjo milžiniškoje TSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimų kampanijoje. Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba turėjo būti papildyta naujais deputatais iš ką tik užgrobtų Pabaltijo kraštų. Stalino konstitucijos 35 str. numatė, kad kiekviena sąjunginė respublika, kokia buvo tapusi ir Lietuva, privalėjo turėti tam tikrą savo atstovų skaičių abiejuose rūmuose — Sąjungos Taryboje ir Tautybių Taryboje.

Į Tautybių Tarybą buvo leidžiama išrinkti po 25 atstovus iš kiekvienos respublikos vis tiek kokio didumo ji bebūtų, o į Sąjungos Tarybą — po vieną atstovą nuo 300.000 gyventojų. Tuo būdu Lietuvai buvo leista išsirinkti iš viso 35 atstovus.

Jau pirmieji bolševikiniai rinkimai į Liaudies Seimą, įvykdyti 1940 m. liepos 14—15 dienomis, buvo skaudžiai apvylę visus Lietuvos gyventojus. Visiems buvo aišku, kad ir naujieji rinkimai turės tą patį pobūdį ir jokiu būdu neišreikš Lietuvos gyventojų norų ir siekimų. Rinkimų organizatoriai tiek Maskvoje, tiek Kaune taip pat puikiai žinojo lietuvių nusistatymą boikotuoti rinkimus. Dėl to Lietuvos komunistų partija, vykdydama Maskvos instrukcijas, rinkimų kampanijai mobilizavo tūkstančius agitatorių, įkinkė visą bolševikinę spaudą, radiją, visas bolševikines organizacijas ir visus pataikauti linkusius sluoksnius, ypač visus svetimtaučius. Visa ši agitacinė mašina privalėjo kiekviena sąmoningai parengta proga mechaniškai aiškinti ir i š a i š k i n t i visiems Lietuvos gyventojams, kad, dalyvaudami šiuose rinkimuose, jie per savo išrinktuosius „liaudies teisių gynėjus" įsijungs į „milžiniškos, galingiausios ir turtingiausios pasaulyje darbo žmonių valstybės valdymą ir socialistinę kūrybą". Gyventojams taip pat reikėjo įrodyti, kad dalyvavimas balsavimuose yra ne tik jų teisė, bet ir p a r e i g a. Visi privalėjo žinoti, kad socialistinė valstybė nepakęs gyventojų, kurie tos pareigos neatliks ir dėl to tie rinkimai būsią egzaminai, kuriuos turės laikyti ir išlaikyti visi, kas norės toliau gyventu. Tokie egzaminai buvo ir pirmieji — Liaudies Seimo — rinkimai. Tada kiekvieno rinkėjo dokumentuose buvo įspaudžiamas pažymėjimas. O po rinkimų daugelio įstaigų naujieji viršininkai bolševikai surinko savo tar-

nautojų asmens dokumentus ir patikrino, kas tų egzaminų nelaikė. Nebalsavusieji ir buvo pirmos eilinės aukos — iš įstaigų atsidūrė gatvėse, o iš gatvių — kalėjimuose. Geriausiu atveju jie buvo palikti neliesti, o tik pateko į pirmus liaudies priešų sąrašus, kuriuos stropiai sudarinėjo NKVD. Per antruosius rinkimus, tvirtu komunistų įsitikinimu, nebalsavusių neturėjo būti.

Rinkimų nuostatai

Ryšium su rinkimais į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, bolševikinė LTSR Valstybinė Leidykla išleido ne tik krūvas įvairiausių verstinių agitacinių brošiūrų, reikalingų naujoms agitatorių armijoms, bet ir įstatymines tų rinkimų normas: 1) Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstituciją (100.000 egz.), 2) Rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą nuostatus (100.000 egz.), 3) Rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą nuostatus klausimais ir atsakymais (Vyšinskio, 50.000 egz.).

Visuose rinkiminiuose nuostatuose ir jų aiškinimuose, išskyrus propagandą, nieko neatskleista. Jie pasirodė daug suktesni, negu rinkiminiai nuostatai tų kraštų, kuriuose nėra proletariato diktatūros, bet kuriuose darbininkai turi daug daugiau teisių. Konstitucijoje Stalinas rinkimams paskyrė XI skyrių su devyniais straipsniais ir nurodė, kad „rinkėjai atstovus renka visuotinės, lygios ir tiesioginės rinkimų teisės pagrindais, slaptai balsuodami" (134 str.).

Rinkimams, pagal nuostatus, vadovauja centrinė TSRS rinkimų komisija. Ji „sudaroma iš visuomeninių organizacijų ir darbo žmonių kolektyvų atstovų; ją tvirtina TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas tuo pat laiku, kai jis skelbia rinkimų dieną. (Rink. Nuost. 34 str.). Ji susideda iš 15 narių (35 str.). Komisija žiūri nuostatų vykdymo, galutinai sprendžia ginčus, registruoja išrinktus deputatus ir rinkimų reikalų bylą perduoda Sąjungos Tarybos ir Tautybių Tarybos mandatų komisijoms (36 str.).

Respublikose veikia respublikinės rinkimų komisijos, sudarytos irgi iš „visuomeninių organizacijų ir darbo žmonių kolektyvų atstovų". Jas tvirtina Respublikų Aukščiausiųjų Tarybų Prezidiumai. Respublikos dalinamos atskiromis apygardomis rinkimams į Sąjungos Tarybą ir atskiromis apygardomis rinkimams į Tautybių Tarybą. Kadangi kiekviena sąjunginė respublika į Tautybių Tarybą turi išsirinkti po 25 kandidatus, tai visa respublikos teritorija nepriklausomai nuo jos dydžio, dalinama į 25 apygardas, nes vienoje apygardoje tegali būti išrinktas tik vienas deputatas (22 str.). Rinkimai į Sąjungos Tarybą jau vykdomi pagal gyventojų skaičių: 300.000 gyventojų tenka viena apygarda (21 str.). Tuo būdu Lietuvoje reikėjo suorganizuoti 25 apygardas rinkimams į Tautybių Tarybą ir 10 apygardų rinkimams į Sąjungos Tarybą. Kiekvienos apygardos komisija „renkama" irgi iš visuomenės atstovų...

Apygarda dalinama apylinkėmis pagal gyventojų skaičių ir gyvenamas vietoves. Ta pati apylinkė, sudaryta rinkimams į Tautybių Tarybą, dirba ir rinkimams į Sąjungos Tarybą, nes rinkėjas toje pačioje apylinkėje atiduoda abu rinkiminius biuletenius. Todėl ši komisija turi dvi aukštutines institucijas — abi apygardinės rinkimų komisijas, kurios duoda jai savo nurodymų.

„Apylinkių rinkiminės komisijos sudaromos iš visuomeninių organizacijų ir darbo žmonių kolektyvų atstovų ir tvirtinamos. .. darbo žmonių deputatų tarybų" (49 str.). Pas mus tas komisijas buvo pavesta tvirtinti valsčių vykdomiesiems komitetams, nes rinkimų į vietos darbo žmonių deputatų tarybas dar nebuvo. Jie turėjo įvykti vėliau. Jų funkcijas vykdė skirtieji vykdomieji komitetai, kai kur vadinami pildkomais arba vykdkomais. Apylinkės komisija susidėjo iš 7—11 narių (50 str.). Vienai apylinkės rinkiminei komisijai teko aptarnauti nuo 500 iki 2.000 rinkėjų (28 str.). Laivuose, ligoninėse ir kariuomenės dalyse taip pat buvo sudaromos atskiros rinkimų apylinkės su savomis komisijomis (31—33 str. str.).

Apylinkių rinkiminės komisijos operavo rinkėjų sąrašais, pravedė pačius balsavimus, suskaitė balsus už kiekvieną kandidatą ir rinkimines bylas perdavė atitinkamoms apygardų rinkimų komisijoms (50 str.).

Kaip tos komisijos buvo „renkamos" ir kas buvo pavedama joms atlikti, paaiškės vėliau.

Bendrais bruožais peržvelgdami rinkimų nuostatų straipsnius, pereiname prie paties įdomiausio skyriaus — kandidatų išstatymo teisės ir tvarkos. TSRS konstitucijos 141 straipsnis ir rinkimų nuostatų 56 str. nurodo, kad „kandidatų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą statymo teisė užtikrinama šioms visuomeninėms organizacijoms ir darbo žmonių kolektyvams: komunistų partijos organizacijoms, profesinėms sąjungoms, kooperatyvams, jaunimo organizacijoms ir kitoms organizacijoms, įregistruotoms įstatymais nustatyta tvarka". Tą teisę vykdyti rinkimų nuostatų 57 straipsnis paveda visuomeninių organizacijų ir darbo žmonių kolektyvų centro organams, taip pat ir jų respublikų, kraštų, sričių ir rajonų organams, darbininkų bei tarnautojų bendriesiems susirinkimams įmonėse, raudonarmiečių — karinėse dalyse, valstiečių — kolektyviniuose ūkiuose. 1941 m. lapkričio 11 d. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumas savo įsaku tą teisę Pabaltijo gyventojams praplėtė tuo, kad kandidatus gali išstatyti ir bendrieji valstiečių susirinkimai valsčiuose (4 §).

Aiškindamas šią teisę, Sovietų Sąjungos viešosios teisės teorikas prokuroras A. Vyšinskij savo „klausimuose ir atsakymuose" nurodo: „Visi darbo žmonės, vis tiek kokiu darbu jie besiverstų, gali pagal konstitucijos 126 straipsnį jungtis į įvairias visuomenines organizacijas — profesines sąjungas, kooperatyvinius sambūrius, jaunimo organizacijas, sporto, gynybos organizacijas, kultūros, technikos ir mokslo draugijas... Kiekvienas TSRS pilietis gali tapti bet kurios aukščiau minėtos organiza-

cijos nariu ir kaip tos visuomeninės organizacijos narys dalyvauti, statant kandidatus į TSRS Aukščiausiąją Tarybą".

Taigi, kandidatus Lietuvoje tiek į Sąjungos Tarybą, tiek į Tautybių Tarybą galėjo išstatyti: 1) visos bolševikinės SSSR centro organizacijos, 2) Lietuvos respublikos visos visuomeninės organizacijos ir jų padaliniai, 3) darbininkų, tarnautojų ir valstiečių susirinkimai, pravesti bet kurioje Įmonėje, įstaigose arba valsčiuje, 4) raudonarmiečių daliniai.

Juridiškai kandidatų galėjo būti tikrai daug. Rinkėjams reikėtų tada gerokai pasukti galvas, kaip atskirti geriausius iš geriausių. Tačiau, kaip vėliau pamatysime, ši sunki našta nuo rinkėjų pečių buvo nuimta. Deputatas buvo išrinktas anksčiau, negu rinkėjas apie jį ką nors patyrė. Tuo būdu neliko teisės pasirinkti, o tik pareiga paduoti balsą už jau išrinktą deputatą.

Kandidatus nustatyta tvarka turėjo registruoti apygardinės rinkimų komisijos, kurioms juos išstatančios organizacijos privalėjo pristatyti: 1) posėdžio arba susirinkimo, kuriame išstatytas kandidatas, protokolą, pasirašytą prezidiumo narių, nurodant jų amžių ir gyvenamąją vietą; protokole turėjo būti pažymėtas susirinkime ar posėdy dalyvavusių skaičius, kandidatą išstačiusios organizacijos pavadinimas, kandidato į deputatus pavardė, vardas, tėvo vardas, amžius, gyvenamoji vieta, partiškumas, užsiėmimas ir 2) raštiškas kandidato sutikimas būti renkamu atitinkamoje rinkiminėje apygardoje (61 str.).

Rinkimai vykdomi vieną dieną visoje TSRS (71 str.) ir atliekami nedarbo dieną (72 str.). Kiekvienas rinkėjas balsuoja asmeniškai, atvykdamas į balsavimo būstinę (76 str.). Gavęs rinkiminį biuletenį, rinkėjas kiekviename rinkiminiame biuletenyje palieka pavardę to kandidato, už kurį jis balsuoja, o kitus išbraukia (80 str.).

Balsavimo rezultatams nustatyti lemtingas yra rinkimų nuostatų 90 str., kuriame sakoma: „Laikomi netikrais rinkiminiai biuleteniai: a) nenustatytos formos ir spalvos, b) paduoti be vokų (nereikšminga, nes Lietuvoje buvo leista balsuoti be vokų) ir c) su kandidatų skaičiumi, didesniu už renkamų deputatų skaičių". Kadangi kiekvienoje apygardoje renkamas tik vienas deputatas, tai rinkiminis biuletenis, kuriame būtų paliktos dviejų asmenų pavardės, laikomas netikru. Taip pat netikru turi būti laikomas ir tas biuletenis, kuriame išbraukta ta kandidato pavardė. Tačiau pamatysime, kad bolševikams buvo tikri ir tie biuleteniai, kuriuose rinkėjai patys įrašė savo kandidatus greta pasiūlyto kandidato, ir tie biuleteniai, kuriuose buvo išbraukta pasiūlyto kandidato pavardė.

Apygardoje išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gavo „absoliutinę balsų daugumą, t. y. daugiau kaip pusę visų balsų, paduotų apygardoje ir pripažintų tikrais" (104 str.).

Tiek Maskvos, tiek Lietuvos bolševikams nemalonus buvo rinkimų nuostatų 108 straipsnis, kuris šitaip skamba: „Jei apygardoje paduotų balsų skaičius sudaro mažiau, kaip pusę turinčių teisę balsuoti toje apy-

gardoje rinkėjų skaičiaus, apygardos rinkiminė komisija rinkimams į Sąjungos Tarybą arba rinkimams į Tautybių Tarybą pažymi tatai protokole atskirai ir tuojau praneša centrinei rinkiminei komisijai... šiuo atveju centrinė rinkiminė komisija skiria naujus rinkimus ne vėliau, kaip per dvi savaites po pirmųjų rinkimų". Visiems vietos komunistams buvo aišku, kad tuo atveju, jei Lietuvoje tektų taikyti šis rinkimų nuostatų straipsnis, jie skaudžiai nukentėtų. Reikėjo nertis iš kailio ir apsisaugoti nuo galimo pavojaus. Suktybėmis, apie kurias bus kalbama vėliau, klastojimais, kurie yra nenuginčijami, vietos rinkimų organizatoriai visai pateisino Maskvos pasitikėjimą.

Pagal šiuos rinkimų nuostatus rinkimų pravedimą komplikuoja kandidatų skaičius. Juo mažiau kandidatų, tuo rinkimai paprastesni. Idealas, kada „klasiniai vieninga visuomenė" išstato tik tiek kandidatų, kiek reikalinga išrinkti deputatų. Taigi, turi būti tik vienas kandidatas ir balsuoti nemažiau pusė visų rinkėjų. Vieno kandidato išstatymą garantavo viso gyvenimo, tiek viešo, tiek privataus, subordinavimas komunistų partijai. O rinkėjus galima priversti balsuoti, arba, blogiausiu atveju, sumažinti rinkėjų skaičių ir patiems pabalsuoti už nebalsavusius. Abi šios galimybės Lietuvoje buvo visu šimtu procentų išnaudotos.

Direktyvos iš centro

Lietuvos komunistų partijos centro komitetas, glaudžiai bendradarbiaudamas su NKVD centru ir partijos apskričių komitetais, kaip „visuomeninių organizacijų organizacija", sudarė apygardines rinkimų komisijas. Į jas partija pasiuntė pačius veikliausius ir ištikimiausius bolševizmui žmones, kurių kiti, kaip pavyzdžiui Telšių vykdomojo komiteto pirmininkas D. Rocius, dalyvavo vėliau ir masinėse lietuvių žudynėse Telšiuose („Lietuvių Archyvo" I t. 83 psl.). Kadangi apygardines rinkimų komisijos turėjo nulemti „vieno kandidato" apygardoje principą ir užtikrinti, kad apygardoje „balsuos" visas 100%, tai tos komisijos turėjo turėti ypač gerą, niekuo nesuteptą partijos ir NKVD absoliutų pasitikėjimą. Jos turėjo ir buvo sudarytos iš tokių žmonių, kurie skrupulingai vykdė visus šių dviejų, viską nulėmusių, institucijų reikalavimus ir suprato visa tai, ko negalima buvo garsiai pasakyti.

Būdinga, kad apygardines rinkimų komisijos buvo sudarytos ir pradėjo veikti be LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo patvirtinimo, nors įstatymai reikalavo, kad tas komisijas Prezidiumas patvirtintų. Atrodo, kad Prezidiumui, kaip techniškam rinkimų vykdytojui, tebuvo iš LKP(b) CK praneštas tik tų komisijų sudarymo faktas, nes Prezidiumas buvo priverstas vėliau (1940.XI.28), praėjus patvirtinimo laikui, rašyti visoms apygardinėms komisijoms raštus ir maldauti, kad jau veikiančios komisijos praneštų savo sudėtį, nurodydamos visų narių: 1) pavardę, vardą, tėvo vardą, 2) gimimo laiką (amžių), 3) darbovietę, eina-

mas pareigas, 4) partiškumą, t. y. priklauso kuriai komorganizacijai ar ne?

Jei LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas būtų tas komisijas, kaip įstatymas reikalavo, pats tvirtinęs, jis būtų visas tas žinias turėjęs, bet dabar buvo priverstas jų reikalauti iš jau veikiančių komisijų. Taigi, net pačioje pradžioje buvo numota ranka į įstatymų reikalavimus. Apygardinių komisijų sudaryme nedalyvavo jokia visuomeninė organizacija, joks darbo žmonių kolektyvas, jų netvirtino net įstaiga, kuri šią pareigą turėjo atlikti pagal įstatymus.

Sudarius apygardines rinkimų komisijas, iš karto atsirado dvi grupės organų, kurios turėjo vykdyti pasirengimus rinkimams. Tai apskričių ir miestų vykdomieji komitetai ir apygardines rinkimų komisijos. Iš karto jos buvo užverstos krūvomis įvairiausių instrukcijų, kuriose atvejų atvejais buvo aiškinama TSRS konstitucija, rinkimų nuostatai ir duodami patys smulkiausi praktiški nurodymai visais bolševikinių rinkimų kampanijos pravedimo klausimais. Šiandien visoms toms instrukcijoms, aplinkraščiams, priminimams, įspėjimams, paraginimams ir t.t. paskelbti reikėtų ištisų tomų.

Centro direktyvos plaukė iš dviejų šaltinių: LKP (b) Centro Komiteto ir iš LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo. Pirmasis rūpinosi rinkimų politine puse, agitacija, rinkimų aparato sudarymu, kandidatų parinkimu ir pan., o antrasis — techniškąja, nors kartais abu kišdavosi į vieną ar į kitą sritį.

LKP (b) Centro Komitetas savo rinkiminį credo išdėstė 1940.XI.24. išleistame atsišaukime. Tai klasiško melo ir faktų klastojimo pavyzdys. Tame atsišaukime komunistai nepaprastai išaukštino tarybinę santvarką ir nerausdami gyrėsi žemės ūkio, prekybos ir pramonės sužlugdymu, nutylėjo pragyvenimo kaštų išaugimą, menką atlyginimą darbininkams, nežmonišką darbininkų išnaudojimą įvedus darbo normas ir pritaikius stachanoviškus darbo principus ir t.t. Atsišaukime, pasidžiaugus druskos ir degtukų atpiginimu, atvirai buvo pasakyta, kad tai tik pirmieji žingsniai, kad Lietuvos gyvenimas turįs būti sulygintas su visos SSSR gyvenimu visose srityse. O tai reiškė,, kad mėnesinis darbininko uždarbis turi prilygti sviesto kilogramo kainai.

Tas atsišaukimas ir buvo pagrindinis gudrybių šaltinis visiems priešrinkiminės ir rinkiminės kampanijos agitatoriams. Jį kalte kalė žmonėms į galvas visi tie šimtai ir tūkstančiai aktyvistų, kurie įkyriai lindo į kiekvieną namą, prie kiekvieno gyventojo, nedviprasmiškai duodami suprasti, kad liaudies priešai, atseit, nenorį rinkimuose dalyvauti, turi būti tuojau likviduoti.

Visi kiti LKP (b) CK išleisti rinkimų reikalu atsišaukimai kartojo tas pačias mintis ir jau neprilygo šiam faktiškosios padėties iškraipymų šedevrui.

LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas savo direktyvose tik retkarčiais nukrypdavo į agitacinę sritį. Jis daugiau duodavo patarimų, kaip apeiti įstatymų normas ir kaip techniškai „išlyginti sunkumus". 1940.XI.20. savo raštu Nr. 3142 jis pavedė vykdomiesiems komitetams patiems, apeinant įstatymus, sudaryti ir patvirtinti apylinkių rinkiminių komisijų sudėtį, o tų komisijų sudėčių patvirtinimo protokolus prisiųsti jam.

Apylinkių rinkiminės komisijos turėjo būti sudarytos ne vėliau, kaip per 40 dienų prieš rinkimus. 1940.XI.27. aplinkraščiu Nr. 3464 ATP pavedė visiems vykdomiesiems komitetams „nedelsiant sukviesti apylinkių rinkiminių komisijų pirmininkų, pirmininkų pavaduotojų ir sekretorių pasitarimą, kaip tiksliau ir sklandžiau pravesti rinkiminę kampaniją. .. Apie pasitarimo laiką ir vietą iš anksto pranešti Aukščiausios Tarybos Prezidiumo sekretoriatui", nes į tuos pasitarimus iš Prezidiumo būdavo komandiruojami kvalifikuoti instruktoriai su tiksliomis instrukcijomis, kurių raštu nebuvo patogu fiksuoti. Tuo pačiu reikalu vėliau Kaune buvo sušaukti specialiam pasitarimui visų apygardų rinkiminių komisijų pirmininkai, jų pavaduotojai ir sekretoriai, kuriuos čia dvi dienas tinkamai švietė LTSR ATP ir LKP(b) CK šulai (LTSR ATP 1940. XII.28. raštas Nr. 5001).

LTSR ATP taip pat rūpinosi kandidatų klausimu. Keliais atvejais jis priminė apygardų rinkiminėms komisijoms, kad jos, registruodamos kandidatus, ypatingai žiūrėtų konstitucijos ir rinkimų nuostatų reikalavimų, t. y. neregistruotų kandidatų, kurių registravimą galima atmesti. 1940.XI.7. jis pranešė visoms apygardų rinkiminėms komisijoms, kad pats pasiima rinkiminių biuletenių spausdinimą, o kiek vėliau išsiuntinėtu aplinkraščiu — visų kandidatų reklamavimą bolševikinėje spaudoje. (LTSR ATP 1940.XII.7. raštas Nr. 4035 ir 1940.XII.10. raštas Nr. 4121).

Ir juo toliau, tuo instrukcijų gausėjo. Daugiausiai buvo analizuojami vis tie patys ir tie patys klausimai.

Iki 1940 m. gruodžio 7 d. Maskva tik iš tolo stebėjo rinkimus ir oficialiai į rinkimų parengimą nesikišo. Buvo tikėtasi, kad jos agentai Lietuvoje tinkamai įvykdys slaptąsias direktyvas. Bet daugiau neiškentė ir tą dieną išsiuntė LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininkui Justinui Paleckiui platų aplinkraštį Nr. 14/707, pasirašytą Kalinino ir Gorkino. Jame buvo aptartos visos techniškos rinkimų pravedimo pusės, pradedant rinkimų nuostatų citatomis ir tų nuostatų interpretacija ir baigiant nurodymais, kaip turi būti papuoštos rinkiminės būstinės, o taip pat reikalavimu, kad komisijos „kasdien skelbtų arba kitokiu būdu plačiai pranešinėtų rinkėjams apie rinkimų dieną ir rinkimų vietą (pranešinėjimas raštiškais skelbimais, plakatais, sieniniuose laikraščiuose, per radiją, mitinguose, susirinkimuose, pranešinėjimas žodžiu namuose

ir t.t.)". Čia pat Kremlius paaiškino, kad tai daroma siekiant užtikrinti „visų rinkėjų atvykimą 1941 m. sausio 12 d. rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą".

Kremliaus raštas virto savotiška evangelija, kuri paskui buvo nuolatos kartojama kiekviename žingsnyje, nors tos „evangelijos" tūkstančiai egzempliorių buvo išsiuntinėti apygardų ir apylinkių rinkiminėms komisijoms lietuvių ir rusų kalbomis. Paskutinį kartą tos „evangelijos" išmintis buvo pakartota LTSR ATP išleistame leidinyje „Priminimas apylinkių komisijoms rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą nuo Lietuvos TSR".

Tame „Priminime" nauji ir būdingi yra du momentai, kurie aiškiai parodo, kad visomis pajėgomis organizatoriai stengėsi kaip nors išspausti šimtaprocentinį dalyvavimą balsavimuose ir kad nebalsavimo atveju komisijos turi imtis tam tikrų neabejotinų klastojimo priemonių. Nors jau nurodytas rinkimų nuostatų 76 str. įsakmiai pabrėžia, kad „kiekvienas rinkėjas balsuoja asmeniškai, atvykdamas į balsavimo būstinę", bet LTSR ATP savo „Priminimo" 10-am puslapyje šitaip reikalauja: „Komisijos pirmininko pavaduotojas nuvyksta su užantspauduota dėžute ir pas tuos pavienius rinkėjus, kurie dėl ligos ar senatvės negali išvykti iš namų. Ši rinkiminė dėžė atidaroma kartu su pagrindine dėže balsavimui pasibaigus". Per rinkimus, iš tikrųjų, visi matė kaip rinkiminių komisijų nariai, pasibrukę po pažastimis rinkimų dėžes ir pasitelkę į pagalbą milicininkus, privačiuose butuose medžiojo balsus iš tariamų liaudies priešų. Tarkim, kad jie tas pareigas dorai atliko ir į rinkimų urnas patys už rinkėjus, pas kuriuos toli buvo eiti ir kurie, net atvykus, balsuoti atsisakė, rinkiminių biuletenių nesumetė.

Be šitos rinkėjų medžioklės po namus, „Priminime" buvo pravesta dar viena gudrybė, leidžianti reikšmingai pakelti balsavime dalyvavusių procentą bendro rinkėjų skaičiaus sumažinimo sąskaita. Ta gudrybė buvo šitaip išreikšta: „Nesant rinkėjui, įtrauktam į sąrašus, gyvenamoje vietoje, vietos vykdomasis komitetas daro nutarimą apie jo išvykimą ir tą nutarimą perduoda apylinkės rinkiminei komisijai, kuri, remdamasi tuo nutarimu, rinkėją išbraukia iš rinkėjų sąrašo (10 psl.).

Šiuo nuostatu ypač plačiai naudojosi miestų apylinkių rinkiminės komisijos. Prieš išvesdamos balsavimo rezultatus, jos telefonu pranešinėjo savo vykdomiesiems komitetams kas nebalsavo. Telefoniniuose pranešimuose dėl greitumo net nebuvo minimos nebalsavusių pavardės, o tik nurodomi rinkėjų sąrašų eilės numeriai. Turėdami pas save tų sąrašų antruosius egzempliorius, vykdomieji komitetai nustatinėjo nebalsavusių pavardes ir čia pat kiekvienam nebalsavusiam parašydavo iš anksto parengtame blanke nutarimą, kad „rinkėjas išvykęs iš gyvenamosios vietos ir kad dėl to jis reikalinga iš bendro rinkėjų sąrašo išbraukti". Po to nieko nereiškė konstitucijos ir rinkiminių nuostatų suteikta teisė rinkimuose dalyvauti net klajokliams, neturintiems gyvenamos vietos. Tie

saliamoniški nutarimai tuojau pat būdavo siunčiami arba apie juos tik telefonu pranešama apylinkių rinkiminėms komisijoms, kurios jau visai „teisėtai" išbraukdavo iš rinkėjų sąrašo nebalsavusius asmenis, nors tie asmenys visai nemanė išsikelti iš savo gyvenamos vietos, kaip lygiai nesirengė balsavime dalyvauti.

Tas pats klastojimas buvo daromas ir su kaimų apylinkių rinkėjais. Tik čia bendrai veikė apygardų komisijos ir vietos vykdomieji komitetai.

Direktyvų vykdymas ir komisijų organizavimas

Kas ir kaip vietose rinkimus organizavo, kas ir kokiu principu sudarinėjo komisijas, kurių sudarymas įstatymu priklausė visuomeninėms organizacijoms ir darbo žmonių kolektyvams, kuo vadovautasi tas komisijas sudarinėjant ir t.t., aiškiai matyti iš „rinkimų organizavimo Telšių apskrityje plano", kurį parengė LKP (b) Telšių apskrities komiteto sekretorius rusas Mironov, ir kuriame buvo šitokių nurodymų:

Apygardų rinkimų komisijų steigimas.

Patikrinti kandidatus į apygardų rinkimų komisijų narius, po 11 žmonių, iš kurių 3 iš Kretingos ir 3 iš Mažeikių apskrities. Surašyti kiekvieno šių draugų charakteristiką ir surinkti autobiografijas. Apygardos komisijų sąstatą pristatyti KP(b) apskrities komitetui patvirtinti.

Vykdymo terminas rytas 14.XI.40. Atsakingi už vykdymą apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Rocius ir apskrities partijos komiteto organizacinio skyriaus vedėjas Guiskis.

1940 m. lapkričio 14 d. vakare apygardų rinkimų komisijų sąstatas turi būti patvirtintas LKP(b) apskrities komiteto posėdyje ir medžiaga su specialiu žmogumi turi būti išsiųsta į LKP(b) Centro Komitetą.

Vykdymo terminas vakaras 14.XI.1940. Atsakingas už vykdymą apskrities komiteto organizacinio skyriaus vedėjas Guiskis.

1940 m. lapkričio 16 d. pravesti organizacijų ir darbo žmonių bendruomenių susirinkimus su klausimu apie išstatymą apygardos rinkimų komisijos narių. Šių posėdžių ir susirinkimų protokolai tą pačią dieną paštu turi būti išsiųsti Centro Komitetui,

Vykdymo terminas vakaras 16.XI.1940. Atsakingi už vykdymą apskrities vykd. komiteto pirmininkas Rocius ir organizacinio skyriaus vedėjas Guiskis, taip pat LKP(b) valsčių komitetų sekretoriai.

Pravesti apygardos rinkimų komisijų instruktyvinius pasitarimus apie jų darbo praktiką ir suteikti jiems praktišką pagalbą, sudarant komisijų darbo planą.

Vykdymo terminas iki 1940.XI.20. Atsakingas už vykdymą apskrities komiteto sekretorius drg. Mironov.

Apylinkių rinkimų komisijų steigimas.

Parinkti kandidatus | apylinkių rinkimų komisijų narius iš partijos narių skaičiaus, komjaunimo ir patikrinto nepartinio aktyvo, surinkti visų šių draugų autobiografijas ir charakteristikas ir pristatyti patvirtinti LKP(b) apskrities komitetui.

Vykdymo terminas iki 1940.XI.20. Atsakingi už vykdymą Rocius, Guiskis, miestų ir valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai ir LKP(b) valsčių komitetų sekretoriai.

Organizuoti išstatymą kandidatų į rinkimų apylinkių narius susirinkimuose, posėdžiuose, partijos, komjaunimo ir profsąjungos organizacijose ir darbo žmonių bendruomenėse. Surinkti visus protokolus ir apskrities vykdomojo komiteto posėdyje patvirtinti kiekvienos rinkimų apylinkės rinkimų komisijas skyrium.

Vykdymo terminas iki 1940.XII.1. Atsakingi už vykdymą apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Rocius, apskrities komiteto organizacinio skyriaus vedėjas Guiskis ir LKP(b) valsčių komitetų sekretoriai.

Organizuoti instruktyvinius pasitarimus su rinkimų komisijų nariais apie jų darbo praktiką ir suteikti jiems praktišką pagalbą jų darbe.

Vykdymo terminas iki 10.XII.40. Atsakingas už vykdymą drg. Mironov.

Kandidatų išstatymas į deputatus.

Nustatyti vietą pirmiems susirinkimams kandidatams į deputatus išstatyti. Komandiruoti į šias organizacijas LKP(b) apskrities komiteto atstovus šiuos susirinkimus organizuoti ir kandidatus pravesti.

Vykdymo terminas iki 25.XI.40. Atsakingi už vykdymą drg. Mironov ir Guiskis.

Parinkti kiekvienai rinkimų apylinkei ištikimų žmonių agituoti už išstatytus kandidatus ir patvirtinti juos apygardos priešrinkiminiame susirinkime. Ištikimiems žmonėms padėti parinkti aktyvistų grupę prie apskrities partijos komiteto. Sudaryti agitkolektyvą iš politiškai paruoštų draugų.

Vykdymo terminas 25.XI.40. Atsakingi už vykdymą partijos propagandos ir agit. skyrius prie apskrities komiteto.

Telšių apskrities Kompartijos Komiteto sekretorius *Mironov*.

Turint galvoje, kad nė vienas komunistų partijos apskrities komitetas neveikė be Centro Komiteto direktyvų, šis planas leidžia spręsti, kad visai taip pat buvo pasirengta visose apskrityse. O iš jų aiškiai matyti, kad:

1) komunistų partijos apskrities komitetai slaptai sudarinėjo ir tvirtino apygardines rinkimų komisijas. Telšiuose jos buvo sudarytos iki 1940.XI.14. ir tos pat dienos vakarą apskrities komiteto patvirtinti komisijų sąstatai buvo pristatyti LKP (b) CK. Tačiau, kad viskas būtų „pagal įstatymus", per dvi likusias dienas apskrities komitetas rengė apygardos ribose „organizacijų ir darbo žmonių bendruomenių susirinkimus", kuriuose tie darbo žmonės tariamai patys išsirinko jau seniai išrinktas ir patvirtintas apygardines komisijas;

2) tą pačią klastos komediją partijos apskričių komitetai suvaidino ir apylinkių rinkiminių komisijų sudaryme. Apylinkių rinkiminės komisijos, kaip rodo planas, Telšių apskrityje buvo sudarytos iki 1940.XI.20, bet komitetas buvo toks malonus, kad leido darbo žmonėms „išsirinkti" tas komisijas iki gruodžio 1 d.;

3) apskrities komitetai pasiėmė savo atsakomybėn kandidatų išstatymą ir tuo garantavo, kad niekas kitas savų kandidatų nebandys pravesti. Bus renkami tik tie, kuriuos per apskrities komitetus nurodys LKP (b) CK.

Telšių apygardines rinkimų komisijos Nr. 627 byloje greta aukščiau cituoto plano rastas niekeno nepasirašytas lapas, kuriame nurodyta, kas gali būti skiriami į apylinkės komisiją, būtent: „tik visiškai švarūs žmones. Negali jose dalyvauti buvę tautininkai, krikdemai, sukilimų — Taurагės — dalyviai ir pari. Nepriimtini turėję samdinių, išskyrus smulkiųjų ūkininkų, kurie drauge su šeimyna dirbdavo. Buvę šauliai gali būti skiriami. Kreipti dėmesį ypatingai į komisijų pirmininkus. Kiekvienas komisijos narys turi parašyti trumpą gyvenimo aprašymą, o valsčiaus vykdomasis komitetas su kompartija duoda savo nuomonę dėl tinkamumo į rinkimų komisiją ir prijungia ją prie gyvenimo aprašymo. Valsčių vykdomųjų komitetų su kompartija sudarytas kandidatų sąrašas su pasiūlymu pareigoms, pridėjus gyvenimo aprašymus ir nuomones siunčiamas per apkomo (partijos apskrities komiteto) įgaliotinį rinkimams organizuoti apkomui patvirtinti iki lapkričio 20 dienos".

Telšių apkomas apygardines komisijos vardu ir jos pirmininko parašu išsiuntinėjo visiems valsčių ir miestų vykdomiesiems komitetams raštą su pavyzdiniu blanku, kad kiekvienos apylinkės gyventojai patys „išsirinktų" savo rinkimines komisijas. To pranešimo ir pavyzdžio tekstas šitoks:

Lietuvos Komunistų Partijos
Telšių apskr. Komitetas
1940 m. gruodžio mėn. 1 d.

Nr. 719
Telšiai

PRANEŠIMAS VALSČIAUS IR MIESTO PILDKOMAMS

Prisiunčiame jums protokolo pavyzdį, kurį turėsite sudaryti. Pagal rinkimų nuostatų 49 str. prašome patvirtinti per visuomenės susirinkimus jau sudarytas rinkimų komisijas iš liaudies organizacijų, t. y., LKP(b), Komjaunimo ir Profsąjungų.

Patvirtinti reikia būtinai iki 1940 m. gruodžio 5 d. ir pristatyti Apygardos rinkimų komisijai.

Apygardos Rinkimų Komisijos Pirmininkas
(Parašas neįskaitomas)

(A. V.)

Pavyzdys

1940 m. gruodžio mėn. ..... d. Mes ..... apylinkės darbininkai ir valstiečiai šiandien susirinkę siūlome į valsčiaus apylinkės rinkinių komisiją sekančiai:

Pirmininku pil. ..... gyv. ..... ,
Pirmininko pav. pil. ..... gyv. ..... ,
Sekretorium pil. ..... gyv. , ...
Kandidatais ..
gyv. ..... ,

Nors visos apylinkių rinkiminės komisijos buvo sudarytos ir apskrities komiteto patvirtintos dar 1940.XI.20, bet iki gruodžio 5 d. partijos reikalavimu buvo šaukiami gyventojai, kad ,,jie išrinktų" jau seniai partijos sudarytas apylinkių rinkimų komisijas.

Rinkimų komisijų ir agitatorių brigadų darbas

Sudarytos apylinkių rinkiminės komisijos iš karto buvo skandinamos popierizme ir apverstos keleriopos rūšies darbais. Jos turėjo tvarkyti ir puošti būstines, nuolatos jose budėti, šaukti informacinius posėdžius ir studijuoti sunkiai suvirškinamas instrukcijas, ruošti mitingus ir pramogas rinkėjams. Jos taip pat buvo įkinkytos ir į kitus darbus, kurių nenumatė įstatymas ir Maskvos „evangelija", bet kurių reikalavo partijos centras ir apskrities komitetai. Telšių apygardos rinkimų komisijos Nr. 627 byloje rasta trijų puslapių instrukcija, kurioje, tarp kita ko, nurodytos šitokios apylinkių rinkiminių komisijų narių pareigos:

Gerai išstudijuok rinkėjų sąrašą, susipažink ir patikrink, ar visi tavo kaimynai surašyti, o jei pastebėsi apleistą — pasiteirauk kodėl!

Maža to: visi komisijos nariai privalote pasidalyti visais apylinkės piliečiais, paimti savo globon tam tikrą rinkėjų skaičių, pav., vieną kaimą ar vieną gatvę ir panašiai.

Susirašyk iš rinkėjų sąrašo visus piliečius, kuriais turi rūpintis, ir aplankyk juos.

Neužteks vieną sykį aplankyti — ne, reikia bent porą kartų apeiti visus.

Nepamiršk, kad yra ligonių, kurie jokiu būdu negalės atvykti į rinkimų patalpą balsą atiduoti — surašyk visus tuos negalinčius atvykti, nes pas visus turėsi pats apsilankyti ir garbingai kviesti atlikti kilnią balsavimo pareigą.

Suorganizuok iš kalno iškilmingą valiavimą į rinkimus: važiuokite visa vesele, su pastrajais, konkalais, muzikomis, pasiimkite su savimi ligonius ir tuos, kurie neturi kuo nuvažiuoti, būkite visi draugais. Balsavimas ne pakūta, bet didelė šventė! Tą privalo komisijos narys aiškinti ir išaiškinti ir į galvas visiems įkalti.

Ir kalė į galvas visi, kas tik kalti norėjo. Įkyriai lindo visoki garbingi agitatoriai, visų komisijų visi nariai, visas aktyvas, visi komjaunuoliai, visi žydai. Jie jėga veržėsi į privačius gyventojų butus, varyte varė juos į susirinkimus ir ten aiškino, kokią „didelę šventę" vargšams lietuviams surengė tautų tėvas ir mokytojas draugas Stalinas...

Kaip energingai ir kokiu mastu visa tai buvo vykdoma, pailiustruoja Kauno apskrities vykdomojo komiteto atliktų rinkiminių darbų apyskaita. Iš jos paaiškėja:

Š. m. gruodžio 7 d. LKP(b) Kauno apskrities komitetas ir Kauno apskrities vykdomasis komitetas buvo pasiuntęs įgaliotus asmenis, kurie sušaukė seniūnijų pirmininkus, pavaduotojus, sekretorius ir rinkiminių apylinkių pirmininkus ir kitus pareigūnus ir, dalyvaujant vietos aktyvui, išrinko visam apskrityje apie 200 žmonių, kurie š. m. gruodžio 10 d. buvo suvažiavę į Kauną ir jiems buvo duota informacijų rinkimų reikalais. Šiems asmenims pavesta vietoje informuoti žmones rinkimų reikalais ir organizuoti vietos smulkesnes agitgrupes.

Š. m. gruodžio 14 d. buvo paskirti iš abiejų komitetų atsakingų asmenų įgaliotiniai į kiekvieną valsčių varyti rinkimų kampaniją iki užbaigiant. Be to, iš vykdomojo komiteto tarnautojų suorganizuotas 22 asmenų rinkiminis talkininkų būrys, kuris kartu su įgaliotais valsčių aukščiau minėtais asmenimis tikrina rinkimines apylinkes ir instruktuoja jas. Čia paminėti asmens rinkimų dieną lieka valsčiuose ir apylinkėse ir padės rinkimus pravesti.

Nustatytu laiku buvo pravesti susirinkimai beveik visuose valsčiuose ir jų dauguma yra padariusi nutarimus prisidėti prie Vasiliauskaitės kandidatūros palaikymo, rinkti ją deputate į Tautybių Tarybą.

Š. m. gruodžio 25 ir 26 dienomis agitatorių brigados gausiai vyks į rinkimines apylinkes propagandos ir rinkimų apylinkių techniško sutvarkymo reikalais.

Tą pat pakartoti, arba kur bus nespėta, atlikti ir per Naujus Metus.

Iš to dokumento ištraukų dar aiškėja, kad komunistinės organizacijos budriai kontroliavo nors ir iš patikimų asmenų sudarytas apylinkių rinkimines komisijas. Baisu buvo, kad jos nepadarytų nedovanotinų klaidų. Reikėjo, kad jos, nieko nesigailėdamos, priverstų visus balsuoti, o neprivertus, pasinaudotų klastojimais. Apie tai įvairūs įgaliotiniai, be abejonės, buvo tinkamai painformuoti.

Partijos, profesinės sąjungos, komjaunuoliai ir aktyvistų armijos energingai suko sudėtingą, išpūstą ir nepaliaujamai reklamuojamą bolševikinių rinkimų mašiną. Kiekviename Lietuvos kampelyje nuo produktyvaus darbo buvo atitraukta daugybė fizinio ir protinio darbo darbininkų. Visi turėjo plušėti dienomis ir naktimis. Rinkiminės komisijos posėdžiavo kasdien, kasdien budėjo rinkiminėse apylinkėse ir kombinavo, kaip sėkmingiau rinkimus pravesti.

Visos instrukcijos buvo vykdomos nepaprastu kruopštumu ir atsidėjimu. Ne veltui komunistų partija į komisijas rinko tik tuos, kurie buvo žinomi savo pasiryžimu dirbti iš paskutiniųjų. Kaip uoliai buvo įgyvendinamos instrukcijos, rodo kad ir šis 20-sios Kaimo rinkiminės apylinkės 1940 m. gruodžio 12 dienos užprotokoluotas nutarimas:

Rinkėjus lankyti pasiskirstyta gatvėmis: Italijos gatvė nuo 1 iki 31 nr. — drg. Milneriui, Žalioji ir Ąžuolų g. neporiniai nr. nr., Žaliosios nuo 1 iki Varėnos g. ir nuo 2 iki 14 — Jurgutienei, Lukšio g. nuo 30 iki 32 nr., Seimo g. 7 — 11 nr. ir' Trumpoji g. — drg. Tuvaitei, Obuolių g. ir Liškiavos g. — drg. Lapienei, Turžėnų g. neporiniai nr., Kriaušių g. neporiniai numeriai, Šklėrio g. — drg. Stundžiai, Vyšnių g. neporiniai nr., Paminklų g. neporiniai numeriai — drg. Šmidtui, Benediktinų g. nuo 10 iki 38 ir nuo 17 iki 47 nr. — drg. Ščerbakovui,

Komisija, žinoma, negalėjo tenkintis vien tik rinkėjų lankymu. Būtų nepatenkinta partija. Todėl privalėjo rengti mitingus su visokiomis pramogomis. Bet tie mitingai sunkiai vykdavo. Štai ta pati komisija buvo priversta protokoluoti:

Nesusirinkus 1.I žmonėms į mitingą, jis nukeliamas į I.4 19 val. Kalbės politvadovas iš raudonarmiečių. Mitingas įvyks Meno Mokykloje. Sukvies į mitingą

agitatoriai. Sekmadieni, 1.5 17 val., Zitiečių salėje numatoma surengti mitingą su menine dalimi. Kalbėtoju pakviesti politvadovą raudonarmietį. Meninei daliai pakviesti raudonarmiečių dainų ir šokių ansamblį ir pionierių saviveiklą. Jei raudonarmiečių ansamblio nebūtų galima gauti, programą atliks pionierių saviveikla.

Į sekmadienio mitingą kviečia agitatoriai.

(Iš 20-slos apylinkės 1941.1.2 protokolo).

Tame pačiame šios komisijos protokole randama ir paaiškinimų, kaip sekasi agitatoriams agituoti ir kviesti gyventojus į mitingus. Užprotokoluota: ,,Brigadierius Geršonovičius praneša apie nuotykius su agitatoriais; poroj vietų agitatorių nepriėmė, bet antrą kartą nuvykus jau buvo gerai priimti. Naujųjų Metų dieną šauktas mitingas neįvyko, nes žmonės po Naujųjų Metų sutikimo buvo nuvargę".

Mitinguose agitatorių kalbas apie stalininę konstituciją ir apie laimę rinkti deputatus klausytojai pertraukdavo visai kito pobūdžio klausimais: kodėl trūksta prekių, kodėl viskas pabrango, kodėl mus varo į kolchozus? Nors už tokius klausimus buvo keliamos bylos ir klausėjai grūdami į kalėjimus, bet žmonės negalėjo susivaldyti ir dėl to agitatorių rašytuose protokoluose randama šitokių vietelių: „Draugas Pranas Juška savo kalboje smulkiai nupasakojo dabartinę padėtį ir ragino ruoštis sausio 12 d. rinkimams. Taip pat išaiškinta, kodėl yra laikinis prekių trūkumas" (Iš Vieviržėnų v. Balsėnų rinkiminės apylinkės 1940.XII. 15. suorganizuoto susirinkimo - mitingo protokolo).

Panašius aiškinimus agitatoriai turėjo atlikti Vilkių, Mataičių, Sausių, Vainių ir kituose kaimuose. Meiskių kaimo ūkininkų mitinge, kaip rodo protokolas, ūkininkai irgi pateikė įvairių nemalonių klausimų, bet apie juos tik tiek parašyta: „Buvo atsakyta į pateiktus klausimus dėl prekių ir kitokių trūkumų. Tuo pačiu paaiškinta Stalino konstitucija ir rinkimų nuostatai".

Gerokai susirinkimuose aplamdyti, agitatoriai savo posėdžiuose išsipasakodavo ir pavaizduodavo gyventojų nusistatymus. Šiuo reikalu būdingas šitoks protokolas:

Laukžemės apylinkės agitatorių kolektyvo sausio 12 d. rinkimams į Aukščiausiąją Tarybą p r o t o k o l a s.

1940 m. gruodžio 16 d. Laukžemės apylinkės agitatorių kolektyvas padarė posėdį. Posėdyje dalyvavo KP atstovas drg. Kostas Barkevičius ir agitkolektyvo nariai: Budrikas Vaclovas, Mineika Vladas, Motiejauskas Kazys ir Kungys Jonas.

Posėdyje buvo nagrinėjamas agitacinis darbas. Drg. Budrikas Vaclovas pareiškė daugumos atsiliepimus dėl rinkimų — jie neigiami. Būtent, dėl kandidatų kiekių nustatymo, kad per mažai kandidatų nustatyta. Budrikui buvo painformuota, kad su kapitalistiniais sluoksniais dėl kandidatūros į kovą neiname. Drg. Mineika Vladas pareiškė, kad tenka išgirsti iš valstiečių neigiamų nusistatymų. Priežastis — sukolchozinimas. Jis taip pat painformuotas, kad vyriausybė visiškai neturi norų kolchozinti, bet laisvai savo noru galima tai padaryti. Drg. Motiejauskas Kazys pareiškė, kad tenka išgirsti priekaištų, kam siuvėjai ir batsiuviai savo brolius pavergia, tegul patys rusai. Tai irgi atsiliepia į rinkimus. Painformuotas paaiškinti

valstiečiams, kad darbo valstybėje darbininkai ir vadovauja, o rusai pavergti nenori ir nemano. Drg. Kungys pasakė, kad jam valstiečiai pareiškė įvairių klausimų, bet išaiškinus tuos klausimus, valstiečiams pasidaro aišku.

Posėdis šiuo ir baigtas.

(Visų dalyvių parašai).

Reikia pažymėti, kad inteligentai prie organizacinio ir agitacinio darbo beveik nė nebuvo pritraukti. Komunistai bijojo, kad inteligentai gali nepasiduoti jų direktyvoms. Antra vertus, kiekvienas padoresnis lietuvis stengėsi, jei tik galėjo, laikytis nuošaliau. Tik tokiais atvejais, kada jau jokiu būdu nebebuvo galima išsisukti, jis tylėdamas nusilenkdavo visagalinčių valiai.

Stokojant inteligentinių pajėgų, rinkimų organizacijoje pasitaikydavo tiesiog kurjoziškų nuotykių. Juos ypač ryškiai pavaizduoja šitoks Panevėžio apskrities vykdomojo komiteto nutarimas:

Svarstyta: **Ramygalos valsčiaus Jonaitėlių apylinkės rinkiminės komisijos sąstato pertvarkymo klausimas.**

Nutarta: **Ramygalos valsčiaus Jonaitėlių apylinkės rinkiminės komisijos sekretorių *Anuprą Skaudą,* kaip beraštį, paskirti tos apylinkės komisijos nariu, o tos apylinkės komisijos narį Jurgį Katiną paskirti tos apylinkės komisijos sekretoriumi.**

(Ištrauka iš 1941.1.7 Panevėžio ap. V. K. posėdžio protokolo).

Bemoksliai žmonės, sugrūsti į komisijas, aišku, darė visa tai, ką nurodinėjo partijos įgaliotiniai. Savo pareigomis daugeliu atvejų jie didžiavosi, nors nieko nenusivokė instrukcijų gausybėje. O tie, kurie nesididžiavo, kurie nenorėjo paklusti, turėjo atsidurti kitų organų — NKVD — globoje. Gindami teisybę, jie virsdavo liaudies priešais, kuriuos NKVD turėjo nedelsiant sudoroti ir dorojo. To neišvengė ir išrinktieji. Su kai kuriais buvo be ceremonijų pasielgta. Tai matyti iš šitokio protokolo:

Svarstyta: **Ramygalos apylinkės rinkiminės komisijos narių pakeitimo klausimas.**

Nutarta: **Ramygalos apylinkės rinkiminės komisijos narius Joną Subačių ir Antaną Morkevičių, kaip liaudies priešus (vietos kompartijos pranešimu) iš tų pareigų atleisti ir jų vieton komisijos nariais paskirti Alfonsą Sakalauską ir Joną Jansoną, gyv. Ramygalos miestelyje.**

(Ištrauka iš Panevėžio ap. V. K. 1941.1.7 posėdžio protokolo).

Kandidatų išstatymas

Tarp bolševikinių siekimų ir tarp įstatyminių normų šiuo atveju buvo didžiausia praraja. Įstatymai leido kiekvienai organizacijai, kiekvienam darbo žmonių kolektyvui įmonėje arba valstiečių susirinkimui valsčiuje, išstatyti savo kandidatus. Tegul rungiasi. Tačiau komunistams tai peilis po kaklu. To negali būti.

Ir ta praraja buvo užpilta labai paprastai. Maskvos nurodomas, Lietuvos komunistų partijos centro komitetas išrinko kandidatais į atstovus 35 asmenis ir paskirstė, kuris jų kurioje apygardoje turi būti išstatytas kandidatu. Viešai išstatyti, žinoma, turėjo ne komunistų partija, bet visuomeninių organizacijų ir darbo žmonių kolektyvų susirinkimai. Tie susirinkimai buvo dviejų rūšių: pirminiai, kuriuose vadovaujantieji komunistai (apkomų ir profesinių sąjungų vadovai) pasiūlo kandidatus ir antriniai, kuriuose žemesnieji komunistai priverčia susirinkusius pritarti pirminiame susirinkime išstatytai kandidatūrai. Komunistų šulai pirminiuose susirinkimuose pateikia kandidatų pavardes ir protokoluose užrašo, kad kandidato išstatymas buvo „entuziastingai priimtas". Komunistų patikėtiniai, kurie vadovavo kiekvienai įmonei, ir, naganais ginkluoti čekistai, kurie neleido niekam prasižioti, turėjo garantuoti, kad niekas nedrįs kitų kandidatų pasiūlyti.

Kandidatų išstatymą vietose atliko komunistų partijos apskričių komitetų šulai ir iš Kauno į visas Lietuvos vietas išvykę LKP(b) Centro Komiteto ir bolševikinių respublikos įstaigų vadovai. Kaip tas kandidatų išstatymas iš tikrųjų buvo vykdomas, pakaks pacitavus ir šitokį kandidato išstatymo protokolą:

Telšių tekstilės fabriko „Mastis" ir Telšių statybininkų profsąjungos darbininkų kolektyvo priešrinkiminio susirinkimo

P R O T O K O L A S

Susirinkimas įvyko 1940 m. gruodžio 8 d. 13 val. Telšių m. Telšių valstybinės vidurinės mokyklos salėje. Susirinkime dalyvavo 550 žmonių.

Susirinkimas išklausė Telšių apkomo sekretoriaus drg. Mockaus Valerijono kalbos apie rinkimus į Aukščiausiąją SSSR Tarybą nuo LTSR ir apie darbininkų uždavinius.

Po draugo Mockaus kalbos išstojo kalbėti Aukščiausios LTSR Tarybos narys drg. Bauža Antanas, kuris nušvietė būsimųjų rinkimų reikšmę LTSR darbininkų klasei ir paaiškino pačius rinkimus. Po drg. Baužos kalbos, drg. Budrius Juozas, Telšių pradžios mokyklų inspektoriaus padėjėjas, paskaitė laiško turinį, kurį pasiūlė pasiųsti LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui ir LKP(b) Centro Komitetui. Po drg. Budrio pasiūlymo, kuris buvo viso susirinkimo entuziastiškai priimtas, išstojo kalbėti drg. Lenkauskas, Telšių statybininkų profsąjungos pirmininkas, kuris pasiūlė kandidatu į deputatus Aukščiausiojon Tarybon LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininką drg. Gedvilą Mečių, s. Aleksandro, gim. 1901 m., gyv. Kaune.

To pakako, nes į salę surinktas bolševikinis aktyvas buvo atitinkamai parengtas. Ir dėl to tuojau pat galima buvo į protokolą įrašyti, kad *„susirinkimas nutarė išstatyti deputatu Aukščiausiojon SSSR Tarybon Telšių, rinkiminėje apygardoje Nr. 627 nuo Telšių Tekst. Fabr. „Mastis" ir Telšių statybininkų profsąjungos darbininkų kolektyvo LTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininką, drg. Gedvilą Mečių, s. Aleksandro, gim. 1901 m., gyv. Kaune".*

Kai toks nutarimas buvo įrašytas į protokolą, komunistų partijos Telšių apskrities komiteto sekretorius Mockus išsitraukė iš kišenės apkome iš anksto parengtą laišką ir čia pat jį susirinkusiems perskaitė. Tai buvo laiškas pačiam Gedvilui ir skambėjo šitaip:

1940.XII.8. Telšių valstybinės vidurinės mokyklos salėje įvyko priešrinkiminis tekstilės fabriko „Mastis" ir Telšių statybininkų profsąjungos darbininkų kolektyvo susirinkimas, kuriame buvo išstatyta ir viso susirinkimo entuziastiškai priimta Jūsų, Drauge LTSR Komisarų Tarybos Pirmininke, kandidatūra į deputatus Aukščiausiojon SSSR Tarybon.

Susirinkimo prezidiumas kreipiasi į Jus, Drauge Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininke, prašydamas duoti savo sutikimą būti renkamam į Aukščiausiąją SSSR Tarybą Telšių rinkiminėje apygardoje Nr. 627 nuo Telšių tekstilės fabriko „Mastis" ir Telšių statybininkų profsąjungos darbininkų kolektyvo.

Pakeitus veikėjų pavardes, gausime kitų pirminių protokolų tekstus. Po pirminių susirinkimų buvo vykdomi antriniai susirinkimai, kuriems vadovavo žemesni komunistų šulai.

Stereotipinius nutarimus antriniuose susirinkimuose komunistai padarė Mažeikių koklių fabrike, Sadauskų alaus fabrike, Daubarių plytinėje ir kitur. Tokius pat nutarimus komunistai rašė visoje Lietuvoje ir visur „entuziastiškai" pritariama pirminiam susirinkime išstatytai kandidatūrai. Niekas, nenorėdamas atsidurti čekistų rankose, nedrįsta pasiūlyti savo kandidato. Jo pasiūlymo prezidiumas nepriims, balsavimui jo nepateiks. Kandidatūrų priėmimas vykdomas rankų pakėlimu.

Mažiau apdairūs antrinių susirinkimų organizatoriai leidžia į protokolus įrašyti tokius paaiškinimus: „nutarimas (dėl išstatyto kandidato) padarytas pritariant kompartijos atstovui drg. Butkui Antanui" (Geležinkelių darbininkų ir tarnautojų profsąjungos Kretingos skyriaus visuotinio susirinkimo, įvykusio 1940.XII.8. protokolas). Jei tas draugas nebūtų pritaręs, jei jis to kandidato nebūtų siūlęs, tai ir tokio nutarimo nebūtų padaryta.

O nežinomas aktyvistas, tikrai maža ką apie komunistų klastą nusimanydamas, parengė gyventojų susirinkimams šitokius mašinėle parašytus nutarimų blankus, kuriuose tereikėjo tik įrašyti vietą, laiką, dalyvius, o kandidato pavardė jau iš anksto buvo nustatyta. To nutarimo blankas šitoks:

valsčiaus valstiečių visuotinio susirinkimo, įvykusio
1940 m. gruodžio m._____d. protokolas.

Susirinkimo pradžia_val.

Susirinkime dalyvauja

***Svarstyta:* Aukščiausiojon TSRS Tarybon kandidatų į atstovus statymas.**

Dėl šio klausimo diskusijose dalyvavo

Nutarta: **Pagal 141 str. TSRS konstitucijos ir 57 — 58 rinkimų | TSRS Aukščiausiąją Tarybą nuostatų, išstatyti kandidatu į atstovus Tarybon Kretingos rinkimų apygardoje nuo_____drg. *Gedvilą Mečių,* sūnų Alekso, gim. 1901 m., lietuvį, gyv. Kaune, užimantį TS Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko vietą.**

Prašyti drg. Gedvilą Mečių, sūn. Alekso, duoti savo sutikimą būti renkamu Kretingos apygardoje į Aukščiausiąją Tarybą.

Susirinkimo pirmininkas_
Sekretorius__
Prezidiumo nariai_

Protokolo autorius nesuvokė, kad Kretingos apygardos visai nėra, kad Kretinga priklauso Telšių apygardai, tačiau jis žinojo, kad reikia išstatyti Gedvilos kandidatūrą. Tokius protokolų blankus su iš anksto nustatyta kandidato pavarde pasirašė Endriejavo, Vieviržėnų ir kitų aplinkinių vietų susirinkimų prezidiumai.

Kur gi buvo organizacijos, kooperatyvai? Ar jie savų kandidatų nesiūlė? Atrastuose dokumentuose yra tik tiek žinoma, kad komunistų partijos centro komiteto neatsiklausęs, savo kandidatus pasiūlė Laisvamanių Etinės Kultūros Simno skyrius. 1940 m. gruodžio 12 d. Simne įvyko šio skyriaus 23 narių susirinkimas, kuriame buvo nutarta išstatyti savo kandidatus rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Tuo reikalu buvo surašytas atitinkamas protokolas ir kandidatais nutarta pasiūlyti du žinomus komunistų veikėjus, M. Gedvilą ir M. Meškauskienę ir vieną, matyt, savo žmogų, Juozentavičių. Tačiau į tą pasiūlymą draugijai buvo atsakyta, šitokin laišku;

Seinų Apygardos Rinkiminė Komisija
Nr. 47
rinkimams į Tautybių Tarybą

Lazdijai, 1940.XII.16.

L. E. K. D. SIMNO SKYRIAUS VALDYBAI

Jūsų 1940 m. gruodžio 12 d. protokolas neatitinka „Rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą Nuostatų" 61 str. raidei „a" ir 62 str. reikalavimams ir dėl to siūlomieji kandidatai rinkimams į deputatus 658 apygardos komisijoje neregistruojami.

Pirmininko pavaduotojas.

Gaila, kad nerasta paties Simno skyriaus protokolo. Komisija, gal būt, sąmoningai jį iš bylos pašalino. Iš jo būtų matyti, ko tam kandidatų išstatymui formaliai trūko. Tačiau galima būti tikram, kad komisijoms buvo įsakyta nepriimti ir neregistruoti nė vieno kandidato, be tų, kurie turi būti išstatyti ir tose apygardose, kurioms jie paskirti.

Galutinis pasirengimas balsavimams

Kartu su balsavimo dienos artėjimu didėjo ir rinkimų organizatorių rūpesčiai. Daugelyje dokumentų jie paliko savo nepaprasto nervinimosi

žymių ir išsiblaškymo nuotrupų. Jie pradėjo baimintis net savo šešėlių ir laukė, kad rinkimų dieną ar prieš ją turi įvykti kažkas nepaprasto, nelaukto ir baisaus. Tai ypač jaudino čekistus, apie kurių ranką rinkimuose bus kalbama toliau.

Iš centro į apygardas ir vykdomuosius komitetus, o iš jų į apylinkių rinkimines komisijas ir į valsčių vykdomuosius komitetus nuolatos buvo siuntinėjami patikimi įgaliotiniai duoti paskutinių instrukcijų. Bet ir tai dar buvo papildoma raštais, telefonogramomis ir telegramomis.

Komunistų partijos centro komitetas tris dienas prieš rinkimus išleido savo paskutinį atsišaukimą, o vykdomieji komitetai nė minutės negaišdami įsakė: „tuojau pravesti rinkiminį susirinkimą įstaigose, fabrikuose, įmonėse, kaimuose, rinkiminėse apylinkėse, kuriame turite paaiškinti šį atsišaukimą. Apie išpildymą pranešti iki š. m. sausio 11 d. 14 val." (Telšių ap. vykd. komiteto 1941.1.10. telefonograma Nr. 24 valsčių vykdomiesiems komitetams).

Ir tos direktyvos skrupulingai buvo vykdomos. Telšių apskrities vykdomasis komitetas netrukus gavo atsakymą į savo telefonogramą: „Į Tamstų Nr. 24 pranešu, kad š. m. sausio 10 d. 20 val. buvo sušauktas visų Plungės miesto valstybinių įstaigų tarnautojų bei darbininkų susirinkimas, kuriame LKP(b) Centro Komiteto atsišaukimas perskaitytas. Po to daug draugų savo kalbose pasižadėjo rinkimų dieną vieningai dalyvauti rinkimuose. Tam visi susirinkusieji vieningai pritarė rankų pakėlimu ir priimdami rezoliuciją. Susirinkime dalyvavo per 60 žmonių. Plungės miesto vykdomojo komiteto pirmininkas (parašas)."

Tas atsišaukimas virto paskutine milžiniška priešrinkimine karštlige, nes susirinkimai buvo šaukiami visur, visuose Lietuvos kampeliuose.

Balsavimo dienai artėjant iš komisijos narių buvo pareikalauta, kad jie eitų ne tik savo tiesiogines, bet ir milicininkų bei šnipų pareigas. Tuo reikalu Seinų rinkimų apygardos pirmininkas Čiurliauskas 1941.1.3. išsiuntinėjo visiems valsčiams ir apylinkių rinkimų komisijoms šitokią telefonogramą: „Įsakau smulkiai pranešinėti į apygardos rinkiminę komisiją apie visus atsitikimus, kaip tai: nuplėšimą skelbimų, sąrašų, obalsių, antitarybinių proklamacijų mėtymą ir t.t."

Tačiau labiausiai pagrįsta buvo organizatorių baimė, kad rinkimuose gali dalyvauti ypač menkas rinkėjų procentas. Niekas iš jų negalėjo tikrai suprasti, kiek gi rinkėjų iš tikrųjų gali balsuoti, nes rinkėjai savo nusistatymą slėpė. Tiesa, agitacijos šiuo atveju nesigailėta, o už bandymą raginti nebalsuoti šimtai žmonių buvo grūdami į kalėjimus. Tačiau tikrą vaizdą tegalėjo duoti tik pati rinkimų diena. Dėl to reikėjo iš anksto ieškoti būdų, kaip išsiversti gyventojams nebalsuojant. Į tą dalyką, kaip jau minėta, buvo atkreiptas dėmesys leidžiant „Priminimą". Ten buvo numatytos dvi priemonės: vaikščiojimas po namus su rinkiminėmis urnomis ir rinkėjų skaičiaus mažinimas. Dabar dar kartą nurodyta, kad reikalinga mažinti rinkėjų skaičių. Tai priminė LTSR AT Prezidiumas sa-

vo 1941 m. sausio 11 dienos telefonograma Nr. 3, pareikalaudamas rinkimų dieną išbraukti iš rinkėjų sąrašų visus mirusius, kitur išvykusius, esančius ilgalaikėj komandiruotėj, esančius ligoninėse ir suimtųjų namuose. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas taip pat pareikalavo, kad jam būtų kas dvi valandos pranešinėjamos žinios apie balsavimų eigą ir nurodoma, kurios apylinkės labiau atsilikusios, kurios nepažangios, anot jų. Į tas apylinkes, žinoma, turėjo tučtuojau atkreipti dėmesį egzekucijų organai.

Greitam susisiekimui užtikrinti iš visų komisariatų, iš visų įstaigų, įmonių ir privačių asmenų oficialiais raštais buvo pareikalauta pavesti rinkimų kampanijai visas auto mašinas. Mašina, kaip raštuose buvo nurodoma, turi būti paruošta važiavimui ir aprūpinta kuru 24 valandoms. Ji turi būti kartu su šoferiu paduota rinkimų dieną 4 val. ryto nurodytos apylinkės ar atskiro pareigūno dispozicijai. Mašinos panaudojimo išlaidas, žinoma, dengia pats savininkas.

Visi Kaune esą liaudies komisarai prieš rinkimus gavo iš Kauno miesto vykdomojo komiteto šitokias telefonogramas: „Ryšium su artėjančiais rinkimais yra reikalinga jau ryt dieną papuošti visas įstaigas, įmones ir nacionalizuotus bei privačius namus. Todėl prašau visus Kaune esančius Komisariatų Komisarus įpareigoti Komisariato žinioje esančių Įstaigų vedėjus atitinkamai papuošti visas įstaigas, trestus, įmones ir iškelti vėliavas. Šie papuošimai turės pasilikti ligi rinkimų pabaigos. (KMVK 1941. I. 2 telefonograma).

Tuo pačiu kurpaliu buvo pravestas „savanoriškas", vien iš „dėkingumo" įvykdytas miestų ir miestelių pasipuošimas, ryšium su rinkimais, ta didžiąja „šventе". Plungės vykdomasis komitetas, pavyzdžiui, nustatė tokią tvarką, kad tam tikras gatves, aikštes ir namus puošia atitinkamos įstaigos ir asmenys: Turgaus aikštę — „Lietūkis"; Vytauto prospektą — Paštas ir Urėdija; Birutės gatvę — Tekstilės fabrikas; Vaižganto gatvę — Levinas ir Amolskis ir t. t.

Rinkimų eiga ir „šimtaprocentinis" dalyvavimas balsavime

Dar prieš sausio 12 dienos aušrą visose rinkiminėse apylinkėse ir apygardose užvirė nervingas darbas. Rinkimų mašina buvo taip smarkiai ir atkakliai sukta, kad reikėjo laukti, kaip agitatoriai nurodinėjo, jog prie rinkimų būstinių iš pat ryto atsiras eilės rinkėjų, kurios bus suplaukusios į tą retą „šventę" ir skubės kaip galint greičiau patenkinti savo didįjį troškimą — atiduoti savo balsus už „geriausius iš geriausių". Juk visus turėjo vilioti išpuoštos rinkiminės apylinkės, tokios štai, kaip Lapių rinkiminė apylinkė Kauno apskrityje. Ji buvo tokia: „Sukant iš vieškelio Į Lapių rinkiminės apylinkės būstinę, matyti gražūs vartai. Viršuje grafiškas užrašas: „Mielas drauge, čionai Lapių apylinkės rinkiminė būsti-

nė". Vartų šonai, žinoma, įvairiai papuošti. Frontinė būstinės dalis — fasadas papuoštas didžiųjų genijų drg. Stalino ir drg. Paleckio paveikslais" ir t.t, ir t.t.

Deja. Abejingas stebėtojas, kartu su Telšių apygardos Didvyčių apylinkės nariais, galėjo sekti tikrą rinkimų vaizdą. O tas vaizdas labai iškalbingas, dokumentuotas. Kaip žinia, kiekviena apylinkė kas dvi valandos turėjo pranešinėti kiek atsilankė rinkėjų ir kiek balsavo. Štai tos Didvyčių apylinkės reikalaujamieji pranešimai:

1. Didvyčių rinkiminėje apylinkėje darbą pradėjome šeštą valandą. Komisijos nariai ir paskirti pareigūnai visi atvyko. Darbas eina normaliai . Esame pilnai susitvarkę ir laukiame viso šimto nuošimčių balsuotojų ir vizitatorių iš Plungės.

Komisijos pirmininkas *Bernotas.*

2. Didvyčių rinkiminėje apylinkėje iki 9 valandos 30 min. iš 458 balsuotojų balsavo du piliečiai ir tai sudaro 0,43%.

Komisijos pirmininkas *Bernotas.*

3. Didvyčių rinkiminėje apylinkėje iki 11 valandos 30 minučių balsavo trys piliečiai, tai sudaro 0,65% iš 459 balsuotojų.

Komisijos pirmininkas *Bernotas.*

4. Didvyčių rinkiminėj apylinkėj iki 13 val. 30 min. iš 459 balsuotojų balsavo 17, tai sudaro 3,7% visų balsuotojų.

Komisijos pirmininkas *Bernotas.*

5. Didvyčių rinkiminėj apylinkėj iki 15 val. 30 minučių iš 459 balsuotojų balsavo 74, tai sudaro 16,12% visų balsuotojų.

Komisijos pirmininko pav. *Laučys.*

6. Didvyčių rinkiminėj apylinkėj iki 17 val. 30 min. iš 461 balsuotojo balsavo 94, tai sudaro 20,4% visų balsuotojų.

Komisijos pirmininkas *Bernotas.*

7. Didvyčių rinkiminėj apylinkėj iki 19 val. 30 min. iš 468 balsuotojų balsavo 147, tai sudaro 31,41% visų balsuotojų.

Komisijos pirmininkas *Bernotas.*

8. Didvyčių rinkiminėj apylinkėj iki 21 vaL 30 min. iš 470 balsuotojų balsavo 191, tai sudaro 40,63% visų balsuotojų.

Komisijos pirmininkas *Bernotas.*

Toliau pranešimai nutrūksta. Matyt nepasirodė daugiau ir rinkėjų, nes ta komisija vėliau rinkimų protokole buvo priversta parašyti, kad „urnoje rasta 179 balsai, paduoti už kandidatą Gedvilą Mečių". Bet į šią apylinkę atsiųstas partijos įgaliotinis nenustojo vilties, kad balsuos daugiau. 12 valandą jis pranešė savo darbdaviams pasiguosdamas: „Balsavimas vyksta tvarkingai. Prasidėjo 6 val. Viso yra 459 balsuotojai. Iki 11 val. balsavo 18 balsuotojų arba 3,65%. Numatoma, kad didelis skaičius balsuos tik po pietų. Šiaip nieko ypatingo" (parašas neįskaitomas).

Visai ta pati eiga ir kitose rinkiminėse apylinkėse. Tai gali aiškiai parodyti ir šitoks Plungės v. Stanelių rinkiminės apylinkės pranešimas:

Pranešimas Plungės vykdomajam komitetui apie rinkėjų atvykimą balsuoti Stanelių rinkiminėje apylinkėje Nr. 39/39.

Bendras rinkėjų skaičius	Iki 22 val.	balsavo %%
470	119	25,3.

Komisijos pirmininkas *Gečius.*

O Užupių rinkiminė apylinkė dar geriau pranešė Plungės vykdomajam komitetui: „1941 m. sausio 12 d. Užupių balsavimo apylinkės komisijos pranešimas: balsavimai pradėti 6 val. Tvarkoje. Balsuotojų neatvyko. Jų laukiame. Komisijos pirmininkas *Šakys*".

Iki 10-os valandos — per keturias valandas ta apylinkė susilaukė... trijų rinkėjų ir savo pranešime pasiguosdama rašė: „Laukiame daugiau". ..

Stanelių apylinkėje, kuri pranešė, kad 22 valandą jau balsavo 25,3%, savo protokole turėjo įrašyti, kad už kandidatą paduota tik 112 balsų iš 470 rinkėjų. Kokį procentą sukombinavo apygardinė rinkimų komisija — lieka paslaptimi. Visiems buvo aišku, kad tamsiomis sausio mėnesio valandomis nė vienas rinkėjas neklemšios kažkur ieškodamas apylinkės savo balsui atiduoti. Todėl pačios komisijos pasiėmė rinkimų urnas ir, vykdydamos priminimą, pasileido po apylinkes. Reikėjo apsaugoti savo kailį ir pririnkti galimai daugiau balsų. Tokiu atveju nėra didelės blogybės patiems sugrūsti rinkiminius biuletenius į urnas. Tikslas pateisina priemones.

Rinkimų eigai didelės reikšmės turėjo vietos, gyvenamos svetimo Lietuvai elemento, būtent, rusų, lenkų ir žydų. Šis elementas į rinkimus mielai ėjo ir savo balsus atidavinėjo nepaprastu sąžiningumu. Tai matyti iš Kauno kaimų rinkiminės apygardos pranešimo LTSR AT Prezidiumui. Telefonograma Nr. 3 jam buvo pranešta, kad iki 12 valandos „balsavimo atžvilgiu pažangesnės apylinkės yra šių valsčių: Jonavos v. (balsavo) — 37,43%, Jonavos m. — 47,69, Vendžiogalos — 30,87, o atsilikusios — Pakuonio v. — 7,27%, Zapyškio v. — 10,80% ir Veliuonos — 13,10%". Visi puikiai žino, kad pirmosiose trijose vietose vyrauja svetimas elementas, o kitose trijose — lietuviškas.

Žydai, kuriems bolševizmas davė viską, apię_ką jie seniai svajojo, ir kurie žinojo, kokios bus nebalsavusiems bausmės, iš paskutiniųjų stengėsi savo balsus atiduoti ir dar įrodyti, kad jie balsavo. Pakaks ir šitokio pavyzdžio: Kažkoks salantiškis žydelis, Epelblatas Akiva rinkimų dieną buvo Kaune ir čia savo pareigą atliko, bet nebuvo ramus. Baisu, gali Salantuose pasilikusieji pagalvoti, kad jis liaudies priešas ir nebalsavo. Todėl jis telegrafuoja: „Salantai, Vykdomajam Komitetui. Epelblatas Akiva balsavo Kaune". Telegrama paduota Kaune 1941. I. 12. 18 val. 51 min. ir užregistruota Nr. 1418.

Marijampolės apygardos rinkimų byla duoda šitokį balsavimų vaizdą:

Iki 20 valandos balsavo:

Riečiuose	**— 26%**	**Padovinyje**	**— 30%**
Daukšiuose	**— 30%**	**Kulokuose**	**— 28%**
Meškėnuose	**— 35%**	**Gulbiniškiuose**	**— 32%**
Igliškėliuose	**— 37%**	**Meškučiuose**	**30%**
Grabavoj	**— 25%**	**Adomiškiuose**	**— 33%**
Šlavančluos	**— 29%**	**Nartuose**	**— 30%**
Vytautiškiuose	**— 28%**	**Pentupiuose**	**— 24%**
Ramanave	**— 11%**	**Smilgiuose**	**— 29%**
Gudeliškėse	**— 29%**	**Tautkaičiuose**	**— 29%**

Sunku buvo Marijampolės, kaip ir kitų apygardų apylinkių rinkiminėms komisijoms sulaukti daugiau rinkėjų. Prieš akis kabojo baisusis 108 rinkimų nuostatų straipsnis, kuris reikalavo nemažiau pusės rinkėjų dalyvavimo, priešingai... Ir dėl to reikėjo gerokai pasitempti. Tačiau už komisijas galvojo kiti. Faktas, kad taip mažai gyventojų dalyvauja rinkimuose, sukėlė ant kojų visą rinkimų organizatorių armiją ir buvo pradėta ne juokais kombinuoti, kaip padidinti „balsavusių" procentą. Be abejonės, centrui įsakius, apskričių vykdomieji komitetai griebėsi rinkėjų skaičiaus mažinimo. Kaip pirmiau, priešrinkiminės akcijos metu buvo reikalaujama visus į rinkėjų sąrašus įrašyti, taip dabar buvo pareikalauta sąrašus „išvalyti". Tų valymų ryškų pavyzdį randame šitokiame Kretingos vykdomojo komiteto rašte:

Kretingos Apskrities Vykdomasis Komitetas
Bendras Skyrius
Nr. 9

Kretinga, 1941 m. sausio mėn. 12 d.

TELŠIŲ APYGARDOS RINKIMINEI KOMISIJAI RINKIMAMS Į SĄJUNGOS TARYBĄ

Apskrities Vykdomojo Komiteto turimomis žiniomis, į apylinkių rinkėjų sąrašus įtraukti asmenys, kurie nelaiko save Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos piliečiais ir yra pasiryžę išvažiuoti į užsienį, tuo būdu, norėdami būti kitos valstybės piliečiais, jau turi kitų valstybių konsulatų pažymėjimus. Be to, į rinkėjų sąrašus yra įtraukti buvę dvarininkai, stambūs žemvaldžiai, stambūs prekybininkai ir pramonininkai, įvairių tikybų kunigai ir kitoki Tarybų Respublikos priešai.

Minėti asmenys nenori būti socialistinės valstybės piliečiais, sudarant rinkėjų sąrašus reikalavo išbraukti juos iš sąrašų, sausio 12 d. balsavime nedalyvaus ir kai kur mėgina kurstyti kitus piliečius susilaikyti nuo balsavimo. Patikrinus tų asmenų sąrašus, nustatyta, kad Kretingos apskrityje asmenų, pripažįstančių save kitų valstybių piliečiais, yra 1.833, ir asmenų, laikančių save bendrai socialistinės valstybės priešais, yra 2.780, tuo būdu iš viso balsavime nedalyvausiančių yra 4.613.

Kadangi minėti asmenys nėra verti garbingos pareigos dalyvauti rinkimuose į Aukščiausiąją TSRS Tarybą ir yra liaudies priešai, Apskrities Vykdomasis Komitetas prašo apygardos rinkiminę komisiją išbraukti minėtus asmenis iš bendro rinkėjų skaičiaus Kretingos apskrityje.

Apskrities Vykd. Kom. Pirmininkas *Makštys*
(A. y.) **Už sekretorių V. *Sinius***

Ne įstatymas teisę suteikė, bet rinkimų eiga privertė mažinti rinkėjų skaičių ir tuo būdu didinti balsavime dalyvavusių procentą, nes kitaip grėsė katastrofa, kuri rūsčiai grasino visų pataikūnų šiltoms vietelėms ir net jų galvoms. Dėl to be jokio skrupulo buvo atimamos balsavimo teisės iš tų, kuriems konstitucija jas aiškiai garantavo. Ir rinkėjų sąrašus turėjo koreguoti ne apylinkių rinkiminės komisijos, kurios su jomis visas manipuliacijas išdarinėjo, bet jau apygardų rinkiminės komisijos, į kurias sąrašai atkeliaus tik po balsavimo su išvestais rezultatais. Tada, žinoma, rezultatus reikalinga ištaisyti. Bet ir šitų korektyvų dar nepakako. Naktį iš sausio 12 į 13 dieną, tai yra tuo laiku, kai reikėjo suvesdinėti rinkimų rezultatus, Kretingos apskrities vykdomasis komitetas, suprantama, centro paragintas, kaip ir kiti komitetai, išsiuntinėjo savo apskrities vykdomiesiems komitetams, o per juos ir apylinkių rinkiminėms komisijoms šitokią telefonogramą:

> **„Išbraukti iš sąrašų sekančius asmenis: 1) atbėgėlius, kurie neturi teisės balsuoti, 2) vokiečius, 3) du kartu įrašytus, 4) kurie yra išvykę ilgai komandiruotei, 5) kurie išvykę nežinia kur, 6) kurie turi pažymėjimus balsuoti kitur, 7) kurie randasi ligoninėse ir ten balsavo, 8) kurie laikomi suimti. Pasirašė *Makštys,* Kretingos apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas. Perdavė *Jasevičius,* priėmė *Čėsnys".***

Šiuo dokumentu duotos laisvos rankos apylinkių rinkiminėms komisijoms. Dabar jos be jokios atodairos galėjo braukti rinkėjus iš sąrašų.

Neįmanoma susekti, kiek apylinkių, o vėliau apygardų rinkiminės komisijos galėjo iš sąrašų išbraukti rinkėjų ir kiek jų išbraukė. Tačiau galima visai drąsiai tarti, kad iš sąrašų buvo braukiami visi tie rinkėjai, kurie nesiteikė balsuoti. Telšių apygardos Nr. 627 rinkiminė byla — apylinkių posėdžių protokolai rodo, kad dar prieš rinkimų rezultatų išvedimą apylinkėse, apylinkių rinkiminės komisijos išbraukė iš savo sąrašų 10.489 rinkėjus. Kokiu uolumu tie rinkėjai buvo braukiami, matyti kad ir iš Plungės v. Žlibinų apylinkės Nr. 40/40 sausio 12 d. protokolo. Tame protokole parašyta, kad iš 1.261 rinkėjo, įtraukto į apylinkės sąrašą, komisija išbraukė net 759 rinkėjus, arba per 60%. Panašiai pasielgė Tverų miestelio apylinkė nr. 30/30, kurios komisija iš 1.443 rinkėjų išbraukė 782. Telšių apygardoje rekordą rinkėjų „valyme" pasiekė Tverų v. Skaborų apylinkės Nr. 31/31 rinkiminė komisija, išbraukdama iš savo 827 rinkėjų net 553 rinkėjus ir tokiu būdu pasilikdama sau tik 274 asmenis. Ši komisija tikriausiai jau nepaliko jokio darbo apygardinei rinkimų komisijai, privalančiai apylinkių protokolus atitinkamai koreguoti.

Neatsiliko, žinoma, ir kitų apygardų apylinkių rinkiminės komisijos. Šiaulių apygardoje Nr. 642 rinkimams į Tautybių Tarybą visos apylinkių rinkiminės komisijos iš savo sąrašų, nelaukdamos apygardos korektyvų, pačios išbraukė 6.887 rinkėjus. Čia Šiaulėnų v. Petrošių rinkiminės apy-

linkės komisija iš savo sąrašų, kuriuose buvo 816 rinkėjų, išbraukė 327 rinkėjus, o Šiaulių v. Keblių apylinkės rinkiminė komisija iš 1.230 rinkėjų pašalino 415 nepatikimų asmenų, tačiau* ir patikimieji dar įbruko į urną 143 netikrus rinkiminius biuletenius...

Visose atrastose bylose tas pats vaizdas. Visur ir visos apylinkės rinkimų dieną atsidėjusios pravedė sąrašų valymus ir tuo būdu pakėlė balsavusių skaičių. Taigi, rinkėjų sąrašai, perėję per apylinkių ir apygardų rinkiminių komisijų koštuvus, nustojo visų „liaudies priešų", visų nebalsavusių ir tuo būdu buvo galima paskelbti, kad rinkimuose dalyvavo visas šimtas procentų rinkėjų. Bet tai jokiu būdu ne tų, kurie turėjo teisę rinkti.

Šitokių faktų akivaizdoje visai atkrinta noras pasidomėti oficialiais suklastotais balsavimų rezultatais. Kadangi buvo išstatyta tiek kandidatų, kiek reikalinga išrinkti ir kadangi komisijos taip sukombinavo, kad balsavo „visi rinkėjai", tai jokių abejonių dėl rinkimų rezultatų negalėjo kilti ir nekilo.

Tačiau vis tiek lieka įdomus faktas, kurį iškelia ir balsavusiųjų nuotaikos, atsispindinčios atrastuose rinkiminiuose biuleteniuose. Biuleteniai prabilo tuo laiku, kai rinkėjai tylėjo sukandę dantis. Toli gražu ne visi, pro koštuvus praėję rinkėjai, savo balsus atidavė už „geriausius iš geriausių". Daugelyje vietų, kaip rodo atrastieji dokumentai, kandidatai tiesiog masiškai buvo braukiami iš rinkiminių biuletenių. Čia atsitiktiniu pavyzdžiu gali būti ta pati Šiaulių apygarda. Jos rinkiminėje byloje yra šitokių davinių: Kuršėnų v. Raudėnų rinkiminėje apylinkėje Nr. 25 iš 988 balsavimuose dalyvavusių rinkėjų 587 išbraukė išstatyto kandidato pavardę. Radviliškio v. Aukštelkų apylinkėje Nr. 35 ir 759 balsavimuose dalyvavusių rinkėjų 442 išbraukė kandidato pavardę. Iš 411 balsavimuose dalyvavusių rinkėjų, priklausiusių Užvenčio v. Užsienių apylinkei Nr. 68a, daugiau kaip pusė, būtent, 237 rinkėjai išbraukė „geriausiojo iš geriausiųjų" pavardę ir tuo savo balsus sugadino. Apskritai, visoje Šiaulių apygardoje 14.221 pro koštuvus praėjęs rinkėjas savo rinkiminiame biuletenyje išbraukė kandidato pavardę ir tuo aiškiai pareiškė savo pasipiktinimą dėl visos rinkimų komedijos ir tylų, bet griežtą protestą prieš bolševikų okupaciją. (Šiaulių rinkiminės apygardos Nr. 642 byla). Tai buvo ne teroro, ne žudynių protestas, bet kultūringas atsakymas bolševikams.

Labai daug rinkiminių bylų kažkur yra dingę, todėl negalima išvesti bendro rinkėjų skaičiaus, kuris buvo prileistas prie rinkimų, o taip pat nustatyti, kiek rinkėjų, kaip „liaudies priešų" iš sąrašų buvo išbraukti. Visose apygardose rinkėjai vienodai reiškė savo tylų protestą. Tai gali patvirtinti Kretingos 93-čios rinkiminės apylinkės duomenys: iš 1105 rinkėjų 938 išbraukė pačios reikšmingiausios bolševikų klikos figūros — Mečio Gedvilo — kandidatūrą. 102-je Kretingos v. Ruginių apylinkėje iš 120 balsavimuose dalyvavusių asmenų 105 tą pavardę irgi iš biuletenių

šluote iššlavė. Kretingos v. Mičių apylinkėje Nr. 106 taip pat 108 rinkėjai iš bendro balsavimuose dalyvavusių 190 rinkėjų skaičiaus išbraukė kandidatą ir įmetė tuščius balsus. Sutartiniausiai šiuo atveju veikė Palangos m. apylinkė Nr. 135. Ten iš 1073 balsavime dalyvavusių rinkėjų 1009 rinkėjai įmetė tuščius balsus, nes iš jų visų Mečio Gedvilo pavardė buvo sutartinai išbraukta. (Telšių apyg. rinkimų komisijos Nr. 627 byla).

Rinkiminiai nuostatai reikalavo, kad komisijos tokius balsus pripažintų netikrais. Kai kurios komisijos šio reikalavimo dar paisė, o kitos ir į jį numojo ranka. Visus balsus jos pripažino tikrais ir galiojančiais. Taip padarė, pav., ta pati Palangos rinkiminės apylinkės Nr. 135 komisija. Visus balsus, kuriuose buvo išbraukta kandidato pavardė, paskaitė tikrais. Ją pasekė ir Kretingos ap. Skuodo v. Užluopės rinkimines apylinkės Nr. 155 komisija. Ten iš 205 balsavime dalyvavusių asmenų, kaip matyti iš komisijos 1941 m. sausio 12 d. protokolo, 68 asmenys kandidato pavardę išbraukė, bet komisija ir tuos balsus pripažino tikrais ir į protokolą įrašė, kad už kandidatą paduota 205, bet ne 137 balsai. Skuodo v. Lenkimų apylinkėje Nr. 159 iš viso balsavime dalyvavo 730 asmenų, bet 550 iš jų išbraukė kandidato pavardę, tačiau komisija nenusileido — ji į protokolą įrašė, kad už kandidatą paduota iš viso 730 balsų ir t. t.

Daugelis rinkėjų, ar tai išbraukdami kandidato pavardę, arba ją palikdami, įrašydavo ir savo norimą kandidatą, kurio jie, deja, negalėjo išstatyti. Rinkimų nuostatai tokius biuletenius laiko netikrais, tačiau rinkimų organizatoriai, gelbėdami padėtį, oficialiai įsakė komisijoms tokius balsus laikyti tikrais ir į rinkėjų užrašus visai nekreipti dėmesio. Šį teigimą aiškiai patvirtina Seinų apskrities vykdomajame komitete atrasta šitokia telefonograma, pasirašyta Seinų apygardos rinkiminės komisijos pirmininko Čiurliausko:

> **„Visiems valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkams. Iš Seinų apskrities vykdomojo komiteto. Telefonograma. L. Skubu. Prašau t u o j a u ir paskui kiekviena proga paaiškinti apylinkių rinkiminėms komisijoms, kad biuleteniai, kuriuose būtų prie esamo kandidato ranka prirašyta dar vienas ar keli kandidatai, skaityti *tikrais*. Čiurliauskas". (Telefonogramą yra priėmę devynių vykdomųjų komitetų pareigūnai).**

Atsimenant, kad nė vienas apygardos rinkiminės komisijos pirmininkas neveikė savarankiškai, o tik vykdė centro direktyvas, aišku, kad tokius įsakymus vienokiu arba kitokiu būdu yra gavusios visos rinkimų apygardos ir visose apylinkėse šis reikalas buvo atitinkamai sutvarkytas — lapeliai su įrašytomis kitų kandidatų pavardėmis buvo užskaityti partijos išstatytiems kandidatams, nes tik juos reikėjo „išrinkti".

Atviresnis lietuvių balsas ir Čekos ranka rinkimuose

Apie rinkimus kalbėti galima buvo tik gerai. Priešvalstybiniu nusikaltimu buvo laikomas kiekvienas neigiamas atsiliepimas apie išstatytus kandidatus, apie to išstatymo tvarką. Niekas nekliudė, bet priešingai, dar ragino, vertė agituoti už, tačiau menkiausias žodelis prieš, reiškė kišimą galvos į kartuvių virvės kilpą. Kontrrevoliucionierium tapo kiekvienas, kuris bent puse lūpų prasitarė, kad tokiuose rinkimuose iš viso neverta dalyvauti. Jokia organizuota agitacija, nukreipta prieš dalyvavimą rinkimuose, buvo neįmanoma, nes iki rinkimų laiko čeka jau buvo taip plačiai išsišakojusi, jog apėmė visus gyventojus ir savo agentus turėjo kiekvienoje, kad ir kelių šeimų gyvenamoje vietoje. Tūkstančiai pasamdytų šnipų ištisus tris mėnesius kaip tik ir slankiojo tarp gyventojų, uostinėdami jų nuomones ir čiulpte čiulpė iš jų atviresnius pasisakymus, o ne retai ir patys, norėdami daugiau uždirbti, fabrikuodavo gandus ir įskundinėdavo visai nekaltus žmones.

Čekistai darbavosi išsijuosę, bet padėtis buvo tokia biauri, jog ir kantriam lietuviui sunku būdavo susilaikyti nuo teisybės žodžio. Ir jis išsprūsdavo, pasikalbant su savo artimu kaimynu, su savo draugu. Ir to pasikalbėjimo jau pakakdavo čekai. Už teisybės žodį, pasakytą savo kaimynams, tuojau buvo rašoma šitokia „kaltinamoji išvada":

Tvirtinu:
Valst. Saugumo L. Komisaras
valst. saug. vyr. major. Gladkov'as
1941.II1. d.

Kaltinamoji išvada
(tardymo byloje Nr. 1707)
Kaltinamas Gailius Vaclovas, Kazimiero s., RTFSR BK 58 str. 10 p.

1941 m. sausio 15 d. po rinkimų į TSRS Aukšč. Tarybą VRLK Telšių apskrities skyriuje už prieštarybinę kontrrevoliucinę agitaciją, varytą gyventojų tarpe, buvo suimtas Vaclovas Gailius, Kazimiero s.

Tardymo procese išaiškinta, kad Gailius Vaclovas varė gyventojų tarpe kontrrevoliucinę agitaciją, nukreiptą prieš Tarybų Valdžią ir komunistų partiją. Savo kontrrevoliucinį veikimą Gailius ypač suaktyvino priešrinkiminės kampanijos metu. Priešrinkiminiuose mitinguose jis statydavo įvairiausius kontrrevoliucinius klausimus, nukreiptus prieš išstatytus kandidatus ir tarybų santvarką Lietuvoje.

Apklaustas liudininkas Brencius parodė:

„1941 m. sausio 1 d. Didvyčių kaimo liaudies mokykloje vyko priešrinkiminis mitingas. Šiame mitinge Gailius pasireiškė savo statytais referentui klausimais. Šie klausimai turėjo tikslą juodinti Tarybų valdžią Lietuvoje. Po mitingo Gailius pradėjo juoktis iš mitinge dalyvavusio komjaunuolio, pareiškęs, „Jūsų valdžia ir jūsų organizacija ubagiškos, greit mes viską likviduosime (byl. lap. 17)".

Liudininkas Vainauskas parodė:

„Gailius Vaclovas vaikščiojo po kaimus ir agitavo kaimiečius, kad jie neitų balsuoti už nepažįstamus kandidatus. Jis aiškino ūkininkams, jog niekas iš jų neišstatė pasiūlytų kandidatų, jie net nežiną, kas tai per žmonės ir todėl neprivalą už juos balsuoti (byl. 1. 18)".

Liudininkas Bernotas K. parodė:

„Gailius Vaclovas vaikščiojo po kaimus ir agitavo žmones, kad neitų balsuoti už nepažįstamus kandidatus. Jis aiškino ūkininkams, jog niekas jų nėra pasiūlęs išstatytų kandidatų, nežiną, kas jie tokie ir todėl neprivalą už juos balsuoti. Raudonieji, esą, greit atimsią iš ūkininkų visą žemę ir grūdus" (byl. 1. 19).

Remiantis išdėstytu, kaltinama:

Gailius Vaclovas, Kazimiero s., gim. 1900 m. Gerainių k. Plungės v. Telšių aps., kilme ūkininkas, lietuvis, nepartinis, žemesnio išsilavinimo, neteistas, vedęs, prieš areštuojant dirbęs savo ūkyje Didvyčių kaime, Plungės v. Telšių apskr.

Gailius Vaclovas visą laiką nuo raudonosios armijos atėjimo į Lietuvą varęs gyventojų tarpe kontrrevoliucinę agitaciją, nukreiptą prieš raudonąją armiją, tarybų valdžią ir vyriausybę. Savo kontrrevoliucinį veikimą Gailius suaktyvino besiruošiant rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, siekdamas sutrukdyti priešrinkiminę kampaniją. Mitinguose Gailius kvietė liaudį neiti balsuoti už išstatytus kandidatus, t. y., nusikalto RTFSR BK 58-10.

Patrauktas baudžiamojon atsakomybėn kaltinamuoju, Gailius Vaclovas kaltu neprisipažino, bet jo kaltė pilnai įrodyta liudininkų Bernoto, Brenciaus ir Vainausko parodymais.

Tardymas byloje baigtas. Nusikalstamasis Gailiaus veikimas pilnai įrodytas, tardymo byla Nr. 1707, kurioj Gailius Vaclovas, Kazimiero s., kaltinamas RTFSR BK 58-10, nukreiptina TSRS VRLK Ypatingajam Susirinkimui iššiūrėti.

VRLK Telšių apskrities skyriaus oper. įgaliotinis
Dušanskis

Sutinku: VRLK apskrities skyriaus
viršininkas *Raslanas*
Telšiai, 1941.II1.19.

Šiam energingam lietuviui, kaip ir tūkstančiams kitų, netrukus buvo išrašytas šitoks pakvitavimas: „Pakvitavimas orderiui Nr. 4422. Suimtąjį Gailių Vacloviją priėmiau. Budįs VRLK Vidaus Kalėjimo Viršininkas (parašas neįskaitomas). 1941.1.16." Gailius nustojo būti žmogum ir tapo daiktu. Per pusę mėnesio, būtent, nuo sausio 1 iki 16 dienos vien į šį NKVD vidaus kalėjimą buvo sugrūsti net 4.422 tokie „daiktai".

Čekistų pranešimai, kurių vieną kitą pavyksta atrasti, dvelkia provokaciniais prasimanymais. Šiuo atveju ypač būdingas Lietuvos komunistų partijos Panevėžio apskrities komiteto sekretoriaus raportas Centro Komitetui. Jis nušviečia dvi ryškias sritis: komunistų pasirengimą rinkimams ir tą spaudimą, kuris buvo nukreiptas prieš gyventojus, o taip pat gyventojų atsakymą. Reikia tačiau pačioje pradžioje atkreipti dėmesį, kad „raportas" kai kuriose vietose, liečiančiose kontrrevoliucinę veiklą, yra per daug jau išpūstas. Tie žmonės, kuriuos šis raportas nurodo kaip „kontrrevoliucionierius", iš tikrųjų nuolatos buvo čekistų stebimi ir visai negalėjo prasižioti. Bet jie buvo tokiais paverčiami todėl, kad nepatogu buvo kalbėti apie „kontrrevoliucionierius" iš darbininkų tarpo, iš liaudies, kuriai bolševikai „gerovę" atnešė.

Ištisas to raporto tekstas yra šitoks:

LKP(b) CK organizaciniai instruktyviniam skyriui, drg. Šupikovui
LKP(b) Panevėžio apskrities komiteto sekretoriaus Bobrovo K. E.

RAPORTAS

Lietuvos KP(b) Panevėžio apskrities komiteto apie pasiruošimą ir pravedimą rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą.

Mieste ir prie valsčių vykdomųjų komitetų suorganizuoti agitkolektyvai, viso agitkolektyvų buvo 18, juose agitatorių 984 žmonės. Su jais pravesti seminarai, kuriuose studijuota TSRS konstitucija, rinkimų nuostatai ir praktiški kasdieninio agitatoriaus darbo klausimai.

Agitatoriai buvo paskirstyti pagal rinkimines apylinkes.

Apskrityje buvo organizuoti rateliai studijuoti Stalino konstituciją ir rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą nuostatus. Viso ratelių buvo 675, rinkėjų rateliuose dalyvavo 24.726 žmonės. Surengti mitingai, susirinkimai, o taip pat rinkėjų susitikimai su kandidatais. Visi komunistai, komjaunuoliai, prof. organizacijos, aktyvas, raudonosios armijos politinis sąstatas buvo paskirstyti į rinkimines apylinkes, kuriose aktyviai dirbo.

Sausio 12 d. milicijos ir raudonosios armijos jėgomis buvo organizuota įmonių bei įstaigų apsauga, tačiau, nežiūrint į mūsų intensyvų darbą, besiruošiant rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą ir tų rinkimų metu priešiškai nusistatę klasiniai elementai pravedė savo kontrrevoliucinį darbą kaip mieste, taip lygiai ir kaime, kur išmėtė ir išlipdė kontrrevoliucinių lapelių, masiškai ragino liaudį nedalyvauti balsavime. Priešišką darbą vykdė dvarininkai, kapitalistai, buožės, buvę policininkai ir kontrrevoliucinių organizacijų nariai.

Pav., visame Panevėžio apskrityje intensyviai platinami gandai, kad Tarybų valdžia Lietuvoje trumpalaikė ir kad ją greitai pakeisiąs senasis režimas. Tokie gandai pasklido dėl raudonosios armijos dalių judėjimo.

Mieste ir miesteliuose nakties metu sistemingai buvo naikinami priešrinkiminiai plakatai ir obalsiai, kurie buvo išklijuoti.

Panevėžio mieste I-oje vidurinėje mokykloje, I-oje amatų mokykloje, gatvėse, Naumiesčio v. Sidabravo kaime ir t. t. buvo skleidžiami lapeliai, kurių turinys kvietė boikotuoti rinkimus, ragino sukilti prieš tarybų valdžią, grasino padegimu ar nužudymu tų, kurie balsuos.

Bandyta sutrukdyti mitingus bei susirinkimus Pumpėnų, Šeduvos, Naumiesčio ir kituose valsčiuose; riksmu bei švilpimais neduota agitatoriams kalbėti.

Pušaloto valsčiuje, Skaisgirio rinkiminėje apylinkėje naktį sunaikinti partijos ir vyriausybės vadų portretai, išmušti rinkiminių patalpų langai. Rinkiminėje apylinkėje Nr. 6 (Pūkiai) buožė Žičkus Juozas, turįs 20 ha žemės, kurią apdirba samdoma jėga, sausio 4 ir 5 d. d. savo bute dvi dienas girdė rinkėjus, įkalbinėdamas, kad jie neitų balsuoti. Sausio 6 d. jam vadovaujant buvo sutrukdytas priešrinkiminis mitingas.

Sausio 12 d. Subačiaus m. laike pamaldų bažnyčioje kunigas ragino rinkėjus neiti balsuoti, o jei kas eisiąs balsuoti, tai privaląs po to ateiti pas jį, kad palaimintų ir tik tuo būdu Dievas atleistų nuodėmę, papildytą balsuojant už bolševikus.

Vadoklių v. Šilų kaime sausio 12 d. kunigas bažnyčioje kvietė liaudį neiti balsuoti už bolševikus, nes, esą, nubalsavus, visi bus jėga suvaryti į kolchozus ir bus uždarytos bažnyčios. Todėl visa lietuvių tauta turinti išstoti prieš bolševikus.

Ramygalos v. Kirmėlių km. pradžios mokyklos mokytojas kategoriškai uždraudė iškabinti mokykloje, kur buvo rinkiminė apylinkė, priešrinkiminius plakatus, partijos ir vyriausybės vadų portretus. Jam vadovaujant buvo sutrukdytas balsavimas, tedalyvavo tik 42% rinkėjų.

Vežeckių kaime trys buvę policininkai Baltušnikai neprileido rinkėjų į kaimo rinkiminę apylinkę. Balsavo 37 nuošimčiai.

Šimonių v. Zubačių kaime buožė Kaulakis Povilas, turėjęs 60 ha žemės, savo bute pravesdavo uždarus ūkininkų susirinkimus ir baugino ūkininkus, jei balsuosite, tai visus suvarys į kolchozus, atims visą mantą ir net paukščius. Šioje apylinkėje balsavo 43%.

Panevėžio mieste 7-oje rinkiminėje apylinkėje sausio 10 d. buvo nuplėšti vadų portretai, plakatai ir visi apylinkės papuošimai. 4-oje rinkiminėje apylinkėje kunigas 24 rinkikams uždraudė balsuoti. Pastarieji patys pareiškė agitatoriams, jog neisią balsuoti, kadangi kunigas uždraudęs.

Skaičiuojant balsus, urnose rasta daug kontrrevoliucinių atsišaukimų. Šiuo metu klasinė kova dar labiau intensyvėja.

Pranešu apie tai, kad būtų imtasi atitinkamų priemonių. Prie šio pridedu vieną egzempliorių atsišaukimo.

LKP (b) Panevėžio apskrities komiteto

Sekretorius *Bobrov.*

Bobrovo pridėtas pavyzdinis atsišaukimas yra šitoks:

Broliai Lietuviai!

Vėl nešame sunkią okupacijos naštą. Barbarai atėjūnai niokoja kraštą kaip išmanydami, gabena rūbus, avalynę, vaistus bei kitas kasdienines reikmenes, nieko nepalikdami. Viską išveža į nepasotinamą ubagų ir tinginių kraštą, į Rusiją. Miškai nežmoniškai naikinami. Netrukus ir pačius ūkininkus, kaip galvijus, suvarys į kolchozus vilkti dar istorijoje negirdėto baudžiavos jungo.

Į skundus visada atsako, kad šviečiant Stalino saulei ir nuogiems bus šilta ir alkstantiems sotu.

Kaip okupantai, taip ir mūsų tautos gėda — komunistai nori parodyti visam pasauliui, kad šis biaurus plėšimas vykdomas mūsų tautai pritariant. Neseniai suvaidinta vadinama Liaudies Seimo komedija, ar kitaip tariant lietuvių tautos pardavimo komedija. Dabar rengiami panašūs rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą. Visi žino, jog kandidatu gali būti tik tautos išsigimėlis bolševikas ir aišku, kad kiekvienas save gerbiąs lietuvis balsavime nedalyvaus.

Broliai lietuviai! Nė vieno balso išdavikams, nė vieno lapelio į rinkimų urną. Nereikia bijoti, kaip kadaise, bet kokių grasinimų. Rusija milžinas molinėm kojom ir pirmą smūgį smogus, subyrės į 150 valstybių.

Šalin kraugerys Stalinas!

Šalin barbarai okupantai!

Lietuva buvo ir bus laisva!

Visa tauta tada džiaugsis, o mūsų nepriklausomybės pakasėjai komunistai pateiks tada savo darbų ataskaitą. *Lietuvos vadavimo būrys.*

Šakių apskrities komiteto sekretorius Oleka apie „kontrrevoliucinę veiklą" Šakių apskrityje šitaip pranešė LKP (b) Centro Komitetui:

LKP (b) Centro Komitetui.

Gruodžio mėn. pabaigoje ir sausio pradžioje prieš rinkimus kontrrevoliucinis elementas sustiprino savo veikimą, pav., išmėtomi įvairūs rašyti obalsiai, atsišaukimai ir kit. Gyventojus lanko neaiškūs asmenys ir gąsdina pastaruosius: „jei balsuosi, padegsiu, nužudysiu" ir t. t.

Nuo sausio 11 iki 13 beveik vienu ir tuo pačiu laiku buvo rasti atsišaukimai Žvirgždaičių, Barzdų, Griškabūdžio, Jankų, Gelgaudiškio, Plokščių, Paežerėlių valsčiuose. Iš to daroma išvada, kad Šakių apskrityje veikia nelegali kontrrevoliucinė organizacija. Iki šiol šita organizacija neišaiškinta ir tebevaro savo kenkiamąjį darbą.

Platinami šitokio turinio obalsiai:

1. Šalin komunizmą, žmonijos pražūtį! Norime gyventi ir nevargti!

2. Apsižiūrėk, lietuvi, ir neik sausio 12 parduoti savo tautos rusams.

3. Šalin žydus, kacapus, komunistus!

4. Šalin komunistus! Gana mums vergauti! Tegyvuoja laisva Lietuva! Lietuviai prie ginklo.

5. Broliai ir sesės lietuviai. Neišsigąskime, neatsisakykime savo vardo. Nė vieno balso vagims melagiams!

Kokiomis nuotaikomis gyveno lietuviai rinkimų kampanijos metu, kuo jie rūpinosi ir dėl ko buvo nepatenkinti, matyti iš Liaudies Seimo atstovo J. Eidukaičio pranešimų, kuriuos jis rašė LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumui. 1940 m. gruodžio 20 d., t. y. rinkiminės kompanijos įkarščio metu, jis parašė LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumui šitokį raportą:

Gruodžio 8 d. buvau nuvykęs į Marijampolę, kur įvyko rinkimų apylinkių pirmininkų suvažiavimas. Žmonių pilnutėlė salė; visų veidai linksmi, smagu pasižiūrėti. Drg. Paleckio ir Laukaitytės kandidatūrą į Aukščiausios Tarybos atstovus priėmė su nepaprastu entuziazmu ir širdingumu. Aš taip pat kandidatūra, ypač drg. Paleckio, esu be galo patenkintas; rodos, be draugo Paleckio visa mūsų atstovybė būtų niekam verta. Atstovė drg. Laukaitytė man buvo nežinoma, bet mano laimei teko su Laukaityte viename kambaryje nakvoti. Įspūdį gavau puikiausią, tai labai drovi ir kukli mergiotė; ji verta būti atstove. Grįždamas iš 16-o posėdžio, užsukau į Kalvariją. Pirmiausia krito man į akis ilgiausia uodega prie medžiagų krautuvės. Pasirodo, kad Kalvarijoje tėra vienintelė medžiagų krautuvė ir ta pati nedidukė su nedaug tarnautojų. Prie stalo skandalas, kad litai tuoj nustosią vertės. Valstiečiai laužiasi į visas krautuves, kad tuos litus išleistų. Reikėtų per laikraštį ir per radiją juos nuraminti. Kalvarijoje teko susidurti su keliais ūkininkais, kurie samdo šeimynas. Kai kurie labai nusiskundžia savo bernais: tik atsikelia pavalgyti ir vėl eina gulti. Naktimis valkiojasi, kortuoja, geria, dieną guli, nieko neveikia ir sako: „dabar mūsų dienos". O jeigu koks pareigūnas prispiria, tai sako, kad sergąs ir t. t. Kalvarijoj man nusiskundė viena moteris, kad juos per krivūles seniūnai raginą sumokėti užsilikusius 1939 metų ir kitus mokesčius. Aš atsakiau, kad tie mokesčiai jau dovanoti, bet... Užsukau į milicijos būstinę, vyrai atrodo savo vietose. Visoks latravimas ir girtuokliavimas esąs labai sumažėjas, tik vagystės labai plintančios, nes per sieną tuoj gali pasprukti. Nusiskundė blogu parėdymu, kad girto negalima patalpinti daboklėje, o liepia vestis į savo butą ir laikyti, kol išsipagirios. Tatai sudarą didelį nesmagumą; rėkauja, trankosi, keikia, žalą daro, žmoną ir vaikus gąsdina. Toliau, ta pati milicija nusiskundžia, kad už

nusikaltėlio pristatymą, sakysime, į Marijampolę, dargi ir už paties nusikaltėlio kelionę, reikia sumokėti iš savo kišenės, neapmoka dienpinigių nei kitų išlaidų, o alga menkoka ir viskas brangu. Užsukau į Kalvarijos valsčiaus savivaldybės būstinę. Ten neradau nė vieno žmogaus, tik tarną. Pakalbėjus, pasirodo, kad viskas eina sklandžiai ir interesantų eilės nesusidaro. Ten yra ir bankas, kuris gerai stovi.

Rinkimų nuotaikas dar labiau išryškino Eidukaitis 1941.1.14 parašęs LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumui naują raportą:

Čia kalbėsiu apie praėjusius rinkimus į sąjunginę Aukščiausiąją Tarybą. Neturiu iš visos Lietuvos jokių žinių, kaip rinkimai vyko — pavyko, bet už tai gerai žinau apie savo (Gražiškių) valsčių, ir turiu su nesmagumu prisipažinti, kad rinkimai nelabai pavyko. Kodėl šie rinkimai nepavyko, aš čia pamėginsiu šiek tiek nušviesti. Aš kaip atstovas ir agitatorius vaikščiojau po kaimus vienas, vaikščiojau su iš Kauno atsiųstais agitatoriais ir teko iš valstiečių daug ko nugirsti, daug patirti. Iš viso galima buvo susidaryti vaizdą, kad rinkimai gerai nepavyks:

1. Valstiečiai niekaip negali atsipeikėti, kad yra atimta nuosavybės teisė; jie jaučiasi, kad išslydo žemė iš po jų kojų, o liko pakilę ore. Nemažam skaičiui yra apkarpyta jų tėvų arba jų pačių sunkiai įsigyta žemė. Tie, kurie žemės gavo, taip pat nelabai malonūs, kad jie su gauta žeme negalės kaip tikri savininkai pasielgti. Seni tėvai rėkė: „Man jau dabar neduoda ar nenori duoti duonos". Vaikai, kurie tikėjosi iš tėviškės gauti kokią nors paspirtį, liko be vilties. Darbštesni ir taupesni valstiečiai, kurie kitiems pinigų paskolino, nesitiki atgauti. Kaimo darbininkai praeitą metą dirbo dykai, nes dėl medžiagų brangumo likę nuogi. Nėra siūlų, nėra medžiagų, viskas velniškai pabrango, rėkte rėkė valstiečiai. Pigūs javai, pigūs rugiai — rėkė ūkininkai. Mes rinkome seimą, seimas žadėjo viską pagerinti, bankų skolas panaikinti, o dabar viskas atbulai, gyvenimas labai ir labai pasunkėjo. Iš Kauno į kaimą atsiųstiems agitatoriams nekaip vyko, nes kalbėti trukdė ir kumštimis grasino. Tik labai ir labai gabiems agitatoriams leido iki galo kalbėti. Buvo ir agitatorių labai nevykusių, kurie ūkininkus buožėmis, kraugeriais ir kitaip išvadino. Tokiems visada sukeldavo triukšmą ir jie turėjo nutilti.

2. Nebalsavimo priežastis: kodėl iš visų kandidatų nėra nė vieno ūkininko, kuris ūkininkų reikalus gintų. Jiems atrodo labiau negu nerimta, kad į tokią svarbią vietą kandidatai yra miesčionys, nesuaugę ir neprityrę vaikezai bei mergiotės, kurie labai menkai nusimano apie gyvenimą.

3. Laikraščiuose ir brošiūrose nuolat buvo minima, kad, tarp kitko, kandidatus galės skirti ir valstiečiai, ir kad iš daugybės kandidatų galės vieną pasirinkti. Kaip valstiečiams teko nusistebėti, kad kandidatas tik vienas ir tas jau patvirtintas, be rinkimų... kam rinkti, kam gaišti laiką, kam? Per mitingus ir per rinkimus sunku man buvo, kad valstiečiai išplėšė man iš po kojų paskutinį pasitikėjimą manim".

O čekistai savo instrukcijose padėtį ir nuotaikas šitaip vaizdavo:

Visai slaptai

Visiems LTSR VRLK apskričių skyrių ir poskyrių viršininkams, visiems centrinio VRLK aparato Skyrių ir poskyrių viršininkams.

(Tik asmeniškai)

Pagal direktyvinių organų sprendimą, artimiausiu laiku bus paskelbta rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą diena.

Visoje Lietuvoje netrukus bus pradėtas intensyvus parengiamasis darbas.

Likę iki rinkimų mėnesiai bus mėnesiais ypatingai įtempto, kaip partinio, taip lygiai ir visuomeninio darbo.

Teks atlikti milžinišką propagandos darbą, sukurti gausų aktyvą, kuris aiškintų masėms rinkimų reikšmę.

Artimiausiu laiku bus pradėtos organizuoti rinkimų apygardos ir apylinkės, o kartu bus imtasi ir visos eilės kitų priešrinkiminių priemonių.

Šiai svarbiai politinei kampanijai pravesti bus mobilizuota visa partinė organizacija, *visas* tarybinis aktyvas ir sąžininga Lietuvos darbininkija.

Neabejotina, kad kontrrevoliucinis elementas stengsis išnaudoti visas galimybes, siekdamas palenkti šitą kampaniją savo priešiškiems tikslams.

Liaudies priešai, kur tik bus galima, stengsis trukdyti priešrinkiminį bei rinkiminį darbą ir jį kur tik galėdami griaus.

Visai neabejotina, kad kontrrevoliucinių pasireiškimų tenka laukti ypač šiose srityse:

1) liaudies priešai stengsis pravesti į rinkimų apylinkių komisijas savo agentus, kad jų pagalba galėtų vykdyti kenksmingą darbą;

2) jie stengsis išstatyti kandidatais į TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatus savo žmones, kad panaudotų juos kontrrevoliucijos tikslams;

3) jie mobilizuos viską agituoti prieš tikruosius liaudies kandidatus, kurie bus pasiūlyti partijos, tarybinių bei visuomeninių organizacijų;

4) iš liaudies priešų mes turime laukti ir aštresnių kovos priemonių, k. t., teroro aktyvistų bei kandidatų atžvilgiu, diversijos rinkiminėse apylinkėse, įvairių klastojimų ir kitų priešiškų veiksmų.

Kad būtų užkirstas kelias bet kokiems kontrrevoliuciniams užsimojimams tiek paruošiamojo priešrinkiminio darbo, tiek pačių rinkimų dienomis, o taip pat, kad jie būtų pačioje užuomazgoje likviduoti, i s a k a u:

1. Mobilizuoti visą agentūrą aiškinti klausimus, susietus su rinkimais į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Iki maksimumo suintensyvinti naujus verbavimus, taip, kad būtų galima pilnai išaiškinti visokius kontrrevoliucinius užsimojimus pačioje jų užuomazgoje.

2. Siekiant galimai geriau atlikti šį darbą, mobilizuoti visą VRLK operatyvinį sąstatą taip, kad kiekvienas operatyvinis darbininkas pagrindiniu uždaviniu savo darbe laikytų šią reikšmingiausią politinę kampaniją.

3. Nedelsiant ir kuo ryžtingiausiai reaguoti į visus ir visokius kontrrevoliucinius priešo užsimojimus. Visas šiuo reikalu bylas vykdyti neatidėliojant ir kaltuosius traukti atsakomybėn.

4. Imtis priemonių patikrinti atitinkamą tvarką rinkiminėse apylinkėse.

5. Patikrinti išstatomų kandidatų apsaugą.

Likusį iki rinkimų dienos paskelbimo laiką naudoti naujos agentūros verbavimui.

Reikia imtis visų priemonių, kad toji agentūra apimtų visas svarbiąsias sritis, apgyventas vietas, įvairias formacijas ir t. t..

Jau dabar reikia pradėti ruoštis sudaryti planus, patikrinant visišką jų slaptumą.

Apie jūsų numatytas panaudoti priemones praneškite mums.

LTSR Vidaus Reikalų Liaudies Komisaras

Nr. *14.* *Guzevičius*

Kaunas, 1940.X.12.

Originalui atitinka:

Sekretoriato kodifikatorius *Maslobojev*

Įsakymas buvo išsiuntinėtas visiems čekos tinklo viršininkams lygiai prieš tris mėnesius. Priešrinkiminį darbą čekos agentai varė jau tada, kai dar niekas oficialiai jo nebuvo pradėjęs, kai dar nebuvo paskelbta, kad tokie rinkimai bus, todėl jie turėjo pakankamai laiko pasirengti savo užsimojimams. Centras nuolatos primindavo savo valdiniams, kad jie negali išleisti iš akių rinkiminės kampanijos apsaugos ir rinkimų pravedimo pageidaujama linkme. Pirmasis įsakymas netrukus, būtent, 1940 m. lapkričio 22 d. buvo papildytas nauju įsakymu:

Visai *slaptai*
Visiems LTSR VRLK VSV centrinio aparato operatyvinių skyrių ir poskyrių viršininkams ir visiems apskričių skyrių viršininkams.

Lietuvos TSR teritorijoje pradėta ypatingai svarbi politinė kampanija rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą.

Priešiškas elementas stengsis visokiais būdais pravesti antitarybinę agitaciją, organizuoti ekscesus, diversijas, net žudyti kandidatus į Aukščiausiosios Tarybos deputatus.

Kad būtų išaiškintas ir dar užuomazgoje užkirstas bet kuris kontrrevoliucinis mums priešiškai nusistačiusio elemento darbas ir laiku pašalinti netikslumai rinkimų komisijų darbe, įsakau:

1. Visiems LTSR VRLK centrinio aparato skyrių viršininkams ir visiems apskričių skyrių viršininkams dar kartą perstudijuoti su operatyviniu sąstatu mano 1940 m. spalių 12 d. direktyvą apie agentūriškai operatyvines priemones, taikytinas ryšium su pasirengimu rinkimams.

2. Sudaryti agentūriškai - operatyvinių priemonių planą, besiruošiant ir pravedant rinkimus į TSRS Aukščiausiąją Tarybą jūsų apskrityje, ir išsiųsti jį man ne vėliau 1940 m. gruodžio 1 dienos.

3. Patikrinti apylinkių rinkimų komisijų sąstatą ir visus, nekeliančius politinio pasitikėjimo (provokatorius, buvusius antitarybinių politinių partijų narius ir t. t.) per LKP(b) apkomus ir miestkomus, suradus atitinkamą priežastį, nušalinti. Tuo pat metu tenka pasirūpinti verbavimu agentūros rinkiminių apylinkių komisijų narių tarpe.

4. Mobilizuoti visą agentūriškai informacinį tinklą tikslu išaiškinti galimus mėginimus iš antitarybinio elemento pusės atlikti kontrrevoliucinius veiksmus, nukreiptus į rinkiminių apylinkių darbo trukdymą, tiek paruošiamojo periodo, tiek pačių rinkimų metu.

5. Apskričių skyrių ir poskyrių viršininkams, EKO, II skyriaus, III skyriaus, II specskyriaus, III specskyriaus viršininkams, LTSR VRLK VSV (valstybės saugumo valdybos) vandens ir transporto skyriaus viršininkams š. m. gruodžio 1 dienai kartu su Agentūriniai - operatyvinių priemonių planu pateikti man pirmus išsamius specpranešimus apie priešrinkiminės kampanijos eigą bei jūsų ryšium su ja išaiškintus priešiškų užsimojimų faktus, priešrinkiminio darbo jūsų apskrityje trūkumus ir t. t.

Ateityje reguliariai kas penkta diena, t. y., š. m. gruodžio 5, 10, 15, 20, 25 ir 30 d. d., o taip pat 1941 m. sausio 4 ir 9 d. d. teikti man specpranešimus, nušviečiančius priešrinkiminės kampanijos eigą, jūsų išaiškintus prieštarybinius užsimojimus, o taip pat gyventojų nuotaikas.

6. Apie visus konstatuotus rinkiminių apylinkių bei komisijų blogo darbo pasirengimo faktus, o taip pat apie masiniai agitacinių priemonių pravedimo trūkumus,

pasireiškusius iš visuomeninių organizacijų pusės, neatidėliojant informuoti LKP(b) apskričių bei miestų komitetus vietoje, kad jie imtųsi priemonių minėtus trūkumus pašalinti.

7. Rinkimų dieną 1941.1.12 visi apskričių skyrių ir poskyrių viršininkai kas dvi valandos telefonu Nr. 20773 pranešinėja LTSR VRLK atsakingajam budėtojui apie rinkimų eigą bei pasitaikiusius ekscesus.

Pasibaigus rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, išsiųsti man išsamų pranešimą.

8. LTSR VRLK VSV II skyriaus viršininkas drg. Todesas š. m. lapkričio 25 dienai privalo pateikti man patvirtinti Kauno miesto rinkiminių apylinkių planą, kuriame būtų nurodyta kaip atskiros apylinkės paskirstytos VRLK VSV centrinio aparato operatyviniams skyriams operatyviškai agentūriniam aptarnavimui.

9. Šią direktyvą išstudijuoti su visu operatyviniu sąstatu.

LTSR Vidaus Reikalų Liaudies Komisaras
Guzevičius

Nr. 26.
1940 m. lapkričio 22 d.

Originalui atitinka:
Sekretoriato kodifikatorius *Maslobojev*

Čekistų baimė išaugo iki sapnų apie kandidatų žudymą. Todėl reikalaujama ypatingai tikrinti visus žmones, kurie skiriami tam didžiajam politiniam darbui pravesti.

Čekos ranka rinkimams buvo lemtinga. Per tris mėnesius čekistai gyvais pavyzdžiais (nuolatiniais suėmimais) įrodė gyventojams, kad, jei jie nori dar pasilikti laisvi, neprivalo nieko blogo apie rinkimus kalbėti, ir patys negali rinkimuose nedalyvauti. Čekistai įsakė balsuoti, ir įbauginti žmonės turėjo slinkti prie urnų, kad į jas bent sugadintą rinkiminį biuletenį įmestų.

TARYBINIAI METAI GIMNAZIJOSE

DR. A. KUČINSKAS

Vėjas iš Rytų

1940 metais birželio 15 dieną, kada mokykla baigė mokslo metus, ir pažymėjimais nešini moksleiviai skubėjo į savo namus, Lietuvą ištiko skaudi nelaimė: 15 valandą raudonoji armija peržengė Lietuvos sieną. Taurių lietuvių veidai apsiniaukė. Abiturientų išleistuvių vakarą nelinksma: vietoje nerūpestingo juoko ne per vieną veidą riedėjo ašara. Tuo pačiu metu gatvėse nušvitusiais veidais būriavosi žydai ir tarėsi, kaip sutikti „išvaduotojus".

Įžygiavusi raudonoji kariuomenė nerado entuziazmo, nematė nė palankumo, išskyrus žydus, kurie įteikė gėlių. Gatvės tuščios, net ir smalsuoliai negausūs, niekas nekreipė dėmesio į „nenugalimąją armiją". Raudonarmiečiams net nuostabu, kodėl nesidžiaugia tie „išvaduotieji", — juk jie „kvietėsi"...

Susikūrė „liaudies vyriausybė", miestų ir miestelių aikštes užplūdo mitingai ir raudonos vėliavos. Kalbėtojai žydai ir jų bernai niekino Lietuvos praeitį, patriotus apšaukė „liaudies priešais", reikalavo tuojau juos pašalinti iš visokios vadovybės, garbino visų tautų „genialųjį" vadą draugą Staliną. Penkiakampes žvaigždes prisisegę, žydai lakstė automobiliais, landžiojo po įstaigas, „organizavo" įmonių darbininkus ir sekiojo „liaudies priešus".

Atleidinėjimai iš pareigų, visuomenės veikėjų areštai, organizacijų ir spaudos likvidavimas, triukšmingi „rinkimai" į Liaudies Seimą, įsijungimas į „plačiosios socialistinės tėvynės" tautų šeimą, bankų, žemės, fabrikų, parduotuvių, įmonių ir namų nusavinimas — visa tai kūjo smūgiais trenkė į lietuvių tautos širdį.

Naujų redaktorių tvarkomą spaudą užplūdo šmeižtai, koliojimai „liaudies priešams", Nepriklausomos Lietuvos niekinimai. Daugelis mūsų poetų pragydo raudonai, skubiai vertė lietuvių kalbon „katiušas" ir *išdidžiai grasino tiems, kurie dairosi atgal.* Skersai gatves nusidriekę plakatai ragino skubėti pasivyti kitas „broliškas" respublikas. Visuomenė reikalaujama persiorientuoti ir persiauklėti, nes Lietuva yra socialistinė tarybų šalis.

Per keletą savaičių aukštyn kojomis apvertus visą gyvenimą, atėjo eilė ir mokyklai, kuri dar buvo atostogose, bet jau ateinančių mokslo metų gairės buvo dažomos raudonai.

Mokykla atostogose

Mokiniai išsiskirstė į savo tėviškes ir neramiai laukė, kas bus toliau. Miestuose žydukai, ruseliai ir vienas kitas lietuvis ėmė kurti komjaunimo branduolius, kurie posėdžiavo, svarstė, kuriuos mokytojus reikia atleisti, kuriuos iškelti kitur. Savo nutarimus įteikė kompartijai, kuri tarė „autoritetingą" žodį ir jį siuntė švietimo vadovybei. Pasipylė visa eilė skundų. Susikirtę per egazminus ar likę antriems metams mokiniai ėmė įrodinėti, kad jie nukentėję dėl savo pažangaus nusistatymo, juos persekiojęs toks ir toks mokytojas ar direktorius. Kitas vėl skundėsi, kad jis buvęs iš gimnazijos pašalintas tik dėl to, kad direktoriui nepatikę jo raudoni marškinėliai...

Nuo mokinių neatsiliko ir kai kurie mokytojai. *Patyrę kailių dažytojai tuojau* ėmė varstyti ministerijos duris, atnaujinti savo pažintis su naujais ponais, siūlytis su patarnavimais. Kiti rašė laiškus, reiškė džiaugsmą, kad atėjusi nauja gadynė, kada nebus nei sūnų, nei posūnių; kiti nusiskundė aitriu likimu, kad aplinkybių verčiami turėję priklausyti tautininkams, kur buvo susirinkę visoki „svieto perėjūnai"; kiti gyrėsi, kad jau nuo senų laikų buvę rusofilai ir laukę ateinant „išvaduotojos" raudonosios armijos, kiti vėl aiškinosi pažįstamiems: „Na, koks aš ten buvau tautininkas, lyg aš kada buvau tikras tautininkas"... Drąsesnieji tiesiog lipo į mitingų tribūnas ir mindžiojo po kojomis tai, ką jie vakar dėjosi laiką šventu.

Ką gi. — Tempora mutantur. Tik, ačiū Dievui, tokių menkystų mokytojų šeimoje buvo nedaug. Tai jautė ir pati ministerija, kuri suko galvą, kaip pačiupti tą atkaklų lietuvį, kad jis pats, dargi su šypsančiu veidu, lįstų po aziatišku batu, kurį tada vadino socializmu.

„Nauja epocha"

Vos spėjęs atsisėsti į švietimo ministerio kėdę, Venclova jau birželio 20 d. išleido įsakymą išimti iš mokyklų knygynų visus Smetonos ir Smetoną liečiančius raštus. Po savaitės jis paskelbė aplinkraštį apie naują epochą, kuris dėl būdingo turinio čia duodamas ištisai:

Nuorašas.

Lietuvos Respublika
ŠVIETIMO MINISTERIJA

1940 m. birželio mėn. 27 d.
Aplinkraštis Nr. 659.

VISIEMS VIDURINIŲ MOKYKLŲ, MOKYTOJŲ SEMINARIJŲ DIREKTORIAMS IR PRADŽIOS MOKYKLŲ INSPEKTORIAMS.

Lietuvai prasidėjo nauja epocha. Senasis režimas žlugo, o kartu su juo žlugo ir tariamieji idealai, kurie per 14 metų dirbtinai norėta primesti Lietuvos gyven-

tojams. Tautos vienybės vardu buvo stengiamasi pateisinti siauros politinės grupės žmonių savanaudiškus reikalus. Gal būt skaudžiausiai senojo režimo priespaudą pajuto Lietuvos švietėjai, įvairių mokyklų mokytojai, iš kurių per visą eilę metų buvo reikalaujama vergiško paklusnumo tautininkų politikos įgeidžiams. Buvo paneigtas intelektas, o iškeltas karjerizmas, tuo padarant daug žalos mūsų kultūrai.

Šiandien visa tai jau yra praeityje, kuri niekad negrįš. Prieš Lietuvos švietėjų akis atsiveria nauji keliai, nauji uždaviniai. Ir atsakingi švietimo vadovai ir eiliniai mokytojai turi gerai suprasti gyvenamojo momento svarbą ir Liaudies vyriausybės siekiamus idealus. Visa tai, kas eina prieš plačiųjų liaudies masių, prieš darbo žmonių reikalus, turi būti atmesta ir iš mokyklų pašalinta. Gausūs švietėjų kadrai šiandien turi ateiti į pagalbą užmirštai ir tamsybėje paliktai liaudžiai. Netrukus bus paskelbta smulkesni liaudies švietimo programos nuostatai, kurių vykdymo pirmaisiais talkininkais Švietimo Ministerija norėtų matyti įvairių savo žinioje esančių mokyklų mokytojus. Tai nebus kaip iki šiol vergiškas įsakymo vykdymas, bet tikras nuoširdus kūrybinis mokytojo darbas.

Šiuo metu esame naujojo ateities gyvenimo angoje. Naikinama, kas buvo sena, atgyventa, nes tik tuo keliu bus galima vėliau pradėti kurti naujas kultūros vertybes. Visas kraštas pergyvena dar negirdėto entuziazmo pasireiškimą. Labai svarbu, kad Lietuvos mokytojas neatsiliktų nuo gyvenimo, o atvirkščiai — kad visomis jėgomis prie jo prisidėtų, vadovaudamas sąjūdžiui vardan tikrosios mūsų liaudies gerovės.

Ta proga primenu visų Švietimo Ministerijos mokyklų vadovybei — direktoriams ir vedėjams, kur tik bus reikalo, palankiai išspręsti gyventojų prašymus pasinaudoti mokyklų būstinėmis, ruošiant uždarus susirinkimus, daromus ryšium su naujaisiais gyvenimo uždaviniais, su liaudies vyriausybės darbais ir kt.

Mokytojai, kurie tiek daug yra padarę mūsų kultūrai, šiuo istoriniu mūsų Tėvynei momentu neturėtų likti pasyvūs stebėtojai, bet patys gera valia turėtų prisidėti prie visuomenės organizavimo, turėtų padėti Lietuvos darbo masėms žengti tikruoju gyvenimo kūrybos keliu.

Šį raštą mokyklų direktoriai ir pradžios mokyklų inspektoriai paskelbia jų žinioje esantiems mokytojams.

(Pas.) *A. Venclova,*
Švietimo Ministras.

Dėl šio aplinkraščio tegalima tiek pasakyti, kad juo laidojamos visos Nepriklausomybės metu sukurtos tautos vertybės ir tam biauriam darbui įpareigojamas mokytojas.

Pralaužus pirmuosius ledus, mokykla tuojau gauna nurodymų leisti mokyklų būstinėmis naudotis Lietuvos komunistinės jaunimo sąjungos (komjaunuolių) susirinkimams, rinkimų mitingams, rinkimų komisijoms paskolinti mokyklos antspaudus ir teikti visokeriopą paramą.

Netrukus atleidžiami visų tikybų dėstytojai ir kapelionai, įsakoma išimti iš mokyklų bibliotekų visas knygas, nukreiptas prieš Sovietų Sąjungą, prieš komunistų partiją ir visas kitas, kurios „nesiderina su sovietų socialistinės Lietuvos kūrybos dvasia".

Naujieji švietimo vadovai neužmiršo pigiu būdu įsigyti apsileidusių mokinių palankumo: su dviem dvejetukais paliktiesiems toje pačioje klasėje mokiniams leidžiama laikyti pataisas ir pereiti į aukštesnę klasę (pagal buvusius nuostatus mokinys su vienu dvejetu buvo keliamas į aukš-

tesnę klasę, o su dviem — paliekamas antriems metams). Buvo padaryta^ nuolaidų ir per egzaminus suklupusiems abiturientams.

Per vasarą pakeistos visų gimnazijų ir daugelio progimnazijų vadovybės. Gimnazijų direktoriais gana žymi dalis buvo paskirti žmonės be aukštojo mokslo ir net be jokio stažo. Ar čia pasireiškė patikimų žmonių trūkumas, ar, aplamai, buvo vykdoma tarybiškoji sistema, kur mokslas ir stažas saviems žmonėms netaikomas, neaišku. Buvo vykdomas masinis mokytojų kilnojimas ir maišymas. Daug energingesnių ir „nepatikimų" mokytojų buvo išblaškyta į tolimus užkampius „atgailauti ir susiprasti".

Vejasi „broliškas" respublikas

Rugpiūčio 24 d. išsiuntinėtas aplinkraštis, kad mokslo metų pradžia nukeliama į rugsėjo 16 d., nes mokytojai dirba žemės surašymo bei skirstymo darbus, o daugelį mokyklų užima žemės tvarkymo komisijos ir raudonoji armija.

Nuo rugpiūčio 27 d. Švietimo Ministerijos pavadinimas pakeičiamas *„Švietimo Liaudies Komisariatuo* Švietimo ministeris vadinamas „Švietimo liaudies komisaru".

Rugpiūčio 30 d. skelbiamas naujas mokslo planas. Nuo šių mokslo metų pradžios visos gimnazijos pertvarkomos į *šešerių* (buvo 7) metų gimnazijas; progimnazijose paliekamas trijų metų kursas. Pagrindinė svetimoji kalba yra rusų kalba, o antrąja svetimąja kalba paliekama toji, kuri seniau buvo pirmoji svetimoji (prancūzų ir vokiečių k.).

Šiuo planu atšaukiamas dar birželio 28 d. to paties Venclovos paskelbtas 1940/41 mokslo metų planas, kuriame, aišku per nesusipratimą, dar figūravo tikyba, lotynų kalba, filosofijos pradmenys ir nebuvo rusų kalbos. Pažymėtina ir ta aplinkybė, kad pirmasis mokslo planas buvo komisaro, tada ministerio, pasirašytas kitą dieną po „Naujos epochos" aplinkraščio... Tada dar pats komisaras, matyt, nesusigaudė, kokia turės būti ta „naujoji epocha".

Po naujojo mokslo plano buvo išsiųstas toks aplinkraštis:

Nuorašas.

ŠVIETIMO LIAUDIES KOMISARIATAS

1940 m. rugpiūčio mėn. 31 d.
aplinkraštis Nr. 683.

VISŲ MOKYKLŲ VADOVYBĖMS IR PRADŽIOS MOKYKLŲ INSPEKTORIAMS.

Nuo šių mokslo metų visose mokyklose malda prieš pamokas ir po pamokų nekalbama. Iš mokyklų pašalinami kulto ir senosios santvarkos ženklai ir paveikslai tų asmenų, kurių ideologija ir veikimas priešingi socialistinės Lietuvos kūrimui. Paliekami tik nusipelniusių mūsų liaudžiai rašytojų bei veikėjų, pavyzdžiui, V. Kudirkos, Basanavičiaus, Žemaitės, Janonio, V. Krėvės ir kt., atvaizdai. Kartu mokyklos papuošiamos Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos ženklu, pasaulio darbo žmonių vadų Lenino ir Stalino paveikslais. Taip pat galima puošti mokyklas

kitų socializmo kūrėjų ir kovotojų paveikslais. Senasis Tautos himnas nebegiedamas. Lietuvos T. S. R. himnas yra Internacionalas.

Inspektoriai prašomi apie tai pranešti savo žinioje esantiems mokyklų vedėjams bei mokytojams. **(Pas.) *A. Venclova,***

Švietimo Liaudies Komisaras.

Netrukus prieš mokslo metų pradžią, buvo atsiųsti nurodymai naujojo mokslo plano vykdymui. Ten sakoma: „Pradedame naujus mokslo metus. Šie mokslo metai yra nepaprasti, neeiliniai, Lietuva Socialistinė Tarybų Respublika. Naujai persitvarkiusiam krašto gyvenimui turi atitikti ir mokytojo darbas bei nusiteikimas. Švietimo Liaudies Komisariatas pabrėžtinai atkreipia į tai dėmesį ir *įpareigoja* mokytojus būti ne tik gerais dėstytojais, bet ir socialistinės nuotaikos skiepytojais jaunojoje kartoje".

Pagal tuos nurodymus turi būti išimti beveik visi buvę vadovėliai, o kol bus paruošti nauji, lietuvių kalbos pamokose reikia naudotis atitinkamų autorių veikalais, pav. V. Krėvės, Salomejos Neries ir kt. Istorijos pamokose visose klasėse einama TSRS istorija; geografijos pamokose einama TSRS geografija; gamtos pamokose laikinai leidžiama naudoti senus vadovėlius, prisitaikant prie naujos programos ir dvasios. Kalbų mokslo vadovėliai tuo tarpu paliekami, išmetant iš jų tai, kas prieštarauja LTSR dvasiai.

Visuomenės mokslas pavadinamas *„Konstitucija",* kuri turi būti einama visose klasėse, pradedant nuo III-sios. Baigiamosiose klasėse, greta konstitucijos, einama ir Visasąjunginės Komunistų (b) partijos istorijos trumpas kursas. Konstitucijos kursas yra pats svarbiausias dalykas mokykloje. Jo dėstytojus turėjo patvirtinti partija. Konstitucijos mokytojas tai komunistinio auklėjimo kapelionas. Jis turėjo išaiškinti Stalino konstituciją, įtikinti, kad socialistinė santvarka veda į komunistinę, kuri yra tobuliausia pasaulyje. Jis turėjo išrodyti, kad kapitalistinė santvarka yra pavergusi žmogų, kad buržuaziniame pasaulyje ir buvusioje Lietuvoje siaučia neapsakomas skurdas, badas, darbo žmogaus išnaudojimas, tuo tarpu kaip „laimėjusio socializmo šalyje", viename pasaulio šeštadalyje, didelė laisvė ir visko pertekęs laimingas gyvenimas.— „Nėra pasauly kitos tokios šalies, kur taip laisvai alsuotų žmogus". . .

Istorija buvo antrasis mokslas, kuris turėjo formuoti jaunuolio pasaulėžiūrą. Jei konstitucija yra „visų darbo žmonių kovos ir laimėjimų suma", tai istorija yra „klasių kovos dėsnių studijavimas". Istorijos pamokose reikėjo įsakmiai išvesti dėsnį, kad „kitėjo tik išnaudojimo forma, bet pats išnaudojimas liko per visus laikus, iki socializmo pergalės". Reikėjo išryškinti visus liaudies sukilimus ir parodyti, kaip religija padėjo kapitalistams išnaudoti žmogų.

Galop, gamtos mokslas turėjo „atskleisti visų prietarų tamsumą", išrodyti beždžionišką žmogaus kilmę ir materijos buvimą viso ko pagrindu.

Apskritai, visi mokytojai buvo skatinami į antireliginę propagandą. Spaudoje buvo gausu grasinančių straipsnių dėl mokytojų pasyvumo antireliginiame auklėjime.

Ta pačia proga tenka priminti, kad vėliau buvo pereinama prie tarybinių programų, bendrų visai socialistinių respublikų sąjungai. Vadovėliai vietoje negalėjo būti rašomi — turėjo būti išversti į lietuvių kalbą tie, kuriuos vartojo visos respublikos. Jų vertimas buvo griežtai kontroliuojamas, kad niekur nebūtų nukrypta nuo *rusiško* originalo. — „Tautinė forma, socialistinis turinys".. .

Kad būtų tikrai pasivytos „broliškos" respublikos, jų „milžiniškoji pažanga" ir „pakeltas" mokslas, lietuviškai mokyklai nustatomas toks pat mokslo metų skaičius, kaip tarybinėse šalyse, būtent, 10 metų iki universiteto. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo nustatyta iki universiteto 13 metų (6-eri pradžios mokykloje ir 7-eri gimnazijoje). Tarybinėje Lietuvoje skiriama 4-eri metai pradžios mokyklai, 6-eri gimnazijai. Taigi, padaryta dešimtmetinė vidurinė mokykla, kuri savo ruožtu dalinosi į pilnąją, kur buvo ir aukštesnės klasės ir nepilnąją, kur buvo pradžios mokykla ir trys pirmosios gimnazijos klasės (semilietka ir desiatilietka). Kadangi pas mus nebuvo praktikuojamos pradžios mokyklos drauge su gimnazijomis, tai šiems metams gimnazijos pavadintos tiesiog *vidurinėmis mokyklomis,* o progimnazijos — *nepilnomis vidurinėmis mokyklomis.* Pradžios mokyklos skyriai pavadinti klasėmis ir numeruojami iki IV klasės, o gimnazijos bei progimnazijos pirmoji klasė pavadinta V klase, II — VI, III — VII, IV — VIII, V — IX, VII — IXs ir VIII — X klase. Šeštosios klasės nebuvo. V reformuotoji kl. pavadinta IX klase, o senojo tipo VII klasė pavadinta IXs kl.

Tuojau pat buvo išleistas įsakymas panaikinti senuosius gimnazijų pavadinimus (pav., Marijampolės Rygiškių Jono berniukų gimnazija; Vilkaviškio dr. J. Basanavičiaus gimnazija) ir palikti tik vietos pavadinimą ir pridėti — vidurinė, nepilnoji vidurinė mokykla. Pav., Vilniaus I vidurinė mokykla, Kauno IX vidurinė mokykla, Merkinės nepilnoji vidurinė mokykla ir t. t.

Nepriklausomoje Lietuvoje kai kurios mūsų gimnazijos buvo atskiros berniukams ir mergaitėms, bet dauguma buvo mišrios su atskiromis berniukų ir mergaičių klasėmis. Mišrios klasės būdavo tik tais atvejais, kai kurioje nors klasėje buvo ne po daug berniukų ir mergaičių. Kad nebūtų nukrypta nuo tarybinės pedagoginės linijos, visur buvo įvestos *mišrios klasės.* Reikėjo skaldyti atskiras berniukų ir mergaičių klases, išdraskyti atskiras gimnazijas ir visur be išimties sukomplektuoti mišrias berniukų ir mergaičių klases.

Pagal buvusias taisykles mokslo metų pradžioje direktorius sukviesdavo visuotinį mokinių tėvų susirinkimą, kuriame būdavo aptariami auklėjimo ir šelpimo reikalai ir išrinkdavo 7-ių asmenų tėvų komitetą. Šitas būdas naujai tvarkai netiko. Komisariatas spalių 14 d. išleido aplink-

raštį, pagal kurį „mokyklos direktorius, susitaręs su vietos kompartijos komitetu, sudaro laikinį tėvų komitetą iš 5-ių mokyklos mokinių tėvų, 1 kompartijos vietos komiteto atstovo ir 1 vietos komjaunimo atstovo". Taigi, ir čia rūpestingai apsidrausta, kad nepatektų koks „reakcionierius" ir nepradėtų „lankstyti" generalinę auklėjimo liniją.. .

Mokslo metų pradžia

Mokyklų vadovybė jau paruošta, visos instrukcijos duotos, mokykla suformuota pagal tarybišką uniformą, mokytojai didžiajame kongrese (žr. Lietuvių Archyvo II t. 51 psl.) „įtikinti" — belieka tik susikviesti tą žaliąją medžiagą ir ją ugdyti naujosios saulės atakaitoje.

Pirmoji mokslo metų diena paprastai būdavo nuotaikinga: per atostogas vieni kitų pasiilgę mokiniai linksmai sutikdavo savo draugus, pasakodavosi įspūdžius. Vadovybei nekildavo jokio rūpesčio juos tvarkyti — visa tai vykdavo savaime. Šių mokslo metų pradžia buvo kitokia. Mokyklos vadovybė nervinosi, stropiai žiūrėjo, kad nebūtų ko nors netarybiško. Iš anksto suėjo į kontaktą su pasireiškusiais komjaunuoliais, surankiojo miestiečius mokinius ir juos pamokė dainuoti internacionalą. Vadovybei tai buvo egzaminai, kuriuos ji turėjo išlaikyti prieš partiją, prieš NKVD ir prieš pačius mokinius, kurie dar nežinojo ir net nenuvokė kokia dalis jų laukia šiais metais.

Pirmiau mokslo metai būdavo pradedami pamaldomis bažnyčioje. Dabar buvo numatytos eitynės po miestą ir susitelkimas kur nors aikštėje. Eitynėms buvo paruoštos raudonos vėliavos, raudoni plakatai su įrašais, dėkojančiais Stalinui už nemokamą mokslą, už laimingą jaunystę ir kt., ir iškelti ant smaigų socializmo vadų paveikslai (transparentai), kuriuos mokiniai vadindavo „ližėmis". Pirmieji pedagogų vargai prasidėjo su tomis „insignijomis". Nė vienas mokinys savo noru nenorėjo jų nešti ir visaip išsisukinėjo. Priversti nešė gana nepagarbiai ir tuo erzino aukštuosius pareigūnus ir partijos vadovus.

Pats iškilmių svoris turėjo būti salėje, kur buvo sakomos džiaugsmingos kalbos, transliuojamas iš Kaimo Švietimo komisaro žodis ir vietos sąlygoms pritaikyta meninė dalis. Su purvais maišydami praeitį ir kalnus gėrybių žadėdami ateičiai, kalbėtojai tikėjosi pakreipti jaunimą naujais keliais. O paskelbdami Komisarų Tarybos nutarimą apie panaikinimą mokesčio už mokslą, manė sukelsią ovacijų audrą. Tačiau to nebuvo: kalbų metu salė ūžė, kaip bičių avilys, pasiūlius priimti padėkos rezoliuciją draugui Stalinui už nemokamą mokslą, delnais pliaukšėjo vienas kitas mokinys. Norėdama pademonstruoti savo socialistinį susipratimą Šakių gimnazija nusiuntė Stalinui sveikinimo telegramą. Iškilmingas posėdis turėjo baigtis internacionalu. Sustačius chorą ir muzikos mokytojui davus ženklą, daug kur choras tylėjo, kitur dainavo vienas kitas choristas, o buvo ir tokių vietų, kur, internacionalą šiaip taip išspau-

dus, visa salė giedojo Tautos himną. Prieš pamokas ir po pamokų klasėse mokiniai vis kalbėdavo maldą. Iš pradžių tai darė prie mokytojų, o paskui vieni. Buvo tokių klasių, kur maldą kalbėjo ištisus metus.

Tokia pradžia ne ką gera telėmė. Vienas kitas mokytojas su šia diena baigė savo mokytojo karjerą. Mokyklą ėmė budriai sekti visa matanti NKVD akis, po kelių dienų mokinių suoluose atsirado tuščių vietų. . . Klasės, koridoriai, mokytojų kambarys įgijo „NKVD akis ir ausis". Bet tai nieko neišgąsdino. Jei mokytojai darėsi santūresni, tai mokiniai, priešingai, darėsi sau malonumą, laidydami „antitarybiškas" replikas. Ypač kentėjo konstitucijos mokytojas, kurį apiberdavo įvairiausiais klausimais.

Pačios pirmosios mokslo metų pradžios nuotaikos greitai pasiekė Švietimo Komisariatą. Norėdamas turėti tikslių žinių apie auklėjimo eigą socialistinėje dvasioje, jis išleido tokį aplinkraštį:

LTSR
Švietimo
Liaudies Komisariatas
Vidurinio Mokslo
Departamentas
Nr. 26686.

Kaunas, 1940 m. rugsėjo mėn. 20 d.

VISŲ VIDURINIŲ MOKYKLŲ DIREKTORIAMS.

Departamentas prašo, pradedant š. m. spalių mėn. 1 diena, kiekvieno mėnesio 1 ir 15 dieną atsiųsti Departamentui pranešimą, kaip vyksta darbas vedamoje mokykloje, pertvarkytoje socialistiniais pagrindais.

Pranešime aiškiai, bet trumpai nurodoma:

1) Kaip mokykloje vyko darbas (kokia darbo nuotaika mokinių ir mokytojų tarpe ir kokie pasiekti darbo rezultatai),
2) įvykiai mokykloje su mokiniais ir mokytojais (ar buvo išsišokimų ir kokių, išsišokimų priežastys, kurie žygiai padaryti, kad tatai nesikartotų),
3) mokykloje buvusios iškilmės, mitingai ir jų nuotaika,
4) mokinių susirgimai (susirgimų skaičius, ar nebuvo epideminio pobūdžio susirgimų),
5) mokinių judėjimas (skaičiaus didėjimas ir mažėjimas klasėmis),
6) komjaunuolių ir pionierių veikla.

Be šių klausimų, pranešime nurodomi ir kiti verti dėmesio įvykiai.

P. Mikutaitis,
Departamento Direktorius.
K. Barauskas,
Vyr. Inspektorius.

Iš direktorių pranešimų, tur būt, paaiškėjo labai menkas komjaunuolių prieauglis ir veikimas. Todėl komisariatas lapkričio 4 d. išsiuntinėjo paraginimą organizuoti komjaunuolius: „Vidurinių ir nepilnų vidurinių mokyklų direktoriai ir mokytojai *įpareigojami* padėti organizuotis ir veikti komjaunuoliams. Pastebėta, kad kai kuriose vidurinėse mokyklose į tai labai abejingai žiūrima ar net jų iniciatyva gniaužiama. Komjaunuolių ir kitų mokinių graži iniciatyva, rengiantis kuriam mi-

nėjimui, keliant mokslą ar drausmę mokykloje ir p., turi būti skatinama ir visokeriopai remiama. Elgtis reikia pagal Švietimo Liaudies Komisariato aplinkraščių dvasią, taikantis prie vietos sąlygų ir dienos keliamų reikalavimų".. .

Greta komjaunuolių, dar buvo skatinama organizuoti *pionierius* (7 — 15 metų berniukus ir mergaites), kandidatus į komjaunimą. Pionierių organizacija buvo pasisavinusi daug skautiško veikimo metodų, tačiau savo tikslais nuo skautų griežtai skyrėsi. Vaikams privilioti buvo organizuojami pionierių namai, kuriuose nemokamai galėjo naudotis visokiais žaidimais, sporto priemonėmis (k. a. dviračiai, rogutės, pašliūžos ir kt.), knygomis, laikraščiais ir pramogomis. Be to, buvo ruošiami pasikalbėjimai ir paskaitos, kur buvo aiškinamas socializmas, neigiama religija ir *skatinama neklausyti reakcionierių tėvų.* Nors atrakcijų vaikams buvo teikiama daug, tačiau pionieriai mokyklose buvo ne ką gausesni už komjaunuolius. Ir čia pirmaujančią vietą tiek skaičiaus tiek veikimo atžvilgiu turėjo svetimtaučiai.

Spalių revoliucija ir NKVD perlai

Spalių revoliucija bolševikams yra didžiausia šventė. Tai prisiminimas 1917 m. spalių mėn. (pagal naująjį kalendorių lapkričio 7 d.) perversmo, kuriuo bolševikai nuvertė revoliucinę rusų vyriausybę, išvaikė į steigiamąjį seimą susirinkusius atstovus ir patys pasigrobė valdžią. Toms sukaktuvėms minėti buvo ruošiamas visas kraštas, nauja tarybų respublika. Mokyklose istorijos mokytojai buvo įpareigoti kiekvienoje klasėje skirti mažiausia 4 pamokas didžiam proletariato laimėjimui nušviesti. Visos klasės turėjo pasipuošti. Komisariatas jau anksčiau (spalių 15 d. aplinkraščiu) buvo įsakęs ligi lapkričio 1 d. dekoruoti visų klasių kambarius Lenino ir Stalino portretais, o reprezentaciniuose kambariuose (salėse, mokytojų kambariuose, skaityklose), be šių dviejų, dar kitais keliais (nuo 1 iki 6) liaudžiai nusipelniusių asmenų portretais, kaip Markso, Engelso, Kudirkos, Gorkio, Žemaitės, Majakovskio ir kt. Jau pora dienų prieš šventę klasėse mokslas nutrūko: mokiniai karpė popierius, lipdė penkiakampes žvaigždes, kalė vinis į sienas, kabino plakatus su „didžiųjų socializmo tėvų" posakiais. Viskas turėjo raudonuoti. Buvo daromos eitynių repeticijos ir mokoma šaukti ura ir valio. Skubiai buvo ruošiami dideli plakatai, transparentai, penkiakampės, raudonos gėlės — eitynėse kiekvienas mokinys, arba bent kraštinis, turėjo ką nors nešti. Be to, buvo puošiami gimnazijos rūmai ir daromos iliuminacijos. O ką jau bekalbėti apie sales, kur turėjo vykti mitingai ir pasilinksminimai! Kad šventė būtų didesnė, prie jos pridėta dar trečia diena — šeštadienis, o sekmadienis (lapkr. 10 d.) buvo paskelbtas darbo diena.

Lapkričio 7 — pati svarbioji diena. Visur organizuojamos eitynės ir paradai pro vadų tribūną. Iš ryto pilkas, kiek apsiniaukęs, dangus

nieko rimtai nebaugino. Bet vėliau pabiro šlapias sniegas, visi popieriniai papuošalai subliuško, per transparentuose nešamų vadų skruostus tekėjo raudonos srovės. .. Taip, simboliškai viskas primena kraują. Transparentų kotai pasirodė labai „trapūs": vis lūžo ir lūžo, o „vadai" atsidurdavo už tvoros.. . Žygiuojant pro tribūną per garsintuvą skamba šūkiai: tegyvuoja socializmas, tegyvuoja socialistinis jaunimas, tegyvuoja draugas Stalinas, tegyvuoja tarybinė mokykla ir t.t. Pražygiuojančios mokinių kolonos turėjo šaukti valio, ura, bet jos slinko tylios, tarsi nieko negirdėdamos, žiūrėdamos sau tiesiai ar demonstratyviai nuo tribūnos nusigręždamos. Tik žydų ir rusų mokyklos šaukė ura, ura. Taip buvo Kaune, kur eitynės virto sumaišytomis stumdynėmis, taip buvo Vilniuje, taip buvo ir visoje Lietuvoje.

Įsižeidė nepagerbti vadai, įtūžo enkavedistai. Negali dovanoti šitokį sabotažą. Vienur pasikviečia direktorius, kitur susišaukia visus mokytojus pamokyti, kaip reikia gerbti vyriausybę ir partiją. Daugelyje vietų buvo paleistas visas „trijų aukštų" leksikonas. „Kontrrevoliucionieriai" — tai buvo vienas iš švelniausių žodžių. Vilniuje sušauktiems pradžios mokyklų ir gimnazijų mokytojams kompartijos sekretorius (Baltruška), daužydamas kumščiu į stalą, rusiškai maždaug taip prabilo: „už tokį elgesį reiktų jums duoti į snukį; jei ateity nesuprasit ir nebūsit tinkami, tai mes padėsim jus ten, kur šviesos nematysit, nes mes žinom, kokią knygą kas skaito ir kur ji padėta — ar ant lango ar ant stalo"... Nurodęs kaip turi mokytojai pasitaisyti, propagandos skyriaus vadovas (Sitnikovas) pridūrė: „Žinoma, jeigu jūs lakstysit į bažnyčią, tai nieko gero iš jūs neišeis. Ilgai jūs laukėt, kol mes čia atėjom, bet *mes iš čia niekada neišeisim"*...

Mokytojams nemaža vargo teko, tvarkant savo auklėtinius iškilmingų posėdžių metu. Klasių auklėtojams reikėjo atsivesti savo klasę ir mokinius susistatyti aplink, kad visus matytų. Štai kaip mokytojas pasakoja apie posėdžius vienoje gimnazijoje: „10 valandą pirmųjų klasių mokiniai atposėdžiavo tyliai ramiai. Orkestras sugrojo, dainavimo mokytojas atgiedojo, o choras prastovėjo internacionalą. 12 val. viduriniųjų klasių mokiniai po internacionalo jau išsižiojo: „Lie...", bet čia pat stovėjęs inspektorius sušuko ir čiupo pirmąjį kaltininką. Vakare, 18 val., prasidedant vyresniųjų klasių posėdžiui, jau buvo taip, kaip karštą vasaros dieną audrai artėjant. Pagal kompartijos įsakymą visi klasių auklėtojai nusivedėme savo klases į salę ir mokinius susistatėme aplink save, kad viską matytume ir girdėtume, ką jie darys. Neturintieji šiame posėdy klasių mokytojai reprezentavo pirmose eilėse. Gudresnieji iš tos garbės sukosi ir iš anksto stovėjo, kad tam tikru atveju nebereikėtų stotis. Įvyko, kas turėjo įvykti: chorvedis, pritariamas orkestro, vienas pats ištraukė internacionalą, o Lietuvos himną visa salė".. . Dėl šito posėdžio chorvedis turėjo 5 valandų „malonų" pasikalbėjimą su čekistais, o klasių auklėtojai tik po 2 valandas.

Daugely vietų, ar tai per direktorių ar atskirų mokytojų stropumą, programoje greta lietuviškų dainų ir deklamacijų buvo rusiškos. Pastarosios susilaukė triukšmo ir švilpuko. Švenčių dienomis mokyklose buvo įvestas mokytojų budėjimas per kiaurą parą. Budėtojai turėjo sekti, kad iš iliuminacijų nekiltų gaisrai, kad nuo sienų „neišvaikščiotų" vadų paveikslai ir kad nenukristų papuošalai.

Po spalių revoliucijos minėjimo buvo areštuota gana daug mokinių. Dalis jų vėliau paleista, dalis liko kalėjimuose, o dalis sulaukė baisios teroro mirties jau karui prasidėjus. Kadangi po švenčių atsirado reikalas dar labiau sekti mokinius, o komjaunuoliai ne visur prieidavo, tai būdavo pakviečiami į saugumą mokiniai ir visokiais pažadais ir grasinimais verbuojami agentais sekti savo draugus. Iš daugelio atsirasdavo visokių. Panevėžio gimnazijoje IXs kl. mokinys Rimkus buvo verbuojamas taip: jį laikė kurį laiką uždarę daboklėje, paskui, pavėžinę aplink miestą, vėl atvežė į kamerą, kurioje ant kaladės buvo padėtas sukruvintas kardas, ir reikalavo prisipažinti kaltu — veikiant su kontrrevoliucionieriais. Neprisipažinus, išvežė į mišką, pastatė sušaudymui ir vėl reikalavo prisipažinti. Po tokių egzekucijų kurį laiką buvo paleidę. Tada jis išsikėlė mokytis į kitą gimnaziją, bet netrukus vėl buvo areštuotas ir daugiau jau nebegrįžo.

Mokytojai taip pat buvo verbuojami sekti savo kolegas ir mokinius. Ir jiems buvo primenamas tarybiškas patriotizmas, kalėjimas, galimas artimųjų nukentėjimas. Pasisekus ar nepasisekus užverbuoti, vis vien buvo įpareigojamas pranešinėti savo aplinkumos nuotaikas. Paleisdamas namo čekistas įgrasindavo niekam, net žmonai, nieko nepasakoti apie buvusį pasikalbėjimą ir apie buvimą NKVD kabinete. Reikėdavo dar pasirašyti po tam tikru raštu, kur parodytas įstatymas, baudžiąs 6 metais sunkiųjų darbų kalėjimo už išdavimą pasikalbėjimų, įvykusių NKVD būstinėje.

Štai vienas konstitucijos mokytojas pasakoja, kaip jį čekistas kamantinėjo apie mokinių replikas per pamokas: „Visoki išsisukinėjimai, kad aš tiksliai neprisimenąs, kad kas nors ypatingo buvę pasakyta, čekistui vis aiškiau rodė, kad iš manęs savo agento nepadarys ir kad nevertai esu paskirtas konstitucijos dėstymo pareigoms. Pagaliau, norėdamas mane sugauti ir prispirti prie sienos, konkrečiai paklausė: „Ar mokinys P. per pamoką tikrai pasakė, kad Stalino konstitucija tik apgaudinėja, kai sako, kad kiekviena sąjunginė respublika laisvai gali iš sovietų sąjungos išstoti?" Aš žinojau, kad toks atsitikimas buvo, bet pasakęs „taip", būčiau pražudęs mokinį, o pasakęs „ne" — pats save, nes aš neabejojau, kad apie tai čekistas turi tikslų pranešimą. Dėl to vėl išsisukinėjau kaip mokėdamas.

Po trejeto „malonaus" pasikalbėjimo valandų, mano „pedagogas", davęs „pedagoginių" patarimų bei nurodymų, įsakė ateity stropiai sekti mokinius ir jų replikas ir duodamus klausimus uoliai užsirašinėti, kad

nepamirščiau. Apsimesdamas uoliu, aš pasiūliau, kad mokiniai klausimus duotų raštu ir po jais pasirašytų. Čekistui pasiūlymas patiko ir jis, dėl savo žioplumo, jį priėmė. Man irgi buvo gerai, nes aiškiai žinojau, kad neatsiras nė vieno tokio kvailo mokinio, kuris pats lįstų į kilpą.

Pasirašęs reikiamą raštą apie paslapties išlaikymą, išėjau iš NKVD pragaro, kaip po didžiausio egzamino. Išėjus kilo neišsprendžiamas klausimas, kaip įtikinti mokinius, kad jie nei manęs, nei savęs nestumtų į pražūtį, nes aiškiai supratau, kad visose klasėse yra šnipų, kurie tiksliai informuoja NKVD rūmus. Prieš akis turėjau tik du baisius kelius: vykdyti NKVD įsakymą ir pasidaryti išgama, bet už tai išsaugoti laisvę, arba nevykdyti įsakymo ir eiti į kalėjimą, kuris dėl mano menkos sveikatos būtų kartu ir kapas. Neradęs vidurio kelio, pasirinkau antrąjį. Atėjęs į klasę griežtu tonu pareikalavau, kad klausimus duotų tik raštu ir pasirašinėtų. Mokiniai suprato ir klausimų nebedavė. Sumažėjo ir replikos.

Nors čekistas žadėjo mane po savaitės pašaukti ir išklausyti „raporto", bet praėjo pirmoji baisioji savaitė, kuri man kainojo daug nemigo naktų, praėjo antroji ir trečioji, o manęs nešaukė. Matyt, iš pirmojo „egzaminavimo" įsitikino, kad iš manęs menkas „pedagogas", o gal rado geresnių, kurie apie įvykius mokykloje informavo be jokių išsisukinėjimų".

Netenka aiškinti, ką pergyveno šitas vargšas konstitucijos mokytojas ir šimtai litų, kurie nenorėjo parduoti savo sąžinės. Tai tokia buvo pedagogika bolševikų „rojuje, kur taip laisvai alsuoja žmogus". . .

Soclenktynės ir sienlaikraščiai

Melu ir apgaudinėjimais pagrįsta bolševikinė santvarka reikalavo nuolatinės propagandos. Viena iš propagandos priemonių buvo įvairios lenktynės, kurios ypač buvo praktikuojamos fabrikuose ir įmonėse, kur darbininkas įvairiomis progomis buvo skatinamas ir ujamas kelti darbo našumą. Nuo tos rūšies propagandos nebuvo atpalaiduota ir mokykla. Ir čia vyko soclenktynės (socialistinės lenktynės) ir turėjo būti leidžiami sienlaikraščiai (sieniniai laikraštėliai).

Soclenktynės buvo daromos mokslo pažangumui kelti, klasėms puošti, komunistiškai spaudai platinti, sienlaikraščiams leisti, pionieriams verbuoti, švarai bei drausmei palaikyti ir t.t. Lenktyniavo mokiniai tarpusavy, viena klasė su kita, mokykla su mokykla, vienos mokyklos klasė su kitos mokyklos klase ir t.t. Kiekvienos soclenktynės turėjo būti susietos su kokiu nors politiniu įvykiu. Progų ir terminų joms netrūko: spalių revoliucijos šventė, Stalino konstitucijos, rinkimų į aukščiausią tarybą, komunistų partijos suvažiavimo, raudonosios armijos sukaktuvių, komunistės moters, pirmosios gegužės diena. .. Vienos soclenktynės baigdavosi, prasidėdavo kitos arba vykdavo greta. Kiekvienoms lenkty-

nėms buvo rašomos sutartys ir tikslas, kuriuo būtinai turėjo būti koks politinis faktas. Taigi, iš esmės teigiama pedagoginė lenktyniavimo priemonė buvo panaudota politinei propagandai. Kadangi soclenktynėms nebuvo galo nė saiko, tai į antrąją metų pusę jos neteko patrauklumo, o į pabaigą, net visai įgriso, nes ir mokinys, kaip ir darbininkas, pasijuto esąs ujamas.

Kita propagandinė priemonė buvo sienlaikraščiai, kurie plačiai ėmė plisti po spalių revoliucijos švenčių. Kiekviena mokykla ir kiekviena klasė buvo įpareigota leisti savo sienlaikraštį, kuriame „savikritikos" principu turėjo būti rašoma apie mokyklos įvykius, apie socializmo tėvus, apie netarybišką elgesį ir kt. Daugely vietų klasės, kurios delsė išleisti sienlaikraštį, buvo priverstos tai padaryti. Kai kur sienlaikraštį leido ir mokytojai. Ne visiems sekėsi gerai suredaguoti. Įžvelgusi netarybiškas mintis mokyklų vadovybė laikraštį konfiskuodavo. „Liaudies priešai" atsirevanšuodavo tikrais sienlaikraščiais, kuriuos surašydavo tiesiog ant sienų tam tikrose vietose. Ir ten politikai buvo suteikta pirmoji vieta...

Buvo mokyklų, kur sienlaikraščiai buvo panaudoti „suvesti sąskaitoms" su mokytojais, apšaukiant juos liaudies priešais ir reakcionieriais. Vienoje gimnazijoje (Rokiškio) jau pirmąją mokslo metų dieną pasirodė pirmasis komjaunuolių sieninis laikraštėlis, kuriame smarkiai buvo puolami mokytojai. Kiekvienas mokytojų ir mokinių žingsnis buvo sekamas, kiekvienas žodis gaudomas. Dažnai dėl nekalto sakinėlio ar visai nekalto šypsnio buvo rašomi ilgiausi straipsniai su grasinimais. Tokių straipsnių auka, apšaukta sabotažninke (mat, išsitarusi, kad reikia mokytis gyvenimui, ne soclenktynėm), kontrrevoliucioniere ir prietarų skleidėja, buvo mokytoja Tarvydienė, kurią areštavo gimnazijoje ir kalėjime išlaikė 5 mėnesius. Jos tardytojas labai stebėjosi, kad aukštus mokslus išėjusi, ji tikinti į Dievą. Norėdamas atvesti į tikrąjį kelią, jis net pasiteiravo, argi ji neskaičiusi zoologijos vadovėlio. Gavęs atsakymą, kad apie Dievą rašo ne zooolgijos , bet teologijos vadovėliai, toliau nesiėmė „apaštalauti".

Rinkimai į Aukščiausiąją ir Tautybių Tarybą ,

1941 m. sausio 12 buvo rinkimai į aukščiausiąją ir tautybių tarybą. Kiekvienoje apygardoje reikėjo išrinkti po du atstovu. Buvo pastatyta po 2 kandidatu ir buvo varoma plačiausia agitacija, kad nė vienas balsas netektų „liaudies priešams". Iš šalies žiūrint gali atrodyti, kad mokykla su tokiais dalykais tai jau tikrai nieko bendra neturi. Bet kur tau. Į šitą sveiku protu nesuprantamą komediją buvo įtraukta kiekviena mokykla. Mokiniai turėjo eiti per miestą sudarinėti balsuotojų sąrašus, o mokytojai — agituoti, kad balsuotų. Jei mažiau buvo apkrauti didžiųjų miestų mokytojai, tai visas sunkumas gulė ant provincijos mo-

kytojų. Kompartija susikviesdavo mokytojus, paskirstydavo į brigadas, pavesdavo tam tikrus rajonus ir liepdavo apeiti visus gyventojus ir juos agituoti.

Lygiai du mėnesiu prieš balsavimą prasidėjo rinkimų kampanija, ir brigados ėmė piliečiams aiškinti rinkimų svarbą, tarybinės santvarkos gudrybes ir laimę būti „plačiosios tėvynynės" nariu. Svarbiausia reikėjo įtikinti, kad eitų balsuoti ir savo balso neatiduotų liaudies priešams. Paskui turėjo duoti apyskaitą, kiek sušaukė mitingų, kiek kartų lankėsi kuriuose namuose ir t.t. Kadangi mitingai buvo menkai lankomi, tai būdavo tokių atsitikimų, kad keletas brigadierių kviesdavo mitingą. Nors tada jie sudarydavo klausytojų daugumą, bet apyskaitoje kiekvienas pasižymėdavo sušaukęs mitingą. ..

Mokiniai taip pat neturėjo pasilikti nuošaliai. Rinkimų proga jie turėjo atlikti garbingas pareigas, turėjo imtis agitacijos už savo apygardos bloko kandidatus. Tam turėjo būti panaudotos atostogos. Moksleiviai, rašo vienas laikraštis, turi gerai susipažinti su rinkimų nuostatais, technika ir aktyviai prisidėti prie jų organizavimo. „Tam tikslui mokyklose reikėtų pravesti rinkimų imitacija *žaidimus* (m. p.), iš kurių mokiniams paaiškėtų, kokia tvarka turi eiti rinkimai, kaip atliekamas balsų skaičiavimas ir t.t. Pvz., klasė vykdo balsavimus. Pasiskirsto pareigomis. Vieni renka, kiti prižiūri etc. Vėliau atidaro dėžę, patikrina vokų skaičių, pažymi biuletenio balsavimo rezultatus ir t.t. Visus kylančius iš to klausimus, nesusipratimus, neaiškumus išsprendžia mokytojas kartu su mokiniais. Viso to veiksmo (vaidinimo) galėtų klausytis ir žiūrėti tėvai — suaugusieji. Taip jie labai vaizdžiai ir suprantamai susidarys apie rinkimus tikrą vaizdą. Taip tiktai dirbant, mokiniai įeis į priešrinkiminę kampaniją, virs tikru visuotinio kūrybingumo įsisąmoninimu ir pasidarys visuotinio politinio auklėjimo sąjūdžiu.

Reikėtų pavaizduoti rinkimų vaizdą ir buržuazinių kraštų. Tai labai svarbu, kad paaiškėtų visi neigiamumai ir ta didelė neteisybė, kuri šlykščiai apgauna visuomenę". (*Mokykla ir Gyvenimas,* 1940 m. 17 nr. 634 p.)

Ar mokykloje toki vaidinimai kur buvo suruošti, neteko girdėti. Visuomenė tą *vaidinimą* matė sausio 12 d. ir pakankamai įsitikino paskutinio sakinio teisingumu.

Balsuoti buvo didžiausia prievolė. Balsavimų apylinkėse buvo atžymimi nebalsavę ir buvo siunčiami atstovai jiems tą pareigą priminti. Ligoniams ir simuliantams urnos buvo nuvežamos į namus. Vienoje gimnazijoje, kur buvo įrengta balsavimo apylinkė, viena mokytoja pasiėmė balsavimo kortelę ir, įsidėjusi į rankinuką, nuėjo į bufetą arbatos išgerti. Komjaunuoliai tai pastebėję, sukėlė ant kojų visą komisiją. Visus apėmė pasipiktinimas ir pasibaisėjimo siaubas. Direktorius per mokytoją įsakė anai pranešti, kad ji apsigalvotų, nes jai gresia netekti tarnybos ir kalėjimas. Žinoma, apsigalvojo.

Dar žiupsnis tarybiškos druskos

Nuo naujų metų mokykla dar susilaukė reformų, kurios ją artino prie tarybiškųjų mokyklų. Visų apskričių centruose, Kaune ir Vilniuje prie vykdomųjų komitetų (taip vadino miestų savivaldybes) buvo įkurti *Liaudies švietimo skyriai.* Tų skyrių kompetencijai pavestos visos pradžios ir vidurinės mokyklos su jų mokomuoju personalu, finansais ir ūkiu. Švietimo skyrius galėjo skirti ir atleisti pradžios mokyklų mokytojus, pristatyti komisariatui kandidatus į vidurinių mokyklų mokytojus ir direktorius. Mokykloms vizituoti buvo sudarytas inspektorių kadras. Kauno ir Vilniaus švietimo skyriai buvo ypač svarbūs, nes jų žinioje buvo po keletą ir keliolika gimnazijų ir daug kitų mokyklų. Komisariato kompetencijoje liko bendras švietimo koregavimas visoje respublikoje, auklėjimas ir švietimo skyrių administravimas. Mokykla dabar turėjo tris viršininkus ir tris inspektorius: komisariato, švietimo skyriaus ir kompartijos, kuri tarybinėje santvarkoje, kaip žinome, turi antrą valdžios aparato komplektą.

Antra naujovė, tai vadinamas mokyklų *šefavimas.* Kad būtų užmegztas artimas kontaktas tarp mokyklinio jaunimo ir darbo žmonių, įsakoma, kad kiekviena mokykla pasirinktų sau kokią įmonę ar fabriką savo šefu (globėju). Mokiniai gali pasidalinti su darbininkais savo įgyjamomis žiniomis, paįvairinti jų darbą pramogomis. Mokinių „saviveiklinė pagalba darbininkams ypač gali būti efektyvi, ir toks kultūrinis kontaktas gali turėti labai daug įtakos komunistiniam moksleivių auklėjimui". Iš kitos pusės „mokyklos šefas savo darbininkų kolektyvu gali daug prisidėti prie mokinių gyvenimo paįvairinimo ir prie ugdymo jų meilės darbui, darbo žmogui ir mūsų didžiajai socialistinei tėvynei" (iš 1941. I. 7 d. aplinkraščio).

„Jei fabriko ir darbininkų komitetai turi didesnių lėšų, jie gali padėti mokykloms ir medžiaginiai suteikiant mokyklos vaikams arba visai mokyklai dovanų. Darbininkai atvyksta į mokyklų vakarus ir labai pageidautina, kad per tokius vakarus seni revoliucionieriai, kovotojai iš nelegalių laikų galėtų papasakoti apie savo pergyvenimus ir darbo žmonių kovas. Fabrikai tam tikra prasme vykdo ir mokyklos auklėjamojo darbo kontrolę, nes mokytojai fabrikų darbininkų susirinkimuose duoda atskaitą apie mokyklos darbą, o fabrikai mokyklose praneša apie savo stachanovininkus ir darbo laimėjimus". *(Mokykla ir Gyvenimas,* 1940 m. 17 nr. 635—636 p.).

Mokyklos rinkosi šefus, rengė iškilmingus mitingus, kuriuose buvo pasirašomi šefavimo aktai. Pasirašymo aktai paprastai baigdavosi vaišėmis, kurių metu ne vienas šefas atsidūrė po stalu...

Sausio 22 d. buvo minimos Lenino mirties sukaktuvės. Ta proga mokyklose intensyviau ėmė kurti „genialiojo socialistinės revoliucijos vado *„Lenino kampelius".* Tuose kampeliuose buvo įrengtos mokinių skaityk-

los, posėdžiaudavo komjaunimas ir t. t. Kadangi komjaunuoliai mokinių tarpe buvo nemėgiami, tai mokiniai Lenino kampeliu ėmė vadinti tą vietą, kur paprastai bėga pertraukų metu.

Sausio vasario mėnesį kažkaip ėmė smarkiai plisti gaisrai, ypač fabrikuose. Vasario 14 d. buvo išsiuntinėtas (visai slaptai) aplinkraštis, kuriuo direktoriai įpareigojami per 48 valandas patikrinti priešgaisrinės apsaugos ir sargybos padėtį ir sudaryti reikalingus apsaugos organus. Tam reikalui buvo sudarytos bene šešios grupės: sekėjų, gesintojų, degazuotojų, sanitarų ir kt. Be to, buvo įsakyta tuojau įvesti atsakingus *budėtojus nakties metu* ir poilsio dienomis. Nuo tada kiekvienoje mokykloje kasnakt turėjo budėti mokytojas ar kuris kitas asmuo iš aptarnaujančio personalo.

Vasario mėnesio pabaigoje buvo paskelbtas Komisarų Tarybos ir komunistų partijos centro komiteto nutarimas leisti laikyti baigiamuosius egzaminus ir IXs klasei (pagal seną tipą tai buvo septintoji klasė).

Vasario 23 d. turėjo būti minimos raudonosios armijos sukaktuvės. Tuo reikalu Kauno Liaudies švietimo skyriaus vedėjas išleido tokį aplinkraštį:

Nuorašas.

K. M. V. K-to
Liaudies
Švietimo Skyrius
1941 vasario m. 15 d.
Nr. 675.

GIMNAZIJŲ DIREKTORIAMS IR PRADŽIOS MOKYKLŲ VEDĖJAMS

Vasario 23 d. Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika drauge su visomis broliškomis Tarybų Sąjungos respublikomis mini 23-sias Raudonosios armijos metines.

1918 m. vasario mėn. 23 d. Komunistų partija Lenino ir Stalino vadovaujama sukūrė Raudonąją Armiją, kuri geležine jėga ir nepalyginama valia sutriuškino kapitalizmą ir tuo užtikrino ramų ir gražų gyvenimą liaudžiai.

Raudonoji Armija, kurdama socialistinę santvarką Tarybų Sąjungoje, gindama, darbo žmones nuo išnaudojimo visame pasaulyje, kovoja už proletariato teises — už aukščiausias teises pasaulyje, todėl ji yra toji Armija, kuriai pagarbą teikia viso pasaulio darbo žmonės.

L. T. S. R. mokyklos turi tinkamai paminėti šias garbingąsias sukaktuves^ kad mokinių širdyse sustiprėtų meilė Raudonajai Armijai, atnešusiai mums laisvę ir išsivadavimą iš kapitalistiško košmaro.

Šias sukaktuves minėti reikia vasario 22 d. po trijų pamokų. Minėjimas turi būti su dideliu meniniu skoniu paruoštas ir įspūdingai pravestas. Eilėraščiai, vaidinimai ir kitokia medžiaga turi gražiausia forma pavaizduoti Raudonosios Armijos didvyriškumą, nenugalimumą ir jos didelį darbo žmonių taikos saugojimo vaidmenį.

Gimnazijų Direktoriai ir pradžios mokyklų vedėjai įpareigojami pranešti Švietimo Skyriui, kaip minėjimas buvo pravestas.

(Pas.) V. *Ruzgas,*
Liaudies Švietimo Skyriaus Vedėjas-

Tas dokumentas visais atžvilgiais charakteringas. Būdinga dar ir tai, kad aplinkraštis adresuotas *gimnazijų* direktoriams. Liaudies švietimo skyriaus vedėjas iš to didelio dėkingumo „išvaduotojai" užmiršo, kad jau pusė metų praėjo, kai vietoj gimnazijų beliko tik vidurinės mokyklos.

Pavasariop mokyklai buvo kraunamas naujas uždavinys. Lietuvos Komisarų Taryba ir komunistų partijos centro komitetas nutarė *likviduoti* Lietuvoje *neraštingumą ir mažaraštingumą* iki 1943 m. gruodžio 31 d. Šitą nutarimą vadino didžiausios reikšmės istoriniu įvykiu. Spaudoje*) ir kalbose buvo skelbiama, kad Lietuvoje yra 25% beraščių. Mokytojai ir mokiniai buvo įtraukti į beraščių ir mažaraščių surašinėjimą. Vėliau paaiškėjo, kad tas procentas ne toks jau didelis, nesiekia net 6, ir tai įskaitant Vilniaus sritį, kur neraštingų žmonių procentas siekė iki 12.

Neraštingumui pašalinti buvo organizuojami „kultūrarmiečiai" iš mokytojų ir aukštesnių klasių moksleivių. Nors čia daugiausia buvo paliesti pradžios mokyklų mokytojai, bet ir gimnazijų mokytojams teko rašytis į kultūrarmiečius. Kad ir šitas darbas buvo varomas ne pačiam tiesioginiam tikslui siekti, bet panaudojamas agitacijai, galima lengvai įsitikinti pavarčius to meto mokytojams skirto laikraščio *(Mokykla ir Gyvenimas)* puslapius. Štai kaip atsiliepia Suaugusių švietimo valdybos viršininkas (Geniušas):

„Kolegos mokytojai, kreipiuos į jus ne tik Švietimo Liaudies Komisariato Suaugusių Švietimo Valdybos vardu, tos valdybos, kuriai Partija ir Vyriausybė pavedė istorinį uždavinį — likviduoti mūsų krašte kapitalistinio rėžimo skaudų palikimą — neraštingumą ir mažaraštingumą.

Kolegos, kapitalistinis režimas darė mus savo supuvusios santvarkos gynėjais, darė mus darbo žmonių tamsintojų talkininkais. Mokytojai buvo verčiami organizuoti tikybinius fanatikus pavasarininkus, ateitininkus, angelaičius, fašistinio režimo pakalikus jaunalietuvius. Mokytojus stengėsi izoliuoti nuo darbo liaudies, nuo liaudies vargų ir reikalų".

Išskaičiavęs dar daugelį mokytojo vargų, jis toliau sako: „Neraštingumas ir mažaraštingumas, o taip pat susijęs su tuo masių tamsumas, yra skaudžiausia mūsų jaunos tarybinės respublikos žaizda. Tamsumas neleidžia žmonėms suprasti respublikos *politinių siekimų* (m. p.), neleidžia sąmoningai dalyvauti *politiniame gyvenime* (m. p.), neleidžia tą gyvenimą gerinti, tobulinti". *(Mokykla ir Gyvenimas,* 1941 m. 16 nr. 726—727 p.).

Komsorgai

Nors ir daug buvo dedama visokių pastangų tarybiškai nuteikti jaunimą, bet to darbo vaisiais vis nebuvo galima pasigirti. Kad ir labai le-

***) *Mokykla ir Gyvenimas* skelbė, kad „Lietuvoje buržuaziniais laikais mokyklinio amžiaus vaikų tarpe beraščių buvo priskaitoma apie 15%, suaugusių vietomis apie — 60%" (1941 m. 12 nr. 535 p.).**

pinamų, komjaunuolių skaičius buvo neproporcingai mažas. Ir to mažo skaičiaus didesnę pusę sudarė žydai. Buvo ir tokių mokyklų, kur vadovybė jokiu būdu nepajėgė surasti komjaunuolių ir juos suburti į kampelį. Komisariatas čia įžiūrėjo mokytojų neaktingumą ir rado reikalo dar kartą priminti komunistinio auklėjimo svarbą ir įpareigoti mokytojus ne tik mokyti, bet ir auklėti. Nelabai pasitikėdamas mokytojų pastangomis, komisariatas į mokyklas ėmė skirti ypatingus auklėtojus - komsorgus. Jų uždavinį ir reikšmę lengviau suprasime iš šio aplinkraščio:

Nuorašas.

LTSR
Švietimo
Liaudies Komisariatas
Vidurinių Mokyklų Valdyba
1941 m. vasario mėn. 14 d.
Nr. 571,2.
Vilnius

VIDURINIŲ IR NEPILNŲJŲ VIDURINIŲ MOKYKLŲ DIREKTORIAMS

Komunistinis Lietuvos TSR jaunimo auklėjimas yra vienas iš svarbiausių tarybinės mokyklos uždavinių. Visi mokytojai, vis tiek kurį dalyką jie dėstytų, neturi nė valandėlės šio tikslo užmiršti. Klystą arba sąmoningi tarybinės mokyklos priešai yra tie, kurie sako, jog dėstą savo dalyką ir auklėjimo klausimų neliečia. Buržuazinėj mokykloj kiekvienas dėstomas dalykas buvo nušviečiamas taip, kaip reikalavo viešpataujanti išnaudotojų klasė. Marksizmas - leninizmas tatai visai kitaip traktuoja. Jau laikas mokytojams tat išmokti ir dirbti nauja komunistine dvasia. Direktoriai pakartotinai įpareigojami visa tai atidžiai stebėti, būti aktyvūs ir budrūs, šalinti pasitaikančias kliūtis, griežtai kovoti su tarybinės mokyklos priešais, kas jie bebūtų ir iš kur bepasirodytų. Kad šis auklėjimas vyktų sparčiau ir lengviau, į kai kurias vidurines mokyklas paskirti komunistinio jaunimo organizatoriai — *komsorgai.* Jų uždavinys — stiprinti politinį auklėjimą ir plėsti kultūrinį masinį darbą mokyklose. Tatai visai nereiškia, jog nuo tų pareigų atleidžiamos mokyklos vadovybės ir mokytojai. Atvirkščiai, jie turi dar labiau tuo susirūpinti. Direktoriai ir mokytojai turi komsorgams visokeriopai padėti, juos informuoti, su jais bendradarbiauti, pasitarti tiek mokymo, tiek auklėjimo klausimais. Kai kurie mokytojai į komsorgus žiūri kaip į savo darbo kontroliuotojus, tarytum kokius savo priešus. Tai visiškai klaidinga. Jie atėjo *padėti* direktoriams ir mokytojams auklėjimo darbe. Kad ta jų pagalba būtų vaisingesnė, reikia jiems tuo pačiu atsilyginti. Jokių priešingumų čia negali būti, nes tiek komsorgų, tiek mokytojų tikslas vienas — komunistinio LTSR jaunimo auklėjimas. Kur dar komsorgai nepaskirti, čia į politinį auklėjimą turi ypatingą dėmesį atkreipti direktorius, mokytojai ir komjaunimo organizacija. Bendromis viso pedagoginio personalo ir komunistinių organizacijų jėgomis perauklėsime jaunuomenę nauja dvasia ir padarysime ją naudingą didžiojoj socializmo statyboj.

(Parašas) *P. Mikutaitis,*
Valdybos Viršininkas.

Komsorgus skyrė ne į visas gimnazijas. Komsorgais buvo parinkti partijai patikimi žmonės. Jų cenzas — nuo pradžios mokyklos iki kelių gimnazijos klasių. Ne vienoj vietoj pasitaikė labai grubių ir menko išsi-

lavinimo žmonių. Mokiniai komsorgų nemėgo ir jų kitaip nevadindavo, kaip *kiemsargiais.* Nors komisariato aplinkraštis ir guodžia mokytojus, kad jie žiūrėtų į komsorgus tik kaip į padėjėjus, bet ne kaip į kontroliuotojus, tačiau faktiškai jie kontroliavo visą mokyklos darbą ir mokytojams duodavo nurodymų kaip reikia dirbti auklėjimo darbą. Ukmergės gimnazijoje komsorgas taip „švietė" mokytojus: „Pamokos — nulis, socialistinis veikimas— viskas; čia milijonai temų". Kadangi komsorgai dirbo artimam kontakte su čekistais, tai aišku, kad jų balsas daug svėrė.

Kai kur komsorgai suėjo su savo „auklėtiniais" į gana bičiuliškus santykius ir nevengė drauge užtraukti dūmą ar išmesti vieną kitą burnelę. Uolesnieji komsorgai turėjo gana daug vargo. Jiems reikėjo iššniukštinėti visus užkampius, pažiūrėti, ar nėra antitarybinės veiklos. Vienoje mokykloje komsorgas sunkiai kovojo su „antikomunistine literatūra", kuri nuolat atsirasdavo berniukų išvietėse. Iš pradžių jis pats pasislėpdamas tą literatūrą naikino, sienas trynė, plovė. Vėliau, tokiu būdu nepajėgdamas kovoti, į talką pasikvietė čekistus. Kaip pats komsorgas posėdy pranešė, čekistai pažadėjo sienas išpiauti ir šifruoti nusikaltėlius. Gal tai būtų ir įvykdę, jei tuojau nebūtų reikėję iš Lietuvos bėgti.

Tačiau ir komsorgų paskyrimas ne ką padėjo. Komjaunuoliai beveik kiekvienoje gimnazijoje buvo ant pirštų suskaitomi. Tad kai kur reikėjo imtis griežtų priemonių. Vienoje gana didelėje gimnazijoje (Vilniaus I) buvo kviečiami keli steigiamieji komjaunuolių susirinkimai, bet vis neįvykdavo, nes atsilankydavo tik steigėjai. Tada vadovybė ir komsorgas liepė klasių auklėtojams į būsimą susirinkimą nusivesti savo klases ir įsakyti, kad iš kiekvienos klasės susirastų bent po vieną komjaunuolį. Šį kartą susirinkimas tikrai buvo gausus — su klasių auklėtojais buvo apie 500 mokinių; į komjaunuolius įsirašė apie 20. Jų tarpe buvo keli slapti aktyvistai, kiti turėjo gelbėti savo tėvus, mokytojus ir pačią gimnaziją.

Nevykęs bandymas su komsorgais, mokinių traukimas į politiką, mitingai ir nepaliaujamas senųjų idealų niekinimas — „buržuazinės santvarkos kritika" į mokyklos gyvenimą įnešė daug destrukcijos. Priversto mokytojo pastangos girti naująją santvarką, kada kiekvienas mokinys gyvenime matė ir juto priešingai, pakirto mokytojo autoritetą. Mažiau morališkai užgrūdintas elementas susigundė lengvai siūlomu „uždarbiu"; turėdamas laisvo pinigo, pradėjo rūkyti, girtauti, nesiskaityti su mokyklos tvarka bei drausme. Tai pastebėjęs komisariatas, kovo 21 d. aplinkraščiu skatina mokyklos vadovybę griežčiau žiūrėti tvarkos, švaros, kovoti su vagiliavimu. Aplinkraštis pradedamas taip:

„Įvairių rūšių *reakcionieriai,* norėdami sukompromituoti socialistinę mokyklą, ardo mokykloje discipliną, *skatina mokinius girtauti, rūkyti,* neklausyti mokytojų, žeminti jų autoritetą. Dažnas reiškinys, kad mokiniai per pamokas neramiai laikosi, nemandagūs su mokytojais, be rimtų

priežasčių pamokas praleidinėja, vėluojasi ir t. t. Panašių reiškinių yra ir iš mokytojų pusės". ..

Šita aplinkraščio įžanga tai vaizdingas bolševikiškos taktikos liudininkas. Jei kas nors neišėjo taip, kaip numatyta plane, jei padaryta žioplystė, jei nemokša vykdytojas, tai visada kalti „reakcionieriai, sabotažninkai ir liaudies priešai", visur matomas pasikėsinimas griauti socialistinę santvarką.

„Nemokamas" mokslas

Per vasarą visuose mitinguose buvo skelbiama, o paskui spaudoje rašoma, kad buržuazinėje Lietuvoje darbo žmonėms mokyklos buvo neprieinamos — tegalėję mokytis tik turtingųjų vaikai. Dabar mokslas nemokamas, mokyklos durys atviros visiems. Tai patvirtindama, Lietuvos Liaudies Komisarų Taryba rugpiūčio 29 d. paskelbė nutarimą, kad mokslas visose mokyklose nemokamas. Tai garantavo ir Stalino konstitucija.

Mokslo metų pradžioje mokyklose buvo ruošiami mitingai, siunčiamos padėkos Stalinui už nemokamą mokslą. Padėkos dar nespėjo pasiekti Staliną, o jau Maskvoje Liaudies Komisarų Taryba, atsižvelgdama į tarybų šalies darbo žmonių būklės pagerėjimą, spalių 2 d. nutarė įvesti mokestį už mokslą vidurinių mokyklų 8—10 klasių mokiniams, visų specialinių ir aukštųjų mokyklų klausytojams.

Šitas nutarimas Lietuvos tarybinei vyriausybei ir partijai atėmė žadą ir ilgai nebuvo skelbiamas. Ėjo su Maskva derybos: teleidžia naujoms respublikoms nors šiemet dar nemokėti; nemokamas mokslas — *toks dėkingas arkliukas agitacijai.* Bet Kremlius nesukalbamas. Tik pusmečiui praslinkus Lietuvos komisarų tarybai buvo leista nutarti, kad Lietuvoje įvedamas mokestis už mokslą *ne darbo elemento* vaikams. Mokestį reikėjo mokėti už visus metus. Universitete— 400 rb., Kauno ir Vilniaus vidurinėse mokyklose po 200 rb., o kitose vietose — 150 rb. Tik kilo neaiškumų, kas reikia laikyti ne darbo elementu. Tuo reikalu buvo paskelbta tokia instrukcija:

LIETUVOS TSR LIAUDIES KOMISARŲ TARYBA
Nr. 1288.

Nuorašas.

Kaunas, 1941 m. kovo 18 d.

INSTRUKCIJA

dėl Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1941 m. kovo 13 d. nutarimo Nr. 218 taikymo.

Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1941 m. kovo 13 d. nutarimas Nr. 218 dėl mokesčio už mokslą įvedimo ne darbo elemento vaikams taikomas tiems moksleiviams, kurių tėvai buvo: dvarininkai, žemvaldžiai, turėjusieji iki 1940 m. birželio 17 d. daugiau 30 ha žemės; pramonininkai, prekybininkai, rangovai, kurių

įmonės yra nacionalizuotos; savininkai namų, kuriuos liečia įsakas apie nacionalizavimą; savininkai, kurių turtas yra konfiskuotas po 1940 m. birželio 17 d.; bankininkai, kapitalų, obligacijų, akcijų ir kitų vertybinių popierių turėtojai, kurių pragyvenimo šaltinis iki 1940 m. birželio 17 d. buvo pajamos iš šių vertybių; ūkininkai, kurie sistematiškai naudojasi samdomu darbu; asmens, kurie verslo reikalui naudojasi samdomu darbu; dvasininkai.

Mokestį už mokslą moksleiviai įneša į mokyklos ar mokomosios įstaigos kasą, o gautąsias sumas mokykla ar mokomoji įstaiga įneša į Valstybės Banką.

Moksleiviai, neįnešusieji nustatytu laiku mokesčio už mokslą, iš mokyklos ar mokomosios įstaigos pašalinami.

(Pas.) *M. Gedvilas,*
Lietuvos TSR Liaudies Komisarų
Tarybos Pirmininkas.

Nors mokestis buvo įvestas ne visiems, bet mokiniai į šitą dalyką atsiliepė gana jautriai. Štai kaip rašo vienos gimnazijos mokinys: „VII klasėje konstitucijos pamoka. Mokytojas aiškina straipsnį, kuriame kalbama, kad mokyklose mokestis už mokslą nemokamas. Bet dar nebaigus aiškinti, įeina vienas iš gimnazijos vadovų ir kažką užsirašęs praneša, kad kai kuriems teks mokėti. „Tai štai kaip, pagalvojame mes, konstitucijoje rašoma vienaip, o daroma kitaip. Tai šitas straipsnis neteisingas". Tarp mūsų kyla šnabždesys ir tą straipsnį kai kurie storai su rašalu užtepa. Kiti padaro teisingą išvadą: jei neteisingas vienas straipsnis, tai neteisinga ir visa konstitucija. Ir greitai klasėje pakyla plėšiamų lapų čežesys, o kai kur pasuolėje jau pabyra lapų gabaliukai. Mokytojas ant stalo užsikniaubęs baigia aiškinti pamoką ir po skambučio išeina iš klasės. Visas klasės grindis apdengia suplėšyti konstitucijos lapai, o mergaitės, lyg vištos, pradeda kojomis juos kapstyti"...

Tvarkdarys tuojau ėmėsi atstatyti tvarką. Atsinešęs šluotą, braukia į kampą suplėšytos konstitucijos lapus. Atrodė viskas baigta. Bet klasėje buvo žydukų, kurie pranešė kompartijai. Prasidėjo tardymas gimnazijoje, paskui milicijoje. Viso to rezultatas — iš gimnazijos pašalinti du mokiniai, kitiems dviems sumažintas elgesio pažymys, o klasės auklėtojas atstatytas nuo auklėtojo pareigų. Negalėdami šito dovanoti, pavasarį, po konstitucijos egzaminų, mokiniai dar smarkiau ėmė plėšyti tas knygeles. Direktorius šito dalyko tylomis nepraleido ir patogiausiu momentu kaltininkams sučiupti pasirinko egzaminus. Beegzaminuodamas iš geometrijos prie lentos atsakinėjantį vieną mokinį, jis ėmė tardyti apie konstitucijos plėšymą. Tačiau ir šitokia jo „pedagoginė" priemonė jam nedavė pageidaujamų vaisių, o egzaminų pavertimas tardymu mokiniuose sukėlė didelį pasipiktinimą.

Zarasų gimnazijoje, kur labai šeimininkavo kompartija, instrukcijos dėl mokesčio pritaikymas buvo pavestas spręsti kompartijai, nes vadovybė nepajėgė atskirti, kam reikia mokėti, o kas atleidžiamas. Kompartija taip sprendė: „— lauko *nedaug,* turi kuliamą mašiną — mokėt; turi kultūrinę pievą — mokėt"... Mokėt, nors jie nesinaudojo svetimomis jėgomis (samdomu darbu) ir nors jų žemės nepalietė nacionalizacija.

„Graudūs verksmai"

Bolševikinės „pedagogikos" ir propagandos pagrindinis uždavinys buvo *„užmušti žmogų"* — atimti jam sielą ir paversti gyvuliu. Todėl mokykla buvo įpareigojama stropiai varyti antireliginę propagandą. Nors plačiai visuomenei bažnyčios durų uždaryti nedrįso, bet mokykloje bet koks religinis pasireiškimas buvo nepakenčiamas, dėl religinių švenčių šventimo buvo grasinama išmesti iš mokyklos.

Pirmas mėginimas buvo lapkričio 1 d. (Visų Šventųjų). Daugely mokyklų trūko gana žymaus procento mokinių. Už tai pagrasinta, liepta susiprasti ir pasitaisyti. Po spalių revoliucijos minėjimo sekmadienis, paverstas darbo diena, atsiliepė tuo pačiu. Prienų gimnazijoje beveik visi mokiniai, užuot ėję į pamokas, nutraukė bažnyčion. Prie mokyklos durų jie iškabino skelbimą, kuriame įrašė, kad Stalino konstitucija suteikia sąžinės laisvę, todėl tikintieji neprivalą eiti į pamokas.

Artinantis Kalėdų šventėms, kilo klausimas, kaip bus su Kalėdų atostogomis. Tarybų Sąjungoje atostogos prasideda nuo sausio 1 d. Tas klausimas buvo svarstomas ir direktorių suvažiavime Vilniuje. Čia, daliai pasisakius, kad nevertėtų išsyk laužyti tradicijų, nes būtų sukelta daug nepasitenkinimo, žydų atstovai ir kai kurie tarybiškai nusiteikusieji, reikalavo griežtai kovoti su prietarais. Balsuojant daugumas pasisakė už Kalėdų šventimą. Žinoma, direktorių balsas čia mažai ką tereiškė — turėjo patvirtinti partija. Pastaroji, atsižvelgdama į rinkimus, kad nepakenktų balsavimui, leido mokyklai atostogas nuo gruodžio 23 iki sausio 5. Be to, ir visuomenei antroji Kalėdų diena buvo paskelbta nedarbo diena.

Su skaudama širdimi partija nukrypo nuo „generalinės linijos". Šį kartą pasitenkinta tik spaudoje „įtikinėti" fanatikus ir liaudies priešus. Užtat po Kalėdų atostogų mokyklose buvo suintensyvinta antireliginė veikla. Tuo tikslu buvo rengiamos paskaitos, demonstruojamos filmos, mokyklose atsirado komsorgai, mokytojai per savo laikraštį ir aplinkraščius buvo įpareigojami pamokose akcentuoti antireliginį momentą. Gavėnioje komjaunuoliai rengė vakarus ir šokius. Bet ir dabar, kaip ir adventuose, šoko jie vieni su savo žydelkaitėmis.

Per Kalėdas iškreiptą „generalinę liniją" partija tikėjosi atitiesti per Velykas. Pavasario atostogos mokyklose buvo atliktos kovo pabaigoje. Artėjant Velykų šventėms (balandžio 13) visose mokyklose buvo griežtai įsakyta įspėti mokinius, kad nepraleistų pamokų; kai kur buvo pagrasinta net kalėjimu ir sušaudymu. Neatėjusius mokinius klasių auklėtojai turėjo tuojau aplankyti ir „atvesti į tikrąjį kelią". Nepaisant šitokių priemonių, mokinių skaičius pamokose pradėjo tirpti nuo Didžiojo ketvirtadienio. Pirmoji Velykų diena — sekmadienis. Antrąją dieną mokinių skaičius dar labiau sumažėjo. Atėjo tik kitatikiai ir tarnautojų vaikai. Tą dieną mokyklas lankė įvairūs švietimo vadovybės ir partijos vizitatoriai.

vienur keli mokiniai pašalinti iš mokyklos, kitur sumažintas elgesio pažymys, o kai kur pasitenkinta pabarimu ir įspėjimu. Vienoje Kauno gimnazijoje vizitatorius rado neatėjusią į pamokas vieną mokytoją. Pareikalavo pasiaiškinti raštu. Toji pasiaiškino, kad ji neatėjusi į pamokas dėl asmeninių reikalų, — reikėję atlikti religinę savo pareigą. Vietinio švietimo skyriaus vedėjas įsakė tą mokytoją tučtuojau atleisti. Direktorius kreipėsi į komisariatą, prašydamas palikti iki mokslo metų pabaigos, nes mokytoją keisti besibaigiant mokslo metams nepatogu. Mokytoja buvo palikta.

Gavėnioje ne pamokų metu bažnyčiose mokiniams buvo rengiamos rekolekcijos. Netenka čia įrodinėti, kad jos buvo labai gausiai lankomos. Alytaus mieste, kur labai didelė gimnazija, tokios rekolekcijos buvo surengtos prieš pat Velykas. Gimnazijos vadovybė sumanė suruošti savo „rekolekcijas". Didžiojo penktadienio vakarą, kai bažnyčioje buvo atliekamos rekolekcijos ir religinės apeigos, gimnazijoje buvo suruošta antireliginė paskaita. Mokiniams buvo paskelbta, kad bus pašalintas iš gimnazijos kiekvienas, kuris neateis į paskaitą. Nustatytu laiku susirinko visi mokytojai ir būrelis mokinių, kurių skaičius buvo apie pusę mažesnis kaip mokytojų.. . „Paskaitos metu prieš mane sėdinti susitraukusi mokinukė — pasakoja mokytojas — varto kažkokią mažą knygelę. Susidomėjau, ką ji ten turi. Besukinėdama savo knygelę, ji netyčia atkreipė tą pusę, kur buvo antraštė. Gi žiūriu — „Graudūs verksmai"... Po paskaitos išėjęs kiekvienas klausytojas apsiausto kišenėje rado priešbolševikinę proklamaciją.

Laidotuvės

Artėjo visokiomis viltimis nešinąs pavasaris. Bet tais metais gamta buvo prisitaikiusi prie rūstaus režimo: buvo vis šalta, lijo, pūtė žvarbūs vėjai, o keliai nedžiūvo ir nedžiūvo (kaip gi išvažiuos tankai, — atsidusdavo ne vienas.. .). Tarybų ištikimieji ir partijos pareigūnai grasino tiems, kas leidžia gandus, kas laukia atmainų.

Mokyklos, kurias visokiomis progomis „valė" nuo prieštarybinių gaivalų, buvo stropiai ruošiamos „tarptautinei revoliucinei darbininkų klasės šventei" — gegužės pirmajai. Švietimo komisaro pavaduotojas balandžio 11 d. išleistame ta proga aplinkraštyje konstatuoja, kad tarybų Lietuva pirmą kartą švęs laisvai tą šventę. „Pirmą kartą po garbingąja Markso - Engelso - Lenino - Stalino vėliava pasidžiaugsime savo laimėjimais ir viešai skelbsime savo solidarumą su viso pasaulio proletariatu. Drauge su visais išlaisvintais darbininkais tą didžiąją šventę švęs ir visos mokyklos su savo auklėtiniais ir mokytojais...

.. .Mokyklų vadovai įpareigoja mokytojus, ypač konstitucijos, istorijos, literatūros dėstytojus, per pamokas atitinkamai parengti mokinius.. ,

Kad ši didi šventė būtų sutikta ir praleista kuo gražiausiai ir reikšmingiausiai, mokyklos įsitraukia į gyvas soclenktynes, siekdamos mokslo pasirodymo šventės metu... Dainavimo — muzikos mokytojai turi jau dabar rūpintis, kad mokiniai išmoktų revoliucinių dainų, o fizkultūros mokytojai turi paruošti mokinius gražiai ir tvarkingai viešai pasirodyti. . . Šventei atžymėti išleidžiami nauji sieniniai laikraštėliai,. . . mokyklų būstinės papuošiamos įžymiųjų socializmo kūrėjų paveikslais, šūkiais ir kt.". Už šventės paruošimą ir pravedimą atsakingi mokyklų vadovai.

Prasidėjo karštas darbas: plakatų ir transparentų gaminimas, klasių puošimas, vaikščiojimo ir sveikinimo repeticijos. Krautuvėse pritrūko raudonų dažų, raudonos medžiagos, raudono popieriaus ir smeigtukų. Kaunas, kaip ir kiti miestai, paskendo raudonuose dažuose. Juk artėjo tikro revoliucinio susipratimo egzaminas, reikėjo įrodyti darbo žmonių meilę „visų mokytojų mokytojui" draugui Stalinui.

Jeigu organizatoriai į spalių revoliucijos minėjimo eitynes mokinius vedė su tam tikru nepasitikėjimu, bijodami, kad neatsirastų nesklandumų, tai šiuo metu atrodė daug geriau pasiruošta ir buvo žengta tvirta koja. Ūpo nepagadino net ir tas faktas, kad vienur kitur sudegė paradui paruošta tribūna, suplyšo plakatas ar „netyčia" nulūžo transparento kotas.

Diena pasitaikė labai graži: pirmą kartą tą pavasarį atšilo ir nušvito saulė. Kauno gimnazijos ėjo ne viena paskui kitą, bet buvo suskaldytos — kiekviena sekė paskui savo šefą (fabriko organizuotus darbininkus). Pats svarbiausias eitynių uždavinys — gerbiant praeiti pro tribūną, kurioje buvo komisarų taryba, partijos vadai ir raudonosios armijos atstovai. Iš tribūnos per garsintuvą buvo skelbiami šūkiai, į kuriuos demonstrantai turėjo atsiliepti valio ir ura. Kolona sekė paskui koloną, šūkis po šūkio sklido per tuščią Vileišio aikštę, nes darbininkai, organizacijos, moksleiviai ir studentai žygiavo tylūs, galvas žemyn nuleidę, ar žiūrėdami tiesiai, tik ne į tribūną. Šūkavo tik tos kolonos, kur ėjo žydai, arba bent jų daugumas, ir rusų mokyklos. Tokia liūdna eisena truko apie tris valandas.

Taip buvo Kaune, taip buvo Vilniuje, taip buvo visoje Lietuvoje. Po kelių dienų susitinku vieną seniai pažįstamą kairiųjų pažiūrų mokytoją. Jis pirmiausia ir klausia: „Ar buvai laidotuvėse?" „Kokiose laidotuvėse, kas mirė? — atsakiau jam klausimu į klausimą. „Nagi laidojom pirmąją gegužės..." Tikrai, metų bėgyje stumdomas ir niekintas lietuvis, „laimingiausios" pasauly šalies pilietis, šios „džiaugsmo manifestacijos" dieną savo atkakliu tylėjimu pareiškė didžiausią protestą.

Štai kaip vienas mokytojas, o tokių buvo šimtai, pasakoja savo šventės įspūdžius provincijoje:

„Po spalių revoliucijos iškilmių gegužės 1-sios laukėme drebėdami, nes tikėjomės, kad mokiniai iškrės šposų, ir mums vėl teks „malonumų". Rengėmės, darėme žygio repeticijas, kaip šaukti „valio", atsakyti į sveikinimus iš tribūnos. Į

rikiuotę atėjo beveik visi mokiniai. Sustatė klasėmis su paveikslais, transparentais. Aš, kaip X-s kl. auklėtojas, su savo klase patekau į pirmąją eilę, pirmasis gimnazijų kolonoje. Sustoti aikštėje niekur neleido, tik žygiavome, nes spalių revoliucijos iškilmių metu parado aikštėje mūsų mokiniai tyčiojosi iš rusų raudonarmiečių ir didžiausias ovacijas pakėlė pražygiuojant lietuviškam daliniui. Čekistai buvo įspėję gimnaziją, kad to daugiau nebūtų, bet, matyt, savo įspėjimo galia patys netikėjo. Taigi, taip sutvarkyti žygiavome miesto gatvėmis, ėjome kaip į kapus. Tarpais mokiniai dainavo, bet vis tik ne tas dainas, kurios buvo įsakyta dainuoti, bet, paprastas liaudies dainas, anokias „nesisekė" dainuoti. Šiurpo suimti artėjome prie tribūnos. Mūsų priekyje pražygiavo su gėlėmis rusų semilietka, viaukčiodama kaip reikiant. Mūsų kolona nesuprantamu būdu ėmė liktis nuo grieš einančiųjų per geroką tarpą. Mūsų direktorius, mus beragindamas skubėti, pats su inspektoriais ir sargais, kaip kolonos vadovai, nusivijo ruselius. Supratau, kad jau blogai. Vos tik mums pasiekus tribūną, iš jos politrukas rusiškai pasveikino ir sušuko „ura!", o mano vyrai tik sustingo ir nė viaukš. Tada iš tribūnos pasigirdo nelabai garsus, „trijų aukštų komplimentas". Priėjo kita klasė — vėl pasveikinimas ir vėl tyla; kažkur apie kolonos vidurį dar kartą pasveikinimas, — ta pati tyla. * Kitų, rodos, jau nesveikino. Kolonai sustojus, prie manęs prišokęs draugas direktorius apvelniavo, o priėjęs prie kitos (mišrios berniukų ir mergaičių) klasės auklėtojo visai stilingai parėžė: „Ko stovi, kaip kelnes pridėjęs?', (mat, anas stovėjo ir nesiaiškino)..."

Kad tu, gude, nesulauktum...

Bolševizmas Lietuvą užklupo neparuoštą. Pirmiau apie bolševikinį terorą rašiusi mūsų spauda buvo palaikyta šališka, perdedanti (nors ji tevaizdavo vos menką tos baisios tikrovės šešėlį). Todėl iš pradžių daug kas naiviai tikėjosi iš bolševikų sulaukti jei ne visiškos laisvės, tai bent tolerancijos tautiniuose, kultūriniuose ir sąžinės reikaluose. Tačiau daugumas lietuvių tuoj pamatė, kad po internacionaline bolševizmo skraiste slepiasi *rusiškas imperializmas,* o socialistinės laisvės šūkiais liūliuojamas *žmogus yra gyvuliu paverstas vergas.* Tai lietuviui priminė spaudos draudimo laikus ir spontaniškai jį pastūmėjo į kovą už tautybę ir tikybą. Tatai labiausiai pergyveno mokykla, kur brutaliausiu būdu buvo brukamas rusiškumas ir materializmas.

Mokinys, kaip jau iš eilės faktų matėme, gaivališkai priešinosi visam tam aziatiškumui, nepaisydamas jį sekančių komjaunuolių ir žydų akių. Savaip visa prigimtimi protestuodamas, jis draskė visokius klasių papuošalus, plakatus, mėtė lauk socializmo vadų paveikslus, nešė juos išvietėn, kurią vadindavo Lenino ar Stalino kampeliu, tepė jų veidą nešvarumais, pridėdamas užrašą: „koks veidas, toks ir kremas" ir t. t. Jis gyvai reagavo mitinguose ir paskaitose, keldamas triukšmą ar demonstratyviai pasišalindamas; jis nesirašė į komjaunuolius. Visu savo elgesiu mokinys kartojo vysk. Baranausko žodžius: „Kad tu, gude, nesulauktum, nebus kaip tu nori, nes tavo priesakai nedori".

Daug kur mokiniai dėjosi į slaptas priešbolševikines organizacijas (pav. aukštaičių *„Baltoji kolona"),* kurios palaikė ryšius su aktyvistais. Čekistams susekus jų pėdsakus, ne vienas turėjo bėgti į Vokietiją, o kai

kurie buvo suimti ir net priversti šnipinėti čekistų naudai. Mokinius sekti čekistams daugiausia padėdavo komjaunuoliai. Prienų gimnazijoje vienas komjaunuolis tiek įdavinėjo ir terorizavo savo draugus, kad mokiniai, netekę pusiausvyros, sudarė net sąmokslą jį nužudyti. Nutaikę momentą, vieną vakarą pradėjo vykdyti savo pasikėsinimą, bet, kilus triukšmui, auką turėjo paleisti tik sužeistą.

Pozityviai veikdami, mokiniai stengėsi pabrėžti savo tautiškumą rašiniuose, vaizduodami gamtą, simbolizavo Lietuvos vėliavą, pav.: „Geltonuoja pievos, žaliuoja miškai, teka raudona saulė". Kišenaitėse nešiodavosi susikišę spalvotus pieštukus, sudėtus vėliavos spalvų tvarka; tautinių švenčių metu išmėtydavo juodu šydu perrištas juosteles, medy iškabindavo tautinę vėliavą, platindavo antibolševikinius atsišaukimus, visokiomis progomis dainavo lietuvių liaudies dainas. Marijampolėje uoliai čekistų sekiojami ir gaudomi, gražiai su dainomis ir gėlėmis išlydėjo lietuvių kariuomenę, kurią bolševikai kėlė į rytus. Pabrėždami savo religiškumą, mokiniai lankė bažnyčiose organizuojamas tikybos pamokas, pamaldas, daug kur prieš pamokas ir po pamokų tyliai atkalbėdavo maldą, tikybinių švenčių metu nesilankydavo į pamokas ir t. t.

Žinoma, visa tai pareikalavo aukų: ne vienam teko išlėkti iš mokyklos, atsisėsti į kalėjimą ir net gyvybę prarasti. Kai kuriose gimnazijose mokiniai buvo mėtomi visai už menkus dalykus, už nekaltą juoką iš kokios nors tarybinės „šventenybės". Kai kur mokiniai buvo išmetami be mokytojų posėdžio žinios, vien partijos ar čekistų įsakymu. Vienoje gimnazijoje iš vienos klasės buvo išmesta daugiau kaip pusė mokinių. Tada vienam sienlaikrašty buvo parašyta:

„Visa prapuolė — tik ant suolo pliko
Kelios žydaitės apykreivės liko". . .

Mokytojai savo nusistatymą parodė vasaros suvažiavimo metu. Todėl, prasidėjus darbui, į juos buvo atkreiptas ypatingas dėmesys. Juos sekė čekistai, sekė komjaunuoliai, sekė žydukai ir net kolegos. Užteko ne vietoje tarti žodį, parodyti nepageidaujamą veido išraišką, ir jau kviečia į NKVD. Tai buvo labai smarkiai jaučiama provincijoje, mažesniuose miestuose, kur mokykla stovėjo viso ko centre. Šitokia nuotaika nebuvo svetima ir Vilniui, kur lietuvius visaip provokavo ir skundė lenkai.

Uolūs tarybinės santvarkos šalininkai ir čekos agentai tariamiems jų „liaudies priešams" nedavė ramybės nė mokytojų kambary pertraukų metu. Štai kaip savo pergyvenimus pasakoja vienas mokytojas:

„Jų akivaizdoje netiko sėdėti susikaupusiam, nes tuojau apžerdavo klausimais: „Kodėl toks nusiminęs? Kas nepatinka?" Kai iš miesto pavasarį raudonarmiečiai kažkur ėmė kraustytis, kilo šviesi mintis: „bėga". Ir vėl klausimai: „Kodėl šiandien Jūs toks linksmas? Kas yra?" Netiko grumdytis ir pakerčiais, nes vėl tas pats: „Dėl ko Tamsta taip vienas? Ko šalinies?" Žodžiu, būk veidu ten, kur dau-

giausia Staline „saulės", ir vis, kaip saulėgrąža, suk galvą *į* ją ir nuolatos šypsokis. Juk tai pašėlęs metodas! Džiūk iš sielvarto, džiūk iš pagiežos, bet šypsokis! Tuo būdu tu parodysi kitiems, kaip gera „plačiojoje tėvynėje". Juk buvo galima nesiaiškinti, nesišypsoti, bet sveikas protas diktavo — išmes iš tarnybos, pasiims tave savo „globon" čekistai, į tavo vietą pasodins pirmąjį pasitaikiusį išgamą, kuris purvinais batais sutryps trapią mūsų jaunąją kartą, atiduos ją budeliams čekistams, kaip ir tave patį"...

Iš Rokiškio gimnazijos mokytojas rašo:

„Komjaunuoliai mokyklos gyvenimą vis labiau ėmė į savo reples. Jie nuolat kišdavosi į tuos reikalus, kurie yra direktoriaus ar mokytojų tarybos kompetencijoj, siūlydavo direktoriui atleisti kai kuriuos mokytojus iš klasės auklėtojo pareigoj, reikalaudavo jį versti mokytojus vesti klasėse bolševikinę propagandą pamokų metu, dalyvaudavo mokytojų tarybos posėdžiuose, turėjo lemiamą balsą mokiniams skirstant pašalpas ir p.

Gimnazijoj didelį vaidmenį vaidino ir kompartijos patikimieji mokytojai. Jie sekė mokytojų gyvenimą ten, kur komjaunuolių akys negalėjo įžvelgti — jie sekė mokytojų kambario gyvenimą. Posėdžių metu, pasikvietę dar draugų iš kompartijos, žiūrėjo, kad būtų griežtai priimami jų pasiūlymai, vadindavo „svoločiais" tuos, kurie mėgindavo jų pasiūlymus kiek kritikuoti arba laikydavosi rezervuočiau; nuolat grasindami reikalavo mokinius auklėti tarybinėje dvasioje, ypač vesti smarkią antireliginę propagandą. Vienas jų šventadieniais stovėdavo su bloknotu prie bažnyčios durų, žymėdamasis mokinius ir mokytojus, lankančius bažnyčią".

Iš Zarasų gimnazijos pasakoja:

„Mokytojų tarybos posėdžiuose, kviečiamuose apsvarstyti mokinių „nusikaltimus" prieš socialistinę santvarką, visuomet dalyvaudavo kompartijos sekretorius ir vykdomojo komiteto pirmininkas (abu rusai). Jie įvairiausiai grasindavo „kenkėjams" ir tuo įvarydavo baimės ne tik „nusikaltėliams" (mokiniams), kurie čia pat stovėdavo ir klausydavosi, bet ir mokytojams. Vieną kartą po pakartotinių „nusikaltimų" (buvo paišomi svastikos ženklai, platinamas iškraipytas internacionalo tekstas) du mokiniai buvo išvyti iš gimnazijos, ir partijos sekretorius dar pridūrė: „Parėjęs namo tuoj paskambinsiu į NKVD, kad juos suimtų".

„Kompartija buvo įsakiusi direktoriui griežtai reikalauti iš mokytojų pamokų planų. Pirmadieniais iki 15 val. visi mokytojai turėdavo paduoti direktoriui visos savaitės pamokų planus, kuriuose turėjo būti nurodyta minutėmis pamokos aiškinimas, klausinėjimas ir kurso kartojimas. Be to, reikalaudavo, kad būtų pabrėžtas antireliginis momentas, raudonoji armija".

Prienų gimnazijos mokytojas pasakoja:

„Posėdžiavome labai dažnai. Posėdžiuose buvo skaitomi aplinkraščiai, ir žydukai komjaunuoliai bardavo ir mokydavo mokytojus. Čia pat sėdėdavo gimnazijos sargai ir mokinių atstovai. Mokytojai paprastai tylėdavo, kaip žemė, o nemokšos žydukai visaip juos niekindavo. Viename posėdyje žydelis aiškino taip: „Jūsų, mokytojų, uždavinys taip elgtis, kad fašistinis elementas netektų autoriteto, o proletariato ir komjaunuolių autoritetą reikia skatinti". Ir čia pat vienai mokytojai pareiškė viešą papeikimą, kam ji sukompromitavusi komjaunuolę, jos paklausdama, kada buvo didžioji spalių revoliucija ir ši nežinojusi".

Tokių faktų ir faktelių galima būtų suminėti ištisą virtinę, nusitęsusią per visą Lietuvą*). Tačiau ir iš šitų pakankamai aišku, kokias darbo sąlygas turėjo mokytojai. Jei dar prisiminsime, kad tie mokytojai ant savo pečių turėjo krautis visą bolševikinės propagandos naštą, rašytis į jų profesines sąjungas, lankyti privalomas politrukų paskaitas, kursus, persiorientuoti ir persiauklėti, studijuoti marksizmą - leninizmą, prenumeruoti ir platinti tarybinę spaudą, surašinėti ir mokyti beraščius, pirkti paskolos lakštus, užpildyti dešimtis savų ir mokinių anketų, apskaičiuoti soclenktynių duomenis, dalyvauti savo grupės politinio lavinimosi ratelyje, organizuoti savo dėstomojo dalyko mokinių mėgėjų būrelius, padėti komjaunuoliams, prižiūrėti savo globojamos klasės sienlaikraštį ir nuolatinį jos puošimą, nuteikti mokinius tarybinėms šventėms ir dalyvauti jų paraduose, vaikščioti į nuolatinius mitingus ir dirbti dar visą eilę čia nepaminėtų darbų, — tai gausime tikrą tarybinio mokytojo vaizdą. Mokytojo, kuris socialistinėje santvarkoje yra ,,labai pagerbtas", o kapitalistinėje santvarkoje buvo „pastumdėlis".

Visaip terorizuojamas mokytojas turėjo įtempti visas savo jėgas, kad kurią dieną jo lūpomis neprabiltų skausmo suspausta širdis ir neatvertų visą raudonosios šlykštynės melą, turėjo stengtis rodyti lojalumą ir pritarimą socialistinei santvarkai, nes kitaip, kaip ne vienas jo kolegų, iš komisariato gaus raštą, kuriuo, „kaip netinkamas tarybinei santvarkai", atleidžiamas iš tarnybos.

Nors mokytojų šeima, šalia gan reto idėjinio komunisto*), turėjo tam tikrą procentą išgamų, kurie, ieškodami pirmesnės vietos, už Judo skatiką pardavė savo tėvynę ir draugus, nors ta šeima turėjo dalį pataikūnų, kurie, kad ir neišdavinėjo čekai savo draugų, bet visaip stengėsi gerintis socialistiniam režimui, tačiau daugumoje mokytojas išliko *lietuviškas* ir, kiek tik įstengė, pasyvus socialistinei santvarkai.

Atestacija

Vasarai artėjant, mokyklose vyko egzaminai. Išskyrus dvi pirmąsias (V ir VI) gimnazijos klases, visos kitos turėjo laikyti keliamuosius egzaminus, o dvi paskutinės (IX ir X) kl. laikė baigiamuosius. Tarybiniams egzaminams spaudoje buvo teikiama daug reikšmės, tačiau praktikoje komisariato ir partijos skirtieji atstovai turėjo žiūrėt, kad mokinių ,,nesukirstų".

Egzaminų metu mokytojai kiek atsikvėpė nuo visokio bolševikiško

***) Ta proga reiškiu nuoširdžią padėką kolegoms mokytojams ir jauniesiems moksleiviams už atsiųstus atsiminimus, kurių čia panaudojau tik dalį. Būčiau dėkingas, jei tokių atsiminimų man atsiųstų daugiau (Kaunas, IV gimnazija).**

***) Švietimo Komisariato statistikos daviniais iš 9.535 pradžios ir vidurinių mokyklų mokytojų komunistų partijos ir komjaunuolių, įskaitant ir jų kandidatus, buvo tik 94 (tai sudaro nepilną 1%), ir tai daugumas jų buvo žydai ir rusai.**

ŽINIOS APIE ŠVIETIMO VADYBOS ĮSTAIGŲ TARNAUTOJUS, ŽUVUSIUS ARBA KALĖJUSIUS BOLŠEVIKU OKUPACIJOS METU IR PER KARĄ*).

		Žuvusių arba išvežtų į Rusiją						Sėdėjusių bolševikų kalėjime, bet išsilaisvinusių
		1940.VI.15 išvežtų	1941 VI. 13—21 suimtų ir išvežtų į Rusiją	Tarnaut.! Jų šeim skaičius ! narių sk.	Žuvusių per karo veiksmus	Iš viso mokytojų ir kitų tarnautojų	visų mokytojų	
A. Pradž. mokyklos ir pradž. mok. inspekc. .	Mokytojų . . .	38	771	1.142	32	841	11,5	45
	Kitų tarnaut. .	1	4	13		5		
	Iš viso *A*	39	775	1.155	31	846		45
B. Gimnazijos ir progimnazijos	Mokytojų....	9	86	164	9	104	4,6	19
	Kitų tarn. . . .	1	13	23	8	22		3
	Iš viso B . . .	10	99	187	17	126		21
C. Mokytojų seminarijos	Mokytojų		6	9		6	8,2	1
	Kitų tarnaut.				1	1		
	Iš viso C		6	9	1	7		1
D. Specialinės mokyklos	Mokytojų	9	19	39	4	32	3,3	12
	Kitų tarnaut. .		5	11	3	8		
	Iš viso D	9	24	50	7	40		12
E. Aukštosios Mokyklos	Mokytojų	6	8	2	1	15	2,6	3
	Kitų tarnaut. .		12	20	1	13		1
	Iš viso E	6	20	21	2	28		4
F. Teatrai, muziejai ir kitos įstaigos	Kitų tarnaut. .	4	19	15	3	26		7
Iš viso	Mokytojų	62	890	1 352	46	998	8,5	80
	Kitų tarnaut. .	6	53	82	16	75		11
	Iš viso A — F	68	943	1.434	62	1.073		91

***) Žinios gautos iš Švietimo Vadybos Statistikos Skyriaus (1942.III.18).**

šlamšto propagavimo. Tik tas atodūsis buvo trumpas: birželio 14 prasidėjo didžioji mūsų tautos tragedija — žvėriškas nekaltų žmonių gaudymas ir trėmimas į Sibirą. Reta kuri gimnazija ir progimnazija liko neatidavusi savo auką — vieną ar kelias. Vieni mokytojai buvo suimti naktį namuose, kiti — tiesiog iš egzaminų. Kiek yra nukentėjusių gimnazijos mokytojų ir jų šeimų, matyti iš Švietimo Vadybos surinktos statistikos, kuri dėl vaizdumo paduodama ištisa (paliečiant visus švietimo įstaigų tarnautojus).

Pirmojon išvežamųjų partijon gimnazijos mokytojų pateko daug mažiau, negu proporcingai imant pradžios mokyklos mokytojų — esą partija dariusi pastangų, kad nebūtų sutrukdyti egzaminai. Gimnazijų mokytojai buvo palikti kitam transportui.

Laimei, egzaminams pasibaigus, paskutinę mokslo metų dieną, šaunioji Didžiojo Reicho kariuomenė pradėjo didįjį istorinį savo žygį ir per keletą dienų nušlavė nuo Lietuvos žemės paviršiaus baisųjį žydiškai bolševikišką slibiną. Šalia vokiečio kario, ar dar jam nepasirodžius, stojo mūsų partizanai, kurių eilėse labai žymi dalis buvo moksleivių.

Karo audrai praūžus, Komisarų Tarybos rūmuose (nauji taupomųjų kasų rūmai Kaune), švietimo reikalams sekretoriaus (bene Sidaravičiaus?) kabinete, staliniame kalendoriuje, birželio 4 d. lapely rasta užrašyta Lietuvos mokytojui tokia atestacija:

‚Daugumas mokytojų jaučiasi esą nepakeičiami, dėl to jų tarpe daug kontrevoliucinio gaivalo. Juos atleidus, būtų suduotas smarkus smūgis reakcijai. Geriau penkių skyrių mokinys, negu reakcionierius mokytojas".

ATSIMINIMAI APIE RAUDONĄJĄ KARINĘ SPAUDA

ST. BUTKUS

Bolševikai, okupavę Lietuvą, pirmiausia likvidavo lietuviškąją karinę spaudą. Jau 1940 m. liepos 6 d. per radiją sužinojome, kad Liaudies kariuomenės vyriausiojo politinio vadovo, kažkokio Petrausko (kuris labai trumpai tas pareigas ėjo), įsakymu uždaromi Karys, Mūsų Žinynas, Kardas ir Karo Archyvas. Vietoje Kario jau liepos 8 d. pradėjo sudaryti naują Karių Tiesai leisti redakciją ir kitus organus. Vietoje kitų karinių žurnalų nieko neišleido. Karinė politinė vadovybė pabrėžė, kad juos atstos visai Sovietų Sąjungai leidžiami kariniai leidiniai (vadinas, rusų kalba).

Vyriausiuoju Karių Tiesos redaktoriumi paskyrė Juozą Pajaujį, buvusį mokytoją ir studentą, partinį (rodos, nuo 1935 m.), ką tik išleistą iš darbo stovyklos. Naujasis redaktorius spaudos darbe nieko nenusimanė, todėl iš pradžių stengėsi į redakcijos darbą įtraukti jau dirbusius toje srityje. Laikinai buvo paliktas vienas Kario redakcijos narys, du dirbę kitoje spaudoje ir beveik visa buvusi Kario ekspedicija. O bendroje politinėje vadovybėje dirbti dar buvo paliktas vienas buvusis Kariuomenės Štabo Spaudos ir Švietimo Skyriaus tarnautojas ir mašininkė. Visi tie senieji karinės spaudos tarnautojai iki spalio mėn. vidurio buvo paleisti ir pakeisti komjaunuoliais arba pan.

Pačiomis pirmomis Karių Tiesos dienomis redakcijos narių sudėtyje nedaug tebuvo komunistinio elemento: tik vyriausias redaktorius ir pora komjaunuolių. Bet ir iš tų viena studentė buvo abejotino „politinio susipratimo". Iš pat pirmųjų dienų, kaip lietuvaitė, pradėjo stengtis palaikyti glaudesnius santykius su senaisiais tarnautojais lietuviais ir iš tolo vengė vėliau į redakciją priplūdusių žydukų. Tačiau neilgai ir ji tetarnavo: buvo paleista ir už paskutinį darbo mėnesį negavo jokio atlyginimo. Į vargšės studentės ašaras buvo žiauriai atsakyta, kad redakcija neturi pinigų, o be to, redakcija nėra vargšų šelpimo įstaiga. Aplamai, vyr. redaktorius, partinis ir idėjinis komunistas, neturėjo jokio gailesčio ir užuojautos vargšams ir darbininkams. Į darbininką žiūrėdavo, kaip į naudojamą darbo objektą, kuriam nieko nereikia ir kuriam nevalia nei pavargti, nei nusiskųsti. Nusiskundimas nuovargiu ir atlyginimo pareikalavimas jam atrodydavo kontrrevoliuciniu ir antitarybiniu veiksmu.

Darbas didėjo, bet darbininkų trūko, todėl netrukus pats vyr. redaktorius pradėjo ieškoti naujų darbuotojų, o be to, ir partija siuntinėjo vieną" po kito savo patikimuosius, dažniausiai spaudos darbui netinkamus. Susidarė labai išpūsti redakcijos etatai, spaudos darbe nenusimanančių žmonių, daugiausia žydukų. Nors žmonių buvo daug, bet darbą dirbti nebuvo kam. Žydukai ne tik nemokėjo dirbti, bet ir tingėjo. Per dienų dienas kažin kur valkiodavosi, bet užpulti, kodėl savo darbo neatliko, mokėdavo kuo puikiausiai pasiteisinti. Tai jiems reikėję komjaunuolius bei mopriečius organizuoti, tai jų susirinkimams paskaitas laikyti, arba posėdžiuose dalyvauti. Kadangi lietuviai jokiame politiniame gyvenime nedalyvavo, tai ir neturėdavo kuo pasiteisinti ir būdavo priversti atlikti savo darbą ir žydukų nepadarytą. Todėl ant lietuvių tarnautojų ir guldavo visas technikinis redakcijos darbas. Vyr. redaktorius pro pirštus žiūrėdavo į žydukų „veikėjų" darbą, o kiti lietuviai negalėdavo jų paspausti, nes bijodavo užsitraukti partinių rūstybę, kad neužsitarnautų „liaudies priešo", tautų solidarumo kiršintojo ir antisemito vardą.

Nuo liepos iki spalio mėn. apytikriai (kiek pamenu) per Karių Tiesos redakcijos narių sudėtį perėjo toke tarnautojų tautinis mišinys: 13 lietuvių, 10 žydų, 1 pusžydis, 3 rusai (iš jų du politrukai iš Rusijos) ir 1 totorė. Ką kai kurie redakcijos nariai turėjo dirbti — buvo neaišku.

Liepos 13 d. išėjo paskubomis sulipdytas Karių Tiesos 1 nr. Tai buvo 4 puslapių laikraštėlis, skirtas „rinkimams" į Liaudies Seimą, kurie įvyko kitą dieną, t. y. liepos 14 d. Iškart prieš rinkimus, nenorėdama parodyti savo tikrojo veido, Karių Tiesa savo 1 nr. net neįdėjo taip komunistams įprasto šūkio: „Visų šalių proletarai, vienykitės", nors jau buvo surinktas ir iškart manyta dėti. Tik nuo 2 nr. pradėjo vartoti šį šūkį, vadinas, jau po rinkimų. Be to, 1 nr. pirmojo puslapio viršuje buvo įdėta stambesnėmis raidėmis pastaba, kad: „Vietoj Kario leidžiama Karių Tiesa, ir ji bus siuntinėjama visiems Kario prenumeratoriams". Iš tikrųjų ji ir buvo siuntinėjama Kario prenumeratoriams, kol sustojo. Todėl ir jos tiražas buvo nemažas, dažniausiai išleisdavo po 35.000 egz. ir daugiau, nes tokį pat tiražą turėjo ir Karys. Likvidavus Trimitą, nors ir buvo pasiūlyta, bet nesutiko jo prenumeratoriams siuntinėti Karių Tiesos. Taip pat buvo likęs keletas Trimitui duotų skelbimų, kurie buvo apmokėti, bet, jį likvidavus, nesuskubta įdėti. Tie pinigai buvo pasiūlyti Karių Tiesai su sąlyga, kad įsidėtų tuos skelbimus. Bet ir skelbimų priimti nesutiko. Viskas, kas šauliška, atrodė „trepna", nors visą Trimito turtą perėmė. Kario turtas liko likvidacinei komisijai sutvarkyti.

Karių Tiesa buvo skelbiama Lietuvos liaudies kariuomenės politinės vadovybės organu. Ją leido naujai įsteigtos Propagandos, Agitacijos ir Spaudos Skyriaus vardu, kurio viršininku buvo iš Rusijos atsiųstas kažkoks lietuvis Viškelis.

Tačiau Karių Tiesos pirmieji žingsniai pradėti su nepasisekimais. Rinkimams į Liaudies Seimą besirengiant, buvo įdėtos pirmajame numeryje karių kandidatų į Liaudies Seimą nuotraukos ir trumpos jų biografijos. Čia biografijų rašėjo buvo persistengta. Kompartija ir karinė politinė vadovybė buvo nutarusi iškart tylėti, kas yra tie kandidatai, kad lietuviai kariai, pajutę kokie paukščiai lekia į tą Liaudies Seimą, jo neboikotuotų ir nesukeltų kokių nors riaušių, kas pirmomis dienomis būtų nemalonu ir galėtų turėti tam tikrų pasėkų. Tačiau rašėjas, nesusivokdamas kompartijos gudrybėse, išplepėjo visus kandidatų „nuopelnus", iškeldamas viešumon, kas jie yra — jų partinį ir komjaunuolinį stažą.

Jau daug tūkstančių egzempliorių buvo išspausdinta ir atiduota Kauno įgulos dalims ir pasiųsta į paštą provincijos įguloms išsiuntinėti, kai politinė vadovybė apsižiūrėjo, kad ne viskas tvarkoje. Tuoj pat buvo sulaikyta spaustuvės mašina ir paliepta tą puslapį su kandidatų biografijomis perrinkti. Tačiau perrinkti ir iš naujo nuliedinti metalinį puslapį nebebuvo laiko. Tuomet pasitenkino, kad iš mašinoje esančio metalinio puslapio būtų išskusta visa tai, kas rodo, kad tie kandidatai yra komunistų partijos nariai arba komjaunuoliai. Atspausdinus pataisytus egzempliorius, šis puslapis išėjo tekste baltomis, lyg cenzūros iškandžiotomis, vietomis.

Kad Kauno įgulos kariai nesuskubtų perskaityti pirmųjų, jau jiems išsiuntinėtų necenzūruotų egzempliorių, skubiai buvo iššaukta lengvoji mašina ir laikraščio ekspedicijai įsakyta tuojau pat surinkti iš Kauno įgulos pirmuosius nepataisytus egzempliorius, o jų vietoje palikti naujuosius. Tačiau ekspedicija grįžo be pasekmių. Pirmųjų egzempliorių nebeatgavo, o daugelyje vietų paliko ir naujuosius egzempliorius. Bet šis „sabotažas" politinės vadovybės akių ir ausų nepasiekė ir praėjo ramiai. Iš pašto dar suskubo grąžinti, tačiau naujus paruošti tos dienos pašto siuntai nebeįveikė, nes traukiniai savo laiku išvažinėjo į provincijos stotis. O ryt rinkimai, laikraštis būtinai turėjo patekti į provincijos įgulas. Politinė vadovybė griebėsi moderniausių priemonių, norėjo išvežioti lėktuvais. Bet čia irgi kliūtis. Kol paruošė, atėjo vakaras, užėjo tamsūs debesys ir pradėjo smarkiai lyti. Lėktuvai nebegalėjo skristi. Tuomet į artimąsias provincijos įgulas laikraštį išvežiojo lengvomis mašinomis, o ką darė su tolimesniomis — nebeteko patirti.

Po pirmojo numerio nepasisekimų kiti ėjo sklandžiau. Laikraštį puslapių skaičiumi pradėjo didinti. Iš pradžių leido po 6 ir 8 puslapius, o netrukus po 12 ir 16 psl. Kada sumanydavo išleisti iliustruotą, giliaspaude spausdintą priedą, tuomet susidarydavo net visas 20 psl. dienraštinio formato laikraštis. O kaina po 10 centų egzempliorius.

Iš karto Karių Tiesa ėjo tris kartus per savaitę, bet nuo rugpiūčio 13 d. pradėjo eiti kasdien tuo pat puslapių skaičiumi (po 8-12-16). Žydukai po senovei simuliavo, bet už tai lietuviams užgriuvo visa darbo

našta. Kai kuriems dažnai tekdavo tik po 4 val. per parą ilsėtis, o kai kada tekdavo pasitenkinti ir poros valandų miegu. Korektoriai, per dieną taisę rašinius, naktimis taisydavo spaustuvėje korektūrą ir ant jos lapų užmigdavo. Todėl dažnai praleisdavo stambias klaidas, kurios reikšdavo visai priešingą mintį. Pora tokių klaidų prisimenu. Vietoj „dvarininkai girtuokliavo...", laikraštis išėjo su posakiu: „darbininkai girtuokliavo". Kalbant apie atvykusį į Lietuvą raudonarmietį, vietoje posakio: „Tu mūsų išvaduotojas..." išėjo: „Tu mūsų išnaudotojas..." Net dar baisesnių korektūros klaidų pasitaikė. O kompartijos žmonės greit pastebėdavo laikraščio korektūrines klaidas. Kai tik laikraštis išeidavo, tuoj po valandos kitos ir skambina redakcijai, bardamiesi už klaidas. Po kelių tokių nurodymų, kartą vyr. redaktorius priminė korektoriui ir techniniam redaktoriui, kad kompartija žada, imtis griežtų priemonių prieš tokias klaidas ir reikalauti iš visų laikraščių kuo švariausios korektūros, kad nebūtų nė vienos klaidos, nors ir dienraštyje.

Dar pirmomis Karių Tiesos dienomis kai kas ir mūsų karių pabandė šį tą parašyti į ją, bet greit turėjo atšokti. Nepataikydavo jos skoniui. Dažniausiai jų rašiniai patekdavo į krepšį, nes trūkdavo politinės orientacijos, „nepažindavo" komunistinio mokslo, klasių kovos ir rašydavo ne bolševikiniu stiliumi. O koks buvo tas bolševikinis stilius, taip ir likosi neaišku. Vienas ir kitas karininkų pabandė po senovei šį tą iš karo mokslų parašyti, bet ir jų rašiniai pasilikdavo papkėse, nes, vyr. redaktoriaus nuomone, jie rašyti pagal vokiečių, prancūzų ir kitų baltųjų karinį mokslą, o tokie „mums" netinka. „Mes" turime mokytis iš raudonosios armijos. Todėl ir specialius karinius rašinius pradėjo verstis iš sovietinės spaudos arba specialiai atsiunčiamų biuletenių. Kadangi ir kitokių rašinių lietuviai nebemokėjo rašyti, tai iš „Krasnaja Zviezda" ir kitų sovietinių laikraščių pradėjo išsiversti beveik visus vedamuosius, politinius, beletristinius ir kt. rašinius. Originalus dalykėlis būdavo labai retas svečias. Jeigu kokiam nors žydukui ir pavesdavo ką nors originalaus parašyti, tai vis tiek išeidavo plagiatas iš sovietinių laikraščių. Tik pabaigoj pridėdavo savo ką nors originalaus, išplūsdamas senąją Lietuvos santvarką. Tokie rašiniai tikrai išeidavo bolševikiniu stiliumi.

Kad pavergtųjų kraštų naujiems redaktoriams nereikėtų galvų laužyti, redakcijoms į pagalbą ateidavo pati Maskva. Nuolat atsiųsdavo specialius biuletenius su parašytais rašiniais, skirtais Lietuvos, Latvijos, Estijos, Besarabijos ir kitų užimtų sričių apygardiniams, korpusiniams ir kitokiems laikraštukams. Tik reikėdavo juos išsiversti. Tuose biuleteniuose būdavo specialių karinių straipsnių, politinių, istorinių, mokslinių ir kitokių. Ko trūkdavo tuose biuleteniuose ir naujoje sovietinėje spaudoje, Karių Tiesa pasiknisdavo, ieškodama medžiagos, po senus raudonosios armijos laikraščių bei žurnalų komplektus arba po Sovietų Sąjungoje išleistas knygas. Vienas tokių šaltinių buvo knyga

Rodina — apie Sovietų Sąjungos respublikas. Iš jos naudojosi ne tik išsiversdama arba nuplagijuodama įvairius rašinius apie „broliškąsias respublikas", bet ir paveikslus klišėms gaminti. Aplamai, vyr, redaktorius uoliausiai stengdavosi savo skaitytojus supažindinti su raudonąja armija ir „broliškomis respublikomis", jų pasiektais „laimėjimais".

Karių Tiesą iliustruoti vyr. redaktorius mėgo. Todėl ji buvo neblogai iliustruojama. Klišes gamindavosi iš įvairių sovietinių ir raudonosios armijos albumų, žurnalų bei laikraščių. Bet greit gražių nuotraukų pritrūko ir vėliau būdavo vargo, kol numeriui parinkdavo iliustracijų. Vyr. redaktorius visur (tiek rašiniuose, tiek ir iliustracijose) ieškodavo „šedevrų", bet skurdus ir monotoniškas Sovietų gyvenimas labai mažai jų teteikė. Iškart „Tassas" pabandė atsiųsti gražesnių nuotraukų, bet drauge su jomis atsiuntė ir sąskaitas, kiekvieną nuotrauką įkainojęs po 10 litų. Bet vyr. redaktorius sužinojęs, kad pirmiau „Tassas" nemokamai siuntinėdavo „Kariui" ir kitiems laikraščiams daugybę nuotraukų, kurių jie labai mažai teįdėdavo, supyko dėl tokio „Tasso" lupikavimo iš savo tarybinio laikraščio ir nuo nuotraukų atsisakė. Vėl naudojosi sovietiniais žurnalais bei laikraščiais, iš jų imdamas iliustracijas.

Aplamai, kiek buvo pastebima, vyr. redaktorius stengėsi sekti Karį, kiek leido sąlygos nenukrypti nuo komunistinio turinio. Ne tik stengėsi gausiai iliustruoti Karių Tiesą, bet taip pat žiūrėjo, kad kiekviename numeryje būtų pakankamai beletristikos, eilėraščių, raudonosios armijos herojiškų pavyzdžių, įsivedė įvairių skyrelių: kultūrinės apžvalgos, šachmatų, galvosūkių, juokų su karikatūromis ir kt. Daugiau negu kiti laikraščiai dėdavo ir karo veiksmų apžvalgos. Todėl netrukus Karių Tiesa pradėjo konkuruoti su Tiesa ir Darbo Lietuva. Kasdien laikraščių pardavėjai vaikai pareikalaudavo vis daugiau Karių Tiesos ir girdavosi, kad daugiau jos perka. Tai atkreipė ir kompartijos dėmesį, kuriai nepatiko tokia konkurencija tarp tarybinių laikraščių. Akli kompartijos papūgos įžiūrėjo, kad Karių Tiesa nukrypsta nuo generalinės Stalino linijos. Kompartijos viduje kilo sumanymas likviduoti ir komunistinę Karių Tiesą, kas vėliau ir įvyko.

Rugpiūčio mėn. prie Karių Tiesos buvo prikomandiruoti du „dvasiniai vadovai", iš Rusijos atsiųsti politrukai, kurie taip pat pradėjo reikšti nepasitenkinimą, kad, pasak jų, apygardinis armijos laikraštis išeinąs didesnis ir puošnesnis, negu centriniai. Į tai redakcijos nariams lietuviams atsakius, kad lietuviai jau yra įpratę matyti savo karinį laikraštį puošnų, atėjūnai politrukai numykė ir davė suprasti, kad Maskva šito nepakęs ir neleis toliau taip daryti.

Politrukai atėjūnai — redakcijos nariai, jų pačių žodžiais, esą centrinių Maskvos laikraščių bendradarbiai ir patyrę sovietinės spaudos darbuotojai, iš pradžių pabandė viena kita paskaita supažindinti Karių Tiesos redakcijos narius su spaudos darbu. Tačiau greit savo pamokas nutraukė, nes kildavo nuomonių skirtumų tarp jų ir mūsiškių. Sakysi-

me, jie siūlė kiekvienam svarbesniam įvykiui (priesaikai artinantis, jaunus kareivius šaukiant, atsarginius paleidžiant, kokioms šventėms bei sukaktims besiartinant ir t.t.) skirti net po kokius septynis vedamuosius, kai tuo tarpu mūsiškiai pareikšdavo, kad tokiais atvejais nieko naujo negalės parašyti, o kartoti tas pačias mintis bus nuobodu ir niekas tokių, straipsnių neskaitys. Politrukai atsikirsdavo: „Jeigu šešių neperskaitys. tai per daugumą septintąjį vis dėlto perskaitys, nes taip yra. daroma ir Sovietų Sąjungoje". Pagaliau į klausimus, nors jų tik vienas kitas tebuvo, aiškiai neatsakydavo ir ieškodavo pavyzdžių iš lentynoje gulinčių sovietinių laikraščių komplektų. Vedęs paskaitas politrukas greit jas nutraukė ir retai tesirodydavo redakcijoje, tik antrasis, nebandęs paskaitų laikyti, kasdien maišydavosi redakcijoje. Bet šis buvo gudas, malonus ir neįkyrus žmogus, su tarnautojais nuolat linksmai ir draugiškai besišnekučiuojąs, neliesdamas nei politinių, nei tarnybinių temų. Per dieną, parašydavo vieną rašinį, vertėjas jį išversdavo, ir tuo baigdavo savo dienos misiją.

Iš pradžių buvo sugalvota, kiekvieną savaitę daryti bendrus redakcijos narių posėdžius — pasitarimus. Tokius posėdžius daugumas sutikdavo su nerimu. Jų metu, be grynai redakcinio darbo aptarimo, būdavo keičiamasi pareigomis, kurių ilgai nesugebėjo sutvarkyti, ir įžūliai išvaromi iš tarnybos kai kurie tarnautojai. Paprastai, tokio posėdžio pradžioje vyr. redaktorius savo žiauriu žvilgsniu apmesdavo visus sėdinčius redakcijos narius. Visi nutildavo ir sulaikydavo kvapą, nes nežinodavo, kieno dabar bus eilė išgirsti stačiokišką įsakymą: „Tu atleidžiamas. Prašau išeiti. O mes tęsime posėdį toliau". Ir toks išvaromasis visų akivaizdoje turėdavo skubiai keltis ir nešdintis pro duris, negalėdamas nė pasitarti apie atlyginimą ir kt. Keliems tarnautojams buvo neatlyginta už paskutines tarnybos dienas. Išdrįsęs paprašyti atlyginimo net negaudavo pažymėjimo, kad yra paleidžiamas „dėl etatų sutrumpinimo". Be tvarkos priimdavo tarnybon — be tvarkos ir paleisdavo.

Per tokius posėdžius buvo iškeltas klausimas leisti redakcijos sieninį laikraštėlį, kad, jiems įėjus madon, viršūnės nepastebėtų mūsų redakcijos apsileidimo. Tiesa, po posėdžio išleido porą „Raudonosios Plunksnos" numerių — plakatų, bet to ir užteko — „apsileido". Antrasis numeris visą laiką ir prakabojo nepakeistas. Trūko laikraštėliui ir bendradarbių ir noro, nes lietuviai, iš pradžių pabandę parašyti, nutilo. Taip pat lietuviai redakcijos nariai neberašinėjo ir į pačią Karių Tiesą, nors pirmomis jos dienomis, vyr. redaktoriaus įsakyti, ir buvo pabandę. Ir jie nemokėjo rašyti bolševikiniu stiliumi ir rašė, pasak vyr. redaktoriaus, be „dvasios ir nuotaikos". Todėl pasiliko vien prie technikinio darbo.

Politiniams rašiniams rašinėti į redakciją buvo pakviestas žydukas komjaunuolis Leiba Mackevičius. Daugiau kaip dvi savaites tupėjo ir mokėsi rašyti straipsnius. Paskui pradėjo dirbti ir rašyti, tikriau pasakius, plagijuoti iš sovietinių laikraščių. Kitas straipsnių rašėjas

buvo jau pirmiau minėtas simpatiškasis gudas, politrukas Latyševas. Iš šalies atsirado kažkoks politrukas Farbejevas, rodos, kurio tai Kaune stovinčio rusų karinio junginio laikraštėlio redakcijos narys ar artimas bendradarbis. Kitų rečiau pasitaikydavo. Beletristinių dalykėlių atnešė ir pora raudonarmiečių eilinių rusų. Ypač produktingas pasirodė Farbejevas, už rašinį bendrai gaudamas po 25 litus, nepaisant eilučių skaičiaus. Bet ir sukčius pasirodė jis. Tą pat straipsnį ir tą pat dieną įduodavo net dviem laikraščiam: Karių Tiesai ir Darbo Lietuvai ar kitam. Ir vieną dieną dvejuose laikraščiuose pasirodydavo tas pats straipsnis. Kartą kilo tarp redaktorių nesusipratimas. Vienas kitą pradėjo kaltinti, kad tą rašinį persispausdinęs iš jo laikraščio, tur būt, spaustuvėje pasinaudojęs korektūros lapais ar rankraščiu. Tik po trumpo barnio paaiškėjo, kad buvo kaltas pats bendradarbis, lietuviškojo lito mėgėjas, už tą patį dalyką gauti porą honororų. Karių Tiesos vyr. redaktorius užpyko ir buvo pravijęs iš savo bendradarbių tarpo Farbejevą, bet greit vėl susitaikė. Viena, trūko bendradarbių, o antra Farbejevas pasiteisino, kad taip daroma Sovietų Sąjungoje, nes vienas žmogus negalįs dviejų laikraščių skaityti ir jis netikįs, kad ir Lietuvoje galėtų kitaip būti, negu Sovietų Sąjungoje. O Karių Tiesos vyr. redaktoriui, kaip partiniam komunistui, viskas buvo šventa, kas Sovietuose priimta. Vėliau pastebėjome, kad ir iš Sovietų atvykę žurnalistei dažnai duodavo lietuviškai spaudai plagijatus. Tuo ypač pasižymėdavo Farbejevas.

Po ilgo tvarkymosi ir maišymosi pagaliau buvo pastoviau pasiskirstyta pareigomis. Be vyr. redaktoriaus ir technikinio redaktoriaus lietuvių, skyrių redaktoriais buvo paskirti vien žydukai: politinio skyriaus — Leiba Mackevičius, informacijų — moprietis Pitleris, meno, literatūros ir smulkmenų — komjaunuolis Osė Kaplanas, neblogai mokąs lietuviškai, kilęs iš Raseinių. Visi jie buvo kuopos vado teisėmis. Iš dalių gaunamą kroniką tvarkyti pasiėmė lietuvis. Kiti lietuviai pasiliko prie grynai technikinio darbo: kalbos taisytojais, korektoriais, administratoriais, ekspeditoriais ir t.t. Iš kronikos daug kas nueidavo ir į krepšį. Vieną tokių pamenu iš Tauragės įgulos apie gen. Vitkausko apsilankymą Įguloje ir kareiviams sakytą prakalbą. Gen. Vitkauskas, kareiviams prisipažinęs, kad ir jis kariavęs dėl Lietuvos nepriklausomybės, bet dabar nuoširdžiai įsijungęs į naują santvarką, nes pamatęs, kad tik joje glūdi Lietuvos gerovė. Tuo pačiu kvietė ir kareivius paklusti naujajai santvarkai. Matyt, generolas taikė į kareivių tautinius jausmus.

Leiba Mackevičius greit įsigijo vyr. redaktoriaus pasitikėjimą ir meilę, nes jis žydais tik ir pasitikėdavo. Jų rašinių eilutėse neieškodavo paslėptų kontrrevoliucinių minčių, kaip būdavo su lietuvių rašiniais.

Vyr. redaktoriaus globojamas Leiba Mackevičius greit prakuto ir žydiškai užsispyrė savo globėją prašalinti ir užimti jo vietą — vyr. redaktoriaus pareigas. Net lietuviams tekdavo nugirsti, kaip jis keletą kartų

telefonu gyrėsi Tiesos redaktoriui Zimanui, taip pat žydui, kad ant jo vieno pečių guli visas redakcijos darbas, o J. Pajaujis dėl savo nepastovaus būdo netinka redaktoriaus pareigoms. Bet Pajaujis, matyt, nenujautė Leibos klastų ir po senovei su juo draugavosi ir Vilniuje net viename kambaryje apsigyveno.

Prie progos tenka priminti, kad partinis Karių Tiesos vyr. redaktorius nelabai temėgo Justo Paleckio. Keletą nuotraukų buvo įdėjęs, kur raudonuosiuose kampeliuose pakabintas ir Paleckio portretas, bet vėliau tokių nuotraukų su Paleckio paveikslu nebedėdavo. „Et, koks jis didvyris ir kovotojas. Aplinkybių dėka iškilęs", — sakydavo.

Rugpiūčio pabaigoje geso gana trumpas Karių Tiesos gyvenimas. Kompartija nutarė ją likviduoti. Kaip paprastai pas komunistus priimta, pirmučiausia partijos centro organas Tiesa savo 66 nr. rašiniu „Šalintinas reiškinys" puolė ir Karių Tiesą, girdi, nieko originalaus joje nėra. Iš 16 psl. originaliai medžiagai skirti tik 3 psl. Karių Tiesos vyr. redaktorius įsižeidė ir Karių Tiesos 30 nr. griežtai atsikirto Tiesai, primindamas, kad dėl K. T. pasisekimo sielotis netenka, galima tik pasidžiaugti. Bet vyr. redaktorius, būdamas partinis komunistas, dar nesuprato visų kompartijos užkulisių, kad tokie rašiniai Tiesoje pasirodo tik centro diriguojami. Po minimo atsikirtimo tą pat dieną, t. y. rugpiūčio 30 d., buvo gautas įsakymas sustabdyti Karių Tiesos leidimą ir kitą dieną buvo išleistas paskutinis K. T. 31 nr. Žinia apie K. T. uždarymą buvo staigi ir redakcijos personalui. Paskutiniame numeryje buvo įdėtas tik trumpas redakcijos atsisveikinimo žodis šio turinio: „Karių Tiesos skaitytojams. Ryšy su LTSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu perorganizuoti Lietuvos Liaudies Kariuomenę į Raudonosios Armijos šaulių teritorinį korpusą, Karių Tiesa daugiau nebeišeis".

Rugsėjo pirmomis dienomis, vietoje Karių Tiesos, išleido 4 psl. kuklų laikraštuką Raudonarmietį. Du mėnesiu Kaime ėjo kasdien, o nuo lapkričio mėn. pradžios, perkeltas į Vilnių, išeidavo tik tris kartus per savaitę: trečiadieniais, penktadieniais ir sekmadieniais.

Nors ir mažas laikraštukas, bet su medžiaga pasidarė dar blogiau. Jeigu Karių Tiesai dar atsirasdavo pakankamai korespondentų iš dalių, tai, Raudonarmiečiui pasirodžius, iškart beveik visi korespondentai atkrito, kaip susitarę. Buvo aišku, kad mūsų kariai nuo pat pirmųjų dienų jį boikotavo. Iš pradžių dar buvo likęs keletas korespondentų, bet vėliau ir tie dingo.

Nebegaunant iš dalių medžiagos, redakcija dar pora kartų bandė raginti, bet į jos balsą niekas neatsiliepė. Į dalis nuvažiuodavo redakcijos politrukai paraginti kareivius rašinėti, bet ir ši priemonė nepadėjo. Tuome griebėsi kitokių priemonių. Redakcijai buvo prikomandiruotas iš dalies kareivis reporterio pareigoms eiti. Jis važinėdavo po dalis ir rinkdavo korespondencijas, įvairiomis raidėmis ir slapyvardžiais pasira-

šinėdamas. Bet dienraščiui vieno skrajojančio reporterio buvo permažai, ir žinių iš dalių nuolat trūkdavo. Bet šis kareivis — reporteris buvo geras lietuvis ir mums lietuviams parveždavo iš dalių daug paslapčių, dėl ko niekas iš dalių nerašinėja, nors ten atsiranda ir komjaunuolių. Pasirodo, kad mūsų kareiviai boikotavo ne tik patį Raudonarmietį, bet ir rašančius į jį. Pasakojo, kaip viename dalinyje kareiviai persekiodavo laikraščio bendradarbius. Net po įvairiais slapyvardžiais nepasislėpdavo ir iššifruodavo rašantįjį. Būdavo, vidurnaktyje vienas miegančiųjų surinka „pavojus", visi sukyla ir pradeda pagalvėmis kitas kitą mėtytis. Tačiau beveik visos pagalvės lėkdavo į korespondentą. Po tokio „naktinio pavojaus" atšaldavo korespondento noras rašinėti į laikraštį.

Nuo pat pirmojo numerio Raudonarmietis buvo uždaras laikraštis ir civiliams asmenis buvo draudžiama jį pamatyti. Net svarbiausioms bibliotekoms jo neduodavo, nors jos ir žadėdavo slaptai laikyti tik istorijos reikalams. Kiekvieno numerio pirmojo puslapio viršuje būdavo užrašas: „Iš dalies neišnešti". Jo turinys visai sumenkėjo. Beveik viskas buvo imama iš „Krasnaja Zviezda" ir kitų sovietinių laikraščių, išskyrus kroniką.

Slaptumo sumetimais lietuviškojo personalo ekspedicija, neatsiklaususi vyr. redaktoriaus, nutarė Raudonarmiečio nesiuntinėti net kompartijai. Kompartijos centras, negaudamas Raudonarmiečio, iš pradžių telefonu paskambino laikraščio ekspedicijai. Ši atsakė, kad yra Įsakyta laikraštį duoti tik į kareivines. Tuomet kompartija skambina vyr. redaktoriui. Tačiau lietuviai — redakcijos nariai ir jį, nedirbusį spaudoje, įtikino, kad uždaras karinis laikraštis neturėtų patekti tarp nekarių. O juk kompartijoje sėdi civiliai. Vyr. redaktorius nepagalvojo, kad kompartija yra viskas ir kad jai turi būti žinomos visos tarybinės ir karinės paslaptys, nes ji viskam diriguoja, todėl nusileido ir sutiko su kitų lietuvių nuomone. Vėl kurį laiką kompartija negavo Raudonarmiečio. Pagaliau ji pasiskundė karinei politinei vadovybei. Tuomet buvo duotas griežtas įsakymas kompartijai siuntinėti po 2 egz. Raudonarmiečio.

Bet mūsų kareiviai vis dėlto „išnešdavo" Raudonarmietį iš dalies, ką nors susivynioję į ištisą numerį. Lyg tyčia atnešdavo net į pačią redakciją. Kareiviai ne tik jo neskaitė, bet net nė neperversdavo. Buvo visai neįdomus ir nelietuviškas, išskyrus tik vien tai, kad lietuvių kalba buvo spausdinamas.

Kartą buvo toks įvykis. Prie Raudonarmiečio redakcijos mūsų kareivis stovėjo sargyboje. Atėjęs į redakciją vyr. redaktorius užkalbino sargybinį, ar kareiviai skaito Raudonarmietį. Kareivis, nepažinęs redaktoriaus ir prieš save matydamas kažkokį civilį, tačiau lietuvį, atvirai į akis išdrožė, kad kareiviai ne tik neskaito Raudonarmiečio, bet kuopoj gavę, tuojau pat neša jį į išeinamąją vietą ir ten naudoja. Vyr. redaktorius, matyt, tuo laiku buvo geros nuotaikos. Nieko į tai kareiviui neatsakė, bet tik nusišypsojo.

Spausdinant Raudonarmietį, kiekvieną kartą spaustuvėje prie mašinos turėdavo budėti vienas redakcijos narys, kad spaustuvės darbininkai nepasiimtų laikraščio. Baigus spausdinti, redakcijos narys turėdavo žiūrėti, kad visi laikraščio rinkiniai tuojau pat būtų išbarstyti, matricos, korektūros lapai ir pritaisant mašinoje sugadinti laikraščio lapai sudeginti ir metaliniai puslapiai sudaužyti ir sumesti į metalo tirpdinimo katilą. Buvo žiūrima, lyg spausdinant didžiausią paslaptį, nors tos paslapties nebuvo nė lašo. Tai tik juokindavo darbininkus. Kas dar charakteringa, kai kurie spaustuvės darbininkai — rinkėjai, rinkinio viršuje dėdami savo pavardę ir laikraščio pavadinimą, kad galėtų spaustuvėje greičiau susigaudyti, kieno tas rinkinys, uždėdavo užrašą ne Raudonarmietis, bet Karys. Tai buvo dar Kaune, kada rinkdavo tie patys darbininkai, kuriems tekdavo dirbti prie Kario. Aplamai, darbininkai palaikydavo senuosius spaudos darbininkus lietuvius. Kartą raudonąjį laikraštį laužyti lietuviui — technikiniam redaktoriui buvo duotas „padėjėjas" jaunas žydukas. Bet jis tik dvi dienas „tepadėjo". Greta technikinio redaktoriaus pareikšto nepasitenkinimo, prisidėjo ir spaustuvės darbininkai, kad jiems tas vaikezas kliudo dirbti, nes nieko nesupranta, o visur kiša savo nosį ir gaišina. Vyr. redaktorius turėjo atsiimti „padėjėją".

Artėjo Raudonarmiečio redakcijos personalo valymo diena. Dar Kaune tebesant, korpo komisaras Cariovas vieną naktį 22—24 val. susikvietė į buvusį Kariuomenės Štabą Raudonarmiečio tarnautojus apklausinėti. Tardė iš pradžių po vieną, o pabaigoje po du. Smulkiai išklausinėdavo jų kilmę, kur ir ką mokėsi, ką dirbo ir kur ir kiek laiko tarnavo, gyveno, apie tėvus, kas jie buvo ir ką dirbo, ir, aplamai, apie visą tarnautojo gyvenimą. Pagaliau, ar yra partinis ar kandidatas. Apklausinėjant vieną 1919—1920 m. Lietuvos nepriklausomybės karų dalyvį, staiga paklausė, ar dalyvavai kovose prieš raudonuosius. Šiam atsakius, „dalyvavau", daugiau nieko jo nebeklausinėjo ir savo adjutantui pasakė, kad jau viskas aišku ir toliau klausinėti nėra reikalo. Šį kovų dalyvį trumpiausiai ir tardė. Išeinant ir atsisveikinant, komisaras jam rankos nebepadavė ir išleido tylėdamas. Šiam dalyviui irgi jau buvo aišku, kad valyme stovi pirmoje eilėje.

Spalių mėn. pabaigoje vyr. redaktorius pradėjo nebe taip skrupulingai žiūrėti į Raudonarmietį, tur būt, pykdamas, kad jo nepaleidžia iš redaktoriaus pareigų, nes jau kelis kartus buvo prašęs paleisti. Tačiau kompartija neturėjo kuo jį pakeisti. Dažnai jis išvažiuodavo į Vilnių ir ten po kelias dienas išbūdavo. Iš pradžių palikdavo savo vietoje Leibą Mackevičių, bet paskutinėmis dienomis Kaune dėl kažkokių priežasčių paliko lietuvį, technikinį redaktorių, kurio paleidimas iš tarnybos jau buvo korpo politinės vadovybės galutinai nutartas ir įsakyme paskelbtas.

Kaip tik tuo metu iš Vilniaus į Kauną atvyko korpo komisaro pavaduotojas J. Macijauskas. Užėjęs į redakciją ir sužinojęs, kad vyr. redak-

torius išvykęs į Vilnių, pradėjo rėkti, kaip be vyr. redaktoriaus galima leisti laikraštį, kas jį patikrina ir kas už tuos numerius atsako. Paaiškinus jam, kad visa medžiaga paimta iš oficialių sovietinių laikraščių, puolė žiūrėti be redaktoriaus išleistus numerius, tačiau nieko „kontrrevoliucinio" nerado, vien tik vertimus. Komisaro pavaduotojas nusiramino, bet drauge ir įsakė toliau be vyr. redaktoriaus laikraščio neleisti. Netrukus grįžo iš Vilniaus vyr. redaktorius ir, pasirodo, jis jau žinojo, kad Macijauskas buvo redakcijoje ir kad įsakęs be redaktoriaus laikraščio neleisti.

Spalių mėn. pačiomis paskutinėmis dienomis Raudonarmiečio leidimas ir spausdinimas buvo perkeltas iš Kauno į Vilnių. Kad galėtų išlaikyti „paslaptis", iš nacionalizuotų spaustuvių buvo surinkta ir sudaryta Raudonarmiečio spaustuvė. Paėmė mašinų daugiau, negu 4-iems laikraštuko puslapiams reikalinga. Paskum nereikalingas mašinas kažkam Vilniuje įsiūlė. Savo spaustuvei saugoti buvo statoma kareivių sargyba.

Lapkričio 3 d. išėjo pirmas Vilniuje spausdintas numeris. Vietoje senojo technikinio personalo, jau dirbo iš Rusijos atsiųsti karininkų laipsniais asmens, lietuviškai visai nemoką. Vedamieji straipsniai, o kai kada ir kiti, jau buvo dedami lietuvių ir rusų kalbomis. Vilniuje leidžiamame Raudonarmietyje padidėjo korespondencijų iš dalių, bet jos savotišku būdu buvo surenkamos. Kadangi labai retas gera valia terašinėjo, tai kai kuriuos korespondentus privertė rašinėti. Bet ir tokiu būdu nedaugiausia tegaudavo žinių. Tuomet griebėsi kitų priemonių. Du politrukai iš redakcijos važinėdavo į dalis, apklausinėdavo kareivius, iš jų žodžių nusirašydavo, savaip perdirbdavo ir padėdavo apklausinėto kareivio pavardę. Tada išeidavo, lyg to apklausinėto kareivio parašyta. Tuo būdu „atsirado" daug korespondentų. Raudonarmiečiui į talką buvo traukiami ir dalinių sieninių laikraštėlių bendradarbiai (per dalinių politrukus). Pagaliau išsipildė vyr. redaktoriaus žodžiai: „Jeigu niekas nerašinės, tai mes juos priversime".

Tačiau po lapkričio 7—8 d. iškilmių ir vyr. redaktorius J. Pajaujis laikinai buvo praradęs savo politinės vadovybės malonę. Rodos, per raudonosios armijos iškilmes, nuotaikos pagautas, neigiamai išsitarė apie raudonąją armiją, kad ji įspūdžio nedaranti. O tai partiniam komunistui buvo didžiausia nuodėmė, nes už tokį neatsargų išsitarimą ir nepartiniam kliūdavo. Laikinai nuo redaktoriaus pareigų buvo paleistas ir pareigos kitam perduotos. Bet čia vėl susidurta su kliūtimis. Naujai paskirtasis buvo nepartinis, o tinkamo partinio neatsirado. Tuomet vėl susitaikė ir J. Pajaujį grąžino atgal į vyr. redaktoriaus pareigas. Jam ir teko baigti lietuviškojo Raudonarmiečio dienas.

1941 m. birželio 22 d. kilus karui tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, jau bomboms į Vilnių krintant, redakcija ruošė naują ir karingą Raudonarmiečio numerį. Leiba Mackevičius parašė vedamąjį „Nugalėsime", tačiau to numerio nebesuskubo išleisti. Teko palikti visą rinkinį su ka-

ringomis mintimis ir pažadu „nugalėsime priešą jo paties teritorijoje" ir komunistiniam redakcijos personalui sunkvežimiais kraustytis į „didžiąją tėvynę", į kurią ir pats vyr. redaktorius J. Pajaujis jau nebenorėjo važiuoti, bet kaip partinis ir atsakingas raudonasis pareigūnas buvo priverstas bėgti, nes ir pasilikti Lietuvoje bijojo. Todėl bėgdamas gerokai keikė korpo komisaro pavaduotoją Macijauską, kad šis jo nepaleido iš vyr. redaktoriaus pareigų, nors tris kartus buvo prašęs.

— Karjerą padarysi, karjerą! Va, tau ir karjera! Dabar bėk, velniai žino kur. Nebūčiau buvęs tuo redaktoriumi, ramiai sau kur užkampyje mokytojaučiau ir niekas manęs nežinotų, — ruošdamasis kelionei, tokiais žodžiais plūdo savo prietelių Macijauską.

Buvęs redakcijos enkavedistas Leiba Mackevičius ir kiti „liaudies sūnūs" taip pat nepasiliko ir drauge dardėjo į „plačiąsias lygumas". Tik šiaip taip iki galo išsilaikęs redakcijoje vienas kitas padorus lietuvis paskutinę dieną jau nebesirodė redakcijoje, kad neišvežtų, pasislėpė ir nuėjo

į lietuvių partizanų eiles mušti priešą ne jo teritorijoje, bet savo tėvynės laukuose ir gatvėse.

BOLŠEVIKŲ TERORAS VOS ĮŽENGUS Į VILNIŲ

Atsiminimų žiupsnelis

RAPOLAS MACKONIS

Baisi žinia

1939 metų rugsėjo 17 diena buvo niūri, debesuota. Iš pat ryto, paskelbus oro pavojų, pasislėpėme grioviuose, kurie buvo iškasti beveik visuose miesto namų kiemuose. Daugeliui atrodė, kad, aplipdžius langų stiklus popieriumi ir išsikasus griovius, nebus baisūs vokiečių oro puolimai, kuriuos Vilnius pajuto jau antrą karo dieną, kai atskridęs lėktuvų junginys nardė viršum miesto niekeno nekliudomas. Tiesa, kažkur iš priemiesčių šaudė patrankos, bet vokiečių aviacijai tatai nekenkė atlikti savo uždavinį. Vėliau oro pavojai buvo skelbiami beveik kasdien, bet miestas retai kada gaudavo bombų. Gal todėl gyventojų tarpe pasklido gandai, kad vokiečiai tyčia nebombarduoja Vilniaus, *kaip Lietuvos sostinės.*

Naktis praėjo ramiai. Iš ryto ir iki piet tylu ir ramu. Ruošėme spaudai eilinį „Aido" numerį, jau kelinta diena negaudami laiku kariuomenės vadovybės pranešimų. Kitais pasinaudoti negalėjome, nes tuometinis cenzorius M. Bauermanas pirmą karo dieną įspėjo, kad, gink Dieve, nesinaudoti DNB žiniomis. Priešingu atveju uždarysiąs laikraštį ir mus atiduosiąs karo teisman. Savaime aišku, kad prie to įspėjimo prisitaikėme, bet patys klausydavom per radiją vokiečių armijos vadovybės pranešimų, iš kurių jau pirmomis karo dienomis galima buvo susidaryti neklaidingas įspūdis, kad Lenkijai atėjo galas. To neslėpė ir patys lenkai, nustebę nepaprastu vokiečių armijos pasisekimu ir savo kariuomenės vadovybės nesugebėjimu priešintis, išsiblaškymu.

Pesimizmui lenkų tarpe juo labiau buvo pagrindo, kai nutilo visos jų radijo stotys. Veikė tik Vilniaus radiofonas. Pagaliau atėjo ir jam galas. Rugsėjo 16 dieną pietų metu pasigirdo pavojaus sirenos ir netrukus viršum miesto pasirodė keletas lėktuvų. Kadangi diena buvo ūkanota, tai lėktuvai skraidė neaukštai, be pertraukos mėtydami bombas. Kaip ir anksčiau, šaudė patrankos, bet be jokių rezultatų, nes lėktuvai skraidė viršum miesto daugiau, kaip dvi valandas. Ką jie bom-

bardavo, nežinojome. Aišku buvo tik viena — miesto centro nelietė, puldami geležinkelio stoties apylinkės rajoną. Netrukus paaiškėjo, kad nelietė ir geležinkelio stoties, pasitenkindami nutildę radijo stotį, kuri tą dieną apie 14 val. nustojo veikusi. Visi vokiečių lėktuvai nuskrido atgal nepaliesti, o nelaimingas Vilnius vėl pasijuto prislėgtas. Gyventojai, kas pėsčias, kas važiuotas, ėmė bėgti iš miesto. Kur — nesvarbu. Kad tik išsprukus iš miesto, ant kurio, kaip daugelis panikos pagautieji manė, kiekvieną minutę galės užgriūti dangus.

Rugsėjo 17 dieną (sekmadienį) ūmai pasklido baisus gandas — ateina bolševikai. Visi puolėme prie radijo aparatų. Taip. Raudonoji armija nuo pat ryto žygiuoja į vakarus. Vadinasi, jei ne šiandien, tai ryt ar poryt bolševikai bus čia — Vilniuje. Susitikęs mieste vieną lenką žurnalistą, paklausiau, kur mušasi lenkai su bolševikais.

— Jokių mūšių nėra, — paaiškino man. — Policijai ir kariuomenės likučiams įsakyta tik pro forma su bolševikais susišaudyti, o iš tikrųjų visos Likusios mūsų ginkluotos pajėgos trauksis į Lietuvos pusę ir, perėjusios sieną, padės ginklus.

Padėtis buvo aiški. Bolševikai į Vilnių ateis. Kai dabar prisimenu anas dramatiškas rugsėjo mėnesio niūrias ir lietingas dienas, kurias dar labiau slegiančiomis padarė baisi žinia apie bolševikų artėjimą — ateina į galvą mintis, kodėl mes nežygiavome į Vilnių, į kurį turėjome didesnių teisių, negu žydų pavergtieji ir vergais padaryti Rusijos gyventojai. Vieno lietuvio posakiu — pavėlavome į istorijos traukinį, — pavėlavome todėl, kad dairėmės, ką pasakys kiti, pavėlavome, bijodami būti papeiktais už tai, kad taip pat veržėmės į traukinį. Kai dundėjo pro šalį, kai trumpam laikui sustojęs davė progos ir mums tapti lygiaverčiais jo keleiviais — mes naivaus vaiko šypsena atsakėme:

— Dėkojame. Nepasinaudosime. Mes esame neutralūs ir geriau nevažiuosime, negu sulaužysime neutralumą.

Istorijos traukinys sušvilpęs nuėjo toliau, o mes likome žioplinėti visų paliktoje stotyje, didžiuodamiesi savo neutralumu. Mes patenkinti tuo, netgi buvome pamiršę, kad prieš 20 metų iš mūsų klasta išplėšė Vilnių, kurio mes nenorėjome teisėtai atsiimti dėl... neutralumo.

Tuo metu, kai mes ir patys gyrėmės ir kitiems didžiavomės savo neutralumu, raudonosios gaujos iš Rytų triukšmingai artėjo į Lietuvos sostinę, į rytines mūsų žemes, kurios iš vienų okupantų rankų ėjo į kitas.

Panowie, ratujcie...

Plačiai pasklidus žiniai apie bolševikų artėjimą, nemažai žmonių leidosi bėgti į Vakarus — į Lietuvą. Nustebau užėjęs į Lietuvos konsulatą, kuris visai neseniai, vos prieš kelias dienas, buvo įsitaisęs Jurgio viešbutyje. Pilnas koridorius žmonių. Ne eilinių, bet aukštųjų parei-

gūnų. Čia ir profesoriai, ir valdininkai ir prokurorai bei teisėjai, netgi žurnalistai priekyje su garsiuoju Cat - Mackevičiu, kuris visą savo amžių koneveikė Lietuvą, teigdamas, kad Lietuva tik tuomet būsiąs laimingas kraštas, kai ant jo atsistos lenkas karininkas.

Ir štai dabar stovi minioje su parengtu užsienio pasu, maldaudamas vizos.

Vargšas konsulas p. Trimakas! Apgultas įvairių vakarykščių įžymybių, nežino, nuo ko pradėti. Čia dėl vieno, čia dėl kito skambina į Kauną atsiklausdamas. O interesantų eilės didėja, dramatinė nuotaika auga. Dar valandėlė kita ir koridoriuje jau pradedama bartis, koliotis, netgi stumdytis. Visi nori gauti vizas ir sprukti į Lietuvą. Mokėdamas lenkiškai prakaitavau konsulate iki 20 valandos, nevalgęs, be poilsio. Mačiau žemai besilenkiančius lenkų didikus, kurie atėjo maldauti jau ne vizų, bet pasigailėjimo, ta proga kalbėdami apie žmoniškumą, apie krikščioniškus jausmus ir beveik visi, netgi neklausiami, rasdavo reikalo patikinti, kad Lietuvos atžvilgiu jie visada buvę lojalūs, su lietuviais gerai sugyvenę. Aišku, visi melavo ir visi buvo pasidarę švelnūs.

Kai vėlų vakarą išėjau iš viešbučio, gatvėse buvo taip tamsu, kad nors pirštu akin durk. Tik blikčiojo automobilių šviesos. Tai aukštieji lenkų pareigūnai, kas ką pastvėręs, bėgo į Lietuvą ieškoti prieglaudos.

Kitą dieną vėl iki vakaro dirbome konsulate, nors į pavakarę interesantų sumažėjo. Kas buvo pasiryžęs bėgti — ar gavo vizas, ar negavo — movė viskuo rizikuodamas. Lietuvoje nieks nesušaudys, o čia visaip gali būti.

Niekuomet nepamiršiu vienos iš dramatiškiausių tos dienos scenų konsulate. Įbėgo, tiesiog jėga įsiveržė pulkininkas daktaras, iš tolo rėkdamas:

— Panowie, ratujcie (ponai, gelbėkite).

Pulkininkas pagriebė mane už rankų ir, žiūrėdamas sklidinomis ašarų akimis, pradėjo susijaudinęs kalbėti.

— Turiu savo žinioje keliasdešimt sužeistų karininkų. Jei neišvešiu, visus juos bolševikai sušaudys. Esu tikras. Esame krikščionys. Žinau, kad daug blogo jums, lietuviams, esame padarę. Bet tikiu, kad esate ritieriai ir šiuo mūsų baisiausios nelaimės metu su mumis sąskaitų nepradėsite suvesdinėti.

— Teisingai, pone pulkininke, galvoji, — atsakiau. — Taurioji lietuvių tauta su jumis šiuo metu sąskaitų tikrai nesuvesdinės ir jūsų bolševikams neišduos. Ar ateityje jūs mūsų atžvilgiu irgi tauriai, ritieriškai pasielgsite, ar progai pasitaikius nesugalvosite naujo Želigovskio — kada nors paaiškės.

— Nežinau, — atsakė šluostydamas prakaitą pulkininkas, — Aš esu tiktai karys. Politikos nemėgstu.

— Mes į politines diskusijas ir nesileidžiame, — paaiškinau. — O tamstos žinioje esančius sužeistuosius lenkų karininkus vežk tamsta į Lietuvą. Jie ten bus pagydyti.

— O vizos?

— Vizų aš duoti negaliu, — atsakė konsulas. — Toks yra atsakymas iš Kauno. — Tamstai aš jau anksčiau apie tai pranešiau.

— Jėzus, Marija. Co robic! — šaukė nesavu balsu pulkininkas. — Bolševikai sužeistuosius tikrai sušaudys. Aš bolševikus pažįstu. Pone konsule, pasigailėk tamsta. Su sužeistaisiais aš imu keliasdešimt sanitarinių vežimų. Jie liks Lietuvos kariuomenei. Jėzus, Marija!

— Negaliu, — aiškinosi konsulas. — Aš esu tarnautojas ir turiu laikytis turimų instrukcijų.

Pulkininkas vėl stveria mane, vėl, besiblaškydamas kalboje, maldauja pasigailėti, prašo kokio nors raštelio, įrodinėja, kad kiekviena valanda esanti brangi, nes bolševikai artėja prie Vilniaus.

Norėdamas jį nuraminti galutinai pasiūliau:

— Ponas konsulas vizos duoti negali. Ir neduos. Tai tamsta, kaip karys, turi suprasti. O kad išgelbėtum sužeistuosius, važiuok tamsta, nieko nelaukdamas.

— Lietuviai bolševikams mūsų neatiduos?

— Ne! — pareiškiau kategoriškai.

Pulkininkas strimagalviais išbėgo iš konsulato. Tuo metu gatvėse netikėtai buvo uždegtos šviesos, ėmė rinktis triukšmaudamos žmonių minios. Išėjęs gatvėn pamačiau rėkaujančius vaikėzus. Jie pardavinėjo endekų (lenkų juodašimčių organizacija) dienraščio „Dziennik Wilenski" ekstra leidinį, kuriame buvo pranešta, kad bolševikų kariuomenė nuo Ašmenos traukiasi atgal, kad nužudytas Hitleris, kad Vengrija, Italija ir Jugoslavija paskelbusios Vokietijai karą ir pačioje Vokietijoje kilusi revoliucija, žodžiu — sensacijos nepaprastos. Konsulas tuojau paskambino į Kauną, teiraudamasis, kiek šios žinios atitinka tiesą. Pasirodo, nieko panašaus nėra. Kaip vėliau paaiškėjo, buvo tai savotiškas gyventojų prigavimas, kad įvairūs pareigūnai netrukdomi galėtų bėgti į Lietuvą, į kurią tuomet jie plaukė visais keliais ir keleliais, gelbėdami savo gyvybę, plaukė taip pat koneveikdami Lietuvą, kaip ir seniau, kada ruošėsi „maršerowac na Kowno".

Vėlai vakare geležinkelio pusėje pasigirdo pirmieji bolševikų tankų šūviai.

Predko ir Klimov

Kas gyvas pradėjo bėgti kiekvienas į savo namus. Vietoj entuziazmo, kilo didžiausia panika, ir po valandos miesto gatvės ištuštėjo. Per visą naktį buvo girdėti pavieni šūviai, ir tik auštant gatvėse pradėjo tratėti kulkosvaidžiai, šaudė tankai. Aišku, kad nebuvo jokio mūšio visa

šio žodžio prasme, o tik formalus susišaudymas. Tačiau lenkų traukimasis be jokio pasipriešinimo netrukdė Maskvos radiofonui trimituoti į visas pasaulio dalis „didvyriškus" raudonosios armijos žygius Ukrainoje ir Gudijoje. Iš tikrųjų nebuvo jokio žygio, o tik slinkimas įkandin besitraukiančių lenkų ginkluotų pajėgų likučių. Šie likučiai papoškėjo iš šautuvų bei kulkosvaidžių ir Vilniaus gatvėse, kuriose 1939 m. rugsėjo 19 dieną, pragariškai kaukdami, pasirodė pirmieji bolševikų tankai, ant kurių jau priemiesčiuose sulipę žydeliai rodė kelią. Ne kas kitas, tik žydeliai tuojau pasileido po namus, reikalaudami nedelsiant iškabinti raudonas vėliavas. Sargai plėšė lenkiškas vėliavas ir apie vidurdienį prie daugelio miesto namų kabojo pailgos raudonos vėliavos, o gatvėse pasirodė pirmieji „liaudies milicininkai", su raudonais raikščiais ant rankovių ir su šautuvais. Per visą dieną riedėjo tankai, perskrido keli lėktuvai ir iki vakaro Antakalnio priemiestyje vyko susišaudymas.

Vilnius iš vienos — baltosios okupacijos pateko į kitą — raudonąją. Abidvi Lietuvos sostinei yra pažįstamos, abidvi paliko pėdsakų, įnešdamos į šio mozaikinio tautiniu atžvilgiu miesto gyvenimą nemaža painiavos ir dezorientacijos. Neišmušė iš pusiausvyros tik šio miesto lietuvių, kurie niekuomet nenustojo tikėję, kad Vilniuje prasidės normalus gyvenimas tik tada, kai jis bus tikroji Lietuvos Valstybės sostinė. Todėl ir dabar, bolševikams okupavus Vilnių, tuojau pradėjome pasitarimus, kokios taktikos reikėtų laikytis naujų okupantų atžvilgiu.

Pirmas žingsnis — spaudos klausimas. Iš visų pusių raginamas pradėjau klabenti vos sulipdytas įstaigas, bet niekur nieks negalėjo atsakyti nei „taip", nei „ne". Ir naivių gi būta mūsų! Rodos, tiek metų, ir skaitėme apie Sov. Rusiją ir per radiją klausėmės, kas ten darėsi, ir vis dėlto ryžomės ieškoti to, ką bolševikai jau 1918 metais visiškai sunaikino.

Norėdamas ką nors konkretesnio sužinoti, užsukau į Šv. Jono g. 3, kur lenkų laikais buvo kriminalinė ir politinė policija. Įstaiga jau anksčiau man pažįstama, nes ne kartą joje buvau tardytas, fotografuotas, kaip įtariamas priklausąs Vilniaus Vadavimo Sąjungai. Ir štai dabar per sargybinius, kuriems aiškinu savo vizito tikslą, lipu į antrąjį aukštą pas pulkininką Predko. Jis esąs miesto gyventojų gyvybės ir mirties viešpats.

— Vy značit po dielam piečati.

— Da, — atsakau.

Predko darė išsilavinusio ir kultūringo žmogaus įspūdį. Su juo kalbėjau ištisą valandą. Tik kai pradėjo surašinėti mano personalijas, pasidarė karštą ir pirmą kartą pajutau bolševikišką dvasią. Per pasikalbėjimą tačiau ir jis nieko konkretaus nepasakė, patardamas ateiti rytoj su straipsniu ir kelių žmonių komiteto prašymu. Po to paklausė, kaip jaučiasi gyventojai. Pareiškiau, kad iš pirmų dienų sunku spręsti, be to apie kitas tautybes sunkiau būtų pasakyti.

— O lietuviai? — paklausė.

Atsakiau nieko negalvodamas:

— Išvaduoto Vilniaus krašto lietuviai laukia, kad Tarybų Sąjungos vyriausybė dabar tikrai įgyvendins 1920 metų liepos 12 dienos Maskvos sutartį.

Predko sugniaužė papiroso kandiklį ir klastingu balsu pratęsiamai atsakė:

— Vadinasi, jūs esate nacionalistas. Man aišku. Kalbate teisingai, bet gaila, pamirštate, kad šiame krašte, be lietuvių, gyvena lenkai ir žydai. Ar jie irgi nori Lietuvos?

— Lenkai nori Lenkijos, — atsakiau. — Tai aišku, o žydai — nežinau.

— Žydai eina su mumis, bolševikais, ir tik jie nuoširdžiai sutiko mūsų armiją. Bet ne tai svarbu. Aš tik noriu pasakyti, kad kiek jūs, kaip lietuvis nacionalistas esate teisus, tiek kaip šio krašto gyventojas galvojate klaidingai. Pas mus yra įgyvendinta tobuliausia pasaulyje demokratija, kuri ir čia turės pasireikšti. Kitaip sakant — šio krašto likimą nuspręs patys gyventojai. (Tik vėliau paaiškėjo, kas tai yra bolševikų demokratija, apie kurią tuomet mane informavo pulkininkas Predko). Išėjau, kaip iš gerai prikūrentos pirties, sargybinio išlydėtas.

Kitą dieną keliese paruošėme laikraščio planą ir parašėme prašymą. Tačiau laimei, sargybiniai prie Predkos neprileido ir tada apsidžiaugiau trumpam ar ilgam ištrūkęs.

Nepavykus su laikraščiu, susirinkdami tardavomės visais kitais klausimais, o po kelių dienų Vytauto Didžiojo gimnazijoje susirinkome keli šimtai. Kalbėjo vienas iš sukomunistėjusių lietuvių, bet nieko konkretaus nepasakė ir nieks jam nepritarė. Užtat agronomui B. pasiūlius pasiųsti telegramą Stalinui ir priminti Maskvos sutartį — visi sukėlė ovacijas. Į tai atšovė d-ras M., pakeltu tonu pareikšdamas: jei kur žuvo nors vienas bolševikų karys, iš ten raudonoji armija nesitraukia. Šiuos žodžius susirinkusieji priėmė tylėdami.

Tuo susirinkimas ir buvo baigtas, tik po kelių dienų mažesniame būrelyje vėl susirinkome apsvarstyti padėties, kuri buvo visiškai neaiški. Jokio laikraščio Vilniuje nebuvo, nuo Lietuvos atkirsti kinų siena, iš radijo irgi sunku kas nors tikresnio sužinoti. Tačiau sudėjus rankų negalima buvo sėdėti. Po ano platesnio susirinkimo norėjome pasidalinti mintimis šiauresniame būrelyje. Visų žvilgsnis nukrypo į kairiausiųjų atstovą J. Karosą, kuris pranešė kalbėjęs su atitinkamais raudonosios armijos politiniais vedėjais.

— Prisistatėme jiems, — pasakojo Karosas, — kaip lietuviai komunistai. Tačiau nieko konkretaus jie mums nepasakė. Netgi atsisakė priimti mūsų bendradarbiavimą. Girdi, prieš tai turį ištirti, ar mes iš tikro buvome ištikimi komunistai.

Iš to mums paaiškėjo, kad bet kokie tolesnieji žingsniai bus tuščios pastangos ir nieko naujo nelaimėsime. Vadinasi, tenka laukti tolesnės įvykių eigos. Vienas tačiau klausimas mus kankino — *mokyklos.* Buvome tos nuomonės, kad šiuo klausimu reikia klebenti ir už tai nieks nieko mums negalės prikišti.

Tuo metu Vilniuje didelis žmogus buvo iš Minsko komandiruotas, mokyklų reikalams tvarkyti gudas Klimov, kuris jau kelios dienos sėdėjo Mokyklų Kuratorijoje kaip komisaras. Jam, be mokyklų, buvo pavesta rūpintis ir visais kitais kultūros reikalais. Taigi, nutarėme pas jį siųsti delegaciją. Patekome, kiek atsimenu, trise ir artimiausią šeštadienį užėmėm miesto savivaldybės būstinėj laukiančiųjų tarpe eilę. Po trijų valandų laukimo malonėjo pasirodyti draugas komisaras. Nesimpatingas tipas. Kumpa nosimi, juodas, su amerikoniškos markės akiniais, paprasta kareiviška bliuze ir prie diržo didelis, kaip arklio koja, naganas. Permetęs akimis stovinčius eilėje, paklausė.

— Visi pas mane?

Atsakėme, kas kaip mokėdamas. Pastebėjęs dir. Šikšnį su popieriais paklausė:

— Ko jūs norėtumėt?

— Mes esame lietuvių delegacija. Su draugu komisaru norėjome pakalbėti mokyklų reikalais.

— Gerai. Bet ne čia. Padarysime šitaip. Jūsų gimnazijoje salė yra?

— Didžiulė, — paskubėjo atsakyti dir. Šikšnys.

— Tai ir gerai. Ryt kas? — sekmadienis? Taip? Taigi apie vienuoliktą valandą susirinkite, aš atvažiuosiu, ir mes aptarsime visus reikalus.

Išėję gatvėn nutarėme padėti visas pastangas, kad į susirinkimą atvyktų kuo daugiau žmonių. Išsiskirstę rajonais, vieni per kitus pranešėme šią žinią. Ir tikrai pavyko. Jau apie 10 val. buvo pilnutėlė Vytauto Didžiojo gimnazijos salė. Išlaukėme dvi valandas, ir tik apie 12 atvyko draugas komisaras, kurį lietuvių visuomenės vardu pasveikino K. Stašys. Komisaras Klimov, niekeno neragintas, užsirioglino į sceną, ir, permetęs akimis sausakimšai prisigrūdusią salę, nustebo.

— Kiek daug jūsų susirinko!

Po to pasiūlė sudaryti mitingo prezidiumą, ir pats pradėjo kalbėti. Prakaitavo daugiau, kaip valandą, girdamasis socializmo laimėjimais. Sov. Rusijoje, pasakodamas apie du pasaulio genijus: Leniną ir Staliną, apie komunistų partijos generalinę liniją ir pagaliau į padanges iškėlė raudonosios armijos nepaprastą didvyriškumą, vaduojant Ukrainą ir Gudiją iš lenkų ponų jungo.

Išklausėme ramiai, pabaigus kalbėti paplojome. Buvome nustebę, kad svarbiausio klausimo — *mokyklų, švietimo* — komisaras nepalietė, nutylėjo. O tatai mums labiausiai ir rūpėjo. Tuo tarpu anuomet mūsų

dar nežinota, kad bolševikams gyventojų švietimas rūpi tik tiek, kiek jiems reikalinga agitacijai. O Klimov buvo eilinis agitatorius, be to, stačiokas, tiesiog storžievis, kuris vėliau mokytojų susirinkimuose visus vadino „neišprususiais", „tamsuoliais" (neobrazovannyje, tiomnyje). Buvo šitaip. Mokytojų susirinkime viena lenkė mokytoja paklausė, ar galima mokyklose dėstyti Lenkijos istoriją. Klimov nustebo:

— Aš jūsų klausimo nesuprantu.

Mokytoja pakartojo. Tada Klimov atrėžė.

— Lenkija buvo Europos gėda (Pazor Euvropy) ir kaipo apie tokią nėra reikalo mokyklose visiškai kalbėti*).

Kitai mokytojai parūpo tikybos dėstymas. Klimov vėl atsakė:

— Maniau, kad jūs esate išlavinti, o pasirodė, tamsuoliai.

Mūsų susirinkime buvo mandagesnis, nors elgėsi kaip valdovas, ragindamas susirinkusius pasisakyti. Bet kalbėtojų atsirado nedaug, o tie, kurie prabilo, lietė lietuvių visuomenės reikalus. Tatai Klimov'ui nepatiko ir, baigdamas susirinkimą, jis pagyrė tik kažkokį batsiuvį, kuris keliais sakiniais pasigyrė visada mylėjęs raudonąją armiją.

Tuo susirinkimas ir baigėsi, nieko naujo mums nedavęs. Gal tik tiek, kad turėjome progos pamatyti tipingą bolševikų agitatorių, kuris, visus vadindamas „neapsišvietusiais", pats tvarkė švietimo reikalus.

Adamavičius ir Ofenheim

Po to susirinkimo vėl slinko nuobodžios ir pilkos, kaskart labiau šaltos, rudens dienos. Beveik kasdieną susitikdavau su konsulu Trimaku ir jo padėjėju Čečeta (bolševikų išvežtas). Labiausiai mus baugino bolševikų kariuomenės žygiavimas į Lietuvos pasienį. Baugino todėl, kad tuo metu jau buvo pakviesta į Maskvą Lietuvos delegacija. Gerai žinojome, kad kaip su Estija ir Latvija, taip ir su Lietuva bus pasirašyta „draugiškumo" sutartis. Kaip tokią sutartį reikėtų vertinti, nei ponai konsulai, daugiau ar mažiau turėję reikalų su diplomatija, nei mes, visą amžių kovoję tik dėl tautinio savo būt ar žūt, — nemokėjome išsiaiškinti, o su Lietuva jokių ryšių neturėjome, jokių žinių negaudavome.

Be to, slegiančio įspūdžio darė nuolatiniai areštai. Ne tik vakarais, bet ir dienos metu galima buvo matyti gatvėse lekiančius Lūkiškio kalėjimo link sunkvežimius su suimtaisiais. Kas rytas teiravomės, ar kas nors nesuimtas iš lietuvių.

Tuo metu neseniai pradėjusiame eiti gudiškame dienraštyje „Vilenskaja Prauda" pasirodė skelbimas, kad visi gyvenantieji Vilniuje rašyto-

***) Jei šis „draugas" iki šiol gyvas, dabar, pagal Stalino valią, apie Lenkiją savo nuomonę bus pakeitęs, o juo labiau, kad 1939 m. spalių 27 dieną, pasitraukdamas iš Vilniaus, išsivežė ir žydiškai — rusiškos — lenkiškos „Liutnės" operetės primadoną Kulčicką. (R. M.).**

jai ir žurnalistai turi susirinkti spalių 2 dieną Kuratorijos (dabar Švietimo Vadybos) didžiojoje salėje. Turėdami galvoje, kad į susirinkimą atvyks lenkai, gudai, žydai ir netgi rusai, nutarėme ir mes, šios srities darbininkai, gausiai dalyvauti. Jei neklystu, mūsų susirinko apie 20 žmonių ir paaiškėjo, kad lietuvių grupė yra gausiausia. Pamatęs sąrašą Klimov ir čia nustebo, kad mūsų daug. Praėjus porai valandų po paskirto termino, susirinkimas buvo atidarytas. Didžiojoje salėje prie apskrito stalo susėdo apie 10 bolševikų odinėmis kurtkėmis, su kepurėmis, su naganais prie diržų, priešaky su tuo pačiu Klimov'u, kuris susirinkimą pradėjo kažkokia Lenino raštų citata. Paskui pliauškė daugiau kaip valandą, girdamas visose srityse bolševikų pasiektus laimėjimus, Stalinui vadovaujant (Stalino vardą suminėjus, tuomet dar nieks neplojo), pagaliau, baigė panegirika raudonajai armijai, kuri negirdėtu pasaulyje didvyriškumu išvadavusi Ukrainą ir Gudiją.

Atpylęs kalbą, Klimov pranešė, kad dabar galįs, kas nori kalbėti. Pirmas atsistojo kažkoks žydas, kuris vos išstenėjo keletą žodžių. Po jo pasakė trumpą ugningą kalbą lenkų poetas Putrament, pasmerkęs mocarstvinės Lenkijos kitų tautų atžvilgiu eksterminacinę politiką. Atėjo eilė lietuviams. Prabilo vilnietis Š. Nustebome jo grynai komunistinio turinio kalba, kurioje kalbėtojas apgailestavo, kad iki šiol neturėjome progos arčiau susipažinti su komunizmu, užtat dabar visi eisime Lenino — Stalino partijos keliu.

Užvirė kraujas ir nepajutau, kai atsistojęs išdrožiau, ką galvojau. Pareiškęs pasitenkinimą, kad tapome išvaduoti iš lenkų valdžios okupacijos, priminiau, kad iki šiol visose įstaigose tebesėdi tie patys, kurie ir anksčiau dirbo, vadinasi, lenkai ir varo tą patį polonizacinį darbą, kas Vilniaus krašto nelenkams gyventojams, o pirmiausia lietuviams įkyrėjo iki gyvo kaulo.

Visi lietuviai karštu plojimu pritarė mano kalbai. Tuo metu atsistojo vilnietis lietuvis Adamavičius ir trumpai pareiškė, kad tokiems ponams (takim gaspadam), kaip Mackevičius, jie (reikia suprasti — komunistai) neleisią kalbėti liaudies vardu, nes tokie ponai lenkų laikais esą kišę liaudies reikalų gynėjus — komunistus į konclagerius.

Iš karto supratau, ką reiškia ši kalba. Manydamas, kad turiu reikalo su žmonėmis, uždaviau Adamavičiui*) du klausimus, prašydamas čia pat atsakyti. Nuo kėdės pašoko Klimov ir pareiškė:

— Aš jums atsakysiu.

Deja, jis nekalbėjo. Užtat „Vilenskaja Prauda" redaktorius Josel Moisiejevič Ofenheim savo ilgoje kalboje apibūdino mane, kaip tipišką nacionalistą.

***) Šis asmuo jaunas ir gabus Vilniaus lietuvių poetas kartu su Klimovu 1939 m. spalių 28 dienų išvyko į SSSR. Vėliau, kaip pasakojama, apsivylė ir dėl atvirumo atsidūrė... Archangelske, kaip tremtinys.**

Komentarai prie visa to buvo nereikalingi, ir, susirinkimui pasibaigus, visi lietuviai buvo tos nuomonės, jei dabar mane suims, nebus jokios sensacijos. Tam žygiui dirva jau paruošta. Kitą dieną „Vilenskaja Prauda" aprašė įvykusį rašytojų ir žurnalistų susirinkimą, paminėdama svarbesniuosius kalbėtojus. Mano pavardė nefigūravo. Vadinasi, gerai, nes jeigu dar laikraštyje būtų parašę tai, ką susirinkime kalbėjo žydas Ofenheim, areštui būčiau ruošęsis visu rimtumu, arba būtų tekę kuriam laikui dumti iš Vilniaus. „V. P." nutylėjus, maniau, kad visa tai bus pamiršta. Pasirodo, mano apsirikta ir spalių 11 dieną 5 val. 15 min. kažkas pradėjo belstis į duris.

Buvo tai įdomi aplinkybė. Jau daugiau kaip savaitė su pertraukomis truko Maskvoje Lietuvos — Tarybų Sąjungos derybos. Visi žinojome, kaip baigėsi derybos su Estija bei Latvija, taip baigsis ir su Lietuva. Tačiau visus lietuvius ypatingai interesavo Vilniaus klausimas. Tiek metų visos tautos svajota, kalbėta ir dirbta, tiek metų pavergtosios Rytų Lietuvos lietuvių vargta, dirbta ir kovota — argi visa tai veltui. Įdomu čia pastebėti, kad kalbamas derybas su įdomumu sekė ir šiaip daugelis Vilniaus gyventojų, kurie per kelias savaites turėjo progos pažinti bolševikus be jokio retušavimo, be apsimetimo ir be kaukės. Užgriuvo šį kraštą, kaip „išvaduotojai", visiškai nesiskaitydami su gyventojais, ir iš karto visose srityse įvedė visišką netvarką. Jau pirmomis jų valdymo dienomis Vilniaus krautuvėse nieko negalėjai gauti. Duonai gauti reikėdavo stovėti po kelias valandas eilėje, o lašinių kilogramui gauti tarnaitė vieną dieną išstovėjo 16 valandų. Be to, nieks nevalė gatvių, nieks nieko nedarė, visi kažko naujo laukė. O kai į Maskvą išvyko Lietuvos delegacija, kai pasklido gandų, kad Vilnius Lietuvai vis dėlto būsiąs grąžintas — laukė šio klausimo išsprendimo ir kiti Vilniaus gyventojai, kurie trumpam laikui buvo pamiršę neapykantą lietuviams. Atsimenu vieną būdingą įvykį. Kartą sutinku pažįstamą lenką, kuris, norėdamas pasirodyti esąs geras, drauge pasirodė ir kas esąs.

— Baisiai laukiame lietuvių, — kalba jisai susijaudinęs. — Tikrai laukiame, — patvirtina. — Tada turėtumėm baltos duonos, pyrago, mėsos. žodžiu, būtų gera gyventi. Aha! — keičia toną ir veide matau džiaugsmą. — Tamsta girdėjai naujieną. Pasakoja, kad bolševikai perėjo sieną ir žygiuoja Kauno link.. Vargšė Lietuva.

Gerai supratau lenko norus. Jis ir pyrago norėtų ir Lietuvos nemėgsta.

Kadangi bolševikams Vilnių užėmus, išnyko ne tik pyragas, bet ir duona, be to, kasdien šimtais žmonių buvo grūdama į kalėjimus ir naktimis išvežama, kada nieks nebuvo tikras dėl savęs — ūmai pasidarė geri lietuviai. Todėl, kaip sakyta, susidomėjimas derybomis buvo beveik visuotinis. Juo labiau domėjomės mes, lietuviai, nuolat sėdėdami prie radijo aparatų ir klausydami žinių. Kiek sugadino ūpą spalių 7 d. — šeštadienį Lūkiškio aikštėje sušauktas mitingas, kurio svarbiausias

šūkis — gyventojų apsisprendimas. Gerai žinojome, kad bolševikai buvo sugalvoję klastą su Gudija. Jie to netgi neslėpė ir Vilnių, kaip spaudoje, taip ir radijo žiniose, pradėjo pravardžiuoti „gudišku miestu*'. Iš to darėme išvadą, kad tai didelis derybų apsunkinimas. Ar taip iš tikrųjų buvo, ar ne — nežinia. Bet kai kalbamą mitingą transliavo netgi Maskvos radijofonas, kai mitingo metu daugelis žydų kalbėjo apie Vilniaus gudiškumą, kai paskelbė, kad mitinge dalyvavo 75 tūkstančiai žmonių (iš tikrųjų iš įvairių įstaigų buvo suvaryta apie 2 tūkstančiu tarnautojų ir tiek pat buvo susirinkę žydų) — tokiam mūsų samprotavimui susidarė dar daugiau pagrindo. Ūpas aiškiai buvo nukritęs, ir tik po poros dienų, kai Kauno dienraščiai apie Vilnių prabilo visai aiškiai (apie tai žinojome iš radijofone duodamos spaudos apžvalgos), supratome, kad derybos yra gerame kelyje. Dar nekantriau laukėme jų pabaigos. Įtempimas didėjo, o spalių 9 ir 10 dienomis pasiekė kulminacinio punkto. Abi dienas prie radijo aparatų sėdėjome iki programos pabaigos ir kas rytas anksti vėl keldavomės. Spalių 11 d., vos praaušus pastačiau Maskvos radijo bangomis ir pirmoji žinia TSRS — Lietuvos draugiškumo sutartis. Sulaikėme kvapą, gaudydami kiekvieną žodį. Pagaliau aiškiai praskambėjo paragrafas apie Vilniaus grąžinimą Lietuvai. Akyse pasidarė šviesiau, širdis smarkiau pradėjo plakti. Pagaliau. ..

Tuo metu kažkas ėmė smarkiai belstis į duris, puolėsi kieme šuo. Paklausus kas, atsakė:

— Rabočaja gvardija (darbininkų gvardija).

Trečią kartą Lukiškyje

Kas buvo toji darbininkų gvardija? Atsakyti reikia trumpai: miesto padaužos, visokio plauko žulikai ir chuliganai, žydų vadovaujami. Apie šią gvardiją daug buvo rašyta minėtame Ofenheimo organe „Vilenskaja Prauda", raginant pasitikėti naujais tvarkos dabotojais. Dalis „gvardiečių" tvarkos dabotojų eilėse atsidūrė tiesiog iš kalėjimo. Apie padoresnių jaunuolių priėmimą į „gvardiją" nebuvo nė kalbos, nes kiekvienoje nuovadoje sėdėjo žydai viršininkai, kurie iš pirmos miesto okupacijos dienos pasidarė ištikimiausi bolševikų bendradarbiai. Jie gaudė gatvėse jų nemėgiamus asmenis, jie darė ir kratas, ar bent buvo raudonarmiečių palydovai. Tatai jau buvo žinoma ir todėl nenustebau, kai atidaręs duris pamačiau du chuliganiškos išvaizdos žydus, su raudonais raikščiais ant rankovių. Tai ir buvo darbininkų „gvardijos" atstovai, su sunkvežimiu atvykę daryti mano bute kratos. Pirmieji į butą įėjo abudu žydai, paskui du bolševikų kareiviai kažkokio vyresniojo lydimi. Pasiklausę pavardės, vardo ir tėvo vardo, pareikalavo atiduoti ginklą. Pareiškus, kad neturiu, įsakė kareiviams:

— Sdielat obysk. (Padaryti kratą!)

Abudu kareiviai pradėjo kratą. Išvertė iš spintų ir komodos visus rūbus, patalus, prikėlė vaikus išvertė ir jų patalus ir viską ant grindų. Kadangi vyresnysis kažkodėl mėgino su manim kalbėti, kratą darančius sekė žmona. Šio to paklausęs, prisiminė tautybę.

— Esu lietuvis, — paaiškinau.

— Tikrai?

— Nematau jokio reikalo meluoti.

— Vadinasi, jūs lietuvis. Hm. Keista. . . — Susidėjęs popierių, kuriame pirmą kartą gyvenime pastebėjau keturias baisias raides NKVD, perėjo su manimi į miegamąjį, kur vertė, nežinia ko ieškodami, daiktus kareiviai.

— Pasistenkite baigti greičiau, — paragino jisai.

— Velnias žino, — nusiskundė vienas kareivis. — Nieko nerandame.

— Tur būt, nieko nėr, — lyg nuramino kareivius ir paragino:

— Užteks. Einame į kitus kambarius. Pažiūrėjęs virtuvėn ir tarnaitės kambarin, įėjo į darbo kambarį.

— Gražią turite biblioteką.

— Kaip tamsta matai, — pritariau.

— Tiesa, nepaklausiau, koks jūsų užsiėmimas.

— Rašytojas.

— Rašytojas. Lietuvis.

— Taip.

— Na, draugai, užteks.

Kareiviai prieškambaryje su iki šiol ramiai sėdėjusiais žydais užsirūkė papirosus, o vyresnysis, grįžęs į valgomąjį, įrašė į įsakymą mane sulaikyti, keliais žodžiais pažymėdamas, kad nieko įtartino nerasta. Pasirašius, pareiškė, kad aš turįs su jais važiuoti.

— Vadinasi, esu areštuotas.

— Visai ne. Esate laikinai sulaikytas. Tardytojas apklausinės ir grįšite namo.

Apie 6 val. įsodinę į sunkvežimį, prie kurio stovėjo dar du kareiviai, nuvežė į apygardos teismo rūmus. Čia pirmame aukšte, kur lenkų okupacijos metu buvo teismo kasa, miegojo ant grindų sugriuvę raudonarmiečiai. Tik vienas sėdėjo prie telefono, klausydamas Maskvos radijo, kuris kelintas sykis kartojo Tarybų Sąjungos — Lietuvos draugiškumo sutartį. Įvedus į kambarį atsistojo dežuruojantis ir pareikalavo atiduoti, ką turiu. Išdėjau ant stalo pinigus, dokumentus, peilį. Nuslėpiau tik veidrodį (jį išslapsčiau per visą kalėjimo laiką).

— Daugiau nieko neturite?

— Nieko.

— O kai rasiu?

— Ieškokite.

— Nuveskite šį tipą į trečią kamerą.

— Stupaitie! — užgirdau stovinčio duryse kareivio balsą. Atkišęs blizgantį durtuvą, nuvedė į teismo požemius, kurių langai su storu nepermatomu stiklu, be to krotomis apkalti, išeina į Gedimino gatvę.

— Šičia, — parodė kambarį, kuriame pamačiau apie dešimt įvairaus amžiaus ir, kaip netrukus paaiškėjo, visokio užsiėmimo žmonių. Vieni jų susirietę gulėjo ant grindų, kiti stovėjo sieną parėmę, dar kiti snaudė sukniubę prie rašomojo stalo, kuris pilnas buvo prikrautas įvairiausių teismo bylų.

Pasakius „laba diena", mažai kas atsakė, tačiau naujoko pasirodymas vis dėlto suinteresavo kalinius ir vienas po kito pradėjo klausinėti, kas naujo laisvėje, ar daug esama suėmimų. Vėliau įsikalbėjome ir apie personalijas. O kai paaiškėjo, kad esu lietuvis, vienas kalinių nusišypsojo:

— Netokia jūsų čia mažuma. Esame dešimts ir tame skaičiuje trys lietuviai.

— Vargiai šitas ponas prie savo tautiečių prisipažins, — pastebėjo senesniojo amžiaus, solidžios išvaizdos pilietis.

— Kodėl? — paklausiau.

— Pasikalbėk tamsta su savo tautiečiais, — pats pamatysi.

Pasirodo, būta tai dviejų „idėjinių" komunistų. Vienas, jei gerai prisimenu, vadinosi Janulis, kito pavardę pamiršau. Abudu sveiki kaimo bernai, vienas jų, Janulis, berods, šoferis atbėgo per administracinę liniją ieškoti bolševikų „rojuje" laimės, apie kurią daug gražių dalykų pripasakojo jų gimtinio miestelio. . . žydai.

— O jie su jumis atėjo? — paklausiau.

— Ne, — atsakė abu naiviai. — Jie tik mums gyrė bolševikus ir ragino eiti. Mes patikėjome, slapta per sieną perėjome ir tikrai apsidžiaugėme pamatę proletarinę armiją.

— O toliau? — klausinėjau.

— Aišku. Mes čia nieko nepažįstame. Nuėjome į jų komendantūrą ir pasisakėme, kas esame, iš kur atėjome. Manėme, kad tuojau gausime darbo, o jie, žalčiai, mus suėmė ir štai jau trečia diena čia sėdime nevalgę. Apgavo žydai, kad juos kur griausmas.

Išsiėmęs gabalą duonos perlaužiau per pus ir atidaviau. Abudu ne valgė, bet ryte surijo.

— Be reikalo, — pastebėjo lenkiškai tas pats senesnysis pilietis. — Geriau tamsta būtum per langą išmetęs tą duoną, negu šituos išsigimėlius sušelpei. — Pasirodo, kad vieni kiti kaliniai gaudavo kai ką iš namų ir dalindavosi, bet aniems atbėgėliams nedavė nė duonos kąsnio. Ne todėl, kad buvo lietuviai, bet todėl, kad buvo atbėgę ieškoti laimės pas tuos, kurie sumetė į požemius tūkstančius nekaltų žmonių. Nežinoda-

mas, kas per vieni tie „idėjiniai" bolševikų garbintojai, ir aš vengiau su jais kalbėtis, nors visaip mėgino tai šio, tai to klausinėdami.

Patekus į šį požemį, man rūpėjo, ar iš lietuvių esu suimtas vienas ar yra ir daugiau. Kadangi kambaryje nebuvo durų, tai visą laiką sekiau vedamus į išeinamąją kalinius. Į vidurdienį pastebėjau K. Stašį. Vadinasi, areštai naktį galėjo būti itin gausūs, jei suimtas ir Stašys. Kadangi negalima buvo nei šūkterti, nei ranka pamoti, nes prie kiekvieno kambario stovėjo su šautuvu čekistas, tai iki sutemos taip ir nepavyko susitikti ir nors žodžiu kitu pasikeisti su Stašiu.

Įvairinome laiką apie šį apie tą kalbėdamiesi, be to, stebėjome, kaip bolševikai „krovė" į dėžes įvairias teismo bylas ir kažkur nešė į viršų. Matyti, gabeno į Rusijos gilumą, kaip vertingą medžiagą. Ilgame koridoriuje stovėjo eilė dėžių, į kurias enkavedistai glėbiais vertė įvairias knygas ir bylas. Vertė ne paeiliui dėdami, bet iš karto šasterdavo atvežtą glėbį bylų, po to kitą, trečią. Jei dėžė buvo nepilna, dar pridėdavo, jei perdaug, imdavo nuo viršaus ir mesdavo kampan. Jei pasitaikydavo stora byla viršuje ir negalima buvo lentų užkalti, bylą perplėšdavo pusiau, kartais paskirus lapus draskydavo. Mat, buvo įsakyta pridėti pilnas dėžes. O kokių knygų ar bylų — koks skirtumas. Iki vakaro buvo prigrūsta kelios dešimtys dėžių.

Sutemus iš paskirų kambarių ėmė šaukti suimtuosius ir eilėje statė koridoriuje. Atsidėjęs klausiau šaukiamų pavardžių. Išgirdau tiktai Stasio. Netrukus pašaukė ir mane. Išėjęs spėjau pasakyti Stašiui, kad vakar pasirašyta Maskvoje sutartis, kad Vilnius grįžta Lietuvai. Pasirodo, jo apie tai nežinota, nes pas jį čekistai atvyko vidurnaktį ir kratė kelias valandas.

Statant suimtuosius į eiles, supratome, kad nebūsim paleisti. Taip ir atsitiko. Netrukus po du išvedė į kiemą, kur stovėjo keli sunkvežimiai. Kažkoks mongolas įspėjo kalinius nemėginti bėgti, nes be įspėjimo būsią šaudomi. Į mašinas sugrūdo po keliolika žmonių, vyrų ir moterų. Pasukus Vaižganto gatve, supratome, kad veža į Lukiškio kalėjimą. Po trumpos kelionės kalėjimo kieme sustojo eilė mašinų, iš kurių paeiliui liepė išlipti ir vėl po du nuvarė į raštinę. Kol atliko formalumus, praėjo keletas valandų. Jaučiausi pavargęs, o juo labiau, kad visą dieną nieko burnoje neturėjau. Norėjosi kuo greičiau užmigti.

Lukiškin patekau trečią kartą. Pirmą kartą 1921 metais teko sėdėti keletą mėnesių bendroje 11-oje kameroje, 1934 metais per antras retorsijas buvau varinėjamas po vienukes, dabar bolševikų atvestas vėl į bendrą kamerą, šiuo žygiu į 8-ąją. Kaip visos kitos, taip ir ši kamera, erdvi, talpi. Pagal planą numatyta joje laikyti iki 15 žmonių. Mes trise: Stašys, aš ir vienas lenkų atsargos pulkininkas 8-oje kameroje radome 25 žmones. Visi jau miegojo. Įvedus naujus kalinius, miegojusieji pašoko, įtartinai ėmė prisižiūrinėti nelauktiems svečiams, dėl ku-

rių teko susispausti ir duoti vietos atsigulti. Pradėjo šio to klausinėti, mes trumpai atsakinėjome, vieni kitais nepasitikėdami. Kiek arčiau susigyvenome tik vėliau, bet vis tiek nuoširdūs nebuvome, nežinodami, ar tiekoje žmonių nebus kokio provokatoriaus. Šitokie dalykai praktikuojami visame pasaulyje, o juo labiau mėgiami bolševikų.

Bolševikų patentas nervams gadinti

Kitą dieną atsikėlus prasidėjo monotoniškas kalėjimo gyvenimas. Ne naujokas buvau ir apsipratęs, todėl nesijaudinau, o juo labiau, kad už krotų patekau ne todėl, kad ką blogo, nusikalstamo būčiau padaręs. Patekau trečią kartą už tai, kad netylėjau dėl patiriamų visokiausių skriaudų, kad dariau, ką galėjau mylimos tautos ir Lietuvos labui.

Kamerą aptvarkius, gavome po bliūdelį karštos nesaldytos kavos ir po gabalą duonos. Nesiimu skaitytoją varginti įvairių kalėjimo mažmožių aprašymais. Tatai neįdomu. Įdomiau gal tai, kad patekome į bolševikų kalėjimą. O pas bolševikus, vis ne kaip pas žmones. Kad taip iš tikrųjų yra, įsitikinome jau pirmą naktį, kurios metu tris kartus buvo įsiveržę kameron čekistai. Šiaip sau. Kartą kažkokios pavardės paklausė, kitą kartą suskaitė, kiek mūsų yra, o trečią kartą, atsinešę kopėčias, elektros lemputę pakeitė. Panašiai elgėsi ir su kitose kamerose esančiais kaliniais, panašiai jie visą laiką daro. Šis metodas — patentuotas bolševikų išradimas erzinti nervus. Tai nemažiau veikia kaip ilgi ir įkyrūs tardymai... Po tokios nakties keldavomės visi, kaip sudaužyti, o kitas per naktį ir akių nesudėdavo. Todėl nenuostabu, kad po pusryčių tuojau daugumas, atsirėmę ant stalo, snausdavo, kiti užmigdavo čiužinį pasitiesę, nors tai griežtai draudžiama ir prižiūrėtojas nuolat liepia keltis.

Dieną pro langą matydavome, kaip bolševikai į sunkvežimius kraudavo visokius daiktus ir juos kažkur išveždavo. Buvo tai vos maža dalelė didelės vagystės, miesto apiplėšimo, ką padarė bolševikai, pašeimininkavę Vilniuje šešias savaites. Vežė iš visų įstaigų ką tik galėdami iki sutarties sudarymo, dar uoliau vogė po spalių 10 dienos, žinodami, kad iš Vilniaus reikės trauktis. Vogė ne naktimis, kaip eiliniai vagys, bet dienos metu ir viską į stotį, į traukinius, į rytus, į išbadėjusią ir jau seniai apiplėštą kraštą. Tai žinojo visi ir ilgainiui apsiprato su ta mintimi, kad Vilnius Lietuvai teks tik su plikomis namų sienomis (iš daugelio durų buvo išplėštos brangesnės rankenos) ir išbadėjusiais gyventojais.

Žiūrime pro langą ir svarstome, ar šitokia vieša vagystė yra leidžiama, ar ne. Vis dėlto yra valstybė.

Į pavakarę visą kamerą pašaukė apačion pasiimti daiktus. Tai buvo nepaprasta staigmena, sukėlusi visą eilę komentarų. Nuomonės

pasidalijo. Vieni Įrodinėjo, kad, prieš atiduodant Vilnių Lietuvai, visi politiniai kaliniai būsią paleisti. Kiti priešingai — kad prieš tai visus politinius kalinius bolševikai išvešią, o paliksią tik kriminalinius nusikaltėlius, nes šios rūšies kaliniai bolševikų valdomame krašte yra beveik lygūs su garbės piliečiais.

Tą patį vakarą viskas paaiškėjo. Sutemus koridoriuje pasigirdo triukšmas, pradėjo atidarinėti kameras ir po kelis kalinius iš jų vesti. Ir iš mūsų kameros išvedė tris asmenis, liepę viską, ką turėjo, pasiimti. Kur? Nieks nežinojo. Tačiau, turint galvoje, kad buvo jau beveik draudžiamasis nakties laikas, priėjome išvados, kad... veža. Visus apėmė kažkoks siaubas. Negalėjome kalbėtis, visi susinervinę vaikščiojo iš kampo kampan. Dėl visa ko šnektelėjau su Stašiu, paprašiau jį globoti mano šeimą, jei mane išvežtų, o jis liktų.

Apačioje, koridoriuje stovėjo ilgos iš viso kalėjimo surinktų žmonių eilės. Bėgiojo, kaip akis išdegę, čekistai, rėkavo, keikėsi paskutiniais žodžiais ir žiūrėjo, kad kas neatsišlietų prie sienos. Stovėjome eilėje daugiau kaip valandą ir ėmė darytis silpna. Kad nenugriūtumėm, susikabinome rankomis. Bet čekistai ir tai pamatę išplūdo. Kai iš visų paviljonų suvarė dar kelias dešimtis, liepė eiti į kitą koridorių, esantį netoli išvažiuojamojo kiemo. Kas buvo pirmose eilėse, liepė eiti į vadinamąją „pereinamąją celę". Tai buvo gal 30 kv. metrų kambarys, į kurį dabar sugrūdo daugiau kaip šimtą žmonių. Bematant pasidarė trošku, kai kurie sukniubo, pora apalpo, kiti laikėsi paskutinėmis jėgomis, viens Į kitą atsirėmęs. Aš kažkaip nusitvėriau už lango krotų ir taip laikiausi visą laiką. Rankas numielino, kojos nutirpo ir taip norėjau gerti, jog vanduo ėmė vaidentis. Kiek atsidusome, kai kameroje prigrūstų kalinių pradėjo retėti, šaukiant į koridorių. Kai iššaukė mane ir parodė vietą, kur turiu atsisėsti — pamačiau baisų vaizdą, kuris ir dabar mano vaizduotėje stovi visoje šlykštybėje. Pasieniais sėdėjo susirietę įvairaus amžiaus žmonės, kuriuos paeiliui čekistai kratė. Svarbiausias dėmesys buvo atkreiptas į devocionalinius dalykus. Pas ką rado ant kaklo medalikėlius, ar škaplierius, viską traukė ir metė į kampą. Metė rastas maldaknyges ir šiaip visokius dalykus. Netrukus kampe išaugo geroka krūva atimtų iš kalinių daiktų. Iškratyti kaliniai buvo atskirti. Daugumas pradėjo prašyti vandens. Iš karto čekistai nė klausyti nenorėjo. Bet vėliau sutiko. Sėdėdamas prie pat durų paprašiau ir aš vandens.

— I drugim zaniesite, — įsakė čekistas. Atsigėręs pripyliau iš krano kibirą vandens ir, išnešęs koridoriun, pagirdžiau iš eilės keliasdešimt žmonių.

Apie vidurnaktį ėmė vesti į kiemą po 10 žmonių. Kiekvienam išeinančiam davė po lustą duonos. Kieme stovėjo eilė sunkvežimių, į kuriuos sodino po tiek pat, o kampuose po 1 enkavedistą su šautuvu. Kai visos mašinos buvo pakrautos, atsidarė plačios kalėjimo durys ir vienas

po kito sunkvežimiai pasuko į aikštės pusę. Kairėje prie vartų stovėjo nedidelis tankas visą laiką saugojęs kalėjimą. Jei būtume negavę duonos, būtumėm galėję manyti, kad visus veža sušaudyti. Bet, lustas duonos davė pagrindo daryti išvadą, kad mus iš Vilniaus išveža. Sunkvežimiai vienas po kito lėkė prekių stoties linkui. Tikrai buvo graži, žvaigždėta naktis, netgi nešalta. Vežamas nesigailėjau to, kas įvyko, nes visam kam buvau pasiruošęs. Visą amžių dirbęs, kovojęs dėl Lietuvos, jaučiausi tautos atžvilgiu pareigą atlikęs.

Pagaliau ir prekių stotis. Viena po kitos sustoja mašinos, mus laipina ir visus po du eilėmis varo į prekinius vagonus, kuriuos čia pat uždaro, vielomis užsuka ir liepia gulti. Prie vagonų vaikšto raudonarmiečiai. Kurį metą tyliai vieni su kitais šnekučiuojamės, bet greit kalbos nutyla, kaliniai, susisukę ant grindų, mėgina užmigti. Ne visi. Negaliu užmigti ir aš.

Baltstogės kalėjime

Taip prasikankinome, kol išaušo. Visą laiką prie traukinio vaikščiojo raudonarmiečiai, klausydamiesi, ar kuriame nors vagone nesikalba. Užgirdę kalinių šnabždesį, tuojau imdavo rusiškai keikti, liepdami miegoti. Saulei patekėjus prie traukinio prikabino garvežį ir pradėjo manevruoti. Stumdė nuo bėgių ant bėgių ir tuo metu pro krotomis apkaltą nedidelį langelį stengėmės susivokti, į kur kreipiamas mūsų traukinys. Pagaliau po geros valandos pastatė ilgesniam laikui. Susivokėme, kad garvežys stovi į vakarus. Vadinasi, veš arba Lydos, arba Gardino pusėn.

Stovint traukiniui vietoje, daugumas kalinių rašė ant popiergalių savo šeimų adresus ir metė į peroną. Kaip vėliau paaiškėjo, geležinkeliečiai tuos popiergalius surinkę aplankė nurodytu adresu gimines, pranešdami, kokia kryptimi esame išvežti. Netrukus sužinojome, kur esame vežami. Vienas geležinkeliečių, tarytum tikrindamas vagonų ratus, praeidamas pusgarsiai pasakė — Balstogės kryptis. Vadinasi, važiuojame Varšuvos link ir pateksime Gardinan, Baltstogėn ar Braston.

Apie 8 valandą traukinys pradėjo riedėti. Iš tikrųjų važiavome Varšuvos linija. Koks vagone buvo ūpas — smulkiai aprašyti sunku, galima apibūdinti tik trumpai — prislėgtas. Kitaip ir būti negalėjo, nes nežinia, už ką ir kur buvome vežami. Be to, kiekvieną nervino ir šeimos likimas, nes buvome tikri, kad šeimos ničnieko nežinojo apie mus ir ištisomis valandomis eilėse stovėjo prie Lūkiškio kalėjimo durų, kai tuo tarpu mes buvome Baltstogės kalėjime.

Ilgas buvo kelias iki Baltstogės. Lenkų okupacijos metu, dažnai įvairiais reikalais važinėjant į Varšuvą, iš Vilniaus greituoju traukiniu Baltstogę pasiekdavome per 3 valandas. Dabar važiavome 15 valandų, sugrūsti arklių vagonuose, kurie buvo dargi neišvalyti, dvokė mėšlu. Šitokiuose vagonuose apie 300 žmonių per 15 valandų buvo vežami į Balt-

stogės kalėjimą. Kelionė buvo sunki ne vien todėl, kad važiavome sugrūsti į arklių vagoną, bet ir todėl, kad negavome vandens, kuris daugeliui rodėsi nepakeičiamas nektaras. Į mūsų reikalavimus atnešti į vagoną nors kibirą vandens, palydovai raudonarmiečiai atsakydavo trumpai:

— Čiort vas nie vazmiot (nepaims velnias).

Gavome vandens tik nedidelėje stotyje prie pat Baltstogės ir tada pasijutome bent kiek lengviau. Į Baltstogę traukinys atėjo apie vidurnaktį. Apie valandą stovėjo keleivių stotyje, paskui buvo nutemptas į prekių stotį ir čia prasidėjo mūsų perkraustymas. Sunkvežimiais buvome gabenami į kalėjimą. Dar kelionėje ir vietoje atvykus keli jaunuoliai (lenkai partizanai, kovoję prieš bolševikus) planavo bėgti. Bet, pasirodo, bolševikai ne pirmą ešaloną gabeno ir todėl nebuvo jokios vilties pasprukti.' O kai atsidūrėme kalėjimo kieme, kai užsitrenkė perveriančiai girgždą geležiniai vartai — pasijutome visiškai atkirsti nuo pasaulio. Kieme suskirstė po 30 žmonių ir paeiliui nuvarė į kalėjimo vidų.

Kai įsigrūdome kameron, atrodė, lyg patekome į kokią vilkinyčią. Šalta, drėgna, palubėje silpna lemputė, pasieniais išmėtyti čiužiniai. Įėję kiekvienas stvėrėmės po čiužinį, bet visiems neužteko ir einant gulti teko susiglausti. Po tokios ilgos ir biaurios kelionės norėjosi užmigti ir pailsėti. Deja, kol susitvarkėme, atsigulėme, buvo gilus vidurnaktis ir, nespėjus sumerkti akių, pažadino.

Prasidėjo pilkas gyvenimas, prasidėjo tuo momentu, kai įėjęs į kamerą čekistas liepė keltis. Buvo visiškai tamsu. Europos laiku buvo tai 5 valanda ryto, bolševikų laiku — 6. Kol išaušo, slankiojome po kamerą, šūliodamiesi viens apie kitą, šiek tiek susipažinome, o daugumas pradėjo nerimauti, kodėl neduoda pusryčių. Tą dieną pusryčius iš tikro davė vėlai, atnešę prieš tai šaukštus ir bliūdelius. O kai atnešė duonos ir kavos, daugumas griebė, lyg tris dienas būtų nevalgę. Po pusryčių nuotaika lyg ir pagerėjo, užsimezgė kalba, tolesnės pažintys, ėmėme arčiau vieni kitiems prisižiūrinėti, klausinėti, iš kur, kokio užsiėmimo, tautybės, amžiaus. Netrukus paaiškėjo, kad mūsų kamera savo įnamių sudėtimi visais atžvilgiais buvo mišri. Pradedant aukščiausiojo Lenkijos teismo vyriausiuoju prokuroru ir baigiant paprastu bemoksliu darbininku, pradedant 85 metų amžiaus seneliu ir baigiant 17 metų jaunuoliu, taip pat atstovavome beveik visoms tautybėms. Žodžiu, įvairi ir įdomi mozaika, kuri betgi ilgainiui pradėjo darytis vis pilkesnė, vis neįdomesnė. Dar pirmą dieną, kol visus surašė, patikrino, atėmė „pavojingus" daiktus — buvo pusė bėdos. Vėliau vienintelė atrakcija pasidarė — tardymas. Beveik kasdien vesdavo tai vieną, tai kitą tardyti, bet visi greit išsigandę grįždavo, gaudami kelių dienų terminą „apsigalvoti". Visi atrodė nusiminę, nežinodami, kas daryti, nes kiekvienam prikišo tai, ko jis niekuomet nepamanė. Ir kai užsigynė, leido ke-

lias dienas „apsigalvoti". Laukiau ir aš, kada pašauks, visaip galvodamas, ką pasakysiu, jeigu, pavyzdžiui, paklaus, kodėl priklausiau prie baltagvardiečių organizacijos. O to juk paklausti gali, nes nežinia, kam koks kaltinimo bilietas teks ištraukti.

Prie nuobodumo prisidėjo savotiška dieta. Pradėjo davinėti tik prėską, nesūdytą sriubą. Žinote, kad šitokiu valgiu galima žmogų numarinti. Iš karto rodosi, kad čia nieko ypatingo. Bet pamėginkite taip kelias dienas maitintis — pamatysite.

Keikdami valgį, nemažiau keikėme ir gaudėme utėles. Iš kur jų atsirado — nežinia. Gana to, kad ūmai pasijutome utėlėti. Žiūrėk, žmogus gramžiasi ir atsidėjęs utėliauja. Geroje draugystėje apie tai nekalbama, bet bolševikų kalėjime be utėlių neapseinama ir apie jas ne tik kalbama, bet ir utėliaujamasi.

Be to, pabuvus dvi savaites be skustuvo, visi apaugome plaukais. Gerai, kad man pavyko per visas kratas išsaugoti veidrodėlį, kuris visai kamerai buvo savotiška atrakcija. Kiekvienas po kelis kartus per dieną norėdavo pasižiūrėti, kaip jis atrodo. O kasdien atrodydavome vis baisiau, ne tik labiau apželdami, bet ir liesėdami. Valgis, kurį gaudavome, buvo ne tik savotiškai nepakenčiamas, bet gaudavome maža. Iš visos kameros bene aš vienas nejutau bado, nekartą praeityje būdamas nevalgęs, badaudamas. Todėl ir dabar iš to didelės tragedijos nedariau. Užtat daugumas, gavę duonos porciją, kaip mat suvalgydavo ir visą dieną jausdavosi, lyg nesavi. Ypač jiems ilgi pasirodydavo rytai, nes atsikėlus 6 val. pusryčių tekdavo laukti iki 9 val.

Todėl juo toliau, juo kalinių ūpas blogėjo, juo darėmės mažiau kalbūs. Kartais ištisomis valandomis kameroje būdavo visiškai tylu. Tokiais momentais kiekvienas, tur būt, mintimis atsidurdavo toli už šių mūro sienų. Mano svajonė buvo — Vilnius, kurį vaizdavausi esantį laisvą. Apie tai svajojo ir kalbėjo lenkai, kurie atrodė, buvo pamiršę ar bent laikinai paslėpę savo išdidumą. Ne vienas jų prasitardavo, kaip dabar jaustųsi Vilniuje.

— Tegul sau, — kalbėdavo, — ir nemoku lietuviškai, bet išėjęs gatvėn aš būčiau saugus, žinočiau, kad nieks manęs neseka, netyko, kad aš esu Europoje. O dabar?

Už durų girdėjosi sargybinio žingsniai. Kaip Vilniuje, taip ir Baltstogėje kalinių prižiūrėtojų pareigas ėjo jauni žydai. Dar Lūkiškio kalėjime su sargybiniais galėjai susikalbėti, Baltstogėje priešingai. Tai irgi numušė kalinių ūpą, kuris diena dienon smuko.

Savaitei praslinkus, pasijutau esąs laisvėje. Tai įvyko visai netikėtai.

Pietų metu į kamerą įėjo su raudona kortele čekistas.

— Mackevičius yra?

— Esu, — atsakiau.

— Vardas, tėvo vardas?
— Rapolas, Vincas.
— Valdiškų dalykų turite?
— Jokių neturiu.
— Su manim.

Su nieku nespėjau atsisveikinti. 101-je kameroje liko 29 žmonės. Iš jų, kiek sužinojau, sugrįžo tik 2. Visi kiti dingo be pėdsakų.

Išeiti taip greit iš bolševikų kalėjimo retai kam pavyksta. Tai gerai žinojau ir todėl visam kam buvau pasiruošęs. Kai atsidūriau laisvėje — nežinojau kam už tai turiu būti dėkingas. Neaišku man ir šiandien. Greičiausiai tai buvo Lietuvos vyriausybės pastangos, nes kai išėjau iš kalėjimo vartų ir, lyg pats sau netikėdamas esąs laisvas, truputį stabtelėjau, pamačiau nuo kalėjimo pusės einantį Stašį. Ir jis buvo apžėlęs, suvargęs, utėlėtas. Kurį laiką stoties pusėn ėjome be žodžio.

Momentas, vertas viso gyvenimo

Kitą dieną rytą traukinys sustojo Vilniuje. Į peroną išsipylė žmonės, lyg skruzdėlynas. Pasklidus gandui, kad Vilnius grąžinamas Lietuvai, iš vadinamosios Gudijos bėgo į Vilnių kas iš kur ištrūkęs. Vieni pėsti ėjo šimtus kilometrų viską palikę, kiti grūdosi į traukinius, kurie ėjo į Vilnių paskutinieji.

Tuo tarpu Vilniuje viešpatavo dar bolševikai, grobdami kas tik buvo galima pavogti. Nustebome pamatę, kad ir toliau miestas plėšiamas. Pirmas klausimas, pirmas rūpestis — kada jie iš čia išsidangins? Žmonės, be tautybių skirtumo, skaitė ne dienas, bet valandas, ir visų lūpose skambėjo vienas klausimas — ,,kada gi pagaliau ateis lietuviai".

Atvykus į Vilnių ir sugrįžus namo pirmas troškimas buvo nusivalyti nuo utėlių, pasijusti švariam. To paties troško daugumas Rytų Lietuvos gyventojų, kad kuo greičiau ir patsai miestas ir apylinkės išsivalytų nuo raudonųjų parazitų, nuo kurių ne tik niežėjo visas krašto organizmas, bet ir žaizdos pasidarė. Gal todėl, kai po pusmečio į Lietuvą vėl veržėsi utėlėtos raudonųjų gaujos, šio krašto gyventojai neparodė mažiausio, galima sakyti, jokio entuziazmo. Netgi žydai pasyviai laikėsi.

Kas buvo vėliau — ne šių atsiminimų tema. Paliečiau tai trumpai todėl, kad būtų matyti, kaip baisiai bolševikai spėjo įkyrėti gyventojams per tokį trumpą savo siautėjimo laikotarpį, kurio pabaigos sunku buvo ir sulaukti. Žmonėse sklido visokiausių gandų, o buvo ir tokių, kurie teigė esą matę žygiuojančius lietuvių dalinius, nurodinėjo terminą, kada įžygiuos į Vilnių.

Todėl, kai spalių 25 dieną į Vilnių automobiliu atvyko du lietuviai karininkai ir sustojo prie Jurgio viešbučio, iš viso miesto bėgo žmonės

žiūrėti, kaip atrodys netolimieji Vilniaus šeimininkai, kurie su tokiu nekantrumu laukiami. Pilnas automobilis buvo prikrautas gėlių, išėjusiems iš viešbučio karininkams minia sukėlė didžiausias ovacijas.

Spalių 28 dienos rytą radijo bangomis nuskambėjo žinia — žygis į Vilnių prasidėjo. Visas miestas pasipuošė Lietuvos vėliavomis. Vilnius gyveno Velykų išvakares. Spalių 29 dieną pietų metu, įžygiavus į miestą pirmiems Lietuvos kariuomenės daliniams — mieste vyravo negirdėtas, neregėtas entuziazmas. Prasidėjus pirmųjų dalinių paradui — įteikiau miesto komendantui pulkininkui Kaunui pirmąjį „Vilniaus Balso" numerį.

Tą valandą buvau pamiršęs visus baisiuosius praeities išgyvenimus, tą valandą pasijutau esąs laisvas žmogus. Kitą dieną, spalių 29 d., kartu su tūkstančiais savo tautiečių negalėjome sulaikyti džiaugsmo ašarų, keliant Gedimino pilies kalne Lietuvos vėliavą.

Už tą momentą negaila buvo viso gyvenimo.

LENKU ŠOVINIZMAS BOLŠEVIKU PRIEDANGOJE

V. DRĖMA*)

Bolševikų okupacijos pradžioje liepos 21 dieną buvau švietimo ministerio Venclovos Antano, kaip jam asmeniškai pažįstamas ir besiorientuojąs Vilniaus švietimo reikaluose, paskirtas Vidurinių Mokyklų Departamento Inspektoriumi, laikinai einančiu pareigas Vilniuje, kaip Švietimo Ministerijos atstovas. Čia man buvo duotas uždavinys perorganizuoti ir suvalstybinti visas Vilniaus vidurines mokyklas. Pirmiausia paskyriau visus mokyklų direktorius — lietuvius, išskyrus žydų mokyklas, dėl to vėliau teko įsigyti lietuvio - šovinisto vardą lenkų visuomenės sluoksniuose, o vėliau ir Vilniaus miesto Kompartijos ir „Novaja Žizn" redakcijos sluoksniuose, kaip šovinisto ir „antitarybiškai" nusiteikusio. Toks vardas nuo to laiko ir paliko man.

Prie to dar prisidėjo ir tai, kad visiems lietuvių mokytojams mokyklose vietos atsirasdavo, o lenkų mokytojų, tiek vietinių, tiek iš Galicijos ir Poznanės krašto atsiųstų, o po lenkų — vokiečių karo atbėgusių, masei teko nuo mano kabineto durų grįžti tuščiomis. Labiausiai įsiuto lenkų nacionalistinis ir šovinistinis mokytojų elementas dėl mokytojų profsąjungos Vilniuje organizavimo. Lenkų šovinistinės buvusios mokytojų sąjungos („Związek Nauczycielstwa Polskiego" — trumpai ZNP) nariai norėjo paimti organizavimo iniciatyvą į savo rankas, visus lenkų mokytojus aprūpinti vietomis, o lietuvius mokytojus išguiti, kaip „aršius smetonininkus ir šovinistus". Šios jų užmačios iš dalies teko likviduoti, nors tą savo žygį norėjo pridengti Lenkų Komunistų Partijos vardu, o kai tai nesisekė, tai asmeninėmis intrigomis pas visus tuo metu buvusius bolševikų valdžios atstovų šulus.

***) Rašo buvęs Švietimo Ministerijos vidurinių mokyklų departamento inspektorius, vėliau Švietimo Liaudies Komisariato kadrų skyriaus inspektorius.**

Būdingas dar ir tas dalykas, kad Drėma nuo 10 metų savo amžiaus (gimęs 1910.XII.2) yra vilnietis, todėl visos lenkų intrigos ir klastos bolševikų laikais jam gerai žinomos, kaip Lenkijos okupacinio periodo tęsinys. Drėma Vilniuje baigė pradžios mokyklą ir Vytauto Didžiojo gimnaziją. Paskui stojo į Vilniaus Universiteto dailės fakultetą, kurį baigė 1937 m. Po to baigė dar Varšuvos Valstybinį Rankų Darbelių Institutą. Baigęs grįžo į Vilnių ir čia dirbo, kaip ir pirmiau, belankydamas universitetą, paišybos ir darbelių mokytojo darbą.

Ypač smarkiai veikė jų vadai *Martinčikas - Ivaška* ir *Pilsudskio* giminaitis *Lubiez - Majewski.* Pirmasis buvęs dvigubas redaktorius: „Kurier Wilenski" ir „Novaja Žizn". Taigi, jų pastangomis buvo darytos įvairios intrigos, kad lietuviai būtų išguiti iš švietimo srities. Ypačiai tai lietė mano asmenį dar ir dėl to, kad Vilniaus vietiniai santykiai, ypač lenkų visuomenėje, man buvo gerai žinomi.

Daugelį lenkų veikėjų pažinojau iš lenkų valstybės laikų. Dabar tie veikėjai, intriguodami bolševikų artimuose sluoksniuose ir siekdami grynai savų šovinistinių tikslų, norėdavo užsimaskuoti. Ypač šis jų maskavimasis buvo ryškus mokytojų ir kandidatų anketose. Nepaisant tautybės rubrikos, lietuvių ir lenkų mokytojų anketos iš esmės skyrėsi. Lietuviai mokytojai beveik visi neslėpdami rašėsi, kuriose organizacijose dalyvavo — ar tai buvo Šaulių Sąjunga, ar Tautininkų, ar Ateitininkų ar kuri kita, o tuo tarpu lenkų mokytojai beveik visi rašėsi, kad jokiose organizacijose nedalyvavę, jokių pareigų nėję, kariuomenėje netarnavę, nors daugumas jų buvo buvę lenkų Pilsudskio legijonininkai. Tai buvo aiškus melas, aiški klasta. Dėl to jie visomis priemonėmis prieš mane kovojo, bet nelabai sekėsi jiems mane apgauti. Jiems daug parankesnis būtų buvęs koks lenkas, ar rusas, dėl to, kad lengviau būtų jį įtikinę savo apgaule. Jie to ir siekė. Dėl to jų intrigoms labiausiai tiko bolševikiškų laikraščių redakcijos „Novaja Zizn", vėliau „Krasnoje Znamia", taip pat Vilniaus miesto ir apskrities kompartijų sekretoriai, kuriuos buvo arba patys užvaldę, arba turėjo sau patikimų žmonių.

Čia pasireiškė įgimtas lenkų lankstumas, apgaulingumas, intrigų pamėgimas, kurioms nebuvo nei ribų nei saiko. Dėl to jie visur pas naujus okupantus rasdavo pritarimo, kovodami su lietuviais. Lietuviai priešingai, būdami atviro, lėto ir nuoširdaus būdo, visuomet stovėdavo atokiau tebevykstančių įvykių ir tik stebėdavo. Dėl to visur buvo lenkų aplenkiami, įskundžiami ir „smetonininkais ir šovinistais" šmeižiami. Lenkai kovojo prieš lietuvius iš įvairių galimų vietų ir šonų, naudodami įvairiausius provokacijos metodus. Be asmeninių intrigų, varomų labai plačiu baru iš visų galimų vietų, dar buvo sistemingai varomą priešlietuvišką akcija iš „Prawda Wilenska" ir „Novaja Žizn" redakcijų, iš Vilnius miesto ir apskrities partkomų, iš NKVD pusės, iš buvusių Sovietų valdžios atstovybių Vilniuje ir Kaune, iš komjaunimo organizacijos ir iš Vilniaus Miesto Vykdomojo Komiteto švietimo skyriaus ir profsąjungų.

Be visų minėtų lenkų kovų ir siekimų, jie siekė dar: apsodinti Vilniuje ir apskrityje visas švietimo valdžios įstaigas lenkais ar palankiais svetimtaučiais, kuo plačiau išplėsti lenkų mokyklų tinklą ir pro jas toliau varyti lenkinimo akciją, visas mokytojų vietas apsodinti lenkų mokytojais, o lietuvius mokytojus pašalinti, kaip smetonininkus ir šovinistus, apeiti Švietimo Ministerijos nustatytą terminą lenkų mokytojams pramokti lietuvių kalbos ir išlaikyti egzaminus pradžios mokyklos pro-

gramos ribose. Priemones vartojo įvairias. Visos sovietinės organizacijos jų buvo stipriai šturmuojamos, kad užimtų reikšmingas ir svarbiausias vietas. Visai nesvarbu buvo jiems jų ideologinė ir visuomeninė reikšmė, bet tik kaip priemonė savo tautinei kovai, tautiniams siekimams. Tarybinės organizacijos, valstybinis aparatas ir kiti visuomeninio gyvenimo bazavimosi centrai buvo jų stipriai užvaldomi ne dėl simpatijų bolševikų ideologijai, bet dėl savo nacionalistinių siekimų. Tarybinė ir bolševikinė forma jiems buvo abuoji. Tai buvo tik gryna forma.

Visų 1940—41 metų Vilniaus visuomeninių kovų esmė buvo grynai tautinė. Visi lietuvių visuomenėje pasireiškę nesklandumai ir nesugyvenimai su bolševikine ideologija ir tarybine santvarka buvo godžiai lenkų naudojami kovai prieš lietuvius per tam tikrus tarybinės santvarkos organus. Labai puikiai tuometinius Vilniaus santykius apibūdino viena lenkė instruktorė iš komjaunimo organizacijos, būtent: Vilniuje nėra komunistinio ir buržuazinio kovos fronto, o yra tik tautinės kovos frontas. Vienoje fronto pusėje stovi lietuviai, o kitoje — lenkai, rusai, gudai ir žydai. Ir šis Vilniaus visuomeninis padalinimas tuo metu buvo visai teisingas. Ypač tai buvo ryšku mokyklose. Mokytojų profsąjunga, komjaunimo organizacija, Vilniaus spauda — tai tos kovos atskiri barai.

Paimkime atskirus kovos barus, pradedant nelietuviška Vilniaus spauda. Lenkų dienraštyje „Prawda Wilenska" buvo tie patys žmonės, kurie prieš tai dirbo ozoniniame*) „Kurier Wilenski" ir šovinistiniame „Slowo" dienraštyje. Nauji bolševikiniai redaktoriai jų buvo lengvai įtikinami lietuvių „antitarybiniuose ir šovinistiniuose veiksmuose". Čia suėjo visa faktinė ir fantastinė medžiaga kovai prieš lietuvius, čia koncentravosi visi lenkų mokytojų ir tėvų skundai dėl „lenkų vaikų jėga lietuvinimo", dėl neteisingai švietimo organų vedamos tautinės politikos, dėl lenkų mokytojų persekiojimo, kad jie nenori mokytis lietuvių kalbos. Čia koncentravosi visa inspiruojama mokyklose streikų akcija prieš lietuvių kalbos mokymąsi, prieš lietuvius mokytojus ir lietuvius direktorius, nors jie puikiai mokėjo lenkų kalbą. Čia koncentravosi visa akcija, varoma ir Vilniaus krašto apylinkėse prieš lietuvius mokytojus, prieš lietuviškas bibliotekas, prieš lenkų ir gudų valstiečių vaikų lietuvinimą. Iš čia ėjo tie skundai, kur reikia — t. y. į partkomus, profsąjungas ir NKVD. Visais šiais klausimais buvo bombarduojamos ir švietimo įstaigos. Ypač gausiai plaukė į Švietimo Komisariatą paklausimai, kodėl X ar Y lenkų mokytojas negavo mokytojo vietos. Į klausimus reikėdavo duoti motyvuotą atsakymą, pasiaiškinimą.

Iš čia ėjo visokia inspiracija dėl įvairių mokyklų plebiscitų, kuriems vadovavo, Vilniaus miesto partkomo remiamas, Vilniaus Vykdomojo Komiteto švietimo skyriaus viršininkas Liubiez - Majewski, o už jį agitaciją. varė lenkų mokytojai iš ZNP. Tie mokytojai įvairiomis paskalo-

*) tautiniame. (Red.).

mis ir gandais baugino ir terorizavo Vilniaus nutautusius žmones, kad nesiųstų vaikų į lietuviškas mokyklas, kad atsiimtų vaikus iš lietuviškų klasių. Šios lietuviškos klasės mišriose gimnazijose kiaurus metus nedavė ramybės Švietimo Komisariato vadovybei, kuri galutinai mokslo metų pabaigoje kompartijos buvo priversta prieš savo valią ir įsitikinimus tas klases panaikinti, vadinasi lenkų intrigų reikalavimams nusileisti. Tas faktas ypač pesimistiškai nuteikė lietuvius mokytojus, lietuvių mokyklų vadovybę vietoje ir centre. To paties centro verčiama kompartija privertė Švietimo Komisariatą lenkiškų gimnazijų lietuvius direktorius pakeisti lenkais. Taip buvo pasielgta VI-je ir VIII-je gimnazijoje. Toks pat likimas laukė ir kitų mokyklų.

„Prawda Wilenska" redakcija vedė daugiausia intrigos organizaciją, technikinį darbą, veikė daugiausia, per užkulisę, atvirai vengė ryškiau pasisakyti. Be to, čia koncentravosi lenkiškų vadovėlių komisija, kuri pasižymėjo tuo, kad lenkų literatūros chrestomatijai rinkosi tokius literatūros fragmentus, kurie arba Lietuvą piktai vaizdavo, arba turėjo tokių aliuzijų, kurios buvo taikomos lietuvių tautiniams siekimams šmeižti ir iškreipti. Be to, „Prawda Wilenska" redakcija, partkomo pavedama, sudarinėjo komisijas lenkų mokytojams ir lenkų bibliotekų knygoms atrinkti ir kvalifikuoti. Aišku, ši priemonė buvo naudojama grynai savo šovinistiniams tikslams. Pasirodė, visi lenkų mokytojai buvo tinkami „socialistinei" mokyklai, o esą bedarbiai — dar tinkamesni. Tuo tarpu tik lietuviai mokytojai buvo smetonininkai ir reakcininkai, lietuvių literatūra — reakcinė ir net lietuvių kalba — smetonininkų ir reakcininkų kalba.

Visai kitokio pobūdžio puolimai buvo dėl lietuvių švietimo darbo ir įstaigų iš kito Vilniaus nelietuviško laikraščio — „Novaja Žizn". Jis pradžioje, kaip minėta, buvo redaguotas drauge su „Prawda Wilenska" „Kurier Wilenski" pirmtakūnų — vieno ir to paties asmens, išėjusio iš *OZONO-')* partijos ir vedusio lenkų mokytojų ZNP šovinistinės politikos liniją. Susikompromitavus minėtam Martinčikui - Ivaškai, šio laikraščio (vėliau perkrikštyto „Krasnoje Znamia") redaktoriai buvo skiriami iš SSSR atkomandiruoti partiniai bolševikai. Ir kas būdinga, kad per vienerius metus tų redaktorių pasikeista net 6—7 kartus, vis dėl partinės linijos neišlaikymo. Nenuostabu, nes, be naujai skiriamo redaktoriaus, visas redakcinis personalas pasiliko senas. Jame vyravo lenkų šovinistų elementas, nors šie žmonės save vadino ir rusų tautybės žmonėmis ir buvo savo pavardes rusiškomis pakeitę sakysim Babiniez — Barsov.

Čia antilietuviška akcija buvo gudriai kombinuojama. Tai buvo lenkiškai - rusiško imperializmo koalicija prieš lietuvių tautos siekimus ir gyvenimą. Siekta visais legaliais būdais provokuoti lietuvišką gyvenimą

***) Oböz Zjednoczenia Organizacyj Narodowych. (R e d.).**

ir varyti prieš atskirus lietuvius šmeižimo akciją. Taip buvo puolami iš eilės visi žymesni švietimui vadovaują lietuviai, kaip antai: Dailės Akademijos Vilniuje direktorius skulptorius Mikėnas, Švietimo Komisariato vyresnysis inspektorius Barauskas Petras, Vilniaus gimnazijų direktoriai, Vilniaus Universiteto rektorius Biržiška Mykolas ir kiti, įtarinėjami ir aiškiais aiškiausiais melais insinuojami savo antitarybiniais ir šovinistiniais žygiais. Pats Švietimo Liaudies Komisariatas buvo puolamas dėl netarybinio elgesio ir darbo. 1940 m. gruodžio mėn. dėl vykusios Vilniuje mokytojų konferencijos jis buvo puolamas, kad negiedotas internacionalas, kad nebuvo paskaitų rusų ir lenkų kalbomis, kad nebuvo paskaitų iš marksizmo - leninizmo mokslo ir t.t. Kai kurie priekaištai visai neatitiko tiesą. Svarbu buvo ne toks ar kitoks nuo bolševikinės linijos nukrypimas, kiek lietuvių puolimas dėl jų noro puoselėti ir ugdyti savarankišką lietuvišką kultūrą. Tai ypač badė lenkiško ir rusiško imperializmo koalicijai akis.

Dėl tuo metu daromų Šv. L. Komisariatui priekaištų buvau įgaliotas komisaro pavaduotojo išaiškinti tikrenybę ir reikalauti melus atitaisyti. Teko kalbėtis su redaktoriumi Kozlovu ir bendradarbiu Babiniez - Barsovu. Pasirodė, kad tai būta ne paprastų melų, o tik „komunistinės kritikos" balsas. Ir ne tik neįstengiau įtikinti, kad jų daroma skriauda Šviet. L. Komisariatui, kad tai grynas melas, bet gavau išgirsti visą tiradą apie komunistinę savikritiką, apie šovinistinius gaivalus — lietuvius pačiame Švietimo Liaudies Komisariate, Vilniaus Universitete, vidurinėse mokyklose ir t. t. Vienu žodžiu, nedavė man nė prasižioti. Grasino bolševikinio budrumo tikslais išgyvendinti visokį lietuvišką šovinizmą. Apie lenkišką ar rusišką šovinizmą nė žodelio nebuvo pasakyta. „Lietuviško šovinizmo" esmė buvo ta, kad lietuvių kalbos, kaip respublikinės, mokėjimo buvo reikalauta iš kiekvieno LTSR valdininko, o jų manymu užteko tik žinojimo, maža to, kiekvieno tarybinio piliečio pareiga buvo išmokti ir mokėti „tą kalbą, kuria kalbėjo Leninas, kuria kalba ir rašo Stalinas".

Dėl šito pasikalbėjimo įkritau į „Novaja Zizn" redaktoriaus nemalonę. Nuo to laiko tiesioginiai mano viršininkai jau kitaip ėmė į mane žiūrėti — kaip į tiesioginę ir pirmąją auką. Kartą, pasišaukęs tiesioginis viršininkas atskleidė man paslaptį. Pasirodo, Vilniaus miesto partkomas, tikriau, sekretorė draugė Zina reikalavo griežtai atleisti mane iš inspektoriaus pareigų, kaip šovinistą ir antitarybiškai nusiteikusį darbininką. Ilgai laukti neteko. Atėjo laikas perrinkti profsąjungų komitetus. Tai buvo, rodos, 1941 m. kovo mėn. Pačiame Švietimo Komisariate rinkimai pirmą kartą nebuvo pripažinti teisėtais, nes įėję „prieštarybiniai elementai". Kitą dieną „Novaja Žizn" numeryje buvo įdėtas prieš mane nukreiptas straipsnis, kad Šviet. L. Komisariate knibždėte knibžda lietuviškas šovinizmas. Pačiu ryškiausiu pavyzdžiu esąs aš, mokąs ir lietuviškai, ir lenkiškai, ir rusiškai, ir gudiškai ir netgi žydiškai (apie tai pirmą kartą sužinojau savo gyvenime), o su interesantais kitaip nešnekąs, kaip tik lietu-

viškai. Be to, ir elgęsis su nelietuviais labai nemandagiai. To užteko, kad nekandiduočiau į Profsąjungos Komitetą. Šis įvykis dar aidu pasikartojo pačiame Šviet. Liaudies Komisariate.

Buvo Š. L. K. kolegijos posėdis, skirtas Vilniaus krašto ir apskrities mokyklų būklei aptarti. Man, kaip komandiruotam susipažinti su naujai priskirtų iš Gudijos TSR lietuviškų Švenčionių, Adutiškio ir Dzieveniškio rajonų mokyklų būkle ir senam Vilniaus gyventojui, ta tautinė padėtis buvo žinoma. Dėl to kolegijos posėdyje teko pasisakyti dėl varomos lenkų agitacijos, šovinistinio teroro ir lietuvių mokytojų, mokyklų ir bibliotekų persekiojimo. Tuoj po manęs kalbėjo Š. L. Kom. konsultantas Artiuchinas, kuris, sudavęs kumštimi į stalą, pasakė, kad pirmiausia turi būti išguitas lietuviškas šovinizmas iš paties Švietimo L. Komisariato. Adresas buvo aiškus. Neilgai teko laukti. Tuojau buvau perkeltas iš Vidurinių Mokyklų Dep. inspektoriaus pareigų į Kadrų Sk. inspektorium. Pirma buvau numatytas į muziejaus vadovybę, bet, nesant žmonių, pažįstančių Vilniaus lenkų mokyklų ir mokytojų santykius, Kadrų Skyriaus viršininkė savo rizika paliko mane centre, su sąlyga nesirodyti viešai, kad esu čia tarnautojas, kad dėl to neturėtų nemalonumų iš partkomo pusės. Man buvo duotas uždavinys susipažinti su lenkų mokytojų ir kitų švietimo lenkų tarnautojų praeitimi ir jų politiniu veidu. Be to, alga sumažinta iš 850 Rb mėn. į 700,— Rb.

Kaip paminėta, teko būti komandiruotam į Švenčionių ir Dzieveniškio apylinkes lietuviškų mokyklų atstatymo reikalu. Aišku, seniems rusų ir žydų tautybės švietimo įstaigų vadovams šis mano žygis nepatiko, nes nenorėjo šių apylinkių lietuvių nutautinimo darbo išleisti iš savo rankų. Dėl to visur buvau nenoromis sutiktas, nes lygiai rusifikaciniais tikslais atsiųsti bolševikai, lygiai pasilikę seni tų sričių lenkų mokytojai, palikę dargi vadovaujamose vietose, nenorėjo savo vietų užleisti lietuviams. Ypač krito man į akį ir širdin Švenčionyse lenkų mokykloje pirmoje klasėje lenkinami lietuvių vaikučiai, nemoką nė žodžio kitaip, kaip lietuviškai. Lenkė mokytoja, maišydama lenkiškus ir lietuviškus žodžius, lenkino mažuosius. Arba teko matyti, kaip Švenčionyse toks ponas Jelec mokė lietuvių kalbos, pats jos nemokėdamas. Tai buvo toks tipas, kuris, priviręs košės Panevėžyje, turėjo bėgti savo „ojczyznon". Į Vilnių patekęs, jis persekiojo Vilniaus liet. gimnaziją ir provokaciniais tikslais pakišo į jos biblioteką revizijos metu nelegalios literatūros. Arba vėl faktas. Daugėliškyje vienintelei liet. progimnazijai vadovavo vien tik lenkai mokytojai, šiek tiek iš pačių gyventojų pramokę lietuvių kalbos. Jų auklėjimo linija labai aiški buvo.

Reikėjo visam tam padaryti galas. Kai pajuto jie tam tikrus žygius iš Šv. L. Komisariato, kai į tas sritis buvo skiriami lietuviai mokytojai, tuojau pakilo triukšmas, kad seni partiniai yra atleidžiami ir skiriami „smetonininkai", buvę „tautininkai, šauliai, ateitininkai ir kitoki". Tuojau prasidėjo spaudimas iš spaudos, iš partkomo, iš NKVD, iš profsą-

jungų pusės į „šovinistinį" ir labiausiai dar lietuvišką Švietimo L. Komisariatą. Ypač tai ryšku buvo Dzieveniškio mokyklos klausimu.

Buvau ten komandiruotas susipažinti su tų mokyklų būkle. Valstiečiai gyventojai — 80% lietuviai — reikalavo lietuviškų mokyklų, o mokyklose sėdėjo arba atsiųsti rusai ir gudai, arba likę iš lenkų laikų žinomi lenkintojai ir jiems panašūs žydai. Gyventojai tuojau reikalavo lietuviškos gimnazijos Dzieveniškyje. Tėvų komiteto susirinkimo metu, dalyvaujant rusei direktorei ir man, pateikė rezoliuciją, tuojau reikalaudami liet. mokyklos. Tokia būsena ir bolševikams turėjo būti visiškai aiški. Dargi Gudijos švietimo įstaigos apsiėmė pasiimti sau rusus, gudus ir žydus mokytojus. Tačiau išėjo kitaip. Vilniaus apskrities partkomas, kuriame nebuvo nei vieno lietuvio nei lietuviškai suprantančio, reikalavo griežtai palikti visus senus nelietuvius mokytojus, o lietuvių ten neskirti, nes seni esą patikimi, seni partiečiai ir jie tikriausiai geriau auklėsią tarybinius piliečius, negu lietuviai mokytojai, įtartini „smetonininkai" ir pan. Priešingu atveju grasino visą Švietimo L. Komisariatą išvaikyti į 4 vėjus. Taip buvo priversta naujus liet. mokytojų skyrimus atšaukti ir palikti senus lietuvių nutautintojus, nepaisant 100% vietos gyventojų valios pareiškimo. Gyventojai buvo priversti neleisti savo vaikų į mokyklą, kaip tai buvo ir lenkų okupacijos metu. Švietimo L. Komisariatas buvo bejėgis kitaip pasielgti. Nepadėjo ir antrasis manęs komandiravimas su Vilniaus Apskrities Vykdomojo Komiteto pirmininku. Būsena dar labiau pasirodė aiški ir drauge tragiška. Taigi, pasirodo, daug didesnės reikšmės turėjo žydų ir iš Samaros atsiųstų rusų intriga, negu tikroji būsena, negu Komisariato reikalavimai. Čia visiškai paaiškėjo Vilniaus Apskrities Partkomo sekretoriaus *Fedorenkos* autoritetu paremta aiški rusifikacija ir nutautinimo politika. Po to nebeliko jokių abejonių dėl visos klastos ir apgaulės, vedamos rasų okupacijos ir dengiamos šauniais lygybės ir socialinės laisvės šūkiais.

Ypatinga presija buvo juntama Vilniaus vidurinėse mokyklose iš komjaunimo organizacijos pusės. Čia ypatingai baugino mokyklų vadovybę, mokytojus ir visus tuos, kuriems ant širdies gulėjo lietuviškos mokyklos reikalai. Ėmė kurtis komjaunimo organizacijos mokyklose, kurioms pirmiausia pasišovė vadovauti žydiškasai elementas. Tuoj lygiai mokiniai, lygiai mokytojai pajuto komjaunimo organizatorių terorą. Jie buvo mokyklos viešpačiai; prieš juos drebėjo ir direktorius, ir mokytojai, ir mokiniai. Mokyklos disciplina galutinai ėmė krikti. Komjaunuoliai pasijuto privilegijuoti, jie ėmė nepaisyti mokyklos disciplinos, jų nelietė mokyklos tvarka, pamokų suskirstymas, darbo laikas. Vėlinosi. Ateidavo mokyklon, kada norėjo, kada norėjo, išeidavo. Reikalaudavo iš mokytojų geresnių pažymių, įvairių lengvatų, dalyvaudavo mokytojų tarybos posėdžiuose, intrigomis ir kitomis priemonėmis ieškojo sau patogumų ir naudos. Maža to. Jautėsi mokyklos policija ir ėjo jos pareigas. Jautėsi turį teisę daryti kratas, tardymus ir panašias NKVD priklauso-

mas funkcijas. Mokyklos komjaunimo opinija buvo tolygiai reikšminga tiek mokiniui, tiek mokytojui. Vėliau visai ryškiai komjaunimas ėjo NKVD organo pareigas.

Be šių bendrų komjaunimo organizacijai ypatybių, dėl kurių Šviet. Liaud. Kom. nuolat turėjo skundų iš terorizuojamų direktorių ir mokytojų, Vilniaus mokyklų komjaunimo org. turėjo dar ir ypatingų vilnietiškų savybių. Tai buvo vėl nacionalistiškai šovinistinė lenkų jaunimo intriga. Ypatingai ji buvo juntama iš Vilniaus centro organizacijos. Įvairūs organizacijos instruktoriai, inspektoriai ir kiti, dengdamiesi komjaunimo org. autoritetu, varė savo grynai lenkiškai šovinistinį mokyklos ardymo ir griovimo darbą. Nuolat buvo keliami lietuvių kalbos mokymosi nereikalingumo klausimai, būk tai varomo lenkų vaikų lietuvinimo ir panašūs šmeižtai, primeną krokodilo ašaras. Be to, lietuviai mokytojai buvo terorizuojami. Komjaunimo org. lenkiškose ir mišriose mokyklose buvo tik priedanga nelegalios lenkų jaunimo šovinistinės organizacijos veikimui, kuri leido savo laikraštėlį ir mėtė nelegalius lapelius. Tiesa, dėl šių lapelių mokyklų vadovybės buvo įspėjamos ir bauginamos iš NKVD pusės, kad nesuvaldančios priešvalstybinių gaivalų, tačiau, stebint iš šalies, tai galėjo atrodyti vien tik provokacija lietuviškos mokyklų vadovybės atžvilgiu, kadangi tose mokyklose, kuriose aktyviai pasireiškė komjaunimas, tolygiai ryškiai veikė ir jų pagrindinė šovinistinė organizacija. Dargi lenkų buvo naudojami iš šovinistinės org. tokie triukai. Nelegaliuose lapeliuose buvo lyg smerkiami kai kurie lenkų mokytojai ir komjaunuoliai, kurie būk parsidavę su kūnu ir dūšia bolševizmui, o tuo tarpu tie komjaunuoliai ir mokytojai vaidino labai įtartiną „Azovu" vaidmenį. Tuo norėta sukelti komjaunimo ir partorganizacijoje, o taip pat ir NKVD organo pasitikėjimą šiais žmonėmis, kad jie galėtų laisvai varyti savo šovinistinę veiklą, svarbiausia, nukreiptą prieš lietuviškumo išbraukimą iš švietimo srities. Perdėm ši komjaunimo lenkų intriga ryškiais siūlais buvo siūta, kad negalima būtų jos iššifruoti.

Dar ypač ryškiai Vilniaus komjaunimo org. buvo matoma prieš lietuviškumą nukreipta lenkų, rusų ir žydų jaunimo koalicijos veikla, kuri varė provokacijos, intrigos ir šmeižimo darbą prieš lietuvišką mokyklų vadovybę, lietuvius mokytojus ir mokinius. Ypač tai ryškiai pasirodė suaugusių vidurinėse mokyklose ir universitete. Bet netrūko panašių faktų ir vidurinėse normaliose mokyklose.

Kaip vienas ryškesnių faktų dėl komjaunimo org. panaudojimo savo nacionalistiniams prieš lietuviškumą nukreiptiems tikslams buvo vadinamoji komjaunimo ir mokyklų mokinių saviveiklos olimpijada. Jos proga Vilniaus komjaunimo centro instruktorių olimpijados organizavimas ir pasirengimo darbai taip buvo vykdomi, kad lietuvius mokytojus ir lietuviškas mokyklas parodytų tokioje šviesoje, iš kurios daugiausia naudos galėtų turėti lenkai, ar kiti svetimtaučiai lietuviškų pozicijų sąskaita. Be to, olimpijados programa taip buvo sudaroma, kad gautųsi įspūdis,

jog čia maža yra lenkiškumo, o to lenkiškumo požymiai — vien liaudiški, o lietuviškumo — reakcingi.

NKVD irgi darė spaudimą į Vilniaus mokyklas. Esmėje tai buvo vien bejėgiškumo požymiai įsikibti į mokyklų visuomenės tarpą, rasti ten sau patikimų žmonių. Švietimo įstaigų vadovybė, mokyklų direktoriai ir mokytojai buvo terorizuojami ir daromi atsakingi už įvairius mokyklose vykstančius provokacinius lenkų žygius, kad tuo naudojantis galima būtų siaurinti mokyklose lietuviškumo pozicijas. Visi mokyklų darbininkai buvo verčiami bendradarbiauti su NKVD organais ir pranešinėti apie visokius išsišokimus, atsišaukimus, lapelius ir t. t. Labiausiai nerimo NKVD organai dėl platinamų mokyklose lapelių ir iš kažin kur siunčiamos į mokyklą lietuviškai tautinės literatūros. Vėliau, kaip jau minėta, nepavykus paveržti sau į darbą direktorių ir mokytojų, buvo tam tikslui naudojama komjaunimo organizacija.

BOLŠEVIKINIS LIETUVOS ŽEMES ŪKIO MECHANIZAVIMAS

Agr. M. DAUGIRDAS

Buv. Traktorių Stočių Direkcijos direktorius

Žemės ūkio mechanizmo idėja ir MTS Lietuvoje įsteigimas

Jau seniai Lietuvos ūkininkai nusiskundė, kad lauko darbams trūksta darbininkų. Darbininkai visą laiką palieka kaimus ir bėga į miestus arba į užsienį. Jiems sulaikyti niekas jokių radikalių priemonių nesugalvojo. Darbininkų trūkumą galėjo sušvelninti mašinų panaudojimas kai kuriems žemės ūkio darbams atlikti. Mašinos ne tik pavaduoja darbininkus, bet palengvina ir žemės ūkio darbus, padaro juos patogesnius.

1940 metais, prieš bolševikų valdžios susidarymą, Lietuvoje buvo 721 traktorius (ne 36, kaip 1940 m. „Pravdoje" buvo pameluota), 6.815 eilinių sėjamų mašinų, 28.668 plaunamosios bei kertamosios, 3.419 bulvekasių ir taip pat neperdidžiausias skaičius kitų mašinų, kurios pavaduoja arba palengvina darbą žemės ūkyje. Kadangi Lietuvoje tuo metu buvo apie 350.000 ūkių, tai aišku, kad mūsų žemės ūkyje mašinomis labai mažai naudotasi.

Nepriklausomybės laikais daug galvota ir svarstyta, kaip Lietuvos žemės ūkį mechanizuoti. Bet nenugalima kliūtis buvo smulkūs mūsų ūkiai ir finansinis ūkininkų nepajėgumas mašinų įsigyti. Buvo mėginta kooperatiniais pagrindais kurti mašinų naudojimo ratelius. Jų buvo įkurta apie 130, bet, išskyrus vieną kitą įrankį, stambesnių mašinų šie rateliai taip pat nebespėjo įsigyti. Pagaliau, prieš pat karą vyriausybė ryžosi paskirti kiek didesnę sumą (berods apie 4 milijonus litų) žemės ūkio mašinoms užpirkti. Tos mašinos turėjo būti paskirstytos ūkininkams, susibūrusiems į vienokius ar kitokius kooperatinius junginius. Buvo numatyta įsteigti 36 tokius junginius. Tam reikalui Vokietijoj buvo užpirkta apie 80 traktorių ir visa eilė kitų stambesnių ir smulkesnių mašinų. Bet kaip tik tuo metu į Lietuvą įsiveržė bolševikai.

Sovietų Sąjunga skelbė visam pasauliui apie savo žemės ūkio mechanizaciją. MTS — „mašinų - traktorių stotys" — buvo bolševikų pasidi-

džiavimas. Kad Rusijos žemės ūkyje dirba pusė milijono traktorių, tūkstančiai kombainų ir visa eilė kitų stambių mašinų, Lietuvos gyventojams buvo seniai girdėta.

Todėl, bolševikams atėjus, galima buvo tarti, kad ž. ū. mechanizavimo atžvilgiu Lietuvai atsidarys plačios durys. Iš pat pradžių Žemės Ūkio Ministerijoje, vėliau pavadintame Žemės Ūkio Liaudies Komisarijate pradėta projektuoti lietuviškas troktorines stotis. Maskva geriems norams pritarė. Po ilgų svarstymų ir pakeitimų galutinai užsimota pirmais metais įsteigti 40 mašinų - traktorių stočių (MTS), iš kurių 30 jau pavasarį turėjo pradėti veikti.

Šių stočių įsteigimui buvo numatyti geriausieji Lietuvos dvarai, svarbiausia su gerais trobesiais ir prie gerų kelių. Be to, dvi MTS buvo gautos iš Baltgudijos, perimant dalį jos teritorijos. Taigi, 1941 metais Lietuvoje buvo įkurtos arba kūrėsi šios MTS:

1. Alytaus I — Metelių valsč., Metelių ūkis,
2. Alytaus II — Alovės valsč., Baltosios Alovės ūk.,
3. Biržų I — Biržų valsč., Parovėjos ūk.,
4. Biržų II — Pasvalio valsč., Paašmenės ūk.,
5. Kauno I — Jonavos valsč., Markutiškių ūk.,
6. Kauno II — Vilkijos valsč., Vilkijos ūk.,
7. Kauno III — Garliavos valsč., Kazimieravos ūk.,
8. Kėdainių I — Kėdainių valsč., Vilainių ūk.,
9. Kėdainių II — Grinkiškio valsč., (įrinkiškio ūk.,
10. Kretingos I — Salantų valsč., Pėsčių ūk.,
11. Kretingos II — Platelių valsč., Gaudučių ūk.,
12. Marijampolės — Sasnavos valsč., Elzbietiškių ūk.,
13. Mažeikių — Tirkšlių valsč., Lėlaičių ūk.,
14. Panevėžio I — Smilgių valsč., Beinaravos ūk.,
15. Panevėžio II — Kupiškio valsč., Noriūnų ūk.,
16. Panevėžio III — Pumpėnų valsč., Lavėnų ūk.,
17. Raseinių I — Kelmės valsč., Pagojo ūk.,
18. Raseinių II — Viduklės valsč., Blinstrubiškės ūk.,
19. Rokiškio I — Panemunėlio valsč., Mažeikiškių ūk.,
20. Rokiškio II -— Rokiškio valsč., Vengerinės ūk.,
21. Seinų — Lazdijų valsč., Papečių ūk.,
22. Tauragės I — Tauragės valsč., Zaurino ūk.,
23. Tauragės II — Laukuvos valsč., Pikaičių ūk.,
24. Telšių I — Telšių valsč., Rainių ūk.,
25. Telšių II — Žarėnų valsč., Žarėnų ūk.,
26. Trakų I — Kaišiadorių valsč., Vladikiškės ūk.,
27. Trakų II — Lentvario valsč., Lentvario ūk.,
28. Utenos I — Utenos valsč., Vyžuonėlių ūk.,
29. Utenos II — Leliūnų valsč., Lagėdžių ūk.,
30. Ukmergės I — Pabaisko valsč., Verškainių ūk.,
31. Ukmergės II — Žemaitkiemio valsč., Šventupio ūk.,
32. Šiaulių I — Kuršėnų valsč., Tilučių ūk.,
33. Šiaulių II — Joniškio valsč., Vaizgučių ūk.,
34. Šiaulių III — Radviliškio valsč., Čiutelių ūk.,

35. Sakių — Sakių valsč., Striupų ūk.,
36. Vilkaviškio — Alvito valsč., Alvito ūk.,
37. Vilniaus I — Rudaminos valsč., Petešos ūk.,
38. Vilniaus II — Paberžės valsč., Raudondvario ūk.,
39. Varanavos — Varanavos valsč., Tribancų ūk.,
40. Zarasų — Imbrado valsč., Altarijos ūk.,
41. Švenčionėlių — Ignalino valsč., Vidiškių ūk.,
42. Švenčionių — Švenčionių valsč., Čirkeliškių ūk.

Kiekvienai MTS buvo priskirta tam tikra teritorija, apimanti nuo kelių iki keliolikos valsčių. Vienai stočiai teko maždaug nuo 7.000 iki 32.000 ūkių arba nuo 70.000 iki 460.000 ha naudojamos žemės. Kad taip retai išmėtytos stotys galėtų sudaryti kiek rimtesnę pagalbą ūkininkų laukams apdirbti, jose turėtų būti gana daug traktorių ir kitokių mašinų. Bet Sąjunginė Vyriausybė jų paskyrė ir prisiuntė visiškai nedaug, būtent:

Eil. nr-	Mašinos pavadinimas	Paskirta		Atsiųsta
		Bendras skaičius	Vienai MTS	
1	Traktoriai STZ-NATI	400	10	337
2	Traktoriniai plūgai 5 vagų ir kt.	400	10	392
3	Traktoriniai plūgai pelkėms arti	115	ca 3	71
4	Traktoriniai skutikai	60	„ 1—2	133
5	„ kultivatoriai	270	„ 7	253
6	„ sėjamosios 24 eilių	160	„ 4	136
7	„ lėkštinės akėčios	240	„ 6	230
8	„ bulvėms sodinti	30	„ 1	33
9	Traktoriniai prietaisai sėti žolių sėkloms	80	„ 2	26
10	Traktorinės sėjam. burokams 12 eilių	14	ca 0—1	15

Be to, kiekvienai stočiai buvo paskirta po 2 sunkvežimius, po 3 cisternas (23 tonų, 5 tonų ir 1,5 tonos talpos) ir po 30 geležinių statinių naftos produktams laikyti ir vežioti. Didžioji dalis sunkvežimių ir cisternų iki bolševikų išbėgimo jau buvo gauta ir pradėta naudoti darbui. Tik beveik visus sunkvežimius bebėgdami vėl išsivežė.

Kaip jau minėta, buvo numatyta, kad be 2-jų jau veikusių stočių, trys dešimtys naujų pradės darbą pavasarį, o dešimt vėliau. Apskaičiuota, kad per visą sezoną visos 42 stotys turės atlikti 83.000 ha puraus arimo. Tenka paaiškinti ką reiškia terminas „purus arimas". Traktoriais paprastai atliekami įvairūs darbai (arimas, akėjimas, sėjimas ir t. t.), bet apskaičiavimams palengvinti įvedami atitinkami koeficientai ir visi darbai prilyginami puriam arimui. Pavyzdžiui, vieno hektaro puriam arimui prilygsta 9 ha akėjimo, 3 sėjimo ir t. t.

Taigi 83.000 ha puraus arimo planas dar nereiškia, kad toks dirvos plotas traktoriais buvo numatyta apdirbti. Čia buvo visokių darbų suma, o faktinas traktoriais numatytas apdirbti dirvos plotas galėjo būti jokiu

būdu nedidesnis kaip 40.000, kas sudaro vos $1^1/_3$% ariamos žemės Lietuvoje. Taigi, kaip sakoma, iš didelio debesio mažas lietus. Juk traktoriais apdirbdami tik $1^1/_3$% dirvos, nei žemės ūkio darbininkų klausimo, nei mechanizacijos klausimo neišspręsime. Galima sakyti, neišsprendė tų klausimų nei Rusija, kur vienam traktoriui tenka maždaug 1000 ha ariamos žemės.

Kad vis tik būtų sudarytas šiuo atžvilgiu didesnis efektas Lietuvoje ir kad būtų pasiekta tam tikrų paslėptų tikslų, nutarta greta 40 MTS įsteigti 270 taip vadinamų mašinų - arklių nuomojimo punktų (MANP).

Sovietų Sąjungos sistemoje tokių arklių punktų nėra. Lietuvoje ir berods visam Pabaltijy arkliniai punktai būtų buvę laikino pobūdžio. Svarbiausias šių punktų uždavinys buvo padėti po žemės reformos atsiradusiems naujakuriams išdirbti ir apsėti laukus. Iš 73 tūkstančių naujakurių 33 tūkstančiai neturėjo arklių, apie tiek pat plūgų, vežimų ir t. t. Taigi, apie pusė naujakurių neturėjo galimybės pradėti žemę dirbti. Paskirtieji tam reikalui kreditai buvo visai maži, o svarbiausia, tokio skaičiaus įrankių nebuvo kur pirkti ir iš Sąjungos nepažadėta pristatyti. Tuo tarpu nacionalizuotuose ir naujakuriams išdalintuose ūkiuose buvo suregistruota 6.896 arkliai, 6.919 plūgų, 5.925 akėčios, 5.606 vežimai ir visa eilė kitokių žemės ūkio mašinų bei įrankių. Tik visa bėda, kad visi šie įrankiai buvo pritaikyti porai arklių traukti. Išdalinus juos smulkiems naujakuriams, kurie galėjo laikyti tik po vieną arklį, jų išnaudojimas būtų buvęs visai neracionalus, o kai kurių ir visai neįmanomas. Taigi, ir ūkišku požiūriu arklių punktų organizavimas iš pirmo žvilgsnio atrodo turėjo šiokį tokį pateisinimą.

Pagal Komisarų Tarybos nutarimą Lietuvoje turėjo būti įsteigta 270 arklių punktų (maždaug po vieną kiekviename valsčiuje) su ne mažiau kaip 3.250 arklių (po 12 kiekviename punkte). Iki birželio mėnesio įsteigta 262 punktai, kuriuose buvo apie 3.700 arklių. Kiek punktuose buvo sukomplektuota svarbesnių mašinų bei įrankių matyti iš šios lentelės (žinios surinktos frontui praėjus):

Eil. nr	Pavadinimas	Gauta iš SSSR	Surinkta vietoje	iš viso
1	**Plūgai vienvagiai**	1388	1816	3204
2	**Plūgai dvivagiai**	453	648	1101
3	**Akėčios Zig-Zag**	2808	1911	4719
4	**Kultivatoriai**	12	322	336
5	**Spyruoklinės akėčios**	18	1051	1069
6	**Akėčios Hankmo**	3	167	170
7	**Lėkštinės akėčios**	7	184	191
8	**Volai**	.—	207	207
9	**Kaupikai**	470	524	994
10	**Ravėtuvai**	29	385	314
11	**Eilinės sėjamos mašinos**	505	208	713
12	**Dobilų sėjamosios**	35	142	177

Eil Nr.	Pavadinimas	Gauta iš SSSR	Surinkta vietoje	Iš viso
13	Šienpiūvės	728	192	920
14	Javapiūvės	890	232	1122
15	Arkliniai grėbliai	753	457	1210
16	Bulvėms kasti mašinos	3	164	167
17	Kuliamosios arklinės		111	111
18	Kuliamosios motorinės	1	91	92
19	Arpai	1	177	178
20	Trijeriai	152	93	245
21	Sėmenims valyti terkšlės	29	2	31
22	Dobilams valyti „Kuskuta"	16	6	22
23	Fukteliai	27	215	242
24	Gyvatukai	–	65	65
25	Akselinės	–	267	267
26	Vežimai	2	1671	1673
27	Rogės	–	1577	1577
28	Vilktai	–	145	145
29	Pieviniai plūgai	8	78	86
30	Pievinės akėčios	–	18	18
31	Kitokios akėčios	–	262	262
32	Arkliniai šiūpeliai	1	28d	290
33	Svarstyklės	–	277	277
34	Lokomobiliai	–	10	10
35	Motorai	–	11	11
36	Trąšų barstomosios	42	54	96
37	Runkelių sėjamosios	7	36	43
38	Plūgai trivagiai	–	4	4
39	Išspaudoms trupinti mašin.	–	11	11
40	Separatoriai	–	6	6
41	Kupstaskučiai	2	8	10
42	Kelmams rauti mašinos	–	1	1
43	Bulvių sodinamosios	–	3	3
44	Dobilų kuliamosios	–	6	6

MTS organizacija (kartu su punktais) Lietuvoje buvo kuriama ir tvarkoma Sąjunginės Vyriausybės nurodymais. Bet prie mūsų Žemės Ūkio Liaudies Komisariato buvo sudaryta MTS Valdyba, kuri buvo atsakinga už visų stočių tvarkymą, jų priežiūrą ir vadovavimą pagal Kremliaus nurodymus. MTS Valdybai vadovavo Žemės Ūkio Liaudies Komisaro skirtas Valdybos viršininkas (lietuvis agronomas) ir jo padėjėjas (importuotas rusas). Be to, čia dirbo 4 agronomai, 3 inžinierai, 3 buhalteriai ir 9 kiti darbininkai (ekonomistai, statistikai ir pan.), iš viso 21 asmuo (jų tarpe 4 rusai).

Kiekvienai stočiai vadovavo stoties direktorius, kurį, kaip labai atsakingą asmenį, tvirtino Sąjunginis Žemės Ūkio Liaudies Komisariatas Maskvoje. Be to, kiekvienoje stotyje buvo maždaug 45 tarnautojai bei darbininkai. MTS administracijai tiesiog priklausė jų rajone esantieji arklių punktai, kuriuose darbo sezone turėjo vidutiniškai būti po 11 darbininkų.

Kapitaliniams traktorių remontams buvo nutarta įsteigti 4 dirbtuves (MTD) būtent: Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir Marijampolėje. Kiekvie-

noje dirbtuvėje, be direktoriaus, buvo numatyta po 7 tarnautojus ir po keliolika darbininkų (pagal darbų kiekį).

Iš viso Lietuvos MTS organizacijoje buvo jau įsteigta arba steigiama 316 atskirų įstaigų, maždaug su penkiais tūkstančiais darbininkų ir tarnautojų.

Ekskursija į vieną „žemės dirbimo fabriką"

Bolševikų vadai mašinų traktorių stotis mėgsta kartais pavadinti „žemės dirbimo fabrikais". Anot jų, tai negirdėtas pasaulyje išradimas — žemės ūkio supramoninimas. Tai kulminacinis punktas žemės ūkio mechanizacijoje. Tik įsivaizduokite: ūkininkas sėdi medžio paunksnėje ir rūko pypkę, o jo laukuose ūžia ir tarška mašinos. Jam užtenka pasirašyti sutartį, o lauko darbus apdirba, javus apsėja, derlių nupiauna ir iškulia traktoriai, kombainai ir kitos mašinos, atvažiavusios iš MTS.

Įdomu pažiūrėti kaip Lietuvos „žemės dirbimo fabrikai" būtų atrodę natūroje, jeigu jie būtų buvę sutvarkyti taip, kaip instrukcijose buvo nurodyta. Kokie tenai įrengimai, kokios mašinos, koks personalas ir kokia bendra tvarka? Pagal instrukcijas, kiekvienoje stotyje turi būti šie trobesiai: kontora, remonto dirbtuvė, garažas traktoriams, garažai mašinoms, naftos bazė, ūkio trobesiai arkliams ir jų pašarui, gyv. butai administracijai, gyv. butai traktoristams ir kt. darbininkams, gaisrinė, pirtis, įvairūs sandėliai ir pašiūrės. Mūsų tipo MTS patalpos turėjo būti maždaug 2500 kv. metrų ploto. Kontoroje pagal mūsiškių MTS etatus turėjo dirbti: direktorius, direktoriaus pavaduotojas (politinis vadovas), vyresnysis agronomas, agrotechnikas, vyr. mechanikas, vyr. buhalteris, buhalteris - revizorius, sąskaitininkas, ūkio vedėjas, naftos sandėlio vedėjas, sekretorius, trys autovežimių šoferiai, vyr. arklių šėrikas, trys sargai (kartu šėrikai), valytoja ir šaltkalvis. Iš viso 19 tarnautojų. Daugelis iš jų be abejonės su šeimynomis. Iš to galima spręsti, kokios buvo reikalingos gyvenamosios patalpos. Čia pat tenka paminėti, kad senesnės Rusijos MTS turi žymiai didesnius etatus. Be čia paminėtų, tenai dar yra reikalų vedėjas, mašininkė, kurjeris, bent keli kalviai bei šaltkalviai, priešgaisrinės apsaugos viršininkas, sargybos viršininkas ir dar kitokie pareigūnai. Bet tai dar ne viskas. Prie kiekvieno traktoriaus dirba po vieną traktorininką ir padėjėją, arba, kaip jų etatuose vadina, prikabinėtoją, o ant kiekvienos traktorių trejukės brigadierius. Sezonui pasibaigus, šie visi taip pat susirenka į centrą ir dirba prie remonto darbų. Jų šeimynos be abejonės visą laiką gyvena čia pat. Taigi pagal projektą MTS yra pusėtino didumo naujos rūšies kaimas, kuriame gyvena ir sau duoną užsidirba kelios dešimtys šeimynų. Kaip būtina taisyklė, čia yra raudonasis kampelis su Lenino, Stalino ir kitų „garbingųjų draugų" paveikslais, čia profsąjungos būstinė, pirminės partijos kuopelės būstinė,

kur daromi susirinkimai, mitingai ir t. t. Taigi, politinis vadovas, kurio etatas iš karto galėjo atrodyti kaip ir nereikalingas, čia turės pakankamai darbo.

Per vasarą MTS būstinė esti pustuštė. Visi traktoriai ir mašinos suskirstyti brigadomis dirba laukuose kartais gana toli nuo stoties. Kiekvienas mūsiškės MTS darbo rajonas nusitęsė vietomis iki 40 km radiusu. Nuolatinį kontaktą stotis su dirbančiomis brigadomis palaiko per brigadierius ir šoferius. Brigadieriai kas 5 dienos teikia stočiai žinias apie atliktą darbą, o šoferiai iš naftos bazės išvežioja skystąjį kurą, tepalus, gi traktoriui sugedus, nuveža mechaniką ir atsargines dalis. MTS direktorius taip pat nesėdi vietoje. Laikas nuo laiko, įsisėdęs į lengvą mašiną, jis nuvažiuoja tikrinti atskirų brigadų darbo. Dar dažniau važinėja stočių agronomai tikrinti darbo kokybės ir tiekti agronominę pagalbą ūkininkams, besinaudojantiems MTS patarnavimu.

Atėjus žiemai visos mašinos suvežamos į stotį ir prasideda jų tikrinimas bei remontas. Pačioje stotyje remonto dirbtuvė pagal instrukcijas gana didelė (pati patalpa maždaug apie 30 metrų ilgio ir 11 metrų pločio). Joje yra šie skyriai: montažo, mechanikos, kalimo, medžio apdirbimo, bandymų stotis ir jėgainė. Tokioje dirbtuvėje atliekami šie darbai: dalių nuvalymas, išardymas iki detalių, detalių nuplovimas, defektų ištyrimas, mazgų ir agregatų remontas, surinkimas ir išbandymas.

Gana žymią vietą traktorių stotyse užima naftos bazės. Reikia atminti, kad rusiški traktoriai kuro suvartoja gana daug, maždaug po 70 ir daugiau kg kasdien. Taigi ir mūsų mažos stotelės, kuriose dirbo po 10 traktorių, per 1 mėnesį suvartodavo apie 20—25 to skysto kuro. Didelės MTS skysto kuro suvartodavo keleriopai daugiau. Kadangi Rusijoje transportas be galo šlubuodavo, tai MTS turėdavo sudaryti skysto kuro atsargas mažiausia vienam ar porai mėnesių pirmyn. Tam reikalui kiekvienos stoties sodyboje buvo steigiama naftos bazė. Ji turėjo stovėti prie gero privažiavimo, bent kiek atokiau nuo kitų stoties trobesių. Čia įtaisoma skysto kuro rezervuarai, būtent: cisterna žibalui 23 to talpos ir benzinui 5 to, tepalams sandėlis, pašiūrė tarai bei inventoriui, priešgaisrinės apsaugos patalpa ir maža bazės kontora.

O dabar išeikim iš stoties sodybos ir pasekim brigados darbą. Brigadierius su trimis traktorininkais bei jų padėjėjais ir su atitinkamu skaičium mašinų išvyksta į darbą pagal iš anksto nustatytą maršrutą, kuris sustatomas prisilaikant su ūkininkais sudarytų sutarčių. Traktorininkai aria, akėja, sėja ir visus darbus atžymi savo knygutėje. Pažymėtina, kad knygutės užrašai buvo tiek sudėtingi, jog nei vienas mūsų jaunųjų traktorininkų nesugebėjo pradėti jų vesti. Iš traktorininko knygutės brigadierius darbą patikrinęs užrašo savo knygose ir kas penkios dienos (būtinai) smulkias žinias pristato stoties buhalterijai.

Traktorininkai dirbo ir atlyginimą gavo pagal dienos išdirbio normas, kurios buvo maždaug tokios:

1. Pavasario arimas, pūdymo arimas, rudens arimas 3,0 ha
2. Dirvonų arimas . . . . . 2,5 ha
3. Pelkių arimas . . . . . 1,2 ha
4. Pelkių ir dirvonų lėkšeiavimas . . . . . 10,0 ha
5. Grūdų sėjimas 24 eilių sėjama mašina . . . . 6,0 ha
6. Ražėnų skutimas . . . . . 6,0 ha
7. Bulvių sodinimas . . . . . 3,0 ha

Ir t.t. Atsižvelgiant į dirvožemio rūšį, buvo leisti apie 10—15%/Svyravimai.

Traktorininkų darbas apmokamas po 10 rublių pinigais ir po 10 kg grūdų už atliktą išdirbio normą (pav. už 3 ha išarimą). Už darbą, atliktą virš normos, atlyginama pusantro karto daugiau. Piniginis atlyginimas buvo išmokamae du kartu per mėnesį, o grūdais du kartus per metus.

Traktorių naudojamas kuras taip pat sunormuotas. Štai kai kurie normų pavyzdžiai:

Darbų pavadinimas	hektarui normos kilogr.		
	lengvoje žemėje	vidutinėje žemėje	sunkioje žemėje
Pavasario, rudens, pūdymo arimas. .	26	24	22
Dobilienų arimas	28,6	26,5	24,4
Pelkių arimas	57	53	49
Akėjimas lėkštinėmis akėčiomis. . . .	7,4	6,9	6,4
Sėjimas sėjama mašina	10,8	10	9,2
Bulvių sodinimas	13,9	12,9	11,9
Bulvių kasimas	29,9	27,7	25,5

Tuštiems (be darbo) pervažiavimams vienam traktoriui skiriama metams 1000 kg.

Dienos išdirbio normoms ir kuro sunaudojimo normoms buvo du kriterijai, pagal kuriuos buvo vertinamas traktorininkas ir visos brigados darbas. Kad paskatinti traktorininkus daugiau ir geriau dirbti, buvo mokami tam tikri priedai, o už blogą darbų atlikimą buvo daromi atskaitymai. Priedai buvo mokami: 1) už normos perviršijimą — pusantro karto daugiau, 2) už nepatogių dirvų dirbimą iki 10% virš normos, 3) už ankstyvesnius pavasario darbus, 4) už kuro ekonomiją, 5) už vartoto tepalo surinkimą ir 6) priedas I kategorijos traktorininkams, išdirbusiems vienus metus prie traktoriaus. Atskaitymai buvo daromi: 1) už blogą darbo atlikimą (už tai net ir teismu galėjo būti baudžiami), 2) už nesilaikymą nustatyto arimo gylio ir 3) už kuro pereikvojimą. Kai kurie iš šių priedų ir išskaitymų buvo daromi ir brigadieriams.

Normuotas atlyginimas ir visokie priedai esmėje yra labai geri, tik bloga, kad tokius kombinuotus atlyginimus išmokant reikalinga labai smulki atskaitomybė, daug laiko atima tikrinimas ir galų gale nesąžiningas darbininkas vis tiek randa būdų buhalteriją apstatyti.

Sutartys su ūkininkais

Sovietų Sąjungoje MTS, prieš pradėdama sezoninį darbą laukuose, sudaro savo darbų planą ir surašo su artimaisiais kolchozais tam tikras sutartis, kuriuos darbus ir kada stotis turės atlikti. Sąjungos pavyzdžiu sutartys buvo įvestos ir mūsų stočių praktikoje.

Kiekvienoje MTS sutartyje su ūkininku įrašoma, kuriuos darbus traktoriais arba arkliais ir atitinkamomis mašinomis arba įrankiais nurodytame ūkyje MTS turės atlikti. Paprastai, į vieną sutartį su tuo pačiu ūkininku surašomi visi sezono darbai: pradedant lauko arimu pavasarį ir baigiant kūlimu rudenį. Taip pat nurodomas darbų dydis (hektarais ar pan.), darbų kokybė (pav. arimo gylis) ir darbo atlikimo terminas. MTS savo lėšomis apsirūpina reikalingomis mašinomis, kuru bei tepalu, o arkliams koncentruotu pašaru, taip pat atlieka visus traktorių ir mašinų remontus. Be to, MTS privalo teikti ūkininkui agronominę pagalbą, t. y. duoti įvairių agronominių patarimų.

Minėta sutartimi ūkininkas įsipareigoja: a) savo jėgomis ir savo lėšomis atlikti be išimties lauko darbus (be tų darbų, kuriuos atlieka MTS pagal sutartį), b) kūlimo metu parūpinti reikalingą skaičių darbininkų, c) į kūlimo vietą suvežti nupiautus javus, d) į lauką privežti traktoriui kurą, tepalą ir vandenį, e) duoti gyvenamą patalpą traktorininkams, f) duoti vietą arkliams pastatyti, kol jie dirba ūkyje, ir g) duoti arkliams, kuriais dirba ūkyje, šieną, žolę ir ganiavą (šis punktas naujakuriams neturėjo būti taikomas).

Charakteringa, kad toje pačioje sutartyje ūkininkas buvo įpareigojamas savo ūkyje atlikti visus darbus, pagal agronominius reikalavimus: pav.: laiku ir geros kokybės sėkla apsėti laukus, kovoti su piktžolėmis ir pan. Šiuo punktu buvo siekiama, kad MTS aptarnaujamas ūkis būtų kitiems pavyzdžiu.

Už atliktus darbus ūkininkas stočiai turėjo mokėti tam tikrą atlyginimą. Atlyginimas buvo nustatytas natūra ir, kas svarbiausia, būtinai tais produktais, kuriems dirvas traktorius paruošia. Pavyzdžiui, jeigu traktorius dirvą suaria avižoms, tai ir atlyginimas imamas avižomis, jei bulvėmis, tai — bulvėmis ir pan. Kolchozuose tokia atsiskaitymo sistema be abejonės buvo patogi, bet smulkiuose ūkiuose ji įnešė begales painiavos. Įsivaizduokim, kad naujakurys pavasarį išarė 2 ha dirvos, kurioje pasėjo visą eilę kultūrų: avižų, miežių, žirnių, bulvių, linų ir t. t. Atsiskaitymo akte būtinai reikia apskaičiuoti, kurį plotą kuri kultūra užima

ir kiek už 2 ha aparimo naujakurys turės atgabenti avižų, miežių, žirnių, bulvių, linų ir t. t.

Vidutinės atlyginimų natūra normos už stoties darbus Lietuvoje buvo nustatytos šitokios:

1. Grūdų kultūrai kilogramais už 1 ha

Arimas	60
Sėja	10
Javų piovimas	25
Akėjimas	2
Kultivavimas, akėjimas lėkščiomis akėčiomis	7
Arimas žieminiams ir kartojimas	40
Skutimas	30
Dirvonų arimas javų kultivavimui	120

Toliau, laukų valymas kombainais — 8% iškultų grūdų kiekio (6% kai valoma šiaurės kombainu). Kūlimas — 5% iškultų grūdų kiekio.

Bulvėms kilogramais už 1 ha

Arimas	350
Sodinimas	190
Kasimas	350
Akėjimas	20
Akėjimas lėkštinėmis akėčiomis	56
Ražienų skutimas	200
Apkaupimas	50
Kartojimas	250
Dirvonų arimas bulvėms	700

Linams kilogramais pluošto ir sėmenų už 1 ha

Pirmas arimas	10
Antras arimas	7
Sėja	3
Linų kūlimas	3
Akėjimas	1
Akėjimas lėkštinėmis akėčiomis arba kultivatorium	3
Skutimas	3
Dirvono aparimas linams	12

Cukriniams runkeliams kilogramais šaknų už 1 ha

Skutimas	220
Gilus arimas	1000
Sėja	200
Kultivavimas	1000
Akėjimas	50
Kasimas	500
Daigų retinimas	150
Daigų purenimas	150

Grūdų kultūroms ir bulvėms nuo vidutinių normų tam tikrose apskrityse buvo padaryti maždaug 20% nukrypimai į vieną ar į kitą pusę, priklausomai nuo derlių. Pavyzdžiui, lauko arimas grūdų kultūroms Uk-

mergės apskrityje kainavo 60 kg grūdų, Vilkaviškio — 70 kg, Trakų — 50 kg ir pan. Tuo tarpu linų ir cukrinių runkelių atlyginimo normos buvo tos pačios visose apskrityse.

Įsižiūrėję į tas normas, galime rasti begales nenuoseklumų. Pirmiausia, kažkuriais sumetimais tie patys darbai atliekami prie įvairių kultūrų buvo ne vienodai atlyginami. Pavyzdžiui, paprastas dirvos akėjimas, lyginant su kultyvavimu (arba akėjimu lėkštinėmis akėčiomis) grūdų kultūroms buvo 3,5 karto pigiau apmokamas, bulvėms 2,8 karto, linams 3 kartus ir cukriniams runkeliams tik 2 kartus. Arba dirvono arimas linams beveik lygiai apmokamas, kaip ir paprastas arimas (12 ir 10 kg), tuo tarpu grūdinėms kultūroms ir bulvėms net du kart brangesnis. Kodėl toks skirtumas mums visai nesuprantama. Mūsų protui atrodo, kad dirvoną išplėšti arba dirvą išakėti darbo vis tiek pat, nežiūrint ar ten bus avižos ar linai pasėti.

Nurodytas normas įkainojant pinigais, gaunamas taip pat kažkoks nesuderinimas. Pavyzdžiui, įkainavus prieškarinėmis kainomis grūdus 10 Lt už paprastą centnerį, bulves 2,50 Lt ir cukrinius runkelius 1,50 Lt, gausime, kad suarimas dirvos avižoms kainuotų 12 Lt, bulvėms — 17,50 Lt ir cukriniams runkeliams — 30 Lt. Kodėl toks didelis skirtumas, visai neaišku.

Už MTS darbus atlyginimą natūra ūkininkas turėjo atiduoti derlių nuo laukų nuėmęs. Už rudens arimą ir pūdymo paruošimą atlyginama iš kitų metų derliaus. Produktus ūkininkas turi nuvežti į valstybinius sandėlius savo lėšomis.

Pagaliau, ūkininkas įpareigojamas traktorininkus ir kitus MTS darbininkus ūkyje maitinti ir už tai imti valstybinėje prekyboje nustatytas kainas.

Darbui pasibaigus, surašomas aktas, kuriame turi būti nurodyta darbų rūšis, kiekis, kokybė ir terminas, o taip pat kokioms kultūroms tie darbai buvo atlikti.

MTS, neįvykdžiusi sutartyje numatytų darbų, apmoka ūkininkui nuostolius, kokie susidaro dėl tų darbų neįvykdymo, o jei blogai įvykdo (pav. blogai išakėja), tai privalo iš naujo perdirbti. Žinoma, už visa tai atsako atsakingi MTS darbuotojai, pirmoje eilėje MTS agronomas.

Kadrai, kurie viską lėmė...

MTS suorganizavimas buvo vienas iš nedaugelio pozityvių kūrybinių darbų, kuriuos bolševikai savo viešpatavimo metu Lietuvoje atliko. Asmenys, kuriems teko būti arti to palyginti ne mažo darbo, buvo liudininkai visiško rusų bolševikų nesugebėjimo ką nors nauja kurti, ką nors organizuoti.

Pradėkime darbininkų paruošimu. Kadrai nulemia viską! Taip pasakė draugas Leninas, taip kartojo jo pasekėjai. Kadangi MTS pas mus

buvo naujiena, tai ir personalo nebuvo. Pirmiausia, be abejonės, teko tinkamai pasiruošti tiems asmenims, kuriems buvo lemta šiam darbui respublikoje vadovauti. Žemės Ūkio Liaudies Komisariatas iš pat pradžių stengėsi vieną kitą savo bendradarbį išsiųsti į Sovietų Sąjungą susipažinti kaip iš tikrųjų atrodo MTS ir išstudijuoti jų organizacijos pagrindus. Po ilgų derybų su partijos centro komitetu (CK), vėlai rudenį į Maskvą išvažiavo agr. J., MTS Valdybos viršininkas ir inž. G., vyriausias Valdybos inžinierius. Po trijų savaičių „studijų" šie asmenys grįžo. Agr. J., prieš tai buvęs pusėtinas entuziastas, atsisakė bet ką apie šias studijas ir bendrai apie kelionę pasakoti, išvažiavo į provinciją ir ne tik viršininku, bet ir eiliniu MTS Valdybos bendradarbiu nebesutiko toliau būti. Inž. G. bent artimesniems bendradarbiams nesibijojo pasakyti, kad toje kelionėje jie nieko neišstudijavo, nes nebuvo ko studijuoti. Iš trijų komandiruotės savaičių penkioliką dienų jie išbuvo Maskvoje besilankydami pas drg. Busiginą, Vyriausią Vakarų Krašto Valdybos viršininką ir kitus aukštus Sąjunginio Žemės Ūkio Liaudies Komisariato pareigūnus ir laukdami instrukcijų, blankų ir vadovėlių. Draugas Busiginas beveik nieko nekalbėjęs apie MTS, bet tik apie Lenino idėjas ir apie Lietuvos žemės ūkio kolektyvizacijos uždavinius. Iš Maskvos jie buvo nuvežti į Volokolomsko MTS, kuri veikė jau 10 metų ir buvo skaitoma pavyzdingai vedama (į ją buvo vežami užsienio ekskursantai). Išskyrus netvarką, neprivažiuojamą prie stoties kelią, kur jų akyse buvo sugadintas vienas kombainas ir nuklimpo sunkvežimis, nieko pavyzdingo jie čia nematė. Visą tai į agr. J. padarė be galo blogą įspūdį, o inž. G. prisiminė porevoliucinius laikus, kada jam kaip tik teko Rusijoje gyventi ir prie pirmosios traktorizacijos dirbti. Pažangos šioje srityje jis neradęs. Grįžtant į Lietuvą, jie vienai dienai buvo sustoję vienoje naujai organizuojamoje Vakarų Baltgudijos MT stotyje. Čia matė tą patį, kas po kelių mėnesių ir pas mus buvo padaryta.

Daugiau nė vienas lietuvis „studijuoti" MTS į SSSR nebevažiavo. Vėliau ir reikalo nebebuvo, nes iš Maskvos buvo atsiųsti agronomai, inžinieriai, buhalteriai ir mechanikai mūsų mokyti.

Besirūpinant vadovaujamų kadrų sudarymu, kartu pradėta rūpintis traktorininkų paruošimu. Sausio mėnesį Komisarų Tarybos nutarimu buvo įsakyta pirmais metais paruošti 2500 traktorininkų. Tam tikslui buvo suorganizuoti trijų mėnesių traktorininkų kursai Dotnuvoje, Šiauliuose, Marijampolėje, Blinstrubiškyje (Raseinių aps.), Savitiškyje (Panevėžio aps.) ir Gečionyse (Utenos aps.). Į kursus norinčių įstoti atsirado gana daug. Kandidatų tarpe buvo didelis skaičius tikrai gabių ir toje srityje jau dirbusių jaunų vyrų. Bet įsikišo Komjaunimo Centro Komitetas ir be jų sutikimo uždraudė kursantus priiminėti. Pirmoje eilėje buvo priimti tiktai komjaunuoliai, kurių tarpe rimtų kandidatų beveik nebuvo. Visi kandidatai, kilę iš ūkininkų šeimų („buožių vaikai") arba dalyvavę kokioje nors organizacijoje (pvz. šaulių), nors ir geriausiai būtų

pasiruošę, buvo išbraukti. Iš viso į kursus buvo priimta 468 kandidatai, maždaug nuo 60 iki 90 į kiekvienus kursus.

Kadangi į kursus buvo priimti visiški biedniokai, tai pirmiausia teko juos aprūpinti stipendijomis. Pažadėta kas mėnesį mokėti po 100 rb. Daugumas kursantų į kursų būstines suvažiavo nei tam kartui neturėdami ko pavalgyti, tuo tarpu Maskvoje nebuvo padaryta oficialaus nutarimo stipendijas mokėti ir pinigų niekas jiems nedavė. Alkani kursantai pakėlė triukšmą. To dar maža. Kursantai suvažiavo, o numatytus kursų lektorius CK atsisakė tvirtinti. Atsisakė todėl, kad jais buvo parinkti partiniu požiūriu netikęs elementas (buvusieji aviacijos mokyklos lektoriai — Lietuvos kariuomenės karininkai ir pan.). CK laukė, kad lektorius prisiųstų iš Maskvos. O suvažiavę kursantai bent porą savaičių sėdėjo ir laukė kursų pradžios. Dar daugiau: traktorininkų kursams nebuvo parūpinta traktorių. Lektoriai skaitė teorines paskaitas, o svarbiausio dalyko — praktikos nebuvo priemonių kaip atlikti. Iš Maskvos vis žadėjo prisiųsti tos firmos traktorius, kuriais būsimiesiems traktorininkams teks dirbti. Žadėjo iš pat rudens, o prisiuntė tiktai kursams besibaigiant. Galų gale balandžio mėn. 5 d. baigė kursus ir išlaikė egzaminus 419 traktorininkų, iš kurių 90 tuojau buvo paskirti brigadieriais ir 300 traktorininkais. Jie tiesiog išvyko į darbą. Tolimesniam traktorininkų paruošimui buvo numatyta įsteigti penkios mechanizacijos mokyklos.

Svarbiausias ir atsakingiausias MTS darbininkas yra jos direktorius. Direktoriaus sugebėjimui ir energijai priklauso visas stoties veikimas ir traktorių darbas. Todėl jau iš anksto Maskva įspėjo, kad į MTS direktorius būtų parinkti tinkami kandidatai. Iš vienos pusės, Maskva reikalavo, kad direktorių pareigoms būtų parinkti žmonės, baigę aukštąjį arba bent aukštesnįjį mokslą, iš kitos pusės, kad kandidatai būtų ištikimi partijos linijai. Į direktorių vietas buvo pasiūlyta visa eilė agronomų ir technikų. Vietos partijos organai nė vieno iš jų nepraleido: jie visi buvo klasiškai „svetimas elementas". Pagaliau, direktoriais buvo pristatyti „darbininkai, buvusieji bernai ir kumečiai" ir daugiausia „Smetonos laikų bedarbiai". Vasario mėnesį išrinktieji kandidatai prisistatė į Žemės Ūkio Liaudies Komisariatą. Iš bendros išvaizdos tai buvo niekas daugiau, kaip grioviakasių būrelis, kurie su tarbelėmis pažastėse slankiojo Komisariato koridoriuose. Jie čia turėjo atlikti tur būt sunkiausią savo gyvenime uždavinį — užpildyti *savo ranka* penkis egzempliorius anketų ir, pridėjus atsivežtuosius vietos partijos rekomendacijos raštus, išsiųsti į Maskvą tvirtinti. Daugelis jų vos sugebėjo pasirašyti. Kai kurie iš jų buvo, matyt, padorūs darbininkai, kurie beveik ašarodami prašėsi iš tų aukštų pareigų atleisti. Bet jiems buvo pasakyta: partija jus parinko ir jūs turite būti direktoriais. Bet daugumas kandidatų į direktorius buvo visokie svieto perėjūnai pilna to žodžio prasme. Kalėjimas nebuvo jiems svetima pastogė. Žinoma, jie mokėjo paaiškinti už ką kalė-

jime sėdėjo. Štai vienas savo autobiografijoje maždaug taip rašė: „Tarnavau pas buožę. Nepakęsdamas buožės sūnaus išnaudojimo, jį sumušiau ir už tai gavau 3 metus kalėjimo". Štai koks elementas nebuvo svetimas partijos linijai! Kelias paras po Komisariatą pasitrynę, kadrų skyriuje egzaminus išlaikę, avansus pasiėmę ir graudinančios komisaro kalbos išklausę, MTS direktoriai išsiskirstė į paskyrimo vietas. Išsiskirstė vadovauti palyginti didelėms ir komplikuotoms įstaigoms, valdyti milijoninės vertės turtą ir vykdyti plataus mąsto uždavinį — mechanizuoti Lietuvos žemės ūkį.

Direktoriams buvo įsakyta pirmiausia sukomplektuoti stočių tarnautojus. Žinoma, koks direktorius, tokie ir bendradarbiai. Kai kuriose vietose net į vyresniųjų buhalterių ir vyr. mechanikų vietas buvo priimti visiški profanai, o žemesnysis personalas (sąskaitininkai, arklių punktų vedėjai ir pan.) visur buvo sudarytas iš mažaraščių arba pradžios mokyklą baigusių vaikėzų, pirmoje eilėje žinoma parinktų iš direktoriaus giminių tarpo. Žemaitijoje kažkodėl daug priimta pabėgėlių lenkų, kurie net lietuviškai nemokėjo.

Vieną gražią dieną CK atstovai sumanė patikrinti MTS kadrus. Pavažinėję po stotis, jie konstatavo, kad personalo tarpe per maža partinių žmonių ir, svarbiausia, nėra kam vadovauti politinei sričiai. Kadangi Lietuvoje „politiškai subrendusių" buvo labai maža, tai paprašyta bent po vieną kiekvienai stočiai atsiųsti iš Rusijos. Gegužės mėnesį pasirodė „pirmosios kregždės" ir užsirekomendavo kaipo mechanikai. Kadangi jie visi buvo partiniai, tai stotyse jiems pavestos dvigubos pareigos — mechanikų ir politinių vadovų. Pasirodė, kad tik trys iš septyniolikos šiek tiek nusimano mechanikoje, visi kiti net nemokėjo sustatyti paprasčiausių žemės ūkio mašinų. Jų nemokšiškumą konstatavo pats MTS Valdybos inžinierius, rusas, kuris susirūpinęs skambino į Maskvą, kad daugiau tokių mechanikų nesiųstų. Sąjunginio Komisariato komisaro pavaduotojas Sacharovas taip paaiškino: „Gali būti, kad jie mechanikoje nieko nesupranta. Jie yra mokiniai. Tegul lietuviai mechanikai juos pamoko".

Kokie jie buvo politiniai vadovai, mums sunkiau spręsti, bet juos, kaip žmones, gali pavaizduoti pora charakteringų atsitikimų. Į Šiaulių III stotį atvykęs mechanikas antrą dieną užaliarmavo vietos vykdomąjį komitetą ir partiją, kad jam tuč tuojau būtų pristatyti minkšti baldai. Kauno I stoties naujasis mechanikas sumanė pavažinėti stoties sunkvežimiu. Važiuoti nemokėjo ir ties Jonava sunkvežimį sudaužė. MTS Valdybai apie šį įvykį bijojo pranešti ir nutarė savomis priemonėmis sunkvežimį atremontuoti. Susipažino su kareiviais, kurie jam pristatė reikalingų remontui dalių (žinoma, vogtų). Kareiviams reikia „užfundyti'. Pinigų nėra. Pasipainiojo svetimas dviratis; jį tuojau „realizavo" ir pinigus pragėrė. Būtų gerai baigęsi, bet dviračio savininkas su policija

vagį išaiškino. Mechanikui grėsė teismas ir kalėjimas. Bet jis sekančią dieną iš stoties išėjo ir daugiau nebegrįžo.

Tai šitaip buvo sukomplektuoti MTS kadrai, kurie anot Lenino, turėjo lemti viską. Žinoma ir lėmė...

MTS organizavimo kryžiaus keliai

Lietuvos MTS organizatorių darbas buvo nepavydėtinas. Reikėjo ne tik įsteigti visai naują, mūsų krašte nežinomą, organizaciją su plačiai išsišakojusiomis įmonėmis, bet ir tuč tuojau paruošti jas savotiškai tvarkomam darbui. Stotims paskirtos dvarų sodybos nebuvo tai paskirčiai pritaikytos, daugiausia senos, reikalingos skubaus remonto, o čia pat reikėjo komplektuoti mašinas, punktams surinkti arklius ir, pavasariui išaušus, išeiti į laukus smulkiuose naujakurių sklypuose ruošti dirvą pavasario sėjai.

Nors žemės reformą įvykdžius, nacionalizuotų dvarų sodybų, tinkančių stotims įkurti, buvo daug, bet pasirodė, kad ir kandidatų jas valdyti atsirado ne mažai. Vietos vykdomieji komitetai rūpinosi "jose įkurti mokyklas, ligonines, prieglaudas, sanatorijas, o stotims, manė, pakaks vienos kitos dvaro daržinės. Kaune stotims buvo suprojektuotos vienos sodybos, o vietos vykdomųjų komitetų — kitos. Teko derinti. Susikirto atskirų komisariatų interesai. To negana! Kariuomenės reikalams buvo imami vienas po kito patys geriausieji dvarai, neatsižvelgiant, kokia tenai įstaiga ar stotis bebūtų pradėjusi kurtis. Dar blogiau, kad beveik iki pavasario Maskva nebuvo aiškiai pasakiusi kokį skaičių stočių leis Lietuvoje kurti. Iš karto nurodė 30, vėliau 50, dar vėliau 35 ir galų gale 40. Statybų technikai važinėjo po dvarus, sudarinėjo situacinius projektus, ruošė remontų sąmatas, o sodybos buvo kaitaliojamos kaip pirštinės. Pavyzdžiui, Alytaus I stoties sodyba buvo net 3 kartus pakeista. Kai kur net su visomis mašinomis teko kraustytis iš vienos sodybos į kitą. Gegužės 14 d. dar nebuvo žinomos kai kurių MTS sodybos Biržų, Šiaulių, Marijampolės, Tauragės ir Ukmergės apskrityse.

Dar didesnių sunkumų sutikta mašinas komplektuojant. Stotims visos mašinos buvo užsakytos įvairiuose Sąjungos fabrikuose, o arklinių punktams dalis mašinų surinkta nacionalizuotuose dvaruose ir dalis taip pat užsakyta Sąjungoje.

Traktorių ir mašinų siuntimas iš fabrikų į stotis pasižymėjo neapsakomu netvarkingumu. Daugelis mašinų buvo vežamos labai ilgai. Apie Sovietų Sąjungos transportą galima spręsti ir iš to, kad tą pačią kovo mėnesio dieną pakrautos mašinos į vieną stotį atėjo per keletą dienų, o į kitą nesulauktos iki birželio mėnesio! Labai daug siuntinių atėjo ne į tas stotis, į kurias buvo adresuota. Pavyzdžiui, Vilniui skirtos mašinos iškrautos Joniškio stotyje. Vilkaviškio taip pat Jonišky, Kauno — Mažeikiuose, Joniškio — Alytuje ir t. t. Iš pačių pirmųjų 3-jų traktorių, kurie buvo skirti Dotnuvos kursams, į Dotnuvą atgabenti tik du, o trečiasis su

pačiu palydovu pravažiavo Dotnuvą, Joniškį, Latviją, Estiją, atsidūrė Leningrade ir čia kaip traktoriaus taip ir palydovo pėdsakai dingo.

Su traktoriais buvo siunčiami palydovai, kad neleistų geležinkeliečiams nusukioti traktorių dalių. Bet palydovų uolumą rodo šitoks atsitikimas. Vienoje paskyrimo stotyje išlipo palydovas ir pareiškė, kad jis atlydėjo 3 traktorius. Bet čia pat patikrinus, nei vieno traktoriaus traukinyje nerasta. Palydovas kartu su kitais labai stebėjosi, kur traktoriai galėjo dingti.

Dėl transporto kaltės beveik visos stotys negalėjo laiku pradėti darbo. Komisariatas savo darbų plane užsibrėžė balandžio 20—25 d. visose stotyse pradėti lauko darbus, tuo tarpu iki balandžio 20 dienos iš 300 traktorių, tebuvo atvežti 173.

Ir iš Kauno skubiai stotims išsiųsti siuntiniai nežinia kur klaidžiodavo ar gulėdavo po kelias savaites. Žibalo cisterna iš Vilniaus į Trakus (25 km) keliavo lygiai dešimtį dienų, o traktorininkai per tą laiką sėdėjo be darbo. Viena pilna žibalo cisterna iš Radviliškio buvo pasiųsta į Joniškio gelž. stotį. Ilgai neatėjo. Iš Kauno kelis kartus skambinta į minėtą stotį ir teirautasi ar cisternos dar nėra. Pagaliau stotis pranešė, kad cisterna gauta. Žibalą išpylus, duotas parėdymas cisterną grąžinti į Radviliškį. Po kelių dienų skambina iš Radviliškio, kad cisterna grįžo su visu žibalu. Į Tauragę iš Kauno balandžio 16 d. išsiųstos statinės. Iš Tauragės vis aliarmuojama, kad statinių nesulaukia. Pradėta jų ieškoti. Galų gale gegužės 11 d. rastos... tebegulinčios Kauno stotyje. Tokių faktų, kurie pavaizduoja, kaip sovietų geležinkeliai pasitarnavo MTS kūrimui, galima pririnkti be galo daug.

Daug kliūčių stotis organizuoti sudarė jų kreditavimo tvarka. Visus kreditus stotims skyrė Sąjunginė Vyriausybė. Bet sąmatų sudarymai ir patvirtinimai pareikalaudavo daug laiko. Pagaliau ir išrūpinti kreditai būdavo išduodami tik atlikus visą eilę formalumų. Visa eilė stočių ilgą laiką negalėjo gauti pinigų iš bankų vien todėl, kad jų direktoriai arba buhalteriai nebuvo Maskvos patvirtinti, o jų netvirtina todėl, kad į komisariatą buvo prisiųsti netvarkingi dokumentai (pavyzdžiui trūko fotografijų, ar pan.). Dėl menkų smulkmenų, dėl tuščių formalumų būdavo sulaikomi kreditai, o be jų stotis nieko negalėjo veikti, ji negalėjo daryti remonto, negalėjo išmokėti darbininkams algų (šie išbėgiodavo), pagaliau negalėjo iš geležinkelio stoties išsipirkti atėjusių mašinų (augo pabauda, be darbo sėdėjo traktorininkai, liko nesuarti sukontraktuoti laukai). Taip atsitiko su Biržų, Kretingos, Rokiškio, Tauragės, Utenos, Vilniaus ir kt. stotimis. Kai kurie bankai priėjo net prie absurdų: neatsižvelgdami į tai, kad stotis tebebuvo kūrimosi stadijoje ir dar nebuvo užvedusi buhalterijos knygų, reikalavo balansų ir apyskaitų.

Kaip geležinkeliai ir bankai, taip lygiai ir paštas dėl tuščių formalumų arba apsileidimo trukdė stočių kūrimosi darbą.

Bet blogiausia, kad patys vyriausieji stočių steigėjai Sąjunginis Komisariatas arba partijos viršūnės kaitaliojo savo sprendimus, vilkino nutarimus ir bendrai sudarė nepakenčiamas organizavimosi sąlygas. Jau buvo pažymėta, kad net steigtinų MTS skaičius iš Maskvos buvo praneštas keturiais atvejais iki galutinai nusistatyta 40. Taip pat buvo kaitaliojamas arklių punktų ir juose laikomų arklių skaičius (galutinai Maskvoje išspręsta tik balandžio 12 d.). Maskva be galo ilgai nepatvirtino sutarčių teksto, atlyginimo normų, išdirbio normų, kuro sunaudojimo normų ir t. t. Vietinis Komisariatas savo darbų plane užsibrėžė iki balandžio 20 dienos sudaryti visas sutartis su ūkininkais, tuo tarpu sutarčių tekstas Maskvoje buvo patvirtintas tik balandžio 17 d. Po to, galvotrūkščiais reikėjo atspausti blankas ir jas išsiuntinėti stočių direktoriams. MTS Valdybos pareigūnams ne kartą buvo kartojama: jei pritruks stotyse žibalo, būsite sušaudyti, tuo tarpu iš 100 vagoninių cisternų, kurias turėjo Lietūkis ir kurių nebuvo per daug tais laikais, kai stočių nebuvo, 95 išvežė į Rusiją ir tik 5 paliko visiems mūsų respublikos reikalamh. Pagaliau nuo kariuomenės vadovybės stočių administracija turėjo saugoti traktorius, naftos produktus ir net stočių sodybas. Daugely vietų išsaugoti nepavyko (Alytuje, Tauragėje ir kt.).

Arklių punktų steigimas ir arklių telkimas pradėtas kovo mėnesį, tuo tarpu tik balandžio 24 d. Komisarų Taryba nutarė leisti iš Paruošos Komisariato rezervų paskirti jų šėrimui 1300 tonų avižų. Iki to termino arkliai turėjo gyventi šventa dvasia. Gegužės 8 d. MTS Valdyba išsiuntinėjo raštą, kuriame buvo nurodytos sąlygos, kuriomis gali būti samdomi traktorininkai ir arklių punktų darbininkai, o Žemės Ūkio Liaudies Komisaras Leonas jau spėjo oficialiai įsakymu paskelbti visai eilei stočių direktorių ir agronomų griežtą papeikimą ir įspėjimą už tai, kad balandžio 16—28 dienos laikotarpyje nesukomplektavo tarnautojų bei darbininkų ir neišmokėjo jiems atlyginimų.

Jau minėtame balandžio 24 dienos Komisarų Tarybos nutarime paskelbta visa eilė principinių MTS ir MANP organizacinio pobūdžio reikalų, nustatytas punktų skaičius, laikomų arklių skaičius, kreditavimo reikalas ir pan., o balandžio 25 d. Komisaras Leonas viešai paskelbė įsakymą, kuriuo apkaltina MTS Valdybą ir jos viršininką agr. Smailį už šių reikalų nesutvarkymą. Išeina, kad per vieną naktį MTS Valdyba turėjo viską padaryti.

Sunkiausiai sekėsi organizuoti MTS buhalteriją. Visa eilė parinktų buhalterių buhalterijoje buvo visiški profanai (bendradarbiai tvirtina, kad buvo net tokių, kurie daugybos lentelės nemokėjo), o MTS buhalterija buvo nepaprastai paini.

Buhalterijai, inventorizacijai ir medžiagų sąskaitybai kiekvienai stočiai buvo privaloma iš viso 60 formų (48 — stotims ir 12 — arklių punktams). Viena stotis turėjo vesti 26 knygas ir arklių punktas 9 knygas.

Jau buvo atspausta ir stotims bei punktams išdalinta iš viso 3.578 knygos, 17.167 blokai ir 110.637 blankai.

Buhalteriai buvo sukviesti į Kauną kelių dienų kursuose supažindinti su knygų vedimu. Daugumas nieko nesuprato vien dėl to, kad lektorius dėstė rusiškai. Vienas geriausių kursantų, baigęs kursus ir atsiėmęs knygas, šitaip pasakė: „Buhalterio darbą dirbu 48 metus. Tokios painios buhalterijos nemačiau ir nežinau, ar sugebėsiu ją vesti. Vis tik reikia mėginti". Tai ir buvo vienintelis entuziastas, kuris mėgino. Bendrai apie SSSR buhalteriją yra sakoma, kad ji yra tiek sudėtinga ir paini, jog tik Maskvoje yra po vieną specialistą atskiroms sritims, kurie buhalteriją moka. Mūsiškiai stočių buhalteriai apie tai, matyt, žinojo. Jie žinojo dar daugiau, būtent, kad nė vienas vyr. buhalteris neišsisuka nuo teismo ir kalėjimo. Todėl jie, išskyrus algų lapus, jokių kitų knygų nepradėjo vesti.

Gerų MTS tarnautojų, o ypač gerų darbininkų kadrų sudarymą ypač sunkino maži atlyginimai. Administracijai, palyginti, buvo nustatyti geri atlyginimai: direktoriui 800 rb., jo padėjėjui, vyr. buhalteriui ir vyr. mechanikui po 700 rb, bet žemesniajam personalui ir darbininkams visai žemi. Pavyzdžiui, vyr. arklių šėrikui 170 rb., sargams vos po 130 rb., valytojai 120 rb. ir pagaliau traktorininkams, jeigu jie nedirba lauke, po 100 rb. mėnesiui. Negaudami jokios ordinarijos, eiliniai darbininkai su šeimomis negalėjo iš tokių algų išgyventi. Todėl MTS direktoriai nespėdavo sutelkti darbininkų kadrų, o jie bematant vėl išbėgiodavo. Ypač sunku buvo tose apskrityse, kur ėjo kariniai sustiprinimo darbai ir kur darbininkai uždirbdavo iki 20 rb. per dieną (Kretingos, Telšių, Kėdainių, Seinų, Vilkaviškio, Marijampolės ir kt. aps.). Bendrai darbininkai, kurie iš bolševikų valdžios laukė „darbo žmogaus išvadavimo", ypač buvo nepatenkinti todėl, kad algų skirtumas tarp aukštesniųjų ir žemesniųjų tarnautojų pasidarė dar didesnis, negu buvo anksčiau. Tuo tarpu išmokslinimo atžvilgiu kai kurie aukštesnieji niekuo nesiskyrė nuo žemesniųjų. Vienam MTS Valdybos bendradarbiui, nuvykusiam į Kretingos I MTS, stoties sargas taip išsitarė: „Iki bolševikų valdžios aš ir šios stoties direktorius, draugas Kazragis Salantų miestelyje šlavėme gatves. Šiandien jis direktorius, aš sargas. Aš jam to nepavydžiu. Bet bolševikai neteisingai daro: jam moka 800 rb., man tik 130 rb.".

Darbų plano vykdymas

Kiekvienai stočiai ir kiekvienam arklių punktui buvo nustatytas tam tikras darbų planas, pagal kurį jos turėjo sudaryti su ūkininkais sutartis ir atlikti sutartyje numatytus darbus. Visi darbai plane buvo apskaičiuoti purios dirvos arimu. Pavyzdžiui, Alytaus I stoties 1941 metų darbų planas buvo 2140 ha ir tos stoties arklių punktų darbų planas 3920 ha; Alytaus II stoties — 1870 ha (ši stotis numatyta vėliau įsteigti) ir jos

arklių punktų — 2800 ha; Biržų I stoties — 2140 ha ir jos punktų — 2880 ha ir 1.1. Visos respublikos 42-jų stočių 1941 m. darbų planas siekė 83.000 ha ir arklių punktų — 150.160 ha. Balandžio mėn. 20 d., nors stotys ir punktai dar nebuvo galutinai sutvarkyti, bet oficialiai nustatytą darbų planą pradėjo vykdyti 32 stotys.

Sutarčių sudarymas su ūkininkais nėjo taip sklandžiai, kaip iš karto galima buvo tikėtis. Nors stočių ir punktų patarnavimas palyginti nebuvo brangus, bet ir naujakuriai, kurie neturėjo arklių ir inventoriaus, bevelijo geriau paprašyti pagalbos iš „buožės", negu daryti sutartį su stotimi. Kada buvo įsitikinta, kad patys naujakuriai ir kiti biedniokai nesikreipia į stotis sutarčių surašyti, komisariatas davė įsakymą stočių personalui vaikščioti pakiemiais ir siūlyti sutartis sudarinėti. Ši medžioklė be abejonės davė šiokių tokių rezultatų. Iki birželio 10 dienos sudaryta sutarčių traktoriais apdirbti 30.700 ha pas 7.320 ūkininkus (37% numatyto plano) ir arkliais 22.210 ha pas 7.200 ūkininkus (15% plano). Taigi iš viso sudaryta 14.520 sutarčių 52.910 ha plotui (23% plano) apdirbti.

Sutarčių skaičius ir suderėtas apdirbti žemės plotas, kuris reikia skaityti per pus mažesnis, negu čia puriu arimu išreikšta, puikiausiai pavaizduoja, kokius smulkius vienetus traktoriai ir punktų arkliai turėjo apdirbti; būtent: maždaug po 2 ha kiekviename ūkyje. Didesnių plotų ir negalėjo būti, nes visi stočių direktoriai buvo pakankamai griežtai perspėti, kad sutartis sudarinėtų išimtinai su naujakuriais ir su biedniokais. Tik vėliau buvo leista dirbti ir vidutiniokų ūkiuose.

Tokių mažų plotų apdirbimas traktoriais buvo be galo sunkus. Čia pat reikia pastebėti, kad ir 2 ha plotas retai kur ištisai buvo galima arti arba akėti. Juk mūsų dirvos arba kauburiuotos, arba pievokšliais bei krūmynais nusagstytos ir grioviais, grioveliais išraižytos. Galima puikiai įsivaizduoti, koks galėjo būti darbas traktorium, prie kurio prikabintas didžiulis 5 vagų plūgas mažuose ir nepatogiuose naujakurių ir mažažemių sklypuose.

Nesunku apskaičiuoti, kad kiekvienas traktorius, pasiryžęs išpildyti jam skirtą planą, per darbų sezoną turėjo vienokius ar kitokius darbus dirbti vidutiniškai 62-juose ūkiuose. Į kiekvieną ūkį būtų tekę bent kelis kartus atvažiuoti, nes, savaime suprantama, visos vasaros darbų negalima iš karto atlikti. Taigi, tuščių važinėjimų traktoriai turėjo labai daug. Dar blogiau, kad važinėjimų nebuvo galimybės iš anksto suplanuoti, nes, kaip iš praktikos žinome ir iš patiektų duomenų matome, naujakuriai sutarčių iš anksto visam sezonui nenorėjo sudaryti. Visi galvojo taip: pabandysiu, o paskui pažiūrėsiu. Praktikoje būta atsitikimų, kad traktorininkas vieną dieną dirbo viename ūkyje, kitą dieną už 10—15 kilometrų, o trečią vėl turėjo grįžti į pirmojo ūkio kaimynystę. Pagaliau, pervažiavimo sąlygos buvo labai nepatogios. Daugely vietų tiesiog nebuvo įmanoma į naujakurio dirvą įvažiuoti dėl keliukų arba tiltų siaurumo, nes dauguma

traktorinių įrankių buvo maždaug 4 metrų pločio. Arklių punktų darbas čia suminėtais atžvilgiais neturėjo tokių didelių sunkumų.

Stebėjus traktorių darbą ir išklausius pavienių atsiliepimų, galima padaryti bendrą išvadą, kad traktoriais dirva buvo blogai išdirbama. Svarbiausi defektai šie: a) per gilus arimas, dėl ko į paviršių daugelyje vietų buvo išverstas podirvis; b) blogas velėnos apvertimas; c) netikęs taip vadinamas figūrinis arimo būdas (vėliau buvo uždraustas); d) chroniškas darbų suvėlinimas. Dėl paskutinio defekto daug naujakurių skundėsi suvėlinę pavasario sėją.

Žinoma, dėl blogo arimo ir kitų darbų atlikimo pirmiausia buvo kalti traktorininkai, nes jie buvo netikusiai parinkti ir silpnai paruošti. Bet kai kuriais atžvilgiais ir traktoriai bei mašinos turėjo tam tikrų defektų.

Kad traktorių darbo kokybė buvo bloga, kad mašinos buvo blogai prižiūrimos, gadinamos, kad kuro per daug buvo eikvojama, galima spręsti iš turinio ir tono raštų, kuriuos Žemės Ūkio Liaudies Komisariatas laikas nuo laiko siuntinėjo MTS direktoriams. Kai kuriuose raštuose buvo įsakoma už blogą darbų atlikimą ne tik daryti atskaitymus iš algos, bet reikalauta, kad „nusikaltusieji asmenys turi būti traukiami teismo atsakomybėn", ir „nepalikti nė vienu atveju nenubausto mašinų sugedimo ar palaužimo kaltininko dėl nerūpestingo su jomis elgesio darbo arba jų laikymo metu". (V. 21. ir V. 29. Komisariato raštai).

Apie traktorių darbą kas dešimt dienų ir arklių darbą kas penkios dienos buvo sudaroma statistika. Nustatytais terminais brigadieriai ir arklių punktų vedėjai duomenis pranešdavo stočių direktoriams, šie bendras santraukas šifruotomis telegramomis siųsdavo respublikiniam Komisariatui, o pastarasis Maskvai.

Pirmieji mūsų stočių darbo duomenys buvo surinkti gegužės 12 dieną ir paskutinieji apie traktorių darbą birželio 10 dieną, o apie arklių — birželio 16 dieną. Štai tų žinių santraukos, išreikštos hektarais puraus arimo, skaitant nuo darbų sezono pradžios:

Data	MTS	MANP
V.12	425	569
V.17	–	3.755
V.21	4.818	5.759
V.26	–	8.922
VI.1	12.547	13.219
VI.6	–	15.811
VI.10	18.110	18.200
VI.16		19.819
VI. 21		

Šios lentelės duomenis analizuojant, randame, kad per 25 darbo dienas (atmetant sekmadienius, nors kai kurie ir sekmadieniais dirbo) maždaug su 330 traktorių išarta 17.685 ha. Vidutiniškai vienu traktorium

per vieną dieną išarta 2,1 ha, tuo tarpu vidutinė darbo dienos norma buvo nustatyta 3 ha. Pasirodo, kad pačiu intensyviausiu pereito pavasario darbo metu (V. 21—**VI.** 1) nustatyta vidutinė norma jau buvo išpildyta, o po to vieno traktoriaus atlikto darbo kiekis krito iki 1,7 ha.

Per tą patį darbo laiką arkliais, kurių tuo metu buvo maždaug apie 3.600, arba apie 1.800 porų, išarta 17.631 ha. Taigi, per vieną darbo dieną viena pora arklių išarė maždaug 0,4 ha (vidutinė nustatyta norma 0,5 ha). Intensyviausiu darbymečiu ir arkliais nustatyta norma buvo pasiekta, bet vėliau krito iki 0,3 ha.

Taip atrodo vidutiniai visos respublikos duomenys. Analizuojant atskirų stočių, atskirų punktų, atskirų brigadų ir galų gale atskirų traktorininkų arba artojų darbą, gauname labai margą vaizdą. Buvo stočių, kurios per 25 darbo dienas įvykdė daugiau kaip trečdalį, net daugiau kaip pusę savo metinio darbų plano; pav. Šakių stotis 34,8%, Telšių I — 34,2%, Kėdainių II — 35,9%, Kauno I — 36,7%, Šiaulių II — 46,1%, Biržų I — 51,4% (!) ir Utenos I — 56,4% (!), bet buvo visa eilė ir tokių stočių, kurios kartu pradėjo veikti, bet atliko nepateisinamai mažai (nuo 9 iki 12%). Pavyzdžiui, iš Baltgudijos gautoji Švenčionių stotis, veikianti antrus metus ir turinti didesnį patyrimą, per tą patį laiką įvykdė vos 11% savo darbų plano.

Jeigu imti atskirus traktorininkus, tai daugumas, nežiūrint pusėtinai gerų sąlygų, vidutiniškai kasdien suarė ne daugiau, kaip po 1 ha. Bet buvo ir pavyzdingai dirbusių. Štai traktorininko St. Šumskio, dirbusio Šiaulių II stotyje, kurio dienos norma buvo 3,4 ha, darbų dienoraštis:

Data	Suarta per dieną ha	Pastebėjimai
V.14	4.6	
V.15	7.9	
V.16	8.1	dirbta pas du ūkininkus
V.17	—	24 km pervažiavimas
V.18	—	Sekmadienis
V.19	4.0	
V.20	5.0	Dirbta pas du arba
V.21	4.5	tris ūkininkus kasdien
V.22	6.3	
V.23	8.0	
V.24	8.0	
V.25	4.5	Sekmadienis
V.26	7.7	
V.27	6.0	
V.28	7.9	
V.29	13.6	
V.30	7.3	
V.31	8.2	
VI.1	—	Sekmadienis
VI.2	2.5	Pusę dienos tikrino traktorių
VI.3	9.5	
VI.4	6.9	

Iš viso per 19 dienų St. Šumskis suarė 130,4 ha, t. y. du kartus daugiau, negu nustatyta norma. Kuro sunaudojo 2.540 kg, taigi normos ne-

viršijo, net šiek tiek sutaupė. Dirbo sunkaus molio žemėse ir mažuose sklypuose. Traktorių užlaikė visiškai tvarkingai. Ūkininkai jo darbu, stoties pranešimu, buvo labai patenkinti.

Vieno kito traktorininko ir vienos kitos stoties nors ir trumpo laikotarpio darbų rezultatai yra tokie, kurie leidžia manyti, kad ir smulkiame ūkyje, nežiūrint daugelio nepatogumų, traktorius save pilnai pateisina. Šis patyrimas būsimajam mūsų žemės ūkio mechanizacijos problemos sprendimui yra labai vertingas.

Bet tai dar nereiškia, kad bolševikinės sistemos traktorių stotys mūsų sąlygose būtų galėję kada nors prigyti. Utenos I, Biržų I ir Šiaulių II stotys, traktorininkas Šumskis ir dar vienas kitas jo draugas yra tik išimtys. Tas tiktai rodo, kad ir netikusioje organizacijoje tinkamas žmogus gali šį tą padaryti. Bet absoliuti stočių ir traktorininkų dauguma savęs nepateisino. Šia proga negalima neprisiminti vieno Žemės Ūkio Liaudies Komisariato kolegijos posėdžio, kur buvo nagrinėjamas Kauno II stoties veikimas. Stoties direktorius buvo paklaustas, kokį darbą atliko stotis su visais arklių punktais per praeitą savaitę ir kiek stotyje yra tarnautojų bei darbininkų. Kai stoties direktorius paaiškino, pirmininkaująs šypsodamasis reziumavo: „Jei vietoje traktorių ir arklių jums visiems padalyti po kastuvą, ar ne daugiau suverstumėte dirvos per vieną savaitę".

Atrodo, kad šitokią pastabą galima pritaikyti ir visam tam darbui, kurį atliko visos MTS ir MANP 1941 metų pavasarį. Šioje organizacijoje buvo sukomplektuota apie 5.000 žmonių personalas. Per visą pavasarį suarta apie 36.000 ha. Vienam žmogui tenka apie 7 ha. Iš tikro, jei jau ne kastuvais, tai paprastais arkliais kiekvienas to personalo narys neabejotinai būtų daugiau padaręs. Štai kur glūdi žemės ūkio mechanizacijos profanacija.

Ekonominė pusė ir tikrieji bolševikų siekimai

Bolševikų finansininkai sakydavo, kad MTS suėda žymią Sovietų Sąjungos biudžeto dalį, bet partija ir vyriausybė pinigų tam reikalui nesigailėjo. Kiek būtų kaštavusios MTS ir arklių punktai Lietuvoje, sunku pasakyti, nes darbas buvo tik pradėtas ir jokių piniginių apyskaitų nepadaryta. Net ir kreditų paskyrimas nebuvo užbaigtas. Iš atskirų MTS Valdybos bylose rastų dokumentų aiškėja, kad minėtiems reikalams iš sąjunginio ir iš respublikinio biudžeto buvo skiriamos šios sumos:

1. Traktoriams ir mašinoms įsigyti	**7.510.400**	**Rb.**
2. MTS operacinėms išlaidoms (naftai, algoms, remontams, priešgaisrinei apsaugai ir t.t.)	**8.588.000**	**„**
3. Arklių punktams įsteigti (arkliams ir inventoriui supirkti)	**15.267.000**	**„**
4. Arklių punktų operacinėms išlaidoms	**8.777.000**	**„**
5. Traktorių stočių ir remonto dirbtuvių statyboms ir trobesių remontams	**21.700.000**	**„**

Netenka aiškinti, kad tokias sumas paskirsčius naujakuriams, visi, kurie neturėjo arklių ir inventoriaus, būtų pajėgę juos įsigyti. Taigi, bolševikų kartojama tezė, kad MTS ir MANP steigiami pirmoje eilėje naujakurių žemėms išdirbti, bent iš finansinės pusės, neturėjo rimto pateisinimo.

Neturėjo pateisinimo ir iš ūkinės pusės. Mes jau nurodėme, kad naujakuriai nesiveržė sudarinėti sutarčių su stotimis ir arklių punktais. Naujakuriai prašė kreditų arkliams nusipirkti, jie prašė, kad nacionalizuotų dvarų arkliai ir inventorius būtų jiems bet kokiomis sąlygomis išdalintas. Naujakuriai galvojo ūkiškai. Jie suprato, kad dirvai išarti, javams nupiauti ar juos iškulti galima išsinuomoti traktorių ar arklius, bet jie neįsivaizdavo, kaip iš viso be nuosavo arklio galima ūkininkauti. Nejaugi grūdams į malūną vežti, į lentpjūvę nuvažiuoti, cemento maišeliui iš kooperatyvo parsivežti, galų gale šeimos nariui susirgus pas gydytoją nuvažiuoti vis reikės bėgti į punktą arklių išsinuomoti?

Kiekvienas ūkininkas puikiausiai žino, ką reiškia bet kurį darbą ūkyje atlikti laiku. Viena, dvi suvėluotos dienos dirvas ariant, sėjant, ar derlių suimant dažnai atneša neįtikėtinų nuostolių. O ūkininkas (nors jis būtų ir mažažemis), naudodamasis svetimais arkliais ir inventoriumi, visada visus darbus suvėluos. Jis niekuomet laiku dirvos neįdirbs ir niekuomet jos laiku neapsės. Ūkininkas be nuosavų arklių, tai kaip darbininkas be rankų. Bet šitokį ūkininko tipą bolševikai buvo pasiryžę Lietuvoje sukurti. Bolševikai paskyrė nemažus kreditus naujakurius ir kitus biedniokus karvėmis aprūpinti, o arkliams įsigyti kreditai buvo paskirti tik teorijoje. Tai tokios miniatiūrinės sumos, kad jomis niekas nepasinaudojo. Dvarų arklius naujakuriams dalinti buvo griežčiausiai uždrausta. Dvarus išparceliavus kumečiams, vietomis nebebuvo nei kuo, nei kam arklių šerti, bet agronomai, kurie prašė leidimo arklius išskirstyti naujakuriams, už tokias „erezijas" buvo pribauginti teismu.

Netikėtina, kad bolševikų valdžios viršūnėse sėdėjo tokie bukapročiai, kurie viso to nesuprato. Jie matė, kad MTS ir MANP, kurių sukūrimui reikės pakloti milžiniškas pinigų sumas, naujakurių nesukurs, bet juos pavers didesniais proletarais, negu buvo iki to laiko, kol žemės neturėjo. O čia ir slepiasi visa bolševikų politika. Ūkininkai ir naujakuriai turi pamatyti, kad traktorius geras daiktas, kad dviem ar keturiais arkliais ir didelėmis mašinomis geriau ir patogiau galima dirbti, bet tam reikia plačių laukų. O plačius laukus galima padaryti, tik reikia atlikti „mažą smulkmeną" — sukurti kolektyvinius ūkius. Šitai minčiai tarp ūkininkų įskiepyti nesigailėta ir milijonų.

JIE DAVĖ MUMS TEISĖ Į DARBĄ IR POILSĮ

VYTAUTAS BUDRYS

Buv. kriminalinės policijos valdininkas

Jaukią šventadienio popietę neretai žmonės prisimena praėjusius laikus. Tokių prisiminimų ypatingai netrūksta buvusiam kriminalinės policijos pareigūnui. Tačiau ir tuos išgyvenimų kalnus nustelbia bolševikų laikmečio prisiminimai; prisiminimai, kurie verčia vėl pergyventi begalinį siaubą. Kaip čia, rodos, visai neseniai atsisveikinau su draugais, bendrai planavome, bendrai valėme ginklą, štai, jų jau nėra. Ne vienas jų tollman Sibiran vergijon išvarytas, ne vienas savo jauną gyvybę už tėviškę padėjo, nes vienas čekistų buvo žiauriai nukankintas. Už ką visa tai?

Ties galvomis juodą debesį pakibus pajutome jau 1939 metų rudenį, kai tarnautojai ne laiku iš atostogų buvo atšaukti. „Vilniaus grąžinimas Lietuvai" anaiptol gerų minčių nekėlė. Tas pats grąžinimas lengvai žadėtas, o užtrukęs ilgai rodė, kad arba išvaduotojai nespėjo visa ko išvogti, ar kad Vilnius — iš tikrųjų ant žabangų pririštas vilioklis.

Galop, nuvykę Vilniun nustebome: argi tai būtų mūsų kalėjimų kaliniai apginkluoti? O ne, tai „nenugalimoji raudonoji armija".. .

Vilnius iš seno garsus savo nusikaltėliais. Dar vaikas būdamas skaitydavau Valančiaus raštus apie garsiuosius Panerių plėšikus, kuriuos vaizdavausi kažkokiais nežemės sutvėrimais. Tikrai, kriminalinei policijai atvykus į Vilnių darbo buvo nemaža. Mat, didelė dauguma nusikaltėlių iš sugriuvusios Lenkijos buvo subėgusi Vilniun.

Kriminalinės policijos darbas Vilniuje turėjo būti visai kitoks, negu kitose Lietuvos vietose: čia nusikaltėliai daugumoje, jei taip galima išsireikšti — mėgėjai, o Vilniuje — profesionalai. Vilniuje nusikaltimų pasaulis labai ir labai centralizuotas, darbas labai paskirstytas, įdomus iš psichologinės pusės. Vienas yra svarbus faktas, kad didžiausių nusikaltėlių pasaulis — beveik vien tik žydai. Didžiuma stambesniųjų „žuvų" — žydų, seni venerikai. Dirba šie žydai labai gudriais metodais. Dažnai pats vagis yra puikiai žinomas, bet jo kaltę įrodyti be galo sunku. Tokius nepataisomus nusikaltėlius daugelis valstybių izoliuoja į priverčiamojo darbo įstaigas, kurios pas lenkus buvę labai griežtos. Iš tų pačių nusikaltėlių teko išgirsti, kad sifiliu jie užsikrėtę tik tam, kad su tokia liga gali būti pripažinti fiziniam darbui netinkami ir darbo įstaigos išvengti, at-

seit, „pasišvęsti savo specialybei". Tai grynai užsispyrusio žydo psichologija. ..

Vos tokį piktadarį — žydą spėjai suimti, tuoj įžūliausiu būdu lenda žydės; sukelia baisiausią lermą, įžūliausiai grasina — eisią skųstis į sovietų įgulas. Ir tokių „nuskriaustųjų" šeimos tikrai eidavo skųstis „svieto lygintojams".

Atėjo 1940 metų gegužės pirmoji. Gatvėse įtempta nuotaika. Raiti patruliai. Ta diena praėjo, bet kiekviena nauja diena su didėjančia šilima nešė ir didėjantį nerimą. Tamsią naktį žuvo vienas policijos pareigūnas, žuvo antras, trečias. Ne vienas iš tyrinėjančių pareigūnų, spėliodamas įvairias galimybes, tam tikrą procentą skyrė ir provokacijoms iš laikančių ryšius su sovietų įgulomis bolševikuojančių pusės, tačiau tokie spėliojimai apie „didįjį sąjungininką" buvo pavojingi.

Prasidėjo birželis ir su juo staiga keistos radijo transliacijos. Jau ir prieš tai aplinkraštis po aplinkraščio griežtai įspėdavo tarnautojus, kad neįžeidinėtų jausmus tų, kurių viena tik išvaizda, rodos, jau buvo įžeidimas visa to, kas kultūringa. Šitie dalykai gerų minčių nekėlė. O vis dėlto „gerasis tėvas Stalinas" įsižeidė. Juk kitaip ir būti negalėjo — ir nekalta avis sukelia vilkui apetitą ir tuo jį įžeidžia. Ir tas sovietų karys, kuris, berods, daręs biaurų nusikaltimą, dezertyravo ir užkluptas nusišovė, staiga tapo „socialistiniu herojum, žuvusiu dėl darbo klasės buržuazinėj šaly..." Prasidėjo notos dėl sutarčių nesilaikymo, pagaliau ir pats ultimatumas, okupacija.

Tuo metu, kai gatvėmis, lyg į Alvito atlaidus, ritose naujos raudonarmiečių bangos, daugumas neramiai knisomės po savo turtą, deginome ar slėpėme į saugias vietas visa, kas vėliau galėtų apie mus byloti, kaip apie „liaudies priešus". Tuo metu, kai Vilniaus „barzdota liaudis" džiaugsmingai sutiko „išvaduotojus", ne vienas susirūpinęs tempėme į valdinį bagažą ginklų ir municijos atsargas ir siuntėme juos į saugias vietas; taip liepė lietuviškasis instinktas, kuris neklydo.

O tuo pat metu ne vienas iš mūsų žmonių, ypatingai mėgstančių būti bet kokio judėjimo priešakyje, jau pradėjo sakyti, kad ir Rusijoje žmonės gyvena, kad jei režimas būtų blogas, kaip jį „šmeižia", tai esą seniai būtų įvykusi revoliucija ir t. t. Žiūrint į tokius žmones, rodės, kad kas žadą būtų užėmęs: pajutai baisų vienas kitu nepasitikėjimą. Rodos, artimiausias draugas atsisuks į tave ir pasakys: „Štai liaudies priešas, suriškite jį!" Daugelis žmonių tuo laiku galvojo pilvais (aš laikau, kad ne galva, o pilvu galvoja kiekvienas, kuris ne dėl idėjos, bet dėl pilvo dirba ir kuriam nesvarbu, kas pilvą sotina), bet buvo ir tokių, kurie, savo tikras idėjas užmaskavę, stengėsi pasidaryti „liaudies žmonėmis", kad tuo būdu galėtų padėti saviesiems. Be abejo, apie 1941 metų pavasario trėmimus niekas nė nesapnavo.

Tarp sovietų karininkų taip pat buvo žmonių: pasijutę niekieno nesekami jie palingavę atsidusdavo: svajojo ir jie naują gyvenimą sukurti, bet žydai viską sugrobę į savo nagus. Jie tik sakydavo, kad jei jau mus užgriuvo ta nelaimė (faktas), tai reikia tik stengtis, kad kuo daugiausia savų žmonių paliktų savo vietose ir kuo mažiau prie valdžios aparato prieitų žydai. Socializmas, anot jų, nesąs blogas; blogas esąs tik žydiškasis socializmas. Bet juk ir pats socializmas yra žydo padaras ir atitinka tik žydo dvasią; juk vien tik žydai stengiasi visą pasaulį užvaldyti.

Dėl įvairiausių priežasčių, bet dažniausiai gryno kailio keitimo ir karjerizmo vedini daugelis pareigūnų kėlė kompartijų ir profsąjungų organizavimo bei politinių kalinių šelpimo klausimą. Ne gana to, panašūs asmenys apsaugojo įvairius sąrašus, knygas, bylas ir dokumentus, kad „liaudies priešai" šių nesunaikintų. Nepagalvojo vargšai, kad vis tiek ir patys bus likviduoti ir kad tuo savo žygiu tik pasitarnavo raudoniesiems budeliams, padėdami padaryti skaudesnę žaizdą tautai. Tokie žmonės nežinojo, kad dėkingumas svetimas bolševikams žodis; juk bolševikai negailestingai išvežė dalį net tokių žmonių, kurie bendradarbiavo su jų NKVD. Bolševikai nuolat „valė" ir partijos žmones. Pasirodo, kad įvairūs net nepilnamečiai vagiliai svarstė „bylas" senų bolševikų, ir šiuos, kaip „buožių sūnus", iš partijos mėtė. Bolševikai puikiai parodė savo taktiką: iščiulpti iš žmogaus visa, kas galima, o paskui jį sunaikinti.

Šiaip gyvenimas Vilniuje plaukė palyginti ramiau, negu kitose Lietuvos vietose, nes Vilnius jau buvo spėjęs pajusti bolševikų valdžią 1939 metais. Apie kitų Lietuvos vietų gyvenimą iš spaudos maža ką galima buvo orientuotis, tačiau įvairios „rezoliucijos" apvalyti valdžios aparatą nuo liaudies priešų, išlaisvinti įvairius kovotojus — politinius kalinius, daugiausia žydus, didino susirūpinimą. Lygiagrečiai su tuo įstaigose, lyg grybai po lietaus, dygo žydeliai. Tai šen tai ten stambiais pareigūnais tapo mums gerai žinomi, jei taip galima išsireikšti, „politvagys".

Liepos pradžioje seni tarnybos liudijimai surenkami, o jų vietoje išduodami nauji, su Sniečkaus parašu. Tarnautojų tarpe varoma propaganda, kad visi „liaudies priešai" pabėgo, ir kad pasilikusiems nėra ko bijoti. Ne vienas gavome naują liudijimą su paaukštinimu — atseit, „liaudies vyriausybė" eina sėdama malones. Tačiau tikrumoje paaukštintieji pirmiausia buvo sudoroti. Gavęs naują liudijimą, lyg ką pikta nujausdamas, pasidariau abiejų — seno ir naujo — fotokopijas, kurios paskui padėjo išnešti sveiką kailį iš milicininkų nagų.

O įvairūs vagys vis kilo. Štai keli broliai Pultinevičiai, buvę lašinių vagys: vienas tampa Vilkaviškio apskrities viršininku ir apskrities kompartijos sekretorium, antras — tos pat apskrities policijos vadu, trečias — Virbalio miesto burmistru. Iškilę tuojau sudoroja „liaudies priešą" policininką, kuris pas juos vogtus lašinius surado.

Vilkaviškio papirosų fabriko savininko žydo Braudės sugyventinė, Geležūnaitė, ligi tol šilkų ir papuošalų skaičiaus nežinojusi, tampa „liaudies dukra" ir pakyla iki aukščiausios tarybos deputatės.

Sistemingam Vilniuje kino „Kazino" kasos apvogimui besikartojant, pirštų antspaudai parodo, kad vagis — komjaunimo kuopelės įkūrėjas, Vilniaus rusų Puškino vardo gimnazijos sargo sūnus.

Policija suseka nusikaltėlius. Juos (žinoma žydus) su ginklu lydi vieno iš vagių brolis „pagalbinis milicininkas" — žydas su raudonu raiščiu.

Smuklėje pasigėręs „liaudies milicininkas" peršauna du darbininkus. Bolševikų pareigūnai bylą iš tardytojo išreikalauja, o jų giminėms, pasiskundus kitose įstaigose, paaiškina, kad „kvotą dariusi buvusi policija ir kad kvota kažkur dingusi"; komunistas — žmogžudys perkeliamas į kitą vietą.

Sulaikytas piktadarys gatvėj (pvz., Solečnikas — žydas, stambus vagis) ima rėkti, kad jį sulaikė smetoninė policija; pareigūnui nuo įsiutusios žydų minios dažnai belieka tik pasislėpti.

Toks bendrais bruožais buvo darbas policijoj bolševikams užėjus; panašių ir dar gražesnių faktų būtų galima paminėti ištisą tomą. Ir prisiminė sena rusų pasaka: kalinys paklaustas, už ką nubaustas, atsako, kad už politiką, o paklaustas, už kokią politiką, paaiškina „vaito karvę pavogęs". Vadinasi, jei iš valdžios atstovo ką pavogei — jau politika. Mūsų bolševikai „politikos" sąvoką dar labiau praplėtė — jiems kiekvienas nusikalstamas darbas, nukreiptas prieš nebolševiką, jau buvo politika dėl darbo klasės — tai pat žydiškas charakteris: tik paskaitykite „slaptasis pasaulinis — žydų suokalbis", arba ištraukos iš talmudo. Visa, kas bloga padaryta nežydui, yra gera. Skirtumas tik toks, kad šie pataikūnai, naudodamiesi talmudu, kaip evangelija, sąvoką „žydas" pakeitė „bolševiku". Ir tokie „svieto lygintojai" — „politvagys" ėjo iš kalėjimų ir kopė į valdžios viršūnes teikti laisvių ir atstatyti „žmonių teises". ..

Liepos mėn. pradžioje internuojama senoji saugumo policija. Valdininkai nuginkluojami, ir juos turi saugoti kriminalinės policijos valdininkai. Daugumas nuo šios biaurios pareigos slapstosi. Tačiau atvyksta naujas apygardos viršininkas, Gabrys, vis dar iš senojo režimo ir padėtį atstato. Pasirodo, saugumo likvidavimas buvo vietinių bolševikų pagreitintas žygis; Maskvos budeliams dar reikėjo, kad ta policija prieš likvidojant susiteptų dar rankas.

Prasidėjo areštai. Kiekvieną naktį ne tik saugumo, bet ir kriminalinė policija mobilizuojama kratų ir areštų vykdyti. Tiesa, Vilniuje areštuojami tik lenkų veikėjai bei karininkai ir skelbiama, kad tik „lietuvių priešai" renkami, bet mintyse daugelis numato, kas darosi kitose Lietuvos vietose. Vėliau teko išgirsti, kad ne vienas pareigūnas, medžiodamas savo tautiečius, raudoniesiems tikrai sąžiningai talkininkavo. Tokių areštų metu ir juokų pasitaikydavo: veža kartą kažkokį sulaikytą lenkų

karininką. Pakely sulaiko bolševikų patruliai. Karininkas, gerai mokėdamas rusiškai, paaiškina, kad jį sulaikiusi fašistinė policija, ir patruliai visus išvaiko į visas keturias puses; sugrįžus pareigūnams, GPU instruktoriai keikiasi, bet „paukščio" jau antrą kartą nebesučiupsi.

„Učiteliai" — GPU instruktoriai, nuolat nurodinėja, esą buvusios policijos valdininkai neatidžiai darą kratas: štai, pvz., rodo seną prieškarinį albumą — almanachą, kuriame yra caro atvaizdas; tai esąs „didžios svarbos įrodymas, pakankamas kontrrevoliucionierių sušaudyti". Prisiminus, kad kiekviename mūsų kalendoriuje galima rasti fašistiškų atvaizdų, šiurpas nukrėsdavo, bet apie tai pagalvoti nebuvo laiko. Kai kurie pasitardavome bėgti per sieną, bet ir vėl sustodavome: argi jau taip ir užleisime viską žydams?

Prieš Liaudies Seimo rinkimus nuotaika dar labiau aprimo. Į rinkimų apylinkes prisireikė išsiųsti „stebėtojus", kuriais paskiriami saugumo ir kriminalinės policijos valdininkai. Tokie skyrimai būdavo labai nervingi: įsakoma tą ir tą valandą susirinkti saugume ir ligi paskutinės minutės, kol reikia vykti į paskirtą vietą, niekas nieko nežino.

Stebėtoju išvykstu ir aš į vieną Vilniaus krašto bažnytkaimį. Susirišu su vietos policija ir projektuoju, ką reikės iš fantazijos ištraukti blogiems rinkimų rezultatams pateisinti, nes balsavimas vyko „labai entuziastiškai". Taip begalvojant, atvyksta grupelė driskių, kurių vienas net basas (atvyksta liuksus automobiliu), ir pareiškia esą revizoriai iš kompartijos ir norį padaryti mitingą. Kadangi, siunčiant „stebėtojus", buvo duotas nurodymas jokių mitingų neleisti, tai skambinu į apygardą ir iš ten pakartotinai gaunu įsakymą mitingo neleisti. Visi reiškia atvykusiems driskiams šiek tiek baimės, o šie pirmiausia sudrasko tautinę vėliavą, paskui nori mitinguoti. Čia jiems griežtai pareiškiu, kad mitinguoti neleisiu. Kai jie pasako, kad mane iš būstinės pašalinsią — parodau iš kišenės kyšančią pistoleto rankeną. „Draugai" išvyksta, bet po kiek laiko vėl grįžta ir prašo leisti susijungti su Vilniaus kompartija. Leidus praneša, kad „rinkiminėje apylinkėje nėra tvarkos, kad esąs svolačius iš smetoninės žvalgybos, kuris neleido iškabinti raudonos vėliavos, provokuoja ir kursto gyventojus nebalsuoti". Po to klausia, ar tą provokatorių palikti, ar areštuoti ir atvežti į Vilnių. Ką jiems atsakė, negirdėjau, bet areštuoti nemėgino. Nors, išgirdus jų pasikalbėjimą, ir šaltas prakaitas išpylė, tačiau nutariau geruoju nepasiduoti. Atsiminęs tą įvykį dabar ir pats juokiuosi iš savo „drąsumo", bet tada bolševikus daug kas matavo kultūringų šalių ir jų propagandos mastu...

Tiek vietos policija, tiek rinkimų komisija mano žygio išsigando. Vakare, pasitarę su rinkiminės komisijos pirmininku, nutarėme, kad renkamieji vis tiek bus išrinkti, todėl dėžėn kišome tiek kortelių, kiek tilpo, o parvykęs Vilniun parašiau ilgą raportą, kad apylinkėse bastėsi „revizoriai", kurie savo mitingais atbaidė ūkininkus nuo balsavimo, tik ten, kur aš neleidau mitinguoti, nors nėra nė vieno komunisto, balsavo beveik

per 100%, ir tai dėl rinkiminės komisijos veiklumo atvykę net iš kitų apylinkių. Rinkimų „rezultatai" instruktorių matyti nepatenkino, tad „revizorių" sutramdymo pasėkų nebuvo, ar gal nespėjo, nes tuoj buvau išvytas; tik kai kas iš viršininkų murmėjo, kad padarytas „išsišokimas", kuris galėjo blogiau pasibaigti.

Praslinkus Liaudies Seimo rinkimams, saugumo policija, matyti, savo uždavinį buvo atlikusi ir buvo pradėta likviduoti šuoliais — lygiai kaip ir periodinė spauda. Tuščias spragas užpildinėjo žydukai ir analfabetai. Būdavo taip, kad naujas pareigūnas parašo arešto nutarimą, iš kurio atrodo, kad sulaikytas piktadarys areštuoja viršininką ir pasirašo nutarimą. Būdavo nutarimų, kuriuos reikėdavo siųsti į nuovadas atgal, išaiškinti, kas ir ką sulaikė. Naujieji pareigūnai buvo tokie „išmokslinti", kad gamtinio reikalo atlikimą vadino „antgamtiniu reikalu"...

Net ir tuo metu buvo optimistų, kurie įtikinėjo, kad kriminalinė policija liksis nepajudinta, kad bolševikai, aplamai, į gyvenimą maža ką naujo įneš ir net valstybės ženklas Vytis paliksiąs tas pats, tik ne skyde, o penkiakampėje žvaigždėje, ir kaip tai būsią gražu...

Rugpiūčio pirmomis dienomis vienas iš kriminalinės policijos pareigūnų, Dimavičius Juozas, neatvyksta į tarnybą. Pasirodo, susidraugavęs su bolševikų karininkais, o kai šie kartą jo bute nusigėrę pavėluoja į tarnybą, pasiaiškina, kad smetoninės policijos pareigūnas „juos tyčia girdęs šnipinėjimo tikslu"; aišku, valdininkas dingsta be žinios. Tai buvo pirmoji auka iš kriminalinės policijos Vilniuje. Netrukus apygardos viršininkas iškviečia raštinėn ir duoda paskaityti telefonogramą; 11 asmenų skaičiuje, kuriuos, „atėmus visus valdinius ir nuosavus ginklus ir tarnybos dokumentus, tuojau paleisti iš tarnybos" randu ir savo pavardę. Dėl algos, kompensacijos ir taupmenų išmokėjimo niekas nė neužsiminė, ir net vėliau paklausus pareiškė, esą „džiaukis, kad dar laisvas vaikščioji".

Viena, kas man tuo metu buvo likę, tai ginklas, su kuriuo buvau nutaręs nesiskirti. Slinko dienos, mintis mintį ginė. Ne vienas iš to laiko bolševikiškų viešpačių gali padėkoti mano draugams, kurie mane atkalbėjo, kad „nors ir dešimt bolševikų gyvybių yra mažiau vertos, negu vieno lietuvio". Netrukus ir ginklą teko likviduoti; mat, vienas buvęs bendradarbis aplankė mane „su užuojauta" apie 23 val., ir, kol aš jo paprašytas atnešiau gerti, jis spėjo pastebėti muilo gabale įlipdytas pistoleto dalis. Ginklą pardaviau. Juk ir be to kai kurie draugai klausinėdavo, esą „pristatei tik vieną ginklą, o pats turėjai kelis, tad kur juos padėjai?" Tokiems aiškinausi, kad buvau paskolinęs pažįstamiems apie tėviškę; paminėjau kaip tik tokius pažįstamus, kuriuos žinojau esant tuo metu jau anapus sienos ir kurių jau buvo paskelbtas paieškojimas.

Gavęs už ginklą pinigų vykstu į Kauną. Ponas „draugas Vitulskis" audiencijos nesuteikia ir praneša, kad išmestas „kaip netinkamas ir liaudies priešas" ir kad su tokiais jis kalbėtis neturįs reikalo. Namo vykti bijau: pažįstami „politvagys" juk lauks parvažiuojant. Rūpinuosi iš-

vykti svetimšalių legijonan, bet prancūzų pasiuntinybėje atsako, kad jiems jau nebe legijonas galvoje. Kalbuosi su draugais — nuolatiniai areštai visus išvedę iš pusiausviros, argi išsigelbėjimas — tik bėgti?

Kalbuosi su kitos valstybės atstovu; pasiūlau savo jėgas ir sugebėjimą bei pasiryžimą keršyti azijatams. Jis man atsako:

— Tamsta esi žmogus dar jaunas ir karštas. Gal ta energija truks ilgai, o gal labai trumpai. Vieni iš tamstos bendradarbių pardavė draugus ir sąžinę ir tarnauja priešui, kiti, gelbėdami savo kailį, išbėgo per sieną, o aš tamstai sakau, kad tas, kas nuoširdžiai nori dirbti savo krašto atvadavimui ir keršyti pavergėjams, pakankamai ras darbo ir čia: iš pavojaus pabėgti drąsus žmogus ir paskutinį momentą suspėja.

Tai mane tiesiog uždegė. Ir aš nutariau, kol sąlygos leis — liksiuos savo tėviškėj.

Parašau „liaudies ministeriui Gedvilui" prašymą, kuriame apgailestauju anksčiau nepažinęs komunizmo, nes tie, kuriuos aš pažinau kaip komunistus, buvo girtuokliai ir vagys. Kad ir pats buvau nuo buvusio režimo morališkai nukentėjęs, norėdamas nusikaltusį neolituaną traktuoti lygiai su kitais, kad mano tėvas buvo artimas Kapsuko draugas (faktiškai taip ir buvo, tik mano tėvas buvo bedarbis, o Kapsukas — stambus „buožė" ir, pagal bolševikų terminologiją, mano tėvą „eksploatavo" — naudojosi jo rankų darbu) ir t.t. Šį prašymą rašiau Vilniuje, buvusios tarnybos vietos būste, geriems draugams „nematant". Vis dėlto atsirado tokių draugų, kurie pamatę pakėlė protestą, kaip pašalintas gali naudotis tarnybine mašinėle ir, aplamai, eiti į įstaigos būstinę; esą toks tipas galįs būti tuoj areštuotas ir sudorotas ir t.t. Tas žmogus buvo visai kito skyriaus tarnautojas ir šio skyriaus būste svečias, kaip ir aš pats. Rašymą teko nutraukti, o jam pagrūmuoti svariausiu tokių žmonių bojamu argumentu, kad kol jis mane areštuos, aš jam sprandą nusuksiu. Po to atsisveikinau su įstaigos viršininko padėjėju, kuris, reikia pasakyti, buvo geras lietuvis ir savo pareigūnus išleido, kaip tėvas, gailėdamasis. Su kartumu pasakiau, kad jo įstaigoje lieka niekšų, kurie pasiryžę parduoti kiekvieną neatsargų draugo mirktelėjimą, be to, jį įspėjau, jei kas pultų dėl mano rašymo mašinėle.

Nuvykau į Kauną pas Gedvilą savo prašymo rezultatų sužinoti. Čia beveik jėga teko įsiveržti, pareiškus, kad „dabar ne tie laikai, kad iš kažkur atvykęs ir nuvargęs pas ponų duris kelias dienas stovėtum". Reikia pasakyti, kad savo arogantiška laikysena aš tuomet tikrai priminiau gerą „politvagį". Su Gedvilu kalbėjausi gerą valandą. Jam išpasakojau savo rašto komentarus: būtent, kad mane išnaudojusio piliečio žmona buvo žydė, o jis pats nors tautininkas — kalba namie rusiškai, kad neolituanas, dėl kurio aš nukentėjau — spėjęs tapti žymiu komjaunuoliu ir pakilti, kad žmonės, kuriuos aš pažinojau, kaip komunistus, buvo girtuokliai ir vagys ir kad tam išrodyti aš turiu dokumentų. Sakau, aš turiu apie komunistus daug nešvarios medžiagos, kurią, išbėgęs už sienos, ga-

liu panaudoti propagandai, bet vis dėlto aš pats, kaip darbo žmogus, dėl atskirų komunistų nenoriu kompromituoti pačią sistemą ir į užsienį nebėgsiu. Tačiau pagal konstituciją aš turiu teisę į darbą, tai kam man prievarta bruka teisę į badą ir poilsį ir dar apvagia — negrąžina nei taupmenų, nei kompensacijos nemoka. Ta pati kompensacija pagal senus įstatymus buvo didesnė, dabar apkarpyta ir nė tos neduoda.

Gedvilas atsakė, kad „Smetonos teroro laikais" bolševikai turėjo gerti iš nusivylimo; nusikaltimus darė, kaipo protestą prieš buržuazinės šalies įstatymus, kurių bolševikas neprivaląs vykdyti, o nuo visokių perėjūnų „liaudis" atsikratysianti. Dėl teisės į darbą, tai, esą, mano prašymas būsiąs ištirtas iš pagrindų (tai man nieko gera nežadėjo, nes pakako paklausti kurį nors mano apylinkės „politvagį", ir rezultatai aiškūs). Be to, esą, „kas gėrė darbo klasės prakaitą", gali pagyventi ir paragauti to gyvenimo, kurį vilkusi darbo liaudis, o paskui darbo visiems pakaksią ir *tą „darbo rankų perteklių, kurį čia vietoj neaprūpinsime, priglaus brolištkos respublikos".*

Šito posakio aš tuomet nesupratau, nes tai buvo tik 1940 m. rugpiūčio mėn. Jei man kas būtų tuo metu paaiškinęs apie „teisę į darbą broliškose respublikose", kaip tai paaiškėjo 1941 m. birželio mėn., „draugas" Gedvilas gali būti tikras, kad kraštas būtų išsivadavęs nuo vieno išgamos.

Savo adreso jam nenurodžiau — pasakiau, kad esu benamis, valkata, kuriam tarybų valdžia viską atėmė ir kad rezultatų sužinoti ateisiu pats: juk jei prašymas bus pagrindinai tiriamas, nieko gero laukti netenka. Parašiau prašymą vienos bolševikų įgulos komendantui, norėdamas gauti buhalterio tarnybą, bet ir iš ten, tik pasikalbėjus su „politruku" ir sužinojus, kad užklaus NKVD nuomonės, teko dumti.

Kurį laiką pasibastęs, nutariau kaip nors nuvykti į namus, nors jie ir nė kiek neviliojo. Turiu prisipažinti, kad geležinkelio bilietą buvau paprasčiausiai akiplėšiškai pavogęs (nemokami nuolatiniai bilietai keliauti visais geležinkeliais buvo duoti saugumo departamento tarnautojams) ; tuo bilietu ilgą laiką ir naudojausi. *

Taip parvykau iki pasienio geležinkelio stoties. Reikia nepamiršti, kad 10 kilometrų pasienio ruožas nuo rugpiūčio mėn. vidurio (1940 m.) buvo paskelbtas draudžiamąja zona. Pagal slaptą bolševikų instrukciją (kurią taip pat paprasčiausiai pavogiau) į tą ruožą faktiškai negalėjo įžengti joks buvusio režimo administracijos pareigūnas. Tas ruožas, ypatingai prie sieną kertančių plento ir geležinkelio knibždėte knibždėjo slaptų ir viešų agentų, įvairių „ant drąsos" išgėrusių komjaunuolių — buvusių peštukų ir kitų naktibaldų. Vargas buvo žmogui į jų rankas pakliuvus — neretą apmušdavo, atimdavo pinigus, neretą sužeisdavo. Vis dėlto atvažiavau.

Lyja. Paskui mane atvažiuoja automobilis. Manau, kad tai vietinio susisiekimo taksi. Kadangi eiti 4 km, tai sugalvoju parvažiuoti.

Mano nustebimui iš automobilio išlenda raguoto ruso galva. Vis dėlto jis toks malonus, kad sutinka pavėžinti ir parveža iki tėviškės miestelio. Išlipu kaip tik „patruliams" į rankas; suvaidinu kuo draugiškiausią atsisveikinimą su rusu ir einu namų link. Patruliai, stebėdamiesi — „jis parvyko su sovietų mašina" — eina paskui. Skersgatvyje praeinu dar du. Pro šiuos praėjus jaučiu, kai pirmieji aiškina, kad „parvyko su sovietų mašina". Vis tiek jaučiu, kaip vejasi ir šaukia „stok, šausim". Sustoju: su lagaminu bėgti per purvyną ir laukus nėra prasmės. Pareikalauja dokumentų. Parodau „nuolatinį geležinkelio bilietą, duotą saugumo departamento tarnautojui" ir anksčiau pasigamintą asmens liudijimo foto nuotrauką. Žinoma, mažaraščiams milicininkams nekilo įtarimas dėl bilieto pavogimo, o foto nuotrauką palaikė asmens liudijimu. Pamatę „liudijimą" su „savo žmogaus" Sniečkaus parašu, iš karto nuo „tu" pereina į „jūs", pasiteirauja, ar ne atostogų būsiu parvykęs, atsiprašinėja už sutrukdymą, mat, „liaudies priešai bėgą per sieną, tai reikia daboti" ir net padeda iki namų atnešti mano bagažą. Namuose persivelku sausais drabužiais, paimu ginklą ir vėl į platų pasaulį.

Ir vėl akiplėšišku drąsumu teko veržtis į įvairiausias tarybines įstaigas, lankstytis įvairiausiems naujų laikų „referentams". Manau, kad tik besaikis akiplėšiškumas neleido šiems suprasti, kad prieš juos stovi „aršus liaudies priešas iš buvusio saugumo departamento". Čia išgirdau daug įdomių dalykų; pav., tokioj darbo ministerijoj man paaiškino, kad „oficiozai rašo užsienio propagandai, o mes bedarbių dar niekada tiek neturėjome ir jei jiems tik darbo įrankius supirktume, tai visos šelpimui skirtos lėšos išsisemtų, bet, esą, drauge, tuo nereikia sielotis, nes dauguma dabartinių bedarbių, tai buvę liaudies priešai ir išnaudotojai, kurie tegu išmėginą, kiek kainuoja svaras bėdos". Bet, esą, Sovietų Sąjungoj kiekvienas turi dirbti, ir net tie priešai, kurie dabar darbo ieško, bus aprūpinti darbu, jei ne čia, tai broliškose respublikose. Iš to, kad tą patį posakį girdėjau ir pas Gedvilą, aš manau, kad šie žmonės arba tiesiogiai žinojo apie 1941 m. birželio mėn. trėmimus, arba taip manė, turėdami prieš akis pačią „rojaus" praktiką.

Vienas, kuris man savo atvirumu patiko, tai ėjęs vidaus reikalų ministerio pareigas Dikčius. Kaip šiandien atmenu jo žodžius:

— Drauge, mums labai skaudu, kad mes turime būti savų lietuvių skriaudimo liudininkais ir net bendrininkais. Tikėkite, *mes dabar ne daugiau, kaip šachmatų figūros:* štai šiandien aš gavau įsakymą, kad iš Maskvos atvyksta žmogus, kuriam turi būti paskirta ne mažesnė, kaip XVI kategorijos vieta; aš jums sakau, kad rytoj šio žmogaus žodis reikš daugiau, kai mūsų visų ministerių, nors jis bus tik mano archyvaras.

Tuomet aš supratau baisiąją mūsų tautos tragediją: tariamos „mūsų" įstaigos ir ministerijos, o vėliau komisariatai buvo tik lėlių teatras, kurį šokdino, siūlą tampydamas, žydas. Be abejo, žydui padėjo vienas kitas žydbernis, kaip, pvz., toj pačioj vidaus reikalų ministerijoj refe-

rentas Kežinaitis, kuris labai karščiavosi, kad aš „draugą ministerį perilgai asmeniškais reikalais varginu". O aš Kežinaičiui atkirtau; labai gerai, kad tėvas neišleido jo gydytoju, nes jis, prapiovęs ligoniui pilvą ir pamatęs, kad darbo valandos baigėsi, užsiuvimą, tikriausiai, atidėtų kitai dienai." Kežinaitį aš tuo metu pavadinau biurokratu, „smetoniškesniu už patį Smetoną". Po to jis išsinešdino.

Panašiai teko susikibti su daugeliu pataikūnų ar žydų, kurie, „tautos valiai pasireiškus", lyg blakės, lindo į tautos organizmą, vieni kitus stumdami. Tokiu laiku iš žydės prokurorės Kaselienės girdėjau (kalbėjo telefonu su kažkokia įstaiga), kad vienai vietai užimti, kur pirmiau dirbo lietuvis inžinierius, daug geriau tinkąs jos giminaitis, 17 metų žydelis, kuris, nors ir žydų tikybinę amatų mokyklą baigęs, bet „turi gana platų politinį akiratį". Aišku, darbo našumą reikėjo kelti. ..

„Socialistinėj tėvynėj kiekvienas turi teisę į darbą". Teisę į poilsį aš buvau gavęs, bet — „kas nedirba, tas nevalgo", tad nevalgius nusibodo ilsėtis ir pradėjau energingai ieškoti teisės į darbą. Tą teisę aš radau, lyg konstitucijoj padėtą, bet kol radau, tai per nepilnus du mėnesius pėsčias, dviračiu ir vogtu geležinkelio bilietu atlikau lygiai 5.107 kilometrus. Buvo dienų, kad dviračiu sukeliaudavau 170—210 kilometrų, o pėsčias 60—80 kilometrų per dieną. Čia, kaip minėjau, labai pravertė vogtas nuolatinis geležinkelio bilietas. Žinoma, reikėjo ir valgyti, bet juk vasaros pabaigoje ir rudenį daržai pilni, ir tai didelio sunkumo nesudarydavo. Miegoti — plačios daržinės, pievos su šieno kūgiais.

Įstaigose apie ankstyvesnę kriminalinės policijos tarnybą daugiausia nutylėdavau. Daug kur tekdavo nutylėti ir išsilavinimo klausimą. Nors bolševikai švietimą labai pabrėždavo, bet tik politinį, nes kai, pvz., sveikatos komisaro pavaduotojui pasakiau, kad buvęs studentas, tai jis susiraukė, kad ne iš darbo klasės, kai pasakiau, kad gali rekomenduoti „tikras socialistas universiteto rektorius", jis atrėžė, kad „tikras socialistas yra tik tas, kas kaltu ar kūju dirba". Žinoma, pasakius, kad nė vienas komisaras su kūju nedirba, jis nieko neatsakė, tik 1940 m. rugsėjo mėn. paduotą prašymą gavau atgal 1941.V.31. su kadrų skyriaus rezoliucija „tokiems vietų nėra".

Vienas bolševikas (Lietūkyje) pasakė, kad nereikią tikėtis, kad buržuazija vėl sugrįš, bet fašistų negalima įsileisti, nes, kitam vėjui papūtus, jie sabotus. Fašistus, esą, „galima įsileisti tik ten, kur vienas fašistas padės išaiškinti ir likviduoti užsimaskavusius kitus fašistus, kad, šiuos likvidavus, ir jį būtų galima sunaikinti". Esą, „iš seno režimo pasiliks tik tie, kurie su mūsų žinia ir mūsų naudai jame dirbo". Iš šito posakio aišku, dėl ko visi žydai naujoje santvarkoje liko nepajudinti. Buvo svarbu bolševikams turėti kuo kvailesnį kadrą — viršininkus, kurių padėjėjai, paprastai, buvo žydai. Tokiu būdu galėjo lobti analfabetų viršininkų atsakomybe. Aišku, tie žmonės, kurie iš pagrindų, o ne pa-

viršutiniškai mokėjo ką nors dirbti, buvo pavojingi žydams, kad jie šunybių neiškeltų aikštėn.

Ruošdamasis kriminalinės policijos tarnybai, iš pagrindų išmokau visą eilę specialybių ir darbų. Bolševikų santvarkos metu tos žinios galėjo tik pakenkti. Spalių mėn. pradžioje gavau darbo Vilkaviškio kooperatyve, kuris vėliau virto apskrities kooperacine sąjunga. Dirbo jame nebolševikai ir net smarkūs antibolševikai, tačiau neorganizuotai. Kaip tik tuo pačiu metu bolševikai apvoginėjo ir karikatūrino prekybą. Ir čia teise į darbą neilgai teko naudotis, nes, apskritai, pas bolševikus teisę į darbą „liaudies priešai" turi tik darbo stovyklose. Bet ir per trumpą tarnybos laiką suspėjau daug ką pamatyti. Suspėjau pamatyti, kad inteligento darbas „tarybų šaly", kaip mes vadinome, visai nevertinamas, pergyvenau du masinius liaudies apvogimus, visagalinčios GPU viešą grasinimą, spalių revoliucijos minėjimą, deputatų rinkimus ir sužinojau, kad „liaudies priešai" gali dirbti, bet tik ten, kur yra paskirti ir griežtai prižiūrimi (atseit, darbo stovyklose), nes, priešingu atveju, „jie dirba prieš liaudies interesus".

Kaip tik tuo metu, kai aš pradėjau kooperacinę tarnybą, ėjo didysis gyventojų apvogimas iždo naudai. Spalių 6 d. vakare pradėtas darbas: surašytos visos prekės ir jų kaina pakelta dideliu %, o susidaręs kainų skirtumas turėjo būti nurašytas iždui. Žinoma, tai turėjo būti atlikta slaptai. Šito surašinėjimo metu, kaip ir per ankstyvesnes ir vėliau vykdomas „nacionalizacijas", kompartijos atstovai grobė kas po ranka pakliuvo. Kartą, darbo dieną baigus, buvo pasiūlyta „savikritika", kad nebūtų kokio nors įtarimo ar kalbų, tarpusavy pasidaryti kratas; nors kompartijos atstovas ir protestavo, bet, visiems reikalaujant, asmens kratos buvo padarytos, ir „draugo" atstovo rastos pilnos kišenės įvairių prekių. Aukštieji partiečiai paskui labai jaudinosi, kad „dėl menkniekio" nevertėtų sugadinti žmogui gyvenimą. Aišku, jam gyvenimas nebuvo sugadintas, nes juk bolševikui viskas galima.

Atvykęs rusas Girka, Vilkaviškio apskrities komunistų partijos sekretorius, kalbėjo apie „tarybinę kooperaciją"; jam asistavo vietinė rusė — gatvės merga, Volkova, kuri nuolat šukavo susivėlusią galvą ir žiūrėjo į šukas. Iš šio bolševikų pareigūno sužinojome, kad „tarybų šaly" įprasta vogti: jis, mat, nusistebėjo, kaip tokia įstaiga, kaip kooperatyvas, nelaiko nuolatinės sargybos. Paaiškinti, kad ligi bolševikų atėjimo pas mus nebuvo vagių, buvo nepatogu, todėl, visagalinčiai partijai pageidaujant, buvo statomos naktinės sargybos. Greitai mums paaiškėjo ir tų sargybų reikalingumas. Kad bolševikų žemėje žmogus uždirba tik tiek, kad badu nenumirtų, bet ne drabužiams, buvo matyti ne tik iš įvairių civilinės valdžios pareigūnų, bet ir iš karininkų apdaro. Atvykę pas mus įvairūs pareigūnai suskato įsitaisyti odinius paltus: tokio palto, mat, iki mirties užteks. Vienas toks komandiras, atėjęs į odos krautuvę, nutvėrė odos ryšulį ir spruko pro duris. Įbėgęs į palapinę iš

lauko pusės pastatė sargybinį, kad į vidų nieko neįleistų. Vis dėlto buvo sučiuptas. Aišku, tokios kultūros galėjo pasiekti tik sovietų rojaus komandirai; tuomet ir mes supratome, kad atėjo vagių laikai ir kad sargybos tikrai reikalingos.

Visoki kainų pakėlimai ir nacionalizacijos žmones be galo nuvargindavo: nuo 8 val. ryto su 1 val. pietų ir 1 val. vakarienės pertraukomis neretai tekdavo dirbti iki 24 valandos. Ir vis dėlto kanceliarinis darbas nieko nereiškė: sekmadieniais tarnautojai būdavo raginami į „baudžiavą" — ar tai bulvių, ar tai cukrinių runkelių kasti. Tokių kasimų metu neretai koks nors apylinkės peštukas — brigadierius su raudonu raiščiu tyčiodavosi, sakydamas: „štai ir baltarankiai ponai kartą paragaus, kas tai yra darbas", nors, dirbant ir juodą darbą, su tais baltarankiais „draugai" netesėdavo.

Jei kurią dieną dirbdavome trumpiau, tai reikėdavo susirinkti klausyti „Marksizmo ir leninizmo" klausimų aiškinimo.

Nežinau, ką būtų pasakiusi spauda ir rašytojų sąjunga, jei „buržuaziniais laikais" saugumo policijos pareigūnas būtų sušaukęs viešą tarnautojų susirinkimą ir gundęs šnipinėti vienas kitą; tačiau bolševikų laikais ir ta „garbinga pareiga" mums buvo priminta. Aš atsimenu, kaip visokio plauko komunistėliai ir žydukai universitete varydavo propagandą prieš kiekvieną „šnipą", net oficialiai tarnaujantį saugumo departamente. Bolševikų laikais Vilkaviškio apskrities GPU skyriaus viršininkas Povilaitis sušaukė viešą tarnautojų susirinkimą ir pasakė kalbą, kad „yra čia daug tokių, kurie dar galvoja, kad grįš seni laikai, o aš jums sakau, kad seni laikai niekada nebegrįš ir jei kas manytų priešingai, tai aš turiu daug priemonių tokias mintis su šaknimis išrauti. Šitam darbui turi talkininkauti kiekvienas liaudies darbuotojas iš dėkingumo, kad turi darbo. Tam tikslui reikia pasiskirstyti brigadomis, o brigadierių svarbiausias tikslas stebėti liaudies priešus ir darbo drausmės laužytojus". Taip kalbėjo bolševikų saugumo atstovas ir taip buvo reikalinga. Su GPU mielai bendradarbiavo tie humanistai, kurie apie „šunį - šnipą" ir pagalvoti biaurėdavosi...

Spalių revoliucijos minėjimas praėjo nuobodžiai, be jokio entuziazmo. Netrukus po jo pradėjo ir iš kooperatyvų šalinti senus darbininkus, o priiminėti analfabetus. Priiminėjimas ėjo per buvusios turtingo žydo Braudės sugyventinės Geležūnaitės cenzūrą. Žydui pakako būti žydu, o jei jis dar buvo buržuiškos kilmės, tai tas reiškė, kad jis „kvalifikuotas prekybos darbuotojas". Lietuviui reikėjo būti komjaunuoliu, tuomet jis turėjo pirmenybę po žydų.

Privati prekyba palaipsniui buvo užgniaužiama — nacionalizuojama: aišku — vienintelis gamintojas ir tiekėjas turi būti valstybė ir tuomet su mažiausiais nuostoliais, be jokios konkurencijos, daugiausia galima išspausti. Pasėkos tuojau pasirodė; „stachanoviškų" audinių 1 metras buvo žymiai lengvesnis, t. y. plonesni siūlai, mažiau metmenų ir

ataudų, negu buržuiškas, o tuo pačiu ir mažiau patvarumo. Socialistinė vyriausybė ir čia apvoginėjo gyventoją.

Nacionalizuojant žydo krautuvę, neretai jam už ją būdavo sumokama (pvz., Uliamperliui Vilkaviškyje), o visa žydo šeima išskirstomą komisarais ir kitu vadovaujančiu personalu. Neretai tokie šeimos nariai paduodavo prašymą, kad „eksploatatorius" — vyras ar tėvas — nesumokėjęs jiems už tam tikrą tarnybos laiką, kaip buhalteriams, vedėjams ir pan., ir prašė išmokėti iš nacionalizuotų krautuvių. Tokių prašymų rezultatų man sužinoti nepavyko. Priešingai išeidavo nacionalizuojant lietuvio įmonę. Pvz., buvo nacionalizuota lietuvio Gelgoto manufaktūros prekyba ir nebaigtas įrengti pastatas; lietuvis buvo priimtas pardavėju į krautuvę, kurios vedėju buvo kitas manufaktūrininkas — žydas Lavitas. Ir ne iš žydo, bet iš lietuvio buvo pareikalauta, kad įrengimo darbai bus atliekami iš jo algos. Žydui dažnai nepastebėtai, praeidavo, jei jis didelę dalį prekių nuslėpdavo (pvz., Lapidusas Vilkavišky), nes žydas mokėjo jautriuosius „partiečius" patepti, kad necyptų. Tokiu būdu nacionalizuojant lietuvis būdavo nusmukdomas, o žydas išeidavo su pelnu.

Ne gana to, tokie žydai varydavo plačią spekuliaciją ir, dar pikčiau, savo kaltes stengdavosi suversti lietuviams. Štai, žydas, manufaktūros sandėlio vedėjas Lavitas, daręs manipuliacijų su prekėmis, įskundžia lietuvį pardavėją Žemaitį, kad šis varąs spekuliaciją savo naudai. Šią versiją ištirti, kaip specialistui, kooperatyvo vadovybė pavedė man; pasirodė besąs gryniausias šmeižtas, tačiau toks išaiškinimas kompartijos viršūnėse buvo komentuojamas, kaip netarybiškas; kelti aikštėn žydo kaltę, reiškė nerti sau pačiam kilpą ant kaklo. Arba vėl „Tarybų Lietuvos" korespondentas pranešė apie netarybišką kooperatyvo tarnautojų elgesį, kurį tiriant taip pat paaiškėjo žydų kaltė. Ir čia „pagal planą" kaltininkus reikėjo teisinti, nes jie buvo žydai. Kasose didesnių apyvartų dienomis neretai trūkdavo pinigų. Kriminaliniu požiūriu tai buvo visai aiškus dalykas, bet tuo laiku, kai beveik visas vyresnysis kooperatyvo sąstatas buvo nebolševikai, bet koks žodis prieš žydą ar komjaunuolį buvo pavojingas. Tokios vagystės praeidavo net netyrinėtos: pakakdavo, kad kasininkės trūkumą padengdavo.

Naujai priimtų į darbą komjaunuolių sugebėjimas buvo menkas. Jei per porą mėnesių buhalterijos kontoros ir skyriaus krautuvės knygose liekana skyrėsi ne tik tūkstančiais, bet ir dešimtimis tūkstančių, galima įsivaizduoti, kaip tai buvo dirbama. Kai kurios prekės pagal sąskaitas būdavo užpajamuojamos po 2—3 kartus, kai kurios visai neužpajamuojamos, arba dar gražiau - užpajamuojama tik pelnui numatytas kainos pakėlimo skirtumas. Ir šitokiu metu kooperatyvus užgriuvo dar didesnis darbas. Nors Gedvilas per radiją iškilmingai patikino, kad daugiau kainų pakėlimų nebus, tačiau jau lapkričio mėn. pabaigoj padarytas antras didelis apvogimas iždo naudai: prekės pakeltos kelis šimtus %,

nuvertintas litas ir įvesti rubliai. O bolševikų spauda išsijuosus įrodinėjo, kad tuo buvo pagerintas pragyvenimas. Puikiai atsimenu vieno straipsnio vietą, kur įrodinėjama, kad vilnoniams audiniams kainos pakeltos dėl to, kad juos perką tik buržujai. Atseit, darbininkas gali apsivilkti ir maišu. Tuo laiku toks perkainojimas ir prityrusiam buhalterijos žinovui buvo sunkus, tai ką jau bekalbėti apie komjaunuolius, kurie vos pasirašyti temokėjo. Aišku, žydeliai trynė rankas.

Per trumpą laiką padaryti du milžiniški kainų pakėlimai ir lito nuvertinimas parodė, kad tarybų vyriausybė tikrai moka iš nieko uždirbti. Juk ir visa „plačioji šalis" plėšė kaip įmanydama, ne tik nuolatinėmis pyliavomis, bet ir įvairiausiomis „laisvomis" paskolomis, draudimais ir kitomis priemonėmis, išspausdama iš žmogaus ne tik tai, ką jis drabužiams taupydavo, bet ir kasdieninės duonos kąsnį mažinti versdama. Ir vis dėlto, jei kas šiek tiek susitaupydavo (iš pačios bolševikų spaudos žinome) tai buvo laikoma nenormalumu, ir toks žmogus gaudavo aiškintis GPU apie savo „pralobimo" priežastis.

Dar neatsipeikėjus po šio apvogimo (po kurio tarnautojams griežčiausiomis bausmėmis buvo grasinama, kad jei ką nusipirko senomis kainomis — tuoj atiduotų atgal), pergyvenome kitą akių dūmimą, tai deputatų rinkimus. Ir vėl, kaip avinai, suvaryti į salę, kurioje tarp minios išskirstyta GPU agentų ir žydų, išklausėme ruso — partijos sekretoriaus Girko kalbą ir rinkome geriausius mūsų miesto atstovus — Staliną, Kaganovičių ir visą eilę kitų „tėvų", kurių pavardes kartodami kiti partijos pareigūnai vos liežuvių nenusilaužė. Priedu buvo pasiūlytas Paleckis, kažkada mieste buvęs, ir „geriausia miesto dukra" Geležūnaitė. Apie ją taip kalbėjo: „Jos charakteristika, draugai, jei kam dar nežinoma, ši: vargingai augo, tarnavo pas buožę, sėdėjo kalėjime už komunizmą, vėliau dirbo pas eksploatatorių". Deja, „draugas" nepasakė, kaip Geležūnaitė buvo eksploatuojama, o tai buvo žinoma bent trijose apskrityse: būtent, jos eksploatatorius buvo žydas Braudė, vežiojo ją po kurortus, dengė šilku ir papuošalais ir eksploatavo ne tik pats, bet perleisdavo ir savo tautiečiui Grosmanui - Didžiuliui. Įkopusi į sostą — apskrities kompartijos sinodą, ji savo eksploatatoriaus neužmiršo: šis buvo paskirtas savo fabriko komisaru. Rinkimus tvarkė, tarp kitų „pareigūnų", ir Pultinevičius — jau minėtas dokumentų klastotojas ir lašinių vagis.

Tuojau po deputatų rinkimų vėl susilaukiau teisės į poilsį. Tatai iš anksto jau nujaučiau, nes jei ne aš, žydeliams būtų pasisekę likviduoti keletą lietuvių. To nei žydai, nei kompartija negalėjo dovanoti. Po pašalinimo jie kažkaip sužinojo mane dar buvus „šnipu" — kriminalinės policijos valdininku; turėjo įvykti areštas, bet jo metu mano ir pėdsakai jau buvo atšalę.

Būdamas kooperatyvo tarnyboje padariau didelę klaidą — įvykdžiau atidėtas vedybas. Šią klaidą man vėliau primindavo daugumas vienminčių. Iš tikrųjų tokiais laikais tai buvo klaida, galėjusi kainoti gyvybės

ne vieno, bet dviejų. Pasirodžius viešumoje, geri kaimynai netrunka pranešti, kam reikalinga. Tokiu atveju ypatingai pavojinga buvo draudžiamoje zonoje. Bet ir čia nenusimenant daug ką galima padaryti: šioje zonoje ne kartą teko atsidurti prieš pavojų gyvybei, bet visuomet išėjau sveiku kailiu. Draudžiamos zonos gyventojai pasuose turėjo štampus, pažymėtus 1 ir 3 Nr.; iš tų skaitmenų rusų patruliai spręsdavo, kad paso savininkas yra zonos gyventojas. Juk kiekvienas į pasienį einąs autobusas ir traukinys buvo kontroliuojamas. Teko matyti, kad ir prekinį traukinį apspisdavo mėlynkepuriai su šautuvais, o komandiras apuostinėdavo kiekvieną plyšį, kur, rodos, tik vabzdžiai tegalėtų slėptis. Be galo bolševikai bijojo, kad kas nepabėgtų iš jų rojaus. Vis dėlto po truputėlio rizikos ir aš savo pase tokį štampą turėjau.

Nenorėdamas savo žmonos įtraukti į perdidelį pavojų, persikėliau į tokią vietą, kur toliau nuo pažįstamų, arčiau miškų. Bet ir čia tenka slėpti kiekvieną rizikingą žingsnį nuo žmonos labiau negu nuo kita ko: žmona myli ir dėl to sielojasi dėl kiekvieno žingsnio. Jos baimėje ir išvaizdoje atsispindi, kad tu ką nors dirbi. Tatai jau tenka pasakyti apie visus gimines iš moteriškosios pusės, nors pasitaiko ir išimčių. Štai, pvz., per 1941 m. užgavėnes mano sesuo parvežė man didįjį 9 mm mauzerį su buože ir šoviniais iš už apie 100 km į draudžiamąjį ruožą, nors autobuse buvo kalbama, kad apie tą patį laiką, tarp Lazdijų ir Marijampolės čekistai iš autobuso išsodino vieną mergaitę, pas kurią buvo rastas pistoletas ir žirklės vielai.

Judėjimas bolševikų laikais buvo ypatingai sunkus dėl nežmoniško sekimo. Reikia neužmiršti, kad didžiausią lėšų dalį bolševikai skyrė „socialistinei statybai", t. y. naikinimui visa to, kas nebolševikiška. Šį darbą dirbo didžiulė mašina NKVD. Jei jos bendradarbių tarpe buvo net dvasininkų, tai ką jau bekalbėti apie paprastus mirtinguosius.. . Juk buvęs kaizerio ir vėlesnių laikų žvalgybos viršininkas plk. Nikolaus savo veikale „Geheime Maechte" rusų caro žvalgybą labai iškelia; ne veltui tuomet buvo sakoma, kad kiekvieną rusą seka trys šnipai. Bolševikai čia tikrai padarė didelę pažangą, nes, jei kiekvieną rusą sekė keli šnipai, tai kiekvieną užimtųjų kraštų gyventoją sekė visa komjaunuolių ir žydukų armija ir net supiudyti artimieji iš keršto ar iš baimės. Šnipinėjimas buvo skiepijamas net vaikams: tik prisiminkime savo laiku per radiją garsintą „pionieriaus Kundroto" žygdarbį — kelių žmonių išdavimą. Vis dėlto apie bolševikų valstybės „akis ir ausis" aš esu blogos nuomonės. Tai nebuvo protingi organai ką nors susekti ar išaiškinti, bet tuo jie sau ir galvos nekvaršino; jiems svarbu buvo bent mažiausią įtarimo gandą išgirsti, o iš suimtojo arba išgaudavo tokį „prisipažinimą", kokį jų fantazija išgalvodavo, arba tokį likviduodavo prisipažinimo neišgavę — juk lavonai nekalba. Reikia pasakyti, kad daug kas įkliuvo dėl perdidelio draugų entuziazmo; atsiradus apylinkėje padoriam vyrukui (kiti nors taip pat padorūs ir entuziastai), neretai pagirdavo: „ot tas tai vyras, kaip ugnis, tokių

vyrų mums daugiau reikia". To bolševikų žvalgybai jau pakakdavo, nes jis jų akyse jau būdavo kontrrevoliucionierius, ir tinkamiausia proga toks žmogus patekdavo ten, iš kur retas tegrįžo. Plepumas ir tik plepumas, neretai prie stiklo, daugelį energingų vyrų pražudė.

Tvarkant bolševikų paliktus popierius, teko skaityti ir tokį būdingą dalyką. Kažkurios šventės proga NKVD „darbuotojai" skelbia jų įprastas „soclenktynes" — per tam tikrą laiką sudaryti atitinkamo skaičiaus agentų tinklą. Užtekdavo po tokio nutarimo vėlai naktį pakliūti į jų rankas, ir žmogus arba pasirašydavo pasižadėjimą tapti šnipu, arba iš NKVD būstinės nebeišeidavo. Tik retas, tai yra toks, kuris tvirtai ir visu 100% galėjo įrodyti savo nekaltumą ir net palankumą socialistinei santvarkai, išėjo davęs raštelį, kad visa, „ką girdėjo NKVD būstinėj laikys griežtoje paslaptyje". Tokių sulaikymų metu svarbiausią vaidmenį vaidino smurtas ir net ginklas. Vienas partizanas pasakojo, ėjęs su draugais iš ilgiau užtrukusio mitingo ir kalbėjęs, „kažin ar kur gausim pietų", o už pusvalandžio jau buvęs tardomas, kaip viešai gatvėje išsireiškęs, „greitai nebus sovietų". Išsigelbėjęs tik pasirašęs pasižadėjimą, nes jo kaltę įrodę ir liudininkai...

Tuo būdu pamokyti žmonės, daugumas bet ką prasižioti, kaip ugnies, bijojo, nes nežinojo, kas iš draugų yra pasirašęs gėdingąjį pasižadėjimą ir gali jį įvykdyti. Norint ką nors organizuoti, tekdavo į šitą aplinkybę kreipti labai daug dėmesio. Tokiu atveju sistema iš 2-3 asmenų, kurie retai žinojo vienas kitą, o vadas likdavo nežinoma dvasia, buvo vienintelė, nenorint išsišifruoti. Bendradarbiams reikėjo duoti plačiausią veikimo laisvę su vienu aprėžimu — neišsišifruoti.

1941 m. pradžioje ir pačiam teko tapti „NKVD bendradarbiu". Tą biaurią dieną prisiminęs, ir dabar nusipurtau — juk tai galėjo tą pačią dieną net du kartu man gyvybės kainoti. Sausio 23 d. vidunaktį siautė tokia pūga, jog nei šuo išvytas nebūtų ėjęs iš namų. Tokiu tad metu išsijudinau rogėmis į 25 km kelionę, kurią toliau turėjau tęsti traukiniu. Neprivažiavus 2 km ligi stoties, jau apie 3 val. ryto, iš tamsos čia pat po akimis išdygo juodas siluetas, kuris liepė sustoti. Pamatėme milicininką. Aš pagalvojau, kad jis kur nors buvo užsilinksminęs ir nori, kad pavėžėtume į miestą. Deja, kai jis liepė sustoti prie vartų ir eiti į vidų, kur užsimiegojęs čekistas paklausė: „Tai vis dėlto pasisekė?" — pasijutau pinklėse. Būti kambariuose su kailiniais ir po jais jausti deginančius 9 mm Browning ir nors savo darbo, bet vis dėlto granatą, yra menkas malonumas, juo labiau kad šalia du ginkluoti asmenys, o užpakaly dvejos durys ir vartai, prie kurių stovi ginkluoti sargybiniai. Buvo tik viena mintis, kad granatą išsprogdinti vis tiek suspėsiu, nes gyvam pasiduoti neapsimoka: geriau mirti iš karto, o ne palengva. Bet ir galvoti nebuvo kada, nes „draugas" čekistas, kuriam, mane įvedant, buvo nutrauktas sapnas, smogęs porą kartų į veidą, sušuko: „Tai ką, rupūže, manei kad pūgoj ir

vidunakty niekas nepastebės? Į Vokietiją manei bėgti? Nebijok, liaudis kiekvieną žingsnį seka".

Skęstantis už skustuvo griebiasi; norėdamas paslėpti didelį susijaudinimą, ėmiau „iš šalčio" drebėti ir „draugui" paaiškinau, kaip aš bėgsiu į Vokietiją, kad vykau nuo sienos pusės. Be to, liaudžiai nėra reikalo sekti kiekvieną mano žingsnį, nes aš esu liaudies darbuotojas — kooperatyvo tarnautojas, o be to, dabar vykstu į stotį, nes motina serga ir kviečia aplankyti. Rankose pasirodė prieš pat išvijimą gautas kooperatyvo tarnybos liudijimas ir mano paties pusdienį kaire ranka krevezotas „motinos laiškas", kviečiantis „sūnelį prieš smertį aplankyti". Antra vertus, už poros valandų turi išeiti traukinys. Šie argumentai „draugą", matyti, įtikino, nes jis atvedusiam milicininkui pareiškė, kad „matyti, ne tą būsite sulaikę". Tuomet jis, atleidęs milicininką ir liepęs dėl visa ko patikrinti roges, išdrožė ilgą kalbą apie pareigas socialistinei tėvynei. Pareiškė, kad pas juos yra tvarka, kad paleidžiamas sulaikytasis turi duoti pasižadėjimą toliau bendradarbiauti su NKVD organais. Aš pareiškiau, gal man geriau būtų bendradarbiauti su savo apskrities NKVD, ir tuoj pat savo posakio gailėjausi, nes man pasakė, kad galės mane persiųsti ir į mano apskritį, o tai jau nieko gera nelėmė. Po kiek laiko, pažiūrėjęs į laikrodį, pasakė: „Tai kaip ar rašaisi, ar nori važiuoti, ar ne?" Abejoti nebuvo ko; „draugas" diktavo, o aš rašiau: „Aš, NN pasižadu bendradarbiauti su VRLK organais, padedant išaiškinti prieš Liaudies Vyriausybę veikiančias slaptas grupes bei asmenis. Savo bendradarbiavimą laikysiu griežtoje paslaptyje, nes esu įspėtas, kad priešingu atveju atsakysiu prieš įstatymus kaip už Valstybės paslapties išdavimą. Duotus uždavinius pildysiu sąžiningai, pranešdamas raštu ir pasirašydamas slapyvardžiu Laikas".

To pasižadėjimo neužteko; reikėjo pasižadėti per 3 dienas parašyti savo biografiją ir nurodyti adresą, o po savaitės atvykti pačiam gauti uždavinį. Tuomet liepė mane vežusiam žmogui nuvežti ligi stoties, o jam atvykti į NKVD, kur pasiliko jo pasą.

Išėjęs pats stebėjausi, kaip „draugas" užmiršo pas mane kratą padaryti. Stotyje nusipirkau bilietą ir, ginklą perkėlęs į viršutinę kišenę, lyg ką nujausdamas, paėjėjau į šalį nuo stoties. Labai nustebau, kai po kiek laiko į mano pusę pradėjo artėti figūra, kuri pareikalavo stoti. Šiuo kartu mano šūvis nuskambėjo su paskutiniu „stok" garsu. Aidą užgniaužė pūga, o tamsus siluetas už kokių 10—15 žingsnių pargriuvo. Valandėlę, lyg sąmonės netekęs, ėjau nosies tiesumu. Paskui man kilo tik viena mintis — kaip galima greičiau link sienos.

O čia pūga siaučia. Kad nepaklysčiau, iš pradžių bėgau geležinkelio linija. Pabėgėjęs ligi artimiausios sustojimo vietos, išgirdau atpūškuojantį traukinį. Kadangi ypatingai šiame ruože bolševikų traukiniuose būdavo tamsu, tai su kitais žmonėmis įlipau į traukinį. Kazlų Rūdoje persėdau į kitą traukinį ir, nuvykęs į Pilviškius, pėsčias patraukiau į Šakius,

o iš ten į Sintautus. Vakare, visiškai nuvargęs ir peršlapęs (sniego beveik visur ligi kelių), draudžiamoje zonoje vėl susidūriau su mėlynkepuriu. Pasidavus — jokių galimybių išsisukti, o 9 mm Browning juk kliūčių nedaro. Visos dienos nuovargis ir du šūviai anaiptol nesujaudino: priešingai, pajutau, kad esu savo žemėje ir kovoj su priešu. Prisimenu dar seniau, tarnyboje teko pavartoti ginklą, persekiojant piktadarį, kurį kliudęs kelias dienas vaikščiojau kaip nesavas. Dabar, priešingai, jaučiau lyg pasididžiavimą, kad savo gėdingą pasižadėjimą priešo krauju nuploviau. Šie šūviai kėlė nuotaiką, lyg sumynus įgelti taikantį šliužą.

Pernakvojęs pas vieną į Vokietiją repatrijuojantį asmenį, gulėdamas apsvarsčiau visas savo žygio pasėkų galimybes. Priėjau išvadą, kad per sieną bėgti reikia, bet apgalvotai.

Tą atsitikimą dabar apgalvojęs, prieinu išvadą, kad mano turėta pasiutusi laimė. Visas įvykio aplinkybes aš tik karui prasidėjus tesužinojau iš kvočiamų buvusių bolševikų pareigūnų. Pasirodo, savo apsistojimo vietoje, Seirijuose, jau buvau spėjęs įkristi į akį vienam žydeliui, Simšeliui Žerebkauskui. Be to, tose pačiose NKVD būstinėse buvo nemaža fotografijų, kurios mane vaizdavo saugumo departamento uniforma, tačiau mano pavardė nebuvo žinoma, o ant fotografijų tik pažymėta, kad „K-o švogeris". Tai ir buvo visas išganymas. Pasirodo, kad apie mano išvykimą vidunaktį vienas žydelis painformavęs telefonu NKVD. Mane paleidusiam čekistui parupę sužinoti, kas iš tikrųjų yra išvykęs, buvę atsakyta, kad ieškomasis ,,K-o švogeris", ir, tik pasakius mane vežusiojo žmogaus pavardę, čekistas suprato, kad paleido tą, kuris jam kaip tik buvo reikalingas. Žinoma, šito aš tuomet nežinojau, ir šūvį prie stoties laikiau grynu atsitiktinimu.

Savo pasirašyto pasižadėjimo reikalą aptariau su kai kuriais partizanais, dvasininkais ir su adv. L. Visi jie reiškė vieną nuomonę, jei nevykdysiu pasižadėjimo — būsiu kontrrevoliucionierius. Žinoma, tai išgirdęs, apie šūvius nė neužsiminiau — vis tiek reikia bėgti per sieną. Pasitaręs su tais pačiais asmenimis, nutariau dėl sulaikymo naktį pasiskųsti LTSR prokuratūrai. Bet žydas prokuroras man pasakė kad jų pareigūnai „tai ne smetonininkai, kurie liejo kraujo klanus", esą, jei aš nepatenkintas, tai galiu skųstis, ir byla bus sprendžiama anksčiau, negu aš parvyksiu į namus. Tai man pasirodė lyg ir kokiu įspėjimu ir aš pasakiau, kad bendradarbiavimą su NKVD ir aš laikau garbinga pareiga, bet tik tuomet, kai bendradarbiaujama laisvai, o ne iš prievartos. Žydas man atrėžė, jei aš norėjęs laisvai bendradarbiauti, tai kodėl ligi tol nebendradarbiavęs, o dabar, esą, gali arba „garbingai bendradarbiauti", arba jei nori — skųstis.

Vėl kilo klausimas, ar įtaria mane dėl šūvio prie stoties? Juk aš per 3 dienas turiu atsiųsti savo biografiją, o po savaitės atvykti pats. Pasiruošimas su žmona išbėgti per sieną truks ilgiau. Todėl rašau savo biografiją — laišką, kad iš tikrųjų esu pasiruošęs būti naudingu socialisti-

nei santvarkai, bet kad šios santvarkos lig tol nepažinojau, nes man žinomi komunistai buvo girtuokliai ir vagys, o atėjusi naujoji santvarka man atėmė duonos kąsnį ir dabar verčia ne tik badauti, bet ir skųsti kitus. Kad „draugas" neįsižeistų, pridūriau, kad dėl to komunizmo nekaltinu, ir aš pasiryžęs naujai santvarkai duoti, bet ir pats už tai turiu gauti. Be to, patikinau, kad atvyksiu asmeniškai, nors to žodžio išlaikyti nė negalvojau: tai buvo pirmą kartą gyvenime sulaužytas žodis.

Pergyvenimai mane padarė dar didesniu fanatiku. Rodos, viskas nuo likimo priklauso. Išvyksiu į svetimą šalį, tėviškės, rodos, daugiau nebematysiu. Dėl to nuskubėjau į Vilnių, prie Gedimino kalno ir Aušros Vartų praleisti Vasario 16-sios dieną. Šioje kelionėje išsikalbu su mjr. G., stud. J. B., J. K. ltn. V. Z.; visi tuo tarpu jaučiasi nepersekiojami, pritaria, kad aš, bėgdamas per sieną, pasiimčiau ir kitus-tam žygiui pasiryžusius vyrus. Atsisveikindamas su stud. B. įduodu jam laišką, adresuotą: „Ponui VRLK Alytaus skyriaus viršininkui", kuriame rašiau:

„Malonus Ponuli, Tamsta dar puikiai mane prisimeni, nes tai tas pats, kurį buvai sugriebęs I. 24 naktį. Aš labai dėkoju, kad mane paleidai, o tokios progos pagauti aš Tamstai jau daugiau nebesuteiksiu, nes kai skaitysi šį mano raštą, aš jau seniai būsiu kultūringame pasaulyje, anapus nenugalimosios tėvynės sienos ir visa jūsų „budrioji čeka" su pačiu tėvu Stalinu galės patriūbyt man į užpakalį. Kaslink to, kad tada jausdamas Tamstos revolverį prie kaktos aš „laisvu noru ir niekieno neverčiamas" pasirašiau slapyvardžiu „Laikas" pranešinėti visus priešvalstybinius gaivalus... atvykti pas Tamstą, sykį išnešus sveiką kailį, nebūtų jokio proto... visas aršiausias priešvalstybinis gaivalas dabar susispietęs į NKVD. . . taigi, jie aiškūs ir be aiškinimo.. . Durniai jūs durniai, argi manot, kad bolševikų nuskriaustas ir išmestas iš darbo bei paliktas be duonos kąsnio žmogus susidės su žydberniais ir šnipinės savo brolius?... Pirmyn vergai nužemintieji.. . Jei jūs į mano nagus kada įkliūsit, kaip aš jums buvau įkliuvęs, tai aš būsiu už jus gudresnis, o jei savo kvailą galvą po mano šūvio linija pakišit, tai nei mėlyna kepurė su kūju ir piautuvu jos neišgelbės..."

Studentui J. Blekaičiui pabrėžiau, kad per porą savaičių manęs čia tikrai nebus; jei reikalai apsiverstų kiton pusėn, tai aš parašysiu, o jei iš manęs jokios žinios negaus, reiškia viskas tvarkoj ir kovo pradžioj mano laišką gali įmesti į pašto dėžutę. Reikalai pakrypo taip, kad aš nei išbėgti, nei apie save žinios suteikti negalėjau, ir gegužės pradžioje, tą patį J. Blekaitį sutikęs, sužinojau, kad mano laišką jis kovo mėn. vidury išsiuntė, įmesdamas į pašto vagoną Vilniaus stoty. Kaip „draugas" NKVD skyriaus viršininkas man būtų „triūbinęs" mane pagavęs, šiurpas nukrato pagalvojus.

Būdamas Vilniuje, sutikau korpo štabo viršilą J. Apolainį, kuris, dideliam mano nusistebėjimui, buvo labai „raudonas". Esą, jau kandidatas į karininkus. Paklausus, ar Vitkauską dar niekas nuo kojų nenuver-

čia, pasakė, kad „liaudis perdaug budri, kad toks išdavikiškas žygis pavyktų". Toliau pradėjo girti bolševikišką aprūpinimą, kuris esąs žymiai geresnis, negu buvęs lietuvių kariuomenėje. Tai man mažai terūpėjo, nes ką gali suprasti apie gyvenimą žmogaus, kuriam anksčiau alkoholis buvo vienintelis gyvenimo tikslas. Toliau jis pasakojo, kad „atsirado slovočių iš karininkų tarpo, kurie pardavė liaudį. Pvz., toks gen. št. plk. A. Šova ir kiti panašūs, kurie nori repatrijuoti į Vokietiją. Tegu nemano tokie ponai, kad jiems pavyks. Tokių, kurie priešui gali ką nors naudingo išvežti, yra sekamas kiekvienas žingsnis, ir jei toks šuo iš valstybės kur nors išvyks, tai tik į kapus". Išgirdęs panašių žinių, skubėjau atsisveikinti: jei jau rusai mano plk. Šovą likviduoti, tai jis turi išvykti, nes visas korpas nuo pat jo užuomazgos jam gerai žinomas. Esant tokioms aplinkybėms, reikėjo įtraukti dar vieną kitą narsų vyrą. Kaipo tokį žinojau plieninės drąsos ir pasiryžimo ltn. A. R., kuriam taip pat turėjo grėsti pavojus. Reikia tik susirasti, o paskui nuvykti iki Vyžainio ežero vieni niekai; nuo ten už miškelio rusų kordonas ir siena per kelis kilometrus, kaip ant delno, matyti: nė lapė nesulos, kai būsi anapus sienos.

Su tokiomis mintimis skubu į Kauną. Mano ruda barzda, kuri turėjo padaryti panašų į rusą, matyti, suvilioja įkyrų smalsuolį, nuo jo tik Paneriuose pavyksta atsikratyti, pavaišinus porcija švino. Atskubėjęs Kaunan, susižinau su ltn. V. Z. ir prašau žūt būt susižinoti su ltn. R. ir su plk. Šova, pasiteirauti, ar jie nenorėtų su manim per sieną dumti, nes kas-ne-kas, bet plk. Šova vis tiek paklius kalėjiman. Jei tik jie norėtų, parūpinsiu ir ginklus ir nugabensiu iki pat sienos.

Sieną apžvalgome tuoj po Užgavėnių, saulei šviečiant. Perspektyvos labai geros. Netrukus ltn. Z. informuoja, kad tiek plk. Šova, tiek ltn R. jau kalėjime.

Visas pasiruošimas ir kelionės gerokai sutrukdė, ir apie tą laiką klonis ties Vyžainiu virsta ežeru. Vandeniui kiek nuslūgus, vėl apžvalgau sieną. Keletą dienų slapstausi anapus sienos daržinėse. Grįžtu žmonos parsigabenti. Grįžtant vos neteko galvos pakišti, bet laimė ir šį kartą buvo mano pusėje. Tuo kartu susergu; besergant aplanko vienas mano buvusių mokytojų ir pasako, kad karas — tik savaičių klausimas (tai buvo dar prieš Velykas). Jei taip — bėgti nėra prasmės, ir jis mane nuo tos minties atkalbinėja: ginkluotų vyrų juk ir čia reikės. Bet kad nebūtų tėviškėj įtarimų, vėl išvykstu į tolimesnes vietas, nes čia milicininkai net kelis kartus mėgino sulaikyti.

Atvykęs naujon vieton, randu partizanų užuomazgą. Entuziazmas didelis, bet vyrai, bent daugumas, netarnavę kariuomenėje, apie sistemą ir bet kokį slaptą darbą neturi supratimo. Nejučiomis, po truputį, patariamas Kauno ir Vilniaus draugų, imu iniciatyvą į savo rankas. Daug kas veikti negalima, nes vienu neatsargiu žygiu galima daug tautiečių pražudyti. Tylus kurstymas — propaganda, vilties kėlimas, kad greit išauš išsivadavimo karas. Iš tikrųjų, juk visu pasienu daromi įtvirtinimai, ap-

kasai, iškeliami gyventojai ir net nugriaunami pastatai. Reikia organizuotai įvykius sutikti. Kaimuose mažas grupeles organizuoja informuoti patikėtiniai, kurie kartą, du kartus per savaitę atskuba naujų instrukcijų.

Pyliavos... mažaraštingumo likvidavimas... Sužinome, kad Lietuvoje buvę labai daug beraščių. .. nieko nuostabaus: kas nemoka rusiškai, tas ir beraštis; kas nemoka bolševikų partijos istorijos, tas ir gi mažaraštis; trumpai kalbant, išsilavinimas buvo sprendžiamas ne pagal mokėjimą ar nemokėjimą rašyti, bet pagal politinį nusistatymą — kas nebolševikiškai galvoja, tai ir beraštis, kas svyruoja — tas mažaraštis (plg. „Politgramota"). Patį mažaraščių ir beraščių surašinėjimą vykdė analfabetai. Ir to „surašinėjimo" duomenys kaip tik ir buvo ruošimasis „mažaraštingumui likviduoti", trumpai kalbant, — „politiškai nesusipratusį elementą (politinius beraščius)" išvežti. Juk ir pagal bolševikų instrukciją politiškai „svetimo" elemento surašymas turėjo būti pridengtas kitais vardais. Kai kur toks „mažaraščių" surašymas buvo vykdomas pakartotinai, ir galutinai žinias net milicija tikrino (pvz., Virbalyje mažaraščių surašinėjimą du kartu atliko beraštis komjaunuolis, o trečią kartą milicininkas čekistas Orantas).

O vyrai tuo laiku nesnaudė. Tai šen, tai ten į pasienį skubantieji bolševikų sunkvežimiai ant vinių užvažiavę valandas prastovėdavo. Čia vienoje, čia kitoje vietoje, ypatingai pasieny, dažnas sargybinis negrįždavo. Kai kur net telegrafo stulpas vienas kitas nupiautas. Buvo ir kurjozų. Vieną tokį atsitikimą daug kas kaip anekdotą pasakoja. O buvo tai mūsų apylinkėje ir leiskime apie tai papasakoti buvusiam bolševikų kriminalinės milicijos Alytaus apskrities skyriaus viršininkui Balynui: „...vieną kartą buvome kažin kokiais reikalais Seirijų milicijoje. Mums ten bebūnant Krikštonis, vykdomojo komiteto pirmininkas, atneša negyvą vištą ir su ja laišką. Radęs tą vištą su laišku medyje kabančią, o laiške rašoma: „Žmonės apsigalvokit; per savaitę aš galiu padėti 7 kiaušinius, o pagal planą iš manęs reikalaujate 8. Todėl, negalėdama įvykdyti plano, nutariau pasikarti". Kadangi tai jau buvo „priešvalstybinis" reikalas, tai viską skubiausiai parvežę atidavėme NKGB skyriui, kuriame kilo didžiausias sujudimas; rodos, kad višta su visu laišku buvo išsiųsta į Kauną".

Gegužės pabaigoje vėl vykstu pasižvalgyti į pasienį. Partizanai nerimsta: argi karo nebebus? Vykstu dviračiu. Sustiprinimų darbai pačiame įkarštyje. Ruošiami blindažai, apkasai. Suskaldytų akmenų didžiausios krūvos; esą, sustiprinimams akmenys skaldomi dieną ir naktį. Pasienio zonoje sargybinis sargybinį mato, tiek jų ten daug. Tą dieną padariau rekordinį kelią: 20 valandų ant dviračio ir atlikta 226 km.

Parvažiavus blogos žinios — esą, buvęs milicininkas teirautis, kas gyvenąs neužsiregistravęs. Išvada viena, arba kuris partizanų prasiplepėjo, arba kas nors pranešė, kad daug kas lankosi. Duodu informacijų., jei dar kas klaus, pasakyti, kad esu Vilniuje, universitete.

Viena, kas daug kam neduoda ramybės, tai naujų pasų išdavinėjimas ir naujokų ėmimas. Nutariame laukti iki paskutinio termino, nes iki tol vis tiek turi būti karas, o jei nebus — spruksimo per sieną.

Dalinamės įspūdžiais iš pasienio. Buvęs seimo atstovas L., senas politikas, išgirdęs mus kalbant, kad karas ant plauko, net supyksta: „Ką, tamstele, svaičioji: vaikas prieš mane esi politikoj. Karo mažiausiai 3 metus nebus. Jūs snargliai, karštagalviai visko įsikalbate; karas tai jūsų troškimas, laisva tėvynė — tuščios jūsų fantazijos padaras. . ." Skaudu buvo partizanams klausytis tokių „veteranų" kalbų, o vis dėlto, atsisukę į vakarus, visais plaučiais traukė orą, lyg užuodę paraką. Ėjo į miškus, miegojo rugiuose, drugio krečiami, uodų kandžiojami, baisių sapnų kankinami. Per pamatus lindo į svetimas daržines ir — neapsiriko: vieną apsiniaukusį rytą pasigirdo verksmai, prasidėjo areštai. Miškuose vyrų skaičius dar padidėjo. Padidėjo ir nepasitikėjimas, nes niekas nežinojo, kas sąžiningai slapstosi, o kas provokatorius, šnipas. Prasidėjo ir propaganda, kad daugiau suėmimų nebebus, kad ir iš suimtųjų nekalti bus paleisti. Tokių paleistųjų iš tikrųjų vienas kitas buvo, tur būt, tik dėl to, kad kitus besislapstančius suviliotų. Bet partizanai jokiais pažadais netikėjo, nes bolševikuojančių šeimos paslapčia kalbėjo apie ruošiamą kažkokią „raudonąją savaitę".. .

Pirmąją išvežimų dieną vėl pasitarimai: areštai reiškė, kad kažkas artėja. Aš visai buvau pamiršęs Gedvilos žodžius, kad „darbo rankų perteklių priglaus broliškos respublikos", kad tūkstančiai geriausių Lietuvos vaikų turėjo gauti „teisę į darbą" raudonojoj vergijoj. Juk jei stiprinamas pasienis, jei girdėti nežinomų lėktuvų garsai, jei yra žinių apie užsieny sudarytą Lietuvos vyriausybę, tai artėja dideli įvykiai ir azijatai ima įkaitus. Taip partizanai aiškino areštus. Jei tai, tai kas gyvas į miškus.

Mes budime ant nebaigtos daržinės, pastogėje. Mūsų tik trys. Prieš mus tamsumoje milicijos būstinės siluetas. Užsidega ir vėl užgęsta šviesa. Matyti slankioja sargybiniai. Suūžia ir vėl nutyla sunkvežimiai. Pasigirsta kūdikio verksmas ar moters sudejavimas ir vėl viską praryja nakties tamsa. Tai gabena areštuotuosius. Mes budime ir spaudžiame šaltą plieną: jeigu užklups — gyvi nepasiduosime. Viešpatie, jei būtume žinoję, kad karas taip greit prasidės. . . Tačiau vargšus nelaiminguosius išvežė ir mūsų ginklai kurtūs liko.

Renkamės vakarais pamiškėj. Sutartas ženklas — tris kartus pakartotas zuikio riksmas. Tylūs pasikalbėjimai; rūkyti negalima, nes pamiškėj labai matyti. O žmones vis veža, veža, veža. Iš Kauno atbėga pabėgėlių: ir ten veža ir veža. Oras tvankus, girdėti širdį verią motinų šauksmai. Kad būtume tada viską žinoję, juk budelius su žemėmis sumaišyt galėjom. Tačiau... Slenkam, lyg vagys, šilto viralo išalkę. Žvelgiam nuo krūmų, nuo kalnelio, ar nematyt baltos skaros palangėje: jei padžiauta, reiškia dar nėra pavojaus, dar nekviestų svečių nebuvo. O namus šnipai iš abiejų pusių daboja.

Prieš akis tamsi nežinia: kaip ilgai tatai truks? Ar ištesėsime? Drabužiai plyšta pasijudinus: nieko nuostabaus, rasa ir prakaitas ėste suėdė. Kuo dengsimės, kas laukia mus ir šeimas? Ir projektuojame žūt būt tolimesnėj vietoj apiplėšti banką ar kooperatyvą. Auka pasirenkame Vilkaviškio kooperatyvą, kuris turgadieniais daro iki 20.000 rublių apyvartą, o pinigus į banką neša kasininkė. Žygis lengvas. Atliksime jį per Joninės. O paskui? Kaip nors reikės ginklu skintis kelią per sieną.

Penktadienis. Kai kas važiuoja į turgų. Vienas vietinis bolševikas viešai kapoja ant kaladės kryžių... moterėlės galvomis linguoja: Dievas turi atkeršyti, šeštadienio naktis. .. Slenkame arčiau namų. Lendame per pamatą daržinėn. Sugulam šiauduose. Naktį sapnai kankina. Nuolat pabundu. Pabudęs 2 valandą, niekaip negaliu užmigti. Staiga pasigirsta keistas ūžimas, sprogimų garsai, kulkosvaidžio tratėjimas. Žadinu draugą, kuris pašokęs griebiasi už ginklo. Bombonešiai... Ašaros iš džiaugsmo veržiasi. Artėja žingsniai per kiemą. Gulame už mašinų, pasiruošę švinu pavaišinti nekviestą svečią. Pasirodo, mano kompanijono tėvas, nujautęs slėptuvę, atidaro duris. Visi linksmi. Ant pikiruojančio lėktuvo sparnų matyti kryžiai, kurie bet kokias abejones išblaško. O mūs seimo narys „politikas" jau politikuoja boboms: „Kai tik bolševikai įžengė, aš jau sakiau, kad po metų karas bus". Bet mums, kuriems, anot jo. tėvynė „tuščia fantazija" nėr laiko galvoti — už ginklo ir prie darbo. Tuoj pasklinda gandas, kad raudonarmiečiai su vietos bolševikais šaudys visus vyrus. Vyrai tuojau parugėmis išbėgiojo iš miesto. Taip pat iš miesto ilgiausiomis eilėmis, pasikrovę mantas, bėga žydai. Kokie jie keisti ir juokingi: kur dingo jų vakarykštis „didvyriškumas"? Ne veltui mokyklų mokiniai, pamėgdžiodami žydukus, dainuodavo: „Jeigu karas rytoj, pilnos kelnės bus tuoj. .." Taip, rodos, mielai paleistum ginklą į darbą, bet šovinių mažai, juos reikia taupyti, kol atplauks su pabėgėliu banga „stambesnės žuvys". Netrukus, nors apie 30 km nuo sienos pasirodo pirmieji vokiečių kariuomenės daliniai.

O partizanams vėl nemigas, vėl darbas. Gaudome besislapstančius bolševikus, vedžiojame kariuomenės dalinius link jų glėptuvių. Vietos bolševikėliai galvas nuleidę eina registruotis. Ir štai, tie prieš kelias dienas buvę „kovingi bolševikai" ne vienas ašaroja. Tas „budriosios čekos" atstovas, kuris drąsiai kovojo su beginkliais „liaudies priešais", kuris buvo toks drąsus, kad drįso „patį Dievą ant kaladės sukapoti", užsikabinęs rožančių ant kaklo, meldžiasi, kaip dar gal niekas nesimeldė. Ne vienas rėksnys žydas, nutvėręs medalikėlį ar rožančių, ašarodamas bučiuoja.

Jie davė mums teisę į partizaninį darbą, o sučiupę — teisę į poilsį kalėjime. Negarbingai pabėgdama nenugalimoji armija tapo nepavejama armija; ji išnešė mus slėgusias „teises". Pro rūkstančius griuvėsius kilo karšta vasaros saulutė, džiovino ašaras ant lauko gulintiems nors be pastogės, bet laisviems likusiems tautiečiams ir žadino juos į naują darbą.

TARYBINIAI LIAUDIES TEISMAI

V. DAUGNORA

Bolševikai, susidoroję su pačiais opiausiais reikalais, pagaliau priėjo ir prie teismų. Suprantamas dalykas, kad bolševikai, teisę ir teismus vertindami, kaip vyraujančios klasės produktą, negalėjo pakęsti iki tol buvusių teismų, kurie, jų supratimu, buvo grynai buržuaziniai teismai, tarnaują tik kapitalistų ir dvarininkų interesams, išnaudojant darbininkų klasę.

Nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvos teritorijoj buvo įvesti tarybiniai įstatymai ir nuo tos dienos formaliai pertvarkyta teismų sistema. Apylinkių teismai pertvarkyti į liaudies teismus. Vietoj buvusių 53 apylinkių teismų, numatyta įsteigti 136 liaudies teismai. Buvo užsimota per vieną mėnesį, t. y. iki 1941 m. sausio 1 d., liaudies teismus taip sutvarkyti, kad jie visiškai galėtų veikti tarybinių įstatymų pagrindais.

Visi tarybiniai teismai, išskyrus tik kai kuriuos specialiai įstatymais numatytus atvejus, savo vidaus sutvarkymo forma buvo laikomi sudėtiniais teismais: visuose juose privalėjo dalyvauti visuomenės elementas — liaudies tarėjai. Liaudies teismai bylas turėjo spręsti vieno liaudies teisėjo ir dviejų liaudies tarėjų sudėtyje.. Pagal įstatymus kiekvieną liaudies teismą turėjo rinkti to teismo veikiamosios teritorijos gyventojai visuotinės, tiesioginės ir lygios rinkimų teisės pagrindais slaptu balsavimu.

Teismų organizavimo darbas buvo pavestas Teisingumo Liaudies Komisariatui, kuris per minėtą laikotarpį turėjo nustatyti naują teismų tinklą, parūpinti naujiems teismams būstines ir inventorių, prižiūrėti naujų teisėjų ir liaudies tarėjų rinkimus, išversti į lietuvių kalbą tarybinius kodeksus, žodžiu, turėjo viską taip sutvarkyti, kad neliktų nė pėdsakų, kas iki to laiko teismų srityje yra buvę. Teisingumo Liaudies Komisariatas „bolševikiniu tempu" griebėsi šio neracionalaus teismų pertvarkymo darbo ir tuojau į jį taip įklimpo, kad net iki pat bolševikų išsinešdinimo iš jo neišsikapstė. Pirmųjų dviejų mėnesių bėgyje (1940 m. gruodžio ir 1941 m. sausio mėn.) teismų organizavimo darbo rezultatas buvo toks, kad nė vienas naujų teismų nebuvo suorganizuotas, o senųjų teismų darbas taip sugriautas, kad tik nedaugelyje jų tebuvo sprendžiamos bylos. Mat, daugelis senojo teismo teisėjų jau pirmomis tarybinės santvarkos dienomis buvo atleisti iš tarnybos, kaip netinkami dėl savo

pirmesnės politinės bei ideologinės veiklos. Jų vieton buvo paskirti nauji žmonės, dažniausiai be atitinkamų mokslinių kvalifikacijų, o tik bolševikiniai santvarkai palankūs asmenys.

Paskelbus naujų teismų sistemą, pasirodė, kad visi iki to laiko buvę teisėjai, tiek senieji, tiek naujai paskirtieji, kaip lygiai ir visi kiti teisininkai, yra netinkami, nes, esą, jų sąmonėje giliai įsmigę senieji įstatymai bei praktika ir dėl to jie, kad ir prie geriausių norų, negalės prisitaikyti prie tarybinių įstatymų dvasios bei prie tų reikalavimų, kurie statomi tarybiniams teismams ir tarybiniams teisėjams.

O tie reikalavimai buvo gana „kilnūs": „Tvirtai stovėti socialistinių įstatymų sargyboje, saugoti socialistinės valstybės santvarką bei interesus, ginti tarybinių konstitucijų garantuotas piliečių teises bei jų teisėtus interesus ir drauge auklėti piliečius, skiepijant jiems ištikimybę bei pasiaukojimą savo socialistinei tėvynei.. ." ir t. t. Aiškus dalykas, kad senieji teisėjai bei kiti teisininkai tikrai neturėjo pašaukimo šiai „misijai". Todėl pagal iš Maskvos gautus nurodymus ir pagal vietinės kompartijos reikalavimus visi senieji teisininkai turėjo būti atleisti, o jų vieton pastatyti rinktieji liaudies teisėjai „geriausieji iš geriausiųjų" — iš darbininkų arba valstiečių tarpo.

Jau gruodžio mėn., kada dar nebuvo išrinktas nė vienas naujasis teisėjas, senųjų teisėjų iš tarnybos buvo atleista gana daug. Tačiau, kad visiškai nesustotų teismų darbas, dalis senųjų teisėjų buvo laikinai palikta, leidžiant jiems spręsti bylas, bet, žinoma, jau pagal tarybinius kodeksus. Kadangi daugelyje teismų teisėjų jau nebebuvo, tai paliktiems teisėjams buvo pavedama aptarnauti ir gretimus teismus. Buvo taip, kad vienas teisėjas turėjo spręsti dviejų, trijų ir net keturių teismų bylas. Galima įsivaizduoti, koks galėjo būti darbas, kada reikėjo iš vieno teismo važiuoti į kitą, iš šio į trečią, aiškiai žinant, kad diena po dienos vis tiek būsi atleistas iš tarnybos.

Reikalas pats už save kalbėjo, kad tokia nenormali būsena teismų darbe negali būti toleruojama, bet, deja, Teisingumo Liaudies Komisariatas, tas vyriausias teismų organizatorius, čia nieko negalėjo padaryti. Senuosius teisėjus jis atleido, bet naujųjų pastatyti jis negalėjo, kadangi tai priklausė nuo vykdomųjų komitetų malonės.

Kaip minėta, teismai turėjo būti renkami visų vietos gyventojų. Tačiau, kad nereikėtų organizuoti rinkimų procedūros, iš kurios be suktybių nieko gera nebuvo galima tikėtis, nustatė, kad liaudies teisėjus turi išrinkti apskričių vykdomieji komitetai, o miestuose, neįeinančiuose į apskričių sudėtį — miestų vykdomieji komitetai.

Kaip žinome, apskričių ir miestų vykdomieji komitetai jau veikė nuo 1940 m. lapkričio 12 d. Bet jie nebuvo rinkti atitinkamų darbo žmonių atstovų tarybų, kaip to reikalavo įstatymai, o sudaryti paprasčiausiu mulkinimo būdu, į juos parenkant žinomus komunistėlius arba jiems prijaučiančius žmones. Ir štai dabar šie vykdomieji komitetai turėjo duoti

liaudies teismams teisėjus, ko jie, lyg tyčia, nesiskubino daryti. Teisingumo Liaudies Komisariatas pačiais graudžiausiais raštais prašė ir ragino vykdomuosiuos komitetus kaip galint greičiau išrinkti liaudies teisėjus, bet jų kaip nebuvo, taip nebuvo. Matydamas, kad teisėjų gali dar ilgai nesulaukti, komisariatas į daugelį vietų siuntė savo tarnautojus, kad šie vietoje priverstų vykdomuosius komitetus neatidėliojant išrinkti teisėjus. Po ilgo ir didelio vargo, apie 1941 m. vasario mėnesį, didesnioji dalis teisėjų pagaliau buvo išrinkta.

Nemažiau vargo turėjo ir su liaudies tarėjais. Buvo nustatyta, kad liaudies tarėjus renka viešu balsavimu darbo žmonių bendri susirinkimai. Kiekvienam liaudies teismui reikėjo išrinkti ne mažiau kaip po 100 liaudies tarėjų. Reiškia, neskaitant kitų teismų, vien tik liaudies teismams turėjo būti išrinkta 13.600 liaudies tarėjų, nes buvo numatyta įsteigti 136 liaudies teismai. Liaudies tarėjų rinkimus organizuoti ir vykdyti pavesta apskričių, miestų ir valsčių vykdomiesiems komitetams. Liaudies tarėjų rinkimų komedija taip „sklandžiai" ėjo, kad ji net iki šio karo pradžios nebuvo pasibaigusi, nors buvo reikalauta, kad numatytas tarėjų skaičius vėliausiai būtų išrinktas iki 1940 m. gruodžio 31 d. Kaip taisyklė, vietos gyventojai į susirinkimus liaudies tarėjams rinkti nevykdavo; juos suorganizuoti pasisekdavo tik įmonėse ir įstaigose, kur darbininkai ir tarnautojai būtinai turėjo atvykti, nes tas atvykimas griežtai buvo kontroliuojamas. Bet dažniausiai ir iš šių susirinkimų nieko gera neišeidavo: kai susirinkimas bolševikų išstatytiems kandidatams nepritardavo, o reikalaudavo leisti išstatyti savus kandidatus — reikėdavo išsiskirstyti nieko neišrinkus, nes naujų kandidatų išstatyti neleisdavo, kad į „liaudiškiausi teismą" nepatektų „liaudies priešai". Kai pagaliau buvo įsitikinta, kad rinkimų būdu liaudies tarėjų teismams nebus galima parūpinti, vykdomieji komitetai liaudies tarėjus „rinko" be jokių susirinkimų, tik su kompartijos ir NKVD pagalba, nors protokoluose visuomet būdavo parašyta, kad „N. gausingame bendrame susirinkime, viešai balsuojant, kaip daugiausia balsų gavę, liaudies tarėjais N. liaudies teismui išrinkti šie draugai:. ..".

Formaliai buvo laikoma, kad liaudies teismų teisėjai yra apskričių ir miestų vykdomųjų komitetų išrinkti, tačiau iš tikrųjų čia didžiausią svorį turėjo kompartija ir NKVD. Daugiausia ką vykdomieji komitetai galėjo padaryti, tai pasiūlyti vieną ar kitą asmenį į teisėjus. Galutinai visą reikalą spręsdavo vietos kompartija ir NKVD. Kai jie nutardavo, kad tas ar kitas asmuo tinka būti teisėju, vykdomiesiems komitetams belikdavo tik surašyti liaudies teisėjų „išrinkimo" protokolus ir viską pristatyti Teisingumo Liaudies Komisariatui, kuris irgi daugiau nieko negalėjo, kaip tik juos paskirti į vakuojančias vietas. Dėl to ir buvo sudarytas toks tų liaudies teismų kadras, kad apie jį, apskritai, gėda net kalbėti. Be kai kurių išimčių, liaudies teisėjais tapo buvę sargai, fabrikų darbininkai, kaimų bernai ir pan. Apie kokias nors šių teisėjų juridines kvalifikacijas ne-

tenka nė kalbėti, nes daugelis jų nebuvo baigę pradžios mokyklos ir net savamoksliai.

Bolševikų supratimu, teisėjui jokio cenzo ir nereikia. Užtenka to, kad jis yra „švarus" žmogus, o savo darbą jis galįs išmokti bedirbdamas. Be to, socialistinėje santvarkoje esą kiekvienas tarybinis žmogus galįs ir privaląs dirbti bet kokį darbą, kurį tik jam kompartija patiki ir paveda.

Dėl ko bolševikai sudarė tokį teisėjų kadrą — aišku: jie buvo suinteresuoti teismų darbą, kaip kad ir kitų įstaigų darbą, pajungti savo politiniams bei asmeniniams tikslams, ir tai jiems pavyko, nes nemokšos teisėjai buvo akli bolševikų duodamų nurodymų vykdytojai. Nors pagal įstatymus ir buvo skelbiama, kad teisėjai yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymų, tačiau praktikoje buvo taip, kad joks liaudies teismas nieko negalėjo daryti, nepasiklausęs kompartijos ar NKVD. Tik kai jie pasakydavo, ką ir kaip reikia nubausti ar nuteisti, tada ir teismas galėjo tarti savo žodį „Lietuvos Tarybinės Socialistinės Respublikos vardu". Patiems liaudies teisėjams tokia tvarka buvo gana patogi ir gera. Jie tarybinių įstatymų nemokėjo ir, žinoma, negalėjo išmokti, bet to jiems ir nereikėjo, nes visus savo darbui nurodymus gaudavo iš aukščiau.

Kad liaudies teismų darbas būtų tinkamai įformintas, Teisingumo Liaudies Komisariatas buvo įpareigotas visiems liaudies teismams išsiuntinėti įvairių sprendimų bei nutarimų pavyzdžius, kurių teismai turėdavo tiksliai prisilaikyti. Tokių sprendimų bei nutarimų pavyzdžių su atitinkamais paaiškinimais liaudies teismams buvo išsiuntinėta gana daug, kiekvienai šiek tiek svarbesnei baudžiamųjų ir civilinių bylų rūšiai.

Kaip atsimename, pereitą pavasarį bolševikai įvedė privalomąjį žemės ūkio produktų statymą valstybei iš ūkininkų. Kurie ūkininkai reikalaujamų dalykų geruoju neatiduodavo, specialus TSRS Paruošos Liaudies Komisariato įgaliotinis apskričiai, su milicijos pagalba, atimdavo prievarta, o dėl negalimų natūra išreikalauti dalių bylas perduodavo liaudies teismams. Šios bylos buvo laikomos labai aktualiomis, svarbiomis, jas liaudies teismams buvo įsakyta „išnagrinėti" ne vėliau kaip per 5 dienas bylą teisme gavus ir užpildyti tokio pavyzdžio sprendimą:

„Civ. byl. Nr.....194.....m.

S P R E N D I M A S

Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Vardu
1941 m.....m.....d.
Liaudies Teismas:
Liaudies Teisėjas
Liaudies Tarėjai

sekretoriaujant....., viešame posėdyje išnagrinėjęs civilinę bylą
dėl nepildymo privalomo
.....valstybei pristatymo prievolių

r a d o :

TSRS Paruošos Liaudies Komisariato Įgaliotinis apskričiai savo pareiškime nurodo, kad pil. neišpildė jam uždėtos privalomo.....valstybei pristatymo prievolės už 194.....metus nuo bendro ploto.....ha žemės, t. y., iki šio laiko nepristatė valstybei.....kg/ltr.....Rub.....кар. sumai ir prašo: išieškoti iš nepriemokininko neatliktąją prievolės dalį natūra, uždėti jam atitinkamą baudą ir aprašyti jo turtą apsaugojimui sprendimo įvykdymo ir jį atimti jam sprendimą geruoju neįvykdžius.

Atsakovas paaiškino:

Teismas, patikrinęs bylos duomenis ir išklausęs šalių pareiškimus, randa, kad nepriemokininkas neatliko savo prievolės valstybei dėl privalomo žemės ūkio produktų pristatymo ir, tokiu būdu, apėjo Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Lietuvos Kompartijos CK 1941 m. balandžio 14 d. nutarimą; todėl, remdamasis TSRS CVK ir LKT 1937.IV.il d. nutarimu,

n u s p r e n d ė :

1) Iš pil.....išieškoti visą valstybei atidavimo metinės prievolės neatliktąją dalį kg/ltr natūra;

2) Uždėti jam atitinkančią neatliktosios prievolės daliai valstybės iždo naudai piniginę baudą Rub.....;

3) Apsaugojimui neatliktosios prievolės dalies natūra ir piniginės baudos išieškojimo aprašyti pil._____gyv. turtą ir tą turtą iš jo paimti, jei jis teismo sprendimą per 10 dienų nuo jo paskelbimo dienos geruoju neįvykdys.

Tuo atveju, jei pil.....per 10 dienų nuo šio sprendimo paskelbimo dienos visą neatliktąją prievolės dalį natūra atliks ir uždėtąją baudą geruoju sumokės, tai šis sprendimas nustoja galios.

Šį sprendimą galima apskųsti.....Apygardos Teismui per 10 dienų jį paskelbus.

Liaudies Teisėjas

Liaudies Tarėjai:

Kaip matome, tokio sprendimo pavyzdį užpildant, didelės išminties nereikėdavo, užtekdavo tik šiek tiek mokėti rašyti. Atsakovo pasiaiškinimas neturėdavo jokios reikšmės, nes jo kaltumą paprastai įrodydavo tas faktas, kad jis į teismą yra pašauktas atsakovu. Visiška analogija būdavo ir viešojo kaltinimo baudžiamose bylose.

Žinoma, buvo daug tokių bylų, kurioms liaudies teismai komisariato atsiųstų sprendimų pavyzdžių negalėdavo pritaikinti. Tokiais atvejais teisėjams tekdavo parodyti tikruosius savo sugebėjimus ir „išmintį", kiek daug ir kokių kurjoziškų klaidų liaudies teismai darydavo savo darbe, matome iš teismų revizijų aktų, kurie mirgėte mirga užfiksuotomis

klaidomis. Tačiau visų jų čia nei suskaitysi nei surašysi. Tik kaip pavyzdį kai ką pacituosiu iš Kauno VIII liaudies teismo revizijos akto, rašyto 1941 m. gegužės 30 **d.:**

„B. b. Nr. 684/41. Vienas iš kaltinamųjų (vyras) buvo kaltinamas pagal RTFSR baudž. kod. 140-a str. (vertė moterį padaryti abortą). Teismas, dėl įrodymų stokos negalėdamas minėto straipsnio pritaikinti, bet ir nenorėdamas kaltinamąjį išteisinti, jį nubaudė pagal baudž. kod. 140-b str. (visuomeniniu papeikimu), kuris tegali būti taikomas tik moterims.

C. b. Nr. 66/41. 1941-V-13 d. protokole nepasisakyta dėl neatvykusių liudytojų. Teismas neužklausė šalių, ko jie galiausiai prašo. Tame protokole nėra teisėjo parašo. Minėtos dienos sprendimo motyvuose yra prieštaravimų ir neaišku, kodėl teismas vienų liudytojų parodymais patikėjo, o kitų — nepatikėjo. Teismas be pagrindo atiteisė 6 rub. vienatinio valstybinio mokesčio ir be to, nenurodė, kam jis atiteistas. Be to, teismas jau jokiu būdu negalėjo atiteisti vienatinio valstybinio mokesčio iš atsakovų.

C. b. Nr. 198/41. Teismas be pagrindo prie šios bylos prijungė civ. bylą Nr. 197/41 m., kurioje yra tas pats ieškovas, bet kitas atsakovas. Šio išdavoje teismas klaidingai surašė 1941.V.27 d. sprendimą, kuriuo ieškovui atiteisti nuompinigiai iš dviejų atsakovų, atsakančių pagal atskiras bylas. Tame sprendime teismas remiasi liudytojų parodymais, kurie toj byloj visai neklausti. Tuo sprendimu kažkodėl teismas atiteisė 3 rub. vienatinio valstybinio mokesčio iš abiejų atsakovų, o bylojimosi išlaidas tik iš vieno atsakovo.

C. b. Nr. 181/41. Sprendime atmestas ieškovo ieškinys, bet nenurodyta ieškovo pavardė".

Šio akto pabaigoj skaitome tokią revizoriaus nuomonę apie teismą ir teisėją:

„Kol kas teismas veikia gana silpnai. Teisėjo juridinis patyrimas bei nusimanymas visai menkas ir dėl to kiek sunkesnėse bylose negali kaip reikiant susiorientuoti".

O štai dar viena gana įdomi revizoriaus išvada dėl 1941 m. gegužės 21 d. akto apie Rumšiškių liaudies teismo darbą:

„Patikrinus Rumšiškių Liaudies Teismo darbą, įsitikinus kaip tas darbas dirbamas, tenka pasakyti, kad teismas veikia visiškai silpnai. Nežiūrint, kad teisėja Bilžaitė (buvusi ilgametė fabriko darbininkė, V. D.) savistoviai bylas sprendžia jau apie tris mėnesius laiko, tačiau tame darbe beveik jokios pažangos nepadarė. Visur tebesikartoja tos pačios paprasčiausios klaidos, tie patys netikslumai, dėl kurių pasiaiškina trumpai: „Nieko nežinau, nieko nesuprantu — darykite ką norite". Prisipažįsta, kad į kodeksus, nors ir stengiasi įsigilinti, juos suprasti, tačiau tas jai visai nesiseka: negalinti gerai atsiminti ir kaip reikiant susivokti. Apgailestauja, kad ją į tokią atsakingą vietą paskyrė, prieš tai tam darbui nei kiek neparuoštą. Savo silpnumą ir menką sugebėjimą ji jautė ir prieš paskyrimą, tačiau to darbo ėmėsi tik Kompartijos padrąsinta".

Iš to kas pacituota, matome ne tik teismo ir jo darbo vertę, bet ir teisėjos nuotaiką. Kyla klausimas, o kaip gi jautėsi daugumas tų žmonių, kurie buvo atitraukti nuo savo įprastų darbų ir pasodinti į teisėjų

kėdes? Čia buvo dvi atskiros grupės. Vieni manė, kad jie teisėjų pareigoms nors ir ne visai tinka, bet jais privalo būti, nes to iš jų reikalauja pats gyvenimas. O kad teisėjo darbą nesugeba kaip reikiant dirbti — esą tik smulkmena, kuri laikui bėgant, bus nugalėta. Be kita ko, šiuos asmenis, žinoma, viliojo ir gana aukštas (800 rublių) teisėjo atlyginimas. Kiti gi, patyrę, koks tas teismo darbas yra ir ko iš bolševikinio teismo reikalaujama, greit savo pareigomis apsivylė ir stengėsi iš teismo pasitraukti, bet jau nebegalėjo, nes tokiems buvo pasakyta, kad kiekvienas mėginimas išeiti iš teismo bus laikomas sabotažu ir su tokiais asmenimis bus pasielgta kaip su sabotažininkais.

Vienas iš tų, kuris keikė tą dieną, kada jis tapo teisėju, buvo Kovarsko liaudies teismo teisėjas Juozas Nabagas. Tai paprastas, malonus kaimo žmogus, prieš tai buvęs 5 metus mūrininku, tebaigęs vos tris pradžios mokyklos skyrius ir nieko bendra neturėjęs su bolševikais. Teisėju pasidaręs todėl, kad to reikalavo Ukmergės kompartijos komitetas.

Štai ką rašo revizorius savo išvadoje dėl 1941 m. gegužės 25 d. akto apie Kovarsko liaudies teismą ir teisėją:

„Teismo darbe spragų yra ir gana rimtų. Pagrindinė to viso priežastis, tai menkas teisėjo nusimanymas dirbti jam pavestą darbą. Savo silpnybę teisėjas gerai supranta, jaučia ir dėl to ne be pagrindo rūpinasi, kad iš šių pareigų būtų atleistas. Nusiskundžia savo mažu išsilavinimu ir silpna atmintimi. Savimi nė kiek nepasitiki. Kodeksus skaitąs, bet mažai ką galįs atsiminti bei suprasti ir dėl to, dėl kiekvienos bylos, dėl kiekvieno padaryto darbo abejoja, kad gal bus padaryta blogai, ne taip kaip reikia.

Be to, teisėjas, matyt, labai jautrus ir gailestingas žmogus. Pagal tarnautojų žodžius, teisėjas, ką nors smarkiau nubaudus, ar paskyrus kardomąją priemonę — areštą, esti labai neramus, susijaudinęs ir kartais net verkia. Jis pats man yra atvirai prisipažinęs, kad nuosprendį, kuriuo paskiriama aštresnė bausmė, negali perskaityti. Pradėjus tokį nuosprendį skaityti, apsisukanti galva, išmuša prakaitas ir neatsimena, ar jis jį visą perskaitė ar ne. Toks įspūdis gavosi ir man, pasiklausius jo skelbiamus nusprendžius. Nuosprendį truputį paskaitęs, jį pasideda ant stalo, pasilenkęs kažką pamurma ir, visas sukaitęs, skuba išeiti iš salės.

Drg. Nabagas giliai įsitikinęs, kad teisėjo pareigoms jis yra netinkamas ir kaip didžiausios malonės prašo jį nuo šių pareigų atleisti. Neseniai tuo reikalu yra parašęs pareiškimą apskrities vykdomajam komitetui, o dabar dar parašė ir Teisingumo Liaudies Komisarui. Šį pastarąjį pareiškimą prašė perduoti ir žodžiu atvaizduoti jo norą išsivaduoti nuo teisėjo pareigų.

Teismo administravimo reikaluose teisėjas irgi mažai nusivokia. Viskas atiduota tarnautojų valiai. Tik tiek padaroma, kiek šie supranta ir padaro.

Drg. Nabagą padrąsinus nenusiminti, o gilintis į darbą ir jį dirbti toliau, jis tik tveriasi už galvos ir kalba, kad „Nieko nebus, nes esu per mažai mokytas. Galiu dirbti kokį nors kitą, kad ir sargo, bet tik ne teisėjo darbą".

Esu tos nuomonės, kad drg. Nabagą nuo teisėjo pareigų reikėtų atleisti".

Bet niekas nepadėjo, kol neišmušė valanda, kurią ne tik kai kurie teisėjai, bet ir daugelis kitų, per prievartą bolševikų pajungtų, žmonių galėjo grįžti prie savo tikrojo darbo bei pareigų.

ENKAVEDISTŲ REPLĖSE

Atsiminimai

Ats. ltn. M. VALAVIČIUS

Kad galiu būti enkavedistų areštuotas ir kalėjimuose kalinamas dažnai apie tai 1941 metų pradžioje pamanydavau. Tokios rūšies asmenis, kaip aš, tada Vilniuje kaskart vis daugiau suiminėjo. Beveik kasdieną išgirsdavau naujai areštuotų pavardes bei areštavimo vietas ir areštavimo būdus. Vienus iš namų paimdavo, kitus iš įstaigos darbo metu, trečius gatvėje suareštuodavo ir t.t. Ypatingai „tirpo" Čiurlionio vardu vyrų choro dalyviai. Tada „tirpo" iš įvairių įstaigų bei įmonių lietuviai tarnautojai. Štai, 1941 metų kovo mėnesyje pradėjo „tirpti" ir mūsų įstaigos bendradarbiai. Čia irgi enkavedistai per savo samdytus agentus giliau įleido šaknis ir pradėjo daryti konkrečias išvadas. Balandžio 16 d. klastingu būdu areštuotas artimas bendradarbis Pranas. Jo areštas mane labai paveikė. Na, pamanydavau, jeigu jis per tardymą išsipasakos, ko neturėtų išsipasakoti, tai man bus blogai. Kartais pamanydavau palikti savo šeimą, tarnybą ir dumti į tėviškės apylinkes ir slapstytis. Tačiau nusistatymas laukti, tikėti iš vakarų ateinančiomis žiniomis, tęsti darbą, geriau pasirengti ir būti vietoje, paėmė viršų. Su artimiausiais draugais (karininkais ir civiliais) pasitaręs, kas darytina, jei ką nors iš mūsų tarpo areštuotų, laukiau.

Areštas

1941 m. balandžio 20 d., šeštadienį, apie 1 val. nakties, išgirdęs savo bute triukšmą, pabudau. Į mano miegamąjį kambarį įsiveržė enkavedistai, elektros kišenine lempute pasišviesdami, Įsiveržę kambarin pareiškė „proverka dokumentov". Padaviau vidaus pasą. Patikrinę tapatybę, liepė man ir mano šeimos nariams atsikelti ir apsirengti. Kada apsirengėme, įsakė visiems sustoti viename kambario kampe ir tarpusavy nesikalbėti. Padarę asmens kratas, pradėjo daryti buto kratą, kuri užtruko apie 4 valandas. Kratą vykdė sovietų leitenantas Moninas ir keturi kareiviai, o du kareiviai stovėjo sargyboje kieme. Prie kratos, kaipo liudininkas buvo ir namų sargas. Surinko ir pasiėmė dokumentus (vi-

daus pasą, šaulio liudijimą, atsargos karininko liudijimą, universiteto baigimo diplomą, laiškus ir kt.), įvairius medalius, karines foto nuotraukas, karininko kepurę, žvaigždutes ir t.t. Surašius kratos protokolą, pareiškė, kad ryšium su orderiu, aš esu areštuojamas ir pranešė kokias reikmenes galiu kartu su savimi pasiimti. Šie enkavedistų žodžiai pritrenkė mane ir mano žmoną, tapome tarytum nebyliai, stabo ištikti. Pasiėmęs baltinių, muilo, patalynės reikmenių ir maisto, atsisveikinau su žmona ir vaikais. Išeinant iš buto, apsiašarojusi žmona pareiškė, „būk kantrus ir pasitikėk savimi". Atgavus laisvę paaiškėjo, kad į mano butą enkavedistus įleido vienas subnuomininkas, nuomojęs atskirą kambarį prie paradinių buto durų.

Pirma para už krotų

Jau buvo išaušę. Per kiemą mane palydėjo ir namų sargas. Einant per kiemą, dar prisijungė du rusų kareiviai. Gatvėje radau belaukiantį enkavedistų sunkvežimį. Buvo įdomu, kur mane iš namų, esamų Gedimino gatvėje, veš. Sunkvežimis pasuko Lukiškio kryptimi ir atsidūrė Lukiškio kalėjimo kieme. Pamaniau, čia mane su auto mašina įvežė, o iš čia kada nors gyvas ar beišeisiu?

Šalia budinčio valdininko būstinės atskirame kambaryje jau kiti neuniformuoti enkavedistai užpildė kažin kokias anketas 3 egz. ir pareiškė, kad esu kaltinamas už kontrrevoliucinę veiklą, pagal baudžiamojo kodekso 58 §. Paskui nuvedė į kitą kambarį, kuriame daiktų priėmėjas Kutka liepė viską atiduoti ir plikai nusirengti. Atėmė pinigus, abi pinigines, vestuvinį žiedą, kišeninį laikrodį, nuo pusbačių raiščius, išpiaustė iš rūbų visas metalines ir kitas sagas, atėmė petnešas, kalionikus, apikaklę su kaklaraiščiu, muilui laikyti kaučukinę dėžutę, pieštukus, įvairius popierius, A/B „Maistas" dvi dėžutės konservų „Liežuviai" ir odinį portfelį. Kaip dabar paaiškėjo, kratos metu enkavedistų paimti daiktai dingo. Taip pat dingo Lukiškio kalėjime atimtieji daiktai, išskyrus vestuvinį žiedą ir kišeninį laikrodį. Be to, pusiau perpiovė namų darbo rankšluostį, peiliu supiaustė iš namų pasiimtą gabalą olandiško sūrio ir duonos puskepaliuką. Taip „aptvarkytą" ir su smunkančiomis kelnėmis apie 10 val. nuvedė į atskirą kamerą, vienukę 219 Nr. Tą pat dieną buvau nuvestas paimti nuo rankų pirštų bei delno nuospaudų ir dviejose pozose nufotografuotas. Pirmąją dieną gavau nuo prižiūrėtojo daug pastebėjimų: tai negalima dienos metu ant lovos gulėti, tai negalima pro langą žiūrėti, tai negalima prie durų stovėti, tai, kada duris pradaro, reikia atsistoti toliau nuo durų veidu į sieną ir t.t.

Atėjo vakaras. Vos ant plikos geležinės lovos atsigulus ir dar neužmigus, gavau iš prižiūrėtojo paliepimą atsikelti, apsirengti ir surinkti savo daiktus. Tuojau buvau nuvestas į kitą kalėjimo trobesį. į kamerą 259 Nr., kurioje radau ant grindų gulinčius tris kalinius. Pasakęs „la-

bas vakaras", ant grindų numečiau savo daiktus. Vaizdas buvo nejaukus, nes mažytėje kameroje rastieji žmonės buvo apsivilkę kalėjimo baltiniais, apsikloję skarmalais, kūnai išdžiūvę, veidai pageltonavę, akys įdubusios. Pamaniau, kad tokiose sąlygose ir man teks gyventi ir aš tokiu pat turėsiu tapti. Rastųjų kalinių tarpe, kurių pavardžių nebeprisimenu, vienas šiek tiek mokėjo lietuviškai, nes buvo kilęs iš Bagaslaviškio (Ukmergės apskr.). Jis buvo tarnavęs budėtoju prie geležinkelių. Antrasis buvo buv. lenkų armijos kapitonas Maršalka (1941.VI.24 d. išėjo į laisvę) ir trečiasis — senyvo amžiaus žmogus — buv. lenkų įstaigų tarnautojas.

Vos susipažinus, atsigulus ir kai kuriais įspūdžiais pasidalinus, prižiūrėtojo buvau įspėtas atsikelti ir apsirengti. Apie pirmą valandą nakties buvau nuvestas per Lukiškio kalėjimo kiemą ir kelis vartus į atskirą medinį namuką, kur neuniformuotas enkavedistas užpildė anketas ir davė keletą klausimų. Tai buvo lyg tardymo pradžia. Man buvo keista, kad Tarybinės Lietuvos tikroje sostinėje uniformuoti, neuniformuoti enkavedistai ir visi prižiūrėtojai su kaliniais kalba tiktai rusiškai. Šis neuniformuotas enkavedistas, baigęs anketas, vis dėlto prašneko lietuviškai, pareikšdamas, kad irgi ilgą laiką tarnavęs Nepriklausomos Lietuvos valdinėse įstaigose ir į Šaulių Sąjungą neįsirašęs. Mane išbarė, kad aš dalyvavau fašistiškoje Lietuvos Šaulių Sąjungoje, o Tarybų Lietuvoje variau kontrrevoliucinę veiklą. Aš jam atsakiau, kad jokia kontrrevoliucine veikla neužsiėmiau ir josios nevariau. Be to, patvirtinau tą pat, ką buvau 1941 m. kovo mėnesyje įrašęs į tarnybinę anketą, gyvenimo aprašymo skyriuje, būtent, kad esu lietuvis, katalikas ir patriotas. Dėl to, šiais principais vadovaudamasis, ir radau reikalo savo laiku dalyvauti ateitininkų ir šaulių organizacijose. Po to tas enkavedistas dar labiau pradėjo mane plūsti įvairiais žodžiais. Supratau, su kokiu paukščiuku turiu reikalą ir, sukandęs dantis, tylėjau. Šis „vizitas" mane suerzino ir supykdė. Ūpą sugadino dar ir tai, kad mano palydovas, vykstant ir grįžtant per kalėjimo kiemą, mane koliojo ir tyčiojosi įvairiais rusiškais žodžiais. Grįžęs apie 3 val. kameron, radau kitus politinius kalinius bemiegančius. Atsigulęs ant plikų grindų greit užmigti negalėjau. Pradėjau suprasti, kas tai yra kalėjimas ir kodėl į jį niekas pakliūti nenori.

Pasiinformavimas su bendrai sėdinčiais

Antrą arešto dieną buvo sekmadienis. Bendrai sėdintieji kameroje supažindino su kalėjime nustatyta tvarka ir darbais, nes jie jau sėdėjo po 6 ir daugiau mėnesių. Pasipasakojo, kaip ir už ką tardymų metu jie buvo kankinami ir už ką karceriuose sėdėjo. Mane pamokė, kad, kreipiantis į tardytojus bei prižiūrėtojus, negalima jų vadinti „tovarišč", bet reikia vadinti „graždanin", kad tardymų metu reikia ramiai, kojas su-

glaudus sėdėti, nes priešingai būsiu nubaustas karceriu, kad nereikia pasisakyti, su kuo draugavau bei pažintį palaikiau būdamas laisvėje, kad atsakymus reikia duoti labai apsigalvojus ir t.t. Jau pirmąją dieną sėdėdamas vienukėje buvau nusprendęs visai mažai ką tardytojams pasakoti, laikantis principo save gelbėti ir bendradarbiams nepakenkti. O jeigu būčiau tardymų metu nežmoniškai kankinamas — vaidinti beprotį. Kartu sėdintieji labai apsidžiaugė ir buvo patenkinti, kai aš pavaišinau juos sviestu ir kiauliena mėsa. Jie pareiškė, kad jau kokie 5 mėnesiai tokių dalykų nėra valgę. Visų naujienų papasakoti vengiau, bijodamas šnipų išprovokavimo. Mano naujienas jie tuojau morzės būdu perdavė į gretimas kameras. Pamenu, kaip jie stebėdamiesi telegrafavo: vokiečiai užėmė Jugoslaviją, žmonės kalba apie galimą karą tarp rusų ir vokiečių, bolševikai vykdo masinius areštus ir kt. Mano galvoje skambėjo mintys: Jugoslavija sugadino reikalą...

Kelionė į NKVD požemius

Buvau nuomonės, kad šioje kameroje man teks ilgai pasėdėti, nes ir anksčiau joje sėdėjo keturi politiniai kaliniai. Tačiau apsirikau. Štai, tą pat dieną apie 18 val. gavau paliepimą susirinkti savo daiktus. Bendrai sėdintieji buvo nustebinti ir spėliojo, gal aš laisvėn būsiu paleistas. Nesuprantama ir man buvo. Tuojau palydovas mane nuvedė pas daiktų priėmėją Kutką, ir šis grąžino man portfelį su įvairiais mano daiktais. Spėliojau, gal iš tikrųjų būsiu laisvėn paleistas ir laukiau, kur mane ves; laisvėn ar į kitą kamerą. Nuvedė į vienukę 220 Nr. Žinodamas, kad beveik niekas iš mano pažįstamų ar girdėtų asmenų iš bolševikų kalėjimų nėra grįžęs, o dargi visi enkavedistų areštuotieji kaip vandenyje yra dingę, supratau, kad mane gabens kur nors kitur, į kitą miestą. Radęs portfelyje pieštuką ir piniginėje popieriaus gabaliuką, parašiau žmonai laiškutį, tikėdamas jį kaip nors išmesti, vežant Vilniaus miesto gatvėmis ar esant geležinkelių stotyje. Tikėjausi, kad geri žmonės laiškutį pristatys adresatei, kuri sužinos, kad manęs Vilniuje jau nebėra. Apie 20 val. mane išveda prie budinčio valdininko kambario, kur radau vieną kalinį. Mus abu susodino į šarvuotą sunkvežimį ir veža. Pasirodė, kad mano kompanijonas lietuvis, buv. policijos pareigūnas Petras Jaloveckas (1941.VI.24 išėjęs į laisvę), mano brolį Antaną pažįstąs. Viens kitą teiravomės, kur mus veža. Jis buvo areštuotas balandžio 16 d. ir vis keikėsi, kad taip ilgai karas tarp sovietų ir vokiečių neprasideda. Ta Jugoslavija sugadino reikalą — pareiškė.

Netrukus sunkvežimis sustojo ir, išlipę iš jo pamatėme, kad esame NKVD kieme, Gedimino gatvėje 36 Nr., tik apie 300 metrų nuo mano šeimos. Įvedė pro geležines krotas ir sargybas į tų rūmų požemius. Uždarė į laikiną — pereinamą kamerą. Pirmiau iššaukė mano kompanijo-

ną Jalovecką, o vėliau ir mane. Čia daiktų priėmėjai liepė nusirengti nuogai, smulkiai iškratė ir neleistinus pagal kalėjimo nustatytą tvarką daiktus atėmė.

Mane pasodino Į kamerą 8 Nr., kurioje radau buv. lenkų armijos leitenantą, pabėgusį iš S. Kalvarijos internuotų stovyklos, Varšuvos advokatą Povilą Tripolskį. Pastarasis pasipasakojo, kad tik 8 dienos kaip areštuotas ir iki šiol sėdėjęs kartu su lietuviu, buv. Vilniaus miesto savivaldybės pareigūnu Salemonu Keraičiu (1941.VI.24 d. išėjo į laisvę). Kitą dieną iš Lukiškio kalėjimo buvo atgabentas buv. lenkų armijos kapitonas Edvardas Gura - Vat, apie 15 metų turėjęs karinę tarnybą Naujoje Vileikoje, 1939 m. spalių mėn., vežant į Rusiją kaip belaisvį, pabėgęs į Vilnių ir čia turėjęs slapyvardį „Čarny", kilęs iš Krokuvos, kalėjimuose sėdįs 8 mėnuo, ir naujai areštuotas Vilniaus miesto gyventojas lenkiukas Mykolas Žeremunec - Gencelevič. Taigi, kamera buvo pilna — keturi žmonės. Su šiais asmenimis man teko kartu išsėdėti iki birželio 19 d. Povilas T. ir Edvardas G. buvo kaltinami už dalyvavimą slaptoje lenkų sukilėlių organizacijoje, o Mykolas Z. už dalyvavimą slaptoje lenkų organizacijoje ,,Związek Mlodych Polakow" ir už skaitymą bei platinimą lenkiškų proklamacijų. Edvardo Gura - Vat ir Povilo Tripolskio likimas man nežinomas, o Mykolas Žeremunec - Gencelevič išėjo į laisvę 1941 m. birželio 24 d.

NKVD kalėjimas

Kiekvienas praeivis, eidamas Gedimino gatve pro 36 Nr. (buv. teismo rūmus) atkreipdavo dėmesį, kai pamatydavo didelius pilkuosius mūrus ir aplink juos stovinčius rusų sargybinius. Daug kas žinojo, kad tuose rūmuose yra Valstybės Saugumo Liaudies Komisariatas, žmonių vadinamas NKVD. Kas jo viduje vyko ir kad to trobesio apačioje yra kalėjimas, manau, ne kiekvienas praeivis žinojo.

Vilniaus NKVD viršininku buvo pulkininkas Kozlov, o kalėjimo viršininku Komorov. Tardytojų —rusų karininkų buvo per 80 ir keletas lietuvių tardytojų — vertėjų, kaip Vaičiūnas, Pacauskas, Deržinskis, Jablonskis, žydelis, mokąs lietuviškai, Abramovičius ir kt. Daugumas prižiūrėtojų buvo irgi rusai. Buvo keli prižiūrėtojai, kurie mokėjo lietuviškai: kaip Burokas, kilęs iš Alytaus, vienas žydelis „Moiša chrabry" ir kt. Tačiau jie, kaip ir tardytojai lietuviai, žiauresni buvo negu rusai ir lietuviškai kalbėti vengdavo. Tai buvo, be sulenkėjusių lietuvių, tikrieji lietuvių tautos išgamos, rafinuoti sadistai.

Tų rūmų viršutiniuose aukštuose buvo sekimo, identifikacijos, kiti panašūs skyriai ir tardytojų kambariai. Kadangi buvo atsitikimų kad tardymų metu politiniai kaliniai, likvidavę tardytoją, iššokdavo pro langą ir pabėgdavo arba žūdavo, o tokių atsitikimų buvo keli, tai nuo ge-

gužės mėnesio pradžios tardytojų kambarių languose buvo padarytos krotos, o koridoriuose pastatytos rusų kareivių sargybos. Be to, politiniai kaliniai tardyti buvo vedami su užpakalyje surakintomis rankomis ir, išvedant ir grąžinant, buvo daromos asmens kratos.

Apačioje tų rūmų buvo per 80 kamerų, daugiausia keturiems politiniams kaliniams sėdėti. Be to, čia buvo sandėliai, pirtis, karceriai, kankinimo kameros ir kt. Kamerose sėdėdavo apie 300 tardomųjų. Kamerų grindų plotas buvo apie 8 m². Iš abiejų koridoriaus pusių buvo kameros, kurių langai išeidavo į Aukų, Gedimino ir Vasario 16 gatvių pusę arba į kiemo pusę. Kamerose buvo po vieną langą. Apatinieji langai, kurie iš išorės (iš gatvių) pusės matyti, kalinių kamerose yra palubėse. Naktį praeiviai matydavo beveik visuose rūmuose šviesas, nes daugiausia areštuotus tardydavo nakties metu. Kalinių kamerose taip pat visą naktį degdavo elektros šviesa.

Kiekvienoje kameroje buvo keturios sienos, durys, langas, nuleidžiamos lovos, staliukas, kelios kėdės ir. . . paraška, kaliniu vadinama katiuša. Kiek žinau, šio vardo autorius buvo leitenantas Remeikis, kuris, Lukiškio kalėjime sėdėdamas, šį vardą yra davęs ir viešai demonstravęs, kai kalinius kameromis varydavo į išvietę. Duryse buvo durelės, 25x25 cm dydžio, maistui paduoti bei su prižiūrėtojais pasikalbėjimams ir akutė, pridengta iš koridoriaus pusės tam tikru stikleliu (vilkelis) sekimui, ką kaliniai veikia. Langas buvo iš trigubų rėmų su spalvotais stiklais ir su priedu. . . geležinėmis krotomis. Pro langą nieko nebuvo matyti, nebent silpni saulės spinduliai. Kas darėsi gamtoje, kaliniai nežinojo, tik girdėdavo griaustinio garsus ir fabrikų sirenas. Iš fabrikų sirenų kaliniai žinodavo kelinta valandą. Čia politiniai kaliniai buvo laikomi lyg statinėse uždaryti, lyg margame karste, atskirti nuo gamtos, nuo žmonių, griežtai izoliuoti ir priversti kvėpuoti tvankų orą. Tuo tarpu, sėdint Lukiškio kalėjime, galima buvo matyti dangų, laikyti lango langelį atidarytą, leisdavo po kiemą pasivaikščioti, duodavo knygų pasiskaityti ir mažesnė buvo disciplina.

NKVD kalėjime lovos buvo tokios: geležiniai rėmai, aptraukti storu audeklu su geležinėmis dviem kojomis, lyg kokios geldos. Jos 10 val. vakaro buvo nuleidžiamos, o ryto 6 val. prie sienų prirakinamos. Kalinių kameros buvo šaltos, drėgnos ir labai mažai vėdinamos. Kamerų sienos buvo šlapios, pažaliavusios ir apipelėjusios. Nuo sienų varvėdavo vandens lašai, tur būt, dėl to, kad rūmai buvo pastatyti šaltiniuotoje vietoje. Dėliai šių sąlygų tam tikras kalinių skaičius sirgo akimis, reumatizmu, sąnarių uždegimu ir panašiomis ligomis. Kalinių kojos dažnai būdavo sutinusios, o veidai pageltonavę, kaip vaškas. Ypač blogas oras buvo kamerose, kai 1941 m. balandžio pabaigoje ir gegužės pradžioji siautė greitoji... Buvo atsitikimų, kad, nesulaukus paraškos, tekdavo ant grindų, rankšluostį pasitiesus, atlikti...

Vidaus tvarka

Kelti reikėdavo 6 val. ryto, o gulti 22 valandą. Pusryčiai buvo duodami 7 val., pietūs — 14 val. ir vakarienė — 20 val. Į išeinamą varydavo, rankas laikant užpakalyje sudėjus, per dieną dukart rytą ir vakare. Miegoti buvo galima užsiklojus tik iki krūtinės, veidu nuo sienos. Kitaip sakant, kad prižiūrėtojas visuomet galėtų matyti kiekvieno miegančio kalinio rankas ir veidą. Jei taip nesielgdavo, žadindavo, bardavosi ir bausdavo. Dar gegužės mėnesio pradžioje atėmė paltus, todėl neturėdavome kuo užsikloti ir miegoti būdavo šalta. Nuo gegužės mėnesio vidurio dienos metu reikalaudavo būti vienmarškiniais. Kai kameros duris atidarydavo, reikėdavo toliau nuo durų paeiliui sustoti veidu į sieną ir rankomis užpakalyje. O kai pradarydavo duryse langelį — reikėdavo atsistoti. Kameroje garsiai kalbėti, ar lošti degtukais nebuvo leidžiama. Vaikščioti po kamerą galima buvo palengva, ant kojų pirštų galų. Stovėti prie durų irgi nebuvo leidžiama. Kas kelios savaitės nuo galvos plaukus ir barzdas bei ūsus su mašinėle nukirpdavo, o nagus liepdavo su dantimis nusikramtyti. Jokio maisto iš namų arba iš šalies priimti neleisdavo. Papirosus išduodavo palaidus. Kameroje negalima buvo turėti jokio gabaliuko popieriaus, išskyrus papirosų nuorūkas, kurios kaliniams tarnavo kilniems tikslams... Vieni kaliniai nuo kitų buvo griežtai izoliuoti, neleisdavo sėdinčiųjų kitose kamerose nei pamatyti nei jų balsą išgirsti. Jokia korespondencija nebuvo leidžiama. Pas tardytoją vesdavo ir į pirtį varydavo bei grąžindavo surakintomis kandalais užpakalyje rankomis ir tik žiūrint kaliniui žemyn. Už dairymąsi bausdavo. Prižiūrėtojai pro vilkelį žiūrėdavo kas 3—5 minutės. Kadangi daugiausia tardyman vesdavo nakties metu ir tardymas užtrukdavo po 4—6 valandas, tai dienos metu kaliniai norėdavo miego. Jeigu prižiūrėtojas pamatydavo kalinį tik užsimerkusį, tuojau bausdavo savo teisėmis arba pranešdavo aukštesniems viršininkams.

Vilniaus NKVD kalėjime beveik kas savaitė buvo daromos kamerose revizijos, kratos. Revizijas darydavo vienu kartu 3—4 enkavedistai. Per reviziją kalinius sustatydavo prie sienos, veidu į sieną ir rankomis užpakalyje. Kiekvienoje kameroje revizija užtrukdavo 2—3 valandas. Darant reviziją, enkavedistai smulkiai apžiūrėdavo kameros sienas, duris bei langą, baldus, lovas, kalinių patalines ir rūbus. Taip smulkiai žiūrėdavo bei ieškodavo, kad, rodos, rūbuose adatą ir tai galėtų surasti. Paskui pareikalaudavo kiekvienam nusirengti nuogai, padaryti kelis gimnastikos numerius ir prasižioti. Mat, ieškodavo kokių nors daiktų rietuose, pažastyse bei gerklėje. Net kiekvieną papirosą apžiūrėdavo. Per reviziją prižiūrėtojas lietuvis Burokas, radęs mano viršutinėse kelnėse metalinę kilpelę, kurios anksčiau kiti enkavedistai nepajėgdavo išpiauti, išpiovė tą kilpelę kartu su medžiaga. Baigus reviziją, surašydavo atitinkamą protokolą, kurį tos kameros kaliniams reikėdavo pasi-

rašyti. Tačiau kaliniai mokėjo taip paslėpti smulkius daiktus (sagas, pieštukų širdeles, adatas), kurių nė enkavedistai nerasdavo. Čia ne vieta pasakoti, kas, kur ir kaip buvo paslepiama. Pasidarytus žaislus iš duonos plutų, muilo, degtukų, papirosų nuorūkų enkavedistai atimdavo. Pasidarytus iš bet kokių siūlų į pusbačius raiščius ir tuos atimdavo. Už mažiausią nusižengimą jų nustatytai kalėjime sėdėti tvarkai bausdavo karceriu ir kitomis bausmėmis.

Maistas

Iš ryto duodavo duonos apie 400 gramų (visai parai), kavos apie 2 arbatines stiklines ir cukraus maždaug 2 arbatiniu šaukšteliu. Pietums duodavo sriubos, % litro. Sriuba dažniausiai būdavo kruopos, bet kartais kopūstai ar burokėliai. Vakarienei duodavo kleckelius arba kruopas, 3/4 litro. Sriuba būdavo skysta ir liesa; vienas kitas būdavo joje mažas mėsos gabalėlis ar spirgutis ir viena kita bulvė. Radę sriuboje mažytį mėsos gabalėlį, valgydavome jį, kaip uogą, o bulvę, kaip kiaušinį. Po 10—14 dienų nuo arešto dienos, juoda duona virsdavo šokoladu. Bliūdelius bei puodukus šaltu vandeniu plaudavo patys politiniai kaliniai. Puodukų bei bliūdukų neleisdavo kamerose laikyti, juos išduodavo tik valgio metu, o pavalgius tuojau atimdavo.

Morzė, Morzė ...

Vienintelis kalinių patogumas ir malonumas tai Morzės abėcėlė ir telegrafavimas į kaimynines kameras. Per morzę kaliniai sužinodavo naujienas, kitose kamerose sėdinčių kalinių pavardes ir atlikdavo įvairius kitus pasikalbėjimus. Kaliniai vietoje brūkšnio vartoja du lygiagrečius stuktelėjimus. Telegrafuoti morzės būdu nėra sunku, tačiau žinias priiminėti — išskaityti yra gana sunku. NKVD kalėjime morzė nelabai buvo paplitusi, nes daugumas naujai areštuotų josios nemokėjo. Tačiau Lukiškio kalėjime morzė beveik visose kamerose sėkmingai būdavo vykdoma. Čia prižiūrėtojai būdavo bejėgiai sugaudyti morzistus, nes girdėdavo telegrafuojant (stuksenant) kamerų šonuose ir grindyse bei lubuose ir negalėdavo susivokti, kur iš tikrųjų tie garsai. Seniai sėdintieji kaliniai, sužinoję iš naujai areštuotų paskutinias naujienas, jas perduodavo kaimyninėms kameroms. Kartais morzistai vykdydavo gana plačius pasikalbėjimus. Sugautieji morzistai būdavo baudžiami nemažiau kaip karceriu. Tenka pastebėti, kad kalėti Lukiškio kalėjime daugelį atžvilgiu buvo geriau, negu NKVD kalėjime. Dėliai to kiekvienas politinis kalinys laukdavo greitesnio perkėlimo į Lukiškio kalėjimą, ar į kitą vietą. Politiniai kaliniai buvo susidarę nuomonę, kad Vilniaus NKVD kalėjmo požemiuose žmogus — politinis kalinys maksimum galėtų išgy-

venti vienerius metus. Mano giliu įsitikinimu, Vilniaus NKVD kalėjime buvo blogiau sėdėti, negu garsiajame IX forte, Kaune. Čia buvo ne kas kita, kaip tam tikra vieta žmonėms pūdyti, griauti jų sveikatą, kankinti ir sutrumpinti amžių.

Nuotaika kameroje

Galvoti ir spėlioti buvo laiko, kiek tik nori. Ieškodavau nusiraminimo. Jei kada širdį suspausdavo ir akyse pasirodydavo ašaros, pradėdavau vaikščioti po kamerą, gimnastikuoti, ką nors žaisti ir pats save raminti. Jeigu nesušaudys, atsėdėsiu ir aš, — taip ramindavaus. Dažnai pamanydavau, jeigu kas nors iš artimų giminių miršta arba tampa invalidais, tai jau amžinai baigta. O aš, jausdamasis turįs tvirtą organizmą, tikėjausi visus sunkumus pakelti ir kada nors išeiti laisvėn. Atsiminęs pasikalbėjimus laisvėje, tvirtai tikėjausi galimu greitu karu ir laisvės atgavimu. Bet tuo tarpu reikėjo skaitytis su realybe. Reikėjo būti enkavedistų replėse ir kentėti jų užkrautus man gyvenimo sunkumus.

Kad lengviau ir greičiau praleistumėm laiką, ieškodavome bent kokio darbo. Uoliai mokėmės morzės abėcėlės. Rengdavome pasikalbėjimus, referatus. Varšuvos advokatą Povilą Tripolskį mokiau lietuvių kalbos. Buvusis lenkų armijos kapitonas Edvardas Gura - Vat ir P. Tripolskis kalbėdavosi įvairiomis temomis: mokesčių, teisės, meno, literatūros, istorijos ir pan. Buvo kartojama istorija, prisimenant kiekvieno šimtmečio svarbesniuosius įvykius. Vieną šimtmetį aptardavome per vieną dieną. Aš laikiau referatus apie „Mokestinę sistemą Lietuvoje", apie „Pieno Ūkį Lietuvoje", apie „Žemės Reformą Lietuvoje", apie 1939 metais „kooperacijos būklę Lietuvoje" ir kt. Tokie pasikalbėjimai — referatai suteikdavo užsiėmimą ir neduodavo nuobodžiauti. Be to, pasigamindavome primityvius žaislus ir jais žaisdavome, lyg maži vaikai.

Iš priešbolševikinės veiklos ligi arešto

Ligi arešto mano bute gyveno du lietuviai karininkai. Vienas iš jų 1940 metų pabaigoje bei 1941 m. pradžioje parnešdavo slaptai leidžiamų lietuviškų laikraštėlių: „Laisva Lietuva", „Aktyvistas" ir panašių. Aš perskaitęs kai kam papasakodavau tų laikraštėlių turinį arba ir patį laikraštėlį duodavau savo patikimiems draugams perskaityti. Pavyzdžiui, 1941 m. sausio mėnesyje vieno tokio laikraštėlio turinį papasakojau savo įstaigos bendradarbiui K. 1941 m. balandžio mėnesyje, nusinešęs į savo įstaigą vieną tokį laikraštėlį, daviau jį perskaityti patikimiems draugams: Aleksui M., Broniui U., Antanui Ą., Edvardui V, ir Pranui T.

Nuo 1941 m. kovo mėnesio vidurio slaptai buvo renkamos aukos vadinamam Tautos Fondui, kurio lėšas tvarkė vienas Vilniaus mokesčių

inspektorius, o skirstė vienas Vilniaus miesto lietuvis kunigas. Tos lėšos buvo panaudojamos priešbolševikinei propagandai, sušelpti išėjusiems iš kalėjimo lietuviams — politiniams kaliniams, ginklams pirkti ir panašiems tikslams. Mes tarnautojai, gavę kas dvi savaites algas, aukodavome per savo įstaigos įgaliotinį Aleksą. Nevedusieji aukodavo didesnes sumas (net po 1/5 savo algos), o vedusieji — mažesnes sumas. Be išvardintų asmenų, dar aukodavo šie įstaigos tarnautojai: Pranas P., Petras K., Domas S., Aleksas A., Balys Š. ir kiti. Išviso per 15 asmenų.

Vieną 1941 metų vasario mėn. vakarą karininkas Jonas man pasakė, kad yra įkurta slapta lietuvių aktyvistų organizacija, sutrumpintai vadinama mirties batalionu. Ta organizacija turinti ginklų, sprogstamosios medžiagos ir panašių dalykų. Ji sugrupuota trejukėmis bei penkiukėmis. Kiekviena grupė turi specialių uždavinių. Vienas tos organizacijos dalyvis žino ne daugiau kaip keturis kitus dalyvius. Taip pat pasakė, kad, kilus karui, bematant bus nutraukti ryšiai, sugadintas susisiekimas, išsprogdinti tiltai ir kt.

Šios žinios mane labai suinteresavo. Suėjau į artimesnį kontaktą su Pranu, kuris pasirodė, irgi turįs tų pačių žinių. Išsikalbėjome plačiau ir nuoširdžiau. Jis pasakė, kad esąs tos organizacijos dalyvis, kad jo dispozicijoje esąs granatų, revolverių ir kitų ginklų sandėliukas. Reikalui esant, pasižadėjo ir mane ginklais aprūpinti. Nuo to laiko su Pranu kas kelios dienos susitikdavome ir pasiinformuodavome apie priešbolševikinę veiklą. Tam tikrą dalį žinių suteikdavau ir Aleksui. Su karininku Jonu, civiliu Pranu, Juozu ir Aleksu buvo gana glaudūs ryšiai bei santykiai. Prasidėjus karo veiksmams tarp Vokietijos ir Jugoslavijos, karininkas Jonas dažnai nusikeikęs pareikšdavo: Jugoslavija gadina reikalą.

Kaltinimas ir tardymai

Enkavedistai visus politinius kalinius kaltindavo už kontrrevoliucinę veiklą, pritaikydami baudžiamojo kodekso 58 § 1, 2, 10, 11 ir kitus punktus. Pirmąjį punktą dažniausiai pritaikydavo kariams, kurio bausmės dydis — mirties bausmė. Antrojo punkto bausmės dydis nuo 3 metų iki mirties bausmės. Be to, labai dažnai pridėdavo ir 10 punktą, t. y., už propagandą, kurios bausmės dydis nuo vienerių metų iki 10 metų kalėjimo ar darbo stovyklos. Vienuoliktasis punktas būdavo sujungiamas su kitais punktais, kaip už organizuotą veikimą, bendradarbiavimą. Tardymų metu tardytojai nepaprastai bardavosi. tyčiodavosi, provokuodavo, gąsdindavo ir mušdavo bei kankindavo. Ir šių eilučių autorius per tardymus buvo muštas. Daug politinių kalinių, o ypač buv. karių ir policijos pareigūnų buvo vedami į egzekucijų kameras, kur žiauriausiais būdais buvo kankinami. Naktimis būdavo girdimi kankinamųjų balsai. Kai kurie iš jų jau spaudoje pasipasakojo apie savo kančias, o kiti, gal būt, dar pasipasakos.

Pirmą kartą tardyman buvau nuvestas 1941 m. balandžio 29 d. Anketą užpildė neuniformuotas enkavedistas, klausinėjo rusiškai. Po kiek laiko paaiškėjo, kad tai buvo lietuvis Vaičiūnas, kuris ir vėliau prie tardymo dalyvaudavo ir kad kalba lietuviškai, neišsiduodavo. Baigęs anketą ir prieš duodamas klausimus, Vaičiūnas perskaitė sau kokių 6—8 lapų mašinėle surašytą raštą. Beskaitydamas mane paklausė, ar tarnavau mokesčių inspekcijoje. Atsakiau, taip. Pamaniau, kad tai yra NKVD agentų pranešimas arba duoto mano pažįstamų parodymo nuorašas. Perskaitęs man nežinomą raštą, pareiškė, kad turįs daug medžiagos, viską žinąs ir pasiūlė iš esmės viską pasipasakoti apie kontrrevoliucinę veiklą. Atsakiau, kad aš tokia veikla neužsiėmiau, todėl apie ją ką nors pasakyti negaliu. Toliau pareiškė, kad aš dalyvavęs slaptoje lietuvių organizacijoje, kilusioje iš Šaulių Sąjungos, priklausęs prie sukilėlių grupės ir turėjęs slaptai ginklų. Atsakiau, kad prie jokios slaptos organizacijos nepriklausiau ir jokių ginklų neturėjau. Tardymas užtruko apie 5 valandas.

Antrą kartą tardyman buvau iššauktas balandžio 30 d. Tardė rusas kapitonas Sologub. Pasiskaitęs tą patį raštą, pareiškė, kad turįs daug medžiagos, viską žinąs ir pasiūlė iš esmės viską pasipasakoti, nes priešingai man bus blogai. Kaip dabar man paaiškėjo, tas raštas, greičiausiai, buvo NKVD agentų žydo Maušos Brudno ir ruso A. P. pranešimas, kurie 1940 metų rudenį buvo įstoję mūsų įstaigon tarnauti ir su kuriais iki 1941 m. vasario 15 d. man teko toje pačioje įstaigoje dirbti. Į patiektus enkavedisto Sologubo klausimus atsakiau, nežinau arba nebeprisimenu. Tik į klausimą, su kuo Vilniuje gyvendamas draugavau ir ką pažįstu, atsakiau, kad pažįstu mokesčių inspekcijos tarnautojus ir, namų sargą. Pareikalavo pasakyti jų pavardes ir vardus. Pasakiau visų 23 tarnautojų pavardes, pradedant' sargu ir baigiant viršininku, o taip pat pasakiau namų sargo vardą ir pavardę. Pavardes tardytojas pas save susižymėjo. Kada paklausė, kiek kartų Pranas pas mane buvo apsilankęs, kada apsilankęs, kiek kartų, ką mudu kalbėdavome, ką veikdavome ir kokie mudviejų buvo santykiai — mane sujaudino. Stengiausi susivaldyti. Tardytojui atsakiau, kad su Pranu buvo santykiai tokie pat kaip ir su visais kitais tarnautojais. Pasipylė įvairių klausimų, į kuriuos automatiškai atsakiau — nežinau. Dalis klausimų ir priekaištų jau rodėsi, kad tikrai pataikė ir žino, tačiau atsakinėjau, nežinau arba nepamenu. Tardymas irgi užtruko apie 5 valandas.

Tą pat dieną (balandžio 30 d.), vos atsigulus, buvau prikeltas ir nuvestas tardyman. Tardytojas kapitonas Sologub mane apipylė beveik tais pačiais klausimais ir susilaukė tą patį atsakymą — nežinau, nepamenu. Padaręs protokole įžangą, raštu patiekė klausimus ir po kiekvieno klausimo reikėjo man pasirašyti. Pirmas klausimas buvo: Kas tave užverbavo į slaptą lietuvių nacionalistų sukilėlių organizaciją (Mirties Batalioną)? Pasirašiau, kad niekas. Antras klausimas: Nuo kada da-

lyvauji Mirties Batalione? Pasirašiau, kad nedalyvavau ir nedalyvauju. Trečias klausimas: Kokie dar asmenys dalyvauja Mirties Batalione? Pasirašiau, kad nežinau, ar, apskritai, yra toks batalionas, o jeigu yra, tai nežinau, kas jame dalyvauja. Ketvirtas klausimas: Kaip pavardės ir vardai jūsų trejukės ar penkiukės? Pasirašiau, kad prie jokios trejukės ar penkiukės nepriklausiau. Penktas klausimas: Kokius turi ginklus ir kur jie yra? Pasirašiau, kad jokių ginklų neturiu. Šeštas klausimas: Pas ką randasi jūsų grupės ginklai ir kur jie laikomi? Pasirašiau, kad prie jokios grupės nepriklausiau ir apie ginklus nieko nežinau. Septintas klausimas: Ką girdėjai ir žinai apie Mirties Batalioną? Pasirašiau, kad apie jį nieko negirdėjau ir nežinau.

Panašių klausimų ir daugiau buvo duota, kurių turinio dabar nebepamenu, o taip pat ir mano atsakymų. Paskui enkavedistas Sologub, paėmęs kitą protokolo blanką ir padaręs įžangą, pateikė šiuos klausimus: 1) Kaip vadinasi slaptai leidžiamas lietuviškas laikraštis? Pasirašiau, kad nežinau. 2) Kas man davė tokį laikraštį skaityti? Pasirašiau, kad niekas. 3) Kokiam asmeniui sakiau, kad yra leidžiamas slaptas lietuviškas laikraštis? Pasirašiau, kad niekam. 4) Kokiam asmeniui papasakojau to laikraščio turinį? Pasirašiau, kad tokio laikraščio nesu skaitęs, tad ir jo turinio niekam papasakoti negalėjau. Baigus šią procedūrą, atvyko daugiau enkavedistų ir vadinamas prokuroras. Na, ir pradėjo visaip tyčiotis, gąsdinti ir mušti. Be to, grasino, kad mane kažkur vesią ir duosią „blynų", nulupsią odą ir pan. Dėl tokio tardymo ir kankinimo išmušė šaltas prakaitas ir tylėjau, kaip žemė. Širdis pradėjo nepaprastai plakti, o rankos drebėti. Tardytojas išėjo pro duris tarytum egzekutorių pasikviesti. Na, pamaniau, užtaisys man dar geresnę „pirtį". Tačiau tik tardytojo kambaryje enkavedistai visaip iš manęs tyčiojosi ir daužė. Tardymas užtruko iki 5 val. ryto gegužės 1 dienos. Tardytojo kambaryje buvo girdėti Lukiškio aikštėje prisirengimai iškilmėms gegužės 1 dienai. Saulei gerokai pakilus, nustojo tardyti ir buvau nugabentas į kamerą. Po tokios „pirties" nebegalėjau užmigti. Būdamas per naktį nemiegojęs ir tardytas, gegužės 1 d. praleidau savotiškai, dideliame rūpestyje ir nervų įtempime. Neigiamai jausmus veikė dar ir tai, kad sėdint kameroje, buvo girdėti vykstančių Lukiškio aikštėje iškilmių kai kurie garsai: dūdų orkestro, balsai ir šaukimas „ura". Tenka pastebėti, kad kiekvieną dieną girdėdavome radijo garsus ir net žodžius iš esamo ruporo Lukiškio aikštėje. Kad ir kaip mes stengdavomės išgirsti žinių, tačiau negalėdavome. Kartais per ruporą nugirsdavome tik atskirus žodžius, bet sakinių prasmės negalėdavome suvokti.

Kameros budėtojo pareiga buvo iš pat ryto pasakyti bendrai sėdintiems mėnesio pavadinimą, dienos skaičių ir dienos pavadinimą. Kameros budėtojo pareigas jau ir aš gerai atlikdavau. Jau mokėjau gerai „parašką — katiušą" nešti bei valyti, grindis šluoti bei plauti, dubenėlius bei puodukus šaltu vandeniu plauti ir kitas pareigas atlikti. O taip pat

primityviu būdu išvietėje išsiplauti sau kojines ir nosines. Neturėdamas ir iš niekur negaudamas tabako bei papirosų, nuo balandžio 26 dienos nustojau rūkyti.

Gegužės 7 d. NKVD kalėjimo administracija leido man parašyti į namus laiškutį, prašant atsiųsti baltinių ir papirosų. Davė gabaliuką popieriaus ir pieštuką. Pamaniau, pasistengsiu panašius laiškučius rašyti kas mėnuo. Deja, vėliau nebeleido jokių laiškučių rašyti.

Nežinojau dėl ko, bet jau antra savaitė mano kojos buvo sutinusios ir vos į pusbačius tilpdavo. Kameros dalyviai įvairiai aiškino sutinimo priežastis. Laimei, apie gegužės mėn. vidurį kojų sutinimas pranyko.

Gegužės 10 d. nakties metu nuveda tardyman. Rusų kapitonas Sologub drauge su lietuviu tardytoju Vaičiūnu duoda beveik tuos pačius klausimus, gąsdiną akystata, daužo per galvą ir kojomis spardo. Pažymėtina, kad Vaičiūną rasdavau skaitantį ir rūšiuojantį per kratas paimtus lietuvių kalba laiškus ir dokumentus.

Na, pamaniau, gausiu gerokai į kailį. Tačiau tik tardytojo kameroje buvau daužytas, o į egzekucijų kameras nebuvau nuvestas. Ir vėl nuolat skambėjo klausimai: kas tave užverbavo į Mirties Batalioną, ką tu užverbavai, kaip pavardės bendrininkų, kas sudarė jūsų trejukę, kur susirinkdavote pasitarimams, kur ginklai, kur granatos, kaip vadinosi slaptas lietuviškas laikraštis, kas jį davė skaityti, kam davei skaityti, kas jį leidžia, ką jis rašo, kam esi pasakojęs jo turinį, kokiam baliuje buvai, kokias dainas dainavai, apie ką ten kalbėjai ir t.t. Kai tik atsakydavau — nežinau, tuoj gaudavau barti arba smūgį į galvą ir kitas kūno dalis. Tardymas užtruko apie 4 valandas. Susidariau įspūdį, kad aš tesu tik įtariamas ir kad prieš mane konkrečios medžiagos jie neturi arba turi nedaug.

Gegužės 20 d. nakties metu vėl buvau nuvestas tardyman. Vėl iš tardytojų pusės buvo duodami beveik tie patys klausimai ir vartojami tie patys tardymo metodai, o iš mano pusės tas pats atsakymas — nežinau, nepamenu, ką žinojau pasakiau, ko nežinau, negaliu pasakyti. Sį kartą gavau formalų apkaltinimą. Tardytojas kapitonas Sologub surašė 3 egz. tam tikrą protokolą, pagal kurį mane apkaltino „aktyviu dalyvavimu slaptoje lietuvių nacionalistų sukilėlių organizacijoje (Mirties Batalione)", ir „skaitymu bei platinimu slaptos lietuviškos spaudos". Taigi, buvau apkaltintas pagal bolševikų baudžiamojo kodekso 58 § 2, 10 ir 11 punktus. Paklausė, ar prisipažįstu kaltas. Atsakiau, kad ne ir protokole pasirašiau. Tardymas užtruko apie 3 valandas.

Žinios iš laisvės

„ Gegužės 29 d. pavakare į mūsų kamerą laikinai uždarė naujai areštuotą lenką Mamertą Laigūną. Jo „apsilankymu" buvome patenkinti. Po mėnesio griežtos izoliacijos iš jo sužinojome, kas „ant svieto dedasi".

Jis papasakojo, kad Vilniaus mieste siaučia dėmėtoji šiltinė, kad daug įsteigta naujų ligoninių, kad kasdien nuo šiltinės miršta šimtai žmonių, kad lietuviškas korpas iš Vilniaus iškeltas nežinia kur, kad įtempti santykiai tarp vokiečių ir rusų, kad enkavedistai vykdo masinius areštus ir kt. Kadangi jam nebuvo mūsų kameroje kur miegoti, tai po 5—6 val. „pasisvečiavimo", jis buvo perkeltas į 11 kamerą. Jam išvykus jau jautėmės daugiau surišti su pasauliu.

Gavę tokių žinių, stengėmės užmegsti kontaktą su gretimomis kameromis, jiems perduoti gautas žinias ir iš jų gauti. Jau buvau neblogai pramokęs telegrafuoti morzės abėcėlę. Štai pasiseka sudaryti kontaktą su 7 kamera, kurioje sėdėjo lietuviai — muzikas Julijonas Sinius, (1941.VI.24 d. išėjo į laisvę), Jonas Matulevičius ir kt. Tačiau dėliai silpnų 7 kameros morzistų susišnekėti buvo sunku. Su 9 kamera palaikyti ryšius buvo daug lengviau. Birželio mėn. pradžioje tapo sužinota, kad 9 kameroje sėdi tas pats buv. policijos pareigūnas Petras Jaloveckas, su kuriuo mane kartu iš Lukiškio atvežė, kad sėdi buv. policijos pareigūnas Adolfas Juodgalvis, Jonas Diržys ir kit. Jiems pranešėme gautas iš Mamerto Laigūno žinias, o jie mums pranešė dar ir 10 kameroje sėdinčiųjų pavardes. Nuo to laiko beveik kasdien su 9 kamera pasikalbėdavom.

Jau antras mėnuo sėdėdami 4 žmonės mažoje ir nevėdinamoje kameroje pajutome pasėkas. Jautėmės suliesėję. Veidai pasidarė geltoni, akys įdubusios. Juoda duona virto šokoladu. Mūsų kameros lenkiukas Mykolas Žeremunec pradėjo kombinuoti. Kai duodavo per langelį duoną, jis eilėje pirmas atsistodavo. Pirmą duonos davinį vikriai paduodavo užpakalyje stovinčiam, pastarasis trečiajam, o tretysis vikriai suslėpdavo. Mūsų Mykolas rimtai pareikšdavo duonos dalintojui, kad reikia dar 4 davinio, nes 3 tegavome ir gaudavo „ketvirtą" duonos davinį. Rezultate, vietoje 4 duonos davinių, išsikombinuodavome 5 davinius. Vos langelį uždarius, penktą duonos davinį momentališkai sulaužydavome, išsidalindavome ir tuojau suvalgydavome. Panašiai tas pat Mykolas išsikombinuodavo dvigubą cukraus davinį, apgaudamas cukraus dalintoją. Mykolas Žeremunec, norėdamas savo byloje kai ką laimėti, nusprendė badauti. Badavo 4 dienas, o penktą dieną buvo iš mūsų kameros išgabentas. Birželio 5 d., vietoje Mykolo, mūsų kameron pasodino naujai areštuotą Komunalio banko tarnautoją lietuvį Antaną Šimkų (1941. VI. 24 d. išėjo į laisvę).

Per prižiūrėtojus daug kartų dariau žygių išgauti iš sandėlio ir suvalgyti savo dvi dėžutes konservų. Vieni prižiūrėtojai į mano prašymą nieko neatsakydavo, o kiti atsakydavo, kad ir be konservų dar gerai atrodau, tau reikia duoti „blynų" ir pan. Sandėlininkas atsakė, kad be kalėjimo viršininko sutikimo negalįs man konservų išduoti. Mykolo badavimo metu buvo mūsų kameron apsilankęs kalėjimo viršininkas Komarov. Ta proga jis buvo paprašytas, kad sandėlininkas išduotų man konservus.

Kalėjimo viršininkas atsakė, kad negalįs to padaryti ir pasiūlė tuo reikalu kreiptis pas tą tardytoją, kuris mane tardo. Netrukus tardymo metu buvo kreiptasi į tardytoją, kuris atsakė, jeigu aš iš esmės viską pasisakysiu, tada jis duosiąs sutikimą išduoti man konservus. Tuo būdu perėjau visas NKVD kalėjimo administracines instancijas ir iš sandėlio nuosavų konservų išgauti negalėjau.

Birželio 13 d. nakties metu buvau paskutinį kartą tardytas. Ir šį kartą man buvo duodami tie patys klausimai. Iš naujų tardytojas reikalavo pasakyti, kas ir ką pasakė 1941. II. 3 d. mano buvusios įstaigos viename kambaryje į vieno bendradarbio klausimą, kas girdėt? ir kokiam asmeniui papasakojau slapto lietuviško laikraščio turinį? Atsakiau, kad nepamenu. Tada tardytojas daug kartų griežtu tonu reikalavo atsakyti į šiuos paskutinius klausimus ir vartojo represijas. Tardymo metu prisiminiau, kad vieną kartą įėjęs į kambarį Pranas, kuriame buvo Kazys, Petras B., rodos, rusas A. Pavlovas ir aš, į Kazio klausimą, kas girdėt, atsakė, jog girdėjęs, kad yra įsteigtas mirties batalionas. Taip pat prisiminiau, kad K. savo laiku įstaigoje papasakojau slapto lietuviško laikraščio pavadinimą ir jo turinį. Argi aš galėjau enkavedistui atsakyti į tuos du klausimus, būdamas jų replėse? Žinoma, ne.

Išėjus į laisvę paaiškėjo, kad iš Vilniaus III Apylinkės Mokesčių Inspekcijos buvo areštuoti šie tarnautojai: 1) Griešius (III. 29), 2) Tamulevičius (IV. 16), 3) Krušnauskas (IV. 25), 4) aš (IV. 25) ir 5) Bloznelis (V. 15). Iš jų visi išvydome laisvę, išskyrus Tamulevičių, kuris 1941 m. birželio 23 d. buvo išvežtas iš Lukiškio kartu su kitais politiniais kaliniais į Rusiją.

Be to, šio tardymo metu man buvo naujiena, kad tardytojas Sologub parodė Kazio K. fotografiją, paklausdamas, ar pažįsti? Atsakiau, taip. Kazį K. senai pažinojau, su juo iki š. m. vasario 15 d. tarnavau vienoje įstaigoje. Iš parodytos fotografijos supratau, kad jis irgi yra areštuotas ir tardomas. Iš tardytojo duodamų klausimų ir parodytosios fotografijos supratau, kad reikalas sukasi apie tuos veiksmus, kuriuos atlikau betarnaudamas iki š. m. vasario 15 d. Nė karto tardytojas nepaklausė apie rinktas aukas sąjūdžiui remti, vadinamam Tautos Fondui. Tur būt, enkavedistai apie tai nieko nežinojo. Ir šį kartą konkrečių klausimų nepateikė, kurie tiesiai mane liestų ir sudarytų bazę apkaltinimui pagal 58 § 2 punktą. Pamaniau, kad yra ištikimas P., kuris neišpasakojo, ko nereikia.

Kampe sėdėdamas, ant tardytojo stalo drauge su mano byla mačiau dar apie 6 bylas. Labai buvo įdomu sužinoti, kieno kitos bylos ir kas dar iš pašįstamų yra areštuoti. Ar areštuotas Jonas, Aleksas, Juozas, Antanas, Vincas, Vaclovas? Ką jie tardomi yra parodę mano adresu? Gal jie ką nors yra parodę mano nenaudai?

Šį kartą susidariau įspūdį, kad enkavedistai neturi rimtos ir konkrečios medžiagos mane smerkti. Susidariau išvadą, kad turi kokių nors žinių, gautų iš žydo Maušos ar ruso Apolinaro, su kuriais teko iki š. m.

vasario 15 d. vienoje Įstaigoje tarnauti. Susiorientavęs aplinkybėse, išdrožiau ištisą prakalbą save teisindamas. Nors tardytojas Sologub koliojosi ir daužė mane, bet aš savo aplinkybes dėsčiau, kurios daugiau ar mažiau šioje byloje buvo man reikšmingos bei naudingos. Pradėjau mąstyti, kad blogiausiu atveju galėsiu už 5—8 metų išvysti laisvę. Tardymas užtruko apie 4 valandas. Grįžęs kameron buvau patenkintas.

Greitai bus karas

Birželio 14 dieną enkavedistai iš 7 kameros norėjo mus išprovokuoti, per sieną telegrafuodami. Jie į sieną stukseno ne toje vietoje, ir kitokiu garsu. Laimei, mes supratome ir neatsakėme. Nuo to laiko pasikalbėjimus morzės abėcėlės būdu su 7 kamera nutraukėme, o su sėdinčiu 9 kameroje Adolfu Juodgalviu sudarėme slaptažodį — raktą, iššaukimo pagrindan paimdami pavardžių pirmąsias raides. Bravo tas Adolfas! Jis dažnai man telegrafuodavo ir suteikdavo įvairių žinių, nes jo kameroje dažnai keitėsi sėdintieji. Iš naujai atvykusių politinių kalinių gaudavo žinių ir tas žinias man pranešdavo. Ypač svarbus pranešimas buvo padarytas birželio 17 d.

Birželio 16 d. apie 9 val. 30 min. vakaro Adolfas Juodgalvis morzės telegrafu pranešė, kad į jų kamerą atvyko naujas kalinys, „greitai bus karas, būsime laisvi". Tiek tesuskubo pranešti iki švilpuko, skelbiančio eiti miegoti. Šios trumpos žinios mus labai suinteresavo.

Birželio 17 d. nuo pat ryto mano Adolfas per morzę vėl šaukia mane. Pradedame kalbėtis. Jis praneša, kad vakar vakare į jų kamerą pasodintas ką tik Kaune areštuotas buv. gusarų kapitonas Andriūnas, kuris papasakojo: bolševikai masiškai suiminėja vyrus bei moteris, jaunus bei senius ir juos sunkvežimiais veža į geležinkelio stotis, labai daug lietuvių karininkų suareštavo, vokiečiai pateikė sovietams ultimatumą, tuojau bus karas, Lietuva bus Nepriklausoma valstybė, jau sudaryta Lietuvos Vyriausybė, mūsų nuotaika gera, greitai būsime laisvi ir t. t. Aš dėl visa ko telegrafavau ir paklausiau, ar žinios patikėtinos? Adolfas Juodgalvis atsakė „tikėk ir lauk". Visos šios žinios mane visai gerai nuteikė. Kiti 8-os kameros kaliniai dėl šių žinių tikrumo paabejojo.

Birželio 19 d. apie 23 val., grįžęs iš tardymo kameros, Eduardas Gura - Vat papasakojo, kad girdėjęs iš enkavedistų ir pastebėjęs, jog labai daug yra naujai areštuotų ir NKVD kalėjimo administracija neturinti kur jų padėti. Dar su juo bekalbant, gavau iš vyresniojo prižiūrėtojo įsakymą keltis ir susirinkti savo daiktus. Tuojau buvau iš 8-os kameros išvestas, man buvo grąžinti iš sandėlio mano daiktai, buvau išvestas iš požemių ir pasodintas į šarvuotą sunkvežimį, stovėjusį NKVD kieme. Labai apsidžiaugiau, kad galų gale palieku šį pragarą.

Koks buvo mano nustebimas, kai į tą pat sunkvežimį atvedė ir pasodino seną mano pažįstamą, įstaigos bendradarbį ir tuo pat kaltinamą K. Kol nuvežė į Lukiškio kalėjimą, mudu turėjome apie 1/2 val. laiko pasikalbėti. Iš jo pasakojimo sužinojau, kad, mano manymu, jis neturėjo Prano ir mano adresu tardytojui parodyti tai, ką parodė. Padariau jam priekaištų. Jis pasižadėjo kito tardymo metu tuos parodymus atšaukti, prašydamas tardytoją iš naujo surašyti protokolą. Supratau, kad jau nebeįmanoma tardytojui Sologub į klausimus atsakinėti — „nežinau, ar nepamenu". Aš irgi nusprendžiau kito tardymo metu kai ką jau pasisakyti, nes kitaip jau nebebuvo galima, norint išvengti mušimų bei kankinimų. Susidariau nuomonę, kad nuo 58 § 10 punkto nebeišsisuksiu. Pykau ant K., kad jis ne tik nedraugiškai, bet ir nevyriškai pasielgė. Džiaugiaus, kad aš jam nebuvau nieko daugiau papasakojęs, apie aktyvistų organizaciją ir panašių dalykų.

Lukiškio kalėjime draugą K. pasodino į vienukę 220 Nr., o mane į vienukę 219 Nr.

Gaunu savo konservus

Čia, atiduodamas daiktus pareigūnui lietuviui Kutkai, paprašiau jį sudaryti sąlygas, kad aš galėčiau suvalgyti atsigabentus konservus. Kutka atsakė, kai rytoj rytą gausiu dubenėlį, tai paprašyti prižiūrėtoją, kad šis į jį kreiptųsi ir perduotų dubenėlį. Iš savo pusės Kutka pasižadėjo atidaryti A/B „Maistas" konservų „Liežuviai" abi dėžutes ir mėsą sudėti į dubenėlį. Kitą rytą gavau tik puoduką, todėl į prižiūrėtoją konservų reikalu nesikreipiau. Apie 10 val. Kutka atėjo prie mano vienukės. Atsidaręs langelį paklausė mano pavardės, konservų pavadinimo ir paprašė duoti jam dubenėlį ar puoduką. Aš padaviau puoduką. Po kokių 10 minučių kalėjimo pareigūnas Kutka atnešė pilną puoduką mėsos — liežuvių, išimtų iš mano konservų dėžučių. Pamaniau, koks didelis skirtumas: NKVD kalėjime nė vienas enkavedistas nesutiko išduoti nuosavų konservų, o čia lietuvis pareigūnas ne tik sutiko juos išduoti, bet dar pats man patarnavo. Gavęs konservus, bent tris dienas maitinaus „karališkai". Nuo jų šiek tiek sustiprėjo ir mano organizmas. Apskritai, jaučiausi patenkintas, kad galiu kvėpuoti grynu oru, naktį miegoti, kaip noriu, dieną pro langą matyti mėlyną dangų bei paukštelius skraidant, kai kuriuos prižiūrėtojus girdėti tarpusavyje lietuviškai kalbant ir nebeturėti tos geležinės drausmės bei disciplinos iš administracijos pusės. Pasijutau ištrūkęs iš NKVD požemių ir atsidūręs Lukiškio kalėjime, lyg kokiame kurorte.

Vis tik reikia pasakyti, kad vienukėje sėdėti labai nuobodu, tiesiog diena virto savaite. Žinojau, kad į vienukę uždaro tik laikinai. Birželio 21 d. jau laukiau perkėlimo į bendrą kamerą. Birželio 22 d. iš lėktuvų skraidymo, fabrikų sirenų ir bombardavimo supratau, kad jau karas pra-

sidėjęs. Tuo buvau patenkintas. Prisiminė visa prieš bolševikus nukreipta veikla iki arešto dienos ir pasitvirtino 1941 m. birželio 17 d. per morzę Adolfo Juodgalvio perduotos žinios. Supratau, kad man atėjo trys galimybės: būti išvežtam, būti nužudytam ar atgauti laisvę.

Gerai žinojau vokiečių žaibiško karo pasėkas. Buvau įsitikinęs, kad už dienos kitos, vokiečiai pasieks Vilnių.

Prisiminiau, kai 1919 metais vasario 10 d. Panevėžyje buvo bolševikų areštuotas mano brolis, VI klasės gimnazistas, Antanas ir tuojau išgabentas į Daugpilio kalėjimą. Kai 1919 metais birželio mėnesyje prie Daugpilio prisiartino lietuvių bei latvių kariuomenės, bolševikai iššudė buvusius Daugpilio kalėjime politinius kalinius, vienus sušaudė, išsivežę užmiestin, o kitus — kalėjimo kieme ir net kamerose. Mano broliui likimo buvo lemta tuo laiku susirgti, buvo perkeltas į kalėjimo ligoninę, dėl to mirties išvengė ir išėjo laisvėn. Taigi, šiandien ir mano likimas nuo daug ko priklausė.

Birželio 22 d. popiet, man esant prie kameros lango, prižiūrėtojo lietuvio Garkulio simpatišku balsu buvau įspėtas nežiūrėti pro langą, nes bomba gali galvą nutraukti. Kiek vėliau, iš tikrųjų, netoliese nukrito bomba, ir mano kameros lango stiklai išbyrėjo. Tą pat dieną, man paprašius, tasai prižiūrėtojas davė man degtukų.

Išėjęs į laisvę sužinojau, kad Lukiškio kalėjime iki pat šio karo buvo likę tarnauti per 12 asmenų, kurie ne tik nebuvo subolševikėję, bet dargi veikė prieš bolševikus. Jie pasidarbavo ir dėliai to bėgdami bolševikai neišgabeno iš kalinių atimtų brangenybių, buvusių nedegamoje spintoje; tos brangenybės buvo grąžintos buvusiems politiniams kaliniams bei jų giminėms. Savo prižiūrėtoją, kuris bomboms krintant mane saugojo, išėjęs į laisvę nekartą mačiau beeinantį senas savo pareigas. Gal būt, ir jis buvo tų 12 skaičiuje?

Birželio 22 d. 23 val. buvau prižiūrėtojo įspėtas, kad būčiau apsirengęs ir susirinkęs savo daiktus. Per naktį budėjau ir laukiau, kada būsiu išvestas nežinia kur. Aplinkui buvo girdėti didelis prižiūrėtojų ir kalinių judėjimas bei triukšmas. Aiškiai buvo girdėti įprastas žodis „skoreje". Po galvą lakstė įvairios mintys. Spėliojau, ką su manimi toliau darys. Kodėl liepė susirinkti savo daiktus. Galvojau, jeigu savo daiktų nebūtų liepę susirinkti, tai, aišku, esu skiriamas sušaudyti. Atrodė, kad prasidėjo kulminacinės mano buvimo enkavedistų replėse valandos.

Birželio 23 d. apie 4 val. buvau perkeltas į kitą mažą kamerą, kurioje radau 6 politinius kalinius, o po valandos kitos mūsų skaičius padidėjo iki 14. Kada atsidarė durys ir liepė eiti, pasiėmiau savo ryšulį. Ryšulį leido nešti. Dėl to man ant širdies pasidarė lengviau, nes buvau nuomonės, jeigu ryšulio neleis nešti, tai aišku, mane nužudymui gabena. Naujoje kameroje iš naujai areštuotų sužinojau paskutiniąsias naujienas apie karą ir kas vyksta Vilniuje. Čia radau savo pažįstamą Kazį. Mūsų tarpe radosi vienas, kuris iš Kauno birželio 22 dieną geležinkeliu važiavo pro

Vilnių, Vilniaus stotyje buvo sulaikytas ir čia atgabentas. Jis net turėjo laikraštį „Tarybų Lietuva" iš birželio 21 dienos. Studentas Viktoras Urbonas ir vienas lenkas buvo areštuoti tik prieš keletą valandų. Susidariau nuomonę, kad aš patekau į grupę, kuri bolševikų nėra pasmerkta didelei bausmei. Dėl to mano ūpas žymiai pagerėjo. Visi spėliojome, ką su mumis toliau darys? Vieni buvome tos nuomonės, kad kalėjimo kieme arba Vilniaus priemiestyje mus sušaudys, o kiti spėliojo, kad mus veš kur nors į mišką ir sudarys tam tikrą laikiną politinių kalinių stovyklą, nes jautėme, jog geležinkeliai veikia nenormaliai, o autobusų tiek daug bolševikai neturi, kad išvežtų visus kalinius.

Mus veža

Birželio 23 d. apie 10 val. mus išvedė į kalėjimo koridorių ir leido neštis savo ryšulius. Čia radome dar keletą politinių kalinių. Liepė sutūpti ant žemės. Tuojau atvarė ir iš kitų kamerų politinių kalinių. Čia atradau savo pažįstamą Griešių, kelis lietuvius kareivius. Mes, lietuviai, susibūrėme į grupę ir nusprendėme neišsiskirti. Apie 11 val. mūsų būreliui liepė eiti paeiliui ir leido neštis savo ryšulius. Prižiūrėtojai suskaitė 15 kalinių grupę, išvarė į kiemą ir susodino į šarvuotą autobusą. Vadinasi — mus veža. Greitai autobuse pasidarė tvankus oras, nes buvo prigrūstas žmonių ir jokios ventiliacijos nebuvo. Vienas iš mūsų per mažą plyšį sekė ir informavo, kokiomis gatvėmis mus veža. Vežant Vilniaus — Trakų — Pylimo gatvėmis, supratome, kad mus veža geležinkelio stoties link. Vadinasi, ne į priemiestį, ne sušaudymui. Nugabeno į Vilniaus prekių stotį. Išlipę iš autobuso gavome paliepimą sutūpti ant žemės. Čia buvome enkavedistų įspėti, kad reikės eiti vienas paskui kitą, nė pusės žingsnio negalima nukrypti į šalį ir einant nesidairyti, kas to nevykdys, bus vietoje nušautas.

Viename prekiniame vagone buvo suvarytos trys politinių kalinių grupės, 45 žmonės. Taigi, virš normos. Vagone suolų nebuvo. Ant grindų sutūpėme, lyg kokie paukščiai. Vagono langus radome aklai užkaltus, o duris irgi aklinai užrakino. Ventiliacija vyko tik per vagono atskirų lentų plyšius, kurių buvo nedaug ir maži. Netrukus oras pasidarė toks karštas ir tvankus, jog mes buvome priversti nusivilkti baltinius ir išprakaitavę tupėti „Adomo rūbuose". Tiesa, gaudavome oro per grindyse esamą skylę, kuri mums tarnavo. .. bet iš jos ėjo blogas oras. ..

Būdami jau antrą dieną nieko nevalgę ir negėrę, prašėme duonos ir vandens. Sargybinių buvo atsakyta, kad nekelti triukšmo. Be to, buvome įspėti, jog į tą vietą, iš kurios pasigirs balsas ar bildesys, bus šaudoma. Taip pat buvome įspėti, kad nežiūrėtume pro plyšius. Kiek vėliau vienas politinis kalinys neiškentęs pažiūrėjo pro plyšį, tai pastebėjęs sargybinis dūrė durtuvu.

Vagone bebūnant susipažinau su lietuviais: muziku Julijonu Siniu, policijos pareigūnu A. Iškausku, lietuviais uniformuotais kareiviais ir kt.

Apie 16 val. nugirdome traukinio palydovų balsą, kad už 15 minučių turi išeiti traukinys. Mes lietuviai pradėjome niūniuoti populiarią dainą:

Sudiev Lietuva,
Man gera buvo
Gyvent tavoj šalelėj. . .

Nepraėjo nuo to nė 10 minučių, išgirdome žmonių bėgimą ir sargybinių iš revolverių bei šautuvų šaudymą. Supratome, kad bėga kaliniai. Vienam lietuviui kareiviui pasiūliau, kad ir mes laužkime duris ir bėkime. Jis atsakė, kad reikia dar palaukti. Šaudymas tęsėsi. Netrukus pro vagono plyšius matėme kelis nušautuosius. Kiek vėliau pasirodė, kad sargybiniai vaikė ir šaudė į žmones, atvykusius palydėti politinių kalinių.

Turimomis žiniomis Lukiškio kalėjime sėdėjo apie 2.000 politinių kalinių ir NKVD kalėjime (Gedimino gatvė 36 Nr.) arti 300 tardomųjų. Mūsų ešalonas buvo paskutinis, nes kiti politiniai kaliniai buvo išvežti anksčiau. Mūsų ešalone galėjo būti apie 500 kalinių. Kaip atrodė kaliniai, manau, ne kiekvienas iš skaitytojų galėtų įsivaizduoti. Tai daugiau buvo panašūs į baidykles, negu į žmones. Ypatingai blogai atrodė tie, kuriems ilgesnį laiką teko pabūti NKVD rūmų požemiuose arba kalėti ilgą laiką Lukiškio kalėjime.

Apie 17—19 val. vis buvo girdėti ties mūsų ešalonu atskiri šūviai, o atokiau — iš lėktuvų bombardavimas. Vakarop du vagone sėdėjusieji kaliniai išėjo iš proto ir pradėjo rėkauti, maldauti Dievą ir pan. Vargšai, jų nervai nebeišlaikė. Sargybiniai barėsi ir grasino šaudysią į vagoną. Jiems buvo paaiškinta, kas atsitiko. Daug pastangų reikėjo padėti, kol pamišusieji buvo nuraminti. Tačiau vienas iš jų nesiliovė. Kiek vėliau pradėjo garsiai kalbėti vakarinius poterius. Vieni politiniai kaliniai sekė maldos žodžius, o kiti kartu su sargybiniais draudė kalbėti. Sargybiniams buvo paaiškinta, kad tai yra vakarinė malda, ir jie nedrįso šaudyti į vagoną. Tuo pat metu su primityviu pieštuku bei su paseilintomis degtukų galvutėmis ant bet kokio popieriaus rašėme artimiesiems laiškus, tikėdamiesi tuos laiškus kokiu nors būdu išmesti, pravežant pro Vilniaus keleivinę stotį arba N. Vilnioje.

Apie 19—21 valandą kaip ir aprimo. Sėdime — tupime vagone, šnibždamės į ausis ir dėl oro trūkumo kvėpuojame tik nosimis. Pradedame tvirčiau tikėti, kad dėl geležinkelių bombardavimo, bolševikų bei žydų masinio bėgimo ir panašių aplinkybių mūsų ešalonas neišvažiuos. Vis buvo girdimi įvairiose vietose bombų bei sviedinių sprogimai. Būdami vagone, kiekvienas jautėme, kad kiekvieną minutę galime žūti nuo kulkos, bombos ar sviedinio. O jeigu suskubs bei pajėgs išvežti, tai koks

likimas mus laukia? Ne kas kita, kaip varginga kelionė, kitas kalėjimas, tardymas, bausmės ir josios atlikimas. Atsirado ir juokdarių, kurie pareiškė, kad Justas Paleckis su Salomėja Nerimi parvežė į Lietuvą saulę, o mes važiuojame parvežti mėnulio. Mat, reikia sudaryti porą! Tai buvo juokas per ašaras. Rimtai imant, viena tik žinojome, jog kiekvienu momentu galime žūti, o jei ne, tai kokias 6—10 dienų teks badauti, kol nuveš į Rusijos gilumą, nes kelyje niekas maisto neduos ir — kas laukia toliau?

Temstant Panerių kryptimi girdėjome lyg tankų užimą ir artilerijos šaudymą. Tuo pat metu išgirdome Vilniaus miesto gatvėse iš šautuvų ir kulkosvaidžių šaudymą. Pamanėme, kad tai vokiečių oro desantai kaujasi, mūsų partizanams padedant. Sunku ir įsivaizduoti, kaip mes laukėme, kad tik mūsiškiai laimėtų. Drauge ir labai skaudu buvo, kad negalime su partizanais bei lietuviais kariais kartu mušti baisiausią žmonijos priešą — bolševizmą. O tai kovai buvo pradėta ruoštis, tik paskelbus Lietuvą Socialistine Respublika. Tikėjau, kad išmušė atsiskaitymo valanda, ir broliai lietuviai, kuriems nėra surištos rankos bei nesėdi už krotų, tinkamai atliks pareigą Tėvynei, ir mūsiškiai laimės.

Beveik kas valanda mūsų ūpas kitėjo. Užmiršdavome, kad jau dvi dienos, kaip nieko nevalgę, negėrę ir nemiegoję. Vykstant Vilniaus mieste kautynėms ir po jų, mūsų ūpas buvo visai geras. Tuo metu tikėjome, kad mūs nesuskubs ar nepajėgs išvežti ir išeisime į laisvę. Deja, prieš 24 val. praėjo iš Kauno traukinys Vilniaus keleivinės stoties link, o po 24 val. pro mūsų vagoną praėjo garvežys, ir už kelių minučių mūsų ešalonas pajudėjo ir manevravo. Ūpas vėl pablogėjo. Kiekvienas jautėme, kad minutė po minutės gali tekti išvykti iš Vilniaus. Tačiau apsirikome. Vėl nurimo. Ūpas pradėjo taisytis. Birželio 24 d. apie 2 val. kažkas mūsų vagone subildėjo. Sargybiniai barėsi ir grasino šaudysią į vagoną. Iš to supratome, kad tebesame stropiai saugomi.

Į laisvę

Išaušo rytas. Nebebuvo girdėti sargybinių pašnekesių ir vaikščiojimų aplink vagonus. Drąsesnieji kaliniai pro vagono plyšius nebematė sargybinių. Tačiau dar bijojome garsiai prabilti. Vienas iš mūsų garsiai prabilo, prašydamas vandens, tačiau atsakymo nesulaukė. Laimei, apie 4 val. ryto pro šalį ėjo žmogus, rodos, geležinkelietis, kuris paprašytas atidarė mūsų vagono duris. Džiaugsmas buvo neapsakomas, kai iš vagono išėjome į laisvę. Kadangi mūsų vagonas ešalone buvo galinis, tai mes tuojau atidarėme ir kitų vagonų duris. Prie vagonų išsibučiavome, viens kitą pasveikindami su laisvės atgavimu. Tokių laimingų buvo per 500. Po to kiekvienas ėjome savo keliais, besirūpindami kuo greičiausiai susitikti su savo artimaisiais žmonėmis bei sužinoti jų likimą.

CHARAKTERINGOS NUOTRUPOS

BOLŠEVIKINIS AGITPROPAS

Lietuvos komunistai, norėdami sustiprinti ir išplėsti propagandinę ir agitacinę veiklą, vos tik raudonajai armijai įsiveržus, pasišovė suorganizuoti specialią įstaigą, kuri, nebūdama viešu oficialumu surišta nei su ką tik legalizuota komunistų partija, nei su naujai pagal Maskvos direktyvas sudaryta Liaudies Vyriausybe, galėtų išplėsti komunistinę propagandą visame krašte. Maskvai tokia įstaiga buvo naudinga pereinamuoju momentu ir turėjo padėti rengti gyventojus visiškam Lietuvos subolševikinimui*).

SSSR pasiuntinio Kaune, Pozdniakovo, paraginti, šio darbo ėmėsi trys anų laikų veikėjai: čekiste žydė *Komodaitė,* komunistė Michalina *Meškauskienė* ir dailininkas Stepas *Žukas.* Jie sudarė ir Pozdniakovas patvirtino šitokį agitacinės ir propagandinės įstaigos veikimo planą:

1) Leisti politinius plakatus, kurie skatintų, propaguotų duoto momento obalsius (iki 1940.XII.31. turi būti išleista 25 rūšių plakatų);

2) dekoruoti miestus įvairių politinių įvykių proga;

3) dekoruoti demonstracijas, festivalius, pagaminant reikalingus demonstrantams plakatus, transparentus, portretus ir t. t.;

4) organizuoti nuolatines estradines aktorių brigadas ir siuntinėti jas provincijon į mitingus bei susirinkimus meninei propagandinei programai atlikti (iki 1940.XIX.31. turi būti suorganizuotos trys lietuvių ir po vieną žydų, lenkų ir gudų estradines brigadas; kiekvienos brigados sudėtyje turi būti 2 dramos artistai, 2 muzikai ir vienas operos solistas);

5) paruošti instruktorius mėgėjų teatrams (iki Naujų Metų turi būti suorganizuoti treji kursai instruktoriams);

6) organizuoti mėgėjų teatrus visame krašte;

7) organizuoti orkestrus ir chorus visame krašte;

8) leisti dailiąją ir propagandinę literatūrą;

9) leisti satyros žurnalus;

10) leisti ir versti dainas, gaminti joms gaidas ir

11) leisti populiarias politines brošiūras.

To plano originalo nerasta. Byloje yra tik jo mašinėle rašytas nuorašas — antrasis egzempliorius.

*) Tokia įstaiga buvo suorganizuota Agitpropo vardu. Dabar pavyko atrasti vieną Agitpropo susirašinėjimų bylą, kurioje sudėta visa eilė jos dokumentų. Šis rašinys pagrįstas toje byloje esančiais dokumentais. Byla laikoma Studijų Biuro Raudonojo Teroro Muziejuje. L. A. 19

Kartu su šiuo planu Pozdniakovui buvo pateiktas ir organizuojamos propagandinės įstaigos etatų projektas, kurio taip pat byloje tėra tik antrasis egzempliorius, rašytas per kalkę. Jame numatyta pradžioje pasitenkinti 15 tarnautojų centrui ir penkiais įgaliotiniais provincijai. Tame pačiame etatų lape nubrėžtos naujų propagandininkų pareigos: visai įstaigai vadovauja jos pirmininkas, „koordinuodamas atskirų meno šakų atstovų darbą ir pritaikydamas jį duotiems uždaviniams". Pirmininko žinioje veikia atskirų meno sričių atstovų taryba, kaip patariamasis organas, kuris susirenka tik pirmininko šaukiamas. Tos tarybos narius pasirenka pirmininkas. Paaiškinime akcentuota, kad pirmininko „pareiga palaikyti glaudžius ryšius su kompartija ir profesinėm sąjungom".

Užplanuotus darbus vykdo pirmininko priklausąs direktorius, kuris, be to, „organizuoja agitatorių ir atskirų meno šakų instruktorių kursus ir parenka tam darbui kursų vadovybes, parūpina įstaigos Člarbui reikalingų žmonių kadrus".

Tos įstaigos spaudos skyrius per savo vedėją „vadovauja dailiosios ir propagandinės literatūros leidimui, rengia literatūros vakarus, minėjimus, parengia literatūrines ir propagandines transliacijas".

Taip pat didelis darbas pavedamas provincijos atstovams. Jie „organizuoja provincijoje agitacinį ir propagandinį darbą, veikdami kontakte su vietos komunistų partijos komitetais ir profesinėm sąjungom". Taip pat užplanuota, kad „j jų pareigas įeina saviveiklos būrelių ir skaityklų steigimas kaimuose, darbininkų klubų organizavimas ir t. t."

Kokie asmenys ir kokias pareigas Agitprope ėjo, iš esamų dokumentų nematyti. Daugumas dokumentų pasirašyti dailininko Žuko, kaip pirmininko. Kažkoks žydas Šeinas pasirašinėdavo reikalų vedėjo vardu, čekius pasirašydavo žydai Plakchinas ir Zaidelzonas ir t. t.

Tik po to, kai planas ir etatai buvo patvirtinti, šiai įstaigai oficialiai leista veikti, nors ji, kaip matyti iš atrastų dokumentų, jau veikė oficialaus leidimo nelaukdama. Formalumai buvo atlikti šitokiu būdu: privatus asmuo, Stepas Žukas, padavė vidaus reikalų ministeriui prašymą, kad leistų jam organizuoti agitacijos ir propagandos komitetą. Į tą prašymą buvo gautas šitoks atsakymas:

Dailininkui *Stepui Žukui,*
Kauno Valstybės Teatras

Lietuvos Respublika
V. R. M.
Spaudos ir Draugijų
Skyrius
1940 m. VII mėn. 8 d.
Nr. B. a.
Kaunas

Vidaus Reikalų Ministras 1940 m. liepos mėn. 5 d. leido veikti Agitpropagandos komitetui, sutrumpintai vadinamam AGITPROP AS.

Prašoma atvykti Spaudos ir Draugijų Skyriun (Totorių gt., 12 kamb. 3) atlikti formalumus ryšium su šiuo leidimu.

(—) P. Kežinaitis,
Skyriaus Viršininkas

(—) J. Kompaitis,
Draugijų Referentas

Atlikus reikalingus formalumus, dailininkas Stepas Žukas tapo Agitpropo pirmininku ir tuojau pradėjo visos įstaigos komplektavimą. Visos šios tariamai privačios įstaigos išlaidas apsiėmė padengti naujoji Liaudies Vyriausybė. Tuo reikalu jai buvo pateikta Agitpropo išlaidų sąmata iki 1940.XII.31. Toje sąmatoje buvo šitokios pozicijos:

1. Atlyginimas tarnautojams Lt 37.030
2. dienpinigiai ir kelionpinigiai 10.000
3. atlyginimas už posėdžius „ 1.500
4. kanceliarijai ir inventūrai*) . . . . . „ 12.000

*) Inventorių Agitpropas perėmė, nieko už tai nemokėdamas, iš likviduotų draugijų, būtent, Lietuvių-latvių draugijos, lietuvių - estų draugijos ir kitų. (Spaudos ir Draugijų skyriaus 1940. VIII.10. raštas Nr. Dr. B. 8. apie inventoriaus perleidimą Agitpropui).

5. plakatams 150.000
6. portretams 50.000
7. knygoms, žurnalams, gaidoms ir t. t. leisti . . . . . „ 120.000
8. aktorių brigadoms . . . . . „ 100.000
9. instruktorių paruošimui . . „ 30.000
10. dirigentams ir chorvedžiams 12.000

Iš viso Lt 522.830

Iš šios išlaidų sąmatos lengva įsititikinti, kad Agitpropas nematė reikalo varžytis išlaidose. Už tuos pinigus Agitpropas įsipareigojo išplatinti net 500.000 plakatų, 100.000 įvairių bolševikinių veikėjų portretų ir įvairių knygų, žurnalų, brošiūrų ir t. t. Ypač gerai turėjo būti atlyginamos aktorių brigados. Tačiau kaip aiškėja iš kitų atrastų dokumentų, Agitpropo išlaidas, padarytas vykdant atskirus uždavinius, padengdavo kitos įstaigos. Pavyzdžiui, Liaudies Seimo rinkimų metu padarytas ir gana stambias išlaidas, apie kurias bus kalbama vėliau, apmokėjo Vyriausioji Seimo rinkimų Komisija ir Ministrų Taryba iš valstybės iždo. Tam pačiam reikalui Agitpropas dar rinkosi aukų iš įmonių ir atskirų asmenų.

Pirmas Agitpropo pasirodymas

Tarp visos eilės dokumentų, kuriuos pavyko rasti, yra būdingas ir bene pats pirmasis Agitpropo posėdžio protokolo rankraštis, iš kurio aiškėja tos įstaigos užsimojimai dar tuo laiku, kai ji oficialiai nebuvo patvirtinta ir kai dar buvo ieškoma konkrečių formų numatomai veiklai. Tas protokolas ištisai yra šitoks:

„Agitpropagandos centro komiteto posėdžio VII.3.

Protokolas

Dalyvauja: pirmininkas Žukas, vicepirmininkas B. Lukošius, sekretorius V. Mackevičius, nariai: Kelbauskas, Alfonsas Radzevičius.

Nutarta:

1. Komitetas šaukia pasitarimą įvairių meno šakų vadovaujančiam branduoliui sudaryti.

2. Sudaryti kiekvienai atskirai šakai vadovybes: a) muzikų vadovybės sudarymui kviesti šiuos asmenis: Tallat-Kelpšą, Kučinską-Kučiūną ir Gailevičių. (Jie turi pasiūlyti centro komitetui žmones sudaryti reikiamas muzikų brigadas); b) dailininkų brigadai organizuoti kviesti dailininkus Mikėną, Žebenkienę-Trečiokaitę, Gudaitį. (Jie taip pat turi pasiūlyti žmones centro komitetui); c) dramos aktorių brigadai sudaryti kviesti Gustaitį, Palubinską, Radzevičių, d) baleto brigadai: Kelbauską, Dubeneckienę, Baravyką, Tamošiūną; e) rašytojų brigadai sudaryti kviesti Borutą, Baltušį. (Literatų klausimas palieka atviras, nenumačius kol kas tinkamų žmonių).

3. Internacionalo gaidoms parūpinti surasti žmogų (Lukošius apsiima tai padaryti).

4. Sąmatos sudarymą svarstyti atskirame posėdyje.

5. Dežuravimas būstinėje, pasidalinant dienomis tarp komiteto narių 10—12 ir 17—19 val.

6. Politiniams plakatams gaminti, kol bus sudaryta dailininkų brigada, organizuojama komisija iš trijų asmenų (dailininko, partijos atstovo) priimti ir vertinti užsakytus plakatus. Plakatus dailininkams užsako centro komitetas.

Pasirašė: *St. Žukas, B. Lukošius, Alf. Radzevičius, Kelbauskas, Vyt. Mackevičius.*

Kitą dieną Agitpropas vėl posėdžiavo. Tas posėdis buvo sušauktas ryšium su demonstracijom ir raudonosios armijos pasirodymu Sporto Halėje. Griežikais rūpinosi Gailevičius, o Lukošius buvo įpareigotas pravesti vaidinimą „Smetonos pabėgimas". Karikatūrinių plakatų parūpinimas buvo pavestas dailininkei Trečiokaitei.

Besiorganizuojantį Agitpropą užklupo Liaudies Seimo rinkimų kampanija, į kurią jis įsikinkė visomis savo jaunomis pajėgomis ir bolševikiniu aistringumu. Išeidamas į rinkiminės propagandos viešumą, Agitpropas savo firmą

praplėtė ir pasivadino „Darbo Lietuvos Sąjungos*) Agitpropaganda".

Veikdamas tuo vardu, jis smarkiai išplėtė rinkiminę agitaciją visoje Lietuvoje. Ji buvo pradėta dar prieš oficialų šios įstaigos legalizavimą. Tai matyti iš cituoto protokolo ir iš Agitpropo raštų. Pirmuoju raštu (Nr. 1) Agitpropas 1940 m. liepos 7 d. kreipėsi į Kauno miesto burmistrą, prašydamas „paskolinti kelioms dienoms lengvą automašiną". Tuojau pat Agitpropui tų mašinų prisireikė žymiai daugiau, ir jis jų pradėjo reikalauti ne tik iš savivaldybės, bet ir iš kariuomenės vadovybės. 1940. VII.9. raštu Nr. 21 iš burmistro pareikalauta lengvoji mašina Nr. 214 ir raštu Nr. 14. prašyta „išduoti Agitpropo reikalams puošti miestą 10 sunkvežimių ir vieną lengvą automašiną". Tos pačios dienos raštu Nr. 8 buvo kreiptasi į Kariuomenės Štabo Viršininką prašant „duoti Agit, propagandos reikalams 20 sunkvežimių. Sunkvežimiai reikalingi nuo šios dienos iki liepos 15 dienos. Sunkvežimius prašau atsiųsti į Agitpropą, Valstybės Teatras". Dieną anksčiau Agitpropas jau buvo gavęs iš kariuomenės dar vieną lengvą automašiną.

Tokiu būdu Agitpropas savo rinkiminei propagandai agituoti už vienintelę komunistinę Darbo Sąjungą, turėjusią monopolinę atstovų išstatymo teisę, naudojosi ne tik valdinėmis susisiekimo priemonėmis, ne tik valdžios iždo lėšomis, bet taip pat ir valstybės apmokamais tarnautojais bei darbininkais. Pinigai, parūpintos susisiekimo priemonės ir priskirti tarnautojai įgalino Agitpropą pasiekti visus Lietuvos kampelius ir ten vykdyti „duoto momento uždavinius", kurie buvo numatyti jo veiklos plane. Visa spauda, kuri toli gražu dar nepritarė, tikriau nebuvo priversta pritarti varomai akcijai, jau privalėjo dėti Agitpropo skelbimus apie rengiamus įvairiose vietose mitingus ir apie ten dalyvaujančias „meno brigadas". O tos brigados dirbo tikrai stachanoviškai. Pvz., viena Šiaulių valstybės teatro artistų grupė buvo priversta per dieną įvykdyti meninę programą net keturiose vietose; būtent, VII.10 13 val. Kuršėnuose, 15 val. Raudėnuose, 17 val. Tryškiuose, 19 val. Kairiškių kaime. Panaši buvo ir kita diena: VII.11 10 val. Papilėje, 14 val. Kruopiuose, 17 val. Martiniškiuose, 20 val. Žagarėje. (Agitpropo raštas Nr. 22 iš liepos 9 d., adresuotas Eltai ir Radiofonui).

Prievarta suvaryti artistai ir privilioti mėgėjai tomis dienomis tikrai vykdė dainavimo, deklamavimo ir agitavimo „socialistines lenktynes", apie kurias tik vėliau buvo pradėta plačiau kalbėti ir propaguoti. Agitatorių brigadomis perpildytos mobilizuotos automašinos tada lakstė visais Lietuvos keliais ir rengė žmones „patiems demokratiškiausiems rinkimams".

Kiekviena artistų brigada privalėjo visų brigados narių pasirašytais raportais informuoti Agitpropą apie jų darbo eigą. Agitpropo bylose yra užsilikę keli tokie raportai, kuriuose artistų brigados pasakoja apie savo galvotrūktinį lakstymą iš vietos į vietą ir gnybtelėja dėl praeities. Pavyzdžiui, Suvalkijoje besilankančios brigados 1940.VII.10 raporte Nr. 2 pasigirta, kad menas gabenamas net į tokius miestelius, kuriuose pirmiau buvę šaudoma iš kulkosvaidžių į minią. Girdi, „Gražiškių bažnytkaimis (kuriame brigada skleidžia meną) garsus iš atmintinų suvalkiečių riaušių. Ten buvo atvežti net kulkosvaidžiai".

Agitacinių brigadų darbui, priešrinkiminiam chaotiškumui ir žmonių nesusivokimui to laiko įvykiuose, pavaizduoti labai tinka šitoks meno agitatorių brigados raportas:

RAPORTAS Nr. į

Ąžuolų Būda, liepos 12 d.

Naktelė ramiai praėjo, gerklės truputėlį pailsėjo ir nuotaika vėl pagerėjo.

*) Tai fiktyvi, tikrovėje niekada neegzistavusi organizacija, kuria buvo prisidengusi Lietuvos komunistų partija, turėjusi monopolinę teisę statyti kandidatus į Liaudies Seimą. Savo vardu kandidatų statyti komunistai dar nedrįso.

Iš Vilkaviškio išvykome prieš 9 val., nes reikėjo sustoti Marijampolėje, kur turėjome išsiaiškinti su jais ir sudaryti tolimesnį maršrutą. Sutarta: 11 val. būsime Marijampolės aps., Liudvinave, 19 val. Obelupiuose ir 20 val. Vilkaviškio stoty. Susitarę su marijampoliečiais, išvykome į Ąžuolų Būdą ir... iš karto pajutome, kad atvykome į Marijampolės apskritį. Čia paskelbta, kad 12 val. įvyksta mūsų koncertas, o 20 val. mitingas! Susižinojom su Marijampole — mikčioja velniai žino ką, bet teigia, kad Skriaudžiuose ir Veiveriuose įvyks mitingas — koncertas. Žmonių prisirinko labai daug, tad su vietos komitetu sutarėme dabar pravesti mitingą — koncertą. Jie, girdi, turi savo kalbėtojų. Prasidėjo mitingas. O Jurgutėliau! Pirmąją, pagrindinę kalbą apie Seimo rinkimus pasakė... 15—16 mt. mergaitė. Tiesa, graži, bet ką čia bendro turi su pagrindine kalba! Kad pradėjo melodeklamuoti (matyt, „artistė") — keista buvo klausyt. Per visą kalbą skambėjo: „Balsuokime už draugus *liaudininkus!",* „sesės liaudininkės", „darbininkai liaudininkai" ir t. t. Antras kalbėtojas, 17—18 mt. jaunuolis, aiškino Darbo Sąjungos platformą. Kai jis paskaitydavo platformos kokį punktą — susirinkusieji ploja, o kai pradėdavo tą punktą komentuoti — pečiais žmonės patrauko ir keistai vienas į kitą pažiūri. Švelniai tariant, keistai skambėjo tie paaiškinimai. Daug kas galėjo įgauti priešingo rezultato, negu to siekiama programoje. Visa tai žinoma, buvo sakoma ne iš piktos valios, bet vien iš nesupratimo. Trečias pradėjo nuo „Varpo" laikų ir vis apie tai, ką jis („aš") pergyveno. Gerokai save ir savo 5 sūnus pareklamavo ir iš kalbos svarbiausia pasiliko, kad „krikščionys demokratai daug gero padarė!" Teko padėtį gelbėti ir vienam iš mūsų pasakyti kalbą. Ji jam pavyko. Koncertas turėjo gero pasisekimo.

Iš ten vykome į Skriaudžius. Salė sausakimša. Karšta. Iš Kauno atvykęs „kalbėtojas" — Liaudies Vyriausybės ir savo vardu (kaip vyriausybės įgaliotas) pasakė keletą palaidų žodžių. Koncertas turėjo gero pasisekimo. Žmonių netilpo salėje. Teko atidaryti langus, kur susirinko daug; buvo pilnas ir užkulisis.

Veiveriuose laukė naujas Marijampolės tvarkytojų siurprizas. Nors mūsų afišos jiems iš Vilkaviškio jau buvo išsiųstos trečiadienį, bet, matyt, Veiverių nepasiekė, nes ant vieno telegrafo stulpo radome tokį madną skelbimą: „Ten ir ten Linksmieji Broliai komiškoje formoje praves mitingą". Pasirodo, mitingas jau buvo antradienį, nė vieno kalbėtojo nėra ir t. t. Nors ir supykę susitvarkėme — atvyko iš Skriaudžių geras kalbėtojas, mes davėme plačią programą ir turėjome, nesigirdamas galiu pasakyti, nepaprastą pasisekimą.

Nakvoti atvykome į Kaimą — norėjosi naminėse apystovose nors vieną naktį ramiau pailsėti ir gerkles pagydyti, nes iš Kauno išvykdami nemanėme, kad per dieną teks gerokai atvirame ore parėkauti — padainuoti po tris kartus".

Keturių meno brigados narių parašai patvirtina šį daugtaškiais, šauktukais ir pabraukimais išmargintą raportą.

Tokias „linksmąsias dalis" ir su panašiais nuotykiais atlikinėjo visi į tą darbą įkinkyti žmonės. Net ir Pupų Dėdė, apsidraudęs atitinkamais Agitpropo liudijimais, (Liudijimas Nr. 16), su savo ansambliu linksmino žmones tuo metu, kada čeka gaudė pirmąsias savo aukas, kurias sudarė visų Lietuvoje veikusių lietuviškų politinių partijų vadovaujantis sąstatas.

Agitpropas tačiau nesitenkino mobilizavęs menininkus ir įvairiausius mėgėjus atlikti „linksmąsias dalis". Į agitacinį darbą buvo įjungti ir kiti sluoksniai, kurie, kaip ir Vytautas Sirijos Gira, įsibrukęs į kišenę Agitpropo raštą, prisistatydavo įstaigų vadovams pareikšdamas: „Esu atsiųstas iš Agitpropo padėti tamstoms pravesti agitacinį darbą". (Agitpropo 1940.VII.8 raštas Nr. 5, adresuotas Vilniaus Radiofono Direktoriui).

Kauno kavinių ir restoranų savininkai tuo laiku turėjo savo kapelas perleisti Agitpropo dispozicijai, nes visi or-

kestrantai buvo reikalingi meno brigadoms „linksmajai daliai atlikti". (Agitpropo raštai Nr. Nr. 36 ir 37 iš 1940. VII.11).

Agitpropas tuo laiku buvo virtęs ne tik energingu propagandos ir agitacijos vykdytoju, bet taip pat ir visų, net ne jo siunčiamų, agitatorių aprūpintojų propagandine medžiaga. Tuo reikalu visiems tokiems agitatoriams per Eltą 1940.VII.9 buvo paskelbta, kad vykdami į provinciją agitatoriai „prašomi užeiti į Agitpropą (Valstybės Teatras, II aukštas) agitacinės medžiagos ir plakatų".

Liaudies Seimo rinkimų išvakarėse Agitpropas suorganizavo ir atskirą Agitpropo sporto sekciją, kuri buvo įkurdinta kartu su žydiškąja sekcija Kaune, Kęstučio gt. 59 nr. Ši sekcija organizavo visų rūšių sportininkų ir nesportininkų eisenas demonstracijų ir „džiaugsmingų pasirodymų" metu.

Ypač daug buvo sielotasi Kauno miesto išpuošimu. Tuo reikalu jau 1940. VTI.10 Kauno miesto burmistrui raštu Nr. 23 buvo pranešta, kad, „artėjant Liaudies Seimo rinkimams, Agitpropas priešrinkiminės propagandos tikslais numato statyti tribūnas ir vėliavoms stiebus šiose vietose: 1) Petro Vileišio aikštėje ties Giedraičių gatve — tribūną ir vėliavą; 2) Sąjungos aikštėje (dabartinė Neprikl. aikštė) — tribūną ir vėliavą; 3) ties geležinkelio stotimi — vėliavas; 4) Laisvės alėjoj ties Įgulos bažnyčia ir Savanorių prospektu — vėliavas; 5) Sporto aikštėje — vėliavas". Kadangi darbas esąs be galo skubus, tai „prašoma Tamstos sutikimo šiuos darbus tuoj pradėti". Atrodo, kad Agitpropas ne pats tų darbų ėmėsi, bet juos turėjo atlikti savivaldybė savo jėgomis ir medžiaga, tik pagal Agitpropo nurodymus.

Su savo tribūnomis ir vėliavų statymu Agitpropas spraudėsi ir į Lietuvos kariuomenės užimtus plotus, prašydamas „leisti įrengti tribūnas priešrinkiminiams susirinkimams" (Agitpropo raštas Nr. 17, adresuotas Kariuomenės Štabo Viršininkui). O jau tada Agitpropo prašymų niekas nedrįso atmesti, nes būtų palaikyta aiškiu sabotavimu ir nusikalstamuoju darbo liaudies džiaugsmo slopinimu. Tokiu nediskutuotinu prašymu 1940.VII.13 (Nr. 55) per Eltą buvo kreiptasi į krautuvių ir įmonių savininkus. Jie privalėjo „didžiosios liaudies šventės — Liaudies Seimo rinkimų proga kuo iškilmingiausiai papuošti ir iliuminuoti savo vitrinas".

Visas rinkimines apylinkes Agitpropas aprūpino dekoratyvinėm naujenybėm, kurios jau buvo ne lietuviškos, bet grynai bolševikiškos. Pavyzdžiui, 1940. VII. 14 Agitpropas su raštu Nr. 59 pasiuntė I apylinkės rajonui raudoną žvaigždę papuošti Rotušę. To rašto tekstas šitoks: „I Apylinkės rajonui. Siunčiame Jums raudoną žvaigždę Rotušei papuošti. Po balsavimo prašome grąžinti Agitpropui, Valstybės Teatras. Agitpropas (—) Šeinas ir Trečiokaitė".

Šis agitacinis darbas buvo apmokėtas pinigais, gautais iš trijų šaltinių, kurių du valdžios, o vienas privatus, būtent: 1) Ministrų Taryba, 2) Vyriausioji Seimo Rinkimų Komisija ir 3) įvairūs aukotojai.

Iš Ministrų Tarybos Agitpropas tam reikalui per du kartus gavo 18.000 litų, o visas kitas ryšium su rinkimais padarytas išlaidas sutiko apmokėti Vyriausioji Seimo Rinkimų Komisija. Taip pat Agitpropui buvo renkamos aukos specialiais „Aukokime Seimo rinkimams pravesti" blankais. Kas buvo aukotojai, rodo šitokie įrašai į vieną aukų lapą: „A. Kliačko lt. 300, Urmas — 200, Akc. B-vė „Manufaktūra" — 200, „Rusų Siūlas" — 200, Akc. B-vė „Broliai Fainbergai" — 300, Akc. b-vė „Broliai Urlemperliai — 200" ir t. t. Tas aukas rinko ne pats Agitpropas, bet Lietuvos Liaudies Pagalbos Sąjunga (Mopras). Kiek tų aukų surinkta ir kam surinkti pinigai sunaudoti negalima nustatyti — trūksta dokumentų. Atsiskaityta tik iš pinigų, kurie gauti iš Ministrų Tarybos; tos sąskaitos persiųstos Seimo Rinkimų Komisijai, nes jas turėjo apmokėti Vyriausioji Seimo Rinkimų Komisija. Iš atrastų dokumentų (1940.IX.7 Nr. 83, 40.IX.9 Nr. 86, 40.IX.13 Nr. 91 ir 40.IX.30 Nr. 92) ad-

resuotų Ministrų Tarybai ir Vyriausiajai Seimo Rinkimų Komisijai, matyti, kad šios dvi institucijos turėjo padengti Agitpropo ryšium su rinkimais padarytas išlaidas (iš viso lt. 60.608,24 (18.000 lt. Ministrų Taryba ir 42.608,24 lt. Vyr. Seimo Rinkimų Komisija).

Didžiausias pozicijas čia sudarė įvairių plakatų gaminimas ir spausdinimas, o taip pat atlyginimas įvairiems agitatoriams ir demonstracijų statistams, kurie turėjo reikšti „liaudį ir jos džiaugsmą". Tai matyti iš Agitpropo išlaidų apyskaitos 8.000 litų sumai. Toje pirmininko ir sekretoriaus pasirašytoje apyskaitoje, kuri buvo pristatyta Ministrų Tarybai, yra įrašyta, tarp kitų išlaidų: „išmokėta Žemaičiui Jonui už važinėjimą kaip kaukė Lt. 11,— kasos išl. ord. Nr. 16; Juškevičiui Leonui, už vakarienę propagandinėms kaukėms Lt. 6,— kasos išl. ord. Nr. 23" ir t. t.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ši rinkiminė kampanija truko ne ilgiau, kaip aštuonias dienas, todėl kiekvieną dieną. Agitpropas vien tik iš viešų sumų rinkiminei propagandai išleisdavo po 7.513 litų 53 ct. Į tą sumą, žinoma, neįeina atlyginimas etatiniams tarnautojams ir tam personalui, kuris su daugybe mašinų buvo prikomandiruotas prie Agitpropo, o taip pat visiems kooptuotiems nariams, apmokamiems už posėdžius. Mašinų dauguma buvo smarkiai sužalota, neskaitant jų susidėvėjimo procento.

Agitpropo švaistymasis pinigais, kurie tada dar turėjo gana aukštą vertę, viliojo ir žydus prie to darbo prisidėti. Žydai ne tik pelnėsi iš Agitpropo, bet iš karto pradėjo disponuoti ir Agitpropo pinigais. Tik žydų pasirašytais dokumentais buvo galima išimti iš banko Agitpropui skirtus sumas. Tai rodo Agitpropo 1940.VII.9 raštas Nr. 12, adresuotas Centraliniam Žydų Bankui Kaune. Tame rašte pasakyta, kad iš „Agitpropo einamosios sąskaitos pinigams gauti čekius ir kitokius dokumentus pasirašyti turi teisės piliečiai Plakchinas Abromas ir Zaidelsonas Samuelis kartu".

Tais pinigais buvo apmokami ir tie žydai agitatoriai, kurie varė agitaciją tik žydų tarpe. Žydams agituoti irgi veikė žydiškoji „Darbo Lietuvos Sąjungos Agitpropo sekcija", kurios kampinis štampas buvo išmargintas žydišku šriftu. Ta žydiška sekcija — Agitpropo filija — 1940.VII.8 kreipėsi į Agitpropą prašydama „išduoti mums propagandos tikslams Lt. 5000". Tačiau Žukas tai sekcijai tedavė pradžioje tik 1.500 litų. Kokias išlaidas padarė žydiškoji sekcija ir iš kokių sumų jos išlaidos buvo padengtos, taip ir lieka neaišku. Nerasta jokių jos apyskaitų net ir tiems 1.500 litų, nors buvo pažadėta tokias apyskaitas pateikti. Būdinga, kad šitie 1.500 litų neįtraukti ir į bendras apyskaitas, pateiktas Ministrų Tarybai ir Vyriausiajai Rinkimų Komisijai. Todėl galima tarti, kad Agitpropas disponavo sumomis, iš kurių neprivalėjo atsiskaityti, nes savų pinigų Agitpropo pirmininkas nemėtė, kad ir žydiškų sekcijų reikalams.

Antras ir paskutinis Agitpropo pasižymėjimas

Antras, o tuo pačiu ir paskutinis Agitpropo pasižymėjimas ir viešas pasirodymas buvo rengiant Spalių revoliucijos 23 metų sukaktuves Lietuvoje 1940.XI. 7 — 8 d. d. Kaip Seimo rinkimų metu Agitpropas pasivadino „Darbo Sąjungos Agitpropu", taip dabar jis cavo firmą pakeitė ir pasivadino „Meno Komisija miestui pagražinti Didž. Spalių Revoliucijos 23 metų sukaktuvių proga".

Komisijai buvo pavesta bolševikiškai išpuošti visą Kauno miestą, kad jis galėtų iškilmingiausioje aplinkoje atšvęsti pirmąsias socialistinės revoliucijos sukaktuves. Komisijos pirmininku buvo Agitpropo pirmininkas Žukas, o nariais Leonid Frolov, Leonardas Kazokas ir Antanas Šumauskas. Techniską darbą vykdė sekretorius, ūkio vedėjas, - mašininkė, šoferis ir kurjeris. Tuo tarpu, kai komisijos pirmininkui buvo mokami 2000 litų, nariams po 1500 litų, šoferis tegavo 150 litų, mašininkė vos 80 litų. (Komisijos pirmininko Žuko patvirtin-

tas atlyginimų išmokėjimo lapas su visų pinigus gavusių parašais).

Komisija parengė šitokį projektą sukaktuvių iškilmėms organizuoti:

лProjektas paruošiamųjų darbų Spalių Revoliucijos sukaktuvėms paminėti.

1. Paskirti artimiausiai dienai dailininkų, skulptorių ir kelių teatralų susirinkimą, kuriame padaryti pranešimą minėta tema.

2. Paskirti komisiją iš a) kvalifikuoto dailininko, kuris prižiūrėtų atliekamus šventei portretus, pano ir vertintų jų tinkamumą Spalių Revoliucijos sukaktuvėms minėti; b) dailininko konstruktoriaus, kuris vadovautų ir prižiūrėtų darbus, puošiant pastatus, tiltus ir panašiai, o taip pat sudarytų demonstrantų kolonų ir nešamų plakatų, transparentų planą, apskaičiuodamas kuriai kolonai kuriuo laiku išeiti iš savo vietos; c) skulptoriaus, kuris sudarytų projektus ir sektų jų darbus skulptūros, architektūros ir jų imitacijų srityje; d) partijos atstovo, kuris spręstų politinę visų darbų pusę, paruoštų tekstus karikatūroms ir pan. (pasinaudodamas medžiaga iš pereitų metų sukaktuvių minėjimo dienraštyje „Pravda"); e) dailininko konsultanto, pakviesto iš raudonosios armijos rūmų Kaune.

3. Paskelbti spaudoje apie minėtos komisijos sudarymą, jos sudėtį ir tikslą ir kad visais klausimais, liečiančiais Spalių Revoliucijos minėjimą, kreiptųsi tiktai per ją (komisiją).

4. Paskirti laiką ir vietą komisijos darbams, taip pat jų dežuravimą.

5. Neatidėliojant sudaryti nedidelę parodėlę su informacijomis, kaip reikia atlikti tą ar kitą darbą.

6. Pavesti vienam dailininkui nuvažiuoti į stambesnius centrus su projektais ir piešiniais, sudaryti informacinį ryšį su centru.

7. Neatidėliojant paraginti ir padėti organizacijoms ruoštis Spalių Revoliucijos minėjimui (per spaudą).

8. Komisija privalėjo neatidėliodama sušaukti kelis posėdžius darbo planui sudaryti ir apsvarstyti.

9. Padėti patarimais ir informacijomis privatiems asmenims kaip reikia papuošti savo langus, namus ir t. t.

10. Sušaukti visų organizacijų švietimo vadovus ir pavesti jiems sudaryti šventės minėjimo programą su paskaitomis, vaidinimais ir koncertais.

11. Surinkti komisijai visą Spalių Revoliucijos minėjimo medžiagą (pereitų metų SSSR spaudą, liečiančią šventės minėjimą).

12. Prašyti partijos CK jau dabar ruošti per spaudą ir radiją paskaitas apie Spalių Revoliucijos reikšmę ir jos minėjimą.

Iš projekto matyti, kad komisija, — tuo pačiu ir Agitpropas jau negali savarankiškai veikti. Dabar tegalima vykdyti tik techniškai organizacinius darbus. Sudarytoje komisijoje jau būtinas „partijos atstovas, kuris spręstų politinę pusę visų darbų..." Komisija tedrįsta tik prašyti CK ruošti paskaitas. Ji tų paskaitų negali ruošti, negali spaudos informuoti, savarankiškai propagandos organizuoti ir vykdyti. Komisija, apsikrovusi SSSR spaudos iškarpomis apie buvusias sukaktuves Sovietų Sąjungoje, virto tik padedamąja, informacine institucija, kuri „aukštesnių organų" nurodymus, gaunamus iš CK, kaip pačios „visuomenės institucija" turėjo perduoti visuomenei virškinti. Taip pat ji turėjo tarpininkauti tarp CK ir dailininkų, užsakydama jiems komiteto sąskaita dekoratyvinius plakatus ir portretus. Visas kitas jos darbas buvo aprėžtas miesto dekoravimu.

Kad visuomenė neišneštų į gatvę nepageidaujamų ir LKP(b) CK neaprobuotų plakatų ir šūkių, tą kontrolę CK komitetas sumaniai vykdė per šią komisiją, nes jam pačiam kištis į tokias smulkmenas buvo nepatogu. Dėl to formaliai komisija, o faktiškai, partijos Centro Komitetas tikrino viso miesto dekoravimą ir kas netinkama, reikalavo pakeisti. Tarp jos dokumentų yra vienas lapelis, rašytas specifiniu žydišku pabraižų. Jame surašytos įstaigos ir įmonės, kurios prastai dekoravo savo vitrinas. Tame lapelyje tarp kita ko randame štai ką:

„Parama, buv. „Fru-Fru" — Stalinas ir Leninas II plane, prekės priekyje";

„Pienocentro vitrina — blogas bareljefas";

„Parama 6 — blogas portretas";

„Radiotechnikos b-vė — blogas Stalinas";

„Lietūkis — blogas bareljefas";

„Parama — blogas Leninas";

„Parama — blogas Stalinas";

„Tarabilda ir Smetona nesirūpina savo kūriniais" ir pan.

Jei kuri nors organizacija, nelaukdama komisijos plakatų ir šūkių, pati norėjo juos pasigaminti, turėjo kiekvienam šūkiui ir plakatui gauti komisijos leidimą. Komisija prašymus su šūkiais pristatydavo partijai, kuri juos tvirtindavo, atmesdavo ir savus pasiūlydavo. Kitos įstaigos tiesiog prašė, kad joms Komisija duotų šūkių plakatams ir transparentams.

Komisija savo pastangomis, bet valdžios pinigais dekoravo Kaune: 1) Nepriklausomybės aikštę (išleisdama tam reikalui Lt. 5.678,60), 2) Vileišio aikštę (3.530,6), 3) Vienybės aikštę (1.714,50), 4) Rotušės aikštę (3.410,10), 5) Stoties aikštę (3.847,20), 6) Šančių turgavietę (1.345,40), 7) Savanorių prospekto aikštelę (1.984,45), 8) Panemunės skverą (2.446,00), 9) Laisvės al. ir Savanorių prosp. susikirtimą (4.000,00), 10) Laisvės al ir Vytauto prosp. susikirtimą (1.141,00). Tokiu būdu vien tik šių dešimties vietų dekoravimas Kaune pareikalavo iš Komisijos 29.097 lt. 95 ct. Tai tik faniera, audeklai ir atlyginimas dailininkams. Kiek išmokėta už juodąjį darbą, o taip pat už kitą statybinę medžiagą — lentas, stulpus ir transportą — sąskaitų nerasta. Yra tik viena sąskaita Nr. 158 iš 1940 m. lapkričio 13 d., pagal kurią 13-ai darbininkų, dirbusių Sporto Halėje nuo spalių 22 iki lapkričio 5 d. išmokėta 2.440 lt. 05 ct.

Aikščių ir skverų dekoravimas truko savaitėmis ir čia, atitraukti nuo produktyvaus darbo, dirbo šimtai darbininkų, kuriems taip pat Komisija apmokėjo pinigais, gaunamais per CK iš valstybės iždo.

Agitpropo išsigimimas.

Suorganizuotas Agitpropas energingai veikė iki Spalių Revoliucijos, iki Naujų Metų tik vegetavo, o paskui visai išnyko. Galimas daiktas, kad Agitpropo vadovai nepateisino tų vilčių ir nesuprato nei bolševikinės propagandos tikslų, nei jos metodų. Bet didelį, net sprendžiamą vaidmenį taip pat suvaidino ir tas faktas, kad netrukus atsirado visa eilė bolševikinių institucijų, kurios rūpinosi grynai tais pačiais agitaciniais ir propagandiniais reikalais ir buvo vadovaujamos pačios Maskvos specialistų. Pirmiausia, visos dailiosios ir propagandinės literatūros leidimą pasiėmė naujai suorganizuota bolševikinė Valstybinė Leidykla. Profesinės sąjungos nepasitenkino tuo, kad Agitpropo pirmininkas privalėjo palaikyti su jomis glaudžius ryšius. Jos į savo rankas paėmė mėgėjų teatrų, chorų ir orkestrų organizavimą, saviveiklos būrelių, skaityklų ir darbininkų klubų steigimą ir t. t. Nuo to darbo Agitpropas buvo nušalintas ir jo ėmėsi Profesinės Sąjungos su komunistų partijos vietos komitetais. Komunistų partijos centro komiteto agitacijos ir propagandos skyrius pagaliau atėmė iš Agitpropo visa3 kitas jam priklausiusias darbo sritis. O Petro Cvirkos vadovaujamas Organizacinis Rašytojų Komitetas pasiėmė savo žinion literatūros vakarų ir meninių minėjimų organizavimą.

Suprantama, kad Agitpropas neteko savo darbo visumos. Dėl to, po dviejų pasirodymų, jis išsigimė į siaurutę technikinę įstaigėlę, veikiančią LKP(b) CK agitacijos ir propagandos skyriaus šešėlyje.

Iš visų užsimotų dailiosios ir propagandinės literatūros leidinių Agitpropas tespėjo išleisti tik menkutę dainų knygelę, kurioje yra 14 bolševikinių verstinių dainų su gaidomis. Žinoma, tai nebuvo didelis nuopelnas nei bolševikinei literatūrai, nei propagandai. Vėliau ta plačiai užsimojusi įstaiga tesirūpino tik savo organo — satyros žurnalo „Šluotos" leidimu.

„Šluotą" Agitpropas išleido vos tik

spėjęs sutvarkyti savo veiklos formalumus. 1940 m. liepos 10 dieną visos redakcijos privalėjo paskelbti šitokį Agitpropo atsišaukimą:

„Proletariškoji geležinė šluota šluoja smetonininkus, dykaduonius, ištvirkėlius ir visus darbo Lietuvos kenkėjus. Galą šiems nenaudėliams skelbia satyros žurnalas „Šluota". Penktadienį jis pasirodys Kaune, o šeštadienį pasieks visus Lietuvos kampelius. Darbininkai, valstiečiai ir darbo inteligentija, skaitykite „Šluotą".

Nors Agitpropas buvo pasižadėjęs su savo „Šluota" šluoti visus smetonininkus ir „darbo Lietuvos kenkėjus", tačiau savo gyvavimo metu (bent kol perėjo į „Tiesos" leidyklą) buvo priverstas pasakyti daug karčios teisybės ir patiems bolševikams. Iš kitos pusės, daugelį šio žurnalo karikatūrų skaitytojai savaip interpretuodavo ir, vietoje pajuokos ir smūgių „liaudies priešams", gaudavosi aiškus bolševikinės santvarkos pašiepimas.

„Šluota" neprilygo nepriklausomos Lietuvos laikais ėjusiems satyros žurnalams, o pradžioje visuomenėje jokio populiarumo neturėjo. Tik kai buvo likviduotas paskutinis jumoro laikraštis — „Kuntaplis", „Šluota", neturėdama jokios konkurencijos, galėjo vegetuoti. Per pirmus penkis savo amžiaus mėnesius „Šluota" tepasiekė tik 7.200 tiražą ir suspėjo įklimpti į deficitą, kuris siekė 12.416 litų ir 76 ct. (Vyr. „Šluotos" redaktoriaus 1940.XII.14 raštas LKP(b) Centro Komitetui).

1940 metams baigiantis „Šluotos" redaktorius Stepas Žukas ilgu raštu kreipėsi į Komunistų partijos centro komitetą ir, išdėstęs jam šio žurnalo nuopelnus, prašė „Šluotos" leidimą sutvarkyti juridiškai ir finansiškai. Tame rašte Žukas aiškino, kad „Šluota" buvo pradėta leisti 1940 m. liepos 8 d., „kai prasidėjo rinkimų į Laikinąją LTSR Aukščiausiąją Tarybą kampanija. Ji buvo pradėta leisti partijai ir vyriausybei pritariant ir anomis rinkimų dienomis, Agitpropo vadovaujama, buvo gera priemonė propagandai ir agitacijai. Pirmieji „Šluotos" numeriai išėjo po 20.000 egzempliorių tiražo, kurio dalis rinkiminėse apygardose buvo išdalinta dykai".

Konstatavęs, kad „Šluotos" padėtis šiuo laiku yra nenormali, nes faktiškai Agitpropas jau neveikė, redaktorius pareiškė, kad „Šluota" turi gauti naują leidėją ar tai LKP(b) Centro Komiteto ar jo leidžiamos „Tiesos" asmenyje. Finansiškai turėtų būti padengtas „Šluotos" šiais (1940) metais padarytas deficitas. Žukas aiškinosi, kad „šis deficitas (lt. 12.416,76) nėra didelis, jei prisiminsime tą vaidmenį, kurį „Šluota" suvaidino buvusioje seimo rinkimų kampanijoje ir kurį ji gali suvaidinti dabartinėje (į STSR Aukščiausią Tarybą) rinkimų kampanijoje, ypač turint galvoje, kad „Šluotos" pirmieji numeriai buvo dalinami dykai ir kad už juos pajamų negauta".

Agitpropas „Šluotą" leido iki 1941.1.1. Paskui jo, kaip leidėjo, vardas dingo ir iš „Šluotos". Agitpropas buvo palaidotas. Dabar „Šluota" neturėjo leidėjp; jį gavo „Tiesos" leidyklos asmenyje tik 1941.V.23. Taip pasibaigė šios propagandinės institucijos dienos.

VI. Radzevičius.

BOLŠEVIKŲ PASIRENGIMAI ŠVENTĖMS

Didžiausiomis savo šventėmis bolševikai laikė Spalių Revoliucijos sukaktuves ir Gegužės Pirmąją. Tad ir buvo stengiamasi jas švęsti iškilmingiausiai, įspūdingiausiai ir pompastiškiausiai. Tų švenčių metu jie rengdavo milžiniškas demonstracijas, kurios turėdavo visam pasauliui parodyti nepaprastą Sov. Rusijos gyventojų džiaugsmą, Stalino „saulės šviesą" ir socialistinės valstybės „laimėjimus".

Spalių revoliucijos ir gegužės pirmosios dienos šventes buvo priversta švęsti ir Lietuva. Visos eisenos bei demon-

stracijos buvo tikrai milžiniškos. Tačiau mes žinome, kad visi tie tariamojo triumfo dalyviai į gatves buvo varu išvaryti. Dar daugiau. Prieš mėnesį ar du prasidėdavo prieššventiniai parengiamieji darbai. Į tuos darbus būdavo įtraukiamas visas valstybinis ir partinis aparatas. Ypačiai didelį uždavinį čia turėdavo atlikti NKVD. Partija ir įstaigų bei įmonių administracijos turėdavo išvesti į gatves visus savo tarnautojus ir darbininkus, o NKVD — pasirūpinti, kad kas nors tos tariamosios šventinės nuotaikos nesudrumstų...

Mūsų krašte bolševikai to sudrumstimo ypačiai bijodavo. Todėl prieš šventes prasidėdavo masiniai lietuvių suėmimai. NKVD sustiprindavo savo ir be to jau įtemptą budrumą, pastatydama „ant kojų" visus savo pareigūnus, agentus, šnipus, seklius ir t. t.

Kaip šios šventės buvo švenčiamos ir kaip joms buvo rengiamasi, rodo, užsilikę dokumentai. Šiuo tarpu panaudosime turimą medžiagą iš Tauragės apskrities. Paliksime kalbėti patiems dokumentams.

Gegužės 1 dienos pravedimas Tauragės apskr.

PASIRENGIMAS

1. Iki balandžio 1 d. — Gegužės 1 d. šventei pravesti sudaryti iš partijos, tarybinių, komjaunimo ir profsąjunginių organizacijų bei įmonių stachanoviečių ir valstiečių atstovų apskrities komisiją.

2. Iki balandžio 5 d. organizuoti gegužės 1 d. pravesti komisijas valsčiuose ir didesnėse įmonėse; iš partijos, profsąjunginių organizacijų ir stachanoviečių atstovų įmonėse, iš partijos, komjaunimo, profsąjunginių organizacijų ir valstiečių atstovų — valsčiuose. (Atsakingi Vaikomų sekretoriai, VVK pirmininkai ir įmonių direktoriai).

3. Iki gegužės 1 d. pravesti eilę pasikalbėjimų apie gegužės 1 d. reikšmę ir įmonių darbo plano vykdymo uždavinius įmonėse, apie pavasario sėjos įvykdymą valsčiuose ir apylinkėse. (Atsakingi Vaikomo sekretoriai ir pirminės partorganizacijos).

4. Iki balandžio 15 d. visuose valsčiuose pravesti seminarus gegužės 1 d. reikšmės klausimais. (Atsakingas agitpropas).

5. Visose apskrities įmonėse, taip pat valsčiuose ir apylinkėse išvystyti darbo plano įvykdymą ir viršnorminį įvykdymą, soc. lenktyniavimą ir greičiausi pasirengimą pavasario sėjos pabaigai valsčiuose ir apylinkėse. (Atsakingi VVK pirmininkai ir LKP(b) vaikomo sekretoriai).

6. Nustatyti 2 pereinamas raudonas vėliavas, vieną LKP(b) Apkomo, o kitą Apskrities Vykdomojo Komiteto. Pritaikinti vėliavų įteikimą Gegužės 1 dienai. Vieną — geriausiai įmonei, kuri įvykdė I ketvirčio ir balandžio mėnesio darbo planą. Antrą — įteikti pažangesniam valsčiui, kuris pilnai pasiruošė pavasario sėjai. (Atsakingas LKP(b) Apkomas ir AVK).

7. Įsteigti Tauragės mieste apskrities garbės lentą, į kurią surašyti pažangesnes įmones, direktorius, pirminių part. organizacijų sekretorius, viet. kom., o taip pat geriausių įmonių stachanoviečius.

8. Visose apskrities įmonėse ir valsčiuose organizuoti garbės lentas su geriausių įmonių stachanoviečių ir valsčiaus vykdomųjų komitetų pirmininkų ir taip pat valsčių aktyvų fotografijų iškabinimu, kurie geriausiai parengė savo valstiečius pavasario sėjai pravesti. (Atsakingi įmonių direktoriai, partijos vaikomo sekretoriai ir VVK pirmininkai).

8. Pavesti apskrities komisijos nariams drg. *Videikai, Sustovui, Kilinui* nustatyti sąlygas, kuriomis įteikiamos pereinamos raudonos vėliavos ir vykdomi atžymėjimai apskrities garbės lentoje.

10. Iki balandžio 15 d. pravesti visose pirminėse partijos ir komjaunimo organizacijose susirinkimus, kuriuose aiškinti Gegužės 1 reikšmę ir apie kompartijos ir komjaunimo vaidmenį Gegužės 1 minint.

11. Iki balandžio 16 d. pravesti pasitarimus VVK pirmininkų ir partijos vai-

komų sekretorių Gegužės 1 d. pravedimo klausimais. (Ats. drg. *Sustovas* ir *Videikis).*

12. Pravesti pasitarimus įmonių direktorių ir pirminių part. org. sekretorių ryšium su Gegužės 1 pravedimu. (Atsakingas *Videikis).*

13. Pravesti instruktyvinį pranešimą apie Gegužės 1 d. pranešėjams ir pasikalbėjimų organizatoriams. (Atsakingas *Pudžius* ir *Levčenko).*

14. Iki balandžio 24 d. papuošti gatves, įmones, krautuves, namus vadų paveikslais, žalumynais ir lozungais. Iki balandžio 15 visos įmonės turi pristatyti apskrities komisijai patvirtinti papuošimo projektus.

15. Nuo balandžio 19 ligi gegužės 16 d. organizuoti įmonių ir visuomeninių bei valstybinių pastatų apsaugą. (Atsakingi įmonių direktoriai, įstaigų vedėjai, milicija ir vdk pirmininkai).

16. Visiems meninės saviveiklos rateliams, kaip miestuose, taip ir kaime, gegužės 1 d. paruošti meninę dalį su revoliuciniai tarybiniu repertuaru. (Ats. drg. *Karvelis, Judkovskis, Andziulis).*

17. Iki balandžio 15 d. įvežti į apskritį lozungams ir plakatams raudonos medžiagos 2.500 metrų. (Ats. drg. *Paguda, Zakarevičius, Kaplin* ir *Belenickas).*

18. Iki balandžio 18 d. visiems wk ir įmonėms sudaryti gegužės 1 dienai pravesti planus, imant pagrindu apskrities planą.

19. Pravesti geriausių revoliucinių kino filmų seansus miestuose ir kaimuose. (Ats. drg. *Urbonas).*

20. Iki balandžio 24 d. atlikti paruošimą meninio eisenos sutvarkymo ir dalyvavimą demonstracijoje. Visų įmonių direktoriai ir įstaigų vedėjai turi pristatyti apskrities komisijai savo kolonų projektus. (Ats. drg. *Miklaševičius).*

21. Iki balandžio 12 d. sutvarkyti visas gatves ir aikštes Tauragės mieste ir valsčių kaimų centruose. Tuo pačiu laiku sodinti jaunus medelius. (Ats. miesto vk pirmininkas *Dirginčius,* apskr. milicijos viršininkas *Gregeris* ir VVK pirmininkai, komjaunimo komitetas).

22. Iki gegužės 1 dienos visose mokyklose pravesti pasikalbėjimus apie Gegužės 1 d. reikšmę. Išvystyti priešgegužinį soc. lenktyniavimą tarp mokyklų ir mokyklose dėl mokymo proceso organizavimo ir taip pat tarp mokinių dėl geriausio išsimokslinimo.

23. Nuo balandžio 25 iki 30 d. pravesti visose apylinkėse valstiečių susirinkimus, skirtus Gegužės 1 dienai ir pavasario sėjos pasiruošimui. Pranešėjus skiria partijos apkomas, komjaunimo apkomas ir vaikomai.

Gegužės 1 dienos pravedimas

1. Balandžio 30 d. Tauragėje pravedamas LKP(b) Apkomo, apskrities vykdomojo komiteto, komjaunimo apkomo kartu su profsąjungų organizacijomis ir stachanoviečiais iškilmingas posėdis, skirtas Gegužės 1 d.

Pranešimas apie Gegužės 1 dieną, pranešėjas drg. Pudžius.

Meninė dalis.

2. Balandžio 30 visuose valsčiuose ir centruose pravesti darbo žmonių susirinkimus, skirtus Gegužės 1 d. Pranešėjus skiria LKP(b) Apkomas. Po oficialinės dalies pravesti meninę dalį.

3. Gegužės 1 d., 11 valandą Tauragės mieste pravesti darbo žmonių demonstraciją, kolonos į demonstraciją ateina organizuotai su Kompartijos vadu ir soc. Vyriausybės paveikslais, plakatais, lozungais, maketais ir t. t.

4. Gegužės 1 d. valstiečių centruose pravesti mitingus, skirtus Gegužės 1 dienai. (Ats. Vaikomo sekretoriai ir vvk pirmininkai ir asmenys, skirti partijos).

5. Gegužės 1 — 2 d. apskrities parkuose ir stadijonuose organizuoti masinius pasivaikščiojimus, sportinius žaidimus, šokius ir t. t. (Ats. komjaunimo apkomas ir švietimo skyrius).

6. Gegužės 1 — 2 d. vakare kultūros namuose organizuoti meninius saviveiklos parodymus ir kino seansus. (Ats. komjaunimo apkomas ir drg. *Lušas).*

7. Gegužės 2 d. visose mokyklose žemesnėse klasėse pravesti rytinius pasilinksminimus, o vyr. klasėse — vakare pasilinksminimus, skirtus gegužės 1. (Ats. komjaunimo apkomas ir švietimo skyrius).

Šis aplinkraštis buvo išsiuntinėtas visiems komunistų partijos komitetams valsčiuose, komjaunimo organizacijoms ir visoms kitoms komunistinėms organizacijoms.

(Pats tekstas rastas Tauragės LKP (b) archyve).

Tuo pačiu laiku komunistinės valdžios milicijos įgaliotiniams valsčiuose buvo išsiuntinėtas šitoks VRLK Tauragės apskr. skyriaus aplinkraštis*):

Visai slaptai

VRLK Tauragės Apskrities
S K Y R I U S
1941 m. balandžio mėn. 12 d.
Nr.
Tauragė

valsč. oper. Įgaliotiniui.

Ryšium su tarptautinės proletarinės šventės Gegužės 1 d. minėjimu, laike iškilmingų posėdžių klubuose ir teatruose, laike darbo žmonių demonstracijos gatvėse liaudies priešai mėgins įnešti dezorganizaciją, paniką, stengsis pavartoti diversinius aktus, padegimus ir kt. Liaudies priešai gali organizuoti kontrrevoliucinius pasirodymus, išlipdyti ir išmėtyti kontrrevoliucinių atsišaukimų, proklamacijų ir lozungų.

Tikslu apsaugoti visuomenės saugumą Gegužės 1 minėjimo dienomis

i s a k o m e:

a) Visiems operatyviniams įgaliotiniams jau dabar organizuoti darbo žmonių aktyvus pirmoje eilėje iš komunistų, komjaunuolių ir brigadmilcų. Dėl to susitarti su vietos valsčių vykd. komitetais ir partijos vaikomais.

Nuo IV.28 iki V. 4. sustiprinti įmonių, sandėlių ir kitų objektų apsaugą valsčiaus teritorijoje. Sargus leisti saugoti nuo IV.28 iki V. 4. tik patikrintus, kuriems galima patikėti apsaugą. Nakties metu sargus tikrinti.

b) Klubuose, kur vyks iškilmingi posėdžiai, nustatyti budėjimą. Neleisti jokių chuliganiškų pasireiškimų ir kontrrevoliucinių pasirodymų.

c) Patikrinti saugojimą dauginimo aparatų (šapirografus, rotatorius ir kt.) visose valsčių vietose, kur jų turima. Nuo IV.28 iki V.4 dauginimo aparatus užantspauduoti ir atiduoti apsaugon.

d) Išaiškinti be leidimo laikomus ginklus, nuodus ir sprogstamąją medžiagą ir atimti iš asmenų, kurie tai laiko.

e) Nuo IV. 20 iki IV. 30 daryti patikrinimus viešbučiuose, užvažiavimo namuose ir kitose vietose, kur gali atvykti ir pasislėpti kontrrevoliucinis ir kriminalinis elementas. Neaiškius ir įtariamus asmenis sulaikinėti ir nedelsiant pranešinėti mums telefonu.

f) Orgonizuokite reikiamą tvarkos apsaugą laike demonstracijų gatvėse, pasilinksminimuose, skirtuose Gegužės 1 d. paminėti.

g) Nedelsiant pranešinėti mums telefonu apie visus kontrrevoliucinius ir kriminalinius pasireiškimus. Pranešti, kaip praėjo valsčiuose iškilmingi posėdžiai ir demonstracijos..

Balandžio 25 ir 29 d.d. pranešti mums, kaip vykdomi šie įsakymai, organizavimas ar pasiruošimas apsaugoti visuomenės saugumą.

Nuo IV.30 iki V. 4 imtinai pranešinėti kasdien telefonu mums arba milicijos skyriaus atsakomajam budėtojui.

VRLK Tauragės apskr. Skyriaus
Viršininkas (pas.) *Pr. Lepa*

Tauragės aps. Milic. Sk
Viršininkas (pas.) *G. Gregeris*

Nesitenkinant ir tomis priemonėmis, Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato plentų valdyba Tauragės apskr. Kelių skyrius 1941 m. balandžio mėn. 21 d. išsiuntė visiems kelio meisteriams tokio turinio aplinkraštį:

*) Šio išsiuntinėto dokumento nuorašas surastas Tauragės NKVD bylose.

Visiems Kelio Meisteriams.

LIETUVOS T.S.R.
Vidaus Reikalų Liaudies
Komisariatas
PLENTŲ VALDYBA
Tauragės Apskrities
KELIŲ SKYRIUS
1941 m. IV mėn. 21 d.
Nr. 791

Gegužės mėn. 1—2 d. švenčių dienomis, tikslu apsaugoti tiltus ir kitus kelių įtvarus nuo piktos valios reiškinių, nustatoma šis apsaugos planas.

§ 1.

Tiltai saugojami ištisą parą.

a) Skirgailų tiltas.

Sargybos vadovas VI Tauragės distancijos kelio meisteris Antanas Bružys.

Sargybą vykdo: tilto sargas St. Sakalauskas.

Remonto darbininkai: 28 Venikovas Vladas, 70 Trumpaitis Martynas.

b) Šakių tiltas.

Sargybos vadovas XVI Gaurės distancijos kelio meisteris Rimkus Stasys.

Sargybą vykdo: tilto sargas Eičas Jonas.

Remonto darbininkai: 73 Liutkus Stasys ir 74 Kalvaitis Petras.

c) Žvingių tiltas.

Sargybos vadovas VII — Vainuto distancijos kelio meisteris Totoraitis Juozas.

Sargybą vykdo: tilto sargas Makaras Antanas.

Remonto darbininkai: 37 Vingys Albinas ir 39 Neverauskas Pranas.

d) Eržvilko tiltas.

Sargybos vadovas IV distancijos kelio meisteris Zelinskis Jonas.

Sargybą vykdo: remonto darbininkai: 22 Stumbrą Juozas, 23 Pranckaitis Pranas, 27 Mikelaitis Antanas.

§ 2.

Tiltai saugojami tik naktį (nuo 16 val. iki 8 val.).

a) Staigvilų tiltas.

Sargybos vadovas Eržvilko distancijos kelio meisteris Jonas Zobielius.

Sargybą vykdo tilto sargas Juozas Gendrolis ir remonto darbininkas 20 Kučinas Petras.

b) Kvėdarnos tiltas.

Sargybos vadovas X Kvėdarnos distancijos kelio meisteris Jankauskas Jonas.

Sargybą vykdo tilto sargas Jančauskas Jonas ir remonto darbininkas 21 Alf. Bartkus.

c) Pagramančio tiltas.

Sargybos vadovas I distancijos kelio meisteris Gigollo Stasys.

Sargybą vykdo tilto sargas Mačijauskas Kazys ir remonto darbininkas 3 Daunius Ignas.

d) Pajūrio tiltas.

Sargybos vadovas X Šilalės distancijos kelio meisteris Galinauskas Petras.

Sargybą vykdo tilto sargas Gužauskas Kazys ir remonto darbininkas 50 Bernotas Ignas.

e) Pašaltuonio tiltas.

Sargybos vadovas XVI Eržvilko distancijos kelio meisteris Zobielius Jonas.

Sargybą vykdo remonto darbininkai: 75 Bertulis Jonas ir 21 Mišeikis Kleopas.

f) Tvaskučių tiltas.

Sargybos vadovas IX Švėkšnos distancijos kelio meisteris Ribakovas Anurijus.

Sargybą vykdo remonto darbininkai: 45 Nausėda Aloizas, 46 Gailius Stasys.

g) Skaudvilės tiltas, (plente).

Sargybos vadovas III (plente) distancijos kelio meisteris Vaišnora Pranas.

Sargybą vykdo remonto darbininkai Ralys Jonas ir Kelpša Bronius.

h) Skaudvilės tiltas (vieškely).

Sargybos vadovas XIV Skaudvilės distancijos kelio meisteris Kučinskas Vladas.

Sargybą vykdo remonto darbininkai: 65 Bernotas Stasys ir 24 Kazlauskas Pranas.

§ 3.

Saugojimas pradedamas š. m. balandžio mėn. 30 d. 16 val. ir baigiamas gegužės mėn. 31 d. 8 val. Vienas asmuo į parą saugoja 8 val.

§ 4.

Už saugojimą atlyginama pagal atlyginimo už darbą švenčių dienomis nuostatus.

charakteringos nuotrupos

§ 5.

Visi kelio meisteriai pasirūpina, kad nebūtų gadinami kiti tiltai bei kelių įrengimai.

(pas.) Inž. (parašas neįskaitomas)
Skyriaus Viršininkas
Vyr. Kelio Meisteris
(parašas neįskaitomas)

Geležinkelių linijų Šiaulių ruožo DV Milicijai buvo pristatytas vykdyti šitoks

PLANAS

Lietuvos geležink. Šiaulių ruožo D. V. Milicijos operatyvinio sąstato pasirengimas tarptautinei 1941 m. gegužės 1 d. šventei.

Eil. Nr.	Pasirengimo priemonės	Vykdymo laikas	Atsakingi už vykdymą
1	Šiaulių ruožo visą operatyvinį sąstatą pakeisti į karišką padėtį. Tuo pat laiku eiliniam sąstatui sutvarkyti budėjimą iš dviejų pamainų, po 12 val. j parą.	IV.20—V.5	Ruožo virš., lin. post. ir oper. punkt, v-kai.
2	Šiaulių ruože D. V. Milicijoje įvesti pagal specialią grafiką vyresniųjų sąstato budėjimą.	IV.18—V.5	Ruožo virš.
3	Su viso ruožo operatyviniu sąstatu pravesti instruktavimo operatyvinį posėdį.	IV. 19	Ruožo virš. ir pavaduotojas.
4	Su viso ruožo eiliniu sąstatu pravesti instruktavimo pasitarimą apie pasirengimą ir pravedimą šventės.	IV.20	Ruožo virš. ir pavaduotojas.
6	Imant dėmesin pasikeitimą iš trijų pam. į dvi pamainas viso operatyvinio ir eilinio sąstato, sudaryti milicininkų rezervą traukinius lydėti.	IV.20	Ruožo virš. ir pavaduotojas.
6	Paruošti grafiką dažnesniam susitikimui su agentais, nerečiau kaip į dvi paras kartą.	IV.19—V.5	Ruožo virš., lin. post., oper. punktų viršininkai ir oper. įgaliotiniai.
7	Pasiųsti agentus ir patikimus asmenis išaiškinti kontrrevoliucinio ir a/s kriminalinio pobūdžio prasižengėlių.	IV.21	
8	Medžiagą apie kontrrevoliucinius ir a/s veiksmus tą pačią dieną perduoti N. K. G. B. organams.	IV.21	
9	Numatyti vietą laikomųjų pavojingų sprogstamųjų medžiagų, taip pat ir ginklų. Patikrinti asmenis, dirbančius tuose sandėliuose, o patikrinimą pravesti kontakte su NKGB organais ir su tos apylinkės milicijos organais.	IV.21	Ruožo ir oper. punktų v-kai.
10	Radus organizacijose nuodingos ir sprogstamos medžiagos, taip pat ir ginklų, sutinkant NKGB, atimti arba užantspauduoti.	IV.24	Ruožo, oper. punktų viršininkai ir inspektorius.
11	Patikrinti kelio inventorių pagal sąrašą ir faktiną kiekį ir pagal numerius kelio brigadyrius. Apie trūkumus sustatyti aktus.	IV.27	
12	Patikrinti antisanitarinį stovį stočių bufetuose, virtuvėse, dalyvaujant ruožo daktarui. Radus netvarką, apie trūkumus sustatyti aktus.	IV.26	

Eil. Nr.	Pasirengimo priemonės	Vykdymo laikas	Atsakingi už įvykdymą
13	Patikrinti stoties patalpas, sandėlius, pakauzus, apsaugos kameras, kad būtų apsaugoti nuo gaisro. Pasiūlyti stočių atsakingiems asmenims apsirūpinti būtinu inventorium prieš gaisrą.	IV.24	Ruožo inspektor., lin. post. oper. punkt, v-kai.
14	Patikrinti visus gyvenamus namus, esančius gelež. zonoj išaiškinimui neužsiregistravusių asmenų. Įpareigoti komendantus namuose, namų užvaizdas ir sargus.	IV.27	
15	Sustatyti grafiką keleivinius traukinius lydėti iš milicininkų rezervo, kad palaikytų bendrą tvarką traukiniuose ir išaiškintų nusikaltėlius.	IV.21	Ruožo v-kas.
16	Reguliariai tikrinti kaip dieninius, taip ir naktinius sargus, saugojančius stoties zoną, pakauzus ir kitas vietas, kur gali būti nusikalstamo elemento.	IV.20	Ruožo v-kas, jo padėjėj. ir oper. punkt. lin. post, viršininkai.
17	Paruošti grafiką oper. sąstatui išvažiuoti į ruožą padėti lin. postams pasiruošti šventei.	IV.19	Ruožo v-kas.
18	Visiems lin. post. oper. punkt. Šiaulių ruožo oper. įgaliotiniams D. V. M. N. K. V. D. apie visus įvykius, laike švenčių įvykusius, pranešti ruožo viršininkui, jo padėjėjui, o jam nesant — ruožo budinčiam.		Oper. punkt. lin. postų ir Šiaulių ruožo oper. įgal.

1941 m. balandžio mėn. 14 d.

Šiaulių ruožo gelež. DVM NKVD
Lietuvos gelež. Milicijos Seržantas *Mazgavoj.*

Prie šio plano pridėta šitokia

GRAFIKA

Lietuvos gelež. Šiaulių ruožo D. V. M. vyresniųjų atsakingų budinčių per gegužės 1 d. šventes:

Nuo 1941 m. balandžio mėn. iki 1941 m. gegužės 5 d.

I. Šiaulių stotyje

1. Ruožo viršininkas *Mazgavoj* 23, 29, 30 nuo 22 val. Iki 8 val.

2. Ruožo viršininko pavad. *Kurcevičius* 22, 28, 1, nuo 22 val. iki 8 val.

3. Vyr. oper. jgaliot. *Velža* 21, 27, 3 nuo 22 val. iki 8 val.

4. Vyr. oper. įgaliot. *Eidukaitis* 20, 26, 2, nuo 22 val. iki 8 val.

5. Oper. įgaliot. *Sadauskas* 19, 25, 4, nuo 22 val iki 8 val.

6. Oper. įgaliot. *Stankus* 18, 24, 5, nuo 22 val. iki 8 val.

II. Kretingos stotyje

1. Oper. punkt, viršininkas *Tvardauskas* 26, 28, 30, 2, 4, nuo 22 val. iki 8 val.

2. Oper. įgaliot. *Stonkus* 27, 29, 1, S, 5 nuo 22 val. iki 8 val.

III. Tauragės stotyje

1. Oper. punkt, viršininkas *Kugrinas* 26, 28, 30, 2, 4 nuo 22 val. iki 8 val.

2. Oper. įgaliot. *Girdvainis* 27, 29, 1, 3, 5 nuo 22 val. iki 8 val.

IV. Radviliškio stotyje

1. Oper. įgaliot. *Gasparaitis* 26, 28, 30, 2, 4 nuo 22 val. iki 8 val.

2. Oper. įgaliot. *Augaitis* 27, 29, 1, 3, 6 nuo 22 val. iki 8 val.

Šiaulių ruožo gelež. DVM
Viršininkas *Mazgavoj*

Tenka pastebėti, kad Gegužės 1 d. šventei pasirengimo reikalu buvo išleistas dar vienas aplinkraštis — planas, kuris Tauragės gelež. stoties milicijoj įregistruotai Nr. 608 ir buvo gautas 1941 m. balandžio 5 d. Jo turinys šitoks:

V. *slaptai*

Lietuvos geležinkelių Šiaulių ruožo D. V. Milicijos operatyvinio darbo per š/m balandžio mėnesį

PLANAS

Eil. Nr.	DARBO TURINYS	Įpareigotojo pavardė	Terminas
1	Paskirti milicininkus, kurie lydėtų keleivinius traukinius tikslu palaikyti tvarką ir išaiškinti kriminalinio pobūdžio elementus traukiniuose.	Šiaulių ruožo Gelež. DVM v-kas, oepr. p. DVM v-kas, oper. p. v-kai, lin. post. oper. įgaliotiniai.	IV.3
2	Patikrinti visas gelež. stotis, bufetus tikslu įgyvendinti visuomeninę tvarką juose.	Šiaulių ruožo Gelež. punkt, v-kai ir lin. post. oper. įgaliotiniai	IV.7
3	Išvažiuoti į ruožą tikslu padėti lin. postų oper. įgaliotiniams sutvarkyti kriminalines bylas ir užvesti bendrą visuomeninę tvarką.	Vyr. oper. įgaliot. *J. Velža.*	IV.10
4	Organizuoti apžiūrėjimą stoties patalpų, šaldytuvų, sandėlių tikslu pašalinti smetoniškus portretus, vėliavas ir t. t.	Oper. p. v-kai, lin. post. oper. įgaliot. ir ruožo inspektoriai	IV.14
5	Patikrinti gelež. sargus, apžiūrinčius geležinkelį, neradus jų savo postuose, sustatyti aktus.	Oper. punkt, v-kai. lin. post. oper. įgaliot. ir visas operatyvinis ruožo sąstatas.	IV.8
6	Organizuoti nuvalymą gel. nuo visų šiukšlių, atmatų, kurios sudaro pavojų gelež. judėjime.	Oper. punkt, v-kai, lin. post. oper. įgaliotiniai ir inspektorius.	IV.21
7	Patikrinti gelež. ruože darbo įrankius ir apie tai sustatyti aktus.	Oper. punkt, v-kai, lin. post. oper. įgaliot. ir inspekt.	IV.25
8	Viso sąstato politinį pasiruošimą pravesti pamokomis.	Ruožo virš. *Mazgavoj* ir prokuror.	IV.18—28
9	Sustiprinti agentūrinį verbavimą geriau sugebančių toje srityje dirbti.	Oper. p. v-kai, ruožo v-kai, vyr. op. įgaliotiniai.	IV.25
10	Paruošti planą pravedimui šventės, š. m. gegužės mėn. 1 d.	Ruožo v-kas, oper. punkt, viršininkai.	IV.25

Gelež. milic. Šiaulių ruožo Viršininkas (parašas neįskaitomas)*)

Lygiai taip pat buvo rengiamasi ir vadinamosios spalių revoliucijos šventėms. NKVD ir bolševikų milicijos pareigūnai taip pat ir prieš šias šventes bei jų metu buvo pastatyti ant kojų. Šios šventės pasirengimui išryškinti paduodama pora pavyzdžių, paimtų iš gausios medžiagos.

*) Visi šie dokumentai laikomi Tauragės rajono saugumo policijoj, kuri juos drauge su kitais dokumentais, bolševikams pabėgus, buvo paėmus iš buv. kelių rajono ir geležinkelių NKVD.

Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos
Tauragės apskr. komitetas
1940 m. X. mėn. 17 d.
Nr. 125.

Visiems . . . . . Komiteto nariams, atsakingiems už agitpropo darbą.

Agitacijos ir propagandos skyriaus
INSTRUKCIJA

Kad eisenos spalių revoliucijos sukaktuvėms pažymėti būtų tinkamai pravestos, kad jos būtų linksmos, komjaunimo organizacijoms uždedama ši pareiga:

Visuose fabrikuose, įmonėse, valstybinėse ir privačiose įstaigose, valstybiniuose ūkiuose komjaunimo vietinės organizacijos turi padėti darbininkams ir tarnautojams išmokti bent tris atitinkamas dainas, kad tas geriau pasisektų komjaunimo organizacijos mobilizuoja vietos konservatorijų, mokyklų ar organizacijų muzikus. Dainas parinkti naujesnes iš agitpropo leidinių.

Pastaba: Šią instrukciją turi visas komitetas gerai išnagrinėti, aptarti šventės rengimo programą, ir tuojau pradėti vykdymo darbą. Už šventės paruošimą atsakingas pats komitetas. Kaip šventei pasirengta ir kaip ji praėjo, turite pranešti LKJS Tauragės apkomo sekretoriui.

1940.10.16.

LKJS, Tauragės komiteto sekretorius
(parašas neįskaitomas)*)

Tuo pačiu metu bolševikų milicijos apskričių skyrių viršininkai gavo tokio turinio aplinkraštį:

Nuorašas
Visai *slaptai*

LTSR VRLK DV Milicijos Apskričių Skyrių Viršininkams.

Tikslu pagrieztinti kovą su kriminaliniu nusikalstamumu, socialistinės nuosavybės grobimais, spekuliacija, o taip pat viešosios tvarkos palaikymu pasiruošiant ir minint Didžiosios Socialistinės Revoliucijos 23 metų sukaktį, DV Milicijos organams uždedami atsakingi uždaviniai patikrinti tvarką, kad kriminalinis nusikalstamasis ir spekuliatyvinis elementas būtų laikomas nuolatinėje mūsų agentūriniai operatyvinėje priežiūroje ir tinkamu momentu, pasiremiant tais agentūriniai operatyviniais daviniais, būtų izoliuotas — AREŠTUOTAS.

Šiuos uždavinius galėsime atlikti tik tada, kai mūsų aparatas veiks tiksliai, energingai ir griežtai, vadovaudamasis socialistiniu revoliucingumu ir pritraukdamas visuomenę prie kasdieninio mūsų viešojo darbo.

Siūlau:

1. Nuo 20.X.1940 m. padažninti pasimatymus su turimu agentūriniai informaciniu tinklu, nukreipiant agentūrą į išaiškinimą visų kontrrevoliucinių susigrupavimų ir asmenų, veikiančių prieš mūsų Partiją ir Sovietų Santvarką. Agentūrą instruktuojant, reikia turėti galvoje, kad kaip mūsų darbo praktika parodė, priešai, siekdami savo biaurių tikslų, nevengia panaudoti kriminalinio nusikalstamo elemento atskiriems diversiniams ir teroristiniams aktams. Taip pat reikalinga nukreipti agentūrą į išaiškinimą ir įspėjimą kriminalinių nusikalstamų įvykių ir pačių nusikaltėlių, lygiai ir kaip spekuliatyviniai grobuoniško elemento.

2. Peržiūrėti esančius jūsų žinioje agentūrinius davimus, patikrinti kriminalinio ir spekuliatyvinio elemento ataskaitas. Daviniai, į kuriuos atkreiptinas dėmesys, turi būti realizuoti — įvykdyti. Naujai gaunamus agentūrinius davinius reikia tučtuojau agentūriniu ir operatyvinių būdu patikrinti Tie daviniai, kurie reikalaus atitinkamo veiksmo, turi būti tuojau realizuoti — įvykdyti. Daviniai apie antisovietinį elementą turi būti tučtuojau perduoti VRLK viršininkams.

3. Peržiūrėti esančias jūsų žinioje kvotas, ir asmenims, prieš kuriuos yra davinių apie jų nusikalstamąjį veikimą, pa-

*) Dokumentas surastas, peržiūrint Tauragės LKP (b) archyvą.

skirti kardomąją priemonę — AREŠTĄ. Vienkart mobilizuoti jūsų aparatą greičiau užbaigti kvotas ir perduoti jas pagal teismingumą.

Liečia Kriminalinio Sekimo Skyrių.

4. Miestuose (ypatingai), miesteliuose ir kaimų apylinkėse bendradarbių pastangomis, o taip pat pritraukiant partini — komjaunimo aktyvą, nuo 5.XI. 1940 m. sustiprinti viešą operatyvinį darbą, organizuojant nuolatinius dieninius ir naktinius patruliavimus. Patruliavimas pirmiausia turi apimti tas vietas, kuriose gyvena nusikalstamasis elementas ir įvyksta nusikaltimai. Kasdien tikrinti nusikaltėlių prisilaikymo vietoves, stočių rajonus, turgavietes, prieplaukas, restoranus, kavines, užkandines ir t.t.

5. Apskričių skyrių ribose, kur yra miestai su milicijos skyriais (Vilnius), į kiekvieną milicijos skyrių paskirti atsakingą operatyvinį pareigūną, praktiškai padėti skyriams imtis atitinkamų priemonių, išplaukiančių iš pasirengimo šventei. Ten, kur nėra milicijos skyrių, reikalinga tinkamai instruktuoti skyrių įgaliotinius, išaiškinant jiems, kad jie privalo organizuoti darbą, pritraukdami į pagalbą partinį — komjaunimo aktyvą, sistemingai patikrindami namus ir vietoves, kuriose prisilaiko kriminalinis nusikalstamasis ir grobuoniškai spekuliatyvinis elementas, išaiškindami asmenis, kurie turi šaunamus ginklus ir juos atimdami.

6. Nuo 2.IX.1940 iki 8.XI.1940 m. imtinai visų miestų, miestelių ir kaimų apylinkėse organizuoti patruliavimą ne vien tik DV milicijos pareigūnų jėgomis, bet pritraukiant ir pilnai patikimą aktyvą.

7. Nuo 5.XI.10 valandos iki 9.XI.1940 m. DV milicijos apskričių ir miestų skyriuose sustiprinti budėjimą, paskiriant pareigūnus iš vadovaujančio operatyvinio sąstato.

Liečia SKNGS (VRLK skyrius kovai su nuosavybės grobimu ir spekuliacija)

8. Susitarti su visų prekybos įmonių direktoriais ir komisarais dėl išdavimo iš bazių pramonės prekių ir produktų prieššventinėmis ir šventės dienomis, dėl prekybos kultūrinėmis vertybėmis ir dėl eilių likvidavimo.

9. Patikrinti krautuves, sandėlius, restoranus apie jų apsirūpinimą maisto produktais, gaivinančiais gėrimais (gazuotais ir mineraliniais vandenimis), atkreipiant dėmesį į tinkamą sanitarinį užlaikymą ir produktų kokybę.

10. Patikrinti spekuliatyvinio elemento ataskaitą ir prieš asmenis, kurių kaltei įrodyti yra davinių, imtis atitinkamų priemonių, o apie tuos, prieš kuriuos esantieji agentūriniai daviniai nepakankami realizavimui, pavesti patikrinti agentūros keliu.

11. Paskirstyti SKNGS operatyvinį sąstatą aptarnauti prekybos ir pramonės objektus skyriaus pareigų ribose.

12. Patikrinti visų prekybos ir pramonės organizacijų apsaugą, tinkamai instruktuojant apie tenkantį šventės dienomis ypatingai rūpestingą budrumą.

13. Prekybos, pramonės, partinėse ir sovietinėse įstaigose, susitarus su vadovaujančiais pareigūnais, reikalinga organizuoti budėjimą, paskiriant atsakingus draugus. Budėjimo vietovės turi būti žinomos milicijos budėtojams, su kuriais pirmieji privalo palaikyti telefoninį ryšį.

14. Sustiprinti agentūriniai operatyvines priemones kovai su spekuliatyviniai grobuonišku elementu ypatingai valstybinėse prekybos įmonėse. Taip pat sustiprinti operatyvines priemones turgavietėse, paskiriant į tokias vietas operatyvines grupes.

Liečia Spec. Skyrių.

15. Padažninti susitikimus su agentūriniu tinklu ten, kur Spec. Skyrius jį turi, nukreipiant agentūrą į išaiškinimą asmenų, turinčių šaunamuosius ginklus, nustatant kiekį sprogstamosios medžiagos ir nuodų pas atskirus piliečius. Ten, kur agentūrinio tinklo nėra, prie šio darbo pritraukti komjaunimo aktyvą.

16. Iki 5.XI.1940 m. baigti perimti iš individualaus naudojimo graižtvuotus ginklus.

17. Iki 3.XI.1940 m. patikrinti visus sprogstamosios ir detonuojančios medžiagos sandėlius, šventės dienomis sustiprinant šių objektų sargybų sudėtį.

18. Tą patį padaryti ir tose vietose, kur laikomi stipriai veikiantieji ir troškinantieji nuodai. Iki 3.XI.1940 m. patikrinti tinkamumą graižtvuotų ginklų, esančių atitinkamų įstaigų žinioje, ypatingai atkreipiant dėmesį į šių ginklų užlaikymo tvarkingumą.

19. Paimti ypatingon savo kontrolėn visas spaustuves, ypač esančias privačiose rankose.

20. Iš esančio jūsų žinioje operatyvinių pareigūnų sąstato ir agentūriniai informacinio tinklo šventės dienomis organizuoti aptarnavimą demonstrantų kolonų, nes į jas gali įsisprausti antisovietinis kontrrevoliucinis elementas, kuris gali bandyti dezorganizuoti kolonas ir skleisti antisovietinius ir kontrrevoliucinius atsišaukimus.

21. Vykdyti viešbučių, nakvynės ir užvažiuojamųjų namų sekimą tikslu patikrinti atvykstančius ir jų atvykimo tikslą.

Su šia instrukcija supažindinti ir įsąmoninti jūsų žinioje esančius viršininkus ir operatyvinius pareigūnus. Išdirbti operatyvinių priemonių planą, kurį prisiųsti mums iki 28.X.1940 m.

Apie nuveiktą parengiamąjį darbą pranešti man iki 5.XI.1940 m. ir apie visas panaudotas prieššventinio ir šventės metu priemones pranešti iki 10.XI. 1940 m.

Nuo 5.XI. — 8.XI. imtinai apie visus išskirtinus nusikalstamumus tuojau pranešti DVMV telefonu arba telegrafu, 9 vėliau smulkiai informuoti specialiais pranešimais, nurodant jūsų panaudotas priemones.

LTSR VRLK ©VMV Viršininkas
(Petryla)

Nuorašas tikras:
Sekretorius (parašas neįskaitomas)

Lietuvos TS Respublika
V. R. L. K.
Tauragės Apskrities
Skyr. Viršininkas
Nr. 9

Tauragė, 1940 m. spalių m. 24 d.
DV Milicijos Nuovadų Viršininkams.
Siunčiama žinoti ir vykdyti.

Tauragės apskr. DV Milicijos
Viršininkas (pas.) *G. Gregeris*

Sekretorius
(parašas neįskaitomas) *)

Tauragės apskr.
Laukuvos Nuovadoje
REGISTRUOTAS
1940 m. X mėn. 29 d.
Nr. 28

Šie dokumentai kalba patys už save. Atrodo, kad čia nereikalinga jokių komentarų. Gal tik tektų pastebėti, kad kai kuriuose aplinkraščiuose bolševikai, kalbėdami apie kriminalinį ir spekuliatyvinį elementą, iš tikrųjų turėjo galvoje slaptą lietuvišką veikimą. Tais žodžiais jie tik parodė savo požiūrį į tuos lietuvius, kurie mylėjo savo kraštą ir nebuvo parsidavę bolševikams. Jie ir buvo laikomi kriminaliniais nusikaltėliais, spekuliantais ir t. t. Šie dokumentai išryškina ir visą šių švenčių prasmę bei kokčias prievartos priemones, kuriomis šventės būdavo pravedamos. Kaip iš šių dokumentų matyti, buvo rengiamasi ne šventėms, o kažkokiai mobilizacijai, buvo įvedama karo būsena ir pan. Areštais, suėmimais ir kitomis priemonėmis norėta suduoti mirtiną smūgį lietuviškam veikimui, darbininkai bei tarnautojai bauginami tarnybų ir darbo netekimu, o pagaliau net kalėjimais... Taip tiesiog apglušintus žmones bolševikams jau nebebuvo sunku išvaryti į gatves švęsti didžiąsias bolševikines šventes.

A. Vilainis

*) Aplinkraštis rastas Laukuvos vlsč. buv. DV Milicijos archyve, slaptųjų raštų byloje.

DARBININKU KOLONIJOS STATYBA - BOLŠEVIKINĖ PROPOGANDA

Bolševikams įsiskverbus į Lietuvą, tuojau prasidėjo jų įprasta propagandos ir pažadų negirdėta akcija. Ta akcija buvo norima patraukti į savo pusę darbininkų masę ir tos masės priedangoje sutriuškinti esamą Lietuvos santvarką ir demonstruoti prieš pasaulį Lietuvos „norą" prisijungti prie Sovietų Sąjungos. Keldami į padanges gerą darbininkų gyvenimą sovietų „rojuje", bolševikai pažadėjo ir Lietuvos darbininkus aprūpinti gerais, erdviais, patogiais butais, nes, esą, kapitalistinė Lietuvos valdžia darbininkus sugrūdusi į lūšnas, drėgnus, nesveikus rūsius ir t. t. Reikią tik sunaikinti kapitalistinę santvarką Lietuvoje, prisijungti prie Sovietų Sąjungos, kai bematant viskas kitaip virsią.

Kol darbininkai atsikvošėjo nuo smarkios agitacijos ir pažadų bangos, bolševikai jau spėjo suvaidinti „Liaudies seimo" rinkimus ir „prisijungimą" prie Sovietų Sąjungos. Tačiau darbininkai ir visa biednuomenė, nesigilindama į bolševikų „idėjas", pradėjo reikalauti pažadėtų patogių butų. Bolševikai tą klausimą greit išsprendė, metę šūkį, — *iškraustysim „buržujus" ir jų butus atiduosim darbininkams!* Tuo pačiu metu pradėjo gausiai kraustytis iš Sovietų Sąjungos gilumos į Kauną raudonosios armijos komandirai su šeimomis ir pradėjo užiminėti tuos „buržujų" butus, kurie buvo pažadėti darbininkams, nepaisydami jokių butams normuoti taisyklių. Nuo komandirų neatsiliko ir įvairūs politiniai vadovai, komunistinis aktyvas, partinės organizacijos ir šiaip palankus komunistams elementas. Bematant „buržujai" buvo iškraustyti iš geresnių butų ir juose apsigyveno naujos rūšies „buržujai", o darbininkai pasiliko be patogių butų.

Butų reikalus tvarkyti Kaune finansų ministras pavedė Kauno miesto savivaldybei, vadinasi, bolševikams butų klausimas pasidarė nebeaktualus. Savivaldybė, užsikrėtusi bolševikų pažadais, mėgino toliau agituoti darbininkus, žadėdama geresnių butų. Tuo tikslu buvo surengtos darbininkų namelių vadinamoje „brazilkoje" nugriovimo iškilmės su filmavimu, fotografavimu ir t. t. Susirinkęs vaikėzų ir smalsuolių būrys, „iškilmingai" nugriovė vieną lūšnelę ir tuo baigėsi „senojo pasaulio nugriovimas", o naujojo pasaulio statymas, kaip pamatysime, ne taip jau lengvai vyko.

Visiems gerai žinoma, kad Kaune visą laiką buvo jaučiamas butų trūkumas, todėl savivaldybei teko susirūpinti jau ne patogiais butais darbininkams, bet surasti bent kokius pastatus smarkiai augančiam Kauno miesto gyventojų skaičiui aprūpinti. Tam reikalui tvarkyti nuo 1940 m. liepos 24 dienos prie Kauno m. savivaldybės buvo įsteigtas Butų skyrius (vėliau — ir Butų sekvestro komisija). Tas skyrius pirmiausia parengė taisykles, pagal kurias kiekvienas Kauno m. gyventojas galėjo užimti nedidesnį 9 m2 buto grindų plotą. Gyventojai susiglaudė, bet ta priemonė butų krizės nepašalino, todėl naujoms gyvenamoms būstinėms surasti buvo imtasi šių priemonių:

1) Iškelti iš Kauno į Vilnių visas centrines valdžios įstaigas ir tas šeimas, kurių galvos tarnauja Vilniuje.

2) Iškraustyti iš Kauno miesto į provinciją tas įstaigas ir asmenis, kurios gali apseiti be miesto (pensininkai, ūkininkai, labdaros įstaigos ir t. t.).

3) Padaryti žygių, kad repatrijuojantieji į Vokietiją asmenys pirmiausia išsikraustytų iš Kauno.

4) Kauno apylinkėse esančias vasarvietes (Kulautuvą, Kačerginę, Lampėdžius ir t. t.) pritaikyti žiemos meto gyvenimo sąlygoms.

5) Skubiai baigti privačių namų statybas ir statyti naujas butų kolonijas.

Iškėlimas centro įstaigų į Vilnių laiks nuo laiko buvo atidėliojamas, nes ir Vilniuje prasidėjo jaustis butų trūkumas. Pensininkai ir kiti su miestu nesurišti gyventojai iš dalies išsikraustė

į priemiesčius, o labdaros įstaigoms reikėjo provincijoje parengti atitinkamas būstines ir tik tada jas iškelti, tuo tarpu parengiamieji darbai ne taip jau sklandžiai vyko, kaip buvo manyta. Repatrijantai irgi nesiskubino be eilės kraustytis iš Kauno. Kauno apylinkių vasarviečių pritaikymas gyventi žiemą ne taip jau greit vyko, tuo tarpu žiema artėjo; prie Butų skyriaus įstaigų telkėsi didžiausios žmonių eilės: vieni — bent kokią būstinę gauti, o kiti vis dar tikėjosi geresnių butų. Sekvestro komisija nesutartinai veikė su Butų skyriumi, todėl žmonės, iškariavę orderius butams užimti, jų negaudavo; kildavo barniai, keiksmai ir nepasitenkinimas. Žmonės pradėjo įsitikinti, kad bolševikų pažadai tuščias dalykas, bet buvo jau vėlu. Kaip jau buvo minėta, bolševikai geresnius butus užiminėjo be jokių orderių.

Liko dar viena priemonė butų krizei pašalinti, būtent, naujų butų kolonijų statyba. Pirmiausia Kauno miesto savivaldybė susirūpino privačių namų statybos baigimu, nes savininkai visai atsisakė baigti statybas. Kauno mieste buvo 288 nebaigti statyti bei įrengti namai, kurių baigimui reikėjo 2,733 milijonų litų. Tą sumą savivaldybė tikėjosi surasti ir namus skubiai baigsianti statyti bei įrengti. Be to, savivaldybė pažymėjo, kad privati namų statyba žymiai sumažėjusi, būtent: 1939 m. ligi rugpjūčio 1 dienos buvo leista statyti 384 gyvenamuosius namus su bendra kubatūra 339.584 m3, o 1940 m. per tą patį laikotarpį leista statyti tik 71 pastatas su bendra kubatūra 31.890 m3 („Darbo Lietuva" 1940 m. VIII.8 d. Nr. 42). Be to, Kauno miesto savivaldybė pažadėjo pastatyti butų koloniją su 1.720 butų („Tarybų Lietuva" 1940 m. X.18 d. Nr. 16). Tuo ir baigėsi savivaldybės pažadų kampanija. Tačiau prasidėjo nauja bolševikinės propagandos banga. Bolševikai spaudoje ir mitinguose tvirtino, kad Sovietų Sąjungoje seniai esą užmiršti kapitalistinių kraštų prietarai apie statybos sezoną; statyba Sovietų Sąjungoje puikiausiai, esą, vykdoma ir žiemos metu. Nors jau buvo ruduo, bet sovietų valdžia, nepaisydama vietos sąlygų, rengėsi parodyti Lietuvai sovietinių stebuklų, t. y., mūrinės statybos vykdymą žiemos metu. Propagandos neįveikti inžinieriai ir statybininkai jautė, kuo gali baigtis tokia propaganda ir kokius stebuklus bolševikai parodys „nekultūringai" Lietuvai, bet nebebuvo galimumo net kitaip pagalvoti; statybos propaganda virto dienos šūkiu. Nors buvo aišku, kad, iš pagrindų sugriovus esamas statybines organizacijas, neįmanoma naujų įkurti, surasti specialistų, medžiagos ir transporto priemonių tokiu ūmiu laiku ir dar žiemai beartėjant, tačiau bolševikams rūpėjo ne statybų pasisekimas, bet propaganda, sovietinių metodų bei tempų demonstravimas. Dėl to ir prasidėjo statybos karštligė.

Susiorganizavus Komunalinio Ūkio Liaudies Komisariatui, pirmiausia užsimota sudaryti Kauno miesto generalinį planą, pasinaudojant „SSSR kolosaliu patyrimu". Tam planui sudaryti, niekeno nekviečiama, buvo atvykusi iš Sovietų Rusijos specialistų brigada, bet ta brigada Kaune šaltai buvo priimta, o vėliau nugabenta į Vilnių. Tuo tarpu buvo parengtas A. Šančių generalinis planas, kuris miestui turėjo „suteikti" apie 200 ha naują, tinkamą naujų *gyvenamų* namų statybai plotą su reikalingais parkais ir t. t. Kiek tas „suteiktasis" plotas buvo tinkamas statybai, pamatysime toliau.

Spalių revoliucijos 23 metų sukaktuvių minėjimo proga Komunalinio Ūkio Liaudies Komisaras Knyva paskelbė visuomenės žiniai, kad naujų darbininkams namų statybos srity jau esą pasiekta didelio laimėjimo. Liaudies vyriausybė statybos reikalui paskyrusi apie 4 mil. litų. Ligi 1941 metų būsią pastatyti Kaune 105 namai su 560 butų ir savivaldybė pastatysianti namų su 162 butais. Tuo būdu ligi 1941 m. Kaune būsią pastatyta ir įrengta 722 butai. Čia tenka pastebėti, kad pirmiau viena tik savivaldybė buvo pažadėjusi pastatydinti 1 720 butų, o dabar jau nusileido ligi 162 butų. Tuo tarpu Butų skyriui ligi 1940 metų pabaigos reikėjo 10.000 kambarių.

Kad ryškiau ir konkrečiau pavaizduotumėm bolševikų užsimojimų vykdymą, čia aprašysim darbininkams butų kolonijos statybą Kaune, A. Šančiuose.

Komunalinio Ūkio Liaudies Komisariate atsirado aktyvus žydas *Gensas,* kuris įtikino partiją ir vyriausybę, kad per trumpą laiką esą galima pastatyti Kaune darbininkams butų koloniją, tuo būdu išspręsti butų trūkumo klausimą ir parodyti Lietuvai bolševikinės statybos metodus bei tempus.

Butų kolonijos statyba buvo pavesta vykdyti Komunaliniam Statybos Trestui. Statytojams buvo aišku, kad tokiai greitai ir plačiai statybai sąlygos visai nepalankios, būtent: artėjant žiemos šalčiams, mūro darbai turės sustoti; nepakaks kvalifikuotų darbininkų; neparuošta statybinė medžiaga ir nežinia, ar galima bus jos pakankamai gauti ir t. t. Tresto valdytojas ir darbų vykdytojas kreipėsi į partijos vadovybę paaiškindami blogas būsimosios statybos perspektyvas ir prašė statybos darbus atidėti iki pavasario. Partijos vadovybė tokį paaiškinimą bei prašymą griežtai atmetė ir raštu įpareigojo Tresto valdytoją ir darbų vykdytoją asmeniška atsakomybe įvykdyti butų kolonijos statybą nustatytu laiku. Tokios ekzekucijos akivaizdoje nieko daugiau nebeliko daryti, kaip imtis nesąmoningo darbo savisaugos sumetimais.

Kokiose sąlygose vyko butų kolonijos statyba geriausiai vaizduoja darbų vykdytojo raportas Komstaremtresto*) valdytojui. To raporto tekstą dedame ištisai.

„Komstaremtresto drg. Valdytojui. Raportas. N. B. K. Šančiuose statybą pradėjome labai sunkiose sąlygose; sklypas buvo šlapias ir privažiuoti negalėjome nei mašina nei arkliais. Teko pratęsti apie vieną kilometrą kelio ir 2500 metrų siaurojo geležinkelio. Cemento gavome lapkričio 14 d. ir tą pačią dieną pradėjome betonuoti, tačiau visą laiką jautėme nuolatinį darbo jėgos trūkumą. Trūko net paprastų darbininkų, nes šlapioje, purvinoje vietoje ir drėgmėje, pasitaikė labai daug susirgimų ir darbininkai tiesiog bijojo mūsų darbovietės. Reikalavome guminių batų ir po didelio vargo gavome 200 porų, bet vis tiek negalėjome patenkinti viso pareikalavimo. Svarbiausia mūsų darbų vykdymo kliūtis — mūrininkų trūkumas. Kad statyba būtų įvykdyta numatytu laiku, mums reikėjo 150 mūrininkų, o mes iš karto turėjome apie 30, o iki gruodžio 15 d. visą laiką apie 70 mūrininkų. Iš jų tik 30 mūrininkų I rankos. Likusieji buvo tinkoriai, krosninininkai ir panašaus amato darbininkai. Tik gruodžio m. 25 d. gavome daugiau mūrininkų, bet, užėjus šalčiams, darbo našumas labai krito; savaitę laiko beveik negalėjome mūryti, nes šaltis viršijo 10°, o pas mus iki šalčių buvo išmūryta tik 50% pastatų; likusieji išmūryti per šalčius. Kad būtų pagreitintas darbas ir galėtume dirbti šalčių metu, pastatėme barakus virš viso namo ir, juos apšildydami, mūrijome namus. Tokiu būdu buvo išmūryti ir baigti mūryti 4 namai. Rūpindamiesi mūrininkų klausimu, važiavome į provinciją ir mokėjome premiją 10 rublių už vieną surastą mūrininką. Kita kliūtis — transporto priemonių stoka. Didelis kalnas ir blogas kelias labai apsunkino transportą. Darbovietei aptarnauti reikėjo 15 mašinų, turėjome vidutiniškai 5 — 6 mašinas, o užėjus šalčiams — tik 2 — 3 mašinas. Mašinos senos; visą laiką išeidavo į remontą. Paskui visą laiką trūko statybinės medžiagos: plytų, koklių, rankinių plytų. Prasidėjus šalčiams, trūko net vandens, nes šuliniuose labai lėtai sunkėsi vanduo. Drenažas nutraukė visą vandenį iš sklypo, o vandentiekis dienos metu neturi spaudimo. Vandenį reikia vežti net iš apačios, iš Šančių, tuo tarpu statinių trūkumas trukdė tinkorių ir mūrininkų aprūpinimą vandeniu. Darbą labai trukdo dabar vykdomas vandentiekio linijos prakasimas. Išardytas visas rajonas; tiesiog negalima privažiuoti prie statybų. Sušalusi žemė pasidarė kieta, kaip akmuo, o krūvos sušalusio grunto užima vietą; trukdo medžiagos

*) Komunalinis statybos ir remonto trestas.

tvarkymą ir pristatymą. Be to, visas techniškasis ir administracinis personalas buvo visai naujas; žmonės pirmą kartą statyboje; tabelininkai visai neprityrę; reikėjo dirbti ir mokyti. Labai didelių trūkumų buvo stalių darbe. Buv. Taršiso - Gordono dirbtuvės perėjo į Pram. Trestą. Perorganizavimo periode jos visai nedirbo ir ligšiol darbo pilnai dar nepradėjo. „Palangės" stalių artelė dar neatsiuntė visų langų. Dabar visą laiką trūksta krosnininkų ir tinkorių. Šiandien atėjo iš Pramtresto 18 tinkorių. Darbų vykdytojas *K. Sinkevičius".*

Galima įsivaizduoti, kiek nereikalingo darbo, pinigų ir medžiagos pareikalavo laikinųjų barakų statyba. Ir vėliau tie barakai patys nesugriuvo; taip pat reikėjo eikvoti jėgas. Barakams apšildyti reikėjo apie 1000 m3 malkų.

Norint išvengti didelių nemalonumų, kolonijų statybą reikėjo baigti nustatytu laiku, ir 1941 m. vasario 2 d. statyba tariamai buvo baigta laiku. Ta proga „Tarybų Lietuvos" 1941 m. Nr. 27, trumpai aprašytas butų kolonijos statybos baigimas šiais žodžiais:

„Maždaug prieš 2% mėnesio A. Šančiuose pradėta vad. mažoji darbininkų kolonija užbaigiama ir jau sekmadienį, vasario 2 d., atidaroma. Šešių hektarų buv. pelkėtame plote per tą laiką, dirbant stachanovišku tempu, atliktas milžiniškas darbas: pravestas drenažas, pastatyti 48 mūriniai trobesiai, kiekvienas jų po keturis butus; įrengtas vandens rezervuaras, iš kurio visa darbininkų kolonija bus aprūpinta vandeniu, ir atlikti kiti darbai. Dar belieka atlikti smulkius darbus, tačiau jie netrukdo būsimiems šių namų gyventojams juose apsigyventi. Butai, kurie įrengti dviejų tipų — vieno kambario su virtuve ir dviejų kambarių su virtuve — atrodo gražiai: šviesūs, plačiais langais, koklinėmis krosnimis, dažytomis grindimis; sienose įrengtos spintelės maistui ir drabužiams. Prie namų įrengti ūkiški pastatai, kuriuose yra skalbyklos, vonios ir sandėliukai malkoms bei kitiems daiktams sudėti. Ši statyba tokiu trumpu laiku galėjo būti įvykdyta tik dabar, dirbant socialistiniais metodais — sako statybos darbų vykdytojo padėjėjas technikas drg. Liachovickis. Darbininkai dirbo su entuziazmu, nes žinojo, kad jie tuos namus stato sau ir savo draugams. Mes labai norėjome statybą baigti ligi rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, bet dėl mūrininkų ir šiaip darbininkų trūkumo suvėlavome. Tačiau, atsižvelgiant į sunkias žiemos darbo sąlygas, reikia pasakyti, jog statyba atlikta gana gerai".

Aprašinėdamas statybos darbų eigą, darbų vykdytojas savo raporte Tresto valdytojui buvo pabrėžęs, kad „darbininkai tiesiog bijojo mūsų darbovietės", o jo padėjėjas technikas žydas Liachovickis čia cituotame straipsnyje jau nurodė, kad „darbininkai dirbo su entuziazmu". Tas pats Liachovickis patikino kad „statyba atlikta gana gerai", bet kaip iš tikrųjų buvo atlikta, pamatysime paskaitę statybą apžiūrėjusios komisijos aktą.

Praėjus dviem savaitėm nuo iškilmingo butų kolonijos atidarymo ir apgyvendinimo, aiškiai pasirodė „socialistinių metodų ir stachanovišku tempų" vaisiai. Gyventojai pakėlė triukšmą, kad butuose esą negalima gyventi. Buvo paskirta komisija butų kolonijai apžiūrėti. Jos aktą čia dedame ištisai:

„Aktas. 1941 m. vasario mėn. 17 d., darbininkų butų kolonijos statybos priežiūros komisija: iš pirmininko inž. V. Balsio ir narių: techn. J. Jankovičiaus ir techn. J. Miknevičiaus, dalyvaujant dešimtininkui B. Sliesoraičiui, tikrindama vietoje A. Šančiuose Komstatremo Tresto vykdomus mažųjų butų kolonijos statybos darbus, pastebėjo šiuos trūkumus:

1) Pradėjus pastatus apkūrenti ir atšilus orui, daugelyje pastatų ėmė deformuotis krosnys; dėl to dalį krosnių teko nugriauti ir iš naujo perstatyti. Komisija, tyrinėdama krosnių deformavimosi priežastis, rado, kad krosnių pamatai ne visur atitinka krosnių išmatavimus plane. Visuose pamatuose krosnių pamatai buvo išmūryti krosnims 5X5 koklių dydžio, o vykdant krosnių statybą, dalis krosnių buvo sumažinta

4X4 koklių ir dėl to krosnių svorį turėjo atlaikyti virš krosnių pamatų padarytos gelžbetoninės plokštės, kurios neišlaiko apkrovimo ir lūžta (pav., pastate Nr. 48 b. 4). Patyrinėjus plokštę minėtam pastate pastebėta, kad betonas dėl šalčio blogai susirišęs — atskirus betono gabalėlius galima sutrupinti rankų pirštais, ir armatūros vietoje panaudota 4 mm viela. Be to, šiuo atveju krosnių pamatai buvo pastatyti neperkasus sušalusio grunto.

2) Dėl blogo pogrindžio paruošimo (užpylimai tarp pamatų padaryti sušalusiu gruzu) grindys ir pertvaros, suslūgus pogrindžiui, irgi deformuojasi pav., pastatuose Nr. Nr. 3, 4, 32 ir 48 grindys nusėdo iki 15 cm, o kitur iki 40 cm ir pertvarose pasirodė horizontalūs plyšiai).

3) Ūkio trobesių pogrindžiuose prikrauta velėnų ir sušalusios žemės. Skalbyklose grindys dar neužbetonuotos. Pamatuose, pripylimui slūgstant, tarp sienų ir pogrindžio atsiranda protarpiai, pro kuriuos atšąla pastatai, katiluose užšąla vanduo ir gali peršalti neišdžiūvęs tinkas.. Apie 60 butų dar neapgyvendinta. Neapgyvendintuose ir jau apgyvendintuose butuose pastebėti defektai šalinami: perstatomos krosnys, perklojamos grindys. Neapgyvendinti butai nekūrenami ir yra pavojaus, kad krosnys ir neišdžiūvęs tinkas gali peršąlu.

4) Kai kurie ūkio trobesiai dar ne visai užbaigti (pav., namų 43 ir 47 Nr. 37 bei 41 Nr.), trūksta net durų, neįrengta ventiliacija, neužbetonuotos skalbyklos grindys ir t. t.

5) Kolonijos ribose yra daug atvirų neaptvertų kalkinių duobių, atvirų kanalizacijos griovių, į kuriuos gali įkristi gyventojai.

Komisijos nuomone, tokiame stovyje neapgyvendintuose pastatuose neleistina gyventi tol, kol bus pašalinti pagrindiniai trūkumai, t. y., galutinai sutvarkytos krosnys, grindys ir užbaigti nebaigtieji darbai. Perstatomas krosnis sumažinti iki 4X4X9 koklių". Šį aktą patvirtino Inž. *A. Novickis.*

Nors kolonijos statyba tariamai buvo laikoma baigta ir pačioj kolonijoj gyvenama, tačiau iš akto matyti, kad kolonija dar nebaigta, negyvenama ir daug žalos bei nuostolių pridaryta. Statytojams buvo svarbu oficialiai užfiksuoti statybos baigimo datą ir tuo išsigelbėti nuo gresiančių nemalonumų. Įdomu pastebėti, kad akte nepažymėta: ką veikė kolonijos statybos priežiūros komisija, praleidusi tokius pagrindinius statybos trūkumus. Matyt, komisija irgi „stachanoviškai" veikė. Dėl akto išvadų kolonijų statybos sumanytojas Gensas pateko į partijos ir vyriausybės nemalonę ir buvo pašalintas iš vietos.

Iškilmingo kolonijų atidarymo metu, kolonijos statytojai vis tik spėjo gauti pagyrimo diplomus ir nemokamas keliones į Sovietų Sąjungos „rojų", tačiau, vos spėję grįžti iš kelionės, rado nemalonų aktą, kurio turiniu pradėjo domėtis Plano Komisija ir buvo kalbama apie prokuratūros įsikišimą.

Bolševikus iš Lietuvos išvijus, butų kolonijai apžiūrėti buvo sudaryta kita komisija, kurios aktą irgi dedame:

„Aktas. 1941 m. rugsėjo mėn. 3 d. komisija iš: Statybos Valdybos inž. A. Maculevičiaus ir Kauno m. s-bės statybos skyriaus inž. B. Sližio, dalyvaujant K. Ū. Statybos Tresto atstovui inž. Sinkevičiui apžiūrėjo Mažųjų Butų Koloniją A. Šančiuose ir rado:

Stogai. 1. Kolonijoje yra vieno aukšto 48 namai po 4 butus kiekviename name. Kiekvieniems 2 namams yra ūkio trobesys: 1 skalbykla ir 8 sandėliai. Trobesiai statyti žiemos metu. Visi trobesiai dengti vienu sluoksniu iš dalies toliu, iš dalies ruberoidu. Dėl darbo žiemos metu nei tolius nei ruberoidas nebuvo gerai pritaikinti prie stogų, todėl nuo daugelio stogų ruberoidas bei tolius buvo vėjo nuplėšti; vėliau stogai buvo pataisyti, bet ir dabar vėjas nuolat drasko stogus ir daug stogų lyjant praleidžia vandenį.

Vanduo. 2. Vandens tiekimui iš miesto vandentiekio į koloniją, kur yra įrengtas vandentiekis ir kanalizacija, neužtenka spaudimo, todėl buvo suprojektuotas

hidroforas; hidroforo įrengimas yra baigiamas: baseinas vandeniui baigtas, pastatyti 2 hidroforo bakai atskirame name; pats namas dar nėra galutinai baigtas; baigiami visi hidroforo sujungimai su tinklu ir baseinu; hidroforui trūksta siurblių su motorais.

Grindys, langai, durys, priebučiai. 3. Po žiemos visuose namuose susmukusios grindys baigiamos tvarkyti; dar liko nesutvarkyti 8 namai; drabai vykdomi. Visi priebučiai, kai kurios durys ir langai, džiūstant šlapiai medžiagai, iš kurios jie buvo padaryti, pasidarė nesandarūs ir reikalauja remonto.

Dažymo darbai. 4. Medžio dalys nedažytos; kai kurios medžio dalys tik užgruntuotos; priebučiai visai negruntuoti; sienas, lubas ir kitką irgi reikalinga perdažyti ar baltinti.

Krosnys ir viryklos. 5. Krosnys, ypač butuose iš 2 kambarių, yra per didelės; jų yra per daug ir neracionaliai išdėstytos. Gyventojai nusiskundžia, kad viryklos rūksta ir kad sienelės nešildo, tačiau išmėginus kelias iš jų, tokių reiškinių nepastebėta. Komisijos nuomone, jos rūksta todėl, kad kaminai yra per trumpi; rūksta jos, kaip paaiškėjo, labiausia vasaros metu, kas ir suprantama. Visos tos ydos priklauso prie projekto klaidų ir jų atitaisyti be didesnių išlaidų — negalima.

Gatvių tvarkymas. Kolonijos ploto planavimas vykdomas; pats planavimas nuo purvo mažai apsaugos; reikia sutvarkyti gatves, kaip numatyta išplanavime; tą darbą turi atlikti Kelių skyrius.

Rūsiai. Gyventojai neturi rūsių daržovėms laikyti; tokie rūsiai projekte nebuvo numatyti. Kadangi kolonijoje gyvena daugiausia nepasiturinčios šeimos, joms labai reikalingi rūsiai, kad juose galėtų pasidėti nors ir nedideles daržovių atsargas žiemai.

M. B. K. A. Šančiuose mediniai namai. Vandeniu koloniją aprūpinti yra įrengtas hidroforas; tas hidroforas sugedęs ir neveikia.

Komisijos išvados:

1) Reikia skubiausiai baigti tvarkyti stogus, padengiant juos antru sluoksniu tolio arba ruberoido, nes šlapiame ore arba pradėjus snigti, per stogus nuolat varvės ir pastatams bus padaryta daug žalos.

2) Reikia tuojau baigti hidroforo įrengimą, nes laikinosios išvietės tikrai labai nehigieniškos ir turi būti pašalintos, juo labiau, kad kanalizacijos ir vandentiekio įrengimai jau yra pastatyti.

3) Grindis, langus ir duris reikia baigti tvarkyti iki rudens; priebučių tvarkymą galima palikti iki ateinančių metų.

4) Dažymo darbus galima atidėti iki ateinančių metų.

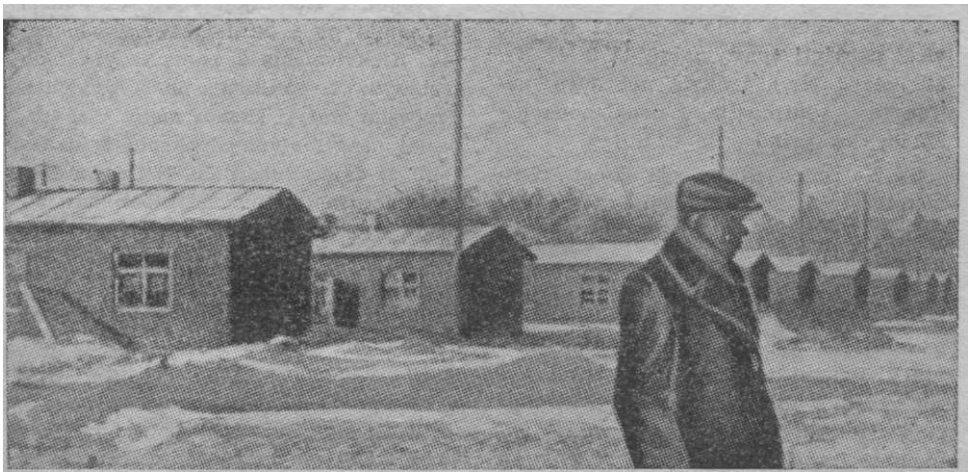

Darbininkų kolonija iškilmingo jos „užbaigimo" metu.

5) Krosnis, viryklas ir dūmtraukius perdirbinėti dabar neapsimoka ir nuostolinga. Krosnis ir viryklas perstatyti arba jų išdėstymą pertvarkyti reikėtų tada, kai reikalinga bus juos kapitališkai remontuoti.

6) Gatvės ir lietaus vandens nuleidimą reikėtų sutvarkyti galimai greičiau; gatvės, kurios nebus grindžiamos, turi būti nors suprofiliuotos ir pažvyruotos, įrengiant kad ir primityvius šaligatvius.

7) Laikinai, vietoj rūsių, sandėliukus daržovėms galima įrengti skalbyklose, kurios dabar beveik nenaudojamos. Kiekvienoje skalbykloje galima labai kukliai įrengti po 7 sandėliukus; vienas gyventojas kiekviename name liktų be sandėliuko; gyventojų tarpe yra mažesnių šeimų, kurios gali išsiversti ir be sandėliukų. Daržovėms sandėliukus galima įrengti iš likučių medžiagos, kurios statybos vietoje yra gana daug.

8) Kai tik bus sutvarkytas vandens tiekimas, tuojau reikia pašalinti laikinas išvietes.

9) M. B. K. mediniuose namuose tuojau sutaisyti hidroforą; praplėsti hidroforo pastatą, pastatyti tame pastate krosnelę, kad galima būtų ja apšildyti žiemos metu hidroforo įrengimus.

10) Nusiskundimai dėl techniko nesirūpinimo darbais — nepamatuoti". Šį aktą patvirtino inž. *St. Stulginskis.*

Šis aktas iškėlė naujus ir pagrindinius statybos trūkumus: stogų kaip ir nėra, dūmtraukiai netraukia, ir komisijos nuomone dabar juos perstatinėti esą neapsimoka, vadinasi, gyventojai turi dūmuose rūkti, kol „apsimokės" dūmtraukius perstatinėti. Iš viso ko matyti, kad šis aktas ne paskutinis, ir namų taisymas vargu ar kada apsimokės.

Kolonijos statybai išleista 4,8 milijonų rublių, t. y., maždaug 120 rublių kiekvienam m³, o kiek dar kaštuos stogų perdengimas, krosnių, grindų perstatymas, kaminų pailginimas, dažymas ir kiti darbai? Tiems darbams reikės suvartoti daug brangios medžiagos ir išleisti daug pinigų.

Bolševikai viliojo darbininkus, žadėdami jiems kultūringas gyvenimo sąlygas. Matyt, vienas nevykęs kambarėlis su rūkstančia virtuve Sovietų Sąjungoje reiškia aukščiausią kultūringumą. Apgyvendinant darbininkus kolonijoje, buvo numatytos šios normos: bute iš vieno kambario ir virtuvės turėjo tilpti šeima nuo 4 ligi 6 asmenų, o iš dviejų kambarių ir virtuvės — nuo 6 ligi 8 asmenų. Tokios normos pralenkė ir pagarsėjusią „brazilką". Kolonijai žadėtos salės susirinkimams bei pasilinksminimams, bibliotekos, skaityklos, kinai, poilsio kampeliai ir t. t. dingo, kaip dūmai.

Viską suglaudus, darbininkų butų kolonijos statyba A. Šančiuose atrodo maždaug taip: pačiame Kauno miesto pakrašty, pelkėtame šešių hektarų žemės sklype, pastatyta viena greta kitos 48-os mūrinės ir keletas medinių vieno aukšto, plokščiais stogais trobų. Tos trobos daugiau panašios į užmiesčio sandėlius arba į laikinus belaisvių barakus, negu į gyvenamuosius namus. Jau dabar galima tvirtinti, kad kolonijos eksploatacija bus nuostolinga, o apie įdėto į statybą kapitalo amortizaciją ir remontus — nė kalbos negali būti. J. *Laucius.*

LAIŠKAI LIAUDIES KOMISARŲ TARYBOS PIRMININKUI MEČIUI GEDVILUI

Daugelis Lietuvos gyventojų, vos tik atėjus bolševikams, o kai kurie ir vėliau, galvojo, kad bolševikinis valdymas žymia dalimi priklauso nuo atskirų, valdžią turinčių asmenų valios ir noro. Jie tikėjo, kad valdžios veiksmai, žalingi kraštui, yra esančių valdžioje asmenų nepakankamo tų ar kitų reikalų supratimo vaisius. Jie buvo įsitikinę, kad valdžios asmenims, ypač įtakingiems, kurį nors reikalą atitinkamai išaiškinus, gali pavykti išvengti nepageidaujamų valdžios sprendimų, o kartu ir žalingų tų sprendimų bei veiksmų pasekmių.

Kadangi aukštieji bolševikinės valdžios pareigūnai tiesioginiai buvo neprieinami, o ypač kad akivaizdinė bolševikinio režimo kritika dar buvo pavojinga, tai daugelis geros valios piliečių, norėdami išdrožti aukštiems pareigūnams teisybę į akis, naudojosi šiam tikslui mažiau pavojinga priemone — laiškais.

Laiškų su įvairiais nurodymais, aiškinimais, išvedžiojimais, nusiskundimais ir įspėjimais, ypač daug gaudavo Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis. Tačiau nemažiau jų ateidavo ir Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko Mečio Gedvilo adresu. Kai kurie tų laiškų būdavo parašyti paišeliu, kai kurie — rašalu, kai kurie — rašomąja mašinėle. Daugelis laiškų būdavo rašyti vos įskaitomai, drebančia artojo ar darbininko ranka, su daugybe klaidų. Iš kitų gi nesunku būdavo atspėti, kad jų autorių esama plačiai išsimokslinusių.

Studijų Biure yra keletas tokių laiškų, adresuotų Mečiui Gedvilui. Juos pavyko rasti Valstybės Saugumo Liaudies Komisariate, susegtus į vieną vietą, su tokiu lydraščiu.

Lietuvos TSR
LKT PIRMININKO
SEKRETORIATAS
Nr. 320 C.
Kaunas, 1941. IV. 8.

Slaptai
Valstybės Saugumo Liaudies Komisariatui

LKT Pirmininkui drg. M. Gedvilui pavedus, persiunčiu LKT Pirmininko Sekretoriate gautus įvairiais laikais anoniminius laiškus bei atvirutes.

LKT Pirmininko Sekretoriato Vedėjas
K. Sideravičius

Pirmasis tų laiškų, kaip matyti iš antspaudo, buvo įmestas 1940 m. lapkričio 22 d. į pašto vagoną Nr. 4 Kretingos — Kybartų geležinkelio ruože. Laiškas rašytas normaliu rašalu kanceliarinio linuoto popierio lape rašysena labai primenančią gydytojo rašyseną.

Štai to laiško tekstas:

Brangus Drauge,

Mes žemaičiai vis nesuprantame, kodėl draugas komisaras taip demagogiškai kalbi. Gal manai, kad mes esame visai kvaili ir nematome, kas dabar dedasi mūsų brangioje tėvynėje Lietuvoje? Kretingoje, kalbėdamas vasarą, pasakei, kad perkūnas gali trenkti iš giedro dangaus tuos, kurie kalba apie tavorščių neturtą. Nejaugi patsai nematai, kaip jie apdriskę, nieko neturi, viską iš mūsų krautuvių baigia išpirkti ir siųsti savo tėvynėn?

Kalbėdamas dabar apie tai, ar bolševikai gali išnaikinti lietuvybę, neduodami Himno giedoti, sulyginai tai su buvusios Rusijos himnu. Ne-

jaugi nejauti, kad demogogiškai pasakei — parašei: juk Rusijoje rusai su rusais draskėsi, o čia rusai Lietuvoje. O be to, juk rusų „Bože caria chrani", tai ne Lietuvos himnas „Lietuva tėvyne mūsų!"

Antra, ar gi mes, tikinčioji liaudis, nematome ir nesuprantame, kad jūs norite Lietuvoje tikybą ir Dievą „panaikinti". Kada Lietuvoje Dievo vardas buvo pradėtas rašyti mažąja raide? Mūsų konstitucija laiduoja sąžinės laisvę, bet ar tikinčiųjų tėvų vaikai mokinami mokyklose tikybos? Mes nereikalaujame, kad bedievių vaikus mokytų tikybos, bet mes norime, kad mūsų, tikinčiųjų, vaikai būtų tikybos mokinami, nes mes nenorime nei patys, nei kad mūsų mylimi vaikai būtų bedieviai. Juk tamsta savo vaikų nekrikštijai ir niekas Tamstos jau Smetonos laikais nevertė to daryti, dėl ko gi dabar mūsų vaikai negalėtų tikybos mokytis mokyklose? Taigi, ar čia neperdaug aiškus noras „išnaikinti" Dievą, bet to nebus: Dievas buvo, Dievas yra, Dievas bus.

Draugo lietuvybė ir „patriotiškumas" mums žemaičiams puikiai yra žinomi: prašome sau prisiminti, kada grįžai iš Rusijos kaip mokėjai lietuviškai. Aišku, kad taip esant, Tamstai mūsų tėvynės meilė yra savotiška, bet ne lietuviška.

Jeigu žinotumei liaudies nusistatymą ir ūpą, Tamsta gal kitaip kalbėtume!. Taigi žinok ir tikėk, kad liaudis, ypač gi tikinčioji, nėra apakusi, viską mato, supranta ir žino. Todėl jokios Tamstos demagogiškos kalbos ir noras liaudį apmulkinti nieko nepadarys, bet už Himno draudimą, tikybos varžymą ir norą „Dievą išvaryti" iš pasaulio Tamstai asmeniškai dar teks atsakyti prieš tą pačią liaudį.

Būk Tamsta kaip buvęs bedievis, tebūnie bedieviai ir Tamstos vaikai, bet būk protingas ir ne demagogas, duok tikintiems ir tikėjimui laisvę, nes kitaip toji liaudis Tamstą prakeiks.

Ar Tamsta manai, kad tikintieji nesupranta, kaip jie yra skriaudžiami, uždraudus tikybinę spaudą? Nejaugi dabar viduramžiai? Tokios laisvės niekas nenorėjo ir nenori. Tokios baudžiavos Lietuvoje dar niekuomet nebuvo.

Raseinių Darbo Žmogus

Kaip matome, šiame laiške Raseinių Darbo Žmogus pasakė komisarų tarybos pirmininkui daug karčios teisybės, ypač dėl tautiškumo slopinimo ir religijos varžymo, ta pačia proga primindamas bolševikinės konstitucijos staipsnį, garantuojantį sąžinės laisvę, ir nurodydamas faktus iš paties Gedvilo gyvenimo. Nežinia kaip Mečys Gedvilas jautėsi šitą laišką skaitydamas, bet reikia pabrėžti, kad jis vis dėlto į jį reagavo, pasiryždamas autoriui keršyti.

Antrasis Mečiui Gedvilui adresuotas laiškas, kaip matyti iš antspaudos, buvo įmestas Vilkaviškio apskrityje, Gražiškių pašto agentūroje 1940 m. lapkričio 27 d. Šitas laiškas rašytas paprasto popierio lape, atrodo, mažai raštingo, gal būt, tik pradžios mokyklą baigusio, asmens. Jame daroma priekaištų pirmoje eilėje dėl noro steigti grupines sodybas, o toliau — įvairiais kitais reikalais.

Šito laiško tekstas toks:

Tamsta, draugas Gedvila,

Tamstos kalboje Valstiečių Laikraštyje daug pasakyta teisybės, bet daug yra melo, ypač apie grupines sodybas. Kadangi mus išvadavote iš ponų vergijos, tai prašome išvaduoti ir iš grupinių sodybų. Mes gerai žinom, ką reiškia grupinės sodybos. Tai užuomazga kolchozo, ir kitaip negali būti. Grupinėse sodybose žmogus niekada negali sukultūrėti. Panašiai buvo Lietuvoje kaimai, tai tas pat, ką ir grupinės sodybos. Ar kaimuos žmonės kultūrėjo? Ne. Tik viešpatavo barniai, peštynės ir teis-

mai, nes grupėse maišėsi kartu žmonės ir gyvuliai — vieno kiaulė iškniso bulves, kito kaimyno višta iškapstė miežius, tai vaikai susipešė ir t. t. Tai argi gali žmonės kultūrėti tokioje padėtyje ir kamšatyje.

Dėl ko gi Lietuvos kaimai dėjo visas pastangas, kad tik išeitų viensėdžiais. O tada pas juos tikrai pasirodė kultūra, pražydėjo vaisių sodai ir patobulėjo visas ūkis. O grupinėse sodybose to ilgai negalėjo atsiekti.

Laikraštis pažymi apie vandentiekius. Jeigu grupinėje sodyboje gyvens 4—5 gyventojai, tai jiems vandentiekių arba mokyklų ar gimdyvių namų niekas neįsteigs, tai tas aišku kiekvienam. O su kūlimu, tai galima iškūlti ir su motoro pagalba, kad tik tiek būtų javų. Arba vėl rašo apie pabrangimą prekių. Kai politika gerai vedama, tai viskas tvarkoj. Bet dabar viskas atvirkščiai — darbininko uždarbis pakilo 20%, o prekės pabrango 100%, ir prie krautuvių stovi tie patys valstiečiai, darbo žmonės, bet ne tie, kurie gyvena pertekliuj ir atsargas sudarinėja. Tie praeidami tik šposauja, kad draugai draugus į eiles sustatė. Kodėl pirmiaus to nebuvo?

Arba vėl panašiai apie mokslą, kad gali visi pasiekti. Tai ne. Biedno vaikas negal mokslo pasiekti, ba netur lėšų. Kadangi dabar skiria vaikui pašalpos po 1 litą 25 centus, tai iš ko jisai tą mokslą pasieks. Jeigu darbininko 4 vaikai lanko mokyklą, tai ir pats lėšų neturi reikalingą mokslui medžiagą pirkti, nes nebeturi ordinarijos.

Dabar gi vėl, sako Lietuvoje dabar visų aprūpinti socialiniai reikalai. Tai kaip tik ne. Prie senos valdžios seni dvaro darbininkai gavo pašalpos po 48 litus mėnesiui. Kai viskas buvo pigu, tai buvo pusė bėdos, o kai dabar viskas pabrango šimteriopai, tai iš ko jiems pragyventi. Dėl ko jiems tarybų valdžia pašalpos nepridėjo, juk gyvuoja jau kelis mėnesius. Arba dvaro darbininkai ordinarninkai, kokiuose jie butuose gyveno, tokiuose dabar tebegyvena, o to jūs nematote, nes nieko negalit padaryti. Pagaliau žemę paėmė į fondą, o darbininkai liko be darbo. Iš ko gi jiems gyventi?

Prašom mus ginti nuo grupinių sodybų.

Dvaro darbininkai

Trečias laiškas, adresuotas Mečiui Gedvilui, siųstas iš Biržų. Jis rašytas dviejuose iš paprasto sąsiuvinio išplėštuose popierio lapuose, tirštu juodu rašalu. Iš grubios nelygios rašysenos galima spręsti, kad jo autorius daug lengviau valdo arklą, negu plunksną. Kad jį rašė ūkininkas, numanu ir iš paties laiško turinio. Šio laiško tekstas toks:

Dabartiniam laike tenka skaityti visokių laikraščių, ir vis tą patį randame garbinimą Stalino arba kokių nors Lietuvos išdavikų, pardavėjų, vadinas, Lietuvos išgamų. Gerbti gerus žmones lyg ir reikia, bet jau tą Staliną, tai nėra už ką, nes šitas Rusijos slibinas Lietuvą ne tik prarijo, bet dar ir apšiko.

Jūs to slibino vaikai bepardėm dūmus mums Lietuvos piliečiam į akis pučiate. Būk tai Stalinas Lietuvai padarė didžiausią laimę, vadinas ištraukė iš ponų ir buržujų, kapitalistų jungo. Bet mes, lietuviai, kurie čysto proto, gerai matom, kas yra. Didžiausias jungas, tai kolchozas. Stalino leteną ant sprando kai uždės, tai jau uodegą judyk nejudyk — nebeištrauksi. Tai čia ne privatiška tarnyba. Privatiška, tai kitas dalykas. Kad gera košė — būnu, o jei nepatinka, einu, kur man patinka. Valdiškas kolchozas yra kur kas biauresnis užu senobinę vergiją. Tai tik kitoniški ponai ant sprando sėdės, tik kitu vardu — komisarai, komunistai.

Stalino vaikai bepardėm neigia kapitalizmą, būk tai kapitalistai išnaudoja darbininkus. Bet kapitalis-

tai yra dviejų rūšių. Vieni išnaudoja darbininkus, net gi ir iš namų išvaro, o antrieji darbininkus net anit kojų pastato. Todėl žmonės ir važiuoja, kur geriau. Tik į Rusiją nevažiuoja. Mat, gal žino visas pasaulis, kad Rusija yra tamsybės, susmukus ir nekultūringiausia kvailų komunistų valstybė.

Iš tikrųjų, jei kuris išvyktų į Rusiją, turėtų sugrįžti į Lietuvą nuplyšęs, bet kuris išvyko kitur, tai kitas dalykas. Kiek dvarų centrų nupirkta, kiek miestuos puikiausių namų pastatyta. Bet iš Rusijos komunistų ar atėjo nors vienas su pinigais, ar nupirko nors vieną centrą? Ne. Tai dėl to, kad kitur kita valdžia, kad ne taip, kaip Rusijoj. Rusijos Stalinas siaubūnas bijo, kad žmonės nepralobtų, tai laiko visus suvaržytus, pažabotus kaip arklius. Ten atimta nuosavybė, atimta prekyba, atimta pramonė. Tai štai ir Rusijos rojus.

Dabar gi ir Lietuvą iš Rusijos juodais dūmais jau apleido. Stalino vaikai dar vis drįsta rašyti: viso pasaulio darbininkai vienykimės ir eikime į kolchozus, nes čia žemiškas rojus. Bet pasaulis neptol nenori klausyti vilkų balso įlindusių į avies kailį.

Šitą laišką skaitydamas, draugas komisarų tarybos pirmininkas, matyt, buvo ne kaip nusiteikęs. O gal jį suerzino pats laiško turinys. Jis, laišką perskaitęs, o gal ir nebaigęs skaityti, suglamžė. Suglamžymo žymės popieriuje matyti labai aiškiai. Tačiau, matyt, greitai kilo jame pagieža, kaip pas daugelį menkos dvasios žmonių, tikėdamasis, kad pavyks autorių susekti, jis laišką išlygino ir padėjo prie kitų, kad pirma proga juos pasiųstų čekai.

Ketvirtas laiškas, adresuotas Mečiui Gedvilui ir esąs dabar Studijų Biure, rašytas paprastame dideliame popierio lape. Tai laiškas žmogaus, tikėjusio, kad tarybinė santvarka gali daug ką duoti, bet greitai ja nusivylusio. Laiškas išsiųstas iš Telšių pašto įstaigos. 1941 m. kovo 27 d.

Šio laiško tekstas toks:

Didžiai Gerbiamas Drauge.

Dovanok, kad aš prastas ir nemokytas telšiškis, širdžiai apkartus,, kreipiuosi į Tamstą, norėdamas išreikšti savo nusivylimą. Esu kilęs, iš Telšių priemiesčio. Mano tėvai buvo prasti, juodo darbo darbininkai, kokiu ir mane išaugino. Ir aš, per visą savo gyvenimą dirbau dvaruose, ūkiuose ir mieste kaipo juodadarbis, neturėdamas jokios nuosavybės ir mokslo. Nelengvas buvo tas duonos kąsnis. Bet čia man nepatiko, ėjau kitur, ir nieks manęs nevaržė. O be duonos ir sermėgos nei aš, nei mano šeima nebuvome.. Darbo irgi visur gaudavau. Mano vaikai kaipo beturčio buvo veltui, mokinami. Aš pats ir mano šeima ligoje ar nelaimėje irgi buvo aprūpinti, reikalui esant, gydytoju, vaistais ir net ligonine.

Bet Smetonos valdžia nepatiko,, nes buvo daug nenormalumų, kuriuos reikėjo prašalinti. Ir nuvertus ją, labai apsidžiaugiau. Maniau, kad: dabar darbo žmogus paims tas valdžios vadžias ir gyvens savo tėviškėje kaipo šeimininkas. Priėjus pirmiems balsavimams, aš vienas iš pirmųjų balsavau ir kitus raginau atiduoti savo balsus už Tamstos kandidatūrą. Bet deja, nusivyliau. Ir ne tik aš, bet tūkstančiai Lietuvos darbininkų, nes tas valdžios vairas teko žydams ir gaujai tinginių ir valkatų, kurie prisidengę bedarbių ir nuskriaustų darbininkų vardu, to darbo bijojo, o gyveno iš įvairių spekuliacijų ir išnaudojimo kitų. Sakyk, mielas Drauge, ar perankštai Tamstai buvo gyventi žmonių prakaitu ir ašarom pastatytuose ligonių kasos rūmuose, ar nepatiko, gal Direktoriaus titulas, kad savo tėviškę sumanei parduoti? Kad nors būtum pardavęs kultūringai tautai, bet dabar puslaukiniams, kurie atėjo į mažutę mūsų valstybėlę, vagia ir veža.

viską, kas pakliūva, pradedant nuo gyvulio iki geležgalio. Atima pastogę darbo žmogaus, kuris kaip kregždė per visą savo amželi pūslėtomis rankomis lipdė, kad senatvėje turėtų kur galvą priglausti. Kerta ir naikina gražiuosius sodus Ir miškus, kurie puošia ir dabina mūsų kraštą. Kemša į kalėjimus ir žiauriai kankina nekaltą jaunimą, kuris matydamas skriaudas, neiškenčia žodžio nepratarę. Kuomi prasikalto Tamstai ta žemelė, kurios laukus ir pievas trypia ir naikina puslaukinių pulkai? Kuomi prasikalto tas lietuvis, kuris šiandien verkia, žiūrėdamas į savo kraštą, dėl kurio laisvės kovojo? Bet gali ateiti laikai, kada istorija minės Tamstą ir visą jūsų šaiką parazitais ir spekuliantais savojo krašto. Ir nejaugi nepastebi į ką pavertei savo kraštą, į ubagyną ir dar blogiau, nes anais laikais ir ubagai buvo aprūpinti, o dabar ir darbo žmogus negali nusipirkti ko nori ir kiek nori, kad net ligoje ar nelaimėje pagalbos, vaistų nėra. Tamsta, dvasios ubage, nejaugi visai to nematai, jeigu per vienus akinius nematai, užsidėk antrus, arba tuos pačius nusiimk, bet visa tai pamatyk ir pasistenk kiek galima atitaisyti.

Tamstos gerai pažįstamas
Telšiai. *Motiejus*

Be abejo, šie keturi laiškai yra tik menka dalis visų tų laiškų, kuriuos įvairios padėties ir išsilavinimo žmonės siuntė draugui komisarų tarybos pirmininkui. Daugelis tokių laiškų užkliuvo paštų kontrolės punktuose ir lš jų atsidūrė tiesiai NKGB įstaigose. Kiti nepraėjo pro liaudies komisarų tarybos pirmininko sekretoriatą, kuriame buvo manoma, kad ne viską verta pirmininkui rodyti, kas gaunama jo vardu. Tie laiškai,, atmesti j šalį, kad nesugadintų pirmininkui nuotaikos, taip pat keliavo į čeką, kad būtų išaiškinti jų siuntėjai. Pagaliau ir pats Mečys Gedvilas ne vieną tokį laišką yra nukreipęs bendra linkme.

NKGB įstaigos, gavusios tokius laiškus, juos tyrė, skirstė ir dėjo pastangų susekti autoriams. Žlungant bolševikiniam režimui, jie daugelis jų dingo arba buvo sunaikinti, lygiai kaip ir daugelis kitų to meto pėdsakų.

Nors Studijų Biure tėra kol kas tik keturi laiškai, bet jau ir iš jų nesunku spręsti apie nuotaikas, kurios gyventojų tarpe buvo pasireiškusios nuo pat pirmosios bolševikinio režimo dienos. Tai tikri ano meto gyventojų nuotaikos liudininkai. Į juos ta prasme tenka ir žiūrėti.

V. Kairys